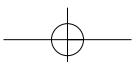
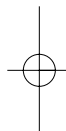
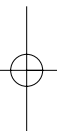
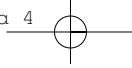

ΠΟΛΕΜΟΣ

Επιμέλεια Στρατιωτικής Ορολογίας:
Βασίλης Μαραβίτσας

Επιμέλεια κειμένου:
Βαγγέλης Στεργιόπουλος, Διονυσία Ζάφειρα

Μακέτα εξωφύλλου:
Πέτρος Τσαλπατούρος

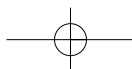
Τίτλος πρωτοτύπου:
The Changing Face of War:
Lessons of Combat, from the Marne to Iraq

Copyright © 2006 by Martin van Creveld
This translation published by arrangement with Ballantine Books,
an imprint of Random House Publishing Group,
a division of Random House, Inc.

Για την ελληνική γλώσσα:
Copyright © 2010 ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Β.Ε.Ε.
Ζωοδόχου Πηγής 73, Αθήνα 106 81
Τηλ. 210.38.15.433, 210.38.22.251 - fax: 210.38.16.661
e-mail: cotsos@govostis.gr
<http://www.govostis.gr>

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης, απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ISBN 978-960-446-093-9

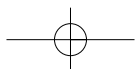
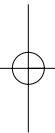
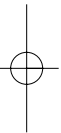
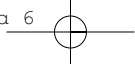
Martin van Creveld

ΠΟΛΕΜΟΣ

ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΝΗ ΕΩΣ ΤΟ ΙΡΑΚ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή για την ελληνική έκδοση	σελ.	9
Ευχαριστίες	»	11
Εισαγωγή	»	12
1. ΤΟ ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ, 1900-1914	»	15
1.1. ΚΡΑΤΗ, ΣΤΡΑΤΟΙ ΞΗΡΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΣΤΟΛΟΙ	σελ.	15
1.2. ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	»	25
1.3. ΑΝΤΙΦΡΟΝΟΥΝΤΕΣ ΚΑΙ ΖΗΛΩΤΕΣ	»	32
1.4. Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΙΣΧΥΟΣ	»	42
1.5. ΣΧΕΔΙΑ ΠΟΛΕΜΟΥ	»	51
1.6. ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΜΥΘΕΥΜΑΤΑ	»	55
2. Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1914-1918	σελ.	59
2.1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ	σελ.	59
2.2. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΘΕΣΕΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΦΘΟΡΑΣ	»	65
2.3. Ο ΝΑΥΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	»	79
2.4. ΜΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ ΤΥΛΙΓΜΕΝΗ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ	»	87
2.5. Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΤΑ ΗΝΙΑ	»	95
2.6. Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ	»	101
3. Η ΕΙΚΟΣΑΕΤΗΣ ΑΝΑΚΩΧΗ	σελ.	105
3.1. ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ, ΟΙ ΦΙΛΟΔΟΣΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΘΕΣΕΙΣ	σελ.	105
3.2. ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΝΑΛΥΤΕΣ	»	113
3.3. ΕΦΕΥΡΕΣΕΙΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ	»	123
3.4. ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ	»	138
3.5. ΠΡΩΤΟΓΟΝΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ	»	144
3.6. Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ	»	149

4. Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1939-1945	σελ. 156
4.1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΒΟΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	σελ. 156
4.2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΛΙΜΑΚΑ	» 165
4.3. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	» 174
4.4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΔΗΜΟΝΩΝ	» 184
4.5. Ο ΚΛΟΙΟΣ ΣΦΙΓΓΕΙ	» 192
4.6. ΚΑΘ' ΟΔΟΝ ΠΡΟΣ ΤΗ ΧΙΡΟΣΙΜΑ	» 202
5. ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΒΟΜΒΑΣ	σελ. 210
5.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	σελ. 210
5.2. ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ...	» 214
5.3. ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΩΝ ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΥ	» 223
5.4. Η ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	» 232
5.5. ΕΞΕΛΙΞΗ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑ	» 245
5.6. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ	» 255
6. Η ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΤΑΞΙΑ: ΑΠΟ ΤΟ 1991 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ ...	σελ. 264
6.1. ΠΕΡΙ ΝΑΖΙ, ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	σελ. 264
6.2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΑΠΟΤΥΧΙΩΝ	» 271
6.3. ΖΗΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟ: ΟΙ ΒΡΕΤΑΝΟΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΙΡΛΑΝΔΙΑ	» 283
6.4. ΖΗΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ο ΧΑΦΕΖ ΑΛ ΑΣΑΝΤ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΧΑΜΑ ...	» 291
6.5. ΖΗΤΗΜΑ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΣΤΟ ΙΡΑΚ	» 304
6.6. ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΠΡΟ ΤΩΝ ΠΥΛΩΝ	» 317
7. ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΧΑΤΟΙ	σελ. 320
Σημειώσεις	» 333
Ευρετήριο ονομάτων	» 356

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΚΡΑΤΑΤΕ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ γράφτηκε κατά τα έτη 2004-2005 και κυκλοφόρησε πρώτη φορά το 2007. Έκτοτε, μολονότι πολλά έχουν αλλάξει, επίσης πολλά, ίσως μάλιστα τα περισσότερα, έχουν παραμείνει τα ίδια. Το σημαντικότερο όλων είναι ότι η απειλή μιας ολοκληρωτικής πυρηνικής καταστροφής διατηρείται στο ακέραιο, καθώς δεν έχουν ανακαλυφθεί αξιόπιστα μέσα για την προστασία από τα πυρηνικά όπλα. Συνεπεία τούτου κατά κύριο λόγο, οι ένοπλες δυνάμεις που διεξάγουν πόλεμο με συμβατικά όπλα εξακολουθούν να συρρικνώνονται και να χάνουν σταδιακά τη σημασία τους. Κι ενώ ο πόλεμος που διεξάγεται με συμβατικά όπλα βαίνει συρρικνούμενος, άλλες μορφές ένοπλης σύγκρουσης, όπως οι εξεγέρσεις, ο ανταρτοπόλεμος και οι τρομοκρατικές ενέργειες, συνεχίζουν να εξαπλώνονται. Όπως προπάντων καταδεικνύουν, σε καθημερινή σχεδόν βάση, τα γεγονότα στο Αφγανιστάν, δεν έχει ακόμη ανακαλυφθεί κάποια μέθοδος για την αντιμετώπιση των εν λόγω μορφών πολέμου, και μοιάζει μάλλον απίθανο να ανακαλυφθεί στο εγγύς μέλλον.

Στο μεταξύ, ο αντίκτυπος των πολέμων αυτών γίνεται αισθητός ακόμη και σε εκείνες τις χώρες που ευτύχησαν μέχρι τώρα να τους θέσουν υπό έλεγχο. Οι αστυνομικές υπηρεσίες και οι υπηρεσίες εσωτερικής ασφάλειας έχουν γίνει παντού περισσότερες· σύμφωνα με ένα πρόσφατο ενημερωτικό έγγραφο, στις ΗΠΑ και μόνον υπάρχουν περίπου 1.300 τέτοιου είδους υπηρεσίες. Τα κυβερνητικά κτίρια έχουν μετατραπεί σε φρουρία, ενώ οι πρεσβείες, που κατά κανόνα δεν είχαν σχεδόν κανενός είδους προστασία, ανοικοδομήθηκαν σαν να ανέμεναν μια πλήρους κλίμακας στρατιωτική επίθεση (ορισμένες έχουν όντως δεχθεί επιθέσεις). Νέοι ταξιδιωτικοί περιορισμοί, καθώς και νέες μέθοδοι σωματικού ελέγχου και ελέγχου

των αποσκευών, αναγγέλλονται σε καθημερινή σχεδόν βάση. Πολιτικά δικαιώματα που θεωρούνταν κατοχυρωμένα καταστρατηγούνται συνεχώς, κι όλα αυτά στο όνομα της καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Στην πραγματικότητα, η λέξη «τρομοκρατία» είναι του συρμού στις μέρες μας, ακριβώς όπως συνέβαινε με τη λέξη «διάβολος» την εποχή κατά την οποία οι άνθρωποι εξακολουθούσαν να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη το χριστιανισμό. Δεν έχει κανείς παρά να δει τις ουρές που σχηματίζονται στα αεροδρόμια για να αντιληφθεί τις επιπτώσεις.

Η βιβλιογραφία που αφορά τις επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινήσεων είναι εκτενέστατη και εξακολουθεί να εμπλουτίζεται από μέρα σε μέρα. Μολονότι στο τελευταίο κεφάλαιό του γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα, το παρόν βιβλίο δε συγκαταλέγεται στην προαναφερθείσα βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας του επικεντρώνει το ενδιαφέρον του σε προβλήματα που, αν μη τι άλλο, θεωρεί εξίσου σημαντικά. Και πιο συγκεκριμένα: Ποια υπήρξε η αφετηρία των πολέμων του 20ού αιώνα; Ποια ήταν τα σημαντικότερα εξελικτικά στάδια των εν λόγω πολέμων; Ποια είναι τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους; Ποια είναι η κατάσταση σήμερα, και πού ενδέχεται να οδηγηθούμε;

Στον Ότο φον Βίσμαρκ αποδίδεται η ακόλουθη ρήση: «Οι ανόητοι μαθαίνουν από τις δικές τους εμπειρίες. Αντίθετα, οι ευφυείς μαθαίνουν από τις εμπειρίες των άλλων». Αφότου έληξε ο Εμφύλιος Πόλεμος, το 1949, η Ελλάδα ευτύχησε να μην αναγκαστεί να αποκομίσει διδάγματα από τις δικές της εμπειρίες. Κατά συνέπεια, καθίσταται ακόμη πιο σημαντικό να ληφθούν υπόψη από τους Έλληνες τα λόγια του Σιδερένιου Καγκελάριου· εάν το παρόν βιβλίο ωθήσει τον αναγνώστη προς αυτήν την κατεύθυνση, τότε θα έχει πετύχει το στόχο του.

Martin van Creveld

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ο ΠΩΣ ΠΑΝΤΑ, υπάρχουν πολλοί που θα ήθελα να ευχαριστήσω· ορισμένοι από αυτούς, μάλιστα, δε γνωρίζουν καν το ρόλο που διαδραμάτισαν στη συγγραφή του παρόντος βιβλίου. Οι σημαντικότεροι ίσως είναι οι Edward Luttwak και Joyce Smeltzer, ο πρώτος ασύγκριτος συγγραφέας και ο δεύτερος εξίσου ασύγκριτος εκδότης. Αυτοί με δίδαξαν να μπαίνω κατευθείαν στην ουσία των πραγμάτων. Μη σκοτίζεσαι για «παραμέτρους» και «εννοιολογικά πλαίσια». Μη θεωρητικοποιείς αυτό που θέλεις να πεις: απλώς πες το. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου, Καθηγητή Benjamin Kedar, που ποτέ δεν έχει αρνηθεί να διαβάσει τα πολυάριθμα χειρόγραφα με τα οποία τον φορτώνω αδιαλείπτως, και (απόστρατο) Συνταγματάρχη δρ. Shmuel Gordon, που επίσης διάβασε το παρόν βιβλίο και με τον οποίον είχα αμέτρητες εξαιρετες συζητήσεις. Από τα μέλη της οικογένειάς μου, οφείλω ειδικές ευχαριστίες στο θετό γιο μου, Jonathan Lewy, ο οποίος, εκτός από το να θέτει τα συνήθη διεισδυτικά ερωτήματά του, εξασφάλισε την απρόσκοπτη λειτουργία του υπολογιστή μου, παρ' όλα τα φρικτά πράγματα που του έκανα εν πλήρει αγνοία μου. Προπάντων, όπως πάντα, θέλω να ευχαριστήσω την Dvora. Έπειτα από είκοσι και πλέον χρόνια συμβίωσης και αγάπης, της χρωστώ περισσότερα απ' όσα μπορώ να εκφράσω με τα λόγια μου.

Mevasseret Zion, Ιερουσαλήμ,
4 Οκτωβρίου 2005

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ του 21ου αιώνα οι ισχυρότεροι, πλουσιότεροι, καλύτερα εξοπλισμένοι και καλύτερα εκπαιδευμένοι στρατοί που υπήρξαν ποτέ βρίσκονται σε πλήρη παρακμή, στο χείλος της αβύσσου. Τα παραδείγματα που φανερώνουν αυτήν την αποτυχία αφθονούν. Έχουν σχεδόν ξεχαστεί οι ημέρες κατά τις οποίες οι Ισραηλινοί μάχονταν, και θριάμβευαν, εναντίον του συνόλου των ενόπλων δυνάμεων των συνασπισμένων αραβικών χωρών. Αντ' αυτού, έπειτα από δεκαεπτά χρόνια μάταιης απόπειρας καταστολής της παλαιστινιακής εξέγερσης, τώρα οι Ισραηλινοί εγκαταλείπουν την προσπάθεια και αποχωρούν από τη Γάζα και από ορισμένα τμήματα της Δυτικής Όχθης – και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα αποχωρήσουν και από τα υπόλοιπα. Άλλες ένοπλες δυνάμεις υφίστανται παρόμοια δεινά. Έπειτα από δέκα χρόνια μαχών στην Τσετσενία, αφού κατέστρεψαν ολοσχερώς την πρωτεύουσα Γροζνυ και σκότωσαν, τραυμάτισαν και «ξεσπίτωσαν» δεκάδες, αν όχι εκατοντάδες χιλιάδες αντιπάλους τους, οι Ρώσοι δεν έχουν ακόμη καταφέρει να επιβάλουν την ειρήνη σε αυτήν τη χώρα των 2.500.000 ψυχών. Στην Ταϊλάνδη, στην Ινδονησία, στις Φιλιππίνες και σε αρκετές άλλες χώρες οι τακτικές ένοπλες δυνάμεις επιδίδονται στις αποκαλούμενες επιχειρήσεις καταστολής. Από την άποψη της στρατιωτικής ισχύος και μόνον, οι στρατοί των χωρών αυτών είναι όλοι πολύ δυνατότεροι από τους αντιπάλους τους. Κανείς, ωστόσο, δε φαίνεται να σημειώνει ουσιαστική πρόοδο, και οι περισσότεροι είναι πιθανόν να ηττηθούν στο τέλος.

Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η περίπτωση των Αμερικανών στο Ιράκ. Δε θα εξετάσουμε εδώ εάν ήταν δικαιολογημένη η απόφασή τους να επιτεθούν στον Σαντάμ Χουσεΐν. Αρκεί να αναφέρουμε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες, ως η μόνη παγκόσμια υπερδύναμη, έχουν με

διαφορά τις ισχυρότερες ένοπλες δυνάμεις, με τεχνολογία που δύσκολα μπορεί να συγκριθεί με εκείνη οποιασδήποτε άλλης χώρας. Ο εχθρός που επιλέχθηκε ήταν μια μικρή τριτοκοσμική χώρα με ένα ΑΕΠ τόσο μικρότερο από το αμερικανικό, που οποιαδήποτε σύγκριση δεν έχει νόημα. Δώδεκα χρόνια πριν η χώρα αυτή είχε ήδη χάσει τα δύο τρίτα των ενόπλων δυνάμεών της. Ότι απέμεινε, όπως αποδείχθηκε σύντομα, αποτελούνταν από ανεπαρκώς εκπαιδευμένους, απρόθυμους επιστράτους, που οδηγούσαν ελάχιστα σκουριασμένα οχήματα. Αντί να απογειώσουν τα αεροσκάφη τους, τα έθαψαν στην άμμο· αντί να πολεμήσουν, κατέθεσαν τα όπλα και επέστρεψαν στα σπίτια τους. Ωστόσο, ευθύς μόλις έληξαν οι «μείζονες πολεμικές επιχειρήσεις» –για να δανειστούμε τις λέξεις που χρησιμοποίησε στη νικητήρια ομιλία του ο Πρόεδρος Μπους–, έγινε σαφές πως οι αμερικανικές δυνάμεις, που είχαν χρειαστεί μόλις τρεις εβδομάδες για να καταλάβουν μια χώρα 620.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων και να αποκτήσουν τον έλεγχο της πρωτεύουσάς της, ήταν ανίκανες να αντιμετωπίσουν μερικές χιλιάδες τρομοκράτες. Τους πρώτους μήνες του 2005, κι ενώ οι απώλειές τους εξαιτίας της δράσης των τρομοκρατών ήταν δεκαπλάσιες σε σχέση με εκείνες που είχαν κατά τη διάρκεια του ίδιου του πολέμου, εξακολουθούσαν να τελούν σε σύγχυση και να υποπίπτουν σε σφάλματα. Η θέση τους είχε γίνει τόσο επισφαλής, που οι αντίπαλοί τους σπανίως έβαλλαν εναντίον τους. Αντ' αυτού, εν αναμονή της ημέρας της αναπόφευκτης αποχώρησης των Αμερικανών, οι τρομοκράτες επικέντρωναν πλέον το ενδιαφέρον τους στους συμπατριώτες τους.

Για την κατανόηση του παρόντος είναι απαραίτητη η μελέτη του παρελθόντος. Από πού προήλθαν οι ένοπλες συρράξεις του 20ού αιώνα; Πώς εξελίχθηκαν σε σχέση με τις ένοπλες συρράξεις του 19ου αιώνα; Πώς μπόρεσαν, σε κάποια χρονική στιγμή, οι δυνάμεις που διεξήγαν τους πολέμους να κατακτήσουν ολόκληρες ηπείρους; Πότε έφθασαν στο απόγειο της δύναμής τους αυτές οι δυνάμεις, γιατί άρχισαν να παρακαμάζουν και πώς βρέθηκαν στο σημερινό αδιέξοδο; Υπάρχει άραγε διέξοδος ή μήπως οι τακτικές, κρατικές ένοπλες δυνάμεις είναι διά παντός καταδικασμένες να συνεχίσουν να ηττώνται από αντιπάλους που συχνά δεν είναι παρά μικρές ομάδες αξιοθρήνητων και ατελώς οργανωμένων τρομοκρατών; Το παρόν βιβλίο, που αποτελεί μια σύντομη ιστορία του πολέμου κατά τον τελευταίο αιώνα περίπου, επιχειρεί να δώσει απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα.

Όταν καταπιάνεται κανείς με αυτό το θέμα, ίσως το δυσκολότερο πρόβλημα είναι να αποφασίσει τι θα συμπεριλάβει και τι θα παραλείψει.¹ Προφανώς, οποιαδήποτε απόπειρα να αφηγηθεί κανείς την ιστορία του πολέμου κατά τον 20ό αιώνα χωρίς να αναφερθεί

στο πολιτικό, οικονομικό, τεχνολογικό και κοινωνικό υπόβαθρο είναι αδύνατη, όπως θα ήταν, λόγου χάριν, η περιγραφή ενός χαμαιλέοντα χωρίς να ληφθεί υπόψη το περιβάλλον στο οποίο αυτός ζει. Προφανώς, επίσης, ένα συγγραφικό έργο που θα επιχειρούσε να συμπεριλάβει όλα αυτά θα ήταν εξαιρετικά ογκώδες. Στην προσπάθειά μου να βρω τη χρυσή τομή στο πρόβλημα αυτό, παρέχω αρκετές πληροφορίες σχετικά με το προαναφερθέν υπόβαθρο, ώστε να γίνουν κατανοητοί οι πόλεμοι, οι εκστρατείες και οι μάχες στις οποίες αναφέρομαι, ταυτόχρονα όμως αποδίδω τη δέουσα σημασία στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, κάτι που είναι απαραίτητο, εάν θέλουμε να δώσουμε απαντήσεις στα ανωτέρω ερωτήματα.

Μια άλλη δυσκολία όταν γράφει κανείς σχετικά με το εν λόγω θέμα έγκειται στο ότι οι διαθέσιμες πηγές είναι στην ουσία αμέτρητες: δεδομένου ότι η βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου μου στην Ιερουσαλήμ αγοράζει ολοένα και λιγότερα βιβλία, το γεγονός αυτό ήταν στην πραγματικότητα ένας πολύ καλός λόγος για να προτιμήσω το συγκεκριμένο θέμα από πολλά άλλα. Ελπίζω να πείσω τον αναγνώστη ότι, πέραν της καλής προετοιμασίας και της περιεκτικής επιτομής, έχω και κάποιες πρωτότυπες απόψεις να καταθέσω. Δε θεώρησα, όμως, απαραίτητο να διαβάσω όλα τα σχετικά συγγραφικά έργα ή να στηρίξω με αποδεικτικά στοιχεία κάθε λέξη που έγραψα. Αν είχα προσπαθήσει να το κάνω, ασφαλώς τόσο εγώ όσο και –κάτι πολύ χειρότερο– οι αναγνώστες μου θα είχαμε φύγει από τη ζωή πριν ολοκληρωθεί το παρόν συγγραφικό έργο.

1

ΤΟ ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ, 1900-1914

1.1. ΚΡΑΤΗ, ΣΤΡΑΤΟΙ ΞΗΡΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΟΙ ΣΤΟΛΟΙ

Περί το 1900 ήταν σχεδόν αυτονόητο ότι μόνο μια «Μεγάλη Δύναμη» θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για μια άλλη «Μεγάλη Δύναμη». Πράγματι, σε ολόκληρη την ογκώδη βιβλιογραφία της εποχής αυτής περί στρατηγικής δε γίνεται ούτε νύξη για κάτι διαφορετικό. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν επτά ή οκτώ, ανάλογα με το εάν συμπεριλαμβανόταν η Ιταλία. Από τις χώρες αυτές τουλάχιστον οι έξι (ή οι επτά, εάν συμπεριλαμβανόταν και η Ιταλία) κατοικούνταν σχεδόν αποκλειστικά από χριστιανούς που ανήκαν στην καυκάσια (λευκή) φυλή – γεγονός εκπληκτικό, αν σκεφθούμε ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν αποτελούσαν παρά ένα μικρό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού. Ακόμη πιο εκπληκτικό είναι το γεγονός ότι, από τις επτά (ή οκτώ) εν λόγω Μεγάλες Δυνάμεις, τέσσερις (ή πέντε) βρίσκονταν σε μία μόνον, μάλλον μικρή, ήπειρο ονόματι Ευρώπη. Μια άλλη, η Ρωσία, είχε σταθερά την έδρα της στην ίδια ήπειρο, παρ' όλο που εκτεινόταν και μέχρι τις ακτές της Ασίας στον Ειρηνικό. Μόνο δύο από τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία, δεν ανήκαν γεωγραφικά στη γηραιά ήπειρο. Ωστόσο, ακόμη κι αυτές οι δύο όφειλαν την ισχύ τους είτε στο γεγονός ότι ο πληθυσμός τους ανήκε στην καυκάσια (λευκή) φυλή είτε στο ότι κατάφεραν να αφομοιώσουν επιτυχώς τις ευρωπαϊκές ιδέες, μεθόδους και τεχνικές.

Όσοι συγκέντρωναν στα χέρια τους αυτήν την τρομακτική στρα-

τιωτική ισχύ, που ήταν αποτέλεσμα ενός πλήθους εξαιρετικά ευνοϊκών συγκυριών,¹ οι οποίες διαμορφώθηκαν σταδιακά ανά τους αιώνες, μπορούσαν να μοιράζονται μεταξύ τους ολόκληρο σχεδόν τον κόσμο. Από το 1500 μ.Χ. περίπου και μετά η Ευρώπη ήταν αυτή που ίδρυε αποικίες στο εξωτερικό, και όχι το αντίστροφο. Τα ευρωπαϊκά πλοία ήταν πλήρως αρματωμένα κι έφεραν πολλές κανονιοστοιχίες. Με πλοιάρχους όπως ο Χριστόφορος Κολόμβος, ο Βάσκο ντα Γκάμα και οι διάδοχοί τους, τα πλοία των Ευρωπαίων έφθασαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Όπου συναντούσαν αντίσταση, τη συνέτριβαν· στο μεταξύ, οι μη Ευρωπαίοι μπορούσαν να φθάσουν στην Ευρώπη μόνον ως ασυνήθιστοι επισκέπτες που γίνονταν επίσημα δεκτοί.²

Πέραν της Λατινικής Αμερικής, οι μόνες μη ευρωπαϊκές χώρες που κατάφεραν να μείνουν ανεξάρτητες ήταν η Κίνα, η Ταϊλάνδη, η Αιθιοπία, η Λιβερία, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, το Ιράν και το Αφγανιστάν. Ο κύριος λόγος γι' αυτό δεν ήταν η ισχύς των χωρών αυτών, αλλά το γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν για το διαμοιρασμό τους και δεν ήθελαν να μπου σε πόλεμο για χάρη τους. Ορισμένες χαρακτηρίζονταν επίσημα ουδέτερες ζώνες. Έτσι, το Ιράν διαιρέθηκε το 1907 σε τρεις «ζώνες επιρροής»: μια ρωσική στο βορρά, μια βρετανική στο νότο και μια κοινή στο κέντρο. Σε άλλες περιπτώσεις, η εν λόγω ανεξαρτησία ήταν περισσότερο φαινομενική παρά ουσιαστική.

Όπως συμβαίνει συνήθως, η πολιτική εξουσία βασιζόταν σε μια εξίσου εντυπωσιακή συσσώρευση οικονομικής ισχύος. Η Βιομηχανική Επανάσταση είχε ξεκινήσει στη Βρετανία κατά το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα. Από εκεί εξαπλώθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη· έως τις αρχές του 20ού αιώνα, ωστόσο, και με την εξαίρεση των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας, δεν είχε επεκταθεί σχεδόν καθόλου στα άλλα μέρη της υφελίου. Μέχρι το 1750, σύμφωνα με τους εγκυρότερους υπολογισμούς που διαθέτουμε, περίπου τα τρία τέταρτα της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής συγκεντρώνονταν σε ό,τι σήμερα θα ονομάζαμε τρίτο κόσμο (την Αφρική και την Ασία πλην της Ρωσίας και της Ιαπωνίας). Εκτοτε το ποσοστό αυτό άρχισε να υφίσταται σταθερή μείωση, μέχρις ότου, το 1900, έφθασε στο 12% μόλις. Αντίθετα, την ίδια περίοδο, η Ευρώπη, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία συγκέντρωναν από κοινού το 88% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής. Αναφορικά με την κατά κεφαλήν εκβιομηχάνιση, το χάσμα ανάμεσα στις αυτοαποκαλούμενες «αναπτυγμένες» και τις «υπανάπτυκτες» χώρες ήταν πολύ μεγαλύτερο.

Το 1914, παραμονές του Μεγάλου Πολέμου, η μεγαλύτερη οικονομική δύναμη ήταν ήδη οι Ηνωμένες Πολιτείες, με πληθυσμό

98.000.000 και εθνικό εισόδημα τριάντα επτά δισεκατομμυρίων δολαρίων. Ακολουθούσαν η Γερμανία (65.000.000 κάτοικοι και δώδεκα δισεκατομμύρια δολάρια αντίστοιχα), η Μεγάλη Βρετανία (45 και 11), η Ρωσία (171 και 7), η Γαλλία (39 και 6), η Αυστροουγγαρία (52 και 3), η Ιταλία (37 και 4) και η Ιαπωνία (55 και 2). Η αμερικανική οικονομία, επομένως, ήταν ελαφρώς ισχυρότερη από το άθροισμα των οικονομιών των επόμενων τεσσάρων δυνάμεων, κατείχε δε ποσοστό 45% τουλάχιστον της παγκόσμιας οικονομίας. Το αμερικανικό κατά κεφαλήν εισόδημα των 377 δολαρίων ήταν, επίσης, μακράν το υψηλότερο – το αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, ήταν ότι επισκέπτες που θεωρούνταν ευκατάστατοι στην πατρίδα τους, αισθάνονταν φτωχοί στην Αμερική. Ακολουθούσαν, με μεγάλη διαφορά, η Βρετανία (244 δολάρια), η Γερμανία (184 δολάρια) και η Γαλλία (153 δολάρια). Με αυτό το κριτήριο, οι οικονομικά ασθενέστερες δυνάμεις ήταν κατά σειράν η Ιταλία, η Αυστροουγγαρία, η Ρωσία και η Ιαπωνία.³

Εκείνη την εποχή πέντε από τις επτά ισχυρότερες ένοπλες δυνάμεις του κόσμου, της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Αυστροουγγαρίας και της Ρωσίας, στηρίζονταν σε κάποια μορφή γενικής στρατολόγησης για να καλύπτουν τις ανάγκες τους σε έμφυχο δυναμικό. Το ίδιο έκανε και η Ιαπωνία, αν και στην πράξη η ένδεια της χώρας σήμαινε ότι το ποσοστό των αντίστοιχων ηλικιακών ομάδων που όντως υπηρετούσαν ήταν πολύ μικρότερο. Οι σημαντικές εξαιρέσεις ήταν η Βρετανία, όπου η υπεράσπιση της χώρας ήταν κυρίως έργο του Πολεμικού Ναυτικού, και οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες, χάρη στην ασφάλεια που παρείχαν οι ωκεανοί που τις περιέβαλλαν, δε διέθεταν καν οργανωμένο Στρατό Ξηράς.

Η στρατολόγηση, που οργανωνόταν από τις αρχές με τη χρήση προκαταρτισμένων καταλόγων πολιτών, ήταν η πάγια μέθοδος εξασφάλισης έμφυχου στρατιωτικού δυναμικού τόσο στην κλασική Ελλάδα όσο και στη Ρωμαϊκή Δημοκρατία. Εντούτοις, εγκαταλείφθηκε κατά τους Ρωμαϊκούς Αυτοκρατορικούς Χρόνους, και χρειάστηκε να περάσει μιάμιση και πλέον χιλιετία για να θεσπιστεί ξανά. Αξιοποιώντας την πρόοδο που είχε συντελεστεί στον τομέα της δημόσιας διοίκησης, η πρώτη χώρα του σύγχρονου κόσμου που κατέφυγε στη μαζική στρατολόγηση (*levée en masse*, όπως ονομαζόταν) ήταν η Γαλλία το 1792. Άλλες χώρες ακολούθησαν διστακτικά, παρουσιάζοντας πολλές μεταπτώσεις, που απηχούσαν συχνά πολιτικές συγκρούσεις μεταξύ συντηρητικών, δημοκρατών και σοσιαλιστών και κάλυψαν το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα.⁴

Μετά το θρίαμβο της Γερμανίας επί της Γαλλίας το 1870-1871 οι περισσότερες χώρες υιοθέτησαν το σύστημα στρατιωτικής οργάνωσης που είχαν αναπτύξει οι νικητές. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό,

οι ένοπλες δυνάμεις διαιρούνταν σε τρία τμήματα. Το πρώτο αποτελούνταν από έναν πυρήνα επαγγελματιών (αξιωματικών και υπαξιωματικών) που υπηρετούσαν με συμβάσεις μακράς διαρκείας – σε πολλές περιπτώσεις, μέχρι να αποστρατευτούν. Το δεύτερο αποτελούνταν από μια μεγαλύτερη ομάδα στρατευσίμων, οι οποίοι, ανάλογα με την εκάστοτε χώρα και τον κλάδο των ενόπλων δυνάμεων στον οποίον κατατάσσονταν, ήταν συνήθως υποχρεωμένοι να υπηρετήσουν δύο ή τρία χρόνια. Τα δύο αυτά τμήματα μαζί ήταν πιθανόν να αποτελούν το 1% του πληθυσμού της χώρας εν καιρώ ειρήνης, αν και στην περίπτωση της Γαλλίας το ποσοστό αυτό ήταν αρκετά μεγαλύτερο, ενώ στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Ιαπωνίας αρκετά μικρότερο.

Το τρίτο και μεγαλύτερο τμήμα αποτελούνταν από εφέδρους που είχαν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους και ήταν έτοιμοι να επιστρατευτούν αμέσως σε περίπτωση πολεμικής εμπλοκής της χώρας τους. Οι πολίτες αυτοί ανήκαν στις εφεδρικές κλάσεις και πιθανώς επανεκπαιδευόνταν κατά καιρούς.

Έως το 1914 οι περισσότερες χώρες ανέμεναν ότι οι έφεδροι θα αύξαναν τις ένοπλες δυνάμεις τους κατά τέσσερις ή πέντε φορές. Η πραγματικότητα ξεπέρασε κάθε πρόβλεψη. Οι καλύτερα οργανωμένες χώρες με τις συντομότερες οδούς ανεφοδιασμού ήταν η Γερμανία και η Γαλλία. Τελικά, οι χώρες αυτές επιστράτευσαν σχεδόν το 10% του συνολικού πληθυσμού τους, και μάλιστα επί σειράν ετών και χωρίς διακοπή· το τι σήμαινε αυτό για τους επιστράτους και τις οικογένειές τους δύσκολα μπορεί να το φανταστεί κανείς.

Αν και όλες οι Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς και τα περισσότερα μικρότερα κράτη, διέθεταν και Στρατό Ξηράς και Πολεμικό Ναυτικό, οι περισσότερες χερσαίες και ναυτικές δυνάμεις είχαν αναπτυχθεί χωριστά επί αιώνες. Συνεπεία τούτου, ελάχιστοι είχαν σκεφθεί να παράσχουν κοινή εκπαίδευση στο Στρατό Ξηράς και στο Πολεμικό Ναυτικό σε οποιοδήποτε επίπεδο, πόσω μάλλον να θέσουν τους δύο κλάδους υπό κοινή διοίκηση. Αντ' αυτού, κάθε κλάδος είχε το δικό του υπουργείο, που παρείχε όπλα, πυρομαχικά, καύσιμα και διοικητική υποστήριξη σε οτιδήποτε, από τις οικονομικές υποθέσεις μέχρι τις συντάξεις των αποστράτων. Επικεφαλής κάθε υπουργείου ήταν ένας υπουργός, που συμμετείχε είτε στο υπουργικό συμβούλιο είτε, στην περίπτωση της Βρετανίας και της Γαλλίας, σε μια μικρότερη επιτροπή (το λεγόμενο μικρό υπουργικό συμβούλιο), την οποία συγκροτούσαν οι κορυφαίοι υπουργοί.

Στη Γερμανία ο μόνος σύνδεσμος ανάμεσα στην Ανώτατη Διοίκηση Στρατού Ξηράς (Oberste Heeresleitung, OHL) και τη Διεύθυνση Επιχειρήσεων Πολεμικού Ναυτικού (Seekriegsleitung, SKL) ήταν ο ίδιος ο Κάιζερ (αυτοκράτορας), ως Αρχιστράτηγος. Κατά συνέ-

πεια, η SKL δεν ενημερωνόταν επίσημα για τα σχέδια του Στρατού Ήρας. Σύμφωνα, μάλιστα, με έναν από τους μεταγενέστερους αρχηγούς του, τον Αρχιναύαρχο Erich Raeder, το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό δεν είχε καταστρώσει σχέδια για συμμετοχή στην εισβολή στο Βέλγιο και τη Γαλλία το 1940.⁵ Λίγο διαφορετικά ήταν τα πράγματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Και εκεί ο Υπουργός Ναυτικών δε συνεργαζόταν με τον Υπουργό Στρατιωτικών (επικεφαλής του Στρατού Ήρας). Και οι δύο αναφέρονταν μόνο στον Πρόεδρο. Οι υφιστάμενοί τους, ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού και ο Αρχηγός των Ναυτικών Επιχειρήσεων, έμοιαζαν να ζουν σε διαφορετικούς κόσμους – ένα πρόβλημα που, στο επίπεδο του σχεδιασμού, των κωδικοποιημένων επικοινωνιών και των ανταλλαγών δεδομένων, δεν έχει επιλυθεί μέχρι σήμερα. Η Γαλλία και η Βρετανία αντιμετώπιζαν την ίδια έλλειψη οργάνωσης, μόνον που εδώ συνδετικός κρίκος ήταν ο πρωθυπουργός κάθε χώρας. Στην πραγματικότητα, η κύρια διαφορά ανάμεσα στις στρατιωτικές μοναρχίες ανατολικά του Ρήνου και τις δημοκρατίες δυτικά αυτού ήταν ότι στις πρώτες οι αρχηγοί των επιτελείων είχαν το δικαίωμα να απευθύνονται άμεσα στο μονάρχη. Ωστόσο, αυτή η *Immediatvortrag*, όπως την ονόμαζαν οι Γερμανοί, κάθε άλλο παρά ιδανικά ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις του σύγχρονου πολέμου που θα ακολουθούσε. Όμως, μόλις μετά το 1945 επιχείρησαν οι περισσότερες χώρες μια μεταρρύθμιση του συστήματος, με την ίδρυση ενοποιημένων υπουργείων Εθνικής Άμυνας, με κοινή ανώτατη διοίκηση για όλες τις υπηρεσίες. Όπως θα δούμε, όμως, η μεταρρύθμιση αυτή δεν ήταν πλέον σημαντική από ορισμένες πλευρές.

Όπως συνέβαινε τουλάχιστον από την εποχή κατά την οποία ο Γουσταύος Αδόλφος χάραξε νέα πορεία, στις αρχές του 17ου αιώνα, οι στρατοί εξακολουθούσαν να αποτελούνται κατ' ουσίαν από τα τρία όπλα, το Πεζικό, το Ιππικό και το Πυροβολικό. Ωστόσο, η μαζική παραγωγή, από το 1870 και μετά, των μικρών όπλων με γεμιστήρα, των πολυβόλων και των πυροβόλων ταχείας βολής έδειχνε σε όσους είχαν την ικανότητα να αντιληφθούν τη νέα πραγματικότητα ότι οι ημέρες των επελάσεων του Ιππικού ήταν μετρημένες. Κρίνοντας κανείς εκ των υστέρων, είναι πιθανόν να θεωρήσει ακόμη σημαντικότερο το γεγονός ότι η ραγδαία τεχνική πρόοδος κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα είχε ως αποτέλεσμα να αποκτήσουν οι στρατοί πολύ καλύτερη οργάνωση και να δημιουργηθεί ένας πυρήνας ειδικευμένων μονάδων που ήταν υπεύθυνες για το χειρισμό των νέων συσκευών. Πολλές από τις μονάδες αυτές ήταν παρακλάδια του Πυροβολικού, το οποίο από παλιά φημιζόταν ως καταφύγιο αξιωματικών που ήταν λιγότερο αντι-διανοούμενοι από τους υπολοίπους. Στις εν λόγω μονάδες συγκαταλέγονταν δυνάμεις

του Μηχανικού και του Τεχνικού, δυνάμεις του Σώματος των Σιδηροδρομών, δυνάμεις των Διαβιβάσεων – σύντομα θα ενσωματώνονταν στα διάφορα ιπτάμενα σώματα– κ.ά.· η εποχή κατά την οποία το 90% των στρατιωτών έφεραν οπλισμό και είχαν ως βασική αποστολή τους να πολεμούν θα αποτελούσε εντός ολίγου παρελθόν.

Οι πρώτες απόπειρες για τη μεταφορά στρατευμάτων μέσω του σιδηροδρομικού δικτύου είχαν πραγματοποιηθεί στη Ρωσία ήδη από τη δεκαετία του 1840. Το 1859 τη μέθοδο αυτή χρησιμοποίησαν τόσο οι Γάλλοι όσο και οι Πρώσοι, οι πρώτοι στον πόλεμό τους εναντίον των Αυστριακών στην Ιταλία και οι δεύτεροι για να αναπτύξουν τα στρατεύματά τους στο Ρήνο. Οι πρώιμες αυτές απόπειρες ωχριούν μπροστά στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο, όπου και οι δύο πλευρές, ιδίως όμως οι δυνάμεις των Βορείων, χρησιμοποίησαν το σιδηροδρομικό δίκτυο σε εξαιρετικά μεγάλη κλίμακα, για να μεταφέρουν άνδρες και προμήθειες σε όλη την ήπειρο. Εντούτοις, το γεγονός αυτό άφησε ασυγκίνητους τους περισσότερους Ευρωπαίους παρατηρητές, που ήταν σίγουροι για την υπεροχή τους. Δεν ήταν όλοι τόσο οξυδερκείς όσο ο Καρλ Μαρξ, ο οποίος, αν και δεν ήταν στρατιωτικός ειδήμων, είδε τον πόλεμο των Αμερικανών ως «ένα θέαμα χωρίς προηγούμενο» στην ιστορία.⁶ Πρέπει να παραδεχθούμε, πάντως, ότι υπήρχε κάποιος λόγος γι' αυτήν την έλλειψη ενδιαφέροντος. Το 1866 και το 1870-1871 οι Πρώσοι επέδειξαν με εντυπωσιακό τρόπο τα πλεονεκτήματα του σιδηροδρομικού δικτύου. Από τότε, και σχεδόν αδιάκοπα μέχρι το 1914, οι Αμερικανοί επιτελείς ήταν αυτοί που μελετούσαν τις γερμανικές μεθόδους, και όχι το αντίστροφο.

Το 1914 η σπουδαία περίοδος της κατασκευής των σιδηροδρομικών δικτύων είχε σχεδόν ολοκληρωθεί. Προκειμένου να φέρουν σε πέρας την επιστράτευση και να αναπτύξουν τα στρατεύματά τους, όλες οι δυνάμεις σχεδίαζαν να χρησιμοποιήσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις σιδηροδρομικές γραμμές της Ευρώπης, που είχαν μήκος 320.000 χιλιομέτρων. Παραδείγματος χάριν, το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο σχεδίαζε να πραγματοποιήσει εντός δύο εβδομάδων δρομολόγια με 11.000 τρένα τουλάχιστον. Τα δρομολόγια των τρένων, που κινούνταν με την εντυπωσιακή –για τα δεδομένα της εποχής– ταχύτητα των σαράντα περίπου χιλιομέτρων την ώρα, υπολογίζονταν με τόση ακρίβεια, ώστε ήταν γνωστός ακόμη και ο αριθμός των αξόνων των βαγονιών που περνούσαν από συγκεκριμένη γέφυρα εντός συγκεκριμένης χρονικής περιόδου. Τότε, όπως και τώρα, από την άποψη της μεταφορικής ικανότητας και της παραγωγικότητας αυτής καθαυτήν, οι σιδηρόδρομοι ήταν ασυναγώνιστοι, καθώς οι ανάγκες τους σε προσωπικό και συντήρηση ανά τόνο/χιλιόμετρο μεταφοράς ήταν πολύ μικρότερες. Όμως, τότε, όπως

και τώρα, η διαδρομή τους ήταν προδιαγεγραμμένη και, εν καιρώ πολέμου, ευάλωτη σε εχθρικές επιθέσεις.

Επιπλέον, οι σιδηροδρομικές γραμμές δεν ήταν δυνατόν να κατασκευαστούν πολύ κοντά στο μέτωπο· συνεπεία τούτου, για τη διεξαγωγή πολλών επιχειρήσεων εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται οι πλάτες των ανθρώπων και οι ράχες των ζώων.

Ένα μέσο μεταφοράς που δεν είχε χρησιμοποιηθεί σε καμία σύρραξη πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν το αυτοκίνητο. Το 1914 ο επιστρατευμένος Γερμανικός Στρατός διέθετε περίπου 5.000 αυτοκίνητα, από τα οποία τα περισσότερα ήταν επιταγμένα ιδιωτικά οχήματα, ακατάλληλα για τις σκληρές απαιτήσεις του πολέμου. Από την άλλη πλευρά, ο αριθμός των αλόγων που χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά των ανδρών του Ιππικού, τη ρυμούλκηση των πυροβόλων και τη διακίνηση των βαγονιών με προμήθειες ανερχόταν περίπου στο 1.400.000.⁷

Πάντως, ο σύγχρονος τεχνολογικός εξοπλισμός αποδείχθηκε χρήσιμος σε ένα πασίγνωστο επεισόδιο που έλαβε χώρα το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Ο Στρατηγός Gallieni, ως στρατιωτικός διοικητής του Παρισιού, επέταξε 600 ταξί της πόλης για τη μεταφορά στρατευμάτων στο μέτωπο. Η κίνηση αυτή θεωρείται ότι συνέβαλε αποφασιστικά στη γαλλική νίκη στη μάχη του Μάρνη.

Καθώς εξελισσόταν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, τα αυτοκίνητα χρησιμοποιούνταν ολοένα και περισσότερο, αποτελώντας πλέον κοινό και συνηθισμένο μέσο για την επικοινωνία μεταξύ μονάδων, τη μεταφορά τραυματιών και εφοδίων κ.ά. Άλλα οχήματα, οι ελκυστήρες, χρησιμοποιήθηκαν για τη ρυμούλκηση βαρέων πυροβόλων, που ήταν αδύνατον να μετακινηθούν διαφορετικά. Το 1918 ο Βρετανικός Στρατός και μόνο διέθετε περίπου 70.000 οχήματα, συμπεριλαμβανομένων επιβατικών και φορτηγών. Παρ' όλα αυτά, η πείρα έδειξε πως ένας πλήρως μηχανοκίνητος στρατός χρειαζόταν ένα όχημα ανά έξι άνδρες – αυτός ήταν ένας αριθμός παρόμοιος σε εντυπωσιακό βαθμό με την προγενέστερη αναλογία αλόγων προς άνδρες, τον οποίον ούτε καν οι Αμερικανοί, που ήταν πολύ καλύτερα εξοπλισμένοι από οποιονδήποτε άλλον, δεν μπορούσαν να προσεγγίσουν. Γι' αυτόν το λόγο, αλλά και εξαιτίας τού ότι τα πεδία των μαχών συχνά καθιστούσαν πολύ δυσχερείς τις μηχανοκίνητες μεταφορές, όλες οι σημαντικές επιχειρήσεις συνέχισαν να βασίζονται, όπως συνέβαινε επί αιώνες, στη μυϊκή δύναμη ανθρώπων και αλόγων.⁸

Εάν ο πόλεμος είναι ο πατέρας της εφευρετικότητας, τότε το πεδίο διοικήσεως, ελέγχου και επικοινωνιών υπήρξε επί μακρόν το ανεπιθύμητο τέκνο της. Χάρη στα μουσκέτα και τα κανόνια της, η Μεγάλη Στρατιά του Ναπολέοντος θα μπορούσε εύκολα να συντρί-

ψει τις λεγεώνες του Καίσαρος. Όμως, όπως έγραφε και ο ίδιος ο Ναπολέων, δεν πλεονεκτούσε ιδιαίτερα έναντι του Καίσαρος ως προς την ικανότητά του να επικοινωνεί με τους στρατηγούς του. Το 1800 μ.Χ., όπως και το 44 π.Χ., οι επικοινωνίες διεξάγονταν με τη βοήθεια ανδρών, πεζών ή εφιππων. Σε μικρές αποστάσεις τα μηνύματα ήταν δυνατόν να γίνουν αντιληπτά διά της ακοής, με τύμπανα ή σάλπιγγες, ή διά της οράσεως, με σημαίες και λάβαρα. Για τις μεγαλύτερες αποστάσεις ο Ναπολέων διέθετε όντως κατ' αποκλειστικότητα ένα μέσο επικοινωνίας: το σύστημα οπτικής σηματοδοσίας. Το σύστημα αυτό αποτελούνταν από κινητούς ιστούς που ήταν τοποθετημένοι στην κορυφή ψηλών πύργων με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζουν διάφορους συνδυασμούς, που αντιστοιχούσαν σε γράμματα και ήταν δυνατόν να διαβαστούν από μακριά με τη βοήθεια ενός τηλεσκοπίου. Αρχικά υπήρχε μόνο μία γραμμή επικοινωνίας: αργότερα το σύστημα επεκτάθηκε και συνέδεσε όλες τις σημαντικές πόλεις.⁹ Ωστόσο, η λειτουργία του συστήματος ήταν εξαιρετικά δαπανηρή λόγω τού ότι ήταν απαραίτητοι πολυάριθμοι χειριστές και παρατηρητές. Εξάλλου, οι εγκαταστάσεις του συστήματος ήταν μόνιμες, κάτι που σήμαινε πως το σύστημα δεν μπορούσε να ακολουθήσει τις κινήσεις των στρατιών.

Περί τα μέσα του 19ου αιώνα οι πεπαλαιωμένες αυτές μέθοδοι άρχισαν να αντικαθίστανται από τα επιτεύγματα του νέου θαύματος της επιστήμης: του ηλεκτρισμού. Με τις εφευρέσεις του τηλεγράφου, του τηλεφώνου και του ασυρμάτου η τεχνολογική πρόοδος ήταν ραγδαία, αν και το 1914 και οι τρεις αυτές συσκευές ήταν δύσχρηστες, εύθραυστες ή και τα δύο μαζί. Εξάλλου, όλες τους ήταν εξαρτημένες από την ηλεκτρική ενέργεια, η οποία δεν ήταν πάντοτε διαθέσιμη. Κατά συνέπεια, όσο πιο κοντά στο μέτωπο βρισκόταν κανείς τόσο λιγότερα θαύματα της υψηλής τεχνολογίας συναντούσε και τόσο περισσότερο έβλεπε να χρησιμοποιούνται οι παλαιότεροι αλλά πιο αξιόπιστοι αγγελιαφόροι, οι φανοί σήμανσης (συμπεριλαμβανομένων των φωτοβολίδων), τα σαλπίσματα, τα ταχυδρομικά περιστέρια (εγκαταλείφθηκαν από τον Αμερικανικό Στρατό μόλις τη δεκαετία του 1930), ακόμη και οι σκύλοι-αγγελιαφόροι.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις μετέβαλαν, λίγο-πολύ, το πεδίο της μάχης, η εντυπωσιακή πρόοδος όμως συντελέστηκε στη θάλασσα. Τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα οι μεγάλες ναυτικές δυνάμεις του κόσμου βρίσκονταν εν μέσω μιας σημαντικής μετάβασης σε πολύ μεγαλύτερα και ισχυρότερα, ταυτόχρονα όμως ακριβότερα και, κατά συνέπεια, λιγότερα πολεμικά πλοία. Κατά τη δεκαετία του 1860 τα πρώτα θωρακισμένα (σιδερένια ελάσματα πάνω σε ξύλινη γάστρα) και ακολούθως σιδερένια πλοία είχαν αρχίσει να αντικαθι-

στούν τα παλαιά ξύλινα ιστιοφόρα. Το 1873 το βρετανικό *Devastation* έγινε το πρώτο πολεμικό πλοίο που εγκατέλειψε πλήρως τα ιστία, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά ως καύσιμη ύλη το κάρβουνο.

Το 1914 η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα πλοία που χρησιμοποιούσαν ως καύσιμη ύλη το κάρβουνο είχε λίγο-πολύ ολοκληρωθεί. Ανεπηρέαστα από τις καιρικές συνθήκες, τα πλοία ήταν τώρα ταχύτερα, μεγαλύτερα, καλύτερα εξοπλισμένα και θωρακισμένα όσο ποτέ άλλοτε. Σε αντίθεση με τον άνεμο, τα αποθέματα του κάρβουνου ως καύσιμης ύλης δεν ήταν ανεξάντλητα, και η ανάγκη για σταθμούς ανεφοδιασμού ανά τον κόσμο άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο στον ανταγωνισμό των χωρών της Δύσης για υπερπόντιες αποικίες. Και το κάρβουνο, με τη σειρά του, άρχισε να αντικαθίσταται από το πετρέλαιο, οι δε εμβολοφόρες ατμομηχανές από τους πολύ ισχυρότερους στροβιλοκινητήρες. Το 1906 καθελκύστηκε το βρετανικό *Dreadnought*, το πρώτο πολεμικό πλοίο που έφερε αποκλειστικά πυροβόλα μεγάλου διαμετρήματος. Όλα τα παλαιότερα πλοία έγιναν μονομιάς ξεπερασμένα, και οι άλλες Δυνάμεις υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν τους Βρετανούς.

Μέχρι το 1880 η ακτίνα δράσης των ναυτικών όπλων περιοριζόταν στις 3.000 γιάρδες*. Τα πληρώματα στόχευαν με τα όπλα τους όσο καλύτερα μπορούσαν. Ακολουθούσαν τη γραμμή πλευσεως και άνοιγαν πυρ την κατάλληλη στιγμή, σύμφωνα με την κρίση τους· ακολουθώντας προέβαιναν στις απαιτούμενες διορθώσεις παρατηρώντας τους πίδακες νερού από τις άστοχες βολές τους. Το 1914 τα κανόνια μπορούσαν να εξαπολύουν οβίδες σε απόσταση έως 30.000 γιάρδες, πολύ μακρύτερα απ' όσο μπορούσαν να δουν τα πληρώματα – έτσι, κατέστη επιτακτική η εύρεση ενός νέου συστήματος σκόπευσης και παρακολούθησης της πορείας των βλημάτων του Πολεμικού Ναυτικού. Κατά την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα Βρετανοί και Αμερικανοί αξιωματικοί εφάρμοσαν πράγματι ένα σύστημα που αξιοποιούσε τα προσφάτως αναπτυγμένα μηχανικά γωνιόμετρα και τηλέμετρα. Τα δεδομένα των οργάνων αυτών ήταν στη διάθεση του επικεφαλής αξιωματικού πυροβολικού, ο οποίος έγινε πλέον το τρίτο σημαντικότερο πρόσωπο στο πλοίο, μετά τον κυβερνήτη και τον ύπαρχο. Ανεβασμένος ψηλά στη γέφυρα –στην πραγματικότητα, ψηλότερα από τον κυβερνήτη, που ήταν υποχρεωμένος να αρκестεί στο χαμηλότερο κατάστρωμα–, χρησιμοποιούσε μαζί με το επιτελείο του μηχανικές συσκευές, για να κάνει τους απαραίτητους υπολογισμούς λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η σχετική ταχύτητα, η κατεύθυνση και η γραμμή πλευσεως.

* Σ.τ.Ε.: Η γιάρδα ισούται με 0,9144 μέτρα.

Όταν έφθανε η κατάλληλη στιγμή, αυτός ήταν που πατούσε το κουμπί, για να αρχίσει το πλοίο τις ομοβροντίες.¹⁰

Σε μια εποχή κατά την οποία ορισμένοι χερσαίοι στρατιωτικοί σταθμοί ασυρμάτου εξακολουθούσαν να τροφοδοτούνται από γεννήτριες στις οποίες την απαιτούμενη μηχανική ενέργεια εξασφάλιζαν στρατιώτες που ποδηλατούσαν μανιωδώς σε σταθερά ποδήλατα, η ηλεκτρική ενέργεια ήταν πολύ πιο εύκολα διαθέσιμη στη θάλασσα. Εκεί, οι μηχανές που μπορούσαν να κινούν ένα δυναμό ήταν πανταχού παρούσες. Το 1905 ιαπωνικά ανιχνευτικά σκάφη ειδοποίησαν μέσω ασυρμάτου το διοικητή τους, Ναύαρχο Heichachiro Togo, ότι ο ρωσικός στόλος πλησίαζε το Στενό της νήσου Tsushima.¹¹ Το 1910 όλα ανεξαιρέτως τα βρετανικά πλοία, στρατιωτικά και εμπορικά, διατάχθηκαν να εγκαταστήσουν ασυρμάτους.

Πρώτη φορά στην ιστορία τα κεντρικά αρχηγεία, αντί να αποστέλλουν στους ναυάρχους τους επιστολές με διαταγές που ήταν αμφίβολο αν ήταν κατάλληλες για την περίπτωση ή αν θα εκτελούνταν, ήταν σε θέση να επιτηρούν και να ελέγχουν συνεχώς τις επιχειρήσεις. Πρώτη φορά στην ιστορία ήταν δυνατόν να σταλούν μηνύματα σε πολλές κατευθύνσεις ταυτόχρονα χωρίς πρόσθετα έξοδα και –εφόσον τα μηνύματα αυτά ήταν κωδικοποιημένα– χωρίς τον κίνδυνο να πέσει στα χέρια του εχθρού το σκάφος που μετέφερε τις διαταγές. Πλοία και στόλοι που απείχαν πολύ μεταξύ τους μπορούσαν να δρουν βάσει ενός κοινού στρατηγικού σχεδιασμού, να συντονίζουν τις κινήσεις τους και να σπεύδουν σε βοήθεια όπου οι περιστάσεις το επέβαλλαν.¹² η επίδραση παραγόντων όπως η ομίχλη και το σκοτάδι, η θέση του ήλιου ή ακόμη και ο καπνός από τα φουγάρα των ίδιων των πλοίων, που προκαλούσαν προβλήματα στα παλαιότερα συστήματα οπτικής σηματοδοσίας, σχεδόν εξαλείφθηκε.

Στη θάλασσα, όπως και στη στεριά, η άλλη όψη αυτού του νομίσματος ήταν ότι τα μηνύματα μέσω ασυρμάτου ήταν δυνατόν να υποκλαπούν και, όχι σπάνια, να αποκρυπτογραφηθούν. Ακόμη κι αν δε συνέβαινε το τελευταίο, η ίδια η εκπομπή των μηνυμάτων, ο αριθμός τους και η δυνατότητα χρήσης της μεθόδου του τριγωνισμού για τον εντοπισμό του πομπού τους παρείχαν συχνά σημαντικές ενδείξεις αναφορικά με τις κινήσεις των εχθρικών στόλων, την ισχύ και τις προθέσεις τους. Αυτό ήταν ολοφάνερο ακόμη και για το Ναύαρχο Togo το 1905· μόλις έλαβε το κρίσιμο μήνυμα που τον προειδοποιούσε για την προσέγγιση των Ρώσων, διέταξε τους κυβερνήτες του να τηρήσουν σιγή ασυρμάτου ενόσω ετοιμαζόνταν για μάχη. Αντίθετα, το 1916 η πρώτη ένδειξη τού ότι ο Γερμανικός Στόλος Ανοιχτής Θαλάσσης κατευθυνόταν προς το σημείο όπου θα πραγματοποιούνταν η ναυμαχία της Γιουτλάνδης έφθασε στους

Βρετανούς με τη μορφή υποκλαπέντων σημάτων ασυρμάτου – εντούτοις, η έλλειψη διοικητικής οργάνωσης στο Ναυαρχείο δεν επέτρεψε στους τελευταίους να αξιοποιήσουν την πληροφορία αυτή με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Τέλος, ακόμη ένα νέο τεχνολογικό επίτευγμα που ήταν σε θέση να φέρει επανάσταση στο ναυτικό πόλεμο ήταν το υποβρύχιο. Τα υποβρύχια είχαν μακρά ιστορία, που έφθανε έως τα τέλη του 17ου αιώνα. Ορισμένα, μάλιστα, είχαν χρησιμοποιηθεί κατά τον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο. Ωστόσο, τα πρώτα αυτά υποβρύχια αποδείχθηκαν εξίσου επικίνδυνα για τα πληρώματά τους και για τους εχθρούς τους: το πρώτο εξελιγμένο υποβρύχιο, που συνδύαζε μηχανή εσωτερικής καύσης και ηλεκτροκινητήρα για κίνηση κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας, καθελκύστηκε μόλις το 1900. Το βασικό αυτό μοντέλο, μια εφεύρεση των Αμερικανών, αποτέλεσε σύντομα παράδειγμα προς μίμηση, αλλά η εξέλιξη ήταν αργή. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, τα υποβρύχια δεν είχαν ακόμη δοκιμαστεί στη μάχη και οι πραγματικές δυνατότητές τους ήταν άγνωστες: ακόμη και ο πιο οξυδερκής αναλυτής των ναυτικών θεμάτων της εποχής εκείνης, ο Julian Corbett, πίστευε ότι τα υποβρύχια θα χρησίμευαν κυρίως στην περιφρούρηση των ακτών.¹³ Με τόσο πολλά διαφορετικά τεχνολογικά επιτεύγματα να ξεπροβάλλουν στη θάλασσα, ελάχιστοι άνθρωποι είχαν μια σαφή εικόνα για το πώς θα αλληλεπιδρούσαν και θα συνεργάζονταν όλα αυτά, πώς θα έπρεπε να αξιοποιηθούν ή ποια θα ήταν τα αποτελέσματα από τη χρησιμοποίησή τους.

1.2. ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Το 1914 οι στρατιωτικοί είχαν τον πρώτο λόγο σε όλα τα ζητήματα του πολέμου. Είναι αλήθεια πως τα μέσα ενημέρωσης της εποχής εκείνης εκδήλωσαν έντονο ενδιαφέρον για τη στρατιωτική επιστήμη, αλλά η ιδέα πολιτικών ινστιτούτων και πανεπιστημιακών τμημάτων που θα παρέδιδαν σχετικά μαθήματα φάνταζε πολύ μακρινή. Ούτε κάποια χώρα θεωρούσε αναγκαίο εκείνη την εποχή να διαθέτει ένα συμβούλιο εθνικής ασφαλείας στο οποίο θα διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο ειδήμονες από το πολιτικό προσωπικό: μάλιστα, το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο αποκαλούσε το Υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο θα μπορούσε να περιλαμβάνει στους κόλπους του τέτοιου είδους ειδήμονες, «οίκο των ηλιθίων» (*das Idiotenhäus*). Αν και υπήρχαν ορισμένες εξαιρέσεις, ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γαλλία, όπου η κυβέρνηση δεν εμπιστευόταν απόλυτα τη στρατιωτική ηγεσία, στις περισσότερες χώρες οι

υπουργοί που ήταν υπεύθυνοι για ένα στρατιωτικό υπουργείο ήταν και οι ίδιοι πρώην στρατηγοί ή ναύαρχοι.

Σε όλες τις χώρες οι πραγματικοί γνώστες της στρατιωτικής επιστήμης ήταν οι αξιωματικοί των γενικών επιτελείων με τις κόκκινες ρίγες στο παντελόνι τους, ενώ το μόνο μέρος όπου παραδίδονταν μαθήματα στρατιωτικής επιστήμης ήταν οι ανώτερες σχολές πολέμου. Τα ιδρύματα αυτά δημιουργήθηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα, μέχρι δε τα μέσα του 19ου αιώνα έμειναν σχεδόν στην αφάνεια. Ωστόσο, οι πόλεμοι της Γερμανίας εναντίον της Αυστρίας και της Γαλλίας (1866-1871) άλλαξαν τα πράγματα. Ενώ τα γενικά επιτελεία έγιναν οι μόνες πηγές στρατιωτικής σοφίας, οι ανώτερες σχολές πολέμου ήταν πλέον τα μέρη όπου οι άριστοι εξετάζονταν ενδελεχώς και έθεταν σε εφαρμογή τις γνώσεις τους· η σημασία του ρόλου που διαδραματίζουν οι σχολές αυτές φανερώνεται από το γεγονός ότι οι σπουδαιότεροι κατοπινοί Γάλλοι διοικητές, όπως ο Ferdinand Foch* και ο Φιλίπ Πεταίν, καθώς και οι Γερμανοί ομολογοί τους Paul von Hindenburg** και Erich Ludendorff, δίδαξαν σε αυτές.

Το μειονέκτημα του συστήματος ήταν ότι προκάλεσε μια σχεδόν ολοκληρωτική ρήξη μεταξύ του στρατιωτικού και του πολιτικού κόσμου – μια ρήξη που αντανακλάται και στα κείμενα της στρατιωτικής ιστορίας, που άρχισαν να εξετάζουν τα γεγονότα με μια άκρως κοντόθωρη νοοτροπία. Έτσι, ο Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου και Αρχηγός Επιχειρήσεων του Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού, Ναύαρχος John Fisher, κάλεσε κάποια στιγμή τον Julian Corbett, για να δώσει διάλεξη στη νεοσύστατη Σχολή Επιτελών Ναυτικού στο Γκρίνουιτς. Την εποχή εκείνη ο Corbett ήταν ο διασημότερος παγκοσμίως αναλυτής ναυτικών θεμάτων μετά τον Alfred Mahan. Παρ' όλο που ελάχιστοι διάβαζαν στην πραγματικότητα τα έργα του (ένας από αυτούς ήταν ο Ουίνστον Τσόρτσιλ), οι περισσότεροι συμφωνούσαν στο ότι ήταν λαμπρά. Ένα από τα κυριότερα ζητήματα που προσπάθησε να θέσει ήταν το ότι, για να κατανοήσει κανείς τα ναυτικά γεγονότα, δεν αρκούσε να έχει γνώσεις για πλοία, μηχανές, κανόνια, παλίρροιες, καιρικές συνθήκες και όλα τα συναφή. Αντ' αυτού, θα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη «το όλο διπλωματικό-πολιτικό και στρατιωτικό-επιχειρησιακό πλαίσιο»· σήμερα είναι

* Σ.τ.Ε.: Ο Ferdinand Foch (1851-1923) ήταν Γάλλος στρατάρχης και Αρχηγός των Συμμαχικών Δυνάμεων στο Δυτικό Μέτωπο το 1918.

** Σ.τ.Ε.: Ο Paul von Hindenburg (1847-1934) ήταν Γερμανός στρατάρχης, που κατήγαγε νίκες επί των Ρώσων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Διετέλεσε Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου (1916-1918) και Πρόεδρος της Γερμανίας (1925-1934).

πιθανόν να χαρακτηρίζαμε τη θεώρηση αυτήν υψηλή στρατηγική. Η διάλεξη δεν είχε επιτυχία, και οι σπουδαστές, σκληραγωγημένοι θαλασσόλυκοι όλοι τους, αντιμετώπισαν με περιπαικτική διάθεση τις προσπάθειες του Corbett να ερμηνεύσει και να κρίνει τις πράξεις παλαιότερων διοικητών του Πολεμικού Ναυτικού. Σε τελική ανάλυση, ο Corbett δεν ήταν παρά ένας δικηγόρος εξασφαλισμένος από οικονομικής πλευράς, που επιδιόταν αποκλειστικά στην ανάλυση των ναυτικών θεμάτων. Τι θα μπορούσε να είναι αυτό που γνώριζε ένας δικηγόρος και δεν το γνώριζαν ήδη οι ίδιοι οι σπουδαστές;¹⁴

Σε αντίθεση με τις ανώτερες σχολές πολέμου, που ήταν δυσμενώς διακείμενες απέναντι στις νέες ιδέες, τα στρατιωτικά υπουργεία ήταν μερικές φορές πολύ πιο δεκτικά. Ο Spenser Wilkinson δημοσίευσε το 1895 την πραγματεία του σχετικά με τις αντιλήψεις πάνω στις οποίες ήταν θεμελιωμένο το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο, τη στιγμή ακριβώς κατά την οποία παραιτούνταν από την αρχηγία του Βρετανικού Στρατού ο δούκας του Κέιμπριτζ, ο οποίος εμπόδιζε οποιαδήποτε αλλαγή επί δεκαετίες.¹⁵ Μέχρι τότε οι περισσότεροι μη στρατιωτικοί ειδήμονες –συμπεριλαμβανομένου του πλέον διάσημου συγγραφέα στρατιωτικής ιστορίας εκείνη την εποχή, του Γερμανού καθηγητή Hans Delbrueck– αντιμετώπιζονταν με περιφρόνηση και γνώριζαν την απόρριψη. Μάλιστα, η απόπειρα του Delbrueck να εντάξει τη στρατιωτική ιστορία «στο πλαίσιο της πολιτικής ιστορίας» ήταν από μόνη της αρκετή για να δημιουργήσει κλίμα καχυποψίας.¹⁶ Οι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων ανέκαθεν υποστήριζαν ότι το επάγγελμα του στρατιωτικού ήταν ξεχωριστό, αλλά και πολύ πιο σημαντικό από οποιοσδήποτε απλές πολιτικές εξελίξεις. Λίγοι ήταν οι ειδικοί, όπως γιατροί και ιερείς, που προάγονταν σε αξιωματικούς έπειτα από τη φοίτησή τους σε μη στρατιωτικά πανεπιστήμια ή σχολές. Πέραν αυτού, ήταν αδιανόητο να μάθουν οτιδήποτε οι αξιωματικοί καριέρας φοιτώντας σε τέτοιου είδους εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Εκείνη την εποχή είχαν λάβει χώρα αρκετές συγκρούσεις στις οποίες μπορούσε να στραφεί κανείς για να αντλήσει διδάγματα. Παρεμπιπτόντως, η στρατιωτική ιστορία ως πηγή τέτοιων διδαγμάτων ποτέ στο παρελθόν δεν είχε γνωρίσει τόσο ευρεία αποδοχή. Δεδομένου ότι οι πολεμιστές της μιας πλευράς τουλάχιστον μόλις και μετά βίας αντιμετώπιζονταν ως ανθρώπινες υπάρξεις, ο Σινο-ιαπωνικός Πόλεμος του 1895 έμοιαζε φτωχός σε τέτοια διδάγματα, όχι όμως και ο Πόλεμος των Μπόερς κατά τα έτη 1899-1900.¹⁷ Ο πόλεμος αυτός διεξήχθη από εκπροσώπους της ανώτερης φυλής, λευκούς, Αγγλοσάξονες, προτεστάντες, που χρησιμοποιούσαν τον τελειότερο ευρωπαϊκό οπλισμό. Ο πόλεμος απέδειξε χωρίς αμφιβο-

λία τη σπουδαιότητα των ταχυβόλων πυροβόλων, καθώς τα ολιγάριθμα πυροβόλα Krupp των Μπόερς κατάφεραν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τα πολύ βαρύτερα, αλλά ιδιαίτερα ογκώδη και βραδείας γομώσεως βρετανικά πυροβόλα.¹⁸ Κατέδειξε, επίσης, τη σημασία των τυφεκισμών, ένα μάθημα που πήραν οι Βρετανοί, οι οποίοι έκτοτε εκπαιδεύαν τους άνδρες τους ώστε να ρίχνουν «δώδεκα βολές το λεπτό, κατόπιν σκοπεύσεως», κατά το γνωστό απόφθεγμα.

Ασφαλώς, έπειτα από αυτά τα γεγονότα θα έπρεπε όλοι να συνειδητοποιήσουν ότι οι ημέρες του Ιππικού είχαν παρέλθει κι ότι οι κατοπινοί άνδρες του Ιππικού θα έπρεπε να μάχονται πεζή, όπως έκαναν οι Μπόερς, παρότι ήταν εξαιρετοι αναβάτες. Εντούτοις, το εν λόγω μάθημα αποδείχθηκε ένα πικρό χάπι, που δεν έγινε δεκτό από τους περισσότερους. Επί πολλούς αιώνες, χωρίς διακοπή, οι αξιωματικοί ήταν πριν και πάνω απ' όλα ιππείς. Το Ιππικό, το όπλο της αριστοκρατίας, ανέκαθεν αντιμετώπιζε αλαζονικά τους υποδεέστερους, δύσμοιρους πεζικάριους. Σε μια γερμανική γελοιογραφία απεικονίζονταν έφιπποι αξιωματικοί που απορούσαν πώς κατάφερε το Πεζικό να μετακινείται από το ένα μέρος στο άλλο. Οι ίδιοι οι ηγεμόνες συχνά εμφανίζονταν έφιπποι. Με αγάλματα που διακοσμούσαν τις πλατείες, τις λεωφόρους και τους δρόμους, τα μέλη της άρχουσας τάξης κατακτούσαν την αιωνιότητα ως οικουμενικά σύμβολα ισχύος και προνομίων.¹⁹

Ο άνθρωπος που διοικούσε τις βρετανικές δυνάμεις στο Δυτικό Μέτωπο στο μεγαλύτερο διάστημα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Στρατάρχης Douglas Haig, ανήκε κι αυτός στο Ιππικό. Ως νεαρός αξιωματικός, το 1898, ο Haig είχε εφορμήσει, μαζί με τον Ούνιστον Τσώρτσιλ, κατά των δερβίσηδων στο Omdurman. Εννέα χρόνια αργότερα, ως Διευθυντής του Τμήματος Εκπαίδευσης, επέβαλε προσωπικά την επανακαθιέρωση της λόγχης.²⁰ Οι άλλοι στρατοί ως επί το πλείστον δεν την είχαν καταργήσει. Έτσι, το Ιππικό όλων των χωρών χρησιμοποιήθηκε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σχεδόν σαν να μην είχε λάβει χώρα ο πόλεμος στη Νότια Αφρική.

Για όσους δεν ήταν τυφλωμένοι από το ρατσισμό, η ρωσο-ιαπωνική σύγκρουση των ετών 1904-1905 ήταν μακράν το πιο εντυπωσιακό από τα γεγονότα που ακολούθησαν. Και πάλι, όμως, τα διδάγματα που εξήχθησαν ήταν ως επί το πλείστον εσφαλμένα.²¹ Το σημαντικότερο γεγονός ήταν η μεγάλη ναυμαχία της νήσου Tsushima. Πριν διεξαχθεί η ναυμαχία της Tsushima, επικρατούσε στους ωκεανούς ειρήνη επί τριάντα έτη. Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών ολοκληρώθηκε η μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια, γεγονός που επέφερε πλήρη σύγχυση τόσο στους κατ' επάγγελμα ναυτικούς όσο και στους θεωρητικούς του ναυτικού πολέμου. Βά-

ζοντας με το νου τους τα επιτεύγματα της αρχαίας Αθήνας, πολλοί πίστεψαν ότι η προσέγγιση των πλοίων του εχθρού σε σφρηνοειδή σχηματισμό και ο εμβολισμός τους θα έκριναν την έκβαση των κατοπινών μαχών. Την ορθότητα της άποψης αυτής φάνηκε να επιβεβαιώνει η ναυμαχία της Lissa (1866).²² Έτσι, τα πολεμικά πλοία εξοπλίστηκαν με τεράστια έμβολα, η ισχύς των οποίων καταδείχθηκε το 1893, όταν το βρετανικό πλοίο *Camperdown* εμβολίστηκε κατά λάθος κατά τη διάρκεια ασκήσεων στα ανοιχτά της Μάλτας και βυθίστηκε αύτανδρο εντός ολίγων λεπτών. Η ναυμαχία της Tsushima ήταν αυτή που έβαλε και πάλι σε τάξη τα πράγματα, αφού απέδειξε ότι τα βαρέα πυροβόλα που έφεραν θωρηκτά διατεταγμένα κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η μέγιστη δύναμη πυρός, συνέχιζαν να κυριαρχούν στις θάλασσες, όπως συνέβαινε από τα τέλη του 17ου αιώνα.²³

Περισσότερο ανησυχητική ήταν η «επιτυχία» του ιαπωνικού Πεζικού. Κρατώντας ξιφολόγες και υποστηριζόμενοι από βαρύ πυροβολικό, οι Ιάπωνες στρατιώτες κατάφεραν τελικά να διασπάσουν τις ρωσικές γραμμές στο Mukden (νυν Σενγιάνγκ) της νότιας Μαντζουρίας. Ωστόσο, η νίκη συγκάλυψε το γεγονός ότι οι απώλειες των Ιαπώνων ανήλθαν σε 41.000. Ο Ρωσικός Στρατός απλώς υποχώρησε κατά μήκος της οδού ανεφοδιασμού του. Μάλιστα, αν η τσαρική αυτοκρατορία δεν καλούνταν να αντιμετωπίσει την επανάσταση του 1905, θα μπορούσε κάλλιστα να αντεπιτεθεί. Αυτή ακριβώς η εμμονή στην κατά μέτωπον επίθεση του Πεζικού, με την υποστήριξη Πυροβολικού, ήταν που οδήγησε στο θάνατο τόσοσους στρατιώτες στο Δυτικό Μέτωπο από το 1914 έως το 1918. Το μόνο ίσως πολύτιμο δίδαγμα που θα μπορούσε να αντλήσει κανείς από τον πόλεμο ήταν το πόσο δύσκολο εγχείρημα αποτελούσε η επίθεση και η κατάληψη μιας οχυρής πόλης, όπως ήταν το Port Arthur, διά θαλάσσης. Όπως φανέρωσε η εκστρατεία στην Καλλίπολη το 1915, ούτε αυτό το μάθημα λήφθηκε υπόψη.

Ακόμη χειρότερο ήταν το γεγονός ότι παγωνόταν ολοένα και περισσότερο η αντίληψη πως οι πόλεμοι θα ήταν σύντομοι, σφοδροί και κρίσιμοι, κάτι που επέβαλλε και το τεράστιο κόστος τους. Ο Alfred von Schlieffen, που διετέλεσε Αρχηγός του Μεγάλου Γενικού Επιτελείου της Γερμανίας από το 1891 έως το 1905, ανέπτυξε διεξοδικά αυτήν τη θεωρία.²⁴ Με εξαίρεση τον Foch, ο οποίος είχε ορισμένες ιδιόμορφες απόψεις επί του θέματος,²⁵ οι περισσότεροι στρατιωτικοί ειδήμονες αντιλήφθηκαν πλήρως τον αντίκτυπο που θα είχε η μαζική παραγωγή των πολυβόλων και των άλλων ταχυβόλων όπλων. Τα όπλα αυτά αύξησαν την ισχύ των αμυνομένων και έκαναν σχεδόν αδύνατο το να διασχίσουν οι επιτιθέμενοι τις λίγες εκατοντάδες μέτρα που τους χώριζαν από τους εχθρούς τους.

Ωστόσο, για ευνόητους λόγους, λίγοι από αυτούς ήταν έτοιμοι να αποδεχθούν αυτό το γεγονός. Αν οι στρατοί δεν μπορούσαν πλέον να επιτίθενται, τότε προφανώς δε θα υπήρχε κάτι που θα έχρηζε υπερασπίσεως. Και αν δεν υπήρχε κάτι που θα έχρηζε υπερασπίσεως, τότε θα έφθανε η ημέρα της διάλυσης των στρατών – όπως φοβούνταν μερικοί και ήλπιζαν άλλοι.

Αντ' αυτού, οι διοικητές –και όχι μόνον οι Γάλλοι, όπως έχουν γράψει πολλοί ιστορικοί²⁶ αναζητούσαν τρόπους να παρακάμψουν το πρόβλημα και να το ξεπεράσουν. Ένας τρόπος ήταν η διεξαγωγή στρατηγικών κινήσεων μεγάλης εμβέλειας, ώστε να υπερφαλαγγίσουν τον εχθρό. Αν υπήρχε κάποια σκοπιμότητα πίσω από τη διατήρηση του Ιππικού, αυτή θα έπρεπε να αναζητηθεί εδώ· με αυτόν τον τρόπο, όμως, οι διοικητές παρέβλεπαν το γεγονός πως οι αποστάσεις στην Ευρώπη ήταν πολύ μικρότερες απ' ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες, λόγου χάριν, όπου κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου το Ιππικό είχε διαδραματίσει παρόμοιο ρόλο σε ορισμένες περιπτώσεις. Στο ίδιο πνεύμα ήταν η ελπίδα πως το βαρύ πυροβολικό θα μπορούσε να καταστρέψει τις αμυντικές θέσεις του εχθρού. Πολλοί αξιωματικοί, μάλιστα, έδιναν την εντύπωση ότι πίστευαν πως, εάν απλώς εκπαίδευαν τους στρατιώτες τους να επιτίθενται υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, θα τους καθιστούσαν λίγο-πολύ απρόσβλητους από τα εχθρικά πυρά.

Άνθρωποι όπως ο Ρωσο-πολωνο-εβραίος μεγιστάνας των σιδηροδρόμων Ivan Bloch, που είχαν καταλήξει στα ορθά συμπεράσματα και προέβλεπαν ένα μακροχρόνιο πόλεμο, στον οποίον ο νικητής –εάν τελικά υπήρχε– θα αναδεικνυόταν εξαιτίας της φθοράς του αντιπάλου του και μόνον, κατηγορούνταν για την υποτιθέμενη αδυναμία τους να κατανοήσουν «την πραγματικότητα των στρατιωτικών υποθέσεων» και γνώριζαν την απόρριψη.²⁷ Σπανίως οι πολιτικοί υιοθετούσαν τις απόψεις της στρατιωτικής ηγεσίας και το αντίστροφο· οι πολιτικοί έτρεφαν αυταπάτες και οι στρατιωτικοί συνιστούσαν προσοχή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο νεοδιορισθείς Βρετανός Υπουργός Στρατιωτικών, ο Στρατάρχης Herbert Kitchener. Όταν δήλωσε στους συναδέλφους του στο υπουργικό συμβούλιο ότι ο πόλεμος θα διαρκούσε χρόνια και θα απαιτούσε τη συγκρότηση στρατών εκατομμυρίων ανδρών, αυτοί πίστεψαν πως είχε χάσει τα λογικά του.

Με την αλλαγή του αιώνα όλες οι αναπτυγμένες χώρες διέθεταν ένα λίγο-πολύ πυκνό δίκτυο σιδηροδρόμων, τηλεγράφων και τηλεφώνων. Σύμφωνα με την κυρίαρχη αντίληψη εκείνης της εποχής, η πλευρά που θα μπορούσε να αξιοποιήσει αυτά τα μέσα, για να πραγματοποιήσει την επιστράτευση και να παρατάξει τους στρατιώτες σε θέσεις μάχης όσο το δυνατόν πιο γρήγορα, θα αποκτούσε

σημαντικό, ίσως και καθοριστικό, πλεονέκτημα. Ήταν φυσικό, επομένως, οι πιο ικανοί αξιωματικοί να συγκεντρώνονται συνήθως στα τμήματα σιδηροδρόμων των γενικών επιτελείων, προκειμένου να καταστρώσουν σχέδια με κάθε λεπτομέρεια. Το αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν να αρχίσει να αντιμετωπίζεται ο πόλεμος αυτός καθαυτός ως κάτι που θα μπορούσε να σχεδιαστεί και να προγραμματιστεί όπως ένα σιδηροδρομικό δρομολόγιο. Αγνωώντας απερίσκεπτα τον εχθρό και χρησιμοποιώντας απλώς ένα διαβήτη, οι υπεύθυνοι σχεδιασμού υπολόγιζαν ότι χρειαζόνταν τόσες ημέρες για την επίτευξη ενός στόχου κι άλλες τόσες για την επίτευξη ενός άλλου στόχου. Έτσι, αμέσως μόλις δινόταν το σήμα, κάθε αντίπαλος θα επιστράτευε τους εφένδρους του, οι οποίοι ακολουθώντας θα επιβιβάζονταν στις αμαξοστοιχίες («Πάμε, πολίτες, ανεβείτε στα τρένα», όπως ανέφερε μια παραλλαγή της *Μασσαλιώτιδας*), θα αποβιβάζονταν από αυτές, θα προήλαυναν, θα έρχονταν αντιμέτωποι με τον εχθρό, θα συγκρούονταν με αυτόν, θα διασπούσαν τις εχθρικές γραμμές, θα υπερφαλάγγιζαν και θα περικύκλωναν τον εχθρό, θα σκότωναν, θα έπιαναν αιχμαλώτους και θα επέστρεφαν στα σπίτια τους πριν από τα Χριστούγεννα.

Το πρότυπο για πολλά από αυτά τα σχέδια δεν ήταν ούτε ο Ρωσο-ιαπωνικός Πόλεμος των ετών 1904-1905 ούτε ο Πόλεμος των Μπόερς των ετών 1899-1900. Αμφότεροι είχαν διεξαχθεί σε μακρινές χώρες και υπό συνθήκες υπανάπτυξης, κατά την άποψη πολλών. Αντ' αυτών, το πρότυπο ήταν ο Γαλλο-πρωσικός Πόλεμος, τρεις δεκαετίες νωρίτερα. Σύμφωνα με μια άποψη, αυτός ήταν μέχρι τότε ο πλέον «σύγχρονος» πόλεμος στην ιστορία. Ορισμένοι αξιωματικοί, ιδίως οι Γάλλοι, αναζητούσαν διδάγματα από τους Ναπολεόντειους Πολέμους, τους οποίους μελετούσαν ενδελεχώς, προκειμένου να ανακαλύψουν το «μυστικό» του αυτοκράτορα, καθώς και τις αναλλοίωτες «αρχές του πολέμου». Στη Γερμανία πολλοί διοικητές προσπαθούσαν να αντλήσουν ιδέες μελετώντας τις εκστρατείες του Φρειδερίκου του Μεγάλου. Παραδείγματος χάριν, ένας στρατηγός έγραψε ολόκληρο βιβλίο, για να δείξει ότι κινήσεις στρατευμάτων παρόμοιες με εκείνες που είχε πραγματοποιήσει ο βασιλιάς με 33.000 άνδρες στο Leuthen, το 1757, ήταν δυνατόν να εφαρμοστούν και εκείνη την εποχή, με τα εκατομμύρια στρατιώτες.²⁸

Η καθολική πεποίθηση ότι ο πόλεμος θα ήταν σύντομος είχε σημαντικές συνέπειες. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι όλες οι χώρες προετοιμάζονταν για τις εχθροπραξίες όπως θα προετοιμάζονταν για έναν αγώνα ταχύτητας. Άλλωστε, ήταν διαθέσιμα τόσο πολλά οχήματα, τυφέκια, πολυβόλα, κανόνια και πυρομαχικά. Παραδείγματος χάριν, η Γερμανία, η καλύτερα προετοιμασμένη από όλες τις

χώρες, διέθετε περίπου 1.000 βλήματα για κάθε κάννη πυροβόλου. Ακόμη κι αν υπολογίσουμε ένα ρυθμό κατανάλωσης τριπλάσιο από αυτόν των ετών 1870-1871, η ποσότητα αυτή θα επαρκούσε για δύο χρόνια περίπου· δεν προκαλεί απορία, λοιπόν, το γεγονός ότι οι Γερμανοί εισήλθαν στον πόλεμο με αυτοπεποίθηση. Ο εξοπλισμός θα έβγαινε από τις αποθήκες όπου φυλασσόταν και συντηρούνταν, και θα ετίθετο στη διάθεση του εκπαιδευμένου προσωπικού. Εντούτοις, ελάχιστοι αξιωματικοί είχαν συνειδητοποιήσει την ανάγκη συνέχισης, πόσω μάλλον αύξησης, της στρατιωτικής παραγωγής μετά την έναρξη των εχθροπραξιών. Η ανάγκη οργάνωσης και ελέγχου των πρώτων υλών, των εργοστασίων, των συγκοινωνιακών αρτηριών και του εργατικού δυναμικού που θα απαιτούσε η όλη πολεμική προσπάθεια δεν περνούσε καν από το μυαλό τους. Πίστευαν ότι ο πόλεμος θα οδηγούσε σε υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου και σε «επιστροφή στις πρωτόγονες συνθήκες ζωής των προγόνων μας», καθώς και σε ραγδαία αύξηση της ανεργίας. Κατά συνέπεια, ο πόλεμος δε θα διαρκούσε πολύ, μια και σε αντίθετη περίπτωση οι επιπτώσεις για τον πολιτισμό θα ήταν ολέθριες. Λίγους μήνες μετά την έναρξη των εχθροπραξιών, όταν η κατάσταση ήταν διαμετρικώς αντίθετη απ' ό,τι αναμενόταν, τα πάντα έπρεπε να γίνουν εκ του προχείρου, χωρίς σχεδιασμό.

1.3. ΑΝΤΙΦΡΟΝΟΥΝΤΕΣ ΚΑΙ ΖΗΛΩΤΕΣ

Κάποια πράγματα δεν αλλάζουν ποτέ, και μολονότι πολλοί νέοι θεωρούσαν ότι η στρατιωτική θητεία θα τους άνοιγε το δρόμο προς την προσωπική δόξα, δε συμεριζόνταν οι πάντες αυτές τις ρομαντικές ιδέες. Ακόμη και στη μιλιταριστική Γερμανία, ιδίως στους κόλπους της μορφωμένης μεσοαστικής τάξης, οι αξιωματικοί χλευάζονταν, επειδή δεν είχαν τάχα υψηλά ενδιαφέροντα. Όταν ο κόσμος έλεγε πως ο Κάιζερ είχε αναζητήσει τη φιλοσοφική λίθο και την είχε βρει στον υπασπιστή του, αυτό προφανώς δεν αποτελούσε φιλοφρόνηση. Στη Γερμανία, όπως και στην Ιταλία και τη Ρωσία, κάποιοι άνθρωποι μετανάστευαν μόνο και μόνο για να αποφύγουν την επιστράτευση, προς μεγάλη δυσαρέσκεια των κυβερνήσεων, που συνειδητοποιούσαν πως δεν ήταν σε θέση να τους σταματήσουν.

Ίσως ακόμη σημαντικότερο ήταν το γεγονός ότι κατά την περίοδο 1899-1907 πραγματοποιήθηκαν δύο διαδοχικές διεθνείς διασκέψεις ειρήνης στην Ολλανδία. Η πρωτοβουλία ανήκε στον τσάρο Νικόλαο Β΄ της Ρωσίας. Ο Νικόλαος ήταν ένας μειλίχιος άνθρωπος, πλήρως υποταγμένος στη Γερμανίδα σύζυγό του, που με τη σειρά

της κατέληξε υποχείριο του ακαλλιέργητου ιερέα Ρασπούτιν. Θα του ταίριαζε ο ρόλος του συνταγματικού μονάρχη, ίσως μάλιστα να τον απολάμβανε κιόλας. Η διακηρυγμένη πρόθεσή του να σώσει τον κόσμο από τις φρικαλεότητες του πολέμου ήταν απολύτως ιδεαλιστική. Οι κακές γλώσσες, όμως, έλεγαν ότι αυτό που πραγματικά τον είχε παρακινήσει να αναλάβει αυτήν την πρωτοβουλία ήταν το ότι είχε αντιληφθεί πως η χώρα του δεν μπορούσε να ακολουθήσει στην κούρσα των εξοπλισμών προπάντων τη Γερμανία και την Ιαπωνία.

Οι περισσότερες σημαντικές χώρες, επιθυμώντας να διατηρήσουν το κύρος τους ενώπιον της κοινής γνώμης, έστειλαν αντιπροσώπους στη Χάγη, χωρίς όμως να αντιμετωπίσουν στο σύνολό τους τις συνομιλίες με τη δέουσα σοβαρότητα. Παραδείγματος χάριν, ο Γερμανός αυτοκράτορας, όταν ενημερώθηκε πρώτη φορά για τις διασκέψεις ειρήνης, απείλησε ότι «θα έγραφε στα παλαιότερα των υποδημάτων του» όλες τις αποφάσεις τους.²⁹ Ο Αμερικανός εκπρόσωπος στην πρώτη διάσκεψη ήταν ο ίδιος ο Alfred Mahan. Δήλωσε με υποκριτική ευλάβεια ότι «η δύναμη, η ισχύς, είναι μια εγγενής ιδιότητα του εθνικού βίου· ένα τάλαντο με το οποίο προικίστηκαν τα έθνη από το Θεό».³⁰ Αντιτάχθηκε, επίσης, στην απαγόρευση της χρήσης των δηλητηριωδών αερίων, υποστηρίζοντας ότι ο θάνατος από ασφυξία δεν ήταν χειρότερος του θανάτου από τορπιλισμό.

Ίσως ένα ολλανδικό παιδικό τραγούδι που ανέφερε πως η επόμενη διάσκεψη θα πραγματοποιούνταν στο Merenberg, ένα γνωστό φρενοκομείο της εποχής εκείνης, αποτύπωνε με τον πιο εύστοχο τρόπο το κλίμα της περιόδου.³¹ Όπως είχαν προβλέψει οι περισσότεροι, τόσο αυτή όσο και η επόμενη διάσκεψη ειρήνης ελάχιστα κατάφεραν να περιορίσουν την απειλή του πολέμου. Υπογράφηκαν, ωστόσο, ορισμένα χρήσιμα πρωτόκολλα σχετικά με το τι ήταν αποδεκτό και τι όχι κατά τη διεξαγωγή του πολέμου.

Τα διάφορα ειρηνιστικά κινήματα, αν και πιθανώς πιο ειλικρινή, αποδείχθηκαν εξίσου αναποτελεσματικά. Η ελπίδα ότι η «πρόοδος» θα έκανε τους ανθρώπους να λογικευτούν και να απορρίψουν τον πόλεμο διαπέρασε το 19ο αιώνα, από την εποχή του οικονομολόγου Friedrich List, τη δεκαετία του 1830, έως εκείνη του εφευρέτη και βιομηχάνου Alfred Nobel, τη δεκαετία του 1890. Αν μη τι άλλο, ένας γνωστός υπέρμαχος της ειρήνης, ο Αμερικανο-σχωτσέζος μεγιστάνας του χάλυβα Andrew Carnegie, θέλοντας να ευχαριστήσει το Θεό για όσα του είχε προσφέρει, δημιούργησε το Ίδρυμα Carnegie για τη Διεθνή Ειρήνη, που λειτουργεί μέχρι σήμερα.

Η διασημότερη ίσως ειρηνίστρια ήταν μια Αυστριακή αριστοκράτισσα, η Bertha von Suttner.³² Επί τρεις δεκαετίες ταξίδευε ανά την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες, οργανώνοντας διασκέψεις,

μιλώντας και γράφοντας για την ειρήνη. Το σπουδαιότερο βιβλίο της, *Nieder die Waffen*, έργο του 1889, προκάλεσε το ενδιαφέρον του κοινού και μεταφράστηκε σε αρκετές γλώσσες· ακολούθησε μια περιοδική έκδοση με τον ίδιο τίτλο. Χάρη στις προσπάθειές της η Bertha von Suttner πήρε το Νομπέλ Ειρήνης – η ίδια είχε διατελέσει στο παρελθόν γραμματέας του ανθρώπου που θέσπισε το συγκεκριμένο βραβείο. Από ειρωνεία της μοίρας, η Bertha von Suttner έφυγε από τη ζωή τον Ιούνιο του 1914. Έτσι, δε βίωσε τις φρικαλεότητες που ακολούθησαν.

Αυτή ήταν, επίσης, η εποχή κατά την οποία τα σοσιαλιστικά κινήματα ανά την υφήλιο κέρδιζαν έδαφος. Η εναντίωση των σοσιαλιστών στο στρατό και τους κανονισμούς του δε συνδεόταν άμεσα με το φιλειρηνισμό· για τους σοσιαλιστές ο στρατός αποτελούσε στην πραγματικότητα το στυλοβάτη των τότε καθεστώτων, την κοιτίδα της αντίδρασης, της συντήρησης, της κληρικοκρατίας, του милитарισμού και του ιμπεριαλισμού – και πολύ συχνά η άποψη αυτή ήταν καλά τεκμηριωμένη. Άλλωστε, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες είχαν ακόμη μοναρχικά καθεστώτα, και ο Ελβετικός Στρατός ήταν ο μόνος που δεν είχε συσταθεί ως βασιλική φρουρά. Το γεγονός αυτό γινόταν εμφανές όχι μόνο στις τελετουργικές εκδηλώσεις, όπου ο στρατός καλούνταν να διαδραματίσει αυτόν ακριβώς το ρόλο, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονταν τα μέλη του στρατού ενώπιον του ηγεμόνα. Όπως φαίνεται στις φωτογραφίες της εποχής εκείνης, οι κυρίες έπρεπε να κάνουν ελαφρά υπόκλιση και οι κύριοι, ντυμένοι στα μαύρα, να βγάλουν το καπέλο τους υποκλινόμενοι μπροστά στον ηγεμόνα. Αντίθετα, οι αξιωματικοί έπρεπε να σταθούν προσοχή –καμία ένδειξη υποταγής από την πλευρά τους– και να χαιρετήσουν με φωτεινό βλέμμα, σαν να συναντούσαν έναν παλαιό σύντροφο. Με αυτόν τον τρόπο διαιωinizόταν η αντίληψη ότι οι μονάρχες ήταν, πριν από οτιδήποτε άλλο, αρχιστράτηγοι που οδηγούσαν τους άνδρες τους στη μάχη. Ακόμη και στη Γαλλία, τουλάχιστον μέχρι το 1900, οι περισσότεροι αξιωματικοί ήταν πιθανώς μοναρχικών φρονημάτων και θίγονταν από την ιδέα και μόνο να δεχθούν διαταγές από απλούς πολίτες.³³

Το 1907, μάλιστα, κυκλοφόρησε από το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο ένα εγχειρίδιο με τίτλο *Fighting in Insurgent Towns*, το οποίο παρείχε οδηγίες στους διοικητές αναφορικά με αυτήν την από καιρό ξεχασμένη πολεμική τέχνη. Στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων αναφερόταν ότι, σε περίπτωση ανάγκης, ήταν καθήκον κάθε αξιωματικού να ανοίξει πυρ χωρίς να αναμένει κοινοβουλευτική έγκριση ή ακόμη κι ενάντια στη θέληση του κοινοβουλίου, εάν αυτό ήταν απαραίτητο.

Οι σοσιαλιστές ηγέτες δε θα μπορούσαν παρά να έχουν επίγνω-

ση ορισμένων τουλάχιστον εξελίξεων. Σε μέρη όπου το πολιτικό σύστημα ήταν πιο ανεκτικό, όπως στη Γαλλία και στη Γερμανία, επιχειρούσαν να περιορίσουν την επιρροή και τη χρηματοδότηση του στρατού. Ο Jean Jaures, ο χαρισματικός ηγέτης του Γαλλικού Παραρτήματος της Εργατικής Διεθνούς και μέλος του γαλλικού κοινοβουλίου, προχώρησε ακόμη περισσότερο. Σε ένα βιβλίο του ζητούσε να αντικατασταθούν οι τακτικοί στρατοί από λαϊκές πολιτοφυλακές.³⁴ Οι άνδρες των δυνάμεων αυτών, που θα επέλεγαν τους αξιωματικούς τους, θα εκπαιδευόνταν στον ελεύθερο χρόνο τους και θα απαλλάσσονταν από το πνευματικό φορτίο των τακτικών στρατών, θα ήταν εξίσου αποτελεσματικοί στην υπεράσπιση της χώρας τους. Ταυτόχρονα, δε θα μπορούσαν να στραφούν εναντίον της χώρας τους· αντίθετα, θα μπορούσαν να επιτελέσουν ένα χρήσιμο έργο και να βοηθήσουν τη χώρα τους να πραγματοποιήσει τους στόχους της. Όπως ήταν αναμενόμενο, το βιβλίο χλευάστηκε από τους στρατιωτικούς κύκλους. Η μόνη χώρα στην οποία είχε απήχηση ήταν η ουδέτερη Ελβετία, κι αυτό όχι λόγω οποιασδήποτε συνειδητής απόφασης, αλλά απλώς επειδή οι πολιτοφυλακές αποτελούσαν εκεί θεσμό ήδη από το Μεσαίωνα.

Την εποχή κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η δολοφονία του διαδόχου του αυστριακού θρόνου, Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου, στο Σαράγεβο, οι σοσιαλιστές αντιπρόσωποι στα κοινοβούλια των διαφόρων χωρών ανέμεναν ύστερα από μερικές εβδομάδες τη διεθνή συνάντησή τους στη Βιέννη. Όπως και οι περισσότεροι άνθρωποι, πίστεψαν αρχικά ότι η κρίση θα εκτονωνόταν χωρίς αιματοχυσία· μάλιστα, η κύρια έγνοια τους ήταν να μπορέσουν να μετάσχουν στη συνάντηση οι Σέρβοι αντιπρόσωποι. Ωστόσο, καθώς η κατάσταση γινόταν ολοένα και πιο απειλητική, άλλαξαν μυστηριωδώς άποψη.

Κατά το παρελθόν, οι σοσιαλιστές είχαν διακηρύξει επανειλημμένα ότι για τον πόλεμο ευθύνονταν εν γένει οι άρχουσες τάξεις, είχαν δηλώσει δε επισήμως πως θα εναντιώνονταν στον πόλεμο, εφόσον αυτός ξεσπούσε. Όλοι αυτοί κατηγορούσαν πλέον τις άρχουσες τάξεις των άλλων χωρών και έδιναν άφεση αμαρτιών στην άρχουσα τάξη της δικής τους χώρας· ήταν σαν να είχαν υποταχθεί σε κάποιο αταβιστικό αγελαίο ένστικτο, το οποίο οι περισσότεροι θεωρούσαν ότι είχαν από μακρού δαμάσει. Ακολούθως, σχεδόν μηδενός εξαιρουμένου, οι ίδιοι και οι οπαδοί τους ψήφισαν υπέρ του πολέμου, ντύθηκαν στο χακί και κίνησαν για τη μάχη, όπως και όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι. Ορισμένοι, μάλιστα, αποκόμισαν την εντύπωση ότι οι εργάτες, απογοητευμένοι από την επί ματαίω αναμονή μιας βίαιης επανάστασης, έβλεπαν τον πόλεμο ως μια ανεκτή εναλλακτική λύση.

Όπως φανέρωσε το τέλος του ίδιου του Jaures –δολοφονήθηκε ενώ προσπαθούσε να οργανώσει ένα κοινό γαλλογερμανικό αντιπολεμικό μέτωπο–, ούτε οι σοσιαλιστές ούτε οι ειρημιστές έτυχαν ιδιαίτερης αποδοχής. Οι ίδιοι οι αρχηγοί των κρατών καθόριζαν τι ήταν κοινωνικά πρέπον. Το 1901 οι περισσότεροι από αυτούς μετέβησαν στο Λονδίνο, για να παρευρεθούν στην κηδεία της βασίλισσας Βικτωρίας· εκτός από τον πρόεδρο της Γαλλίας, ο οποίος έραψε για την περίπτωση ένα μάλλον κατώτερης ποιότητας κοστούμι, όλοι οι υπόλοιποι έφεραν στρατιωτική περιβολή. Ο Γερμανός αυτοκράτορας ήταν αυτός που είχε χαράξει το δρόμο· αφενός επειδή πίστευε ότι του ταίριαζε η στρατιωτική περιβολή και αφετέρου επειδή προσπαθούσε πάντα να δείχνει πιο σκληρός απ' ό,τι ήταν στην πραγματικότητα, σπανίως εμφανιζόταν δημοσίως με άλλη περιβολή. Με αυτά τα κοινωνικά πρότυπα, δεν είναι απορίας άξιον το γεγονός ότι διακαής επιθυμία κάθε χρηστού Γερμανού αστού ήταν να γίνει έφεδρος ανθυπολοχαγός. Ο ίδιος ο Βίσμαρκ, άλλωστε, είχε πει κάποτε ότι η ανθρωπότητα άρχισε από αυτόν το βαθμό.

Σε όλες τις χώρες όπου εφαρμοζόταν, η στρατολόγηση μετέτρεψε το στρατό στο μακράν μεγαλύτερο μεμονωμένο οργανισμό, με όλες τις οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες που επιφέρει μια τέτοια κατάσταση. Οι αρχές ήταν αναγκασμένες να εξυμνούν τις ένοπλες δυνάμεις τους, ώστε να είναι πρόθυμοι οι πολίτες να υπηρετήσουν. Κρίνοντας τα πράγματα εκ των υστέρων, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τίποτα ίσως δεν προκαλεί μεγαλύτερη έκπληξη από την επιτυχία που σημείωσαν ακριβώς σε αυτό.³⁵ Στη Γαλλία, που στρατολογούσε περισσότερους άνδρες από οποιαδήποτε άλλη χώρα, γινόταν πολύς λόγος για το στρατό ως «το σχολείο του έθνους», τον οργανισμό εκείνον όπου αντάμωναν όλοι οι νέοι και μοιράζονταν τη σπουδαία εμπειρία που τους συνένωνε. Αυτό ίσχυε ακόμη περισσότερο στην Ιταλία. Όπως παρατήρησε κάποτε ο ιδρυτής της χώρας, Benso Cavour, οι κάτοικοι της χερσονήσου δεν έγιναν αυτομάτως Ιταλοί μετά την ενοποίησή της. Τα πρώτα χρόνια το κράτος ταλανιζόταν από εξεγέρσεις των κατοίκων της Σικελίας εναντίον των αξιωματούχων του Πεδεμοντίου που είχαν σταλεί για να τους κυβερνήσουν· μάλιστα, το χάσμα μεταξύ βορείων και νοτίων ήταν τόσο μεγάλο, ώστε δεν καταλάβαιναν οι μεν τη διάλεκτο των δε και αντίστροφα. Η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία θεωρήθηκε –και εφαρμόστηκε– ως το πιο σημαντικό ίσως μέσο για την επίλυση του προβλήματος αυτού.

Ο στρατιωτικός μισθός ήταν συνήθως χαμηλός· στη Γερμανία, μάλιστα, γινόταν μερικές φορές λόγος για «απαστράπτουσα πενία» (*glänzende Elend*). Κι εδώ, όπως κι αλλού, το κοινωνικό κύρος των στρατιωτικών συχνά απέφερε υλικά οφέλη μετά την αποστρά-

τευση. Είτε επειδή το επέβαλλε ο νόμος είτε λόγω της αξιοπιστίας τους για την οποία φημίζονταν, οι πρώην υπαξιωματικοί επιλέγονταν συχνά για τη στελέχωση των κατώτερων βαθμίδων των δημοσίων υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένων των σιδηροδρόμων –όπου αυτοί ήταν κρατικοί–, οι οποίοι αποτελούσαν σε πολλές χώρες το μεγαλύτερο μεμονωμένο εργοδότη. Οι αξιωματικοί, από την άλλη πλευρά, μπορούσαν να ελπίζουν σε μια ταπεινή σύνταξη, με την οποία θα μπορούσαν να αποκτήσουν ένα σπίτι στην εξοχή. Εξάλλου, οι ανώτεροι αξιωματικοί ελάμβαναν θέσεις στα διοικητικά συμβούλια μεγάλων εταιρειών. Αν και ο όρος *revolving door** δεν υπήρχε ακόμη, το φαινόμενο που αυτός περιγράφει ήταν σίγουρα υπαρκτό.

Μόνο στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, που θεωρούνταν ως τα κράτη με την πλέον αναπτυγμένη εμπορική δραστηριότητα και, κατά συνέπεια, τις λιγότερο μιλιταριστικές αντιλήψεις, τα πράγματα ήταν κάπως διαφορετικά. Καθώς οι χώρες αυτές δεν εφάρμοζαν την υποχρεωτική στρατολόγηση, διέθεταν συγκριτικά τις μικρότερες ένοπλες δυνάμεις. Επίσης, χρησιμοποιούσαν σε πολύ μικρότερο βαθμό την πολεμική προπαγάνδα: οι κυβερνήσεις τους δεν ήταν αναγκασμένες να εξυμνούν τον πόλεμο στο βαθμό στον οποίο το έπρατταν οι υπόλοιπες. Μειονέκτημα αποτελούσε το γεγονός ότι οι ένοπλες δυνάμεις τους στελεχώνονταν συνήθως από άνεργα μέλη των εργατικών στρωμάτων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες αυτό σήμαινε συχνά αγροτόπαιδα, και ο όρος *doughboys*** (παιδιά-ζυμάρι) αποτελούσε ένα σαφή υπαινιγμό για την υποτιθέμενη αφέλειά τους.³⁶ Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, τα παιδιά αυτά λαχταρούσαν να ξεφύγουν από τις μικρές, απόμακρες πόλεις και αγροικίες όπου είχαν γεννηθεί: εάν παρέμεναν σε αυτές, το μέλλον τους ήταν προδιαγεγραμμένο, γεμάτο ατέλειωτη σκληρή εργασία και ανία.

Οι Βρετανοί στρατιώτες ήταν πιθανότερο να προέρχονται από αστικές περιοχές μόνο και μόνο επειδή στη χώρα τους δεν είχαν απομείνει πολλοί αγρότες. Η υψηλή βρετανική κοινωνία απέριπτε με περιφρόνηση τους στρατιώτες και δε δίσταζε να τοποθετεί πινακίδες που τους απαγόρευαν την είσοδο σε συγκεκριμένους χώρους.

* Σ.τ.Ε.: Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη μετάβαση πολιτικών προσώπων από κυβερνητικές θέσεις σε ιδιωτικές επιχειρήσεις ή ομάδες άσκησης επιρροής (lobbying), στις οποίες εκμεταλλεύονται τις γνωριμίες και τις γνώσεις που απέκτησαν ασκώντας τα κυβερνητικά καθήκοντά τους, και τούμπάλιν.

** Σ.τ.Ε.: Έτσι αποκαλούνταν οι Αμερικανοί πεζικάριοι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι Βρετανοί στρατιώτες περιγράφονταν συχνά ως αξιολύπητα πλάσματα, με ελλιπή σωματική ανάπτυξη και σάπια δόντια εξαιτίας των στερήσεων που είχαν υπομείνει στις φτωχογειτονιές όπου είχαν μεγαλώσει.

Και στις δύο χώρες οι αξιωματικοί έχαιραν μεγαλύτερης εκτιμήσεως. Το γεγονός αυτό το συνειδητοποιεί εύκολα όποιος παρατηρήσει τα εντυπωσιακά σπίτια που οικοδομήθηκαν για ταγματάρχες στην Εθνική Σχολή Πολέμου της Ουάσινγκτον στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Παρ' όλα αυτά, εφόσον τα σώματα στα οποία υπηρετούσαν θεωρούνταν περισσότερο όργανα του κράτους και λιγότερο στυλοβάτες του, το κύρος τους ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο των ομοιοβάθμων τους στην ηπειρωτική Ευρώπη. Ο Τσώρτσιλ δήλωσε κάποτε ότι ο λόγος για τον οποίον είχε φοιτήσει στη στρατιωτική ακαδημία του Sandhurst ήταν το γεγονός ότι ο πατέρας του δεν τον θεωρούσε αρκούντως έξυπνο ώστε να γίνει δικηγόρος.³⁷

Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα εκείνης της εποχής ήταν ο εξαιρετικά ισχυρός δεσμός ανάμεσα στο στρατό και τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί ανδρισμού.³⁸ Ασφαλώς, οι στρατοί αποτελούσαν ανέκαθεν προπύργια αρρενωπότητας. Ο θρύλος αναφέρει πως ο Κινέζος βασιλιάς Wu, όταν θέλησε να δοκιμάσει τις ικανότητες του Sun Tzu, του ανέθεσε τη δυσκολότερη αποστολή, να συγκροτήσει στρατό από τις γυναίκες του παλατιού· ο Ρωμαίος στρατιωτικός συγγραφέας Βεγέτιος, τον 4ο αιώνα μ.Χ., είχε συστήσει να μη γίνονται δεκτοί στις λεγεώνες οι άνδρες που ασκούσαν «θηλυπρεπή» επαγγέλματα. Στο Γαλλικό Στρατό, στα μέσα του 19ου αιώνα, όλοι οι αξιωματικοί ήταν υποχρεωμένοι να αφήσουν ένα αρρενωπό μαύρο μουστάκι ή, αν δεν μπορούσαν να το κάνουν αυτό, να ζωγραφίσουν ένα μουστάκι στο πρόσωπό τους. Σε όλες τις εποχές, οι περισσότεροι στρατοί συνοδεύονταν από πλήθη ακολούθων, συμπεριλαμβανομένων πολλών γυναικών. Οι ακόλουθοι εκτελούσαν πολλές επιβιβλημένες εργασίες, από την αναζήτηση τροφής και το μαγείρεμα μέχρι τον καθαρισμό των ρούχων και τη νοσοκομειακή περίθαλψη, αλλά η στρατιωτικοποίηση των υπηρεσιών στα μετόπισθεν κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα σήμαινε πως η παρουσία τους δεν ήταν πλέον απαραίτητη. Την ίδια εποχή, λόγω της ανάπτυξης των σιδηροδρόμων, οι διάφορες μονάδες έπαυσαν να έχουν τον έλεγχο των μεταφορών. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε παλαιότερα, ο έλεγχος των μεταφορών πέρασε στα ανώτερα κλιμάκια των Επιτελείων και των Διοικήσεων. Εμπειρογνώμονες που μετείχαν στα κλιμάκια αυτά υπολόγιζαν με πολύ μεγάλη ακρίβεια τη μεταφορική ικανότητα· συνεπεία τούτου, οι διοικητές των στρατιωτικών επιχειρήσεων δεν μπορούσαν πλέον να παίρνουν μαζί τους γυναίκες, όπως συνέβαινε μέχρι τότε.³⁹

Το γεγονός ότι λίγο πριν από το 1914 οι στρατοί δεν περιελάμβαναν πλέον γυναίκες ούτε καν σε ημι-στρατιωτικές θέσεις μάλλον συνέβαλε στο να αυξηθεί το κύρος τους, και δη στα μάτια των ίδιων των γυναικών. Όταν έφθασε η ώρα της δράσης, ο φόβος μήπως φανούν δειλοί στα μάτια των γυναικών ήταν αυτός που ώθησε πολλούς άνδρες να καταταγούν εθελοντικά.⁴⁰ Από την πλευρά τους, οι περισσότερες γυναίκες δεν επεδίωκαν τίποτα περισσότερο από το να παντρευτούν άνδρες που υπηρετούσαν στο στρατό, έστω κι αν –αφού ο στρατιωτικός μισθός ήταν σχετικά χαμηλός και το βιοτικό επίπεδο που ήταν υποχρεωμένοι να έχουν οι αξιωματικοί υψηλό–κάτι τέτοιο σήμαινε ότι θα προικοδοτούσαν τους συζύγους τους ή ότι θα περνούσαν τη ζωή τους σε κάποια απόμακρη μεθοριακή πόλη, όπως συνέβαινε συχνά στην ηπειρωτική Ευρώπη. Οι γερμανικές εφημερίδες συχνά αναφέρονταν με περιπαικτική διάθεση στις γυναίκες που παντρεύονταν αξιωματικούς και ανακάλυπταν έκπληκτες ότι χωρίς τη στολή τους οι σύζυγοί τους έμοιαζαν και συμπεριφέρονταν ακριβώς όπως και οι υπόλοιποι άνδρες.

Προπάντων, η κυρίαρχη ιδεολογία εκείνη την εποχή ήταν ο εθνικισμός. Κάθε χώρα είχε πλέον το δικό της εθνικό ύμνο· πολλοί από αυτούς, όπως η *Μασσαλιώτιδα* και η *Αστερόεσσα*, ήταν όντως εμβατήρια και πολεμικά σαλπίσματα. Το νέο κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας στόχευε κατά κύριο λόγο στο να εμφυσήσει στη νεολαία την ιδέα του εθνικού μεγαλείου, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στα στρατιωτικά κατορθώματα. Οι εθνικοί ήρωες της Γερμανίας ήταν ο Φρειδερίκος ο Μέγας και ο Helmuth von Moltke* της Γαλλίας, η Ιωάννα της Λωρραίνης και ο Ναπολέων της Ιταλίας, ο Giuseppe Garibaldi της Ρωσίας, ο Alexander Nevsky ακόμη και η φιλειρηνική Ολλανδία βρήκε έναν πολεμικό ήρωα στο πρόσωπο του Γουλιέλμου του Σιωπηλού. Όλα τα έθνη προσπαθούσαν να αναγάγουν την ιστορική αφετηρία τους σε κάποιους ευγενείς προγόνους, οι οποίοι, αφού βρέθηκαν επί μακρόν στο έλεος των μοχθηρών γειτόνων τους, εμφανίστηκαν τελικά, μέσα από το σκότος της σκλαβιάς, στο ένδοξο, φωτεινό παρόν.

Η υψηλή δημοτικότητα των εθελοντικών οργανώσεων πολιτών που είχαν σχηματιστεί κατά τα πρότυπα των ενόπλων δυνάμεων, για να αντιγράψουν τη λειτουργία τους και να τις υποστηρίξουν, είναι ενδεικτική της σημασίας που απέδιδαν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες

* Ο Helmuth von Moltke (1800-1891) ήταν Πρώσος στρατάρχης, μαθητής του Κλαούζεβιτς και Αρχηγός του Μεγάλου Γερμανικού Επιτελείου κατά τα έτη 1857-1888. Ο δημιουργός της πρωσικής στρατηγικής διήυθνε τις επιχειρήσεις κατά τον Πόλεμο των Δουκάτων, τον Αυστροπρωσικό και το Γαλλοπρωσικό Πόλεμο.

στο στρατό. Στις πλέον συνηθισμένες οργανώσεις συγκαταλεγόταν το Βρετανικό Σώμα Προσκόπων. Τα μέλη του, που προέρχονταν από τις μεσαίες τάξεις, ειδικεύονταν στις κατασκηνώσεις, τους κόμπους και την επισκευή ποδηλάτων. Το Σώμα ιδρύθηκε το 1908 από το Στρατηγό Robert Baden Powell, για να εκπαιδευτεί η νεολαία της χώρας, ώστε να φανεί χρήσιμη σε περίπτωση πολέμου.

Στην πραγματικότητα, σε όλη την Αγγλία ήταν αυτονόητο ότι στα αγόρια άρεσαν οι αθλοπαιδιές. Εκτός από τη «διάπλαση του χαρακτήρα», ο πραγματικός σκοπός των αθλοπαιδιών ήταν να προετοιμάζουν τα παιδιά για τον σημαντικότερο όλων των αγώνων· η μάχη του Βατερλώ, άλλωστε, είχε στην πραγματικότητα κριθεί στα γήπεδα του Ήτον. Περί το 1910 περισσότερα από 150 σχολεία, καθώς και αρκετά πανεπιστήμια, είχαν ασπαστεί την ιδέα και είχαν ιδρύσει τμήματα για την εκπαίδευση των κατοπινών αξιωματικών, όπου οι σπουδαστές μπορούσαν να εκπαιδευτούν στην τέχνη του πολέμου μέχρι να ικανοποιηθούν πλήρως, συχνά υπό την επίβλεψη απόστρατων αξιωματικών ή αξιωματικών αποσπασμένων από το στρατό ειδικά γι' αυτόν το σκοπό. Μπορεί ο αγγλικός τρόπος σύνδεσης αθλοπαιδιών και πολέμου να ήταν ιδιόμορφος, δεν ήταν όμως η μοναδική περίπτωση· αν μη τι άλλο, τα ξένα εκπαιδευτικά ιδρύματα θαύμαζαν το σύστημα και το χρησιμοποιούσαν ως πρότυπο. Παντού οι οργανωμένες αθλητικές δραστηριότητες, που γνώρισαν ευρεία δημοσιότητα με την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896, πραγματοποιούνταν εν πολλοίς υπό την αιγίδα του κράτους. Παντού, επίσης, οι αθλητικές αυτές δραστηριότητες είχαν έναν ξεκάθαρο μιλιταριστικό χαρακτήρα, που υποτίθεται ότι συνέβαλλε στην εκγύμναση του σώματος και στην ψυχολογική προετοιμασία ενόψει των μεγάλων αγώνων που θα ακολουθούσαν.⁴¹

Μια άλλη μορφή οργάνωσης αποτελούσαν οι διάφοροι στρατιωτικοί σύνδεσμοι και ναυτικοί όμιλοι – αν και είναι αλήθεια πως οι περισσότεροι δεν απέκτησαν ποτέ μαζικό χαρακτήρα. Ακόμη και ο μεγαλύτερος όλων των συνδέσμων, ο Γερμανικός Αντιστασιακός Σύνδεσμος (Deutsche Wehrverein, DWV), είχε μόλις 300.000 μέλη, δηλαδή λιγότερο από το ένα πεντηκοστό του ενήλικου ανδρικού πληθυσμού. Από την άλλη πλευρά, μια μικρή, απόμακρη επαρχιακή πόλη όπως η Κωνσταντία, στις όχθες της ομώνυμης λίμνης, είχε μια «Στρατιωτική Λέσχη», μια «Λέσχη Πυροβολικού της Αγίας Βαρβάρας», τη «Λέσχη Γρεναδιέρων της Βάδης», τη «Λέσχη Κωνσταντίας Κάιζερ Φρειδερίκος Γ' των Πρώην Μελών του 114ου Συντάγματος», ένα «Ναυτικό Όμιλο» και έναν «Όμιλο Ιππικού».⁴²

Οι αρχές δεν ήξεραν αν έπρεπε να δέχονται με ευχαρίστηση τη συνδρομή των συνδέσμων στην προπαγάνδα ή να δυσανασχετούν εξαιτίας της επικριτικής και παρεμβατικής τάσης τους. Εντούτοις,

το γεγονός ότι πολλές από τις σημαντικότερες οργανώσεις είχαν ως αρχηγούς πρώην στρατηγούς –στη Βρετανία, στην κορυφή της πυραμίδας βρισκόταν ένας απόστρατος Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, ο Λόρδος Robertson– και περιελάμβαναν στις τάξεις τους δημοσίους υπαλλήλους και άλλα μορφωμένα μέλη των μεσαίων τάξεων καθιστούσε την επιρροή τους στην κοινωνία σαφώς μεγαλύτερη από αυτήν που τους εξασφάλιζε ο αριθμός των μελών τους. Στη Γερμανία, παραδείγματος χάριν, τουλάχιστον στο 87% των ομιλών ηγούνταν πρώην αξιωματικοί.

Χειροπιαστή απόδειξη του έργου των οργανώσεων αυτών ήταν η συγκέντρωση χρημάτων. Ιδίως στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία τα χρηματικά ποσά που συγκεντρώνονταν διετίθεντο στα πειράματα της στρατιωτικής αεροπλοΐας, που στοίχιζαν εκατομμύρια.⁴³ Εξάλλου, οι οργανώσεις εξέδιδαν βιβλία, οργάνωναν συνέδρια, γιόρταζαν νίκες του παρελθόντος, τελούσαν μνημόσυνα νεκρών ηρώων, επιδίδονταν σε γυμνάσια και τηρούσαν καταλόγους προσωπικού (όπως γιατρών) που ήταν σε θέση να παράσχει τη βοήθειά του στο στρατό σε περίπτωση ανάγκης. Προπάντων, με κάθε ευκαιρία έβγαιναν στους δρόμους για να παρελάσουν. Στην Ολλανδία ένα από τα πρώτα τραγούδια που μάθαιναν τα παιδιά εξυμνούσε τους schutters (επίλεκτους σκοπευτές) του Ρότερνταμ. Επίσης, εφόσον αυτό ήταν αναγκαίο, ασκούσαν πολιτική πίεση, πάντοτε στο όνομα της νοσταλγίας για τη δόξα του παρελθόντος, του πατριωτισμού και ενός κατά κάποιον τρόπο παιδιάστικου πάθους για τις πολεμικές υποθέσεις.

Ο Αυστρο-εβραΐος συγγραφέας Stefan Zweig έγραψε πικραμένος πριν αυτοκτονήσει, το 1941,⁴⁴ ότι τα τελευταία χρόνια πριν από το 1914 οι ευρωπαϊκές πόλεις (όπως και οι αμερικανικές) γίνονταν εμφανώς όλο και πιο πλούσιες. Κάθε χρόνο κατασκευάζονταν νέες λεωφόροι, οδικές αρτηρίες, πλατείες και δρόμοι. Νέα συστήματα υγείας οργανώνονταν και καινούρια δίκτυα τραμ και σιδηροδρόμων ετίθεντο σε λειτουργία. Στις περισσότερες χώρες είχε αρχίσει να βελτιώνεται το βιοτικό επίπεδο ακόμη και των εργατικών στρωμάτων, αντί να υποβαθμίζεται, όπως είχαν προβλέψει οι μαρξιστές του 19ου αιώνα. Στη Γαλλία, παραδείγματος χάριν, οι πραγματικοί μισθοί σχεδόν διπλασιάστηκαν μεταξύ 1900 και 1914· καθώς, μάλιστα, ολοένα και περισσότεροι εργάτες είχαν αρχίσει να αισθάνονται αξιοσέβαστοι μικροαστοί, τόσο εκεί όσο και στη Γερμανία ξέσπασε κρίση στα σοσιαλιστικά κινήματα.

Όπως πάντα, μεγάλο μέρος της ευημερίας ήταν συνυφασμένο με την ειρήνη. Η ειρήνη και η τεχνολογική πρόοδος συνέβαλαν όσο ποτέ άλλοτε στην αύξηση των ταξιδιών στο εξωτερικό, καθώς και στην ανάπτυξη του τουρισμού και του εμπορίου ανά τον κόσμο –

όπως έχει υποστηριχθεί μάλιστα, μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1960 μπόρεσε το εμπόριο να αναπτυχθεί και πάλι τόσο όσο και στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Σύμφωνα με μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, που υποστηρίχθηκε προπάντων από τον Άγγλο συγγραφέα Norman Angell, η ευημερία και η επιθυμία να διασφαλιστεί η συνέχειά της θα απομάκρυναν διά παντός την απειλή του πολέμου.⁴⁵

Δυστυχώς, πίσω από αυτό το αστραφτερό προσωπίο καλύπτονταν σκοτεινές διαθέσεις. Μετά την επίσκεψή του στην Ευρώπη, την άνοιξη του 1914, ο Συνταγματάρχης Edward M. House, σύμβουλος του Προέδρου Woodrow Wilson, έγραψε ότι ο μιλιταρισμός είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο και ότι οι άνθρωποι βιάζονταν ολοταχώς προς την αλληλοεξόντωση. Ξακουστοί συγγραφείς, όπως ο Friedrich Nietzsche, ο Georges Sorel, ο Charles Péguy και ο Gabriele d'Annunzio, θεωρούσαν την ειρήνη ανιαρή. Ζητούσαν αιματοχυσία –ακόμη και πρωτόγονη, μη πολιτική αιματοχυσία–, την οποία θεωρούσαν το μόνο τρόπο κάθαρσης ενός κόσμου που, κατά την άποψή τους, ήταν έτοιμος να βυθιστεί στον υλισμό και τον αχώριστο σύντροφό του, το φεμινισμό. Καθένας τους είχε κάποιους υποστηρικτές στα εργατικά στρώματα. Οι περισσότεροι αναγνώστες τους, όμως, ανήκαν σε αυτήν ακριβώς την αστική τάξη που είχε επωφεληθεί περισσότερο από τη μακροχρόνια ειρήνη.

Όταν ξέσπασε τελικά ο πόλεμος, η επιστράτευση έγινε πολύ πιο ομαλά απ' όση θα μπορούσε κανείς να προβλέψει. Στην Αγγλία και τη Γερμανία –στην πρώτη επειδή οι στρατιωτικοί ήταν λιγότεροι και στη δεύτερη επειδή είχε στρατολογηθεί ή εκπαιδευτεί μόνον ένα μέρος του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού– οι εθελοντές συνέρρευσαν κατά εκατοντάδες χιλιάδες.⁴⁶ Ανάμεσά τους ήταν ένας εικοσιπεντάχρονος επίδοξος «τοιχογράφος» ονόματι Αδόλφος Χίτλερ. Σύμφωνα με τα λόγια του, όταν ξέσπασε ο πόλεμος, γονάτισε και ευχαρίστησε το Θεό που τον αξίωσε να ζήσει αυτήν την υπέροχη περίοδο.⁴⁷ Η συνέχεια δε θα τον απογοήτευε.

1.4. Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΙΣΧΥΟΣ

Από τις οκτώ παγκόσμιες δυνάμεις του 1914, η Γερμανία ήταν το λίκνο του αχαλίνωτου μιλιταρισμού. Ο λόγος δεν ήταν τόσο το εθνικό φρόνημα των Γερμανών όσο η εξαιρετική ισχύς και η κεντρική γεωγραφική θέση της χώρας· καμία άλλη δύναμη δε συνδύαζε τα χαρακτηριστικά αυτά σε τόσο μεγάλο βαθμό. Νεοπαγές κράτος, η Γερμανία είχε πετύχει την ένωσή της διά πυρός και σιδήρου, με

τρεις σύντομους, περιορισμένους και καθοριστικούς πολέμους, κι αυτό ήταν ένα γεγονός που κανείς, είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της, δε θα έπρεπε να ξεχνά. Άλλωστε, η στέφη του Γουλιέλμου Α΄ στις Βερσαλλίες δεν ήταν παρά μια τελετή με στρατιωτικό χαρακτήρα, στην οποία ο μόνος μη στρατιωτικός που παρίστατο ήταν ο Βίσμαρκ (ο οποίος έφερε στρατιωτική περιβολή για την περίπτωση). Από τη στιγμή κατά την οποία δημιουργήθηκε το Ράιχ, η οικονομική ανάπτυξή του ήταν ταχύτερη από εκείνη όλων των υπόλοιπων κρατών πλην των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1914 το Ράιχ παρήγαγε περισσότερο χάλυβα, τη σημαντικότερη πρώτη ύλη για το στρατό, από αυτόν που παρήγαν από κοινού η Γαλλία και η Βρετανία.⁴⁸

Όπως οι κινήσεις των τεκτονικών πλακών προκαλούν σεισμική δραστηριότητα, έτσι και η αυξανόμενη ισχύς της Γερμανίας σε σχέση με τα γειτονικά κράτη προδιέγραφε δυσσιώνες εξελίξεις. Ο ίδιος ο Βίσμαρκ θεωρούσε τη Γερμανία ένα κράτος που είχε πια εδραιωθεί και είχε πραγματοποιήσει τις φιλοδοξίες του – μάλιστα, η κύρια έγνοια του ήταν να κρατήσει στην εξουσία τους Γιούνκερς, την τάξη από την οποία προερχόταν κι αυτός. Χειραγωγώντας τις άλλες δυνάμεις και αποφεύγοντας την επέκταση στο εξωτερικό, κατάφερε να εξασφαλίσει σταθερότητα: οι διάδοχοί του, όμως, αποδείχθηκαν πολύ λιγότερο ικανοί γι' αυτήν τη θέση.

Τα τελευταία χρόνια πριν από το 1914 οι ηγεμόνες της Γερμανίας είτε εφάρμοζαν πολιτική εκφοβισμού, όπως έπραξε ο κáιζερ με την «αστραφτερή πανοπλία» του, όταν υποσχέθηκε να υποστηρίξει την Αυστροουγγαρία αναφορικά με την προσάρτηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης κατά τα έτη 1908-1909, είτε ζούσαν μέσα στο φόβο για το τι θα συνέβαινε εάν οι χώρες που περιέβαλλαν τη δική τους συνασπίζονταν εναντίον της. Αυτό που επίσης δυσχέραινε την κατάσταση ήταν το απαρχαιωμένο πολιτικό σύστημα, το οποίο δεν αντανακλούσε τις νέες κοινωνικές συνθήκες που είχε διαμορφώσει η οικονομική ανάπτυξη, κυρίως δε την ολοένα αυξανόμενη επιρροή της εργατικής τάξης.

Ορισμένοι πίστευαν ότι οι φιλοδοξίες της Γερμανίας να επεκτείνει τα σύνορά της, να αποκτήσει αποικίες και να αυξήσει εν γένει την ισχύ της οφείλονταν στην πραγματικότητα στην ανάγκη της να ξεφύγει από αυτήν την αντίφαση.⁴⁹ Άλλοι, όπως ο Βρετανός οικονομολόγος John A. Hobson κι ένας άγνωστος, έως τότε, Ρώσος με ριζοσπαστικές ιδέες, ονόματι Βλαντιμίρ Ι. Λένιν, διέυρυναν αυτήν την ερμηνεία, ώστε να εξηγήσουν τις ενέργειες όχι μόνον της Γερμανίας αλλά και όλων των «καπιταλιστικών» δυνάμεων και, στην πραγματικότητα, την ίδια τη φύση του πολέμου.

Ο προαιώνιος εχθρός της Γερμανίας, ο *Erbfeind*, όπως τον ονόμαζαν οι ίδιοι οι Γερμανοί, ήταν η Γαλλία. Η σύγκρουση των ηγεμονι-

κών οίκων των Αψβούργων και των Βαλουά (αργότερα, των Βουρβόνων) για την κυριαρχία στην Ευρώπη είχε αρχίσει το 16ο αιώνα – ορισμένοι, μάλιστα, τοποθετούν την αφετηρία της σύγκρουσης αυτής στη μάχη της Bouvines το 1214. Μολονότι ο βασικός πρωταγωνιστής από γερμανικής πλευράς άκουγε τώρα στο όνομα Hohenzollern και είχε την έδρα του στο Βερολίνο και όχι στη Βιέννη, ο τελευταίος μεγάλος πόλεμος που είχε λάβει χώρα στην Ευρώπη, αυτός των ετών 1870-1871, είχε διεξαχθεί γι' αυτόν ακριβώς το λόγο. Ο πόλεμος άφησε «το Μεγάλο Κράτος», όπως ήταν γνωστή η Γαλλία από τα τέλη του 17ου αιώνα, ακρωτηριασμένο, ταπεινωμένο και διψασμένο για εκδίκηση· ο Πρωθυπουργός Leon Gambetta (1881-1882) συμβούλευε χαρακτηριστικά τους Γάλλους να μην αναφέρονται ποτέ στην εκδίκηση, αλλά να την έχουν πάντα στο μυαλό τους. Στα γαλλικά ιστορικά εγχειρίδια ο πρωσικός αετός εφορούσε στο γαλλικό πετεινό και τον ξεπουπούλιαζε.

Μέχρι το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα η Γαλλία ήταν η πολυπληθέστερη χώρα δυτικά του ποταμού Βιστούλα, επισκιάζοντας χωρίς δυσκολία τόσο τα γερμανικά πριγκιπάτα όσο και τη Βρετανία. Έκτοτε, ωστόσο, υστερούσε από δημογραφικής και οικονομικής απόψεως. Παρά το ότι φημίζονταν για την ευστροφία τους, οι Γάλλοι αποδείχθηκαν στην πλειονότητά τους εξαιρετικά συντηρητικοί. Δίσταζαν να μετακινήθουν από την ύπαιθρο στην πόλη· ακόμη κι όταν το έκαναν, προτιμούσαν τις μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις και βιοτεχνίες έναντι των μεγάλων εταιρειών. Η σχετική παρακμή της Γαλλίας σήμαινε ότι ο μόνος τρόπος να παραμείνει μια μεγάλη δύναμη ήταν να αναζητήσει συμμάχους. Παρ' όλο που το καθεστώς της ήταν κατά κοινή ομολογία δεσποτικό και αντιδραστικό, η γεωγραφική θέση επέβαλλε ως πιθανότερο σύμμαχο της Γαλλίας τη Ρωσία, και το 1894 οι δύο χώρες προχώρησαν όντως στη σύναψη επίσημης συνθήκης.

Η Ρωσία, από την πλευρά της, είχε ισχυροποιηθεί σε μεγάλο βαθμό από το 18ο αιώνα και μετά, όταν ενσωμάτωσε το μεγαλύτερο τμήμα της Πολωνίας και απέκτησε εξόδους στη θάλασσα τόσο στο βορρά όσο και στο νότο. Έτσι, μετατράπηκε από απομονωμένη, σχεδόν άγνωστη χώρα σε σημαντικό παράγοντα της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μπορεί πλέον να εγείρει ουσιαστικές διεκδικήσεις στο διακανονισμό που ακολούθησε την πτώση του Ναπολέοντος. Το 1815, μάλιστα, ο Τσάρος Αλέξανδρος Α΄ εισήλθε έφιππος στο Παρίσι. Επί τριάντα και πλέον χρόνια αυτός και ο διάδοχός του, Νικόλαος Α΄, ενεργούσαν ως οι πραγματικοί εγγυητές της υπάρχουσας ευρωπαϊκής τάξης. Παρ' όλα αυτά, σε ό,τι αφορούσε την εσωτερική ανάπτυξη, η Ρωσία ήταν μακράν η πιο καθυστερημένη από όλες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι

κάτοικοί της ήταν ως επί το πλείστον αγράμματοι χωρικοί, η δε δουλοπαροικία καταργήθηκε οριστικά μόλις το 1861.

Αυτή η απροθυμία εκσυγχρονισμού εξηγεί μέχρι ενός βαθμού τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ρωσία στον πόλεμό της εναντίον της Ιαπωνίας, καθώς και στον προγενέστερο Κριμαϊκό Πόλεμο – σε αυτόν οι στρατιώτες της, διασχίζοντας πεζή τη χώρα, πέθαιναν κατά χιλιάδες πριν καν φθάσουν στο θέατρο των επιχειρήσεων. Παρ' όλα αυτά, η Ρωσία ήταν μακράν η μεγαλύτερη και πολυπληθέστερη ευρωπαϊκή δύναμη, και ήταν σαφές ότι είχε τη δυνατότητα να εμποδίσει την ανάπτυξη οποιασδήποτε άλλης χώρας. Από τη δεκαετία του 1890, όταν άρχισε η ταχύτατη εκβιομηχάνισή της, η Ρωσία εμφανίστηκε αποφασισμένη να πράξει ακριβώς αυτό. Στο μεγαλύτερο διάστημα του 19ου αιώνα οι ρωσο-πρωσικές και ακολούθως οι ρωσο-γερμανικές σχέσεις ήταν φιλικές, όπως φανερώνει και το γεγονός ότι από το 1909 έως το 1914 τα αγαθά γερμανικής προέλευσης αποτελούσαν το 42% των ρωσικών εισαγωγών. Ωστόσο, μετά το 1880 περίπου η αφύπνιση του νοτιοσλαβικού εθνικισμού στην Αυστροουγγαρία, τον οποίον υποστήριζε η Ρωσία, ανάγκασε τη Γερμανία να επιλέξει άλλο σύμμαχο. Υποστηρίζοντας τους Αυστριακούς, με τους οποίους είχαν φυλετική συγγένεια, οι Γερμανοί οδήγησαν τους Ρώσους στην αγκαλιά της Γαλλίας.

Επί τρεις και πλέον αιώνες μετά το 1500 η αυτοκρατορία του οίκου των Αψβούργων, με πρωτεύουσα τη Βιέννη, πρωταγωνιστούσε στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή. Όμως, στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα η δυναστική αρχή επί της οποίας είχε δομηθεί η αυτοκρατορία ήταν πλέον σαφώς απαρχαιωμένη. Η παρακμή της είχε γίνει ορατή: ορισμένοι θεωρούσαν πως το μόνο συνεκτικό στοιχείο της ήταν το άκρως αποτελεσματικό, γερμανοκρατούμενο σώμα αξιωματικών. Από οικονομικής απόψεως, όπως είδαμε, βρισκόταν σχεδόν στην τελευταία θέση. Πραγματικά, κάποιες επαρχίες της έμοιαζαν περισσότερο με ό,τι ονομάζουμε σήμερα αναπτυσσόμενες χώρες και λιγότερο με τις ακμαίες, σε υψηλό βαθμό βιομηχανικά αναπτυγμένες περιοχές της Δύσης. Ένας άλλος αρνητικός παράγοντας ήταν το γεγονός ότι η πρόσβαση της αυτοκρατορίας στη θάλασσα περιοριζόταν σε ένα τμήμα των ακτών της Αδριατικής και μπορούσε να εμποδιστεί στα Στενά του Οτράντο. Έτσι, η αυτοκρατορία ούτε είχε υπερπόντιες κτήσεις ούτε έτρεφε φιλοδοξίες να αποκτήσει.

Αφού διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην ήττα του Ναπολέοντος και στην αποκατάσταση της Παλαιάς Τάξης στην Ευρώπη, κατά τα έτη 1813-1815, η αυτοκρατορία γνώριζε τη μια ήττα μετά την άλλη. Όταν ξέσπασε η ουγγρική εξέγερση των ετών 1848-1849, η αυτοκρατορία δεν κατέρρευσε χάρη στη ρωσική στρατιωτική

επέμβαση. Το 1859 υπέστη βαριά στρατιωτική ήττα από τη Γαλλία. Το 1866 δέχθηκε ακόμη ένα πλήγμα από την Πρωσία και έχασε κι άλλες επαρχίες στην Ιταλία· ο Αυτοκράτορας Φραγκίσκος Ιωσήφ είχε πια εξοικειωθεί σε τέτοιο βαθμό με τις ήττες, ώστε λέγεται πως επέλεξε ως Αρχιστράτηγο το Στρατάρχη Ludwig von Benedek, επειδή πίστευε ότι αυτός μπορούσε τουλάχιστον να σώσει την αυτοκρατορία από την ολοκληρωτική κατάρρευση.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Αυτοκρατορία των Αψβούργων, αν και διέθετε ακόμη ένα από τα αποτελεσματικότερα διοικητικά συστήματα του κόσμου, σπαρασσόταν από τις διεκδικήσεις των Πολωνών, των Τσέχων, των Σλοβάκων, των Ουκρανών, των Ρουμάνων, των Ιταλών και των Σέρβων εθνικιστών, που ήταν οι πλέον επικίνδυνοι. Παρά την ύπαρξη μιας μακρόχρονης αντιπάθειας, που είχε τις ρίζες της στον πόλεμο του 1866, η συμμαχία με τη Γερμανία αποτέλεσε φυσιολογική εξέλιξη, έμοιαζε δε να δίνει στην αυτοκρατορία παράταση ζωής. Συγχρόνως, η συμμαχία αυτή σήμαινε ότι, αν οι Νοτιοσλάβοι εθνικιστές συνέχιζαν να προκαλούν ταραχές, η μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στην Ευρώπη θα ανελάμβανε δράση.

Στην περιφέρεια του συστήματος βρίσκονταν η Βρετανία και η Ιταλία. Έχοντας γνωρίσει πρώτη απ' όλες τις χώρες την εκβιομηχάνιση και έχοντας διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ήττα του Ναπολέοντος, η Βρετανία ήταν μέχρι το 1870 η μεγαλύτερη ίσως δύναμη στον κόσμο, με την οικονομία της να υπερέχει όλων των άλλων οικονομιών. Καθώς οι άλλες δυνάμεις –ιδίως η Γερμανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες– άρχισαν να τη συναγωνίζονται, η θέση της υποβαθμίστηκε σχετικά, έστω κι αν, με βάση το κατά κεφαλήν εισόδημα, παρέμενε μακράν η πλέον αναπτυγμένη χώρα σε βιομηχανικό επίπεδο. Κατά τη δεκαετία του 1890, έπειτα από αλληπάλληλες διπλωματικές αποτυχίες, η Βρετανία βρέθηκε απομονωμένη, γεγονός που οι Βρετανοί, σε μια επίδειξη αλαζονείας, χαρακτήριζαν ευλογία. Μολαταύτα, η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα βρήκε τη Βρετανία να πασχίζει να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τη Γαλλία (το μήλον της Έριδος ήταν οι αποικίες), την Ιαπωνία (με την οποία συνήψε συμμαχία), τη Ρωσία (θεωρούνταν από μακρού απειλή για την Ινδία) και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Την ίδια εποχή επιδεινώθηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γερμανία· η τελευταία εμφανιζόταν αποφασισμένη να κυριαρχήσει στην Ευρώπη, ενώ οι αποικιακές φιλοδοξίες της θεωρούνταν επικίνδυνες. Ιδιαίτερα αρνητικό ρόλο διαδραμάτισε η απόφαση των Γερμανών να συγκροτήσουν στόλο. Η Βρετανία βρισκόταν σε εξαιρετικά πλεονεκτική θέση, καθώς ήλεγχε τις περισσότερες ανά την υφήλιο υδάτινες οδούς υψηλής στρατηγικής σημασίας, συ-

μπεριλαμβανομένων του Γιβραλτάρ, της Διώρυγας του Σουέζ, του Άντεν, των Στενών της Σιγκαπούρης, του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας και, μέσω της παρουσίας της στις νήσους Falkland, του Πορθμού του Μαγγελάνου. Προπάντων, η Βρετανία ήλεγχε τόσο τη Μάγχη όσο και τη θάλασσα μεταξύ Σκωτίας και Νορβηγίας. Κατά συνέπεια, ήταν σε θέση να εμποδίζει την εμπορική δραστηριότητα των εχθρών της και την ίδια στιγμή να διαφυλάσσει τους δικούς της εμπορικούς δρόμους.

Στις αρχές του 20ού αιώνα η μικρότερη από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις μετρούσε λιγότερο από μισόν αιώνα ζωής. Η Ιταλία είχε δημιουργηθεί, με γαλλική και ως ένα βαθμό βρετανική βοήθεια, από ένα κομμάτι της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Αργότερα, προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η Γαλλία τής είχε αποσπάσει αδικώς την Τυνησία, τάχθηκε υπέρ της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας. Ωστόσο, το 1914, όταν ξέσπασε ο πόλεμος, παρέμεινε ουδέτερη· σύμφωνα με την άποψη του Κάιζερ, η Ιταλία εξασθενούσε, έπεφτε «όπως ένα σάπιο φρούτο». Ακολουθώντας, ενθαρρυσμένη από τα βρετανικά χρήματα και τις υποσχέσεις για εδαφικά κέρδη σε βάρος των Αυστροούγγρων και των Τούρκων, η Ιταλία πέρασε ακόμη μια φορά στο αντίπαλο στρατόπεδο· ένας από τους πλέον ένθερμους υποστηρικτές της αλλαγής ήταν ένας νεαρός, μάλλον ακαλλιέργητος δημεγέρτης ονόματι Μπενίτο Μουσολίνι.

Το 1911 η Ιταλία κήρυξε τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και κατάφερε να καταλάβει τη Λιβύη και τα Δωδεκάνησα. Ωστόσο, τα γεγονότα αυτά ελάχιστα αύξησαν την ισχύ της χώρας κι ακόμη λιγότερο το κύρος της· σε τελική ανάλυση, μάλλον έβλαψαν παρά ωφέλησαν την Ιταλία. Από την άποψη του πληθυσμού, του ορυκτού πλούτου και της βιομηχανικής παραγωγής, η Ιταλία ήταν μια σχετικά μικρή, σχετικά φτωχή χώρα, που δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για να ονομαστεί Μεγάλη Δύναμη. Η συνολική στρατιωτική δύναμη της Ιταλίας ήταν εγκλωβισμένη στη Μεσόγειο, τα δε πλοία της μπορούσαν να εισέρχονται και να εξέρχονται από την τελευταία μόνο με βρετανική άδεια. Το καλύτερο που θα μπορούσε να κάνει η Ιταλία ήταν να εκμεταλλεύεται τις παγκόσμιες πολιτικές εξελίξεις προς όφελός της και να προσχωρεί στη μια ή στην άλλη παράταξη, προκειμένου να λειτουργεί ως εξισοροποιητική δύναμη.

Οι έξι ευρωπαϊκές δυνάμεις, που είχαν μια πολύ στενή σχέση αμοιβαίας επίδρασης, παρακολουθούσαν οποιαδήποτε αλλαγή στην ισορροπία των δυνάμεων και αντιδρούσαν ανάλογα. Αυτό ίσχυε πολύ λιγότερο για τις δύο μη ευρωπαϊκές δυνάμεις, τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ιαπωνία, που ήταν ένας άλλος κόσμος. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, που διέθεταν μακράν τη μεγαλύτερη οικονομία, είχαν αρχίσει να συγκροτούν έναν ασυναγώνιστο στόλο. Ο

Ισπανο-αμερικανικός Πόλεμος του 1898 απέδειξε με εντυπωσιακό τρόπο την ικανότητά τους να διεξάγουν συγχρόνως πόλεμο σε μέρη τόσο απομακρυσμένα όσο η Κούβα και οι Φιλιππίνες. Η ευελιξία του Αμερικανικού Ναυτικού, που μπορούσε να κινείται με ταχύτητα από τον Ατλαντικό προς τον Ειρηνικό και αντίστροφα, μέσω της Διώρυγας του Παναμά, η οποία είχε τεθεί σε λειτουργία λίγο πριν από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη δύναμή τους. Από την άλλη πλευρά, ο Αμερικανικός Στρατός, που επί σειράν ετών πολεμούσε εναντίον των αυτοχθόνων Αμερικανών, ήταν τόσο μικρός, που δε θεωρούνταν απειλή για οποιαδήποτε από τις άλλες παγκόσμιες δυνάμεις. Παρ' όλο που οι σχέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών με τις περισσότερες άλλες δυνάμεις ήταν σχετικά καλές, μια παράδοση που αναγόταν στον Τζωρτζ Ουάσινγκτον δεν επέτρεπε στις Ηνωμένες Πολιτείες να συνάπτουν «δεσμευτικές» συμμαχίες εν καιρώ ειρήνης. Τηρουμένων των αναλογιών, οι δυνάμεις που είχαν τεθεί αντιμέτωπες στην Ευρώπη θεωρούσαν πως μπορούσαν να διαπραγματευτούν ή να συγκρούονται η μια με την άλλη χωρίς να υπολογίζουν σχεδόν καθόλου την άποψη ή την αντίδραση των Ηνωμένων Πολιτειών.

Τέλος, η Ιαπωνία βρισκόταν πραγματικά στο ξεκίνημά της. Απομονωμένη επί μακρόν από τον υπόλοιπο κόσμο, δεν ανέπτυξε εμπορική δραστηριότητα πριν από το 1858, και μόλις το 1867-1868 εφάρμοσε το πρώτο σύγχρονο, μη φεουδαρχικό πολιτικό σύστημα. Έκτοτε η Ιαπωνία ισχυροποίησε την οικονομία της με ταχύτατο ρυθμό και εκσυγχρόνισε τις ένοπλες δυνάμεις της. Ο νικηφόρος πόλεμος της εναντίον της Κίνας το 1895 έκανε όλον τον κόσμο να τη σεβαστεί και έπεισε μία τουλάχιστον δύναμη, τη Βρετανία, ότι άξιζε τον κόπο να συμμαχήσει μαζί της. Για να καταδείξουμε τα οφέλη που είχε αποκομίσει η Ιαπωνία ως προς το παγκόσμιο κύρος της, αρκεί να σημειώσουμε πως αυτή ήταν η πρώτη φορά που η Βρετανία εμπιστευόταν, εν μέρει τουλάχιστον, την τύχη των απομακρυσμένων κτήσεων της αυτοκρατορίας της σε μια ξένη κυβέρνηση. Στον πόλεμό της εναντίον της Ρωσίας το 1904-1905, η Ιαπωνία ωφελήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τη συμμαχία της με τη Βρετανία, καθώς η τελευταία απαγόρευσε στο ρωσικό στόλο της Βαλτικής να διέλθει από τη Διώρυγα του Σουέζ, αναγκάζοντάς τον να κάνει τον περίπλοο της Αφρικής για να φθάσει στην Άπω Ανατολή, όπου και βυθίστηκε.

Είναι παρακινδυνευμένο για ένα σύγχρονο αναλυτή να συμπεράνει ότι οι διεθνείς σχέσεις ανάμεσα στις παγκόσμιες δυνάμεις ήταν περισσότερο χομπσιανές απ' όσο είναι σήμερα ή ότι οι ηγέτες ήταν πολύ περισσότερο επιθετικοί. Αν μη τι άλλο, συνέβαινε το αντίθετο. Επρόκειτο, άλλωστε, για μια εποχή κατά την οποία οι

Ευρωπαίοι ήταν υπερήφανοι για τον πολιτισμό τους, μια υπερηφάνεια που χρησίμευε επίσης και στο να δικαιολογήσουν την κυριαρχία τους επί του υπόλοιπου κόσμου. Έπειτα από αιώνες επιγαμιών μεταξύ όλων των κυρίαρχων οικογενειών, πολλοί ηγεμόνες ήταν συγγενείς μεταξύ τους και συγκροτούσαν ένα είδος διεθνούς τάξης, της οποίας τα μέλη κινούνταν ελεύθερα σε ολόκληρη την ηπειρωτική Ευρώπη.

Ο διάδοχος του βρετανικού θρόνου, Πρίγκιπας Εδουάρδος Ζ΄, περνούσε πολύ χρόνο στη Γαλλία, όπου μπορούσε να συνευρίσκεται με τις πολυάριθμες ερωμένες του μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα του κόσμου (και, πριν από το 1901, της μητέρας του). Η κρίση του Ιουλίου του 1914 βρήκε το Σέρβο Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου, Στρατηγό Putnik, να κάνει τη λουτροθεραπεία του στη Βοημία – κάτι που δε θα περίμενε κανείς από έναν ορκισμένο εχθρό της αυτοκρατορίας. Ο αδελφός του κάιζερ, Πρίγκιπας Ερρίκος της Πρωσίας, έκανε διακοπές στην Αγγλία και ετοιμαζόταν για την ετήσια επίσκεψή του στη Νορβηγία. Έως τον Ιούλιο του 1914 ο κάιζερ συνέχιζε να αλληλογραφεί με τον εξάδελφό του, τον Τσάρο Νικόλαο της Ρωσίας. Η επικοινωνία τους αυτή έμεινε γνωστή ως η αλληλογραφία «του Γουίλι και του Νίκι». Και οι δύο έγγραφαν στα αγγλικά, συχνά μάλιστα κρυφά από τους υπουργούς τους. Λίγα χρόνια νωρίτερα, στην ίδια αλληλογραφία, ο «Γουίλι» είχε παραπονεθεί για τις μηχανορραφίες που θεωρούσε πως εξύφαινε εναντίον του «ο μονάρχης θείος μου» (ο Εδουάρδος Ζ΄)· η διακυβέρνηση έμοιαζε ακόμη με οικογενειακή υπόθεση.

Βεβαίως, δεν έλειπαν και οι θερμοκέφαλοι. Αυτοί που έμειναν στην ιστορία ήταν ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου της Αυστροουγγαρίας, Konrad von Hoetzendorf, και ο Γερμανός ομόλογός του, Helmut von Moltke ο νεότερος. Η συμπεριφορά του πρώτου, όπως και η αντίστοιχη του συναδέλφου του, Υπουργού Εξωτερικών Leopold von Berchtold, πρέπει να κριθεί επί τη βάση του ότι η αυτοκρατορία για την οποία έφεραν ευθύνη τελούσε υπό διάλυση, κι ελάχιστα ήταν αυτά που μπορούσαν να κάνουν για να καθυστερήσουν το μοιραίο. Ο Αρχηγός του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου, από την άλλη πλευρά, ζούσε με το φόβο της αυξανόμενης, κατά τη γνώμη του, ρωσικής στρατιωτικής ισχύος και δήλωνε πως όσο γρηγορότερα ξεσπούσε ο πόλεμος τόσο το καλύτερο θα ήταν για τη Γερμανία. Παρ' όλα αυτά, τέτοιου είδους άνθρωποι δεν ήταν περισσότερο από εκείνους που φημίζονταν, και δικαίως, για τη μετριοπάθειά τους.

Ένας από αυτούς ήταν ο Βρετανός Πρωθυπουργός Herbert Asquith, ένας άλλος ο Γερμανός καγκελάριος Theobald Bethmann-Hollweg. Η άρνηση του Bethmann-Hollweg να εξετάσει την «πρό-

ταση ειρήνης χωρίς προσαρτήσεις» το 1915-1916 μπορεί να βάρυνε αρνητικά στην κρίση των μεταγενέστερων ιστορικών, υπήρχε όμως και μια άλλη πτυχή του χαρακτήρα του. Το 1912, τη χρονιά κατά την οποία ο Moltke προέβη στη διακήρυξή του ενώπιον του κάιζερ, ο Bethmann-Hollweg δήλωσε πως ένωθε «αηδιασμένος με τον πόλεμο, με τις διακηρύξεις υπέρ του πολέμου και με όλους αυτούς τους ατέλειωτους εξοπλισμούς». Πίστευε ότι έπρεπε να ηρεμήσουν όλοι ξανά, αλλιώς θα έφθαναν στο χείλος της καταστροφής.⁵⁰ Την επόμενη χρονιά, όταν γιορταζόταν η εικοστή πέμπτη επέτειος της ενθρόνισης του Γουλιέλμου, ο καγκελάριος επιβεβαίωσε τις θέσεις του αποκαλώντας τον ηγεμόνα του «Αυτοκράτορα της ειρήνης».

Πολύ πιο ανησυχητική ήταν η κορύφωση της απήχησης του κοινωνικού δαρβινισμού στη Βρετανία, τη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ορισμένοι, συμπεριλαμβανομένων δημοφιλών συγγραφέων που ήθελαν να σοκάρουν το κοινό, έβρισκαν την ειρήνη ανιαρή και οραματίζονταν μια μεγαλειώδη σύγκρουση στην οποία θα μπορούσαν να επιδείξουν τον ηρωισμό τους, όπως έκανε αργότερα ο Ιταλός λογοτέχνης Γκαμπριέλε Ντ' Ανούντσιο· άλλοι φλέρταραν περισσότερο με τον αναρχισμό παρά με τον εθνικισμό. Υπήρχε, όμως, και μια μεγάλη ομάδα στοχαστών –οι ρίζες της έφθαναν τουλάχιστον στον Χέγκελ– που θεωρούσαν τον πόλεμο ως την υπέρτατη δικαιοσύνη μέσω της οποίας τα κράτη και τα έθνη υπεράσπιζαν το δικαίωμά τους να υπάρχουν. Είναι αμφίβολο αν πολύς κόσμος πράγματι διάβαζε Χέγκελ, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Χέγκελ είχε πολυάριθμους οπαδούς τόσο στη Γερμανία όσο και στο εξωτερικό.⁵¹

Πράγματι, ο πόλεμος θεωρούνταν ένα απολύτως νόμιμο μέσο στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι οι περισσότερες χώρες δεν επεδίωκαν πλέον να εξασφαλίσουν νέα εδάφη στην Ευρώπη με δραστικές ενέργειες, φαίνεται δε πως ακόμη και οι Γερμανοί ήταν πρόθυμοι να δεχθούν τα σύνορα που υπήρχαν, υπό την προϋπόθεση ότι θα μπορούσαν να επιβάλουν την οικονομική κυριαρχία τους στην ήπειρο.⁵² Σε ό,τι αφορούσε, όμως, τις αποικιακές φιλοδοξίες, οι διενέξεις ήταν σύνθητες φαινόμενο. Μάλιστα, όταν άρχιζαν οι πυροβολισμοί, ελάχιστοι αμφέβαλλαν για το δίκιο της χώρας τους, καθώς παντού σχεδόν ο ακραίος εθνικισμός θεωρούνταν αρετή και όχι αμαρτία. Δεν είχαν δημιουργηθεί ακόμη οι χώρες που αυτοχαρακτηρίζονταν ειρηνόφιλες σοσιαλιστικές, ενώ η ημέρα κατά την οποία όλες οι χώρες θα αντικαθιστούσαν τα Υπουργεία Στρατιωτικών με Υπουργεία Εθνικής Άμυνας ήταν ακόμη μακριά. Προσεγγίζοντας με ενδιαφέροντα τρόπο το όλο θέμα, μέλη της ιαπωνικής κυβέρνησης μελέτησαν στην αλλαγή του αιώνα το τι θα μπορούσε να σημαίνει «πολιτισμένη» συμπεριφορά στις διεθνείς σχέσεις. Προς απογοήτευσή τους, κατέληξαν στο συμπέ-

ρασμα ότι, μεταξύ των «πολιτισμένων» κρατών, ο μόνος σχεδόν παράγοντας που μετρούσε ήταν η δύναμη των όπλων και η ευχέρεια χρησιμοποίησής τους.⁵³ Ίσως αυτό να είχε κάποια σχέση με το γεγονός ότι, λίγα μόλις χρόνια αργότερα, η Ιαπωνία επιτέθηκε στη Ρωσία χωρίς να της κηρύξει τον πόλεμο. Οι ηγέτες μπορεί να μη διψούσαν κατ' ανάγκη για σφαγές· όμως, μόλις ξεκίνησε ο πόλεμος, το έκαναν, ως επί το πλείστον, με απόλυτα καθαρή συνείδηση.

1.5. ΣΧΕΔΙΑ ΠΟΛΕΜΟΥ

Σε σύγκριση με οτιδήποτε είχε γίνει ποτέ στο παρελθόν, οι ετοιμασίες για τον πόλεμο πραγματοποιούνταν τώρα σε τεράστια κλίμακα. Κατά τον προηγούμενο πόλεμο στην Ευρώπη ο συνολικός πληθυσμός της Πρωσίας και της Γαλλίας ήταν περίπου 70.000.000, οι δε ένοπλες δυνάμεις τους δεν ξεπερνούσαν τις εξήντα μεραρχίες. Στον 20ό αιώνα ο συνολικός πληθυσμός της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας είχε φθάσει τα 280.000.000, ενώ οι ένοπλες δυνάμεις τους αριθμούσαν συνολικά 250 μεραρχίες. Από την άλλη, ο συνολικός πληθυσμός της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας ήταν 160.000.000, από τα οποία ήταν δυνατόν να συγκροτηθούν αρχικά 140 μεραρχίες.⁵⁴ Η Ιταλία είχε 35.000.000 κατοίκους και τριάντα μεραρχίες.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, με πληθυσμό 98.000.000, θα μπορούσαν να συγκροτήσουν με ευκολία εβδομήντα με ογδόντα μεραρχίες, στην πραγματικότητα όμως δεν προσέγγισαν καν αυτόν τον αριθμό πριν από τον τερματισμό των εχθροπραξιών. Φυσικά, σε αυτούς τους αριθμούς δε συμπεριλαμβάνονται οι δυνάμεις των μικρότερων εμπόλεμων κρατών, όπως ήταν η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Σερβία, το Μαυροβούνιο, το Βέλγιο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Ιαπωνία. Οι άνθρωποι της εποχής εκείνης δικαίως μιλούσαν για «το Μεγάλο Πόλεμο».

Μολονότι όλα τα γενικά επιτελεία κατέστρωναν τα σχέδιά τους, τα σχέδια που κατεξοχήν έχουν μελετηθεί από τους ιστορικούς ήταν αυτά της Γερμανίας. Αν και όχι ο μεγαλύτερος –η τιμή αυτή ανήκε στους Ρώσους–, ο Γερμανικός Στρατός είχε τη φήμη του ισχυρότερου στον κόσμο, και όλοι οι άλλοι τον είχαν ως μέτρο σύγκρισης. Η Γερμανία, όμως, είχε ένα καθοριστικό στρατηγικό μειονέκτημα: βρισκόταν μεταξύ της Γαλλίας και της Ρωσίας. Έτσι, την εικοσαετία πριν από το 1914 όλος ο στρατηγικός σχεδιασμός της καθοριζόταν από αυτό το γεγονός. Δε χρειαζόταν ιδιαίτερη στρατηγική ευφυΐα για να αντιληφθεί κανείς πως, εάν ήθελε να επιβιώσει, η Γερμανία θα έπρεπε να επιτεθεί και να κατατροπώσει πρώτα

τον έναν αντίπαλο και μετά τον άλλον. Η απόφαση σχετικά με τον αντίπαλο στον οποίο θα έπρεπε να επιτεθεί αρχικά καθοριζόταν από πολλούς παράγοντες και ήταν πιο δύσκολη.

Μόλις το 1913 ο Moltke επέλεξε να «τιμήσει» τη Γαλλία με τον τίτλο της πιο επικίνδυνης χώρας για τη Γερμανία. Ο λόγος γι' αυτό ήταν ότι η Γαλλία, με το μικρότερο μέγεθός της, την ανώτερη διοικητική οργάνωσή της και το λειτουργικό σιδηροδρομικό δίκτυό της, είχε τη δυνατότητα ταχύτερης επιστράτευσης, γεγονός που την καθιστούσε πιο επικίνδυνη. Καθώς, μάλιστα, ήταν ευρέως γνωστό πως το Γαλλικό Επιτελείο σκόπευε να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του στα ανατολικά σύνορα –η ιστορική διαδρομή που είχαν ακολουθήσει τα γαλλικά στρατεύματα για να εισβάλουν στην Κεντρική Ευρώπη–, ήταν πολύ λογικό να ληφθεί η απόφαση να εξαπολυθεί επίθεση από το βορρά, μέσω του Βελγίου. Αρχικά οι Γερμανοί, αναζητώντας επιπλέον σιδηροδρομικές γραμμές για τη μεταφορά και τον ανεφοδιασμό των δυνάμεών τους, ήθελαν να χρησιμοποιήσουν και το νοτιοανατολικό άκρο της Ολλανδίας. Ωστόσο, αναθεώρησαν τις ιδέες τους αναλογιζόμενοι ότι θα χρειάζονταν αυτήν τη χώρα για τις εμπορικές συναλλαγές τους σε περίπτωση βρετανικού αποκλεισμού. Αφού έλαβαν αυτές τις βαρυσήμαντες αποφάσεις, οι Γερμανοί κλήθηκαν να φέρουν σε πέρας το δυσκολότερο έργο, να συντονίσουν δηλαδή το όλο εγχείρημα ως προς τις αναρίθμητες διοικητικές, οργανωτικές και τεχνικές λεπτομέρειές του. Μέχρι το 1914 το είχαν καταφέρει κι αυτό.

Με την πεποίθηση ότι ο πόλεμος θα ήταν σύντομος, οι άλλες χώρες κατέστρωναν κι αυτές τα επιθετικά σχέδιά τους. Η σύμμαχος της Γερμανίας, η Αυστροουγγαρία, σχεδίαζε να ξεκινήσει τον πόλεμο με επίθεση εναντίον της Σερβίας· ταυτόχρονα, θα επιχειρούσε να αποκρούσει τη μαζική ρωσική επίθεση στα βορειοανατολικά και να κρατήσει κάποιες δυνάμεις σε εφεδρεία για την περίπτωση επίθεσης των Ιταλών και των Ρουμάνων. Και οι Αυστριακοί εξέτασαν την πιθανότητα πραγματοποίησης μιας κοινής αυστρο-γερμανικής επίθεσης εναντίον των ρωσικών δυνάμεων στα εδάφη της σημερινής Πολωνίας, ώστε να τις εγκλωβίσουν και να τις καταστρέψουν. Το σχέδιο ήταν μεγαλεπήβολο και είχε καταστρωθεί με προσοχή, αλλά δεν ήταν δυνατόν να τεθεί σε εφαρμογή πριν από την πτώση της Γαλλίας, όταν θα αποδεσμεύονταν οι γερμανικές δυνάμεις που, σύμφωνα με το σχέδιο του Moltke, θα αναπτύσσονταν στα δυτικά. Στην πραγματικότητα, τόσο η Γερμανία όσο και η Αυστροουγγαρία βασίζονταν η μια στην άλλη για να διατηρήσουν υπό έλεγχο τους Ρώσους.

Η Γαλλία ενήργησε σε μεγάλο βαθμό όπως είχε προβλέψει το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο. Και οι Γάλλοι ήταν υπέρμαχοι της επί-

θεσης· μάλιστα, πριν από το 1904 το Γαλλικό Γενικό Επιτελείο είχε εξετάσει την ιδέα της εισβολής στο Βέλγιο, κάτι που θα σήμαινε την εφαρμογή του γερμανικού σχεδίου (ήταν γνωστό ως Σχέδιο Schlieffen) προς την αντίθετη κατεύθυνση. Όμως, έπειτα από την προειδοποίηση των πολιτικών πως μια τέτοια κίνηση ήταν πιθανόν να μετατρέψει τη Βρετανία από δυνάμει σύμμαχο σε εχθρό, η ιδέα τελικά απορρίφθηκε. Καθώς ένας πόλεμος με την Ιταλία φαινόταν ολοένα και λιγότερο πιθανός από το 1904 και μετά, οι Γάλλοι διοικητές άρχισαν να εστιάζουν το ενδιαφέρον τους σε συγκεκριμένους στόχους, μέχρι που κατέληξαν να μην επιθυμούν κάτι περισσότερο από μια επίθεση στην Αλσατία-Λωρραίνη, προκειμένου να ανακτήσουν τις επαρχίες αυτές από τη Γερμανία. Η επικέντρωση της προσοχής και η συγκέντρωση των δυνάμεων στα ανατολικά σήμαιναν ότι η Γαλλία δε θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει μια εισβολή στις βόρειες επαρχίες της, οι οποίες θα περνούσαν έτσι αμέσως στα χέρια των Γερμανών.

Έχοντας πλήρη επίγνωση της τύχης του Ναπολέοντος και, νωρίτερα, του Καρόλου ΙΒ΄, το Ρωσικό Γενικό Επιτελείο στην Αγία Πετρούπολη δεν ήταν διατεθειμένο να επιτεθεί κατά μέτωπο στον ισχυρότερο στρατό του κόσμου. Αν ήταν στο χέρι των Ρώσων, θα προτιμούσαν να μείνουν σε θέση άμυνας και να παρασύρουν τους εχθρούς τους στην αχανή, υπανάπτυκτη ενδοχώρα· σε τι άλλο χρησίμευε, άλλωστε, η Πολωνία, μια κατεχόμενη ουδέτερη χώρα; Από καθαρά στρατιωτική σκοπιά, μια τέτοια στρατηγική ήταν απολύτως λογική· από την άλλη πλευρά, κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι οι σύμμαχοι της Ρωσίας, η Σερβία και η Γαλλία, θα καλούνταν να σηκώσουν μόνες τους όλο το βάρος των επιθέσεων των Αυστροουγγρών και των Γερμανών. Υποκύπτοντας στη διπλωματική πίεση της Γαλλίας, οι Ρώσοι προετοίμασαν την επίθεσή τους τόσο στη Γαλικία όσο και στην Ανατολική Πρωσία (αμφότερες συμπεριλαμβάνονται στη σημερινή Πολωνία), με τη Γαλικία να έχει την προτεραιότητα.

Η Βρετανία, από τη στιγμή κατά την οποία αποφάσισε να μπει στον πόλεμο (κάτι που έκανε μόλις την τελευταία στιγμή), έθεσε ως στόχο να εμποδίσει τους Γερμανούς να καταλάβουν τη Γαλλία και, όσο αυτό ήταν δυνατόν, το Βέλγιο. Ωστόσο, παρουσιάζει ενδιαφέρον η εξέταση αυτής της φαινομενικής ουδετερότητας των Βρετανών. Επί εννέα χρόνια πριν από την έναρξη του πολέμου, κι ενώ η βρετανική κυβέρνηση εθελουφλούσε, ο Βρετανικός Στρατός είχε ημι-επίσημες συνομιλίες με το Γαλλικό Γενικό Επιτελείο και το Γαλλικό Ναυαρχείο, εξετάζοντας εναλλακτικές λύσεις και καθορίζοντας αρμοδιότητες. Αποφασίστηκε ότι, σε περίπτωση πολέμου με τη Γερμανία, η Βρετανία θα είχε την ευθύνη για τη Βόρεια Θάλασσα

και τα λιμάνια της Μάγχης, ενώ η Γαλλία θα συγκέντρωνε το στόλο της στη Μεσόγειο, όπου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει την Αυστροουγγαρία και, αν χρειαζόταν, την Ιταλία. Ο Αρχηγός του Κλάδου Επιχειρήσεων του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Στρατηγός Henry Wilson, πέρασε μάλιστα τις διακοπές του ποδηλατώντας στους δρόμους του Βελγίου, ώστε να εξοικειωθεί με τις διαδρομές που ενδεχομένως θα ακολουθούσαν τα στρατεύματά του. Έτσι, τον Αύγουστο του 1914 τα βρετανικά σχέδια για τη μεταφορά της εκστρατευτικής δύναμης στα λιμάνια της Μάγχης και, ακολούθως, στη Γαλλία, όπου αυτή θα συγκροτούσε το αριστερό άκρο της γραμμής άμυνας, είχαν καταστρωθεί μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια.

Δεν προετοιμάζονταν, όμως, όλες οι χώρες τόσο εντατικά· αρκετές, μάλιστα, ήταν αυτές που έβλεπαν τις επιστρατευτικές προσπάθειές τους να αποτυγχάνουν λιγότερο ή περισσότερο. Ιδιαίτερα δυσχερής ήταν η αποστολή των Αυστροούγγρων, καθώς στις στρατιωτικές προετοιμασίες τους έπρεπε να συνυπολογίσουν και την εθνική πίστη των διαφόρων λαών της αυτοκρατορίας – για να μην αναφερθούμε στο γεγονός ότι οι διαταγές επιστράτευσης έπρεπε να τυπωθούν σε δεκαπέντε τουλάχιστον γλώσσες. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, τα ιταλόφωνα στρατεύματα μεταφέρθηκαν στην άλλη άκρη της χώρας, για να αντιμετωπίσουν τους Ρώσους. Ίσως έτσι εξηγείται γιατί η Αυστρία χρειάστηκε δύο εβδομάδες σχεδόν για να εξαπολύσει την επίθεσή της εναντίον της Σερβίας, της οποίας η πρωτεύουσα, το Βελιγράδι, βρισκόταν ακριβώς απέναντι από τα νοτιοανατολικά σύνορά της. Καθώς ο πόλεμος συνεχιζόταν, οι επιχειρήσεις των Αυστροούγγρων χαρακτηρίζονταν από αποδιοργάνωση, ενώ τα στρατεύματά τους διασώθηκαν επανειλημμένα από τους Γερμανούς.

Χάρη στο πρόσφατα κατασκευασμένο, υψηλής στρατηγικής σημασίας σιδηροδρομικό δίκτυο, η ρωσική επιστράτευση πραγματοποιήθηκε συντομότερα απ' ό,τι περίμεναν οι περισσότεροι. Ωστόσο, η βιομηχανία και η διοικητική μηχανή της χώρας αποδείχθηκαν ανεπαρκείς· οι ελλείψεις στον ανεφοδιασμό των στρατευμάτων γίνονταν ολοένα και περισσότερο φανερές. Ήδη από το Δεκέμβριο του 1914 υπήρχε ανεπάρκεια στο φαγητό, τον ματισμό και τα πολεμοφόδια.⁵⁵ Αν και οι Βρετανοί προσπάθησαν να βοηθήσουν, η ανικανότητα των αρχών ήταν τέτοια, ώστε οι προμήθειες, αντί να φθάνουν στο μέτωπο, σωρεύονταν στο λιμάνι του Murmansk. Στο αντίθετο άκρο βρισκόνταν οι Βρετανοί, οι οποίοι κατάφεραν να μεταφέρουν σχεδόν ανενόχλητοι την εκστρατευτική δύναμή τους στη Γαλλία. Η όλη επιχείρηση διεξήχθη με άκρα μυστικότητα, και οι Γερμανοί αντιλήφθηκαν την παρουσία του εκστρατευτικού σώματος μόνον όταν συγκρούστηκαν με αυτό στο πεδίο της μάχης.

Μεγαλύτερη σημασία από αυτές τις διαφορές είχε το γεγονός ότι κάθε χώρα είχε καταστρώσει τα σχέδιά της μήνες ή, συχνά, και χρόνια νωρίτερα. Τα πάντα βασιζόνταν στο σιδηροδρομικό δίκτυο, το οποίο, όπως ήδη έχει αναφερθεί, δεν παρείχε ευελιξία. Όταν ξέσπασαν οι εχθροπραξίες, οι ηγέτες όλων των χωρών επιχειρήσαν να απεχδυθούν τις ευθύνες τους και να τις μεταθέσουν στους ανώτερους στρατιωτικούς συμβούλους τους.⁵⁶ Παραδείγματος χάριν, ο Γερμανός καγκελάριος Bethmann-Hollweg έγραψε αργότερα ότι, καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του, ουδέποτε αναμίχθηκε ως «πολιτικός» σε στρατιωτικά ζητήματα.⁵⁷ Άλλωστε, ακόμη κι αν το είχε επιχειρήσει, δε θα του το είχε επιτρέψει η Ανώτατη Διοίκηση του Στρατού. Κανένας ηγέτης δεν τολμούσε να αναβάλλει τη στιγμή όπου θα ηχούσαν οι σάλπιγγες και θα ξεκινούσε η επιστράτευση. Ούτε τολμούσε να εμπλακεί στα σχέδια της επιστράτευσης, δεδομένου ότι κάθε τέτοια απόπειρα θα μπορούσε να επηρεάσει όλο το γιγαντιαίο, πολύπλοκο σύστημα και να το αποδιοργανώσει.

Η κατάσταση έφθασε σε οριακό σημείο κατά την περίφημη συνάντηση του Γουλιέλμου Β΄ με το Γενικό Επιτελάρχη του στρατού του. Ένα κακοδιατυπωμένο μήνυμα από το Γερμανό πρέσβη στο Παρίσι είχε κάνει τον αυτοκράτορα να πιστέψει ότι ήταν πιθανόν να μην μπει τελικά η Γαλλία στον πόλεμο. Βάσει αυτής της εκτίμησης, ο Γουλιέλμος Β΄ πρότεινε να στρέψει η Γερμανία την προσοχή της εξ ολοκλήρου στη Ρωσία. Η ιδέα και μόνο μιας τέτοιας μεταστροφής έφερε τον Moltke στα πρόθυρα νευρικής κρίσης· η εμπιστοσύνη του στον ηγεμόνα του, έγραψε αργότερα, δεν αποκαταστάθηκε ποτέ.⁵⁸ Τελικά, η παρεξήγηση λύθηκε γρήγορα, καθώς η Γαλλία αποσαφήνισε τη θέση της. Ωστόσο, κρίνοντας εκ των υστέρων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, ως προς το αίτημα για μεγαλύτερη ευελιξία, ο Γουλιέλμος είχε δίκιο και ο Moltke άδικο. Αν η στρατιωτική διοίκηση εφάρμοζε μια λιγότερο δογματική στρατηγική, θα είχε έτοιμα εναλλακτικά σχέδια.

1.6. ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΜΥΘΕΥΜΑΤΑ

Ασφαλώς, μόνον αν εξετάσουμε τα γεγονότα εκ των υστέρων, μπορούμε να καταλήξουμε σε πολλά από τα συμπεράσματα των προηγούμενων σελίδων. Οι ιθύνοντες της εποχής εκείνης δεν μπορούσαν να είναι βέβαιοι για τα αντίπαλα στρατόπεδα, για τα μέσα και το αποτέλεσμα της πολεμικής σύγκρουσης, οι δε εικασίες τους ήταν συχνά τελείως άστοχες. Το 1898 υπήρχε ακόμη η άποψη ότι οι διενέξεις που ήταν πιθανότερο να οδηγήσουν σε ένοπλη σύρραξη ήταν αυτές ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γαλλία (για τις αποικίες) και

ανάμεσα στη Βρετανία και τη Ρωσία (για την πρόσβαση στην Ινδία). Ένα χρόνο αργότερα ο κατά τα άλλα διορατικός Ivan Bloch πίστευε ότι, σε περίπτωση πολέμου, η Ιταλία θα πολεμούσε μαζί με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία εναντίον της Γαλλίας. Μάλιστα, τον Ιούλιο του 1914 το Ρωσικό Γενικό Επιτελείο θεωρούσε «αναπόφευκτη» την τήρηση της δέσμευσης που είχε αναλάβει η Ιταλία στο πλαίσιο της Τριπλής Συμμαχίας,⁵⁹ κάτι που σήμαινε ότι θα επέτρεπε στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων να συγκεντρώσει τις δυνάμεις της στη Γαλικία.

Η αναπάντεχη ιαπωνική νίκη επί της Ρωσίας, η οποία έθεσε τέλος στη ρωσική απειλή κατά της Ινδίας, έκανε τον Αυτοκράτορα Γουλιέλμο να αποκαλέσει την Ιαπωνία «Κίτρινη Απειλή». Με εξαίρεση, ωστόσο, την Αυστροουγγαρία, η Γερμανία ήταν η πιο απομακρυσμένη δύναμη από την Ιαπωνία· κατά συνέπεια, ήταν η λιγότερο εκτεθειμένη δύναμη στην όποια «απειλή» αυτή συνιστούσε – στην πραγματικότητα, μάλιστα, κανείς δεν ήξερε ποιο ρόλο θα έπαιζαν τόσο η Ιαπωνία όσο και οι Ηνωμένες Πολιτείες στην προκειμένη περίπτωση.

Ενώ οι Γερμανοί υπερτίμησαν την ισχύ της Ρωσίας (ιδίως σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο), όταν ξέσπασε ο πόλεμος, υποτίμησαν το ρόλο που θα διαδραμάτιζαν αρχικά η Βρετανία κι ακολούθως οι Ηνωμένες Πολιτείες. Η στάση του Moltke τον Ιούλιο του 1914 υποδηλώνει ότι η Βρετανία δεν τον απασχολούσε ιδιαίτερα.⁶⁰ Κάποια στιγμή, μάλιστα, εξέφρασε την άποψη ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες θα ήταν δυνατόν να μπουν στον πόλεμο εναντίον της Βρετανίας με αντάλλαγμα τον Καναδά. Δεν εξήγησε, όμως, γιατί η Ουάσινγκτον θα χρειαζόταν την άδεια του Βερολίνου για να επιτεθεί στην προς βορρά γείτονα, εφόσον αποφάσιζε να πράξει κάτι τέτοιο. Δεν ήταν, επίσης, γνωστό το εάν η Γερμανία θα υποστήριζε όντως την Αυστροουγγαρία εναντίον των Σέρβων (διαβάζοντας τη σερβική απάντηση στο τελεσίγραφο της Βιέννης, ο Αυτοκράτορας Γουλιέλμος θεώρησε πως δεν υπήρχε πλέον λόγος να εμπλακούν σε πόλεμο), καθώς και το τι θα έπραττε η Ρωσία.

Δεν επέλεξαν, πάντως, όλοι να περιφρονήσουν παντελώς τα ομιχλώδη αυτά ζητήματα, όπως έπραξε το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο, με το ασίγαστο πάθος του για όσο το δυνατόν γρηγορότερη επιστράτευση. Παραδείγματος χάριν, οφείλουμε να αναφέρουμε προς υπεράσπιση του Ρωσικού Γενικού Επιτελείου, το οποίο διασύρθηκε σε μεγάλο βαθμό, ότι είχε έτοιμα δύο εναλλακτικά σχέδια πολέμου: ένα για σύγκρουση μόνο με την Αυστροουγγαρία κι ένα άλλο για σύγκρουση με την Αυστροουγγαρία και τη Γερμανία μαζί. Το Αυστροουγγαρικό Γενικό Επιτελείο, το οποίο γνώρισε ακόμη μεγαλύτερο διασυρμό, είχε έτοιμα τουλάχιστον τέσσερα εναλλακτικά

σχέδια πολέμου. Όταν θα έφθανε η ώρα της απόφασης, θα μπορούσε να εφαρμόσει οποιοδήποτε από αυτά, παρ' ότι ενδεχόμενες διαφονίες θα ήταν δυνατόν να προκαλέσουν καθυστέρηση σε σχέση με τα αρχικά χρονοδιαγράμματα.

Ως προς το τεχνικό και το επιχειρησιακό επίπεδο, υπήρχαν επίσης ζητήματα που προκαλούσαν αβεβαιότητα. Η μεγάλη χρονική απόσταση από τον τελευταίο μεγάλο πόλεμο στην Ευρώπη και οι αλλαγές που είχαν συντελεστεί από τότε δεν επέτρεπαν σε κανέναν να γνωρίζει ποιο από τα πολεμικά σχέδια θα πετύχαινε πραγματικά. Ο Schlieffen είχε γράψει κάποια στιγμή ότι η στρατιωτική-τεχνική πρόοδος είχε φθάσει στο ανώτατο σημείο ("Das denkbare ist erreicht": οτιδήποτε μπορεί να διανοηθεί ο άνθρωπος έχει ήδη επιτευχθεί).⁶¹ Ωστόσο, αυτή ήταν η πεποίθηση ενός ηλικιωμένου ανθρώπου. Η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική. Παντού νέες εφευρέσεις, στρατιωτικές ή μη, ξεπηδούσαν σαν μανιτάρια: ποτέ άλλοτε, ίσως, δεν είχαν παρουσιαστεί τόσες δυνατότητες, άλλες αληθινές κι άλλες απλώς αληθοφανείς.

Ήταν αλήθεια, όπως ισχυρίζονταν ορισμένοι, ότι η σύγχρονη στρατιωτική επιστήμη (με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών στις επικοινωνίες) θα μετέτρεπε τον πόλεμο σε «ψυχρούς μαθηματικούς υπολογισμούς»;⁶² Ή μήπως ήταν αλήθεια, όπως φοβούνταν άλλοι, ότι οι στρατοί είχαν γίνει υπερβολικά μεγάλοι και ογκώδεις για να διοικηθούν; Πώς θα (αλληλ)επιδρούσαν οι πολυάριθμες τεχνολογικές καινοτομίες που άλλαζαν την όψη του πολέμου στη θάλασσα; Ήταν μήπως στα σκαριά κάποια επαναστατική εφεύρεση που θα έθετε στο χρονοντούλαπο της ιστορίας όλα τα τότε γνωστά όπλα; Σε τελική ανάλυση, ήδη το 1914 ένας Βρετανός συγγραφέας, ο H.G. Wells (που είχε αποκτήσει ένα στέρεο επιστημονικό υπόβαθρο πριν επιδοθεί στη συγγραφή έργων επιστημονικής φαντασίας), είχε προβλέψει την εισαγωγή και χρήση των πυρηνικών όπλων. Ιδιαίτερα δύσκολο ήταν και το να αποφασίσει κανείς ποιες από αυτές τις τολμηρές νέες ιδέες και τις τεχνολογικές καινοτομίες θα ήταν πράγματι δυνατόν να υλοποιηθούν και θα άξιζε να χρηματοδοτηθούν.

Οι Γερμανοί, ανακαλώντας στη μνήμη τους τα γεγονότα του 1801, όταν οι Βρετανοί είχαν εξολοθρεύσει το δανικό στόλο επειδή φοβούνταν ότι θα έπεφτε στα χέρια του Ναπολέοντος, πίστευαν ότι και ο δικός τους στόλος ήταν πιθανόν να υποστεί ανάλογη καταστροφή* – ο φόβος αυτός δεν ήταν εντελώς αβάσιμος, μιας και η εν λόγω επιχείρηση είχε εξεταστεί ανεπίσημα από τον Άγγλο Ναύαρχο Fisher.⁶³ Στην απέναντι πλευρά της Μάγχης, ανάλογες

* Σ.τ.Ε.: Οι Βρετανοί κατανίκησαν τους Δανούς το 1801 στη Ναυμαχία της Κοπεγχάγης.

ήταν οι ανησυχίες αρκετών συγγραφέων, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων αξιωματούχων των μυστικών υπηρεσιών, που εξύφαιναν σενάρια περί επικείμενης εισβολής (εισβολών) των Γερμανών στη Βρετανία. Ορισμένοι προσέφεραν ευφυείς λύσεις στο μικρό πρόβλημα της αντιμετώπισης του Βρετανικού Ναυτικού. Άλλοι απλώς το αγνοούσαν· σε κάθε περίπτωση, τα σενάρια αποδείχθηκαν ανόητα. Την εποχή εκείνη, όμως, φάνταζαν ακουόντως απειλητικά, ώστε να κάνουν τον Εδουάρδο Ζ΄ να ανησυχεί μήπως μια μέρα ο ευέξαπτος αυτοκρατορικός εξάδελφός του παρουσιαζόταν με το στρατό του και, υποσχόμενος να καταπνίξει το βρετανικό σοσιαλισμό, κατελάμβανε τη χώρα.⁶⁴ Όταν τελικά ξέσπασε ο πόλεμος, τα οδικά σήματα αφαιρέθηκαν από όλα τα βρετανικά νησιά, ώστε να μη βοηθήσουν τα στρατεύματα του κάιζερ να βρουν το δρόμο τους.

Εν τέλει, το πιο ενδιαφέρον ίσως όραμα του μέλλοντος παρουσιάστηκε από αυτόν τον αρχετυπικό και συγχρόνως χιμαιρικό χαρρακτήρα, τον Josef Svejik. Κάτοικος της Πράγας, ο Svejik ήταν Τσέχος – μέλος μιας «καταπιεσμένης μειονότητας» που διεκδικούσε την εθνική υπόστασή της. Παρ' όλα αυτά, όπως εκατομμύρια απλοί άνθρωποι της εποχής εκείνης, ήταν ένας καλός υπήκοος των Αψβούργων, που παρακολουθούσε με μεγάλο ενδιαφέρον την επικαιρότητα διαβάζοντας εφημερίδες στις μπιραρίες. Κατά τη γνώμη του, υπεύθυνη για τη δολοφονία του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου ήταν η Τουρκία, και ήταν βέβαιος πως η Αυστροουγγαρία θα κήρυσσε τον πόλεμο στην Τουρκία. Οι Γερμανοί (τους οποίους θεωρούσε ασφαλώς «καθάρματα») θα τάσσονταν στο πλευρό της Τουρκίας και θα κήρυσσαν τον πόλεμο στην Αυστροουγγαρία· η Γαλλία, εχθρός της Γερμανίας, θα έσπευδε να βοηθήσει την Αυστροουγγαρία. Αυτό που έχει σημασία να θυμόμαστε δεν είναι πως όλα αυτά αποδείχθηκαν εντελώς εσφαλμένα, αλλά το ότι, όταν τελικά αποδείχθηκαν εντελώς εσφαλμένα, χωρίς δεύτερη σκέψη, ο Svejik ζητωκραύγασε, κούνησε απειλητικά τις πατερίτσες του (έπασχε από ποδάγρα) και κίνησε όπως-όπως για τον πόλεμο.

Η ειρηνίστρια Γερμανίδα γλύπτρια Kaethe Kollwitz συνόδευσε το φαντάρο γιο της στο σιδηροδρομικό σταθμό και του έδωσε ως δώρο τη στιγμή του αποχαιρετισμού ένα αντίτυπο του *Φάουστ* του Γκαίτε· ο νεαρός Αυστριακός φιλόσοφος Ludwig Wittgenstein επέμεινε να σταλεί στο μέτωπο, αν και εύκολα θα μπορούσε να πάρει απαλλαγή λόγω μιας στομαχικής πάθησης. Εκατομμύρια άλλοι ενήργησαν παρομοίως.

2

Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1914-1918

2.1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ

Εάν λάβει κανείς υπόψη τις συνθήκες αβεβαιότητας που εξιστορήθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, εκείνο που όντως προκαλεί έκπληξη είναι το γεγονός ότι τις πρώτες εβδομάδες του πολέμου τα πράγματα εξελίχθηκαν λίγο-πολύ όπως είχαν σχεδιαστεί, αν και την εποχή εκείνη αυτό δεν ήταν καθόλου εμφανές. Παραδείγματος χάριν, η απόφαση να παραταθεί η στρατιωτική θητεία από δύο σε τρία έτη είχε προκαλέσει αναταραχές στη Γαλλία έως και το 1913. Κατά συνέπεια, δεν είναι παράξενο που οι γαλλικές αρχές φοβούνταν πως δε θα ήταν επιτυχής η επιστράτευση· μάλιστα, για κάθε ενδεχόμενο, είχαν καταρτίσει καταλόγους «αναρχικών» που θα έπρεπε να συλληφθούν. Αντ' αυτού, όμως, οι άνδρες, στη συντριπτική πλειονότητά τους, συγκέντρωσαν τα λιγοστά προσωπικά αντικείμενά τους και κατευθύνθηκαν ευπειθώς προς τα στρατολογικά κέντρα και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, παρακινούμενοι ως επί το πλείστον από τις γυναίκες τους.

Το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο φοβούνταν ότι οι στρατηγικής σημασίας γέφυρες του Ρήνου θα ανατινάζονταν από Γάλλους δολιοφθορείς.¹ Δε συνέβη τίποτα τέτοιο, κι έτσι η γιγαντιαία επιχείρηση ανάπτυξης των γερμανικών στρατευμάτων εξελίχθηκε όπως ακριβώς προέβλεπαν τα σχέδια.

Αφού άφηναν πίσω τους τούς τελευταίους σιδηροδρομικούς σταθμούς, τα στρατεύματα πραγματοποιούσαν τις επιχειρήσεις

τους λίγο-πολύ όπως είχε σχεδιαστεί. Τεράστιες φάλαγγες στρατιωτών διέσχιζαν – συχνά με ζητωκραυγές – σύνορα που μέχρι τότε θεωρούνταν ιερά και απαραβίαστα: μια στρατιά μπορεί να χρειάζοταν μία εβδομάδα ή και περισσότερο για να διασχίσει τα σύνορα σε ένα και μόνο σημείο. Οι φάλαγγες αυτές προήλαιναν, με τροχοφόρα οχήματα, ενωμένες ή ανεξάρτητες, σύμφωνα με τις εντολές των διοικητών τους. Οι Αυστροούγγροι εισέβαλαν στη Σερβία από δύο διαφορετικά σημεία, έχοντας στη διάθεσή τους 250.000 στρατιώτες, το μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών που είχε συγκεντρωθεί μέχρι τότε σε πεδίο μάχης στην Ευρώπη. Με τις ίδιες περίπου δυνάμεις, οι Σέρβοι, που αποδείχθηκαν σκληροτράχηλοι πολεμιστές, προέβλεπαν αντίσταση και κατόρθωσαν να απωθήσουν τους εισβολείς εντός δύο μηνών. Οι Γάλλοι διοικητές στην Αλσατία, τη Λωρραίνη και τις Αρδέννες εμπιστεύτηκαν το ένστικτό τους και επιτέθηκαν. Κατόρθωσαν να καταλάβουν προσωρινά τη Mulhouse, αργότερα όμως απωθήθηκαν κι αυτοί με βαρύτερες απώλειες. Και οι Βρετανοί έκαναν ό,τι είχαν σχεδιάσει, μεταφέροντας την εκστρατευτική δύναμή τους στα γαλλικά λιμάνια της Μάγχης. Από εκεί προήλασαν προς ανατολάς χωρίς να συναντήσουν ουσιαστική αντίσταση, μέχρι που συνάντησαν τελικά τους Γερμανούς στην πόλη Mons.

Στο μεταξύ, στη νότια Πολωνία περίπου 1.000.000 Αυστροούγγροι στρατιώτες συγκρούστηκαν με ελαφρώς περισσότερους Ρώσους. Αρχικά, τα πράγματα εξελίχθηκαν ευνοϊκά για τους Αυστροούγγρους στο βόρειο τμήμα του μετώπου, ενώ οι Ρώσοι επικρατούσαν στο νότο. Οι μάχες που πήραν το όνομά τους από άγνωστες πολωνικές πόλεις, όπως το Kasnik και το Zamosc-Komarow, διαδέχονταν η μια την άλλη. Η ισορροπία αυτή δεν κράτησε πολύ. Μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου οι Ρώσοι είχαν περικυκλώσει τη μεγάλη οχυρή πόλη Lemberg, είχαν καταλάβει τμήμα των Καρπαθίων και είχαν προκαλέσει στους αντιπάλους τους απώλειες εκατοντάδων χιλιάδων ανδρών. Οι Αυστροούγγροι ποτέ δεν ανέκαμψαν πλήρως από αυτές τις ήττες. Έκτοτε, όποτε ήθελαν να πετύχουν κάτι σημαντικό είτε στην άμυνα είτε στην επίθεση, έπρεπε πρώτα να απευθυνθούν στους Γερμανούς για βοήθεια.

Ο Ρωσικός Στρατός, με 6.000.000 άνδρες υπό τα όπλα, ήταν ο μεγαλύτερος στην Ευρώπη. Αν και πολεμούσε τους Αυστροούγγρους, οι διοικητές του αισθάνονταν αρκετά ισχυροί ώστε να ανταποκριθούν στο αίτημα των Γάλλων συμμάχων τους που βρίσκονταν σε δυσχερή θέση και να στείλουν περισσότερους από 500.000 στρατιώτες στην Ανατολική Πρωσία. Έπειτα από κάποιες αρχικές επιτυχίες, τα ρωσικά στρατεύματα αντιμετώπισαν τις γερμανικές δυνάμεις που τελούσαν υπό τη διοίκηση των Στρατηγών Paul von

Hindenburg και Erich Ludendorff, που σύντομα θα γίνονταν διάσημοι· τους Ρώσους κάθε άλλο παρά βοήθησε το γεγονός ότι, παράδοξως, δεν κρυπτογραφούσαν τα μηνύματα που έστελναν μέσω ασυρμάτου. Μέχρι τα τέλη Σεπτεμβρίου οι ρωσικές δυνάμεις εισβολής είχαν υποστεί βαριές ήττες στις μάχες του Tannenberg και των Μαζουριανών Λιμνών. Οι Hindenburg και Ludendorff, έχοντας απομακρύνει την απειλή στην Ανατολική Πρωσία, ήταν σε θέση να στείλουν νότια τις δυνάμεις τους, ώστε να εμποδίσουν την απόπειρα των Ρώσων να εκμεταλλευτούν τις νίκες τους επί των Αυστροούγγρων και να εισβάλουν στη Σιλεσία. Οι Ρώσοι ηττήθηκαν στο Lodz και αναγκάστηκαν να ματαιώσουν την εισβολή τους. Στις αρχές Δεκεμβρίου στα μέτωπα επικρατούσε ηρεμία.

Όπως ανέμεναν οι περισσότεροι, οι σημαντικότερες επιχειρήσεις ήταν αυτές που διεξήγαγαν οι Γερμανοί στο Δυτικό Μέτωπο. Ο συνολικός αριθμός των Γερμανών στρατιωτών στην πρώτη γραμμή αυτού του μετώπου ανερχόταν σε 1.500.000 περίπου· ο Γερμανικός Στρατός διέθετε στο Δυτικό Μέτωπο επτά στρατιές (μόνο μία στρατιά, η 8η, υπερασπιζόταν την Ανατολική Πρωσία). Στη δεξιά πτέρυγα του μετώπου περίπου 700.000 Γερμανοί στρατιώτες συγκροτούσαν την 1η, τη 2η και την 3η Στρατιά. Οι τιμητές του Moltke τον επέκριναν συχνά για το ότι δεν ισχυροποίησε περισσότερο τη δεξιά πτέρυγά του, προσθέτοντας σε αυτήν τις νέες μεραρχίες που ήταν στη διάθεσή του στα τελευταία χρόνια προ του πολέμου. Πέραν αυτού, ο Moltke απέσπασε δύο σώματα στρατού εν τω μέσω των επιχειρήσεων και τα μετέφερε στην Ανατολική Πρωσία. Κι ενώ είναι αληθές πως ο Moltke δεν ήταν από ψυχολογικής απόψεως στην καλύτερη δυνατή κατάσταση –στις 14 Σεπτεμβρίου παραιτήθηκε από την αρχηγία του Γενικού Επιτελείου και αντικαταστάθηκε από τον Υπουργό Στρατιωτικών, Στρατηγό Erich von Falkenhayn–, οι επικρίσεις αυτές παραβλέπουν δύο σημαντικές παραμέτρους.

Πρώτον, ο Moltke, αποφεύγοντας να παραβιάσει την ουδετερότητα των Ολλανδών και διαθέτοντας πολύ λιγότερα στρατεύματα στην πολιορκία της Αμβέρσας απ' όσα ήθελε να χρησιμοποιήσει ο Schlieffen*, εξοικονόμησε για την εφαρμογή του σχεδίου του τουλάχιστον όσες δυνάμεις απέσυρε από το Δυτικό Μέτωπο. Δεύτερον, στο βελγικό οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο είχε ήδη προκληθεί συμφόρηση. Η αποστολή επιπλέον στρατευμάτων στη χώρα θα είχε ως βέβαιο αποτέλεσμα αυξημένες δυσκολίες στον ανεφοδιασμό και τεράστια κυκλοφοριακή συμφόρηση.²

* Σ.τ.Ε.: Ο Alfred Graf von Schlieffen (1833-1913) διετέλεσε Αρχηγός του Αυτοκρατορικού Γερμανικού Γενικού Επιτελείου από το 1891 έως το 1906. Υπήρξε εμπνευστής του ομώνυμου σχεδίου εισβολής στη Γαλλία.

Οι βελγικές οχυρώσεις στη Λιέγη, που ήταν οι ισχυρότερες σε όλον τον κόσμο, καθυστέρησαν τη γερμανική προέλαση λίγες ημέρες, μέχρις ότου η χώρα αναγκάστηκε τελικά να συνθηκολογήσει, όταν οι Γερμανοί έκαναν χρήση του βαρύτερου πυροβολικού που είχε χρησιμοποιήσει ποτέ στρατός στην ιστορία. Την παράδοση του Βελγίου ακολούθησε μια συνεχής –αν όχι ταχεία– προέλαση στο εσωτερικό της χώρας, η οποία εξελίχθηκε πολύ καλά τις τρεις πρώτες εβδομάδες. Παραδόξως, η ανάπτυξη των γαλλικών δυνάμεων –σύμφωνα με το Σχέδιο XVII– ήταν αντίστροφη των γερμανικών: το μεγαλύτερο τμήμα των γαλλικών στρατευμάτων ήταν τοποθετημένο στη δική τους δεξιά πτέρυγα. Το εν λόγω σχέδιο τέθηκε σε εφαρμογή, μολονότι το Γαλλικό Γενικό Επιτελείο γνώριζε την πρόθεση των Γερμανών να προελάσουν μέσω του Βελγίου. Ο Βελγικός Στρατός απωθήθηκε από τα πανίσχυρα γερμανικά στρατεύματα: τα υπολείμματά του κατέφυγαν στην οχυρή πόλη Αμβέρσα, όπου αφίχθη και μια βρετανική ταξιαρχία που είχε σταλεί εσπευσμένα από την Αγγλία. Οι Βρετανοί, που συγκρούστηκαν με τη 2η Γερμανική Στρατιά στην πόλη Mons στις 23 Αυγούστου, επίσης απωθήθηκαν. Οι επιτυχίες αυτές δεν ήταν ασήμαντες, όμως ορισμένοι Γερμανοί αξιωματικοί ανησυχούσαν για την ευκολία με την οποία είχαν επιτευχθεί όλες αυτές οι νίκες. Αν οι Γάλλοι πράγματι υφίσταντο ήττα, θα έπρεπε να υπάρχουν χιλιάδες αιχμάλωτοι, όπλα και άλλα τρόπαια: στην πραγματικότητα, όμως, τα τρόπαια των Γερμανών ήταν ελάχιστα.

Αν ληφθούν υπόψη οι αποστάσεις που έπρεπε να καλύψουν τα στρατεύματα και οι δυσκολίες στον ανεφοδιασμό τους κατά τη διάρκεια της προέλασής τους, το αρχικό γερμανικό σχέδιο, που προέβλεπε προσβολή του Παρισιού από τα δυτικά, ίσως ήταν υπέρ το δέον φιλόδοξο – έτι μάλλον εφόσον τα κύρια γαλλικά σιδηροδρομικά δίκτυα, που είχαν ως αφετηρία την πρωτεύουσα, κατά τύχη μόνον έρχονταν σε επαφή με τις γερμανικές γραμμές ανεφοδιασμού και, κατά συνέπεια, δεν ήταν δυνατόν να υποστηρίξουν μια τέτοια κίνηση, έστω κι αν καταλαμβάνονταν ανέπαφα. Σε κάθε περίπτωση, ο διοικητής της Γερμανικής 1ης Στρατιάς, ο Στρατηγός von Kluck, θεώρησε πως δε θα έπρεπε να χάσει την επαφή του με τη 2η Στρατιά, που βρισκόταν στα αριστερά του και προήλανε πιο αργά από τη δική του στρατιά, έχοντας να αντιμετωπίσει τις βρετανικές και κάποιες γαλλικές μονάδες. Στις 20 Αυγούστου, αναλαμβάνοντας ο ίδιος την πρωτοβουλία, άρχισε να προελαύνει προς τα νοτιοανατολικά και όχι προς τα νοτιοδυτικά: με αυτόν τον τρόπο έστρεψε το δεξιό πλευρό του προς το Παρίσι και δημιούργησε ένα όλο και μεγαλύτερο κενό ανάμεσα στις δυνάμεις του και το Calais δυτικότερα.

Η γερμανική κίνηση έγινε αντιληπτή από ένα Γάλλο πιλότο, που ανέφερε ότι οι γερμανικές φάλαγγες «κινούνταν λάθρα» προς νέα κατεύθυνση – ένα εξαιρετο πρώιμο δείγμα εναέριας αναγνώρισης. Ο Αρχηγός του Γαλλικού Γενικού Επιτελείου την εποχή εκείνη ήταν ένας οινοπότης, φύχραιμος στρατηγός ονόματι Joseph Joffre*. Με ένα εντυπωσιακό επιτελικό σχέδιο, ο Joffre και οι υφιστάμενοί του κατόρθωσαν να στρατολογήσουν άνδρες από τη Λωρραίνη, να συγκεροτήσουν μια νέα στρατιά και να την τοποθετήσουν στα νώτα του Kluck. Χάρη σε ένα ακόμη πιο εντυπωσιακό επιτελικό σχέδιο του Kluck, οι γερμανικές φάλαγγες άλλαξαν κατεύθυνση, πέρασαν μέσα από τις ίδιες τις γραμμές ανεφοδιασμού τους και πραγματοποίησαν αντεπίθεση στον ποταμό Ουρσρ. Σε αυτό το χρονικό σημείο θα ήταν δυνατόν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο τα επιπλέον στρατεύματα, θεωρώντας πάντοτε δεδομένο ότι ήταν διαθέσιμα κι ότι ήταν δυνατόν να ανεφοδιαστούν. Ελλείψει αυτών, ο ελιγμός του Kluck, αν και πραγματοποιήθηκε με έξοχο τρόπο, είχε ως αποτέλεσμα να προκληθεί εκ νέου κενό ανάμεσα στις δυνάμεις του και τη 2η Στρατιά. Σε αυτό το κενό εισχώρησε η βρετανική εκστρατευτική δύναμη, η οποία είχε ανασυνταχθεί μετά την ήττα που είχε υποστεί στην πόλη Mons.

Στις 9 Σεπτεμβρίου, καθώς η 2η Στρατιά είχε αρχίσει να υποχωρεί, ένας αντισυνταγματάρχης ονόματι Hentsch έφθασε στο αρχηγείο του Kluck. Ο Hentsch είχε σταλεί από τον Moltke, ο οποίος, απομονωμένος στο αρχηγείο του στο Λουξεμβούργο, δε γνώριζε τι συνέβαινε και προσπαθούσε απεγνωσμένα να μάθει. Καθ' οδόν, ο Hentsch είχε επισκεφθεί το αρχηγείο της 2ης Στρατιάς και είχε πληροφορηθεί ότι αυτή ετοιμαζόταν να υποχωρήσει. Ο Kluck και ο Hentsch έκριναν από κοινού ότι θα έπρεπε να υποχωρήσει και η 1η Στρατιά.³ Έτσι, οι Γάλλοι ήταν οι νικητές στην αποκαλούμενη Μάχη του Μάρνη: το αρχικό γερμανικό σχέδιο είχε καταλήξει σε αποτυχία.

Εάν ο πόλεμος είχε τελειώσει εκείνο το φθινόπωρο, αυτό λίγο-πολύ θα ήταν το αναμενόμενο. Διάφοροι παράγοντες συντέλεσαν στο να μη συμβεί αυτό, με σημαντικότερο το γεγονός ότι ο όρος μάχη αποκτούσε διαφορετικό νόημα.

Όπως φαίνεται και από τη συσχέτιση των όρων μάχη και πεδίο μάχης σε πολλές γλώσσες, από το Μαραθώνα το 490 π.Χ. έως το Gettysburg το 1863 μ.Χ., οι διοικητές που ετοιμάζονταν για μάχη επεδίωκαν να συγκεντρώσουν όσο το δυνατόν περισσότερες δυνάμεις σε ένα και μόνο σημείο. Από τη Rafa το 217 π.Χ. έως το Sedan

* Σ.τ.Ε.: Ο Joseph Joffre (1852-1931) διετέλεσε Αρχηγός του Γαλλικού Στρατού από το 1914 έως το 1916. Υπήρξε ο νικητής της μάχης του ποταμού Μάρνη το 1914.

το 1870 μ.Χ., οι δυνάμεις αυτές σχεδόν ποτέ δεν αριθμούσαν περισσότερους από 250.000 άνδρες ούτε συγκροτούσαν μέτωπο μήκους μεγαλύτερου των δεκαπέντε περίπου χιλιομέτρων. Έτσι, ακόμη και οι μεγαλύτεροι στρατοί δεν ήταν παρά κουκκίδες στο χάρτη. Σε περίπτωση ήττας, σπάνια υπήρχαν ισχυρές εφεδρικές δυνάμεις. Ο Ναπολέων είχε δίκιο όταν έκανε λόγο για «μάχες που κρίνουν τις τύχες κρατών, εθνών και στεμμάτων».

Κατά τη διάρκεια της επόμενης πενήτηκονταετίας τα πράγματα άλλαξαν. Από τη μια πλευρά, ο ολοένα και μεγαλύτερος αριθμός εφεδρικών στρατευμάτων σήμαινε ότι οι στρατιώτες που βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή αποτελούσαν ένα ολοένα και μειούμενο τμήμα όλων των στρατών. Ενώ στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο ίσως συμμετείχαν στις ένοπλες συγκρούσεις οι εννέα στους δέκα άνδρες, το 1914 μόλις πέντε στους δέκα εμπλέκονταν στις εχθροπραξίες. Από την άλλη πλευρά, η σύγχρονη ισχύς πυρός απαιτούσε διασπορά των στρατιωτών που ήταν παρατεταγμένοι στο μέτωπο· κάθε άνδρας έφθασε να καταλαμβάνει, κατά μέσον όρο, έως και εικοσαπλάσιο χώρο σε σχέση με το στρατιώτη που συμμετείχε στους Ναπολεόντειους Πολέμους.⁴ Στο μεταξύ, οι στρατοί περιελάμβαναν πλέον όχι δεκάδες ή εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες, αλλά εκατομμύρια· αυτό σήμαινε ότι οι μεταφορικές ανάγκες ξεπερνούσαν πλέον κατά πολύ τη μεταφορική ικανότητα των σιδηροδρόμων, στην οποία βασιζόνταν οι στρατοί αυτοί. Δεδομένων των προβλημάτων στη μεταφορά των τεράστιων στρατευμάτων και των δυσχερειών στον ανεφοδιασμό τους, η δυνατότητα συγκέντρωσης των «κύριων» δυνάμεων ενός στρατού σε ένα και μόνον «πεδίο μάχης» είχε παύσει να υφίσταται. Αντιστρόφως, ακόμη και μια σαρωτική νίκη στη γραμμή του μετώπου σήμαινε απλώς ότι είχε ηττηθεί ένα τμήμα του αντίπαλου στρατού.

Το γεγονός αυτό αντανακλάται στον αριθμό των απωλειών στο πέρασμα του χρόνου. Μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, λίγες ώρες σφοδρών συγκρούσεων σε ένα πεδίο μάχης όπως το Wagram (1809), η Λειψία (1813) ή το Solferino (1859) προκαλούσαν ενίοτε απώλειες της τάξης του 20% ή του 30% επί του συνολικού αριθμού των στρατιωτών κάθε πλευράς. Ωστόσο, στην περίοδο από το 1914 έως το 1918 τα προαναφερθέντα σήμαιναν ότι οι «κύριες» δυνάμεις κάθε πλευράς σπάνια –αν όχι ποτέ– ετίθεντο αντιμέτωπες. Όσο ισχυρά κι αν ήταν τα όπλα κι όσο σημαντικό κι αν ήταν το αποτέλεσμα της χρήσης τους, οι απώλειες που προκαλούσαν ακόμη και στις πλέον αιματηρές συγκρούσεις ήταν μακράν μικρότερες – σε τέτοιο βαθμό, που να θεωρείται καταστροφική η ημέρα κατά την οποία σημειώνονταν απώλειες της τάξης του 1% ή του 2% επί του συνολικού αριθμού των ανδρών ενός στρατού.

Η Μάχη του Μάρνη, το σημαντικότερο αυτό προοίμιο των πολεμικών συγκρούσεων του 20ού αιώνα, αντανάκλουσε τη νέα πραγματικότητα. Ποτέ άλλοτε στην ιστορία δεν είχε διεξαχθεί τέτοια μάχη, ο δε αριθμός των συνολικών απωλειών ήταν συγκλονιστικός. Τα στοιχεία που αφορούσαν τις γερμανικές απώλειες δε δόθηκαν ποτέ στη δημοσιότητα και πιθανώς έχουν πλέον χαθεί. Ωστόσο, η Μάχη του Μάρνη ήταν μια μάλλον αμφίροπη σύγκρουση, στην οποία καμία πλευρά δεν είχε ιδιαίτερο τεχνολογικό ή τακτικό πλεονέκτημα. Βασιζόμενες στις πληροφορίες που μπορούσαν να συλλέξουν οι μυστικές υπηρεσίες τους, οι δύο πλευρές προήλαυαν, υποχωρούσαν, άλλαζαν κατεύθυνση, άλλαζαν θέσεις και συμπύσσονταν. Καμία πλευρά δεν έδινε μάχη από οχυρές θέσεις· και οι δύο πλευρές ήταν ταυτόχρονα επιτιθέμενες και αμυνόμενες. Κατά συνέπεια, θα ήταν αναμενόμενο να μη διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό οι απώλειες των Γερμανών από εκείνες των Γάλλων, που ανέρχονταν σε 80.000 άνδρες.⁵ Βεβαίως, οι 160.000 άνδρες είναι ένας τρομακτικός αριθμός, όχι όμως ιδιαίτερα σημαντικός σε σύγκριση με τα 9.000.000 άνδρες που τελούσαν υπό τα όπλα στη Γερμανία και τη Γαλλία εκείνη την εποχή. Όπως έγραφε λίγο αργότερα στη σύζυγό του ο Τσώρτσιλ, «αμέτρητοι άνδρες»⁶ ήταν έτοιμοι να αντικαταστήσουν τους νεκρούς και τους τραυματίες.

Σχεδόν χωρίς διακοπή, ακολούθησαν η πρώτη μάχη του ποταμού Aisne, η μάχη του ποταμού Yser και η πρώτη μάχη της πόλης Ypres. Οι γερμανικές απώλειες στην Ypres ήταν τόσο βαριές, ώστε η μάχη έλαβε την προσωνυμία *Kindermord* (η σφαγή των αθώων). Όμως, παρά την αιματοχυσία, δεν αναδείχθηκε νικητής. Φθάνοντας στην Οστάνδη, στις 15 Οκτωβρίου, οι Γερμανοί ήλεγχαν ολόκληρο σχεδόν το Βέλγιο εκτός από μια μικρή γωνία στα νοτιοδυτικά της χώρας, όπου ο Βελγικός Στρατός, σπάζοντας την πολιορκία της Αμβέρσας, κατόρθωσε να διατηρήσει ένα ελαφρό πλεονέκτημα έναντι του αντιπάλου του. Οι Γάλλοι, από την πλευρά τους, διατηρούσαν τον έλεγχο στα λιμάνια τους που βρίσκονταν στη Μάγχη· εάν δεν το κατόρθωναν αυτό, οι Βρετανοί θα ήταν υποχρεωμένοι να λάβουν μέρος στον πόλεμο μέσω των λιμένων της Βρετάνης και του Βισκαϊκού Κόλπου, κάτι που θα καθιστούσε σαφώς δυσχερέστερη την αποστολή τους. Η σημαντικότερη συνέπεια της ισοδυναμίας των αντιπάλων ήταν η έναρξη του πολέμου χαρακωμάτων.

2.2. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ ΘΕΣΕΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΦΘΟΡΑΣ

Στους πολιορκητικούς πολέμους συχνά χρησιμοποιούνταν χαρακώματα· στις αρχές του 20ού αιώνα πρόσφατα παραδείγματα αποτε-

λούσαν η πολιορκία του Richmond κατά τα έτη 1864-1865 (Αμερικανικός Εμφύλιος Πόλεμος) και η πολιορκία της βουλγαρικής πόλης Plevna το 1878 (Ρωσοτουρκικός Πόλεμος). Τα χαρακώματα είχαν διαδραματίσει καταστροφικό ρόλο στη μάχη του Mukden το 1905, όταν οι Ιάπωνες κατόρθωσαν να τα υπερβούν με τρομακτικές απώλειες. Παρά ταύτα, οι περισσότεροι διοικητές δεν είχαν προβλέψει αυτό το είδος του πολέμου, γι' αυτό και δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα πρώτα χαρακώματα ανοίχτηκαν με πρωτοβουλία μεμονωμένων στρατιωτών, οι οποίοι προσπαθούσαν να γλιτώσουν από τον καταιγισμό των σφαιρών και των βλημάτων που εκτοξεύονταν εναντίον τους. Σύντομα τα γενικά επιτελεία και των δύο στρατοπέδων καθιέρωσαν την εκσκαφή χαρακωμάτων και έβαλαν σε τάξη τα πράγματα, εκδίδοντας διαταγές, επιβλέποντας τις εργασίες και επιμερίζοντας συγκεκριμένα τμήματα του μετώπου στα σώματα στρατού, στις μεραρχίες και στα συντάγματα. Η στρατιωτική εκπαίδευση στην πατρίδα άρχισε να περιλαμβάνει, εκτός από ασκήσεις σκοποβολής, και ασκήσεις εκσκαφής. Μέσα σε λίγους μήνες δημιουργήθηκαν και στις δύο πλευρές τεράστια δίκτυα χαρακωμάτων που είχαν τη μορφή τεθλασμένων γραμμών· ένας στρατιώτης είχε θεωρητικώς τη δυνατότητα να φθάσει από τις ακτές της Μάγχης στα ελβετικά σύνορα κινούμενος εντός των χαρακωμάτων και μόνον, χωρίς να χρειαστεί ούτε μια φορά να βγάλει το κεφάλι του πάνω από την επιφάνεια του εδάφους.

Τα περισσότερα χαρακώματα είχαν πλάτος έως τριάντισι μέτρα και βάθος περί τα τρία μέτρα. Κατά συνέπεια, οι στρατιώτες μπορούσαν να περπατούν όρθιοι εντός των χαρακωμάτων, χρειάζονταν όμως αναβαθμίδες για να πυροβολούν και συχνά ανεμόσκαλες για να εξέρχονται από τα χαρακώματα και να επιτίθενται. Ευθύς εξαρχής σχεδόν, τα χαρακώματα είχαν τη μορφή τεθλασμένων γραμμών, ώστε να παρέχουν καλύτερη κάλυψη από τις οβίδες και να διασφαλίζουν τη συνέχιση της αντίστασης σε περίπτωση που τμήμα του δικτύου των χαρακωμάτων καταλαμβανόταν από εχθρικά στρατεύματα. Τα περισσότερα χαρακώματα δεν ήταν καλυμμένα, με εξαίρεση ορισμένα τμήματά τους σε διάφορα σημεία, που παρείχαν προστασία τόσο από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες όσο και από όπλα όπως οι όλμοι και οι χειροβομβίδες. Ορισμένα μόνο χαρακώματα ήταν καλυμμένα από δικτυωτό πλέγμα, που συγκρατούσε τη λάσπη. Η πρόσβαση γινόταν μέσω των χαρακωμάτων επικοινωνίας, που είχαν επίσης τη μορφή τεθλασμένων γραμμών και μικρότερο βάθος στα μετόπισθεν.

Τα πρώτα δίκτυα χαρακωμάτων ήταν απλά και αποτελούνταν από μία μόνο γραμμή. Ωστόσο, ήδη από το 1915 και οι δύο πλευρές άρχισαν να πειραματίζονται με οχυρωματικές ζώνες που αποτελού-

νταν από σειρές παράλληλων χαρακωμάτων. Η πρώτη σειρά ήταν η προκεχωρημένη γραμμή, αβαθής και με μικρές δυνάμεις, που χρησιμοποιε κυρίως ως πολεμικό παρατηρητήριο. Ακολουθούσε η κύρια γραμμή μάχης, η οποία βρισκόταν, όπου αυτό ήταν εφικτό, πίσω από προεξοχές του εδάφους –στη Φλάνδρα καθετί που είχε ύψος πάνω από δύο μέτρα θεωρούνταν από τους εμπολέμους προεξοχή του εδάφους–, ώστε να βρίσκεται εκτός του οπτικού πεδίου του εχθρού και να είναι δυσκολότερο να βρεθεί στο στόχαστρό του. Αφενός επειδή φρόντιζαν περισσότερο τους άνδρες τους και αφετέρου επειδή στο μεγαλύτερο διάστημα του πολέμου ήταν σε θέση άμυνας, οι Γερμανοί ενίσχυσαν τα χαρακωμάτά τους περισσότερο από τους Βρετανούς και τους Γάλλους. Σημαντική συνεισφορά στην κατασκευή των χαρακωμάτων από γερμανικής πλευράς είχαν ειδικοί στο άνοιγμα υπογείων ορυγμάτων και στοών, που επέβλεπαν την κατασκευή βαθέων ορυγμάτων (*Stollen*). Τα περισσότερα *Stollen* χωρούσαν τους άνδρες μίας διμοιρίας περίπου, στους οποίους παρείχαν εξαιρετική προστασία από οποιαδήποτε απειλή πέραν ενός άμεσου πλήγματος από βαριά οβίδα. Πάνω από την επιφάνεια του εδάφους δεν υπήρχαν παρά ελάχιστα παρατηρητήρια. Όταν άρχιζαν να εξαπολύονται καταγιστικά πυρά, οι παρατηρητές ειδοποιούσαν τους συμπολεμιστές τους, που έπαιρναν τα όπλα τους και κατελάμβαναν τις θέσεις τους όσο πιο γρήγορα μπορούσαν.

Ορισμένα δίκτυα χαρακωμάτων περιελάμβαναν και μια τρίτη γραμμή άμυνας: αυτή βρισκόταν εντός του βεληνεκούς των μεγαλύτερων πυροβόλων και μόνον, αποτελούσε δε κατά κύριο λόγο καταφύγιο για τα στρατεύματα που συγκεντρώνονταν εκεί, προκειμένου να αντεπιτεθούν. Περί το μέσον του πολέμου τα περισσότερα δίκτυα χαρακωμάτων είχαν πιθανώς βάθος που κυμαινόταν από εξήμισι έως εννιάμισι χιλιόμετρα περίπου. Την ίδια εποχή επίσης, εφόσον το επέτρεπε η μορφολογία του εδάφους, τα περισσότερα δίκτυα ήταν λίγο-πολύ συνεχόμενα. Ωστόσο, το 1917-1918 οι Γερμανοί άρχισαν να πειραματίζονται με μεμονωμένα οχυρά. Καθένα μπορούσε να επανδρωθεί από δύναμη ενός λόχου. Κανένα δεν επικοινωνούσε με τα υπόλοιπα, αλλά όλα ήταν σχεδιασμένα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι σε θέση να προστατευτούν όχι μόνον από τις επιθέσεις που θα δέχονταν κατά μέτωπον αλλά και από τις επιθέσεις που θα δέχονταν από οπουδήποτε, ακόμη και από τα νώτα. Σύμφωνα με το σχεδιασμό, τα οχυρά θα λειτουργούσαν σαν κυματοθραύστες και θα εξακολουθούσαν να προβάλλουν αντίσταση ακόμη κι όταν θα είχαν περικυκλωθεί ή παρακαμφθεί, αναγκάζοντας έτσι τους επιτιθεμένους να διασπαρούν και να υποστούν φθορά.

Ανεξάρτητα από το πώς ακριβώς ήταν κατασκευασμένα, σε όλα τα δίκτυα χαρακωμάτων τοποθετούνταν αναρίθμητες νάρκες –κατάλληλες για την προστασία ενός προεπιλεγμένου πεδίου μάχης–, καθώς και ατέλειωτα αγκαθωτά συρματοπλέγματα, ώστε να παγιδεύονται οι επιτιθέμενοι και να καθίστανται ευπρόσβλητοι στα εχθρικά πυρά. Σε ορισμένα σημεία το συρματοπλέγμα μπορούσε να έχει βάθος δεκάδων μέτρων. Σε άλλα σημεία εσκεμμένα δεν είχε μεγάλο βάθος, ώστε να παρασύρονται οι επιτιθέμενοι στα πεδία θανάτου· όσο περισσότερες ήταν οι πλευρές από τις οποίες μπορούσαν να ανοίξουν πυρ οι αμυνόμενοι τόσο μεγαλύτερη ήταν η αιματοχυσία που προκαλούσαν. Στο μεσοδιάστημα ανάμεσα σε μεγάλης κλίμακας επιθέσεις, όταν τα πνεύματα ηρεμούσαν, η ζωή στα χαρακώματα ήταν άβολη και επικίνδυνη. Οι ακροβολισμοί, οι αιφνίδιες βολές των πυροβόλων, οι επιθέσεις από αέρος, οι καταδρομικές επιχειρήσεις ημετέρων και αντιπάλων προκαλούσαν συνεχείς απώλειες. Στο χρονικό διάστημα από το Δεκέμβριο του 1915 έως τον Ιούνιο του 1916 έξι χιλιάδες Βρετανοί στρατιώτες έχασαν τη ζωή τους, παρ' ότι δε διεξήχθη κάποια σημαντική μάχη στο Δυτικό Μέτωπο. Μεταξύ Ιανουαρίου και Απριλίου του 1916, σε μια σχετικά ήρεμη περίοδο, οι Αυστριακοί έχασαν δεκαπέντε χιλιάδες άνδρες.⁷

Σύμφωνα με χοντρικούς υπολογισμούς του Γερμανικού Στρατού, οποιαδήποτε στιγμή ένας στους δώδεκα στρατιώτες ήταν απών λόγω ασθενείας. Οι ανθυγιεινές συνθήκες προκαλούσαν διαπύηση των αφρόντιστων τραυμάτων και συχνές εντερικές διαταραχές. Το κρύο και η υγρασία προξενούσαν πνευμονικές παθήσεις και «πόδι των χαρακωμάτων»*. Η κατάσταση ήταν κάπως καλύτερη το καλοκαίρι – όμως, ακόμη και τότε τα χαρακώματα ήταν αφόρητα.

Ο πόλεμος ανέκαθεν ήταν μακράν η πλέον κοπιαστική από όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά έως την εποχή εκείνη οι μάχες διαρκούσαν συνήθως ώρες ή, το πολύ-πολύ, λίγες ημέρες. Αυτό έπαυσε να ισχύει κατά τα έτη 1914-1918, καθώς πολλές μάχες, όπως του Verdun, του Somme και της Ypres, διήρκεσαν εβδομάδες, ακόμη και μήνες. Μπορεί κανείς να φανταστεί συνεχείς δονήσεις από εκρήξεις οβίδων, τον αέρα γεμάτο μεταλλικά θραύσματα, διαπεραστικούς ήχους και επιβλαβή αέρια, τους τραυματίες να ουρλιάζουν και τις αποσυντεθειμένες σορούς των συντρόφων τους να κείτονται άταφες, ακόμη και ολόκληρες εβδομάδες.

Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η εμφάνιση μαζικών ψυχιατρικών παθήσεων – κι αυτό ήταν κάτι που αναμφίβολα συνέβη πρώτη

* Σ.τ.Ε.: Μορφή κάκωσης των κάτω άκρων που έμοιαζε με το κρουπάγημα, συχνή στα πόδια στρατιωτών που παρέμεναν επί μακρόν στα χαρακώματα.

φορά στην ιστορία. Στο Γερμανικό Στρατό και μόνον περίπου ένας στους είκοσι στρατιώτες παρουσίασε ψυχικό νόσημα.⁸ Επρόκειτο για άνδρες που, αν και δεν είχαν κάποιο σωματικό τραύμα, εμφάνιζαν ποικίλα συμπτώματα, από τραυλισμό μέχρι ακράτεια ούρων, τρέμουλο και παράλυση. Πολλά από τα συμπτώματα αυτά έμοιαζαν με εκείνα που, πριν από τον πόλεμο, παρουσιάζονταν σε γυναίκες των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών τάξεων (οι γυναίκες των κατώτερων τάξεων θεωρούνταν λίγο-πολύ απρόσβλητες).⁹ Έτσι, οι ασθενείς –παρά το γεγονός ότι προφανώς δεν έπασχαν από γυναικολογικές νευρώσεις– αντιμετώπιζονταν ως πάσχοντες είτε από νευρασθένεια είτε από υστερία.

Για να αποτρέψουν τον κίνδυνο της αποσύνθεσης, οι στρατοί δεν αντιμετώπιζαν τους στρατιώτες με την επιείκεια με την οποία οι προπολεμικές κοινωνίες αντιμετώπιζαν τις υστερικές γυναίκες. Όσοι άνδρες έδιναν την εντύπωση ότι προσποιούνταν τους αρρώστους παραπέμπονταν σε δίκη και τιμωρούνταν. Στους περισσότερους ασθενείς χορηγούνταν χωρίς καθυστέρηση ένα ισχυρό ηρεμιστικό, για να κοιμηθούν μερικές ημέρες. Όταν ξυπνούσαν, υποβάλλονταν σε ασκήσεις στρατιωτικής ετοιμότητας επί λίγες ακόμη ημέρες, πριν θεωρηθούν «ιαθέντες» και επιστρέψουν στις μονάδες τους. Αυτοί, όμως, ήταν οι τυχεροί. Οι ασθενείς που εξακολουθούσαν να εμφανίζουν συμπτώματα ψυχιατρικών παθήσεων μεταφέρονταν σε νοσοκομεία που βρίσκονταν στα μετόπισθεν. Εκεί, απάνθρωποι γιατροί τούς υπέβαλλαν σε ηλεκτροσόκ, διαδικασία που σε ορισμένες περιπτώσεις ισοδυναμούσε με αληθινά βασανιστήρια: άλλοι «συνέρχονταν» κι άλλοι όχι. Παραδείγματος χάριν, στη Βρετανία, μετά τον πόλεμο, 65.000 βετεράνοι βγήκαν στη σύνταξη, επειδή τα ψυχολογικά τραύματα τούς είχαν καταστήσει ανίκανους για εργασία, ενώ 9.000 από αυτούς χρειάστηκαν νοσηλεία.

Ενώ οι κατώτεροι αξιωματικοί, έως και το βαθμό του λοχαγού, ζούσαν και πολεμούσαν μαζί με τους άνδρες τους κάτω από άθλιες συνθήκες, σπάνια συνέβαινε το ίδιο με τους ανώτερους τους. Οι ανώτεροι αξιωματικοί και τα επιτελεία τους εγκαθίσταντο συνήθως σε εξοχικές κατοικίες που βρίσκονταν έως και πενήντα χιλιόμετρα μακριά από το μέτωπο. Ζούσαν άνετα, συχνά ως ομοτράπεζοι των οικοδεσποτών· το γεγονός ότι διέθεταν δικά τους τρόφιμα τούς εξασφάλιζε θερμή υποδοχή. Με εξαίρεση τις σποραδικές αεροπορικές επιδρομές, ήταν σχεδόν απόλυτα προστατευμένοι από κάθε κίνδυνο. Από την άλλη πλευρά, οι πλέον διακεκριμένοι ανώτεροι αξιωματικοί επωμίζονταν κατ' ουσίαν το βάρος των χωρών τους, συχνά επί πολλά χρόνια χωρίς διακοπή. Για να αποφύγουν τη νευρική κατάρρευση από την πίεση, αναγκάζονταν να υιοθετήσουν παγιωμένους τρόπους τελετουργικής συμπεριφοράς, που τους έκαναν

να φαίνονται άκαρδοι, απόμακροι και αναίσθητοι.¹⁰ Ο Hindenburg κοιμόταν βαθιά πριν από τη μάχη του Tannenberg, μετά τη μάχη του Tannenberg και –όπως λένε οι κακές γλώσσες– κατά τη διάρκεια της μάχης του Tannenberg. Εάν το πρώτιστο καθήκον του διοικητή είναι το να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους κατωτέρους του ανεξαρτήτως τιμήματος, τότε, από αυτήν την άποψη, ακόμη και το να κοιμάται κανείς κατά τη διάρκεια μιας μάχης μπορεί να αποδειχθεί ωφέλιμο.

Σε σύγκριση με τους στρατιώτες που βρίσκονταν στο μέτωπο, η κατάσταση των ανδρών που υπηρετούσαν στις γραμμές ανεφοδιασμού ήταν πολύ καλύτερη. Νομίμως ή μη, οι στρατιώτες των μετόπισθεν ελάμβαναν πρώτοι τα αγαθά που έστελνε η πατρίδα στους ήρωές της, ενώ συχνά χαιρόνταν τις ανέσεις των πόλεων και των χωριών. Σε αυτές συγκαταλέγονταν δημόσια λουτρά, κινηματογράφοι, καφετέριες και γυναίκες που, ιδίως στα κατεχόμενα εδάφη, συχνά πουλούσαν το κορμί τους φθηνά. Σε καθεμία εκδιδόμενη επί πληρωμή γυναίκα αντιστοιχούσε μια άνευ πληρωμής, που αναζητούσε λίγο φαγητό, ζεστασιά και, ενδεχομένως, ανθρώπινη καλοσύνη· τέτοιες σχέσεις περιγράφονται στα απομνημονεύματα των Ludwig Renn και Carl Zuckmayer, μεταξύ άλλων.¹¹ Οι εμφανείς αυτές διαφορές στις συνθήκες διαβίωσης, όπως ήταν αναμενόμενο, προκαλούσαν εντάσεις ανάμεσα στο μέτωπο και τα μετόπισθεν. Παραδείγματος χάριν, οι Γερμανοί στρατιώτες μιλούσαν με πίκρα για τα *Frontschweine* (γουρούνια της πρώτης γραμμής) και τους *Etappenhengste* (επιβήτορες των μετόπισθεν).

Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, τα δύο τρίτα των χερσαίων δυνάμεων αποτελούνταν από πεζικάριους, που στη συντριπτική πλειονότητά τους έφεραν τουφέκια με κλείστρο και γεμιστήρα. Έπειτα από τέσσερα χρόνια το ποσοστό των πεζικάριων είχε φθάσει λίγο κάτω από το 50%, πολλοί δε από αυτούς δεν έφεραν πλέον τουφέκια, αλλά ανήκαν σε ομάδες που χειρίζονταν πολυβόλα. Τα τρομερά αυτά όπλα, καθένα από τα οποία είχε ισχύ πυρός ίση με εκείνη μιάμισης διμοιρίας, όχι μόνο λειτουργούσαν αποτελεσματικά από αμυντικής πλευράς αλλά και διευκόλυναν το έργο των επιτιθεμένων. Κατά τη διάρκεια των επιθέσεων παρείχαν κάλυψη στους πεζικάριους που προήλαυναν αναγκάζοντας τους αμυνομένους να είναι σκυμμένοι –την τακτική αυτήν εφάρμοσε ένας νεαρός Γερμανός διοικητής λόχου και κατοπινός στρατάρχης, ο Έρβιν Ρόμελ*, στην περίφημη επίθεσή του στο Ιταλικό Μέτωπο το 1917. Στην άμυνα, τα αποτελέσματα της χρήσης των πολυβόλων ήταν τρομακτικά, όταν αυτά

* Σ.τ.Ε.: Διάσημος Γερμανός αξιωματικός, που έφθασε στο βαθμό του στρατάρχη στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

ήταν τοποθετημένα σε προπαρασκευασμένες θέσεις, που είχαν επιλεγεί με προσοχή, ώστε να πλευροκοπηθεί ο αντίπαλος, εάν αυτό ήταν δυνατόν. Στις αρχές του πολέμου, όταν τα γαλλικά στρατεύματα εξολοθρεύτηκαν στη Λωρραίνη, ακόμη και οι ίδιοι οι Γερμανοί τρόμαξαν από την αποτελεσματικότητά τους.

Τα πρώτα αυτά πολυβόλα ήταν συνήθως δύσχρηστα και μάλλον βαριά, κι αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίον οι περισσότεροι στρατοί, αντί να τα θέσουν στη διάθεση του Πεζικού, τα θεώρησαν στην αρχή όπλα του Πυροβολικού. Οι περισσότεροι τύποι ήταν υδρόψυκτοι, ενώ χρειάζονταν δύο ή τρεις άνδρες για να μεταφέρουν το όπλο, τον ψυκτικό μηχανισμό και τα πυρομαχικά, αλλά και για να σκοπεύουν, να ανοίγουν πυρ και να αλλάζουν τους γεμιστήρες. Τα χαρακτηριστικά αυτά των πολυβόλων, ακόμη κι αν ήταν δυνατή η μεταφορά τους κατά τη διάρκεια της εφόδου, τα καθιστούσαν ακατάλληλα για την επόμενη φάση της επίθεσης, τη μάχη στα χαρακώματα. Εκεί ακόμη και τα τουφέκια, που χωρίς τις ξιφολόγχες είχαν μήκος λίγο μεγαλύτερο από ένα μέτρο και είκοσι εκατοστά, δεν ήταν τα πλέον κατάλληλα για μάχη στον περιορισμένο χώρο των χαρακωμάτων. Έτσι, το 1915-1916 χρησιμοποιήθηκαν σε περιορισμένο βαθμό τα πρώτα πειραματικά ελαφρά οπλοπολυβόλα, το γερμανικό Bergman και το γαλλικό Chauchat. Ένα άλλο όπλο που έκανε την εμφάνισή του εκείνα τα χρόνια ήταν ο όλμος. Γνωστοί και ως Coehorns –από το όνομα του εφευρέτη τους–, οι όλμοι είχαν μακρά ιστορία, που έφθανε στο 17ο αιώνα, όταν είχαν χρησιμοποιηθεί για την πολιορκία πόλεων· με την πολεμική αναμέτρηση να έχει μετατραπεί σε μια γιγαντιαία πολιορκία, οι όλμοι απέδειξαν την αξία τους.

Οι όλμοι διέφεραν από τα συνήθη όπλα του Πυροβολικού ως προς το ότι εκτελούσαν βολές υπό πολύ μεγαλύτερη γωνία από οποιοδήποτε πυροβόλο, ακόμη και από τα οβιδοβόλα. Κατά συνέπεια, δε χρειάζονταν περίπλοκους μηχανισμούς οπισθοδρόμησης, αλλά στηρίζονταν σε μια αποσπώμενη βάση, που στερεωνόταν απλώς στο έδαφος. Οι μικρότεροι τύποι όλμων ήταν δυνατόν να αποσυναρμολογηθούν και να μεταφερθούν από δύο ή τρεις άνδρες· άλλοι τύποι όλμων τοποθετούνταν πάνω σε τροχούς, ώστε να σύρονται ή να ωθούνται. Στον πόλεμο των χαρακωμάτων, οι όλμοι έδιναν στο Πεζικό ό,τι ακριβώς χρειαζόταν: τη δυνατότητα να εκτελεί βολές υπό πολύ μεγάλη γωνία. Το κύριο μειονέκτημα των όλμων ήταν η σχετική έλλειψη ακρίβειας, που μπορούσε όμως να ξεπεραστεί από καλά εκπαιδευμένους χειριστές.

Τα φονικότερα όπλα της εποχής ήταν, ασφαλώς, τα πυροβόλα. Πριν από το 1914, όταν ετοιμάζονταν για ανοιχτή πολεμική σύγκρουση, οι στρατοί είχαν αποκτήσει μεγάλο αριθμό πυροβόλων, από τα οποία το διασημότερο ήταν το γαλλικό πυροβόλο των 75 mm. Ο μη-

χανισμός οπισθοδρόμησης που διέθετε το εν λόγω πυροβόλο καθιστούσε περιττή την εκ νέου σκόπευση ύστερα από κάθε βολή· έτσι, το «75άρι» και τα αντίστοιχα πυροβόλα στους άλλους στρατούς μπορούσαν να εκτελούν βολές σχεδόν το ίδιο γρήγορα με ένα τουφέκι. Το 1870-1871, σε μια περίοδο πέντε μηνών, κάθε γερμανικό πυροβόλο είχε εκτελέσει κατά μέσον όρο μόλις 200 βολές· πλέον υπήρχαν περίοδοι κατά τις οποίες εκτελούνταν περισσότερες βολές από ένα πυροβόλο σε μία και μόνον ημέρα. Η «75άρα κυρία» είχε αιχμαλωτίσει σε τέτοιο βαθμό τους Γάλλους, που αυτοί θεωρούσαν ότι αποτελούσε τη λύση για όλα σχεδόν τα προβλήματα. Χρησιμοποίησαν το «75άρι» για να εξοπλίσουν τα πρώτα άρματα μάχης. Το εξόπλισαν με ανοιχτό σκόπευτρο, για να χρησιμεύσει ως αντιαρματικό όπλο, αλλά και με παράξενες συσκευές, ώστε να είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ως αντιαεροπορικό όπλο. Όλα αυτά ήταν εφικτά ενόσω οι επιχειρήσεις διεξάγονταν σε ανοιχτά πεδία μάχης. Σύντομα, όμως, το «75άρι» και τα αντίστοιχα πυροβόλα αποδειχθηκαν ακατάλληλα για τον πόλεμο των χαρακωμάτων· ήταν πλέον επιτακτική ανάγκη να χρησιμοποιηθούν πολύ βαρύτερα πυροβόλα.

Το 1914 οι Γερμανοί, που είχαν καταστρώσει σχέδια διάσπασης καλώς οχυρωμένων γραμμών άμυνας, ήταν αυτοί που διέθεταν τα καλύτερα βαρέα πυροβόλα· μόνον αυτοί είχαν στο οπλοστάσιό τους ταχυβόλα οβιδοβόλα των 105, των 150 και των 210 mm, που ήταν εύκολο να μεταφερθούν. Αργότερα απέκτησαν και οι υπόλοιποι. Τα πυροβόλα, που ήταν στη διάθεση των μεραρχιών, των σωμάτων και –στην περίπτωση υπερβαρέων πυροβόλων– των στρατιών, τοποθετούνταν συνήθως σε απόσταση τριών-τεσσάρων χιλιομέτρων από το μέτωπο. Σε ό,τι αφορούσε την αμυντική λειτουργία τους, τα πυροβόλα έβαλλαν κατά των αντιπάλων που επιχειρούσαν να διασχίσουν το πεδίο ανάμεσα στις εχθρικές γραμμές. Στο πλαίσιο των επιθετικών επιχειρήσεων, τα πυροβόλα κατέστρεφαν τα εχθρικά χαρακώματα και εκτελούσαν βολές φραγμού (μπαράζ), ώστε να καταστεί δυνατή η προέλαση του Πεζικού· μάλιστα, με το πέρασμα του χρόνου επαληθεύταν ολοένα και περισσότερο το ρητό «Το Πυροβολικό νικά, το Πεζικό καταλαμβάνει». Στις συνήθειες αποστολής των ανδρών του Πυροβολικού συγκαταλέγονταν τα πυρά παρενόχλησης, που έκαναν δυσκολότερη τη ζωή των αντιπάλων, και τα πυρά αντιπυροβολικού, που αποσκοπούσαν στην καταστροφή των αντίπαλων πυροβόλων.

Ο χειρισμός των πυροβόλων απαιτούσε νουν υγιή εν σώματι υγιεί. Αξιωματικοί ευφυέστατοι και με εξαιρετες μαθηματικές ικανότητες διοικούσαν ομάδες συχνά ημίγυμων ανδρών, που ιδροκοπούσαν και γόγγυζαν καθώς ρυμουλκούσαν τα πυρομαχικά και καθάριζαν τις κάννες. Ωστόσο, η θνησιμότητα των ανδρών του

Πυροβολικού ήταν χαμηλότερη από εκείνη των ανδρών του Πεζικού· έτσι, πολλοί κατώτεροι αξιωματικοί του Πυροβολικού κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατέλαβαν ανώτερες διοικητικές θέσεις κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε αυτούς συγκαταλέγονταν, μεταξύ άλλων, ο Βρετανός Αρχηγός του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου, Στρατάρχης Alan Brooke, ο Αρχηγός της Ανωτάτης Διοικήσεως της Βέρμαχτ, Στρατάρχης Βίλχελμ Κάιτελ, και ο Αρχηγός του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου Στρατού, Στρατηγός Φραντς Χάλντερ, τον οποίο λουιδोरούσε ο Φύρερ για το γεγονός ότι, εξαιτίας της ειδικότητάς του, δεν είχε την παραμικρή ιδέα για την πρώτη γραμμή του μετώπου.¹²

Αν και οι Γερμανοί ήταν εκείνοι που τελικά τα χρησιμοποίησαν πρώτοι, και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές άρχισαν από την άνοιξη του 1915 να πειραματίζονται με τα δηλητηριώδη αέρια, προκειμένου να αυξήσουν την αποτελεσματικότητα του Πυροβολικού. Αρχικά τα αέρια ήταν τοποθετημένα μέσα σε φιάλες που είχαν μεταφερθεί με πολύ κόπο στα χαρακώματα. Οι φιάλες ανοίγονταν όταν οι καιρικές συνθήκες ήταν ευνοϊκές, δηλαδή όταν φυσούσε προς την πλευρά του εχθρού· επρόκειτο για ένα παράτολμο εγχείρημα ακόμη και υπό τις καλύτερες συνθήκες. Μια καλύτερη λύση ήταν η τοποθέτηση των αερίων μέσα σε οβίδες βαρέων πυροβόλων, που εκτοξεύονταν από τους διοικητές κατά το δοκούν.¹³

Οι πρώτες επιθέσεις με δηλητηριώδη αέρια προκάλεσαν έντονες αποδοκμασίες από το βρετανικό Τύπο¹⁴ και πρόσκαιρο πανικό στα στρατεύματα που είχαν δεχθεί τις επιθέσεις αυτές. Μολονότι καμία πλευρά δεν έβρισκε απολύτως σωστή αυτήν τη μέθοδο, αμφότερες άρχισαν αργότερα να αντιμετωπίζουν ολοένα και περισσότερο τα αέρια ως συμβατικά όπλα. Προετοιμάζαν αναλόγως τα στρατεύματά τους, εφοδιάζοντάς τα με αντιασφυξιογόνες μάσκες και φίλτρα, ενώ δημιούργησαν και εγκαταστάσεις απολύμανσης. Όλα αυτά αποδείχθηκαν αρκετά αποτελεσματικά. Εάν λάβουμε υπόψη τη φοβερή φήμη που απέκτησαν αργότερα τα δηλητηριώδη αέρια, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, ακόμη κι όταν τα πλέον επικίνδυνα αέρια μουστάρδας και φωσγενίου αντικατέστησαν το υδροχλωρίδιο, μόλις το 3% του συνολικού αριθμού των νεκρών έχανε τη ζωή του εξαιτίας της χρήσης των αερίων· ωστόσο, το ποσοστό των οβίδων που περιείχαν δηλητηριώδη αέρια αυξήθηκε από μόλις 1% το 1916 σε 30% το 1918.¹⁵ Αυτό ίσως εξηγεί το γιατί, το 1935, τουλάχιστον ένας σύνεδρος στη Διάσκεψη της Γενεύης για τον Αφοπλισμό (ο οποίος υπήρξε και ο ίδιος θύμα των αερίων) χαρακτήρισε τα δηλητηριώδη αέρια ένα μάλλον ανθρωπιστικό όπλο.¹⁶ Ο πραγματικός σκοπός, λοιπόν, της χρήσης των αερίων ήταν το να φθάσουν –εφόσον ήταν βαρύτερα από τον αέρα– στα χαμηλότερα σημεία του πε-

δίου της μάχης και να αναγκάσουν όσους υφίσταντο τις επιπτώσεις τους να εγκαταλείψουν τα χαρακώματά τους. Από τη στιγμή κατά την οποία θα γινόταν αυτό, θα ήταν πολύ εύκολο να βληθούν οι τελευταίοι από τα συμβατικά πυροβόλα.

Το πεδίο της μάχης, εξαιρεμένων ίσως των πρώτων φάσεων των επιθέσεων μεγάλης κλίμακας, όταν ήταν γεμάτο από στείχους ανδρών που προσπαθούσαν να τρέξουν προς τα εμπρός, παραπατούσαν, έπεφταν, αναζητούσαν καταφύγιο και ξανασηκώνονταν (αν δεν είχαν ήδη σκοτωθεί ή τραυματιστεί βαριά), ήταν παραδόξως κενό. Κι όμως δεν είχε περάσει ούτε μισός αιώνας από την εποχή κατά την οποία, σε πεδία μάχης όπως η Chancellorsville και η Gravelotte, τεράστιοι σχηματισμοί στρατιωτών με φανταχτερές ενδυμασίες συγκεντρώνονταν σαν να πραγματοποιούσαν παρέλαση. Ασχέτως τού εάν οι άνδρες αυτοί ήταν πεζοί ή έφιπποι, ασχέτως τού εάν προήλαυναν, υποχωρούσαν, μετακινούνταν με άμαξες ή εκτελούσαν ελιγμούς, τα όπλα ήταν εκτεθειμένα σε κοινή θέα, αναδίδοντας λευκούς καπνούς και αποκαλύπτοντας τις θέσεις των εμπολέμων.

Όπως πάντοτε, το κλειδί της πολεμικής αναμέτρησης ήταν οι πληροφορίες, και σε κάθε στρατό ο αξιωματικός πληροφοριών ήταν ένας από τους πλέον σημαντικούς αξιωματικούς. Και οι δύο πλευρές βασίζονταν σε προπολεμικές εκτιμήσεις και στοιχεία, τα οποία είχαν συλλέξει από ουδέτερες χώρες, ώστε να βρουν απαντήσεις σε βασικά ερωτήματα που αφορούσαν τη στρατιωτική γεωγραφία, τα δημογραφικά και οικονομικά αποθέματα του εχθρού, την παραγωγική και μεταφορική ικανότητά του κ.ο.κ. Και οι δύο αντίπαλες πλευρές χρησιμοποιούσαν ελαφρύτερες από τον αέρα συσκευές και αεροσκάφη, για να κατοπτεύσουν την περιοχή πίσω από τις εχθρικές γραμμές – μάλιστα, πολλές από τις πρώτες αερομαχίες δεν ήταν τίποτα άλλο παρά το αποτέλεσμα των προσπαθειών είτε να συλλεγούν πληροφορίες είτε να παρεμποδιστούν οι επιχειρήσεις αυτές. Όπως φανερώνουν τα θαυμάσια φωτογραφικά αρχεία που έχουν διασωθεί, σχεδόν κάθε σπιθαμή γης στα κύρια μέτωπα αποτυπώθηκε στο φωτογραφικό φακό, και μάλιστα πολλές φορές. Προς τα τέλη του πολέμου, η ανάλυση των αεροφωτογραφιών, που αποδείχθηκε πολύ δυσκολότερη απ' ό,τι αναμενόταν, είχε ήδη αρχίσει να μετατρέπεται σε μια ξεχωριστή ειδικότητα, όπως και το καμουφλάζ, η παραπλανητική κάλυψη στόχων, ώστε να μην είναι δυνατόν να εντοπιστούν από τον εχθρό.

Στο μέτωπο, οι βασικές μέθοδοι συλλογής πληροφοριών ήταν η άμεση παρατήρηση, οι επιδρομές, η ανάκριση αιχμαλώτων, η υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και τηλεγραφικών επικοινωνιών (καθώς και επικοινωνιών μέσω ασυρμάτου), αλλά και η εξέταση τε-

χνολογικού εξοπλισμού που είχε πλέον στην κατοχή της η αντίπαλη πλευρά. Και οι κατάσκοποι έπαιζαν ρόλο στον πόλεμο· ένας Ρώσος κατάσκοπος παρέδωσε στους προϊσταμένους του τα σχέδια ενός αυστριακού οχυρού. Επρόκειτο, όμως, για μια σύγκρουση ευρύτατης κλίμακας· κατά συνέπεια, σε σύγκριση με τη μαζική, καθημερινή συλλογή και αξιολόγηση πληροφοριών από πολλές πηγές, ακόμη και οι ικανότεροι κατάσκοποι δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν πολλά, οι περισσότεροι δε από αυτούς ήταν πιθανώς ασήμαντοι. Σαφώς περισσότεροι από τους κατασκόπους που παρείχαν ακριβείς πληροφορίες ήταν οι κατάσκοποι που, είτε καλόπιστα είτε κακόπιστα, ξεφούρνιζαν τα εξωφρενικά δημιουργήματα της φαντασίας τους. Παραδείγματος χάριν, μυστικοί πράκτορες της Ρωσίας ανέφεραν το 1916 ότι οι Γερμανοί σχεδίαζαν να επιτεθούν σε στόχους τόσο μακρινούς όσο η Αίγυπτος και η Φινλανδία.¹⁷ Η Mata Hari, μια Ολλανδέζα χορεύτρια ελευθερίων ηθών, που εκπαιδεύτηκε στην Ινδονησία, ήταν μακράν η διασημότερη κατάσκοπος. Συνελήφθη και εκτελέστηκε από τις γαλλικές μυστικές υπηρεσίες – επί ματαίω, όπως αποδείχθηκε, διότι είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν είχε κατασκοπεύσει ποτέ κανέναν.¹⁸

Η μετάδοση στρατιωτικών και άλλου είδους πληροφοριών αποτελούσε επίσης πρόβλημα. Όσο οι στρατιωτικοί σχηματισμοί παρέμεναν στις θέσεις τους και η μετακίνηση των αγγελιαφόρων δεν παρεμποδιζόταν από σφοδρό βομβαρδισμό, οι επικοινωνίες λειτουργούσαν σχετικώς καλά. Ωστόσο, οποιαδήποτε μετακίνηση οδηγούσε πάραυτα στην εγκατάλειψη των σημαντικότερων μηχανισμών διαβίβασης μηνυμάτων – ενσύρματων τηλεγράφων και τηλεφώνων. Τα επιτιθέμενα στρατεύματα μπορούσαν –και συχνά το έπρατταν– να απλώνουν καλώδια πίσω τους. Όμως, τα δίκτυα επικοινωνίας που δημιουργούνταν με αυτόν τον τρόπο ήταν συνήθως αυτοσχέδια, προβληματικά και αναξιόπιστα· οι απόπειρες να λυθεί το πρόβλημα με την τοποθέτηση των καλωδίων κάτω από το χώμα είχαν απλώς ως αποτέλεσμα να καταστεί δυσχερέστερη η μετακίνησή τους. Ιδιαίτερα δύσκολο ήταν το πρόβλημα του συντονισμού των πυρών του Πυροβολικού και των κινήσεων του Πεζικού κατά τη διάρκεια της επίθεσης. Χωρίς φορητούς ασυρμάτους υψηλής ποιότητας, την αποστολή αυτήν μπορούσαν να αναλάβουν μόνον οι προκεχωρημένοι παρατηρητές, συμπεριλαμβανομένων όσων χειρούσαν από αεροσκάφη.¹⁹

Για την επίλυση του προβλήματος αυτού εφαρμόστηκαν δύο αντίθετες τακτικές. Από τη μια πλευρά, οι Βρετανοί στο Somme το 1916 επιχειρήσαν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες με τα αυστηρά χρονοδιαγράμματα που κατάρτισαν τόσο για το Πεζικό όσο και για το Πυροβολικό, ώστε να μην είναι αναγκαία η μεταξύ τους επικοινωνία

νία – ένα σύστημα που είχε συχνά ως αποτέλεσμα χαμένες ευκαιρίες και αχρειαστές απώλειες, καθώς οι εξελίξεις στο πεδίο της μάχης παραβλέπονταν, προκειμένου να τηρηθεί το χρονοδιάγραμμα. Από την άλλη πλευρά, οι Γερμανοί, στις μεγάλες επιθέσεις του 1918, προβαίνοντας σε διοικητική αποκέντρωση, εφοδίασαν το Πεζικό με ειδικά, ελαφρά πυροβόλα και πολυβόλα, ώστε να μπορεί να προωθείται και να αντιμετωπίζει χωρίς καθυστέρηση κάθε εστία αντίστασης. Οι περισσότεροι στρατοί, ακολουθώντας τη μέση οδό, κατέφυγαν σε λύσεις όπως τα σήματα από αεροσκάφη (κόρνες, κινήσεις των φτερών, ρίψη μηνυμάτων), τα μαδέρια που τοποθετούνταν πάνω στο έδαφος από τους άνδρες του Πεζικού (ως σήμα προς τα αεροσκάφη) ή οι φωτοβολίδες. Καμία από αυτές τις λύσεις δεν ήταν ικανοποιητική· μάλιστα, συχνά προκαλούσαν φίλιες απώλειες. Εάν λάβουμε υπόψη τον Πόλεμο του Κόλπου το 1991, διαπιστώνουμε ότι οι απώλειες αυτές είναι ένα πρόβλημα που ίσως να μην είναι σε θέση να επιλύσει ούτε η πλέον προηγμένη τεχνολογία.

Ό,τι ίσχυε για τις πληροφορίες ίσχυε εξίσου και για τις προμήθειες. Σε ένα διάσημο βιβλίο του 1896, όπου εξεταζόταν ο πόλεμος των ετών 1870-1871, υποστηριζόταν ότι, σε σύγκριση με τις απαιτούμενες ποσότητες τροφών για ανθρώπους και άλογα, όλες οι άλλες υλικοτεχνικές απαιτήσεις ήταν «αμελητέες».²⁰ Στην πραγματικότητα, αυτή ήταν η κυρίαρχη αντίληψη από καταβολής κόσμου· πάντως, μεταξύ των ετών 1914 και 1916 το κατά προσέγγιση βάρος των προμηθειών που ήταν απαραίτητες για την επιχειρησιακή ετοιμότητα μιας απλής μεραρχίας Πεζικού τριπλασιάστηκε, φθάνοντας από τους 50 στους 150 τόνους ημερησίως.²¹ Η αύξηση αυτή αφορούσε ως επί το πλείστον πυρομαχικά για ταχυβόλα όπλα (πυροβόλα και πολυβόλα), ανταλλακτικά και οικοδομικά υλικά που ήταν αναγκαία για τη συντήρηση των χαρακωμάτων. Προς τα τέλη του πολέμου, καθώς πολλαπλασιάζονταν τα μηχανοκίνητα οχήματα και τα αεροσκάφη, τα καύσιμα προστέθηκαν στα χρειάδην· το 1918 η Γερμανική Αεροπορία και μόνον κατανάλωνε 7.000 τόνους βενζίνης κάθε μήνα.

Όσο οι γραμμές του μετώπου παρέμεναν αμετάβλητες, το σύστημα ανεφοδιασμού –μολονότι ιδιαίτερα απαιτητικό σε ό,τι αφορούσε το ανθρώπινο δυναμικό– λειτουργούσε σχετικώς καλά. Μάλιστα, ένας τουλάχιστον ανώτερος αξιωματικός το συνέκρινε με τη λειτουργία μιας μεγάλης πόλης.²² Μόλις, όμως, άρχισαν να μετακινούνται οι γραμμές του μετώπου, ανέκυψαν μεγάλα προβλήματα, καθώς αυξήθηκε η απόσταση μεταξύ του μετώπου και των τερματικών σιδηροδρομικών σταθμών. Το γεγονός ότι τα προσφάτως καταληφθέντα εδάφη είχαν καταστραφεί πλήρως από τους βομβαρδισμούς (η Φλάνδρα ήταν ένας απέραντος λασπότοπος) οπωσδήποτε

επιδεινωσε την κατάσταση. Όσο ταχύτερη ήταν μια προώθηση τόσο δυσκολότερο ήταν το έργο των μονάδων που ήταν υπεύθυνες για τον ανεφοδιασμό των δυνάμεων που προήλαυαν.

Οι στρατοί που επιχειρούσαν να αξιοποιήσουν τη διάσπαση του εχθρικού μετώπου διαπίστωναν συνήθως ότι ο εχθρός είχε καταστρέψει κατά την υποχώρησή του το σιδηροδρομικό δίκτυο, αν και, όπως αποδείχθηκε στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο, η επιδιόρθωση των σιδηροτροχιών δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολη· μάλιστα, το 1914 οι περισσότεροι στρατοί διέθεταν ειδικές μονάδες γι' αυτόν το σκοπό. Ωστόσο, η διάνοιξη κλεισμένων σηράγγων και η αποκατάσταση κατεστραμμένων οδικών και σιδηροδρομικών γεφυρών ήταν ένα άλλο ζήτημα. Με τέτοιου είδους ενέργειες οι δυνάμεις που πραγματοποιούσαν συντεταγμένη υποχώρηση υποχρέωναν τους διώκτες τους να κινούνται με δυσκολία. Αργά ή γρήγορα, η γραμμή του μετώπου θα ενισχυόταν και θα αποκαθίστατο, είτε είχε διασπαστεί είτε είχε απλώς υποχωρήσει.

Οι παράγοντες αυτοί προσέφεραν στους αμυνομένους ένα μάλλον άνευ προηγουμένου πλεονέκτημα στην παγκόσμια ιστορία – σε τέτοιο βαθμό μάλιστα, που ορισμένοι κατέληξαν στο συμπέρασμα πως, στο σύγχρονο πόλεμο, η αποτελεσματική άμυνα ήταν η καλύτερη μορφή επίθεσης.²³ Από τα τέλη του 1914 έως τις αρχές του 1918, η μόνη περίπτωση κατά την οποία το Δυτικό Μέτωπο μετατοπίστηκε σε απόσταση μεγαλύτερη των δεκαοκτώ χιλιομέτρων και προς τις δύο κατευθύνσεις ήταν την άνοιξη του 1917, όταν οι Γερμανοί προέβησαν αυτοβούλως σε απόσυρση των στρατευμάτων τους. Ούτε η μεγάλη γερμανική επίθεση στο Verdun ούτε κάποια από τις πολυάριθμες «προωθήσεις» των Συμμάχων ήταν πιο αποτελεσματική· ως επί το πλείστον, τα αποτελέσματα των επιχειρήσεων αυτών ήταν πενιχρά. Ακόμη και οι μεγάλης κλίμακας, καλά οργανωμένες και πρωτοποριακές γερμανικές επιθέσεις την άνοιξη του 1918 ανάγκασαν απλώς τους Βρετανούς και τους Γάλλους να υποχωρήσουν κατά εβδομήντα χιλιόμετρα. Σε επίπεδο τακτικής, ίσως είχε επιλυθεί το πρόβλημα της επιτυχούς διάσπασης της εχθρικής αμυντικής γραμμής· όμως, το πρόβλημα της μετατροπής μιας νίκης τοπικού χαρακτήρα σε νίκη υψηλής στρατηγικής σημασίας παρέμενε όπως πάντοτε δυσεπίλυτο.

Παρόμοια ήταν η κατάσταση στο Ιταλικό Μέτωπο. Η Ιταλία εισήλθε στον πόλεμο το Μάιο του 1915, και η σύγκρουσή της με την Αυστροουγγαρία διήρκεσε τριάντισι χρόνια. Σε όλη αυτήν την περίοδο μόνο δύο φορές έλαβε χώρα διάσπαση των εχθρικών γραμμών (μια φορά από τους Αυστροούγγρους και τους Γερμανούς στο Caporetto το 1917, επίθεση που τελικά εξασθένησε, και άλλη μια από τους Ιταλούς στο Vittorio Veneto στα τέλη του πολέμου), ενώ

πραγματοποιήθηκαν τουλάχιστον δώδεκα επιθέσεις στον ποταμό Isonzo· όλες κατέληξαν σε πολυαίμακτη αποτυχία. Ομοίως, στη χερσόνησο της Καλλίπολης η επί πολλούς μήνες καθήλωση των στρατευμάτων, απόρροια της πεισματικής αντίστασης των Τούρκων, υποχρέωσε τελικά τους Βρετανούς και τους Γάλλους να αναθεωρήσουν τις ιδέες τους και να αποσύρουν τις δυνάμεις τους. Μάλιστα, η εκστρατεία της Καλλίπολης θα μπορούσε να θεωρηθεί μικρογραφία ολόκληρου του πολέμου. Αρχισε με την ελπίδα να αποβεί καθοριστική· έπειτα από έξι μήνες το μόνο αποτέλεσμα της εκστρατείας ήταν η καθήλωση των στρατευμάτων και οι νεκροί.

Σε ό,τι αφορά το Ανατολικό Μέτωπο, την Παλαιστίνη και τη Μεσοποταμία, τα προαναφερθέντα χρήζουν ορισμένων μεταβολών. Στην πρώτη περίπτωση, λόγω των τεράστιων αποστάσεων και των πολύ λιγότερων σιδηροδρομικών γραμμών ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο γης· στη δεύτερη και στην τρίτη περίπτωση, επειδή, σε τελική ανάλυση, ήταν δευτερεύουσας σημασίας θέατρα πολέμου, στα οποία τα στρατεύματα και οι προμήθειες ήταν σχετικώς λιγοστά. Παραδείγματος χάριν, στα τέλη του 1916 μια κοινή γερμανική μεραρχία στην ανατολή είχε υπ' ευθύνη της το τριπλάσιο –ως προς το μήκος– μέτωπο σε σχέση με την αντίστοιχη μεραρχία στη δύση· αυτό ήταν εφικτό, ασφαλώς, μόνον και μόνον επειδή οι Ρώσοι ήταν σχεδόν εξίσου αραιά παρατεταγμένοι και χειρότερα εξοπλισμένοι από τους Βρετανούς ή τους Γάλλους. Κατ' αναλογία προς το μήκος του μετώπου, οι Αυστριακοί είχαν στο Τιρόλο εξαπλάσιους πεζικάριους σε σχέση με τη Γαλικία*. Ενώ στην ανατολή και οι δύο αντίπαλες πλευρές από κοινού είχαν 16.000 πυροβόλα, στη δύση ο αντίστοιχος αριθμός ήταν 29.000.²⁴ Εάν ληφθεί υπόψη ότι το Ανατολικό Μέτωπο είχε διπλάσιο μήκος, η πραγματική διαφορά ήταν τέσσερα προς ένα – το γεγονός αυτό εξηγεί, μεταξύ άλλων, το γιατί οι Γερμανοί βετεράνοι του Δυτικού Μετώπου περιφρονούσαν συνήθως τους «Ανατολικούς» συντρόφους τους, σαν να μην είχαν πολεμήσει καθόλου οι τελευταίοι.

Η μικρότερη ισχύς πυρός στο Ανατολικό Μέτωπο σήμαινε ότι η διάσπαση των εχθρικών γραμμών ήταν και για τις δύο πλευρές ευκολότερη και συχνότερη απ' ό,τι στο Δυτικό ή στο Ιταλικό Μέτωπο. Έτσι, το 1915 η από κοινού επίθεση των Γερμανών και των Αυστροούγγρων στο Gorlice-Tarnow απώθησε τους Ρώσους από την Πολωνία· το επόμενο έτος μια ακόμη από κοινού επίθεση οδήγησε στην κατάληψη της Ρουμανίας. Πολύν καιρό μετά την εξαφάνισή τους από το Δυτικό Μέτωπο, μεγάλοι σχηματισμοί Ιππικού εξακολουθούσαν να παίζουν ρόλο, όπως στις επιθέσεις που εξαπέλυσε ο Ρώ-

* Σ.τ.Ε.: Περιοχή της σημερινής Πολωνίας. Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου μοιραζόταν ανάμεσα στην Αυστροουγγαρία και την τσαρική Ρωσία.

σος Στρατηγός Brusilov το 1915 και το 1916,²⁵ καθώς και στις επελάσεις του Βρετανού Στρατηγού Allenby στην Beersheba, την Ιερουσαλήμ, τη Megiddo και τη Δαμασκό. Παρά ταύτα, ήταν τέτοια η διαφορά ανάμεσα στο μέγεθος των στρατευμάτων και στα μέσα που αυτά είχαν στη διάθεσή τους, που η διάσπαση των εχθρικών γραμμών στην ανατολή, όπως και αλλού, σπανίως απέβαινε καθοριστική πριν αποκατασταθεί το μέτωπο. Κι όταν τα σημάδια της φθοράς άρχισαν να γίνονται εμφανή, παράγοντες που δεν είχαν σχέση με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις άρχισαν να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο.

2.3. Ο ΝΑΥΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Εάν ο πόλεμος ήταν τόσο σύντομος όσο προέβλεπαν οι περισσότεροι, τότε ίσως να είχε διεξαχθεί σχεδόν αποκλειστικά στην ξηρά. Τελικά, η επιμήκυνσή του σήμαινε ότι έπρεπε να αναζητηθούν διαθέσιμες προμήθειες σε όλον τον κόσμο· έτσι, ο υπό εξέταση πόλεμος εξελίχθηκε και σε μια τεράστια ναυτική σύγκρουση. Όπως ακριβώς η στρατιωτική ισχύς υπολογιζόταν σε μεραρχίες, έτσι και η ναυτική ισχύς υπολογιζόταν σε θωρηκτά κλάσης Dreadnought.

Το πρώτο Dreadnought ήταν ένας νέος και πολύ ισχυρός τύπος θωρηκτού, που έφερε αποκλειστικά βαρέα πυροβόλα. Παρουσιάστηκε πρώτη φορά από τους Βρετανούς το 1906. Όλες οι υπόλοιπες δυνάμεις αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα των Βρετανών, με αποτέλεσμα τα μεγαλύτερα πολεμικά σκάφη να κατατάσσονται έκτοτε σε προ-Dreadnought, Dreadnought και υπέρ-Dreadnought. Το πρόβλημα με τα Dreadnought ήταν ότι κάθε εμπόλεμη δύναμη διέθετε λιγιστά – λιγότερα από τριάντα η Βρετανία, πολύ λιγότερα οι υπόλοιπες δυνάμεις. Ο περιορισμένος αριθμός τους και ο ρόλος τους ως συμβόλων εξουσίας σήμαιναν ότι η απώλεια έστω κι ενός από αυτά αντιμετωπιζόταν ως ελάσσων εθνική καταστροφή.

Λίγο πριν από τον πόλεμο η Βρετανία, χάρη στη συμμαχία της με την Ιαπωνία, είχε κατορθώσει να συγκεντρώσει στις ευρωπαϊκές θάλασσες ένα στόλο από Dreadnought σχεδόν ισοδύναμο με εκείνον που διέθεταν από κοινού οι δύο επόμενες δυνάμεις*. Ο στόλος αυτός ναυλοχούσε στο νεόδμητο λιμάνι του Scapa Flow**, στις Ορκάδες Νήσους. Η επιλογή και μόνον του Scapa Flow ως ναυστάθ-

* Σ.τ.Ε.: Η Γερμανία και η Γαλλία.

** Σ.τ.Ε.: Ο ναύσταθμος του Βρετανικού Μητροπολιτικού Στόλου βόρεια της Σκωτίας την περίοδο 1910-1956.

μου του Βασιλικού Ναυτικού μαρτυρούσε μια σημαντική αλλαγή στο επίπεδο της στρατηγικής. Κατά τη μακρά περίοδο των αγγλο-ολλανδικών και αγγλο-γαλλικών πολέμων από το 1655 έως το 1815 οι βρετανικοί στόλοι ναυλοχούσαν αρχικά στην ανατολική Αγγλία και ακολουθώντας στα λιμάνια της Μάγχης, από το Dover και προς δυσμάς. Το γεγονός αυτό επέτρεπε στη Βρετανία να αξιοποιεί την κυρίαρχη γεωγραφική θέση της έναντι των εχθρών της, να αποκλείει τα λιμάνια τους και να καθιστά δυσχερή την εμπορική δραστηριότητά τους. Τα πλοία της εποχής εκείνης ήταν ιστιοφόρα. Δεδομένου ότι οι άνεμοι έπνεαν κατά κανόνα από δυτικές και όχι από ανατολικές διευθύνσεις, η Βρετανία ήταν διπλά κερδισμένη.

Παραδοσιακά, οι ναυτικοί αποκλεισμοί συνίσταντο στον έλεγχο και, κατ' ουσίαν, στη διακοπή της λειτουργίας των εχθρικών λιμανιών. Ωστόσο, η τακτική αυτή είχε ξεπεραστεί από την τεχνολογική πρόοδο. Όσο πιο κοντά στην εχθρική ακτογραμμή επιχειρούσε ένα μεγάλο πλοίο τόσο περισσότερο εκτεθειμένο ήταν στις νάρκες, καθώς και στη δράση μικρότερων, ταχύτερων, πιο ευέλικτων και, επιπροσθέτως, «αναλώσιμων» αντιτορπιλικών, υποβρυχίων, ακόμη και σχετικά μικρών σκαφών. Έχοντας ως κύριο όπλο τους τις τορπίλες, τα μικρά πλοία –εφόσον εκμεταλλεύονταν παράγοντες όπως το σκοτάδι και η ομίχλη– είχαν αρκετές πιθανότητες να προσεγγίσουν τα μεγαλύτερα εχθρικά πλοία χάρη στην ευελιξία και τις εξαιρετικά προσεκτικές κινήσεις τους. Το συμπέρασμα ήταν ότι οι ημέρες των «στενών» αποκλεισμών ανήκαν πλέον στο παρελθόν.

Από το ναύσταθμο του Scapa Flow, το Βρετανικό Ναυτικό δεν επέτρεπε στο γερμανικό στόλο να προσεγγίσει τα Στενά του Dover, επιτυγχάνοντας έτσι την ασφαλή μεταφορά στρατευμάτων στη Γαλλία. Ταυτόχρονα, αποκλείοντας τη διέλευση μεταξύ Σκωτίας και Νορβηγίας, επέτρεπε στο Γερμανικό Ναυτικό να επιχειρεί μόνο στη Βόρεια Θάλασσα και τη Βαλτική. Τέλος, η Μάλτα, η οποία είχε καταληφθεί από τους Βρετανούς το 1798, επέτρεπε στους τελευταίους να ελέγχουν τον αυστροουγγρικό στόλο επιφανείας ακόμη πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι τον γερμανικό.

Το σχέδιο ήταν έτοιμο ήδη από το Σεπτέμβριο του 1914. Οι Βρετανοί εφάρμοσαν επιτυχώς ένα ναυτικό αποκλεισμό, ο οποίος –δεδομένης της παροιμιώδους ανικανότητας του Γερμανικού Ναυτικού Επιτελείου– είχε ως αποτέλεσμα την άμεση απώλεια πολλών γερμανικών εμπορικών πλοίων που βρέθηκαν έξω από το βρετανικό κλοιό ή αναγκάστηκαν να αγκυροβολήσουν σε λιμάνια ουδέτερων χωρών. Έκτοτε τα μόνα γερμανικά πλοία που κατόρθωσαν να επιχειρήσουν πέραν της Βόρειας Θάλασσας ήταν λιγοστά μετασκευασμένα εμπορικά πλοία, καλώς εξοπλισμένα και –όπως ο Ιπτάμενος Ολλανδός– μονίμως εν πλω.

Κινούμενα με εξαιρετική προσοχή, προκειμένου αφενός να αποφύγουν το Βασιλικό Ναυτικό και αφετέρου να προσεγγίσουν τους στόχους τους, τα πλοία αυτά αποκάλυπταν την ταυτότητά τους και ύφωναν την πολεμική σημαία την ύστατη ώρα. Ήταν, τρόπον τινά, οι διάδοχοι των πειρατών και των κουρσάρων παλαιότερων εποχών. Όπως συνέβη με τους τελευταίους, αναπτύχθηκε ολόκληρη φιλολογία και γι' αυτά τα καμουφλαρισμένα πολεμικά πλοία, που υμνούσε τα κατορθώματα και την ιπποτική συμπεριφορά των πληρωμάτων τους. Η συμπεριφορά αυτή ήταν βέβαια υποχρεωτική, εφόσον σχεδόν όλα αυτά τα πλοία θα εντοπιζονταν αργά η γρήγορα, με αποτέλεσμα η μοίρα του κυβερνήτη και του πληρώματος να εξαρτάται από τον πρότερο βίο τους. Τα κατορθώματά τους ήταν συχνά θεαματικά, η δε αναζήτησή τους μπορεί να απαιτούσε σημαντικούς οικονομικούς πόρους. Το 1914, στην τριμηνιαία επιχείρηση εντοπισμού του *Emden*, του ελαφρού καταδρομικού του Γερμανικού Ναυτικού, ενεπλάκησαν τουλάχιστον ογδόντα βρετανικά πλοία. Παρά ταύτα, σε σύγκριση με τα συνολικά μεγέθη του πολέμου, η ζημιά που προκάλεσαν τα εν λόγω γερμανικά πλοία ήταν ασήμαντη. Από το 1914 έως το 1918, όλα μαζί τα γερμανικά πλοία που κατόρθωσαν να σπάσουν το ναυτικό αποκλεισμό προκάλεσαν τη βύθιση πλοίων χωρητικότητας 323.000 τόνων, ενώ οι συνολικές απώλειες των Συμμάχων ανήλθαν σε 15.000.000 τόνους.²⁶

Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα πλοία, τα υποβρύχια ήταν κατάλληλα εξοπλισμένα ώστε να αντιμετωπίσουν όχι μόνον εμπορικά αλλά και πολεμικά πλοία παντός τύπου. Χάρη στο σχήμα τους τα υποβρύχια δεν ήταν εύκολο να εντοπιστούν ενόσω βρίσκονταν στην επιφάνεια της θάλασσας· εξάλλου, μπορούσαν πάντοτε να καταδυθούν, για να προσεγγίσουν το στόχο τους ή να διαφύγουν. Τα μεγάλα μειονεκτήματά τους ήταν η μικρή ταχύτητα που μπορούσαν να αναπτύξουν εν καταδύσει και ο περιορισμένος χρόνος παραμονής τους κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας εξαιτίας τού ότι ήταν αναγκασμένα να επαναφορτίζουν τις μπαταρίες τους, κάτι που ίσχυε ακόμη κι όταν επιχειρούσαν απλώς σε βάθος περισκοπικό. Τέλος, η ακτίνα δράσης των υποβρυχίων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθοριζόταν από τη χωρητικότητα των δεξαμενών καυσίμων, η οποία, με λιγοστές εξαιρέσεις, περιόριζε τις επιχειρήσεις τους στα ύδατα πέριξ της Μεγάλης Βρετανίας και στη Μεσόγειο.

Το 1914 το Δίκαιο της Θάλασσας εν καιρώ πολέμου, που είχε κωδικοποιηθεί τελευταία φορά το 1899, επέτρεπε τη βύθιση εχθρικών εμπορικών πλοίων μόνον εφόσον είχαν ληφθεί μέτρα για την ασφάλεια των επιβατών και του πληρώματος· στην περίπτωση των πλοίων ουδέτερων χωρών ήταν πριν απ' όλα υποχρεωτική η διενέρ-

γεια ελέγχου στο σκάφος για αγαθά που μεταφέρονταν παρανόμως προς εμπόλεμη χώρα. Αυτό το σύστημα ελέγχου, αν και απολύτως κατάλληλο για τα ιστιοφόρα, δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί από τα υποβρύχια, τα οποία αφενός διέτρεχαν τον κίνδυνο να εμβολιστούν μετά την ανάδυσή τους και αφετέρου διέθεταν ολιγάριθμα πληρώματα, ικανά να ερευνούν μόνον πολύ μικρά σκάφη. Τα προβλήματα αυτά ήταν τόσο σοβαρά, που οι Γερμανοί, οι οποίοι υπολόγιζαν στα υποβρύχιά τους για να κερδίσουν τον πόλεμο, αποφάσισαν να αγνοήσουν τους ναυτικούς κανονισμούς. Τουλάχιστον τρεις φορές κατά τη διάρκεια του πολέμου κήρυξαν την έναρξη υποβρυχιακού πολέμου άνευ κανονισμών, κάτι που σήμαινε ότι οποιοδήποτε πλοίο εισερχόταν σε προκαθορισμένες θαλάσσιες περιοχές ήταν πιθανό να βυθιστεί χωρίς προειδοποίηση. Ενδίδοντας στις πιέσεις, οι Γερμανοί άλλαξαν στάση δύο φορές. Την τρίτη φορά, όταν δεν έκαναν κάτι τέτοιο, προκάλεσαν την παρέμβαση των Αμερικανών.

Περισσότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη εμπόλεμη χώρα, στη Βρετανία υπήρξε σημαντικός ο ρόλος που διαδραμάτισε το υπερπόντιο εμπόριο στην οικονομική δραστηριότητα. Χωρίς τρόφιμα για τον πληθυσμό της, πρώτες ύλες για τα εργοστάσιά της και, το τελευταίο διάστημα, πετρέλαιο εσωτερικής καύσης για τα πολεμικά πλοία της, η Βρετανία θα εξαναγκαζόταν σε παράδοση εντός ολίγων μηνών. Πράγματι, θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι η μοίρα της υπήρξε τελικά διαφορετική εξαιτίας της απρονοησίας και της αφροσύνης των Γερμανών· εάν το Αυτοκρατορικό Ναυτικό δεν είχε δαπανήσει τόσα χρήματα για τα θωρηκτά, θα μπορούσε να ξεκινήσει τον πόλεμο με πολύ περισσότερα από τα είκοσι εννέα υποβρύχια που διέθετε στην πραγματικότητα. Ο μικροσκοπικός αυτός στόλος, από τον οποίο μόλις επτά ή οκτώ σκάφη το πολύ ήταν δυνατόν να βρίσκονται ανά πάσα στιγμή σε επιχειρησιακή ετοιμότητα, ήταν παντελώς αδύνατο να αντιμετωπίσει μια αυτοκρατορία που διέθετε το μεγαλύτερο πολεμικό και εμπορικό ναυτικό στο διάβα του χρόνου, τα δε εμπορικά συμφέροντά της εκτεινόταν από τον Καναδά έως τη Νέα Ζηλανδία.

Αρχής γενομένης από το 1915, τα πλοία επιφανείας άρχισαν να εξοπλίζονται με υδρόφωνα, προκειμένου να εντοπίζουν τα υποβρύχια και να τα καταστρέφουν με βόμβες βυθού. Ωστόσο, και τα δύο αυτά μέσα ήταν ακόμη μάλλον πρωτόγονοι μηχανισμοί, που αποδείχθηκαν ανεπαρκείς για την εξουδετέρωση της εν λόγω απειλής. Πέραν των τεχνικών προδιαγραφών των ίδιων των υποβρυχίων, που εξακολουθούσαν να βελτιώνονται, οι καθοριστικότεροι παράγοντες της επιτυχίας τους ήταν ο αριθμός τους και οι πολιτικές αποφάσεις που καθόριζαν το εάν θα αγνοούσαν ή όχι το διεθνές Ναυτικό Δί-

καιο. Την 1η Φεβρουαρίου του 1917 το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό είχε θέσει σε υπηρεσία περίπου 100 υποβρύχια· από αυτά μόλις το ένα τρίτο βρισκόταν ανά πάσα στιγμή σε επιχειρησιακή ετοιμότητα, κι αυτό εξαιτίας των αναγκών συντήρησης των υποβρυχίων και των αποστάσεων που έπρεπε να καλύψουν από τη βάση τους προς τα θέατρα επιχειρήσεων. Ωστόσο, εξαιτίας του άνευ κανονισμών υποβρυχιακού πολέμου, ο ρυθμός βύθισης των πλοίων που εφοδιάζαν τους Βρετανούς κόντευε να υπερβεί το ρυθμό κατασκευής καινούριων πλοίων.²⁷

Τα σχέδια προστασίας των εμπορικών πλοίων, που ανάγονταν τουλάχιστον στους ισπανικούς «ασημένιους στόλους» του 16ου αιώνα, είχαν καταγραφεί στις δέλτους της ιστορίας και εξακολουθούσαν να είναι εφαρμόσιμα. Η λύση στο πρόβλημα των υποβρυχίων, όπως και σε παλαιότερες καταδιωκτικές επιχειρήσεις εναντίον των εμπορικών πλοίων, βρισκόταν στις νηοπομπές. Οι νηοπομπές εκμεταλλεύονταν δύο παραμέτρους των υποβρυχιακών επιχειρήσεων. Πρώτον, το γεγονός ότι τα υποβρύχια περιπολούσαν σε μικρό βάθος και κινούνταν σχετικώς αργά εν καταδύσει, κάτι που σήμαινε ότι οι στόχοι τους θα έπρεπε να πλέουν αρκετά κοντά τους, ώστε να εντοπιστούν και να βληθούν επιτυχώς. Αυτό, με τη σειρά του, επέβαλλε τη διασπορά των υποβρυχίων, προκειμένου να αυξηθούν οι πιθανότητες εντοπισμού του εχθρού.²⁸ Δεύτερον, ο αριθμός των τορπιλών που μπορούσε να φέρει κάθε υποβρύχιο ήταν αυστηρά περιορισμένος· έτσι, έπειτα από μια υποβρυχιακή επιχείρηση τα πλοία κατόρθωναν στη συντριπτική πλειονότητά τους να διαφύγουν. Μάλιστα, ο αριθμός των πλοίων που διασώζονταν ήταν ανάλογος του μεγέθους της νηοπομπής.

Παραδόξως, το Βρετανικό Ναυτικό Επιτελείο εναντιώθηκε στην τακτική της νηοπομπής. Η επιχειρηματολογία του βασίστηκε στις γνωστότερες ναυτικές θεωρίες της εποχής εκείνης, αυτές που είχαν διατυπωθεί από τον Πλοίαρχο του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού Alfred Mahan* στο διάσημο βιβλίο του *The Influence of Sea Power upon History* (1890). Η νηοπομπή, κατά την άποψη των Βρετανών επιτελών, παραβίαζε τις αρχές του πολέμου, και δη τις σημαντικότερες, τη συγκέντρωση των δυνάμεων και την επιθετική δράση. Αντ' αυτών, θα επέφερε διασπορά των μικρότερων πλοίων του Ναυτικού σε εκτεταμένες θαλάσσιες περιοχές, όπου αυτά θα πραγματοποιούσαν αμυντικές επιχειρήσεις· κατ' αυτόν τον τρόπο, η κύρια δύναμη κρούσης του Ναυτικού θα στερούνταν τις υπηρεσίες

* Σ.τ.Ε.: Ο αξιωματικός του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού υπήρξε σημαντικός διαμορφωτής των νέων απόψεων και θεωριών για το ναυτικό πόλεμο στις αρχές του 20ού αιώνα.

των εν λόγω σκαφών και θα καθίστατο σχεδόν ανίκανη να εκμεταλλευτεί τυχόν ευκαιρία διεξαγωγής μιας καθοριστικής επιχειρήσεως. Τα επιχειρήματα των Βρετανών επιτελών απορρίφθηκαν από το νέο Βρετανό Πρωθυπουργό, David Lloyd George*.

Από τη στιγμή κατά την οποία εφαρμόστηκε η τακτική των νηοπομπών, τα αποτελέσματα ήταν εντυπωσιακά. Ενώ τον Απρίλιο του 1917 είχαν βυθιστεί πλοία συνολικής χωρητικότητας σχεδόν 873.000 τόνων, τον Ιούνιο εξήντα εμπορικά πλοία διέσχισαν τον Ατλαντικό σε νηοπομπή χωρίς να σημειωθεί ούτε μία απώλεια. Ακολούθως, μόλις 637 Αμερικανοί στρατιώτες, επί συνόλου 1.100.000 που πέρασαν τον Ατλαντικό, έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας της βύθισης των πλοίων που τους μετέφεραν.²⁹

Όμως, τι συνέβη στην από μακρού αναμενόμενη σύγκρουση των στόλων επιφανείας; Το 1914, παράλληλα με τη συγκέντρωση των πλοίων τους στη Βόρεια Θάλασσα, οι Γερμανοί εξακολουθούσαν να διαθέτουν ναυτικές μοίρες που ναυλοχούσαν σε άλλα μέρη του κόσμου. Δύο φορές, τη μία στο Coronel της Χιλής και την άλλη στις νήσους Falkland**, οι μοίρες αυτές συγκρούστηκαν με βρετανικές μοίρες που τις κατεδίωκαν. Η πρώτη από αυτές τις ναυμαχίες απέβη νικηφόρος για τους Γερμανούς. Στη δεύτερη, όμως, οι Γερμανοί αντιμετώπισαν υπέρτερες δυνάμεις και ηττήθηκαν, χάνοντας δύο θωρακισμένα καταδρομικά και δύο βαρέα καταδρομικά· έτσι, απώλεσαν οριστικά κάθε δυνατότητα διεξαγωγής ναυτικών επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας πέραν της Βόρειας Θάλασσας. Με δεδομένη την αριθμητική υστέρησή τους, το μόνο ρίσκο που θα μπορούσαν να αναλάβουν οι Γερμανοί ήταν η σύγκρουση ολόκληρου του δικού τους Στόλου Ανοικτής Θαλάσσης και τμήματος μόνον του Βρετανικού Μεγάλου Στόλου, κάτι που θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω κάποιου τεχνάσματος. Αυτό θα ήταν ούτως ή άλλως δύσκολο· το γεγονός ότι οι Βρετανοί –εν αγνοία των Γερμανών– είχαν στην κατοχή τους έναν από τους γερμανικούς κρυπτογραφικούς κώδικες και παρακολουθούσαν τις γερμανικές ραδιοεπικοινωνίες το καθιστούσε ακόμη δυσκολότερο.

Το 1914 και το 1915 έλαβαν χώρα αρκετές ναυμαχίες περιορισμένης κλίμακας σε περιοχές όπως το Dogger Bank*** και η νήσος Heligoland, καμία όμως από αυτές δεν απέβη καθοριστική. Ούτε και ο βομβαρδισμός της ακτογραμμής της Ανατολικής Αγγλίας από

* Σ.τ.Ε.: Πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας από το 1916 έως το 1922.

** Σ.τ.Ε.: Ναυμαχίες μεταξύ Βρετανών και Γερμανών στα τέλη του 1914 στον Νότιο Ειρηνικό και στον Νότιο Ατλαντικό.

*** Σ.τ.Ε.: Ναυμαχία μεταξύ Βρετανών και Γερμανών στη Βόρεια Θάλασσα το 1915.

τους Γερμανούς υπήρξε κάτι περισσότερο από ένα ράπισμα για τη Μεγάλη Βρετανία.

Την τελευταία ημέρα του Μαΐου του 1916 έφθασε τελικά η στιγμή της μεγάλης σύγκρουσης των αντίπαλων ναυτικών δυνάμεων. Στη ναυμαχία που έλαβε χώρα στη χερσόνησο της Γιουτλάνδης* αποσαφηνίστηκαν όλοι οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την εικόνα των ναυτικών συγκρούσεων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μάλιστα, το Βρετανικό Ναυτικό, επί σειράν ετών μετά την εν λόγω σύγκρουση, επιχειρώντας να ερμηνεύσει τον τρόπο διεξαγωγής της ναυμαχίας, επικέντρωσε την προσοχή του στην ανάλυση των παραγόντων αυτών. Η εξέλιξη της ναυμαχίας ήταν η ακόλουθη:

Ο Γερμανικός Στόλος, υπό την ηγεσία του Ναυάρχου Reinhard Scheer, Αρχηγού του Στόλου Ανοικτής Θαλάσσης, απέπλευσε πρώτος, ελπίζοντας να κατορθώσει με αυτόν τον τρόπο να αντιπαρατεθεί με το σύνολο των δυνάμεών του σε ένα τμήμα του Μεγάλου Στόλου των Βρετανών. Ο Βρετανικός Στόλος, που είχε πληροφορηθεί τις κινήσεις του Γερμανικού Στόλου, απέπλευσε κι εκείνος με το σύνολο των δυνάμεών του. Αφενός επειδή ήθελαν να είναι προφυλαγμένοι και αφετέρου επειδή ήλπιζαν να αποκτήσουν το πλεονέκτημα έναντι του εχθρού και να τον καταλάβουν εξαπίνης, και οι δύο αντίπαλοι στόλοι έπλευσαν έχοντας ως εμπροσθοφυλακή τα ελαφρύτερα πλοία τους, ενώ τα βαρέα πλοία τους ακολουθούσαν.

Στις 16:00΄ της 31ης Μαΐου η βρετανική εμπροσθοφυλακή υπό το Ναύαρχο David Beatty, Διοικητή των καταδρομικών, ήλθε αντιμέτωπη με μια κατά πολύ ισχυρότερη γερμανική δύναμη. Στην ανταλλαγή πυρών που ακολούθησε ο Beatty έχασε αρκετά σκάφη· ακολούθως υποχώρησε, ελπίζοντας να παρασύρει σε παγίδα τους Γερμανούς. Το τέχνασμα των Βρετανών αποδείχθηκε επιτυχές· δύο ώρες αργότερα, όταν τα θωρηκτά του Βρετανικού Μητροπολιτικού Στόλου φάνηκαν στον ορίζοντα, ήταν η σειρά των Γερμανών να βρεθούν προ εκπλήξεως. Αρκετά γερμανικά πλοία επλήγησαν από βαριές οβίδες· όμως, ενώ τα βρετανικά σκάφη τυλίγονταν συνήθως στις φλόγες και ανατινάζονταν, τα γερμανικά πλοία δε βυθίζονταν χάρη στην εξαιρετική θωράκισή τους και την αποτελεσματική αποκατάσταση των ζημιών. Ακολούθως, ένας επιτυχής ελιγμός έδωσε τη δυνατότητα στους Γερμανούς να τραπούν σε φυγή και να διασωθούν.

Όταν σουρούπωσε, και οι δύο αντίπαλοι στόλοι κινούνταν στα τυφλά, μέσα στους καπνούς και την ομίχλη. Τα πλοία τους διέθε-

* Σ.τ.Ε.: Η μεγαλύτερη ναυτική σύγκρουση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μεταξύ των Άγγλων και των Γερμανών στη Βόρεια Θάλασσα, από τις 31/5/1916 έως τις 2/6/1916.

ταν ηλεκτρικούς προβολείς που είχαν κατασκευαστεί πριν από λίγα χρόνια· όμως, όποιο πλοίο τούς άναβε θα καθίστατο αμέσως στόχος. Τα πλοία εκτελούσαν μέσα στο σκοτάδι λίγο-πολύ τυχαίους ελιγμούς, κάτι που είχε τελικά ως συνέπεια να βρεθούν οι Βρετανοί ανάμεσα στους Γερμανούς και τις γερμανικές βάσεις. Ο Scheer, που πίστευε ότι δε διέτρεχε κίνδυνο επιστρέφοντας στο γερμανικό ναύσταθμο, βρέθηκε ξαφνικά στη χειρότερη δυνατή θέση, χωρίς οδό διαφυγής και έχοντας πολύ μικρότερη ισχύ πυρός και αριθμό πλοίων από το Μεγάλο Στόλο, που με το σύνολο των πλοίων του χωρίς υπερβολή έκρυβε τον ορίζοντα. Αντέδρασε με το μόνο δυνατό τρόπο: έστειλε τα ελαφρά πλοία του εναντίον των βρετανικών θωρηκτών, σε μια κατά το μάλλον ή ήττον αποστολή αυτοκτονίας, ενώ τα περισσότερα βαρέα πλοία του, χάρη σε έναν ακόμη έξοχο ελιγμό, μπόρεσαν να απομακρυνθούν και να διασωθούν.

Ο Βρετανός Διοικητής, ο Ναύαρχος John Jellicoe*, δέχθηκε πολλές επικρίσεις για τους φόβους του ως προς τα ελαφρά σκάφη και τις τορπίλες των Γερμανών. Είναι, ασφαλώς, αλήθεια ότι ο Jellicoe ήταν ένας άνθρωπος συγκροτημένος και εξαιρετικά προσεκτικός, που έρεπε προς την επιφυλακτικότητα.³⁰ Είναι, επίσης, αλήθεια ότι ήταν επικεφαλής των κύριων ναυτικών δυνάμεων μιας εμπόλεμης χώρας που θα είχε πολύ σημαντικές απώλειες σε περίπτωση αποτυχίας μιας παράτολμης επιχείρησης· άλλωστε, αυτή ήταν μάλλον η πρώτη φορά τους τελευταίους δύο και πλέον αιώνες που το Βρετανικό Ναυτικό ερχόταν αντιμέτωπο με έναν εχθρό που διέθετε ανώτερης ποιότητας πλοία και ήταν καλύτερα εκπαιδευμένος. Τη νύχτα της 31ης Μαΐου προς την 1η Ιουνίου ο Jellicoe ίσως να έχασε πράγματι την ευκαιρία να καταστρέψει το Στόλο Ανοικτής Θαλάσσης των Γερμανών. Από την άλλη πλευρά, από τη στιγμή κατά την οποία ο στόλος αυτός δεν τόλμησε ποτέ ξανά να αποπλεύσει, το αποτέλεσμα της στάσης του Jellicoe υπήρξε σχεδόν εξίσου καλό.

Δεδομένης της στασιμότητας στα πολεμικά μέτωπα, η ναυμαχία της Γιουτλάνδης ήταν η μεγάλη εκείνη αναμέτρηση που θα μπορούσε να θέσει γρήγορα εκτός μάχης μια σημαντική εμπόλεμη δύναμη, κρίνοντας ίσως την τύχη του πολέμου υπέρ της Γερμανίας και των συμμάχων της. Από τη στιγμή κατά την οποία είχε τη συγκεκριμένη κατάληξη, το μόνο που απέμεινε ήταν ο πόλεμος φθοράς, καθώς και οι δύο πλευρές είχαν πλέον στη διάθεσή τους περισσότερο χρόνο για να επιστρατεύσουν όλα τα μέσα τους και να τα ρίξουν στη μάχη. Έτσι, η υπό εξέταση σύρραξη, που ήταν ήδη η μεγαλύτερη όλων των εποχών, έμελλε να γίνει ακόμη μεγαλύτερη.

* Σ.τ.Ε.: Αρχηγός του Βρετανικού Μεγάλου Στόλου στη ναυμαχία της Γιουτλάνδης και μετέπειτα Αρχηγός του Βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού.

2.4. ΜΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ ΤΥΛΙΓΜΕΝΗ ΣΤΙΣ ΦΛΟΓΕΣ

Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, η ημερήσια παραγωγή των γαλλικών εργοστασίων ανερχόταν σε 13.600 βλήματα, αριθμός που δεν επέτρεπε στα γαλλικά πυροβόλα να βάλουν το καθένα περισσότερες από τέσσερις φορές ημερησίως. Μέσα σε λιγότερο από ένα μήνα ο Joffre ζητούσε επιτακτικά τον τετραπλασιασμό της παραγωγής,³¹ η οποία ένα χρόνο αργότερα εκτοξεύτηκε στις 100.000 βλήματα ημερησίως. Οι Γάλλοι, ενώ προετοίμαζαν την επίθεσή τους στην Καμπανία το Σεπτέμβριο του 1915, κατόρθωσαν να έχουν ένα απόθεμα 800.000 βλημάτων – ο αριθμός αυτός αντιστοιχούσε την εποχή εκείνη στην παραγωγή μιας περίπου εβδομάδας. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν ήταν παρά μόνον η αρχή. Στη μάχη του Somme, το 1916, οι Βρετανοί εξαπέλυσαν 1.200.000 βλήματα συνολικού βάρους 23.000 τόνων. Όμως, οι αριθμοί έφθασαν στο ανώτατο σημείο στην Ypres, το φθινόπωρο του 1917, όταν οι Βρετανοί εξαπέλυσαν 4.300.000 βλήματα συνολικού βάρους 100.000 και πλέον τόνων. Οι Μπολσεβίκοι, που κατέλαβαν την εξουσία στη Ρωσία την ίδια περίπου εποχή, κληρονόμησαν από τον τσάρο τουλάχιστον 18.000.000 βλήματα· κατά το τελευταίο έτος του πολέμου οι Γερμανοί και μόνον είχαν φθάσει να καταναλώνουν μηνιαίως 300.000.000 βλήματα ελαφρών όπλων. Ωστόσο, τα πυρομαχικά ήταν απλώς η κορυφή του παγόβουνου· ακόμη και πριν από την εμπλοκή των Αμερικανών στον πόλεμο, ο συνολικός αριθμός των πυροβόλων μεγάλου διαμετρήματος που χρησιμοποίησαν οι δύο αντίπαλες πλευρές στο Δυτικό και μόνο Μέτωπο ξεπερνούσε τις 30.000.³² Ενδεικτικά, μεταξύ των ετών 1914 και 1916 η ετήσια βρετανική παραγωγή πυροβόλων αυξήθηκε από τα 91 στις 4.314. Η παραγωγή των αρμάτων μάχης έφθασε από το μηδέν στα 150, των αεροσκαφών από τα 200 στις 6.100 και των πολυβόλων από τα 300 στις 33.500.

Κατά συνέπεια, επρόκειτο για έναν πόλεμο όχι μόνο στρατών αλλά και εργοστασίων. Τα προπολεμικά σχέδια επ' ουδενί προέβλεπαν κάτι τέτοιο, και πολύ συχνά μάλιστα έρχονταν σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στην πραγματικότητα. Παραδείγματος χάριν, η επιστράτευση εργατών από τις γαλλικές στρατιωτικές αρχές προκάλεσε τη μείωση του εργατικού δυναμικού στη βιομηχανία όπλων Schneider-Creusot κατά το ήμισυ· η επιχείρηση αυτή, όμως, κατασκεύαζε περισσότερα πυροβόλα και περισσότερα βλήματα από οποιαδήποτε άλλη.³³ Οι αρχές των άλλων χωρών δεν ήταν περισσότερο προνοητικές. Η Μεγάλη Βρετανία, η κατ' εξοχήν χώρα του ελεύθερου εμπορίου, εισήλθε στον πόλεμο θεωρώντας ότι η οικονομία μπορούσε και όφειλε να συνεχίσει να λειτουργεί ως συνήθως·

καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου ο Βρετανικός Στρατός και η βρετανική βιομηχανία συγκρούονταν για την απορρόφηση του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού. Στη Γερμανία, η πανίσχυρη χημική-φαρμακευτική εταιρεία Bayer έχασε τους πρώτους μήνες του πολέμου τους μισούς σχεδόν από τις 8.000 εργαζομένους της, γεγονός που επέφερε ανάλογη πτώση της παραγωγής.³⁴ Η τάση να αντιμετωπίζεται ο πόλεμος ως μια αποκομμένη από την κοινωνία δραστηριότητα, ο σχεδόν πλήρης διαχωρισμός στρατιωτικής και πολιτικής εκπαίδευσης, καθώς και οι προβλέψεις για μια βραχύχρονη σύγκρουση, ήταν παράγοντες που διαμόρφωσαν από κοινού το αποτέλεσμα αυτό.

Όπως συνέβαινε πολύ συχνά εκείνη την περίοδο, οι σιδηρόδρομοι αποτέλεσαν το πρότυπο για πολλούς άλλους τομείς. Οι σιδηρόδρομοι όχι μόνον ήταν ύψιστης σημασίας για τη διεξαγωγή του πολέμου αλλά και συγκαταλέγονταν στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις. Λειτουργώντας από τα μέσα του 19ου αιώνα, οι περισσότεροι σιδηρόδρομοι ήταν εξ αρχής ιδιωτικοί, αν και σε ορισμένες χώρες είχαν κρατικοποιηθεί αργότερα. Ακόμη και στις χώρες εκείνες όπου είχαν παραμείνει ιδιωτικοί, ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις έδωσαν τη δυνατότητα στις αρχές να αναλαμβάνουν τον έλεγχό τους και να τους διοικούν χάριν του δημοσίου συμφέροντος –δηλαδή, χάριν των συμφερόντων του στρατού– σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Παρά το γεγονός ότι κανένα κράτος δεν προέβη σε πλήρη εθνικοποίηση των εργοστασίων του, το ίδιο σύστημα εφαρμόστηκε και σε άλλους τομείς της οικονομίας.

Σταδιακά, τα εργοστάσια κατασκευής όπλων (όσα δεν ανήκαν ήδη στην κυβέρνηση), η παροχή ενέργειας και οι απαραίτητες πρώτες ύλες τέθηκαν υπό κυβερνητικό έλεγχο. Έτσι, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι και όχι οι ιδιοκτήτες των εργοστασίων ήταν εκείνοι που αποφάσιζαν πώς θα κατανέμονταν οι πόροι, τι θα παραγόταν, από ποιον, με ποια εργαλεία, κάτω από ποιες συνθήκες και, πολύ συχνά, σε ποιες τιμές.

Κορυφαίοι παράγοντες των εν λόγω συστημάτων ελέγχου ήταν συχνά πρωθυπουργοί όπως ο Βρετανός David Lloyd George, ο οποίος, διόλου συμπτωματικά, είχε διατελέσει παλαιότερα Υπουργός Εξοπλισμών. Στα αμέσως κατώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας οι αρμοδιότητες ανετίθεντο στα υφιστάμενα ή σε νεοσύστατα υπουργεία. Ο καθημερινός έλεγχος, η καθημερινή επίβλεψη ασκούνταν κατά κανόνα από επιχειρηματίες· μόνον αυτοί διέθεταν την απαιτούμενη πρακτική πείρα για την ίδρυση και τη λειτουργία τέτοιων τεράστιων οργανισμών.³⁵ Στην υπηρεσία των τελευταίων ετίθεντο πολυάριθμοι, συχνά νεοδιορισθέντες διοικητικοί υπάλληλοι, που ήταν επιφορτισμένοι με την τήρηση διαφόρων προϋπολογισμών. Τα

εμπόδια που αντιμετώπιζαν όσοι ήταν υπεύθυνοι για την άσκηση του κυβερνητικού ελέγχου ήταν κυρίως πολιτικά, καθώς ούτε οι ενώσεις των βιομηχάνων ούτε οι ηγέτες των συνδικάτων ούτε οι καταναλωτές αποδέχονταν κατ' ανάγκην τον περιορισμό των ελευθεριών τους. Πολλοί από αυτούς προέβαλλαν –έστω και σποραδικώς– αντίσταση, υποσκάπτοντας λάθρα τις προσπάθειες του κράτους με απεργίες και συμμετέχοντας σε δραστηριότητες μαύρης αγοράς.

Ενόσω οι βιομήχανοι ένιωθαν τα αποτελέσματα του κυβερνητικού ελέγχου στις διαδικασίες παραγωγής, οι απλοί άνθρωποι, όσοι δεν είχαν στρατολογηθεί, βίωναν τον αυταρχισμό των κυβερνήσεων, αυτόν που καθίστατο σαφής κυρίως από τη στρατολόγηση του εργατικού δυναμικού. Αναρίθμητες ήταν οι προπολεμικές προβλέψεις, και λιγοστές όσες επαληθεύθηκαν από τα γεγονότα: μία από αυτές ήταν η πρόβλεψη για αύξηση της ανεργίας, καθώς σημειώθηκε πτώση του βιοτικού επιπέδου και, παράλληλα, κάμψη της ζήτησης για τα μη χρειώδη. Ωστόσο, ήδη από το 1915 η κατάσταση αντιστράφηκε, καθώς τα πολύ κερδοφόρα εργοστάσια κατασκευής πολεμικού εξοπλισμού, τα ορυχεία που παρείχαν σε αυτά τις πρώτες ύλες και οι κυκλοφοριακές αρτηρίες που κάλυπταν τις ανάγκες τους γνώρισαν ραγδαία ανάπτυξη. Έτσι, στη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία οι ένοπλες δυνάμεις άρχισαν να απαλλάσσουν άνδρες από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους, ώστε να επιστρέψουν στα σπίτια τους, να αρχίσουν να εργάζονται και να παράγουν τα χρειώδη. Παραδείγματος χάριν, τους τελευταίους μήνες του πολέμου ο αριθμός των Γερμανών που απέλαυαν της προνομιακής αυτής μεταχειρίσεως ανερχόταν στα 2.500.000. Μεταξύ αυτών, λίγο περισσότεροι από τους μισούς είχαν κριθεί μάχιμοι, ικανοί να εκτελέσουν πλήρη στρατιωτική υπηρεσία (*Kriegsverwendungsfaehig*).³⁶

Οι εργάτες που απαλλάσσονταν από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους είχαν κάθε λόγο να θεωρούν ότι είχαν την τύχη με το μέρος τους, καθώς βρίσκονταν μακριά από τα χαρακώματα, ενώ συχνά έπαιρναν πολύ καλούς μισθούς. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι είχαν απαλλαγεί από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους σήμαινε ότι ετίθεντο υπό καθεστώς ελέγχου: υπήρχε πάντοτε το ενδεχόμενο να κληθούν υπό τα όπλα είτε σε μια κατάσταση εκτάκτου ανάγκης είτε λόγω ανυπακοής. Οι κυβερνήσεις έσφιγγαν τα λουριά των εργατών και με άλλα μέσα, όπως ήταν η αύξηση των ωρών εργασίας, η κατάργηση των εργασιακών κανονισμών που αφορούσαν τις βάρδιες, τη νυχτερινή εργασία και την επικινδυνότητα στους εργασιακούς χώρους, καθώς και οι απόπειρες να περιοριστεί η ελευθερία των εργαζομένων να αλλάζουν εργοδότη. Επίσης, μετέβαλαν επί τα χείρω το επίπεδο εκπαίδευσης, ώστε να είναι δυνατή η χρησιμο-

ποίηση λιγότερο εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, επέβαλαν ρυθμίσεις στις μισθολογικές κλίμακες και απαγόρευσαν τις απεργίες. Αν και δεν ήταν πάντοτε αποτελεσματικός, ένας τρομακτικός προπαγανδιστικός μηχανισμός έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να πεισθούν οι εργάτες να διπλασιάσουν την παραγωγικότητά τους.

Όσο δραματικές κι αν ήταν οι αλλαγές αυτές για τους εργαζόμενους στο σύνολό τους, οι επιπτώσεις του πολέμου στο γυναικείο εργατικό δυναμικό ήταν λιγότερο δυσμενείς απ' ό,τι θα πίστευε κανείς. Εάν εξετάσουμε την περίπτωση της Βρετανίας, η συνεισφορά των γυναικών στην πολεμική προσπάθεια παρέμεινε σε τελική ανάλυση περιορισμένη. Το σύνολο των εργαζόμενων γυναικών αυξήθηκε κατά 1.500.000 περίπου, από 3.276.000 τον Ιούλιο του 1914 σε 4.808.000 τέσσερα χρόνια αργότερα. Ωστόσο, οι αριθμοί αυτοί μάλλον παραποιούν την πραγματικότητα. Αποσιωπούν το γεγονός ότι, πριν από τον πόλεμο, πολλές γυναίκες που εργάζονταν ως υπηρέτριες ή υπό καθεστώς αδήλωτης και κακώς αμειβόμενης εργασίας δεν περιλαμβάνονταν στις στατιστικές. Οι γυναίκες αυτές είχαν απλώς αλλάξει εργοδότη, προκειμένου να κερδίσουν περισσότερα χρήματα.

Ακόμη και σε μια περίοδο κατά την οποία περισσότεροι από 4.000.000 Βρετανοί υπηρέτουσαν ως μάχιμοι στο Στρατό Ξηράς ή στο Ναυτικό, έξι στους δέκα Βρετανούς εργαζομένους ήταν άνδρες. Η κυβέρνηση είχε αντιληφθεί ότι οι τομείς της οικονομικής δραστηριότητας που ήταν απολύτως απαραίτητοι για την επιβίωση της χώρας ήταν τα ανθρακωρυχεία, η εμπορική ναυτιλία και η παραγωγή τροφίμων. Από τους τρεις αυτούς τομείς, οι δύο πρώτοι συγκαταλέγονταν στους πλέον επικίνδυνους, κι έτσι η σχεδόν ολοσχερής απουσία γυναικών από αυτούς δεν προκαλεί έκπληξη. Σε ό,τι αφορούσε τον τρίτο, έγινε προσπάθεια να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό με τη συγκρότηση ενός Γυναικείου Στρατού Ξηράς· όμως, το σχέδιο προκάλεσε αντιδράσεις και δεν τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή.³⁷

Από τις οκτώ κύριες εμπόλεμες δυνάμεις, μόνο δύο, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, επέτρεψαν την κατάταξη των γυναικών στο στρατό. Αυτό μάλλον σχετιζόταν με το γεγονός ότι οι εν λόγω χώρες, πριν από τον πόλεμο, κάθε άλλο παρά μεγάλη εκτίμηση έτρεφαν για το στρατό. Από το 1916 η Βρετανία επέτρεψε την κατάταξη γυναικών στο Στρατό Ξηράς και στο Ναυτικό. Αργότερα και οι Ηνωμένες Πολιτείες έπραξαν κάτι ανάλογο. Για να αποφευχθούν φαινόμενα σεξουαλικής παρενόχλησης, που ήταν τότε γνωστή ως «έκλυση ηθών», οι γυναίκες συγκροτούσαν δικά τους, χωριστά σώματα και αξιοποιούνταν σε πολλούς τομείς, όπως η νοσοκομειακή περίθαλψη, οι επικοινωνίες, η διοίκηση, η σίτιση, ως οδηγοί κ.ο.κ.

Ο συνολικός αριθμός των στρατευμένων γυναικών δεν ήταν με-

γάλος· σίγουρα δεν ξεπερνούσε το 1% ή το 2% των στρατευμένων.³⁸ Αυτό που τις διέκρινε ήταν το γεγονός ότι, καθώς προέρχονταν από μεσοαστικά κοινωνικά στρώματα, είχαν συνήθως υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο είτε από το σύνολο του γυναικείου πληθυσμού είτε από τους άρρενες συναδέλφους τους. Αυτό ίσως μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε γιατί εκτελούσαν σε γενικές γραμμές τα καθήκοντά τους διακριτικά και αποτελεσματικά. Άλλωστε, δεδομένου ότι ήταν εθελόντριες και γυναίκες, εάν υπέπιπταν σε κάποιο παράπτωμα, ήταν πάντοτε ευκολότερο να τις απομακρύνουν παρά να τις τιμωρήσουν. Ο Αμερικανός Υπουργός Ναυτικών, Josephus Daniels, όταν οι υφιστάμενοί του θέλησαν να τιμωρήσουν μια γυναίκα, έγραψε τα ακόλουθα: «Δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπίσεις τις γυναίκες όπως τους άνδρες».³⁹

Είτε ανήκε κανείς στο εργατικό δυναμικό είτε όχι, η διανομή τροφίμων με δελτίο ήταν ο παράγοντας εκείνος που έκανε σχεδόν κάθε πολίτη των εμπόλεμων χωρών να βιώσει τον πόλεμο στην καθημερινότητά του. Βεβαίως, δεν ήταν κάτι καινούριο η σίτιση με δελτίο τροφίμων σε πολιορκημένες πόλεις. Παρά ταύτα, ήταν μάλλον η πρώτη φορά στην ιστορία όπου επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί το μέτρο αυτό σε ολόκληρες χώρες, επί τη βάση της διοικητικής δομής του σύγχρονου κράτους. Ο πόλεμος προκάλεσε ελλείψεις τροφίμων, είτε επειδή είχαν μειωθεί οι εισαγωγές (Βρετανία) είτε επειδή είχε διακοπεί η προμήθεια λιπασμάτων (Γερμανία) είτε επειδή είχαν κληθεί υπό τα όπλα τόσο πολλοί άνδρες, που οι αγροτικές εργασίες έπρεπε να εκτελούνται από γυναίκες και παιδιά (σε όλες τις χώρες). Ο πρωταρχικός στόχος της σίτισης με δελτίο ήταν το να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις αυτές με την αποφυγή της σπατάλης και την όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική χρησιμοποίηση των διαθέσιμων αποθεμάτων. Ένας άλλος, θεωρητικός στόχος ήταν η επιτυχής αντιμετώπιση του προβλήματος της αύξησης των τιμών. Σε όλες τις χώρες οι πολεμικές δαπάνες, που μόνον εν μέρει καλύπτονταν από φόρους και δάνεια, οδήγησαν σε άνοδο του πληθωρισμού. Σε όλες τις χώρες ο πληθωρισμός θα μπορούσε εύκολα να δημιουργήσει μια κατάσταση όπου τα διαθέσιμα αποθέματα θα αγοράζονταν από τους ευπόρους, αδικώντας με αυτόν τον τρόπο την πλειονότητα των πολιτών και προκαλώντας κοινωνική αναταραχή, με τη μορφή διαδηλώσεων, απεργιών κ.ο.κ. Η σίτιση με δελτίο εξασφάλιζε σε όλους ίδια μεταχείριση. Επιπροσθέτως, καθιστούσε δυνατή τη διανομή των διαθέσιμων αποθεμάτων κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να προσαρμόζεται η κατανάλωση στις διατροφικές ανάγκες των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού, λόγω χάριν των παιδιών, των ηλικιωμένων, των σκληρά εργαζομένων κ.ο.κ., όπως αυτές καθορίζονταν από τους ειδικούς.

Το σύστημα λειτούργησε καλύτερα σε κάποιες χώρες απ' ό,τι σε

κάποιες άλλες.⁴⁰ Σε όλες τις χώρες υπήρχαν άνθρωποι –γαιοκτήμονες, μαυραγορίτες και οι γυναίκες, παντρεμένες ή ανύπαντρες, που εξαρτιόνταν από αυτούς– που μπορούσαν να αγοράσουν οτιδήποτε προσφερόταν σε οποιαδήποτε τιμή, γι' αυτό και δεν επηρεάστηκαν από τη σίτιση με δελτίο. Σε όλες τις χώρες η αύξηση των τιμών σε συνδυασμό με την έλλειψη τροφίμων έπληξε τους κατοίκους των πόλεων περισσότερο απ' ό,τι τους κατοίκους των χωριών. Ενώ οι τελευταίοι διέθεταν συνήθως επαρκή ποσότητα τροφίμων, οι πρώτοι υπέφεραν από την πείνα. Συχνά ήταν υποχρεωμένοι να μεταβούν στην ύπαιθρο, για να πουλήσουν τα αγαθά τους και να εξασφαλίσουν τρόφιμα· κατ' αυτόν τον τρόπο, η διαδικασία του εκσυγχρονισμού, που συσσωρεύει κατά κανόνα τον πλούτο στις πόλεις, αντιστράφηκε μέχρι ενός σημείου. Ο πληθωρισμός έπληξε, επίσης, τα μέλη των μεσοαστικών στρωμάτων περισσότερο απ' ό,τι τους εργάτες, ορισμένοι από τους οποίους μπορούσαν να αγοράζουν και να καταναλώνουν περισσότερα και καλύτερα τρόφιμα απ' ό,τι πριν από τον πόλεμο. Επιπλέον, ενώ τα έσοδα της μεσοαστικής τάξης παρέμειναν καθηλωμένα, οι εργάτες ήταν συχνά σε θέση να έχουν πλέον μεγαλύτερα έσοδα, αφού εγκατέλειπαν τις εργασίες τους και έβρισκαν δουλειά στις πολεμικές βιομηχανίες. Συνεπεία τούτου, στη Βρετανία τουλάχιστον, το βιοτικό επίπεδο των εργατικών στρωμάτων μάλλον ανέβηκε.⁴¹

Οι ιστορικοί πριν από το 1990 περίπου υποστήριζαν κατά κανόνα ότι τα συστήματα επιστράτευσης της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας ήταν λιγότερο αποτελεσματικά από τα αντίστοιχα της Βρετανίας και της Γαλλίας, και προσπαθούσαν να επιρρίψουν την ευθύνη γι' αυτό το «γεγονός» στον αυταρχισμό, το συντηρητισμό και το μιλιταρισμό. Έκτοτε, επί τη βάση μιας ανάλυσης του αριθμού των στρατιωτών του εχθρού που σκοτώθηκαν ανά δαπανηθείσα νομισματική μονάδα, τουλάχιστον ένας γνωστός ιστορικός ισχυρίστηκε ότι ήταν στην πραγματικότητα αποτελεσματικότερα.⁴² Ωστόσο, ο ισχυρισμός αυτός παραβλέπει το γεγονός πως οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες δε βασίζονταν σε μακρινές θαλάσσιες εμπορικές οδούς, αλλά σε εσωτερικές γραμμές επικοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση, ο πραγματικά καθοριστικός παράγοντας ήταν ότι οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες δεν κατόρθωσαν να διατηρήσουν το υπερπόντιο εμπόριό τους, κυρίως εξαιτίας του αποκλεισμού, αλλά και επειδή, σε αντίθεση ιδίως με τη Βρετανία, δε διέθεταν σημαντικές υπερπόντιες πλουτοπαραγωγικές πηγές που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν, για να πληρώνουν ό,τι αγόραζαν. Έτσι, δεν ήταν σε θέση να αντικαταστήσουν την εγχώρια παραγωγή με εισαγωγές· το αποτέλεσμα ήταν να παρουσιάζονται σοβαρές ελλείψεις και κάποιοι άνθρωποι να λιμοκτονούν.

Χειρότερη από οποιαδήποτε αλλού ήταν η κατάσταση στη Ρω-

σία. Πριν από τον πόλεμο, παρά το εν γένει πολύ χαμηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της, η Ρωσία ήταν μακράν ο μεγαλύτερος παραγωγός τροφίμων στην Ευρώπη (στην πραγματικότητα, η παραγωγή της, που ανερχόταν σε 68.864 μετρικούς τόνους, ήταν τριπλάσια από τη συνολική παραγωγή όλων των άλλων χωρών). Αν και ο πόλεμος προκάλεσε την παραμέληση των αγροκτημάτων και τη μείωση της παραγωγής σιτηρών κατά 12% περίπου (στοιχεία του 1917), η πτώση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από τον περιορισμό των εξαγωγών, καθώς οι εμπορικές οδοί μέσω της Βαλτικής και των Δαρδανελίων ήταν αποκλεισμένες.⁴³ Αυτό που πραγματικά εξόντωσε τους Ρώσους δεν ήταν οι αδιαμφισβήτητες ελλείψεις, αλλά ο πολύ υψηλός πληθωρισμός σε συνδυασμό με τη δυσκολία επιβολής αποτελεσματικού διοικητικού ελέγχου σε μια τεράστια, υπανάπτυκτη χώρα με ένα σχετικώς ανεπαρκές σιδηροδρομικό δίκτυο και μεγάλα ποσοστά αναλφαβητισμού. Λόγω της αύξησης του πληθωρισμού οι κτηματίες είχαν κάθε λόγο να κρύβουν την παραγωγή τους, προκειμένου να εξασφαλίσουν καλύτερες τιμές αργότερα. Το κράτος αδυνατούσε να προμηθευτεί τα προϊόντα αυτά ενάντια στη θέληση των κτηματιών, κάτι που τελικά κατόρθωσαν μόνον οι Μπολσεβίκοι, οι οποίοι κατέφυγαν σε απάνθρωπες μεθόδους, όπως η καταδίκη εκατομμυρίων ανθρώπων σε θάνατο από αστία. Όπως είχε προβλέψει ο Bloch είκοσι χρόνια νωρίτερα, το αποτέλεσμα ήταν πείνα, απεργίες και επανάσταση.

Όσον αφορά τη Ρωσία, λίγοι θα θέσουν εν αμφιβόλω το γεγονός ότι η πείνα, οι απεργίες και η επανάσταση διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ήττα – άλλωστε, αυτό φανερώνεται και από το ότι, ακόμη και πριν από τον Οκτώβριο του 1917, το ρούβλι είχε χάσει την αξία του έναντι του δολαρίου περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο νόμισμα.⁴⁴ Τα στοιχεία που αφορούν τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία είναι λιγότερο σαφή. Είναι πέραν πάσης αμφιβολίας ότι ο άμαχος πληθυσμός και των δύο χωρών υπέστη τα πάνδεινα – μάλιστα, το τελευταίο έτος του πολέμου τα επίσημα γερμανικά δελτία τροφίμων προέβλεπαν μόνον επτά λίβρες πατάτες, 250 γραμμάρια κρέατος και λιγότερα από 100 γραμμάρια λίπους την εβδομάδα. Είναι πέραν πάσης αμφιβολίας, επίσης, ότι οι παράγοντες αυτοί προκάλεσαν σημαντική δυσαρέσκεια και κοινωνική αναταραχή κατά το τελευταίο έτος του πολέμου, αν και μπορεί να αντιτάξει κανείς το γεγονός ότι η Γαλλία και η Ιταλία είχαν αντιμετωπίσει παρόμοιες δυσκολίες το 1917 και είχαν κατορθώσει, στο τέλος, να τις ξεπεράσουν. Εξίσου βέβαιο, όμως, είναι ότι οι τελευταίες εβδομάδες πριν από την ανακωχή βρήκαν τους στρατούς των χωρών αυτών, όπως και των συμμαχικών δυνάμεων, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας, να έχουν ηττηθεί στο πε-

δίο της μάχης και να έχουν απωθηθεί. Στις 2 Οκτωβρίου, όταν ο Hindenburg, ο οποίος είχε προαχθεί το 1916 σε Αρχηγό του Στρατού, επισκέφθηκε τον Κάιζερ, για να ζητήσει τον τερματισμό των εχθροπραξιών, αυτό ακριβώς είχε κατά νουν. Αργότερα, την ίδια ημέρα, ο Ludendorff, δεύτερος μετά τον Hindenburg στη στρατιωτική ιεραρχία και ίσως ο ισχυρότερος άνδρας στη Γερμανία, υπέβαλε εγγράφως στον Κάιζερ μια ανάλογη εισήγηση. Ήταν η ανικανότητα του στρατού να συνεχίσει τον πόλεμο που καθιστούσε άσκοπες τις περαιτέρω θυσίες εκ μέρους του άμαχου πληθυσμού, κι όχι η κατάσταση του άμαχου πληθυσμού που καθιστούσε επιβεβλημένο τον τερματισμό των εχθροπραξιών εκ μέρους του στρατού.⁴⁵

Εν ολίγοις, η υπεροχή της άμυνας έναντι της επίθεσης είχε προκαλέσει έναν πόλεμο φθοράς σε όλα σχεδόν τα μέτωπα όπου είχαν σταλεί στρατιωτικές δυνάμεις, προκειμένου να επιτευχθεί μια καθοριστική νίκη. Ο πόλεμος φθοράς σήμαινε ότι οι ναυτικές επιχειρήσεις διαδραμάτιζαν σπουδαιότερο ρόλο απ' ό,τι είχε προβλεφθεί, αλλά η σημαντικότερη συνέπειά του ήταν το γεγονός ότι έδινε στους εμπολέμους ό,τι χρειάζονταν για να μεταβάλουν τη φύση του πολέμου: χρόνο.

Μέχρι τότε ο πόλεμος ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό η σύγκρουση στρατιωτικών και μόνο δυνάμεων – γεγονός που φανερώνεται στα στρατιωτικά συγγράμματα της εποχής εκείνης και εξηγεί το γιατί η στρατιωτική και η πολιτική εκπαίδευση ήταν σχεδόν πλήρως διαχωρισμένες. Ο πόλεμος μετατρέποταν πλέον σε μια κολοσσιαία προσπάθεια συντονισμού όλων των εθνικών πόρων – από τα εργοστάσια έως το εργατικό δυναμικό και από τις πρώτες ύλες έως τις μηχανές –, σε τέτοιο βαθμό που, θεωρητικώς και εν μέρει πρακτικώς, να μην μπορεί να παραχθεί ούτε μια βίδα και να μην μπορεί να κατανλωθεί ούτε μια θερμίδα χωρίς επίσημη έγκριση.

Αν και οι πρώτες φάσεις του πολέμου ήταν συχνά συγκεχυμένες, όλες οι εξειδικευμένες γνώσεις που διέθεταν τα σύγχρονα κράτη, όλη η διοικητική δομή τους, όλα τα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς χρησιμοποιήθηκαν στην πολεμική προσπάθεια. Με τη σημαντική εξαίρεση της Ρωσίας, μιας ημι-αναπτυγμένης χώρας, που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται βιομηχανικά πριν από δύο μισά μόλις δεκαετίες, οι περισσότερες εμπόλεμες χώρες αξιοποίησαν τους πόρους τους όσο το δυνατόν καλύτερα. Πέραν των Ηνωμένων Πολιτειών, που, χάρη στη γεωγραφική θέση τους και το γεγονός ότι ενεπλάκησαν στον πόλεμο επί δεκαοκτώ μόλις μήνες, δεν αντιμετώπισαν ιδιαίτερες δυσκολίες, νικητές αναδείχθηκαν τελικά οι εμπόλεμοι που διέφυγαν τους αποκλεισμούς και, ταυτόχρονα, δημιούργησαν αποτελεσματικά συστήματα παραγωγής, κατανομής του εργατικού δυναμικού και σίτισης.

2.5. Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΤΑ ΗΝΙΑ

Η παράταση των εχθροπραξιών, που επέτρεψε στους εμπολέμους να οργανώσουν τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματά τους, τους έδωσε επίσης την ευκαιρία να πειραματιστούν με νέα όπλα και οπλικά συστήματα. Μολονότι οι στρατιωτικές και τεχνολογικές καινοτομίες έχουν μακρά ιστορία, πριν από το 19ο αιώνα πραγματικά νέα τεχνολογικά επιτεύγματα εμφανίζονταν σχετικά σπάνια. Ασφαλώς, δεν είναι εύκολο να υποστηριχθεί ότι οι στρατοί της Γαλλίας, της Πρωσίας, της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Μεγάλης Βρετανίας βγήκαν από τον Επταετή Πόλεμο (1756-1763) πολύ καλύτερα εξοπλισμένοι απ' ό,τι ήταν όταν ενεπλάκησαν σε αυτήν τη σύρραξη. Ωστόσο, με την εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης, μετά το 1815, τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα, αντί να παρουσιάζονται λίγο-πολύ κατά τύχη και λίγο-πολύ συμπτωματικά, ήταν πλέον τα προϊόντα συστηματικής έρευνας και ανάπτυξης.⁴⁶ Η τεχνολογική πρόοδος επιταχύνθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε τα όπλα καθίσταντο ξεπερασμένα εντός μίας δεκαετίας.

Τον Αύγουστο του 1914 όλες οι κύριες εμπόλεμες δυνάμεις διέθεταν αρκετές εκατοντάδες αεροσκάφη, καθώς και μια μικρή αλλά δυναμική στρατιωτική βιομηχανία που τα παρήγε.⁴⁷ Αμέσως μετά την έναρξη των εχθροπραξιών τα αεροσκάφη άρχισαν να εκτελούν αναγνωριστικές αποστολές, όπως ίσως είχε σχεδιαστεί πριν από τον πόλεμο. Σχεδόν αμέσως οι πιλότοι άρχισαν να φέρουν πιστόλια ή καρραμπίνες και να πυροβολούν ο ένας τον άλλον στον αέρα. Όπως ήταν αναπόφευκτο σε αυτό το αρχικό στάδιο, περίεργα περιστατικά συνέβαιναν κατά τόπους. Ορισμένοι πιλότοι ήταν εφοδιασμένοι ακόμη και με εμπρηστικά βλήματα, προκειμένου να πυροπολήσουν το καραβόπανο από το οποίο είχαν κατασκευαστεί η άτρακτος και τα φτερά των αεροσκαφών, καθώς και τα αερόστατα.

Το 1915 το όπλο που χρησιμοποιούνταν στις αερομαχίες ήταν πλέον το πολυβόλο. Ωστόσο, όταν τα πολυβόλα έβαλλαν προς τα εμπρός, υπήρχε κίνδυνος να χτυπηθεί ο έλικας, ο οποίος, μια και ήταν ξύλινος, θα διαλυόταν από τις σφαίρες. Έτσι, οι σχεδιαστές υποχρεώθηκαν να πειραματιστούν με ένα σωρό αυτοσχεδιασμούς. Ορισμένοι ανέθεταν το χειρισμό του πολυβόλου σε ένα δεύτερο μέλος του πληρώματος, που έβαλλε στο πλάι και προς τα πίσω· άλλοι τοποθετούσαν ένα πολυβόλο στο φτερό, και ο πιλότος άνοιγε πυρ με τη βοήθεια ενός συρματόσχοινου που ήταν δεμένο στη σκανδάλη. Το 1916 το πρόβλημα λύθηκε με την προσθήκη μιας συσκευής που συγχρόνιζε το πολυβόλο ή τα πολυβόλα με τον έλικα, γεγονός που επέτρεπε στον πιλότο να πυροβολεί προς τα εμπρός και καθι-

στούσε πολύ ευκολότερη τη σκόπευση. Αν και η εφεύρεση αυτή καθαυτήν ήταν ολλανδική, οι πρώτοι που τη χρησιμοποίησαν ήταν οι Γερμανοί. Καθώς αεροσκάφη και των δύο πλευρών καταρρίπτονταν συνεχώς πάνω από εχθρικά εδάφη, ήταν ζήτημα μόλις λίγων εβδομάδων η αντιγραφή της.

Οι αερομαχίες ήταν ένα εντελώς νέο πεδίο, που απαιτούσε δοκιμές και σφάλματα. Ο μόνιμος στόχος του πιλότου ήταν το να τοποθετήσει το αεροσκάφος του σε τέτοια θέση, ώστε να μπορεί να βάλει εναντίον του εχθρού χωρίς αυτός να είναι ικανός να ανταποδώσει τα πυρά. Συνήθως αυτό σήμαινε προσέγγιση του εχθρικού αεροσκάφους από πίσω, είτε από ένα ψηλότερο είτε από ένα χαμηλότερο σημείο, και κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να τυφλώνει ο ήλιος τον εχθρό. Για να το επιτύχουν αυτό, οι πιλότοι έπρεπε επίσης να αξιοποιούν τις καιρικές συνθήκες, δηλαδή να ξεπροβάλλουν μέσα από τα σύννεφα την κατάλληλη στιγμή ή να κρύβονται μέσα σε αυτά όταν απειλούνταν. Έως το 1916 οι πιλότοι ήταν σε θέση να εκτελούν τους περισσότερους απαραίτητους ελιγμούς, όπως φανερώνει και το γεγονός ότι, έως σήμερα, αρκετοί από αυτούς φέρουν το όνομα πιλότων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οι αερομαχίες ήταν θεαματικές, καθώς διεξάγονταν μακριά από τα μανιασμένα πλήθη που μετείχαν στις χερσαίες επιχειρήσεις, ήταν κλασικές μονομαχίες, μάχες ανάμεσα σε δύο αντιπάλους, και εγκυμονούσαν τεράστιους κινδύνους (τα πρώτα αλεξίπτωτα έκαναν την εμφάνισή τους μόλις προς τα τέλη του πολέμου). Οι πιλότοι ήταν συνήθως άνδρες εύποροι· ορισμένοι από αυτούς, που είχαν καταρρίψει πολλούς αντιπάλους, γίνονταν λαϊκοί ήρωες, τους οποίους τιμούσαν οι επίσημοι, μέχρι και ο ίδιος ο Κάιζερ. Αμέτρητες ήταν οι προτάσεις που δέχονταν από γυναίκες που ήθελαν να κοιμηθούν μαζί τους, με ή χωρίς γάμο.

Λιγότερο θεαματικές, αλλά εξίσου σημαντικές, ήταν οι άλλες αποστολές της Πολεμικής Αεροπορίας, όπως τα αεροσκάφη σε ρόλο συνδέσμου, η παρατήρηση θέσεων του εχθρικού Πυροβολικού και οι προσβολές από αέρος (χαμηλή πτήση και πολυβολισμός των φαλάγγων ή των χαρακωμάτων του εχθρού). Η τελευταία αποστολή ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη· ορισμένα αεροσκάφη ενισχύονταν με ελαφρά θωράκιση για προστασία.

Πέραν των αναγνωριστικών αποστολών, ο πόλεμος έφερε ευθύς εξαρχής και τους πρώτους βομβαρδισμούς από αέρος, αποστολές που πραγματοποιούνταν εκ του προχείρου, καθώς οι πιλότοι επιχειρούσαν να πλήξουν τους στόχους τους με χειροβομβίδες. Αργότερα έκαναν την εμφάνισή τους αεροσκάφη εξοπλισμένα με ειδικούς μηχανισμούς ρίψης βομβών, κι άρχισε να καθίσταται σαφής η διαφορά ανάμεσα σε αυτά και τους ελαφρύτερους, πιο ευέλικτους τύπους.

Οι πρώτοι «στρατηγικοί» βομβαρδισμοί –στρατηγικοί υπό την έννοια ότι οι επιθέσεις αφορούσαν στόχους που βρίσκονταν στα μετόπισθεν και όχι στο μέτωπο– πραγματοποιήθηκαν από τους Γερμανούς το 1915, με τη χρήση ελαφρύτερων από τον αέρα αεροπλάνων. Παρά ταύτα, δεδομένης της πρωτόγονης κατάστασης της τεχνολογίας, δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι, ως βομβαρδιστικά, τα αεροσκάφη διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στον πόλεμο. Ωστόσο, ως βοηθητικά αεροσκάφη έγιναν απαραίτητα, κι αυτό φανερώνεται από το γεγονός ότι, στη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία από κοινού, ο συνολικός αριθμός των αεροσκαφών που παρήχθησαν από το 1914 έως το 1918 ήταν περίπου 150.000.

Ενώ λιγοστά αεροσκάφη είχαν χρησιμοποιηθεί σε πολέμους ακόμη και πριν από το 1914, το άρμα μάχης ήταν μια ολότελα νέα εφεύρεση. Το θωρακισμένο αυτό κατασκεύασμα, που μπορούσε να προελαύνει στο πεδίο της μάχης, έγινε πραγματικότητα μόλις στις αρχές του 20ού αιώνα, μετά την εφεύρεση του κινητήρα εσωτερικής καύσης αφενός και της ερπύστριας αφετέρου. Τα πρώτα πειραματικά άρματα, που είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να ξεπερνούν τα χαρακώματα και να παρέχουν συγχρόνως κάλυψη στους στρατιώτες που τα ακολουθούσαν, κατασκευάστηκαν στη Βρετανία το 1915. Έχοντας κάπως διαφορετικές ιδέες αναφορικά με την εμφάνισή τους, οι Γάλλοι άρχισαν επίσης να κατασκευάζουν άρματα μάχης την ίδια περίπου εποχή. Σε σύγκριση με τα άρματα που επρόκειτο να κάνουν την εμφάνισή τους στο μεσοπόλεμο, τα πρώτα άρματα μάχης ήταν μεγάλα και βαρέως εξοπλισμένα· ορισμένα έφεραν δύο κανόνια των έξι λιβρών, ένα σε κάθε πλευρά. Ωστόσο, προοριζόνταν για δράση εναντίον δυνάμεων Πεζικού και όχι εναντίον άλλων αρμάτων μάχης.

Τα άρματα μάχης πήραν το βάπτισμα του πυρός στο Somme το 1916. Δεν έκαναν αισθητή την παρουσία τους τότε, δεδομένου ότι δεν ήταν επαρκώς εξελιγμένα από τεχνολογικής πλευράς και ήταν ολιγάριθμα. Έκαναν, όμως, αισθητή την παρουσία τους στο Cambrai το Νοέμβριο του 1917, όταν 500 τέτοια θηριώδη κατασκευάσματα, έπειτα από ένα σύντομο αλλά σφοδρό βομβαρδισμό από 1.000 πυροβόλα, συνέβαλαν στη διάσπαση ενός τομέα του Γερμανικού Μετώπου.⁴⁸ Όπως συνέβαινε σχεδόν πάντοτε, οι Γερμανοί κατόρθωσαν να θέσουν υπό έλεγχο το ρήγμα ρίχνοντας στη μάχη νέα στρατεύματα και εξαπολύοντας αντεπίθεση. Παρά ταύτα, έκτοτε η σπουδαιότητα του άρματος μάχης αυξήθηκε, μέχρις ότου αυτό κατέστη όπλο πρώτης γραμμής σε όλες τις μεγάλης κλίμακας επιθέσεις των Γάλλων και των Βρετανών έως το τέλος του πολέμου. Οι Γερμανοί, εν μέρει επειδή δεν αντιλήφθηκαν τη σημασία των αρμάτων μάχης και εν μέρει επειδή ο Ludendorff δεν πίστευε ότι άξι-

ζαν τα λεφτά τους,⁴⁹ κατασκεύασαν ελάχιστα – κι αυτά που κατασκεύασαν διέθεταν συνήθως υπεράριθμο πλήρωμα (έως και δεκαοκτώ στρατιώτες), ήταν ασταθή, ευπρόσβλητα και αναποτελεσματικά, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να προτιμούν οι Γερμανοί να χρησιμοποιούν τα καταληφθέντα άρματα μάχης των Συμμάχων και όχι τα δικά τους.⁵⁰

Τα πρώτα άρματα μάχης που εμφανίστηκαν στο πεδίο της μάχης προκάλεσαν πανικό στους αμυνομένους, σχεδόν αμέσως όμως ελήφθησαν αντίμετρα, υπό τη μορφή τάφρων με ικανό πλάτος και βάθος, ώστε να αναχαιτίζουν την προέλαση των αρμάτων. Με τη σειρά τους, τα άρματα μάχης, για να αντιμετωπίσουν τις τάφρους, έφεραν προωθητές γαιών. Την ίδια αμυντική λειτουργία επιτελούσαν ειδικά τυφέκια με πυρομαχικά ικανά να διαπερνούν τη θωράκιση των αρμάτων μάχης, καθώς και πυροβόλα ευθυτενούς τροχιάς.⁵¹ Άλλοι παράγοντες που δεν επέτρεψαν στα πρώτα άρματα μάχης να διαδραματίσουν πραγματικά καθοριστικό ρόλο ήταν η μικρή εμβέλειά τους, η χαμηλή ταχύτητά τους, τα μηχανικά προβλήματα τους και οι εξαιρετικά δυσχερείς συνθήκες που καλούνταν να αντιμετωπίσουν τα πληρώματά τους. Εκτός τού ότι υπέφεραν από το θόρυβο και προσέκρουαν στα τοιχώματα της καμπίνας τού άνευ αναρτήσεων άρματος μάχης, τα πληρώματα διέτρεχαν πάντοτε τον κίνδυνο να πάθουν ασφυξία από τα αέρια της εξάτμισης. Στα προβλήματα αυτά έρχονταν να προστεθούν δυσκολίες που σχετίζονταν με τη διοίκηση των αρμάτων. Ο μικρός, ηλεκτρικός ασύρματος που διέθεταν λειτουργούσε μόνον όσο τα άρματα μάχης ήταν εν στάσει με σβηστές τις μηχανές, ενώ ακόμη και τότε είχε εμβέλεια μικρότερη των 200 μέτρων. Οι χρωματιστοί μεταλλικοί δίσκοι επικοινωνίας που σείονταν μέσα από ανοίγματα ήταν ακόμη λιγότερο αξιόπιστοι. Όπως θρυλείται, τόσο οι άνδρες των πληρωμάτων όσο και οι στρατιώτες που συνόδευαν τα άρματα μάχης εφοδιάζονταν μερικές φορές με σφυριά, οι μεν για να χτυπούν ο ένας τον άλλον στο κράνος και οι δε για να κάνουν το ίδιο στα πλαϊνά τμήματα των αρμάτων.

Όταν έληξε ο πόλεμος, εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε νηπιακό επίπεδο οι απόπειρες να διεξαχθούν επιχειρήσεις στις οποίες μετείχαν από κοινού αεροσκάφη και άρματα μάχης, και ήταν ικανές να επιτύχουν κάτι περισσότερο από τη διάσπαση μιας γραμμής χαρακωμάτων. Στα σχέδιά του για το έτος 1919, ο Γάλλος Στρατάρχης Foch, ο Ανώτατος Διοικητής των Συμμάχων στο Δυτικό Μέτωπο, περιελάμβανε τη χρησιμοποίηση τουλάχιστον 10.000 αρμάτων μάχης, δε γνωρίζουμε όμως το εάν η σκέψη του έφθασε πέρα από το μέτωπο.⁵² Ένας αξιωματικός με σαφώς κατώτερη θέση στη στρατιωτική ιεραρχία, ο Επιτελάρχης του Βρετανικού Βασιλικού Σώματος των

Τεθωρακισμένων. Αντισυνταγματάρχης J.F.C. Fuller*, διατύπωσε ορισμένες ριζοσπαστικές προτάσεις επί του θέματος.⁵³ Εισηγήθηκε τη χρησιμοποίηση ενός συνδυασμού βαρέων και μέσων αρμάτων μάχης, όχι μόνο για να προκληθούν ρήγματα στις γραμμές άμυνας του εχθρού, αλλά και για να πληγούν διοικητικά κέντρα και επικοινωνιακά δίκτυα στα μετόπισθεν, ενέργειες που θα έπρεπε να συνοδευτούν από επιχειρήσεις διώξεως «τουλάχιστον τριάντα δύο χιλιομέτρων ανά ημέρα, επί πέντε έως επτά ημέρες».

Δεν είναι σαφές το εάν τα τεχνικά μέσα της εποχής εκείνης μπορούσαν όντως να ανταποκριθούν σε ένα τόσο φιλόδοξο σχέδιο. Παρά τη φήμη που απέκτησε αργότερα, το «Σχέδιο 1919» του Fuller ήταν μάλλον μια γενική διακήρυξη αρχών παρά μια απόπειρα να καταγραφεί με κάθε λεπτομέρεια το ποιος θα έπρεπε να κάνει τι, πώς, με ποια σειρά και σε ποιον, σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Τελικά, ο μετασχηματισμός των πολιορκητικών μηχανών σε τεθωρακισμένες μονάδες, η οργάνωσή τους σε μεραρχίες και ο συντονισμός τους με τις αεροπορικές δυνάμεις, ώστε να γίνουν τα άρματα μάχης ικανά για επιχειρήσεις στα μετόπισθεν του εχθρού, συνέβησαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Όταν έκαναν τελικά την εμφάνισή τους οι αλλαγές αυτές, το προβάδισμα είχαν οι Γερμανοί και όχι οι Βρετανοί.

Ίσως το πλέον εντυπωσιακό στοιχείο σε όλα αυτά ήταν το πόσο γρήγορα εξελίχθηκε η τεχνολογία των τεθωρακισμένων. Μέσα στην τριετία που ακολούθησε την πρώτη εμφάνισή τους, τα βρετανικά άρματα μάχης παρουσίασαν οκτώ διαφορετικά μοντέλα, ορισμένα από τα οποία διέθεταν αρκετές παραλλαγές. Τα εν λόγω άρματα άρχιζαν ήδη να διακρίνονται σε δύο βασικούς τύπους, τα βαρέα άρματα μάχης για τη διάσπαση των δικτύων χαρακωμάτων και τα μέσα άρματα μάχης για την αναγνώριση του εδάφους και τη διώξη του αντιπάλου. Το πειραματικό μοντέλο Tritton του 1915 είχε κινητήρα που απέδιδε 105 ίππους και ανέπτυσε ταχύτητα 3,7 μιλίων την ώρα. Τρία χρόνια αργότερα το Mark D είχε κινητήρα τρεις φορές ισχυρότερο και ανέπτυσε ταχύτητα 20 μιλίων την ώρα. Ακόμη και τα λεγόμενα Funnies, ειδικά μηχανήματα πολλαπλών χρήσεων που εμφανίστηκαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαν ήδη τους προδρόμους τους το 1917-1918. Ορισμένα άρματα μάχης έφεραν γάντζους, για να είναι σε θέση να κόβουν τα συρματοπλέγματα, ενώ άλλα έσυραν έλκηθρα φορτωμένα με προμήθειες.

* Σ.τ.Ε.: Ο Βρετανός Υποστράτηγος J.F.C. Fuller (1878-1966) έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υπήρξε ο «πατέρας» των βρετανικών τεθωρακισμένων, ένας από τους πρώτους και κορυφαίους θεωρητικούς των τεθωρακισμένων.

Η εξέλιξη των αεροσκαφών ήταν ακόμη ταχύτερη. Το 1914 ένα γαλλικό αναγνωριστικό αεροσκάφος όπως το Blériot XI ζύγιζε λιγότερο από έναν τόνο. Διέθετε κινητήρα που απέδιδε 70 ίππους, μέγιστη οροφή 3.300 ποδιών και μέγιστη ταχύτητα 66 μιλίων την ώρα.⁵⁴ Τρία χρόνια αργότερα ένα μαχητικό Nieuport 28 ζύγιζε κατά τι λιγότερο, αλλά διέθετε κινητήρα που απέδιδε 160 ίππους, μέγιστη οροφή 17.000 ποδιών και μέγιστη ταχύτητα 122 μιλίων την ώρα. Τα πρώτα καθαυτό βομβαρδιστικά κατασκευάστηκαν στη Γαλλία το 1915· ενδεικτικά, το Voisin 5 ζύγιζε λίγο περισσότερο από έναν τόνο, διέθετε ένα μόνον κινητήρα που απέδιδε 150 ίππους και μπορούσε να μεταφέρει βόμβες συνολικού βάρους 130 λιβρών σε απόσταση 100 περίπου μιλίων, να προβεί στη ρίψη αυτών και να επιστρέψει στη βάση του. Τέσσερα χρόνια αργότερα το ιταλικό Caproni Ca.46 ζύγιζε πάνω από πέντε τόνους, διέθετε τέσσερις κινητήρες που απέδιδαν 300 ίππους ο καθένας και μπορούσε να μεταφέρει βόμβες συνολικού βάρους σχεδόν ενός τόνου σε απόσταση σχεδόν 200 μιλίων. Τα αεροσκάφη υπερείχαν πλέον των ελαφρύτερων από τον αέρα μηχανημάτων τόσο στην ταχύτητα όσο και στη μεταφορική ικανότητα. Ύστερα από λίγα χρόνια οι ελαφρύτερες από τον αέρα συσκευές χρησιμοποιούνταν σχεδόν αποκλειστικά για την ανύψωση συρματόσχοινων ανάσχεσης αεροσκαφών.

Όπως συμβαίνει πάντοτε σε περιόδους ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης, οι σχεδιαστές, υπό την πίεση να υπάρξουν σε σύντομο χρονικό διάστημα αποτελέσματα, μερικές φορές επιτάχυναν υπέρ το δέον την παραγωγική διαδικασία. Σε άλλες περιπτώσεις δεν υπέβαλλαν στις αρμόζουσες δοκιμασίες τα δημιουργήματά τους. Παραδείγματος χάριν, τα πρώτα βρετανικά άρματα μάχης διέθεταν θυρίδες παρατήρησης καλυμμένες με γυαλί, που θρυμματιζόταν σε περίπτωση επιτυχούς εχθρικής βολής και έπληττε τα μάτια των ανδρών του πληρώματος. Πολύ περισσότερα, μάλιστα, ήταν τα σχέδια που δημιουργούνταν στα σχεδιαστήρια από τα προϊόντα που παράγονταν στα εργοστάσια. Αρκετά από τα προϊόντα που έφθαναν τελικά στο πεδίο της μάχης αποδεικνύονταν θνησιγενή και άχρηστα. Έτσι, προς τα τέλη του πολέμου, οι Βρετανοί κατασκεύασαν ένα γιγαντιαίο βομβαρδιστικό με έξι κινητήρες, το Tarrant Tabor· η σχεδιάσή του ήταν τόσο κακή, που το εν λόγω αεροσκάφος συνετρίβη στην πρώτη δοκιμαστική πτήση του. Οι Γερμανοί κατασκεύασαν δύο θηριώδη άρματα μάχης, βάρους 160 τόνων το καθένα, κάτι που επανέλαβαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Αμερικανοί πάλι, που δεν ήταν ικανοποιημένοι από τους διαθέσιμους κινητήρες εσωτερικής καύσης, πειραματίστηκαν με ένα ατμοκίνητο άρμα μάχης.

Ακόμη κι όταν η σχεδίαση ήταν ικανοποιητική, πολύ συχνά τα

αντίμετρα λαμβάνονταν τόσο γρήγορα, που τα καθαυτό αποτελέσματα ενός όπλου ήταν πρακτικώς ανύπαρκτα. Μέσα στον αχό της εν εξελίξει εκατόμβης ούτε καν γίνονταν αντιληπτά.

2.6. Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ

Δε θα μάθουμε ποτέ εάν η Γερμανία θα μπορούσε να αναδειχθεί νικήτρια του πολέμου – παραδείγματος χάριν, υπερνικώντας τους Γάλλους στο Μάρνη ή κατασκευάζοντας λιγότερα θωρηκτά και περισσότερα υποβρύχια, με τα οποία θα απέκοπτε την τροφοδοσία της Βρετανίας. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι, εάν εξετάσουμε τους δύο συνασπισμούς που συγκρούστηκαν, νικήτρια του πολέμου δεν υπήρξε η πλευρά που διέθετε τις καλύτερες ένοπλες δυνάμεις ή το καλύτερο πολιτικό σύστημα για τη χειραγώγηση του πληθυσμού της. Αντίθετα, νικήτρια αναδείχθηκε η πλευρά που, χάρη στο μεγαλύτερο πληθυσμό, τους περισσότερους οικονομικούς πόρους και τις υπερπόντιες εμπορικές δραστηριότητές της, κατόρθωσε να παρατάξει στα πεδία της μάχης τα περισσότερα τάγματα και να τα εξοπλίσει με το μέγιστο αριθμό έτοιμων προς χρήση όπλων, έστω κι αν αυτά δεν επέφεραν επαναστατικές αλλαγές.

Εάν συνυπολογιστούν όσοι έχασαν τη ζωή τους, τραυματίστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν στα πεδία της μάχης, ο συνολικός αριθμός των στρατιωτικών απωλειών για τις δύο πλευρές ανήλθε σε κάτι λιγότερο από 33.000.000. Οι νεκροί ήταν σχεδόν 1.500.000 – τετραπλάσιοι από τους νεκρούς της Γαλλικής Επανάστασης και των Ναπολεόντειων Πολέμων, που είχαν διαρκέσει έξι φορές περισσότερο. Η χώρα με το μεγαλύτερο επιβεβαιωμένο αριθμό νεκρών ήταν, ως συνήθως, η Ρωσία, εξαιτίας του μοναδικού συνδυασμού του τεράστιου αλλά καθυστερημένου πληθυσμού της, της οικονομικής υπανάπτυξης της χώρας και της ανάξιας ηγεσίας της. Η χώρα που πέρασε τις μεγαλύτερες δοκιμασίες, αναλογικά προς τον πληθυσμό της, ήταν η Σερβία. Σε ό,τι αφορά μόνον τις Μεγάλες Δυνάμεις, ο αριθμός των νεκρών, σε σύγκριση με το συνολικό πληθυσμό τους, κυμαινόταν από ένα επί τοις χιλίοις στις Ηνωμένες Πολιτείες έως τριάντα τέσσερα επί τοις χιλίοις στη Γαλλία. Σε σύγκριση με τον ανδρικό πληθυσμό, που ήταν το ήμισυ του συνολικού πληθυσμού, οι απώλειες ήταν, ασφαλώς, διπλάσιες. Στη Σερβία, περίπου ένας στους πέντε μάχιμους άνδρες (σε ηλικία 15-49 ετών) σκοτώθηκε. Στη Σκωτία, το αντίστοιχο ποσοστό ήταν ένας στους δέκα· στη Γαλλία, τουλάχιστον ένας στους επτά.⁵⁵

Από όλους όσοι έκαναν προβλέψεις για τον πόλεμο, αυτοί που αποδείχθηκαν περισσότερο ακριβείς ήταν μάλλον ο Ivan Bloch και

ο Julian Corbett. Όχι τυχαία, κανείς τους δεν ήταν στρατιωτικός. Το γεγονός αυτό τους έδινε τη δυνατότητα να έχουν μια ευρύτερη θεώρηση της σύρραξης σε σύγκριση με τους περισσότερους στρατιωτικούς της εποχής εκείνης, να εξετάζουν όχι μόνον τα οπλικά συστήματα και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, αλλά και την οικονομία και την πολιτική. Χάρη στην ενδελεχή μελέτη των στρατιωτικών συγγραμμάτων, ο Bloch γνώριζε για τα όπλα όσα και οι περισσότεροι αξιωματικοί· ωστόσο, δε γνώριζε ορισμένα από τα σημαντικότερα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα, όπως ήταν το βαρύ πυροβολικό και τα μηχανοκίνητα οχήματα. Υποτίμησε, επίσης, την ικανότητα των σύγχρονων κρατών να ποδηγετήσουν τους πολίτες τους· παρά ταύτα, η κύρια πρόβλεψή του για τη μεγάλη χρονική διάρκεια ενός πολέμου φθοράς με όλα τα συνεπακόλουθα, που περιελάμβαναν και την πλήρη κατάρρευση ολόκληρων κρατών, επαληθεύθηκε από τα γεγονότα. Από την άλλη πλευρά, η σπουδαιότερη πρόβλεψη του Corbett ήταν η άποψη που διατύπωσε ότι η ναυτική ισχύς, ως παράγοντας χρήσιμος περισσότερο στην προστασία των θαλάσσιων εμπορικών οδών και λιγότερο στη διεξαγωγή καθοριστικών ναυμαχιών, θα ήταν καίριας σημασίας.

Χωρίς ναυτική ισχύ η Βρετανία δε θα μπορούσε να συνδράμει τη Γαλλία, η δε Γερμανία, που διέθετε πολύ περισσότερες πλουτοπαραγωγικές πηγές, θα είχε μάλλον κερδίσει τον πόλεμο μέσα σε λίγους μήνες, όπως συνέβη το 1870-1871. Παρομοίως, χωρίς ναυτική ισχύ η βρετανική ή η γαλλική βοήθεια δε θα μπορούσε να φθάσει στη Ρωσία, η οποία μπορεί να είχε καταρρεύσει νωρίτερα απ' ό,τι συνέβη στην πραγματικότητα. Κατά μείζονα λόγο, θα ήταν αδύνατο για τις Ηνωμένες Πολιτείες να αξιοποιήσουν τα εξαιρετα διαθέσιμα μέσα τους, έστω και σε σχετικά περιορισμένο βαθμό, όσο διαρκούσε ο πόλεμος. Αντιθέτως, μόνον η ναυτική ισχύς, αυτήν τη φορά υπό τη μορφή υποβρυχίων, θα μπορούσε να αποτρέψει αυτήν την εξέλιξη. Η ναυτική ισχύς επέτρεψε, επίσης, στη Γαλλία και στη Βρετανία να ανοίξουν πολυάριθμα δευτερεύοντα μέτωπα σε τόπους απόμακρους, όπως η Μακεδονία, η Καλλίπολη, η Παλαιστίνη και η Μεσοποταμία, αν και ορισμένοι θα ισχυρίζονταν πως το γεγονός αυτό περισσότερο επέφερε διασπορά των δυνάμεών τους και λιγότερο συνέβαλε στη νίκη τους. Σημαντικότερο ήταν το γεγονός ότι η ναυτική ισχύς τους έδωσε τη δυνατότητα να διατηρήσουν την επαφή με τις κτήσεις τους, από τις οποίες προέρχονταν ένα μεγάλο μέρος των πρώτων υλών τους (συμπεριλαμβανομένου του πετρελαίου) και ένα τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού τους. Ελλείψει της ναυτικής ισχύος, τα φορτηγά των Συμμάχων μπορεί να μην είχαν τροχούς με ελαστικά (καουτσούκ), αλλά τροχούς μόνο με χαλύβδινες ζάντες, όπως είχαν τα γερμανικά οχήματα.

Στις αρχές του 1918, με τη Ρωσία να έχει εξαναγκαστεί να υπογράψει χωριστή συνθήκη ειρήνης και την Ιταλία να έχει υποστεί βαριά ήττα στο Caporetto, φαινόταν ότι οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες είχαν φθάσει επιτέλους κοντά στη νίκη. Και στις δύο πλευρές, ο ρυθμός της παραγωγής όπλων στις πολεμικές βιομηχανίες ήταν ασύλληπτος για τα μέχρι τότε δεδομένα. Εξοπλισμένες με αναρίθμητα νέα όπλα και έχοντας μάθει να αξιοποιούν τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα, οι ένοπλες δυνάμεις της εποχής εκείνης θα είχαν κατατροπώσει τις αντίστοιχες ένοπλες δυνάμεις του 1914 σχεδόν με την ίδια ευκολία με την οποία θα κατανικούσαν τις στρατιωτικές δυνάμεις των αποικιών τους. Παρά ταύτα, οι παράγοντες που επί τρία χρόνια δεν επέτρεπαν τη διάσπαση των γραμμών άμυνας στο κρίσιμο Δυτικό Μέτωπο εξακολουθούσαν να υφίστανται. Οι μεγάλες γερμανικές επιθέσεις την άνοιξη του 1918, παρότι ήταν οι πλέον επιτυχημένες από το 1914, δεν κατόρθωσαν να θέσουν εκτός μάχης τη Γαλλία ή τη Βρετανία. Στο μεταξύ, κατέφθαναν ισχυρές αμερικανικές δυνάμεις· την περίοδο της ανακωχής υπήρχαν στη Γαλλία 1.000.000 και πλέον Αμερικανοί πεζικάριοι. Εν μέρει επειδή ο διοικητής τους, Στρατηγός John Pershing, αρνήθηκε να τους εντάξει στις βρετανικές και τις γαλλικές δυνάμεις, και εν μέρει λόγω τού ότι δεν ήταν εμπειροπόλεμοι, η συμβολή τους στα πεδία της μάχης ήταν περιορισμένη.⁵⁶ όμως, το ενδεχόμενο να αφιχθούν πολύ περισσότεροι έπεισε τον Ludendorff ότι ο πόλεμος έπρεπε να τερματιστεί.

Το πραγματικά εντυπωσιακό στοιχείο σε όλα αυτά είναι ίσως το γεγονός ότι ο πόλεμος έληξε σχεδόν ταυτόχρονα σε όλα τα μέτωπα. Τον Ιούλιο του 1918 οι γερμανικές στρατιές είχαν εξαπολύσει νέα επίθεση και προωθούνταν προς το Παρίσι· μάλιστα, με το λεγόμενο κανόνι του Παρισιού*, που είχε βεληνεκές 120 περίπου χιλιομέτρων, οι Γερμανοί ήταν σε θέση να απειλήσουν την πόλη πρώτη φορά μετά το 1914.

Ακολουθώς, τον Αύγουστο, τα πράγματα άλλαξαν. Στις 8 του μήνα, τη «Μαύρη Ημέρα του Γερμανικού Στρατού», ύστερα από επίθεση βρετανικών αρμάτων μάχης κοντά στην πόλη Αμιένη, τα γερμανικά στρατεύματα υποχώρησαν και τράπηκαν σε φυγή. Τελικά, οι Γερμανοί κατόρθωσαν να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους· όμως, είχαν χάσει στο μεταξύ 75.000 άνδρες, από τους οποίους τουλάχιστον 30.000 είχαν πιαστεί αιχμάλωτοι – ένα ποσοστό πρω-

* Σ.τ.Ε.: Το κανόνι του Παρισιού ή του Γουλιέλμου, όπως ήταν η επίσημη ονομασία του, ήταν γερμανικό πυροβόλο μεγάλου βεληνεκούς, που χρησιμοποιήθηκε για το βομβαρδισμό της γαλλικής πρωτεύουσας από το Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 1918.

τοφανές, τουλάχιστον στο Δυτικό Μέτωπο. Έκτοτε η προέλαση των Συμμάχων υπήρξε συνεχής, αν και δεν πέτυχαν κάποια νίκη καθοριστικής σημασίας, ούτε κατέρρευσαν αιφνιδίως οι Γερμανοί.

Αντί της Γερμανίας, εκτός μάχης τέθηκαν πρώτοι οι σύμμαχοι των Γερμανών. Οι στρατοί της Αυστροουγγαρίας, της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ηττήθηκαν όλοι τους μέσα σε μια περίοδο μικρότερη των τριών εβδομάδων. Στις εν λόγω χώρες είχαν προκληθεί αλυσιδωτές αντιδράσεις, με κυρίαρχα στοιχεία την κάμψη του φρονήματος και το κλίμα τρόμου. Τα βουλγαρικά στρατεύματα πίστευαν πως η τριήχρονη συμμαχία της χώρας τους με τη Γερμανία είχε αρχίσει πλέον να εξασθενεί.⁵⁷ Μετά την ήττα της Τουρκίας στη Συρία, η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι η Βουλγαρία δε θα ήταν σε θέση να συνεχίσει να ανθίσταται, και με τη Βουλγαρία ηττημένη σίγουρα θα κατέρρεε και η Αυστροουγγαρία. Τέλος, με την Αυστροουγγαρία εκτός μάχης, η Γερμανία θα έχανε τον τελευταίο σύμμαχο που της είχε απομείνει.

Παρά ταύτα, ακόμη και σε ευθεία γραμμή, η απόσταση από τη Συρία έως το Βερολίνο ξεπερνά τις 3.000 χιλιόμετρα, μεγάλο δε τμήμα της απόστασης αυτής αποτελούσαν τα ανώμαλα εδάφη της Ανατολίας και της Βουλγαρίας, όπου υπήρχαν αναρίθμητες θέσεις που προσφέρονταν για τη δημιουργία αμυντικού μετώπου. Την περίοδο της ανακωχής ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Αντάντ, η Ρωσία, είχε μείνει πολύ πίσω από τους ανταγωνιστές της. Αντιθέτως, η Γερμανία εξακολουθούσε να έχει τον έλεγχο τμημάτων της Γαλλίας, ολόκληρου σχεδόν του Βελγίου και πολύ μεγάλων τμημάτων της Ανατολικής Ευρώπης, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν η Πολωνία, οι χώρες της Βαλτικής και η Ουκρανία. Ωστόσο, από τη μια στιγμή στην άλλη, σαν ένα μπαλόνι που χάνει τον αέρα του όταν σκάει, η Ανώτατη Διοίκηση του Γερμανικού Στρατού Ξηράς έχασε το μαχητικό φρόνημά της. Όταν ο Foch έγραψε, πολλά χρόνια νωρίτερα, ότι καμία μάχη δεν έχει χαθεί μέχρι να παραδεχθεί την ήττα του ο διοικητής, ίσως είχε περισσότερο δίκιο απ' όσο του αναγνώρισαν ορισμένοι μεταγενέστεροι επικριτές του.

3

Η ΕΙΚΟΣΑΕΤΗΣ ΑΝΑΚΩΧΗ

3.1. ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ, ΟΙ ΦΙΛΟΔΟΞΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΘΕΣΕΙΣ

Αν και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση τεσσάρων τουλάχιστον αυτοκρατοριών –της Γερμανικής, της Αυστροουγγρικής, της Ρωσικής και της Οθωμανικής–, σε βαθύτερο επίπεδο επέφερε παραδόξως ασήμαντες αλλαγές. Μόνο μία Μεγάλη Δύναμη, η Αυστροουγγαρία, σβήστηκε διά παντός από το χάρτη· οι υπόλοιπες επτά εξακολούθησαν να μονοπωλούν σχεδόν όλη τη στρατιωτική ισχύ που υπήρχε παγκοσμίως, καθώς και την οικονομική δυνατότητα να παράγουν περισσότερη στρατιωτική ισχύ, εάν και εφόσον αυτό κρινόταν αναγκαίο. Αν και η Γερμανία έπαυσε να είναι αυτοκρατορία, οι αποικιακές κτήσεις της Βρετανίας, της Γαλλίας και, σε πολύ μικρότερο βαθμό, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας και των Ηνωμένων Πολιτειών αυξήθηκαν· από πλευράς των λαών που τελούσαν υπό κατοχή, επρόκειτο για αλλαγή κατακτητή και όχι για οριστική απαλλαγή από τον αποικιοκρατικό ζυγό. Η μοναδική χώρα που ανεξαρτητοποιήθηκε συνεπεία του πολέμου ήταν η Ιρλανδία. Ωστόσο, ακόμη κι εκεί τα γεγονότα που οδήγησαν στην απελευθέρωση είχαν την αφετηρία τους στην περίοδο πριν από το 1914.

Όπως και πριν από τον πόλεμο, πέντε από τις επτά δυνάμεις ήταν ευρωπαϊκές ή ως επί το πλείστον προσανατολισμένες στην Ευρώπη, η οποία κατ' αυτόν τον τρόπο παρέμεινε ο τόπος όπου συγκεντρώνονταν μακράν οι μεγαλύτερες στρατιωτικές δυνάμεις.

Οι ήττες που υπέστησαν η Ρωσία και η Γερμανία αποδείχθηκαν προσωρινές. Η διάλυση της Αυστροουγγαρίας και η ίδρυση στην Ανατολική Ευρώπη μιας σειράς μικρών διαδόχων κρατών ενίσχυσαν τη θέση της Γερμανίας. Η Βρετανία και η Γαλλία ασφαλώς επωφελήθηκαν από τον πόλεμο για να επεκτείνουν τις υπερπόντιες κτήσεις τους στη Μέση Ανατολή (προς ζηνίαν των Τούρκων) και στην Αφρική (όπου οι Γερμανοί έχασαν τις αποικίες τους), αν και η Γαλλία, κατ' εξοχήν, με δυσκολία κατόρθωσε να αποκρούσει τη μακρόχρονη σχετική παρακμή της. Τέλος, η Ιταλία, παρά τις υπέρμετρες αξιώσεις του Μουσολίνι και την επιθετική στάση του, παρέμεινε η μικρότερη και η πλέον ανίσχυρη από όλες τις δυνάμεις. Διαθέτοντας περιορισμένες πρώτες ύλες και ενεργειακές πηγές, καθώς και σχετικά μικρή βιομηχανική υποδομή για την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεών της, η χώρα παρέμεινε σταθερά εγκλωβισμένη στη φυλακή της Μεσογείου.

Εκτός Ευρώπης, η γεωπολιτική αλλαγή που επέφεραν 9.500.000 νεκροί στρατιώτες ήταν περιορισμένη. Οι μεγαλύτερες δυνάμεις ήταν, και συνέχισαν να είναι, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία. Η πρώτη είχε σημαντική συμβολή στην κάλυψη των πολεμικών εξόδων. Συνεπεία τούτου, οι Ηνωμένες Πολιτείες έγιναν πρώτη φορά κράτος-πιστωτής, με την οικονομία τους να είναι σε θέση να καθορίζει τις παγκόσμιες εξελίξεις. Το 1929 το αμερικανικό ποσοστό στην παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή έφθανε τουλάχιστον το 43,3%. Δέκα χρόνια αργότερα, με τις Ηνωμένες Πολιτείες υπό το κράτος της Μεγάλης Ύφεσης και τη Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση να έχουν ανακάμψει πλήρως από τον πόλεμο, το εν λόγω ποσοστό έφθανε πλέον το 28,7% – όσο ήταν περίπου το άθροισμα των αντίστοιχων ποσοστών της Γερμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης.¹ Σε άλλους τομείς, όμως, οι Ηνωμένες Πολιτείες έδιναν την εντύπωση μιας χώρας που επέστρεφε στην προπολεμική γεωπολιτική θεώρηση του κόσμου. Όπως είχε συμβεί μετά τον Ισπανο-αμερικανικό Πόλεμο, η Ουάσινγκτον σχεδόν διέλυσε το στρατό που είχε συγκροτήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου και βασίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στις ναυτικές δυνάμεις της για την άμυνά της, στέλνοντας κατά καιρούς πεζοναύτες σε τόπους που ελάχιστα είχαν ακουστά.

Η συμμετοχή της Ιαπωνίας στον πόλεμο ήταν δευτερευούσης σημασίας, κι έτσι οι ανθρώπινες απώλειες και οι υλικές καταστροφές που υπέστη ήταν μικρότερες από αυτές των Ηνωμένων Πολιτειών. Παρά ταύτα, χάρη στις προσπάθειές της, κατόρθωσε να αποκτήσει ορισμένες νέες αποικιακές κτήσεις στην Ανατολική Ασία (προς ζηνίαν της Γερμανίας) – μάλιστα, ήταν ξεκάθαρο ότι ήταν αποφασισμένη να αποκτήσει ακόμη περισσότερες. Η απόφαση των

Βρετανών, που ελήφθη υπό την πίεση των Αμερικανών, να θέσουν τέλος στη συμμαχία τους με τους Ιάπωνες θα έπρεπε ίσως να εκληφθεί ως μια προειδοποίηση. Τελικά, η πολιτική και η στρατιωτική ηγεσία της Ιαπωνίας αποδείχθηκε σε τέτοιο βαθμό ανεπαρκής, που, μέσα σε μιάμιση δεκαετία, η χώρα είχε έλθει σε ρήξη με όλες τις κύριες γειτονικές χώρες τόσο στην Ασία όσο και στην άλλη πλευρά του Ειρηνικού: την Κίνα, την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ. Μόλις το Σεπτέμβριο του 1940, διά της προσχωρήσεώς της στο Τριμερές Σύμφωνο, απέκτησε η Ιαπωνία νέους συμμάχους, τη Γερμανία και την Ιταλία.

Μετά τον πόλεμο οι δυνάμεις συνέχισαν να πράττουν ό,τι έπρατταν πάντοτε. Συνωμοτούσαν, συμμαχούσαν, εξοπλίζονταν και, το πιο σημαντικό ίσως, ένιωθαν φόβο η μια για την άλλη, σχεδόν χωρίς καμία εξαίρεση. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 το σημαντικότερο ζήτημα για τους Βρετανούς ήταν η αποτροπή του ενδεχομένου να επεκταθεί υπέρ το δέον στην ηπειρωτική Ευρώπη η κυριαρχία των αλλοτινών συμμάχων τους, των Γάλλων. Η Γερμανία προέβη στη σύναψη ενός είδους συμμαχίας με τη νεοσύστατη Σοβιετική Ένωση, από την οποία και οι δύο πλευρές αποκόμισαν σημαντικά οφέλη· η Γερμανία μπόρεσε να συγκροτήσει μυστικές δυνάμεις και η ΕΣΣΔ κατόρθωσε να αποκτήσει πρόσβαση σε εξειδικευμένες στρατιωτικές-τεχνικές γνώσεις.² Όπως συνέβαινε εν πολλοίς και πριν από τον πόλεμο, η Γαλλία επεδίωκε να θέσει υπό έλεγχο τη Γερμανία μέσω συμμαχιών, ενώ ετοιμαζόταν να αντιταχθεί στις ιταλικές βλέψεις τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αφρική. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αποσύρθηκαν από την Ευρώπη και έστρεψαν το ενδιαφέρον τους κυρίως στις προσπάθειες της Ιαπωνίας να επεκταθεί στον Ειρηνικό και την Ανατολική Ασία. Χαρακτηριστικά, το Πολεμικό Ναυτικό των ΗΠΑ έδειξε σύντομα μεγάλη εμμονή στην ανάγκη προετοιμασίας για πόλεμο στον Ειρηνικό, η οποία περιελάμβανε, τουλάχιστον έως το 1932, και σχέδια δράσης εναντίον του Βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού.

Ασφαλώς, τα ποσά που δαπανούσαν οι χώρες για την άμυνά τους μειώθηκαν δραστικά, στις περισσότερες περιπτώσεις σε ποσοστό μικρότερο του 5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Έτσι, η διεθνής αγορά κατακλύστηκε από τεράστια αποθέματα πλεονάζοντος πολεμικού εξοπλισμού· ορισμένα όπλα κατέληξαν σε μάντρες με παλιοσίδηρα, άλλα σε υποδεέστερες ένοπλες δυνάμεις στην Ευρώπη, την Ασία και τη Λατινική Αμερική, και λιγοστά στα χέρια των μελών αντι-αποικιοκρατικών αντιστασιακών κινήματων, από το Μαρόκο έως την Μπούρμα (Βιρμανία ή Μιανμάρ). Η Γερμανία υποχρεώθηκε από τους νικητές να διαλύσει σχεδόν τις ένοπλες δυνάμεις της.³

Στο μεταξύ, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία επέστρεψαν

στην προπολεμική στρατιωτική δομή τους:⁴ ισχυρό Ναυτικό και μικρές, επαγγελματικές χερσαίες δυνάμεις, που βασιζόνταν στους εθελοντές για την κάλυψη των αναγκών τους σε προσωπικό. Οι ένοπλες δυνάμεις της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας διατηρήθηκαν εν πολλοίς ανέπαφες. Τελικά, αμέσως μόλις τερματίστηκαν ο Εμφύλιος Πόλεμος, η πλέον δυσμενής επίπτωση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και ο Σοβιετο-πολωνικός Πόλεμος, ο Κόκκινος Στρατός άρχισε να ανασυγκροτείται: στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ήταν και πάλι ο μεγαλύτερος στην Ευρώπη, αν και η ποιότητά του δεν ήταν η καλύτερη δυνατή.⁵

Μπορεί το 1914 οι περισσότεροι άνθρωποι να είχαν δεχθεί με ικανοποίηση τον πόλεμο, μετά το 1918 όμως τα πράγματα είχαν αλλάξει: η μεταστροφή αυτή της κοινής γνώμης κατέστη περισσότερο εμφανής στη Βρετανία.⁶ Εκεί, η αντικατάσταση των Φιλελευθέρων από τους Εργατικούς το 1919-1920 συνοδεύτηκε από την εμφάνιση ενός ισχυρού αντι-μιλιταριστικού, αντι-ιμπεριαλιστικού αισθήματος. Μόλις εξατμίστηκε η αρχική ευφορία της νίκης, τα μεσαία στρώματα καταδίκασαν οτιδήποτε έμοιαζε, έστω και αμυδρά, μιλιταριστικό. Έχοντας προσωπικά βιώματα, συγγραφείς όπως οι Siegfried Sassoon και Robert Graves περιέγραψαν τον πόλεμο ως μάταιο κόπο, μια διαδικασία γεμάτη ατέλειωτες δοκιμασίες, ανώφελες αιματοχυσίες και βραδύνοες στρατηγούς, που έστελναν εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες να πεθάνουν σε ελώδεις εκτάσεις που ούτε καν είχαν δει ποτέ. Η Rebecca West, που συνομίλησε με στρατιώτες που έπασχαν από μετατραυματικό στρες, παρουσίασε τον πόλεμο ως ένα παρανοϊκό γεγονός, που γεννούσε ακόμη περισσότερη παραφροσύνη. Το 1933 οι φοιτητές της Οξφόρδης, κάθε άλλο παρά υποστηρικτές επαναστατικών αρχών, ορκίζονταν ο ένας στον άλλον να μην πολεμήσουν για το βασιλιά και την πατρίδα τους. Η αντίληψη περί κατευνασμού είχε κάνει για τα καλά την εμφάνισή της. Κατά συνέπεια, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, όταν ο Neville Chamberlain επέστρεψε από τη Γερμανία έχοντας στα χέρια του τη Συμφωνία του Μονάχου και υποσχέθηκε ειρήνη την περίοδο εκείνη, έγινε δεκτός ως ήρωας.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η απόφαση για συμμετοχή στον πόλεμο σύντομα έφθασε να θεωρείται ένα τεράστιο λάθος,⁷ για το οποίο ευθύνονταν οι απεχθείς μηχανορραφίες των βιομηχάνων και των τραπεζιτών. Ακόμη χειρότερο, παρότι η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία είχαν ηττηθεί, ήταν το γεγονός ότι ο πόλεμος δεν είχε κατορθώσει να δημιουργήσει εκείνον τον καλύτερο κόσμο που είχε υποσχεθεί ο Πρόεδρος Woodrow Wilson. Νιώθοντας ότι οι αρχές τους είχαν προδοθεί, οι περισσότεροι Αμερικανοί δεν ήθελαν πλέον να έχουν καμία σχέση με την Ευρώπη. Οι Νόμοι περί Ουδετερότη-

τας των ετών 1936-1939, που απαγόρευαν την πώληση όπλων σε εμπόλεμες χώρες, υπήρξαν το αποκορύφωμα της διαδικασίας. Ο απομονωτισμός κάθε άλλο παρά αποτέλεσε δημιουργηματο λιγοστών πολιτικών· ίσα-ίσα, υπήρξε τόσο λαοφιλής θεωρία, που, όταν ήλθε η ώρα να αλλάξουν στάση οι Αμερικανοί, αυτό αποδείχθηκε εξαιρετικά δυσχερές.

Εν μέρει επειδή ο παραδοσιακός εχθρός είχε επιτέλους ηττηθεί και εν μέρει επειδή ο πόλεμος είχε ως αποτέλεσμα την επιστροφή της Αλσατίας-Λωρραίνης, η απογοήτευση των Γάλλων δεν ήταν εξίσου μεγάλη. Τα πρώτα χρόνια μετά τη διακοπή των εχθροπραξιών ο κόσμος γιόρταζε τις νίκες και τις θυσίες του πολέμου με παρελάσεις και πανηγυρικούς λόγους. Εκείνη την περίοδο ο γαλλικός στρατός ήταν ο μεγαλύτερος και ο ισχυρότερος στον κόσμο, γεγονός που από μόνο του καθιστούσε τους Γάλλους κάπως απρόθυμους να εξετάσουν το ενδεχόμενο αλλαγών.

Παρά ταύτα, από το 1925 η στάση της κοινής γνώμης άρχισε να αλλάζει. Οι Γάλλοι είχαν υποστεί πανωλεθρία σε ό,τι αφορούσε τις ανθρώπινες απώλειες και τις υλικές καταστροφές. Ενώ άλλες χώρες ανέκαμψαν, η υπογεννητικότητα δεν επέτρεψε στη Γαλλία την κάλυψη των ανθρώπινων απωλειών. Ίσως αυτό είχε κάποια σχέση με το γεγονός ότι, κατά το μεσοπόλεμο, οι εργαζόμενες γυναίκες στη Γαλλία ήταν περισσότερες απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα.⁸ Γυναίκες ή άνδρες, οι περισσότεροι Γάλλοι πολίτες κατέληξαν να θεωρούν τον πόλεμο αναγκαίο κακό, στην καλύτερη περίπτωση, αλλά και συμφορά που θα έπρεπε να αποφευχθεί σχεδόν με οποιοδήποτε τίμημα, στη χειρότερη περίπτωση.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, καθώς η γερμανική απειλή μεγάλωνε, η άνοδος στην εξουσία του αριστερού Λαϊκού Μετώπου προκάλεσε ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων και των πολιτών. Ταυτόχρονα, οι πλέον ένθερμοι υποστηρικτές του στρατού στη γαλλική κοινωνία, η συντηρητική παράταξη, αποξενώθηκαν από την Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία. «Καλύτερα ο Χίτλερ παρά ο [σοσιαλιστής πρωθυπουργός] Blum», ήταν το σύνθημά τους. Έτσι, τα δύο άκρα του φάσματος των πολιτικών δυνάμεων, καθένα για τους δικούς του λόγους και με το δικό του τρόπο, έγιναν ανυποχώρητοι υποστηρικτές του ειρηνισμού, διαμορφώνοντας το κατάλληλο σκηνικό για την «παράδοξη ήττα» του 1940.

Η Ρωσία, που είχε πλέον μετασχηματιστεί σε Σοβιετική Ένωση, είχε περιέλθει σε κατάσταση αδυναμίας στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Αρχικά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος κι ακολούθως ο Εμφύλιος Πόλεμος κατέστρεψαν πλήρως την οικονομία και διέλυσαν τον κοινωνικό ιστό της χώρας, που διέθετε ένα εντελώς νέο, πρωτόγνωρο καθεστώς. Οι κομμουνιστές ηγέτες, ακόμη περισσότερο από

τους σοσιαλιστές συντρόφους τους, αποκήρυσσαν σε όλη τους τη ζωή τις ένοπλες δυνάμεις ως όργανα του μιλιταρισμού, του ιμπεριαλισμού και οποιασδήποτε άλλης νοσηρής νοοτροπίας. Επιδιώκοντας να τονίσουν την ιδιαιτερότητά τους, αποκαλούσαν πλέον τους εαυτούς τους «φιλειρηνιστές». Σε αντίθεση με τη Γαλλία, όμως, η Σοβιετική Ένωση, χάριν του μεγέθους της και μόνον, αλλά και καταφεύγοντας στα πλέον απάνθρωπα μέσα, διέθετε ό,τι ήταν απαραίτητο για να τα καταφέρει με τις δικές της δυνάμεις. Επιχείρησε να γίνει και πάλι Μεγάλη Δύναμη και, στο τέλος, αναδείχθηκε πολύ ισχυρότερη απ' ό,τι στο παρελθόν· συνεπεία τούτου, η αποκήρυξη του μιλιταρισμού από την κομμουνιστική ηγεσία αποδείχθηκε κι αυτή προσωρινή.

Οι πλέον ενδιαφέρουσες ίσως περιπτώσεις ήταν η Ιταλία, η Γερμανία και η Ιαπωνία. Η Ιταλία αναδείχθηκε νικήτρια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αν και δεν κατόρθωσε να ικανοποιήσει τις εδαφικές βλέψεις της στην Ανατολία, ήταν η μόνη από τις εμπόλεμες χώρες που απέκτησε ευρωπαϊκά εδάφη που δεν της ανήκαν ποτέ στο παρελθόν – αυτό ήταν ένα γεγονός που θα μπορούσε να κάνει τους Ιταλούς να αισθάνονται «ικανοποίηση». Ωστόσο, αυτό δε συνέβη, και οι Ιταλοί σύντομα θεώρησαν ότι είχαν προδοθεί από τους συμμάχους τους – το ιδανικό κλίμα για το φασιστικό καθεστώς που κατέλαβε την εξουσία το 1922.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων δεκαοκτώ ετών της διακυβέρνησης της χώρας από τον ίδιο, ο Μουσολίνι απείλησε με πόλεμο σχεδόν όλη την υφήλιο, άλλοτε προβάλλοντας δικαιολογίες κι άλλοτε επειδή απλώς πίστευε –ή διατεινόταν ότι πίστευε– πως ο πόλεμος ήταν ένας ωραίος τρόπος για να περνά κανείς τον καιρό του.⁹ Εντούτοις, όπως απέδειξε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, το σύνθημα “Credere, ubbidire, combattere” [«Πίστη, υπακοή, μαχητικότητα»] είχε απήχηση μόνο σε ελάχιστους ριφοκίνδυνους νεαρούς. Ούτε η αριστοκρατία, η οποία παρέμεινε αφοσιωμένη στο βασιλιά, ούτε οι βολεμένοι μεγαλοαστοί, τους οποίους ο Μουσολίνι αποκαλούσε «παντοφλάδες», ούτε οι πλατιές λαϊκές μάζες πείθονταν από την προπαγάνδα του.

Η Γερμανία εισήλθε στο μεταπολεμικό κόσμο βιώνοντας μιαν επανάσταση· απαλλάχθηκε από τον κάιζερ, αλλά άφησε την εξουσία, ως επί το πλείστον, στα χέρια των ηγετών του κέντρου και της μετριοπαθούς δεξιάς. Μόλις τα πνεύματα ηρέμησαν, και υπό την επίδραση δημοφιλών συγγραφέων, όπως οι Erich Maria Remarque και Ludwig Renn, μεγάλο τμήμα της γερμανικής κοινωνίας φάνηκε να αποκηρύσσει τον πόλεμο, όπως είχε συμβεί και στη Βρετανία. Όμως, η Γερμανία διέφερε από τη Βρετανία ως προς το ότι, ακόμη και όταν η Δημοκρατία της Βαϊμάρης έφθασε στο ζενίθ της ακμής

της, διέθετε αρκετές συντηρητικές, ισχυρές και ιδιαίτερα δραστήριες από πολιτικής απόψεως οργανώσεις βετεράνων του πολέμου, με εκατομμύρια μέλη. Τα μέλη των οργανώσεων αυτών δεν περιορίζονταν στην εξύμνηση των πολεμικών κατορθωμάτων του παρελθόντος, στην περιγραφή των φρικαλεοτήτων του πολέμου και στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Αντ' αυτού, ζητούσαν να πάρουν εκδίκηση –οι Γερμανοί μιλούσαν συχνά για «την Ημέρα»– μέσω ενός πολέμου που θα αποκαθιστούσε τις ζημιές που είχε προκαλέσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – μεταξύ αυτών, περιλαμβάνονταν ο αφοπλισμός και οι εδαφικές απώλειες.

Στη Γερμανία, το βιβλίο του Erich Maria Remarque *Ουδέν νεότερο από το Δυτικό Μέτωπο* γνώρισε τεράστια εμπορική επιτυχία, αλλά δεν ήταν τίποτα άλλο παρά η εξαίρεση· μακράν περισσότεροι ήταν οι συγγραφείς –με διασημότερο τον Ernst Juenger– που έβρισκαν μεγάλη ευχαρίστηση στον πόλεμο και τον εξυμνούσαν. Σε καμία άλλη χώρα δεν ήταν τόσο έντονη η επιθυμία των πολιτών να συμμετάσχουν σε παραστρατιωτικές δραστηριότητες, καθώς και η νοσταλγία για τη λεγόμενη *Schutzengraben-kameradschaft* (συντροφικότητα των χαρακωμάτων). Ο ίδιος ο Χίτλερ καπηλεύτηκε τα αισθήματα αυτά, φορώντας το χιτώνιο ενός απλού στρατιώτη με ένα μόνον παράσημο και ξεχωρίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο από τους στρατηγούς που τον συνόδευαν και έφεραν στις στολές τους αστραφτερά διάσημα και μετάλλια. Οι Ναζί, εκμεταλλευόμενοι στο έπακρο τη ροπή του γερμανικού λαού προς την πειθαρχία, επιχείρησαν να επιβάλουν εκ νέου στρατιωτική νοοτροπία στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας τους· για να πετύχουν το σκοπό τους, κατέφυγαν σε όλα τα διαθέσιμα μέσα – μεταξύ αυτών, στη ζωγραφική, στη γλυπτική και στον κινηματογράφο.

Στην Ιαπωνία μια στρατιωτική κάστα κρατούσε επί αιώνες τα ηνία της εξουσίας· οι κάτοικοι της χώρας, αρχής γενομένης από τους ηγέτες της, συμπεριελάμβαναν τον πόλεμο στον κοινό κώδικα αξιών. Αν και η παλινόρθωση της μοναρχίας (του αυτοκράτορα Mutsuhito ή Meiji Tenno) το 1868 έθεσε τέλος στην κυριαρχία των σαμουράι, το νέο ιαπωνικό σύστημα διακυβέρνησης, που από πολλές απόψεις ήταν αντίγραφο του γερμανικού, κατέστησε τον αυτοκράτορα (ή, δεδομένου ότι ο ίδιος δεν αναμειγνυόταν στη διαχείριση των καθημερινών ζητημάτων, αυτούς που ενεργούσαν εξ ονόματός του) μοναδικό αρχηγό του Στρατού Ξηράς και του Ναυτικού. Ο εν λόγω τρόπος διοίκησης, καθώς και οι πολυάριθμες στρατιωτικές επιτυχίες της χώρας από το 1895 και μετά, επέτρεψαν στις ένοπλες δυνάμεις να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική και πολιτική ζωή (παρά ταύτα, εκδηλώθηκαν πραξικοπήματα περιορισμένης κλίμακας το 1932 και το 1936 από ορισμένα άτομα ακραίων

αντιλήψεων, που δε θεωρούσαν ικανοποιητικό το ρόλο των ενόπλων δυνάμεων).¹⁰ Οι Ιάπωνες ηγέτες ήταν συνήθως μετριόφρονες – την εποχή εκείνη, όπως και τώρα, προείχε το «εμείς» και όχι το «εγώ». Επίσης, δεν αρέσκονταν στον ίδιο βαθμό με τους Γερμανούς ηγέτες στις στρατιωτικές επιδείξεις. Εντούτοις, στο μνημειώδες έργο του *Study of War*, που εκδόθηκε το 1941, ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Quincy Wright χαρακτήρισε την Ιαπωνία το δεύτερο πλέον «επιθετικό» κράτος της υφής.¹¹

Εν περιλήψει, σε σύγκριση με την περίοδο πριν από το 1914, η κατάσταση που επικράτησε από το 1919 έως το 1939 εμφάνισε τόσο ομοιότητες όσο και διαφορές. Σχεδόν όλες οι ένοπλες δυνάμεις επί της γης παρέμειναν υπό τον έλεγχο των επτά Μεγάλων Δυνάμεων. Από τις επτά αυτές δυνάμεις, οι έξι κατοικούνταν από ανθρώπους που ανήκαν στην καυκασία φυλή και πίστευαν στο χριστιανισμό (αν και μία από τις εν λόγω δυνάμεις, η ΕΣΣΔ, είχε πλέον αποκηρύξει τη θρησκεία), ενώ οι πέντε βρίσκονταν ή επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στην Ευρώπη. Εάν λάβουμε υπόψη παράγοντες όπως η οικονομία και η πολιτική, ορισμένες δυνάμεις έγιναν σχετικά ισχυρότερες κι άλλες λιγότερο ισχυρές. Ωστόσο, οι σχέσεις ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις παρέμειναν κατ' ουσίαν αμετάβλητες, κι αυτή ήταν μια πραγματικότητα που δεν ήταν σε θέση να μεταβάλει ούτε η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών ούτε το Σύμφωνο Kellogg-Briand του 1928. Η ουσιαστική διαφορά συνίστατο στο ότι οι ηγεμόνες που είχαν καταλάβει την εξουσία στις χώρες με «ολοκληρωτικό καθεστώς» ούτε ήταν αριστοκρατικής καταγωγής ούτε είχαν κοσμοπολίτικες αντιλήψεις και μετριοπαθείς απόψεις. Οι χώρες αυτές όχι μόνο διακήρυξαν την έλλειψη οικονομικών πόρων που τις ταλάνιζε αλλά και εξέφρασαν δημόσια τη δυσαρέσκειά τους για την ισχύουσα κατάσταση και την απόφασή τους να μεταβάλουν τις συνθήκες, ακόμη κι αν αυτό απαιτούσε έναν ολοκληρωτικό πόλεμο. Εντούτοις, είναι σχεδόν βέβαιο ότι, το 1939, ούτε καν ο Υπουργός Προπαγάνδας του Χίτλερ, Γιόζεφ Γκαίμπελς, δεν μπορούσε να ενθουσιασμό για την επανέναρξη των εχθροπραξιών στην πλειονότητα των συμπατριωτών του. Αντίθετα, το κυρίαρχο αίσθημα της εποχής εκείνης στη Γερμανία ήταν η εγκαρτέρηση, η προσμονή ενός θαύματος που θα εξασφάλιζε τη σωτηρία τους την ύστατη στιγμή.¹²

Η Σοβιετική Ένωση προέβη σε εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις της (ένας από τους μεγαλύτερους φόβους των Μπολσεβίκων υπήρξε ανέκαθεν ο «βοναπαρτισμός») και ταυτόχρονα τις ανασυγκρότησε και τις επανεξόπλισε σε εντυπωσιακό βαθμό· οι κομμουνιστές ηγέτες υμνούσαν το στράτευμα ως προπύργιο των εργατών, που κάποια ημέρα θα απελευθέρωνε την υφήλιο από τους φαύλους εκμεταλλευτές της, τους κεφαλαιοκράτες.

Τέλος, η έλλειψη ενθουσιασμού των μεγάλων δημοκρατικών χωρών για τον πόλεμο αποδείχθηκε μόνιμη. Κατά τα έτη 1939-1941, και σε πολύ σημαντικό βαθμό στα μετέπειτα χρόνια, εισήλθαν στον πόλεμο απρόθυμα και ανέμεναν τα χειρότερα από αυτόν.

3.2. ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΝΑΛΥΤΕΣ

Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, το πέρας μιας ένοπλης σύγκρουσης αποτέλεσε πολύ συχνά το πρελούδιο της επόμενης. Αυτό ίσχυσε περισσότερο από ποτέ στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος, αν και χαρακτηρίστηκε παλαιότερα ως «ο πόλεμος που θα θέσει τέλος σε όλους τους πολέμους», πρόσφερε μόνο μια προσωρινή διακοπή των εχθροπραξιών. Δεν είχαν σιγήσει τα όπλα καλά-καλά όταν οι άνθρωποι άρχισαν να αναλύουν τις μελλοντικές εξελίξεις, θεωρώντας δεδομένο ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις της υφ' όλης δυνάμει δεν είχαν ολοκληρώσει την πολεμική αναμέτρησή τους. Έτσι, προέκυψε το εξής ερώτημα: Πώς θα έπρεπε να διεξαχθεί η επόμενη αναμέτρηση;

Οι θέσεις σχεδόν όλων όσοι επιχειρήσαν να απαντήσουν στο ανωτέρω ερώτημα εκκινούσαν από την ανάγκη να αποφευχθεί ο πόλεμος φθοράς, να διεξαχθούν και πάλι επιχειρήσεις καθοριστικής σημασίας και να μειωθεί ο αριθμός των στρατιωτικών απωλειών στα πεδία της μάχης. Οι απώλειες αυτές καθαυτές ήταν το άμεσο αποτέλεσμα της υπεροχής των αμυνομένων, που εξασφάλιζε η σύγχρονη ισχύς πυρός, γι' αυτό και η πλέον πειστική ανάγκη ήταν το να βρεθούν τρόποι να παρακαμφθούν ή να εξουδετερωθούν οι γραμμές άμυνας του εχθρού. Μια από τις πρώτες σοβαρές πραγματείες επί του ζητήματος συντάχθηκε από έναν Ιταλό στρατηγό, τον Giulio Douhet. Επαγγελματίας μηχανικός, ο Douhet είχε εντυπωσιαστεί στις αρχές του αιώνα από τις στρατιωτικές εφαρμογές του κινητήρα εσωτερικής καύσης. Λίγο αργότερα καταπιάστηκε με φουτουριστικές ιδέες που αφορούσαν τις υποτιθέμενες υπερφυσικές δυνάμεις των δύο γρήγορων νέων οχημάτων, του αυτοκινήτου και του αεροσκάφους· μάλιστα, ισχυρίστηκε ότι τα οχήματα αυτά είχαν την ικανότητα να αναζωογονήσουν τον κόσμο, προπάντων δε την Ιταλία.¹³

Ως επιτελικός αξιωματικός κατά τα έτη 1915-1918, ο Douhet ήταν σε θέση να παρατηρήσει και να αναλύσει τις δώδεκα αποτυχημένες επιθέσεις του ιταλικού στρατού κατά μήκος του ποταμού Isonzo. Σίγουρα θα έπρεπε να υπάρχει ένας καλύτερος τρόπος να διεξαχθούν οι επιχειρήσεις – στην πραγματικότητα, τον είχε ήδη προτείνει κατά τη διάρκεια του πολέμου, όταν τάχθηκε υπέρ της

δημιουργίας μιας μεγάλης δύναμης βομβαρδιστικών, που θα χρησιμοποιούνταν εναντίον του εχθρού. Με το εξαιρετο πόνημά του, *Il Commando del Aereo* (Ο Αεροπορικός Έλεγχος), που εκδόθηκε το 1921, επιχείρησε, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος, να κάνει για τους αιθέρες ό,τι είχε κάνει ο Mahan για τη θάλασσα. Όπως υποστήριξε, «η μορφή οποιουδήποτε πολέμου [...] εξαρτάται από τα διαθέσιμα τεχνικά μέσα». Στο παρελθόν, η χρήση των πυροβόλων είχε φέρει επανάσταση στον πόλεμο: ακολούθως ήταν η σειρά των ταχυβόλων όπλων μικρού διαμετρήματος, του αγκαθωτού συρματοπλέγματος και, στη θάλασσα, του υποβρυχίου. Οι πλέον πρόσφατες προσθήκες ήταν η αεροπορική υποστήριξη και τα δηλητηριώδη αέρια: αμφότερα βρίσκονταν ακόμη σε νηπιακό επίπεδο, αλλά είχαν τη δυνατότητα να αλλάξουν εκ βάθρων όλες τις έως τότε γνωστές μορφές πολέμου.¹⁴

Ο Douhet υπέθεσε ορθά ότι, όσο ο πόλεμος διεξαγόταν επί του εδάφους και μόνον, η μια πλευρά ήταν υποχρεωμένη να διασπάσει τις γραμμές άμυνας της αντίπαλης πλευράς, για να αναδειχθεί νικήτρια του πολέμου. Ωστόσο, αυτές οι γραμμές άμυνας γίνονταν ολοένα και περισσότερο ισχυρές, μέχρι που κατέστη αδύνατη η διάσπασή τους και η κατάληψη στόχων στρατηγικής σημασίας, όπως ήταν οι πόλεις και οι βιομηχανικές περιοχές. Έτσι, ο άμαχος πληθυσμός, ασφαλής στα μετόπισθεν, συνέχιζε σχεδόν ανενόχλητος τις δραστηριότητές του. Όπως είδαμε, οι εμπόλεμες δυνάμεις, διά της επιστρατεύσεως του άμαχου πληθυσμού, ήταν σε θέση να παράγουν τα χρειώδη για τη διεξαγωγή ενός ολοκληρωτικού πολέμου και να πολεμούν αδιάκοπα επί σειράν ετών.

Η εμφάνιση των αεροσκαφών μετέβαλε την κατάσταση. Έχοντας τη δυνατότητα να πετούν πάνω από τις γραμμές του μετώπου και τα φυσικά εμπόδια, και διαθέτοντας σχετικά μεγάλη εμβέλεια, τα αεροσκάφη ήταν σε θέση να επιτεθούν σε πληθυσμικά και βιομηχανικά κέντρα. Εφόσον δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τέτοιου είδους επιθέσεις—δεδομένου ότι τα αεροσκάφη μπορούσαν να κινηθούν με την ίδια ευκολία προς όλες τις κατευθύνσεις και δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει καμία πρόβλεψη για τον επόμενο στόχο—, κάθε πόλεμος θα έπρεπε να αρχίζει με μια σφοδρή επίθεση στις αεροπορικές εγκαταστάσεις του εχθρού, ώστε να εξασφαλιστεί «ο αεροπορικός έλεγχος».

Εφόσον ο έλεγχος αυτός είχε εξασφαλιστεί, ο Douhet, συνάγοντας συμπεράσματα από τα γεγονότα των ετών 1916-1918, υποστήριξε ότι σαράντα αεροσκάφη εφοδιασμένα με ογδόντα τόνους βομβών θα μπορούσαν να «καταστρέψουν ολοσχερώς» μια πόλη σαν το Treviso. Τρία αεροσκάφη και μόνον, υπολόγισε, διέθεταν ισχύ πυρός ανάλογη με εκείνη που διέθετε ένα σύγχρονο θωρηκτό

σε μία ομοβροντία του, ενώ 1.000 αεροσκάφη διέθεταν δεκαπλάσια ισχύ πυρός από ολόκληρο το Βρετανικό Ναυτικό –διέθετε τριάντα θωρηκτά τύπου Dreadnought– σε δέκα ομοβροντίες. Το εκπληκτικό της υπόθεσης ήταν ότι το χρηματικό ποσό που διετίθετο για την κατασκευή ενός μόνο θωρηκτού αρκούσε για την αγορά 1.000 περίπου αεροσκαφών. Εξάλλου, όπως επισήμανε ο Douhet, ακόμη και αυτοί οι υπολογισμοί δεν ελάμβαναν υπόψη το γεγονός ότι οι επιστημονικές εξελίξεις στον τομέα της Πολεμικής Αεροπορίας είχαν μόλις αρχίσει και ότι σύντομα θα κατασκευάζονταν αεροσκάφη ικανά να μεταφέρουν βόμβες βάρους δέκα τόνων. Προεκτείνοντας το συλλογισμό του Douhet, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι οι επενδύσεις στο Στρατό Ήθρας και στο Ναυτικό θα σταματούσαν εξ ανάγκης, ενώ τα περισσότερα αεροσκάφη θα έπρεπε να είναι βομβαρδιστικά και όχι καταδιωκτικά, καθώς το νέο όπλο ήταν εγγενώς επιθετικό· μάλιστα, αντί να ενταχθούν στο Στρατό Ήθρας και στο Ναυτικό, τέτοιοι αεροπορικοί στόλοι θα συγκροτούσαν μια ανεξάρτητη αεροπορική δύναμη. Μόλις ξεσπούσε ο επόμενος πόλεμος, η αεροπορική αυτή δύναμη θα εκτοξευόταν όπως μια οβίδα από ένα κανόνι. Έχοντας εξασφαλίσει τον αεροπορικό έλεγχο διά της καταστροφής των αεροπορικών εγκαταστάσεων του εχθρού, οι επιτιθέμενοι θα έστρεφαν πλέον την προσοχή τους σε μη στρατιωτικούς στόχους. Κάνοντας χρήση δηλητηριωδών αερίων ως επί το πλείστον, οι επιτιθέμενοι θα είχαν ως στόχο όχι μόνο να σκοτώσουν αλλά και να σπάσουν το ηθικό των αντιπάλων τους. Η εξουδετέρωση των χερσαίων γραμμών άμυνας του εχθρού σήμαινε ότι ο πόλεμος που θα διεξαγόταν με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να τελειώσει πριν καλά-καλά αρχίσει. Ο περιορισμός των απωλειών τόσο των επιτιθεμένων όσο και των αμυνομένων (ο άμαχος πληθυσμός των τελευταίων, βιώνοντας άμεσα τις επιπτώσεις του πολέμου, θα υποχρέωνε την κυβέρνησή του να συνθηκολογήσει) αποτελούσε μια φιλόανθρωπη εναλλακτική λύση αντί ενός ατέρμονος πολέμου φθοράς. Σε ό,τι αφορούσε την πραγματοποίηση της αεροπορικής επίθεσης, ο Douhet πρότεινε μια σχετικά μικρή δύναμη επίλεκτων πιλότων, ένα σχέδιο που εναρμονιζόταν με την αντι-δημοκρατική, φασιστική ιδεολογία που ασπαζόταν.

Την αποφυγή του πολέμου φθοράς οραματιζόταν και ο μεγάλος προφήτης της διεξαγωγής των χερσαίων επιχειρήσεων με μηχανοκίνητα μέσα, ο John Frederick Fuller.¹⁵ Ακόμη και ως νεαρός αξιωματικός, ο Fuller είχε δώσει δείγματα του αξιοθαύμαστου πνευματικού ορίζοντα που διέθετε, με τα ενδιαφέροντά του να εκτείνονται από την ελληνική φιλοσοφία έως τον εβραϊκό μυστικισμό. Στην περίοδο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Fuller βάλθηκε να ανακαλύψει τις αρχές του πολέμου, κατέληξε δε σε εννέα: διοί-

κηση, συγκέντρωση, παράταξη, αποφασιστικότητα, αιφνιδιασμός, εγκαρτέρηση, ευελιξία, επιθετική δράση και ασφάλεια.¹⁶

Ο Fuller –ένας παραγωγικός συγγραφέας, που συχνά έρρεπε προς την υπερβολή– υποστήριξε σε πολυάριθμες πραγματείες του ότι ο πόλεμος, όπως και κάθε άλλο πεδίο της ανθρώπινης δραστηριότητας, επηρεαζόταν καθοριστικά από την εξέλιξη της επιστήμης. Όπως και ο Douhet, ο Fuller θεωρούσε σημαντικότερα επιστημονικά επιτεύγματα τον κινητήρα εσωτερικής καύσης (σε αυτόν βασιζόνταν τα αεροσκάφη και τα άρματα μάχης) και τα δηλητηριώδη αέρια. Κατά την άποψή του, οι κατοπινές χερσαίες επιχειρήσεις θα επικεντρώνονταν στα άρματα μάχης και στις μηχανοκίνητες μονάδες του Πυροβολικού, της Αναγνωρίσεως, του Μηχανικού, των Διαβιβάσεων, του Εφοδιασμού και του Ύλικού Πολέμου. Ένα πλήρως μηχανοκίνητο στράτευμα θα είχε σχεδόν την ίδια ελευθερία κινήσεων με τα πλοία στη θάλασσα. Τα μηχανοκίνητα στρατεύματα θα μπορούσαν να εκτελέσουν και πάλι ελιγμούς στο πεδίο της μάχης, να συγκεντρώσουν δυνάμεις σε επιλεγμένους τομείς του εχθρικού μετώπου, να διασπάσουν τις γραμμές άμυνας του εχθρού και να καταγάγουν νίκες χωρίς να καταβάλουν ένα ιδιαίτερα βαρύ τίμημα.

Στο πλαίσιο της ανταλλαγής επιχειρημάτων για τα άρματα μάχης και τα μηχανοκίνητα μέσα, οι απόψεις του Fuller, πρώην Αρχηγού του Επιτελείου του Βρετανικού Σώματος των Τεθωρακισμένων, της πλέον εξελιγμένης μηχανοκίνητης δύναμης στην ιστορία, ήταν ασφαλώς αξιοσέβαστες. Εάν αφήσουμε κατά μέρος τις πλέον ακραίες αντιλήψεις του –παραδείγματος χάριν, υποστήριξε ότι οι στρατοί θα έπρεπε να αποτελούνται μόνον από άρματα μάχης και ότι κάθε πεζικάριος θα έπρεπε να διαθέτει το δικό του μικρό ερπυστριοφόρο όχημα–, πολλές από τις ιδέες του πήραν σάρκα και οστά. Ο Fuller, που θεωρούσε εαυτόν όχι μόνο στρατιωτικό αναμορφωτή αλλά και φιλόσοφο, προχώρησε στην ανάλυση εξαιρετικά περίπλοκων πνευματικών ζητημάτων αναφορικά με τον πόλεμο, τη ζωή, την ιστορία κ.ο.κ. Ο συνδυασμός όλων αυτών των διαφορετικών στοιχείων καθιστούσε πολλά ιστορικά κείμενά του πέραν πάσης αμφιβολίας εξαιρετικά. Εντούτοις, πολλά από τα επιχειρήματά του ήταν αναμφίβολα σαθρά, καθώς σχετιζόνταν με το ενδιαφέρον του για το μυστικισμό και τον αποκρυφισμό.

Στη χορεία των στρατιωτικών αναλυτών του 20ού αιώνα, το όνομα του Fuller συνδέεται σχεδόν πάντοτε με αυτό του Basil Liddell Hart, που ήταν νεότερός του και φίλος του.¹⁷ Σε αντίθεση με τον Fuller, ο Liddell Hart δεν ήταν κατ' επάγγελμα στρατιωτικός· σπούδασε ιστορία στο Κέμπριτζ πριν στρατολογηθεί, έγινε βαθμοφόρος και πολέμησε στη Γαλλία. Ο Λοχαγός Liddell Hart (του άρεσε καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του να τονίζει το στρατιωτικό βαθμό του)

υπήρξε θύμα των δηλητηριωδών αερίων στη μάχη του Somme, γι' αυτό και πέρασε το υπόλοιπο διάστημα του πολέμου στην Αγγλία, εκπαιδώντας νεοσύλλεκτους πεζικάριους. Ενώσω κατείχε τη συγκεκριμένη θέση, άρχισε να εξετάζει σοβαρά τα ζητήματα της βέλτιστης προετοιμασίας και διεξαγωγής του πολέμου.

Σε ό,τι αφορά την πνευματική καλλιέργειά του, δύο στοιχεία χρήζουν αναφοράς. Πρώτον, όπως τόσοι και τόσοι της γενιάς του που φοίτησαν σε δημόσια σχολεία, ο Liddell Hart γαλουχήθηκε με την αντίληψη ότι ο πόλεμος ήταν κάτι παρεμφερές με τις αθλοπαιδιές. Στα απομνημονεύματά του εξηγεί πως ήταν καλός στο ποδόσφαιρο – όχι επειδή οι κινήσεις του σώματός του και η τεχνική του ήταν εντυπωσιακές, αλλά επειδή μπορούσε να συλλάβει τα διάφορα είδη ποδοσφαιρικής τακτικής και να προβλέψει πού θα κατέληγε η μπάλα. Δεύτερον, και πάλι όπως τόσοι και τόσοι της γενιάς του, ο Liddell Hart βγήκε από τον πόλεμο ως φανατικός θαυμαστής του βρετανικού στρατού, ο οποίος σε τελική ανάλυση μόλις είχε αναδειχθεί νικητής της μεγαλύτερης σύρραξης που είχε καταγραφεί στην ιστορία.

Ωστόσο, μέσα σε λίγα χρόνια ο Liddell Hart άλλαξε στάση, υιοθετώντας την άποψη που ήταν του συρμού εκείνη την περίοδο, δηλαδή την άποψη όσων ήταν απογοητευμένοι από τον πόλεμο εν γένει, αλλά και από τη διεξαγωγή του από τη βρετανική ανώτατη διοίκηση ειδικότερα. Η φήμη που είχε αποκτήσει ως δημοσιογράφος μετά τον πόλεμο και το ενδιαφέρον του για τα σπορ στάθηκαν χρήσιμα στην κριτική που άσκησε αναφορικά με τη διεξαγωγή του πολέμου. Όπως και ο Fuller, ο Liddell Hart κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το να αφήνονται οι άνδρες βορά στις ορέξεις των πολυβολητών ήταν το άκρον άωτον του παραλογισμού· η ρίζα του παραλογισμού αυτού θα έπρεπε να αναζητηθεί όχι στην απλή δίψα για αίμα, αλλά στα γραπτά του μεγαλύτερου στρατιωτικού φιλοσόφου όλων των εποχών, του Carl von Clausewitz. Σύμφωνα με τον Liddell Hart, αυτός ήταν ο προφήτης που είχε παρασύρει ολόκληρες γενιές αξιωματικών στην αντίληψη ότι ο καλύτερος, στην πραγματικότητα σχεδόν ο μοναδικός, τρόπος διεξαγωγής του πολέμου ήταν η συγκέντρωση του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ανδρών και όπλων και η κατά μέτωπον επίθεση εναντίον του εχθρού.¹⁸ Κατά τα έτη 1914-1918 η «πρωσική Μασσαλιώτιδα» είχε επιφέρει φρικτά αποτελέσματα.

Για να αποκαταστήσει την ισχύ των επιτιθεμένων και να περιορίσει τις απώλειες, στα πρώτα κείμενά του ο Liddell Hart πρότεινε την «έμμεση προσέγγιση». Ο εχθρός, αντί να δεχθεί κατά μέτωπον επίθεση, θα έπρεπε να τεθεί εκτός ισορροπίας, κι αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί διά του συνδυασμού της ταχείας δράσεως με τη μυστικό-

τητα και τον αιφνιδιασμό· τις επιθέσεις θα πραγματοποιούσαν διασπαρμένες δυνάμεις (ώστε να μη φανερωθεί ο κύριος στόχος των επιθέσεων για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα), από μη αναμενόμενες θέσεις, ακολουθώντας τις πλέον απροσδόκητες διόδους προσεγγίσεως, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε ότι θα έπρεπε να ξεπεραστούν γεωγραφικά εμπόδια. Προπάντων, κάθε σχέδιο θα έπρεπε να διαθέτει «δύο σκέλη» – σχεδιασμένα κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να μην είναι βέβαιος ο αντίπαλος για τους πραγματικούς στόχους των επιτιθεμένων. Επίσης, κάθε σχέδιο θα έπρεπε να διαθέτει την απαιτούμενη δυνατότητα επαναπροσδιορισμού των στόχων, εφόσον η αντίσταση του εχθρού ήταν ιδιαίτερα σθεναρή.

Οι επιτιθέμενοι θα έπρεπε να εφαρμόσουν όλα αυτά τα μέτρα σε δύο επίπεδα, κατά μήκος των γραμμών εφοδιασμού, ξεπερνώντας όλα τα φυσικά και τεχνητά εμπόδια, προκειμένου να δημιουργήσουν «έναν ομφάλιο λώρο εφοδιασμού», και εναντίον ενός εχθρού που ίσως να ήταν αρκούντως ευφυής ώστε να αντιληφθεί τι συνέβαινε, αλλά και ικανός να λάβει αντίμετρα. Ο πόλεμος, που συνίστατο κατ' αρχήν στην κίνηση, παρουσιαζόταν από τον Liddell Hart σχεδόν ως ένα είδος περίπλοκου παιχνιδιού, στο οποίο μετείχαν οι αντίπαλοι. Αυτό ισχύει περισσότερο στα ώριμα έργα του. Όσο μεγάλωνε τόσο λιγότερη προσοχή έδινε στην τακτική. Άλλα ζητήματα, όπως η κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων, η διοικητική μέριμνα, οι στρατιωτικές πληροφορίες, η διοίκηση και οι επικοινωνίες, καθώς και ζητήματα που αφορούσαν τις ανθρώπινες απώλειες, επίσης παρακάμπτονταν αβασάνιστα. Διαβάζοντας το πλέον γνωστό στο ευρύ κοινό και πολλάκις επανεκδοθέν βιβλίο του με τίτλο *Strategy: The Indirect Approach*, θα μπορούσε κανείς εύλογα να σκεφθεί ότι ο πόλεμος συνίστατο σε επιχειρησιακές κινήσεις και ελάχιστα σε κάτι άλλο.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο Liddell Hart ενδιαφέρθηκε επίσης για τα μηχανοκίνητα στρατιωτικά μέσα, και μάλιστα «δανείστηκε» τόσο πολλά στοιχεία από το μέντορά του, τον Fuller, που η φιλία τους τέθηκε σε δοκιμασία.¹⁹ Κατά συνέπεια, δεν προξενεί έκπληξη το γεγονός ότι το σχέδιο του Liddell Hart για τις μηχανοκίνητες ένοπλες δυνάμεις, όπως διατυπώθηκε στα έργα του *Paris, or the Future of War* (1925) και *The Remaking of Modern Armies* (1927), βασιζόταν στο συνδυασμό αεροσκαφών, αρμάτων μάχης και δηλητηριωδών αερίων ως όπλων με τα οποία θα ήταν δυνατόν να παρακαμφθούν ή να ξεπεραστούν οι γραμμές άμυνας του εχθρού, κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα τον ταχύ και αδάπανο – αν και βίαιο – τερματισμό του πολέμου.

Το στοιχείο εκείνο που δεν επέτρεφε στον Liddell Hart να διατυπώσει μια λεπτομερή πρόβλεψη για τον Κεραυνοβόλο Πόλεμο

(Blitzkrieg), ο οποίος συνδύαζε με χαρακτηριστικό τρόπο τις τεθωρακισμένες μεραρχίες και τα άρματα μάχης, ήταν η αδιάλειπτη αποστροφή του για τις φρικαλεότητες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η αποφασιστικότητά του, την οποία συμεμερίζονταν πολλοί εκπρόσωποι της γενιάς του, να μην επαναληφθούν. Αρχής γενομένης από το 1931 περίπου, η αντίληψη αυτή τον ώθησε αφενός στο να εγκαταλείψει τις προσπάθειες επινόησης πιο αποτελεσματικών τρόπων ώστε να επιτευχθεί η νίκη και αφετέρου στο να στραφεί στην αναζήτηση λιγότερο δαπανηρών τρόπων ώστε να αποφευχθεί η ήττα. Ακολουθώντας το παράδειγμα του Julian Corbett, και χωρίς να μπει στον κόπο να μνημονεύσει το δάσκαλό του, ισχυρίστηκε ότι η βρετανική στάση έναντι των πολεμικών επιχειρήσεων συνίστατο ανέκαθεν στην αποφυγή εμπλοκής στις μεγάλης κλίμακας συρράξεις της ηπειρωτικής Ευρώπης. Αντ' αυτής, το Ηνωμένο Βασίλειο βασίστηκε αφενός στο Πολεμικό Ναυτικό του, για να κρατήσει τους αντιπάλους του σε απόσταση ασφαλείας (αλλά και για να τους παρενοχλήσει και να τους αποδυναμώσει με καλώς σχεδιασμένες επιθέσεις σε επιλεγμένα σημεία), και αφετέρου στους συμμάχους του στην ηπειρωτική Ευρώπη, που ήλπιζε ότι θα ήταν σε θέση να καταφέρουν ένα καίριο πλήγμα στον εχθρό. Το 1939 ο Liddell Hart ήταν πεπεισμένος ότι «το σημαντικότερο μάθημα που πήραμε από τις χερσαίες επιχειρήσεις, επί μία και πλέον γενιά, υπήρξε η υπεροχή των αμυνομένων έναντι των επιτιθεμένων»· ακόμη και στους αιθέρες, όπως είχαν φανερώσει τα γεγονότα στην Ισπανία, «οι πιθανότητες επιτυχίας των αμυνομένων αυξάνονται». Ως εκ τούτου, αντί να επαναλάβει το σφάλμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου –που είχε επιφέρει τόσο πολλές απώλειες–, η Μεγάλη Βρετανία θα μπορούσε ασφαλώς να αναθέσει στους «ατρόμητους» Γάλλους να αναχαιτίσουν τους Γερμανούς. Η ίδια η Μεγάλη Βρετανία, με τις ένοπλες δυνάμεις της πλήρως εκσυγχρονισμένες και μηχανοκίνητες, θα έπρεπε να επανέλθει στην παραδοσιακή στρατηγική της, που βασιζόταν κατ' αρχήν αφενός στο ναυτικό αποκλεισμό και αφετέρου στην αεροπορική ισχύ. Η στρατηγική αυτή είχε το επιπλέον πλεονέκτημα ότι θα καθιστούσε την υποχρεωτική στρατολόγηση περιττή – ο φιλελεύθερων αντιλήψεων Liddell Hart, όπως και ορισμένοι στρατιωτικοί αναλυτές σαν τον Douhet, προτιμούσε τις μικρές δυνάμεις επαγγελματιών στρατιωτικών.

Σε σύγκριση με τον Douhet, τον Fuller και τον Liddell Hart, ο Erich Ludendorff ήταν μια εξέχουσα προσωπικότητα. Πολύ περισσότερο από τους δύο πρώτους άνδρες, ο Ludendorff αντιλήφθηκε εξαρχής τι ήταν ο σύγχρονος πόλεμος, και αντίθετα από τον τρίτον, δεν τον θεώρησε ένα είδος παιχνιδιού που παιζόταν στο πεδίο της μάχης· «ο πόλεμος με έκανε να υποστώ όλα τα δεινά του», έγρα-

ψε, έχοντας χάσει δύο γιους. Από την άλλη πλευρά, και πάλι σε αντίθεση με τον Liddell Hart προσωπικά, δε δειλίαζε μπροστά στις φρικαλεότητες του πολέμου.

Αρχικά ο Ludendorff δεν ήταν ίσως περισσότερο φανατισμένος απ' όσο ήταν απαραίτητο για ένα Γερμανό αξιωματικό της γενιάς του. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια του πολέμου, σε διάγγελμά του προς τον εβραϊκό πληθυσμό της κατεχόμενης Πολωνίας περιλαμβανόταν η ακόλουθη προσφώνηση: *Αγαπητοί μου Εβραίοι*. Ωστόσο, κατά τη δεκαετία του 1920, επηρεασμένος από τη δεύτερη σύζυγό του, άρχισε να ερωτοτροπεί με τον αντισημιτισμό, τον αντι-καθολικισμό και τον αντι-τεκτονισμό (ποτέ δεν κατόρθωσε να συμπεράνει ποια από τις τρεις αυτές διεθνείς δυνάμεις συνιστούσε τη σημαντικότερη απειλή για τη Γερμανία). Επίσης, έλαβε μέρος στο ναζιστικό πραξικόπημα του 1923· για όλους αυτούς τους λόγους ορθώς αποδοκιμάστηκε. Εντούτοις, αυτό δε θα έπρεπε να αποκρύψει το γεγονός ότι η εικόνα του για τον κατοπινό πόλεμο ήταν περισσότερο ακριβής απ' ό,τι όλων των υπολοίπων.

Έχοντας διατελέσει επικεφαλής της πολεμικής προσπάθειας της Γερμανίας επί δύο και πλέον έτη, ο Ludendorff δεν πίστευε ότι ένα πρώτης τάξεως σύγχρονο κράτος θα ήταν δυνατόν να υποταχθεί γρήγορα και χωρίς ιδιαίτερο κόπο από αεροσκάφη που θα έριχναν βόμβες ή από άρματα μάχης που θα μετείχαν σε επιχειρήσεις μηχανοκίνητων μονάδων, όσο αποτελεσματικά κι αν εκτελούσαν την αποστολή τους. Μέχρις ενός σημείου, το πόνημά του *Der Totale Krieg* απλώς συνέχιζε το έργο ορισμένων στρατιωτικών αναλυτών της προπολεμικής περιόδου, όπως οι Colmar von der Goltz και Theodor von Bernhardi, οι οποίοι είχαν υποστηρίξει τη γενική επιστράτευση και τα μεγάλα στρατεύματα. Και έως ένα βαθμό, το βιβλίο του περιέγραφε τις δικές του εμπειρίες· ο Ludendorff, μέσω κατηγοριών που διατύπωνε εναντίον πολλών από τους λιγότερο συνεργάσιμους συναδέλφους του, επεδίωκε να ερμηνεύσει την ήττα της Γερμανίας στον προσηγηθέντα πόλεμο. Όμως, όποια κι αν ήταν ακριβώς τα κίνητρα και οι προθέσεις του συγγραφέα, η κύρια θέση του Ludendorff ήταν ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις στους τομείς της παραγωγής, των μεταφορών και των επικοινωνιών καθιστούσαν το σύγχρονο πόλεμο κάτι πολύ περισσότερο από ένα απλό ζήτημα εκτέλεσης κάποιων ελιγμών για την εξασφάλιση του ελέγχου στο πεδίο της μάχης. Αντ' αυτού, ο πόλεμος θα απαιτούσε πλέον την πλήρη στράτευση των μελών ενός έθνους, και κατά συνέπεια την πλήρη αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων μέσων του.

Ασφαλώς, ο επόμενος πόλεμος θα έκανε χρήση όλων των διαθέσιμων όπλων, συμπεριλαμβανομένων των δηλητηριωδών αερίων. Τόσο οι άμαχοι στις πόλεις όσο και οι στρατιώτες στα χαρακώματα

θα αποτελούσαν στόχους, και οι συνακόλουθες απώλειες, οι καταστροφές και οι δοκιμασίες θα ήταν τεράστιες. Ως εκ τούτου, κατ' ανάγκην, εξίσου σημαντική με την πλήρη αξιοποίηση των διαθέσιμων υλικών μέσων θα ήταν η ενίσχυση του ηθικού των πολιτών – ένα σημείο στο οποίο, κατά την άποψη του Ludendorff και πολλών συμπατριωτών του, η αυτοκρατορική Γερμανία, με το πεπαλαιωμένο, απολυταρχικό καθεστώς της και την περιφρόνηση που ένιωθε για τα εργατικά στρώματα, παρουσίαζε μεγάλη υστέρηση.

Οι επιπτώσεις αυτής της καθολικής κινητοποίησης των δυνάμεων ενός έθνους συνίσταντο στην κατάργηση των δημοκρατικών ελευθεριών, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν όχι μόνον η ελευθερία του Τύπου αλλά και τα δικαιώματα των εργατών και η επιχειρηματικότητα των καπιταλιστών. Ούτε οι βιομήχανοι ούτε οι επικεφαλής των εργατικών ενώσεων (κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Ludendorff είχε μετέδους και με τις δύο πλευρές) θα είχαν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Παράλληλα με τον όλο χρηματοδοτικό μηχανισμό που θα ετίθετο στη διάθεση του κράτους, και αυτοί θα έπρεπε να υποστούν μια στρατιωτική δικτατορία. Και έχοντας ιδίαν πείρα της διαδικασίας, ο Ludendorff δεν είχε την ψευδαίσθηση ότι η εν λόγω κινητοποίηση των πνευματικών δυνάμεων και των υλικών μέσων του έθνους θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την αναγκαία προετοιμασία. Ως εκ τούτου, το δικτατορικό καθεστώς που απαιτούσε, και για το οποίο χωρίς αμφιβολία θεωρούσε τον εαυτό του ως τον πλέον κατάλληλο ηγέτη, θα έπρεπε να εγκαθιδρυθεί εν καιρώ ειρήνης και να είναι μόνιμο.

Ο επόμενος πόλεμος θα ήταν μια αναμέτρηση ζωής ή θανάτου, στην οποία νικητής θα αναδεικνυόταν όποιος θα διέθετε τους περισσότερους πόρους και την ισχυρότερη βούληση να αξιοποιήσει και να ρίξει στη μάχη τα διαθέσιμα μέσα του – κάτι που, παρεμπιπτόντως, έβαζε στο περιθώριο οποιουσδήποτε απλοϊκούς συλλογισμούς αναφορικά με μικρές, επαγγελματικές και ιδιαίτερα ευέλικτες –πόσω μάλλον χαρακτηριζόμενες από ιπποτισμό– ένοπλες δυνάμεις. Οτιδήποτε δεν υπηρετούσε την πολεμική προσπάθεια θα έπρεπε να κατασταλεί με αγριότητα. Στην πραγματικότητα, ο πόλεμος θα κατέπνιγε τον πολιτικό βίο. Ο Ludendorff ποτέ δε μασούσε τα λόγια του. «Όλες οι θεωρίες του Clausewitz πρέπει να απορριφθούν. [...] Τόσο ο πόλεμος όσο και η πολιτική υπηρετούν την εθνική υπόσταση. Ωστόσο, ο πόλεμος συνιστά την ύψιστη εκδήλωση της βούλησης των ανθρώπων να ζήσουν. Κατά συνέπεια, η πολιτική πρέπει να είναι σε υποδεέστερη θέση έναντι του πολέμου».²⁰ Για να το θέσουμε διαφορετικά, και στο βαθμό που συνέβη αυτό, η πολιτική θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως κάτι περιττό και, στην πραγματικότητα, προδοτικό.

Στις δεκαετίες μετά το 1945 οι στρατιωτικές απόψεις του Ludendorff επικρίθηκαν συχνά από ασήμαντους αναλυτές,²¹ που δεν κατόρθωσαν να συλλάβουν τη διάκριση μεταξύ του δικού τους κόσμου –στον οποίο τα πυρηνικά όπλα είχαν καταστήσει ανέφικτο τον ολοκληρωτικό πόλεμο όπως τον αντιλαμβάνονταν ο Ludendorff– και του κόσμου του Γερμανού στρατιωτικού. Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών ο Liddell Hart και ο Fuller ήταν αυτοί που, δικαίως ή αδικώς,²² υμνήθηκαν ως πατέρες του Κεραυνοβόλου Πολέμου. Εντούτοις, είναι γεγονός ότι δεν ήταν η δική τους αντίληψη για το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά εκείνη του Ludendorff που αποδείχθηκε τρομακτικά ακριβής.

Ασφαλώς, οι αεροπορικοί στόλοι, μολονότι δεν έριχναν δηλητηριώδη αέρια, πετούσαν πάνω από τις γραμμές του μετώπου και βομβάρδιζαν πόλεις σε τόσο μεγάλη κλίμακα, που –εάν είχε τη δυνατότητα να συλλάβει την κατοπινή εξέλιξη– ίσως ακόμη και ο Ludendorff να είχε χλομιάσει. Ο συνδυασμός αεροπορικής ισχύος, τεθωρακισμένων, ευελιξίας και ασύρματων επικοινωνιών αποκατέστησε την επιχειρησιακή ευελιξία, βάζοντας τα θεμέλια για ορισμένες εντυπωσιακές επιχειρήσεις, εξαιτίας των οποίων χώρες του μεγέθους της Πολωνίας και της Γαλλίας τέθηκαν εκτός μάχης με ένα και μόνο χτύπημα. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποκατέστησε, επίσης, την ισορροπία μεταξύ αμυνομένων και επιτιθεμένων· τα γεγονότα απέδειξαν ότι τα άρματα μάχης και τα αεροσκάφη ήταν εξίσου ικανά τόσο να αποτρέψουν τη διάσπαση των γραμμών άμυνας όσο και να συμβάλουν στην κατάληψη μιας θέσης.

Το σημείο στο οποίο ο Ludendorff αποδείχθηκε απόλυτα ακριβής ήταν η εμμονή του στην αντίληψη ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος –όπως ήταν φυσικό, δεν έκανε χρήση του όρου αυτού– θα έμοιαζε σε γενικές γραμμές με τον προηγούμενο πόλεμο· όπως ο τελευταίος, έτσι κι αυτός θα εξελισσόταν σε μια γιγαντιαία και παρατεταμένη σύγκρουση. Ακολουθώντας το παράδειγμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, θα διεξαγόταν σε πολλά μέτωπα, στη θάλασσα, στον αέρα και στην ξηρά. Όπως ο προαναφερθείς πόλεμος, θα απαιτούσε και θα καθιστούσε εφικτή την κινητοποίηση όλων των διαθέσιμων δυνάμεων. Εξάλλου, ήταν ορθή η πρόβλεψη του Ludendorff ότι ακόμη και η δημοκρατική Βρετανία θα θεωρούσε αναγκαίο τον περιορισμό του ρόλου της πολιτικής, διά του σχηματισμού κυβέρνησης εθνικής ενότητας – κάτι που σήμαινε ότι, όσο διαρκούσε η σύρραξη, δε θα υπήρχε αντιπολίτευση και δε θα διεξάγονταν εκλογές. Αναμφίβολα, το γεγονός ότι, όταν ολοκληρώθηκε ο πόλεμος, μια ήπειρος είχε καταστραφεί πλήρως και περίπου 40.000.000 άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους συνιστά –μετά θάνατον– θριαμβευτική δικαίωση των απόψεων του Ludendorff.

3.3. ΕΦΕΥΡΕΣΕΙΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Στις αρχές του 20ού αιώνα είχε εμπεδωθεί η αντίληψη ότι η συστηματική έρευνα και εξέλιξη θα είχε ως αποτέλεσμα να κάνουν συνεχώς την εμφάνισή τους νέες εφευρέσεις· πράγματι, ίσως ποτέ άλλοτε στην ιστορία δεν υπήρξε η πίστη στην «επιστήμη» ισχυρότερη και περισσότερο διαδεδομένη. Το ένα βιβλίο μετά το άλλο υμνούσαν τους μεγάλους εφευρέτες, καθώς και την προσφορά τους στην ανθρωπότητα· μάλιστα, σε ορισμένες έρευνες της κοινής γνώμης ο Thomas Edison προέβαλλε ως η πλέον σημαντική προσωπικότητα. Από στρατιωτικής απόψεως, οι κυριότερες εφευρέσεις εμφανίστηκαν στους τομείς του μηχανοκίνητου πολέμου, του αεροπορικού πολέμου και του ναυτικού πολέμου, όπου η εξέλιξη των αεροπλανοφόρων και των αμφίβιων αποβατικών σκαφών στα χρόνια του μεσοπολέμου υπήρξε ιδιαίτερα εντυπωσιακή. Οι μονάδες συνδέονταν μεταξύ τους με ένα τεράστιο δίκτυο επικοινωνιών και με άλλες ηλεκτρονικές συσκευές, που, κρίνοντας εκ των υστέρων, υπήρξαν ίσως ο σημαντικότερος παράγοντας.²³

Όταν ολοκληρώθηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η χώρα με τη μεγαλύτερη πείρα στο μηχανοκίνητο πόλεμο ήταν η Βρετανία, όπου η εξέλιξη των αρμάτων μάχης συνεχίστηκε με το Mark C (σε αυτό είχε βασιστεί ο Fuller όταν συνέτασσε την πραγματεία του *Σχέδιο 1919*) να παραχωρεί τη θέση του στο Mark D. Αυτό ήταν όντως μια επαναστατική πολεμική μηχανή. Με ακτίνα δράσης 320 χιλιομέτρων και μέγιστη ταχύτητα 32 χιλιομέτρων την ώρα, το Mark D διέθετε θωράκιση που το προστάτευε από τα διατρητικά βλήματα, αλλά και υπερσύγχρονο περιστρεφόμενο πυργίσκο με δίδυμο πολυβόλο. Σαν να μην έφθαναν όλα αυτά τα επιτεύγματα, το Mark D διέθετε σύστημα αποσβέσεως των κραδασμών, κάτι που σήμαινε ότι το πλήρωμα υφίστατο σε μικρότερο βαθμό τις επιπτώσεις των κραδασμών. Όμως, αυτή ήταν μόνον η αρχή. Είτε κατόπιν άνωθεν εντολής είτε ίδια πρωτοβουλία, οι σχεδιαστές παρουσίαζαν σχεδόν κάθε χρόνο νέα, πειραματικά μοντέλα – ελαφρά, μέσα και βαρέα. Ορισμένα ήταν εξοπλισμένα με κανόνι των δύο λιβρών και άλλα απλώς με πολυβόλα· πολλά είχαν περισσότερους του ενός πυργίσκους. Ορισμένα θεωρήθηκαν επιτυχείς κατασκευαστικές προσπάθειες, τα περισσότερα όμως όχι.

Παράλληλα με την τεχνολογική εξέλιξη των αρμάτων μάχης, αφθονούσαν οι θεωρίες σχετικά με τον ενδεδειγμένο τρόπο χρήσης τους. Ορισμένοι, μεταξύ αυτών και ο Fuller, πίστευαν ότι τα άρματα μάχης είχαν τα ίδια σχεδόν χαρακτηριστικά με τα πλοία, και επιχειρηματολογούσαν υπέρ ενός στρατού που θα αποτελούνταν

εξ ολοκλήρου από τις νέες αυτές πολεμικές μηχανές· τα βαρέα άρματα μάχης θα αποτελούσαν τη δύναμη κρούσεως για τη διάσπαση των γραμμών άμυνας του εχθρού, με την υποστήριξη ταχέων μέσων αρμάτων μάχης, που θα αξιοποιούσαν το ρήγμα. Ενώ τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δικαίωσαν τις προαναφερθείσες αντιλήψεις, άλλες ιδέες, όπως τα μικρά, μονοθέσια, ελαφρά ερπυστριόφóra οχήματα, που θα χρησιμοποιούνταν σε καταδρομικές επιχειρήσεις, λησμονήθηκαν μέχρι να αναβιώσουν, με κάπως διαφορετικό τρόπο, με τα αυτοκίνητα-βόμβες των επιθέσεων αυτοκτονίας. Οι επιχειρήσεις των τεθωρακισμένων δυνάμεων αντιπαραβάλλονταν συχνά με εκείνες του βαρέος ιππικού, στο πλαίσιο μιας αντίληψης που τελικά αποδείχθηκε ορθότερη από οποιαδήποτε άλλη.

Στην πεδιάδα του Salisbury δοκιμάζονταν κάθε χρόνο οι πολεμικές μηχανές και τα οχήματα υποστηρίξεως –φορηγά για τη μεταφορά προμηθειών, μοτοσυκλέτες για τη σύνδεση μεταξύ των μονάδων και την ενδοεπικοινωνία, καθώς και μεγάλα, ανοιχτά επιτελικά οχήματα που προορίζονταν για τους διοικητές–, συχνά παρουσία ανώτερων αξιωματικών και των συζύγων τους, που θεωρούσαν την εν λόγω διαδικασία ως μια ευκαιρία να κάνουν πικνίκ. Το 1927 οι Βρετανοί είχαν δημιουργήσει την πρώτη στον κόσμο πειραματική μηχανοκίνητη δύναμη· παρ' όλα αυτά, ο στρατός δεν ανέλαβε ποτέ κάποια ρητή δέσμευση να εξελίξει τις μονάδες του, ώστε να γίνουν όλες οι δυνάμεις του μηχανοκίνητες.²⁴

Αυτό οφειλόταν εν μέρει στον παγιωμένο συντηρητισμό –πολλοί άνδρες του Ιππικού, φοβούμενοι μήπως τρωθεί το κύρος τους, αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν τα άλογά τους– και εν μέρει στην έλλειψη οικονομικών πόρων. Την εποχή εκείνη θεωρούνταν δεδομένο ότι δε θα σημειωνόταν πολεμική αναμέτρηση ευρείας κλίμακας μέσα στην κατοπινή δεκαετία, και κατ' εντολήν του Υπουργού των Οικονομικών, Ουίνστον Τσώρτσιλ, η «αρχή των δέκα ετών» παρατεινόταν αυτόματα σε καθημερινή βάση.²⁵ Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία το 1933 θα έπρεπε να σημάνει συναγερμό και να μεταβάλει το ρυθμό του εκσυγχρονισμού. Αντ' αυτού, κατά σύμπτωση, μόλις ένα έτος αργότερα ένας πέραν του συνήθους συντηρητικός αξιωματικός, ο Στρατάρχης Montgomery-Massingberd, ο οποίος συμεριζόταν την άποψη πολλών ανώτατων αξιωματικών ότι η Βρετανία δε θα έπρεπε ποτέ ξανά να στείλει στρατό στην ηπειρωτική Ευρώπη, κατέλαβε το αξίωμα του Αρχηγού του Αυτοκρατορικού Επιτελείου.²⁶ Συνεπεία τούτου, οι περισσότεροι αξιωματικοί συνέχισαν να παίζουν πόλο ή, εφόσον υπηρετούσαν στην Ινδία, να κυνηγούν αγριόχοιρους, σαν να μην είχε αλλάξει τίποτα από το 1900. Έτσι, η Βρετανία απέκτησε τελικά την πρώτη τεθωρακισμένη μεραρχία της μόλις το 1939.

Οι γαλλικές και οι αμερικανικές προσπάθειες στον τομέα της συγκρότησης μηχανοκίνητων μονάδων δεν ήταν πιο επιτυχείς. Επηρασμένοι από τον Foch, ο οποίος έπειτα από ένα μεγάλο χρονικό διάστημα είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι καμία επίθεση δεν είχε πιθανότητες επιτυχίας εάν δεν είχε εξουδετερωθεί η ισχύς πυρός του εχθρού,²⁷ οι Γάλλοι εναπέθεσαν τις ελπίδες τους στη λεγόμενη βήμα προς βήμα αντιμετώπιση της μάχης, δηλαδή στην από κοινού χρήση όλων των όπλων σε ένα ευρύ μέτωπο, ώστε να μη ρισκάρουν υπέρ το δέον. Κατ' ουσίαν αυτό ήταν ένα αναμάρτημα των μαχών του θέρους και του φθινοπώρου του 1918. Το σχέδιο προέβλεπε κάποιο ρόλο για τα τεθωρακισμένα, δευτερεύοντα όμως, με τα άρματα μάχης να παρέχουν πυρά υποστηρίξεως στο Πεζικό. Όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, τα περισσότερα γαλλικά άρματα μάχης ήταν ακόμη οι μικρές, ελαφρά θωρακισμένες πολεμικές μηχανές που είχαν τεθεί στην υπηρεσία το 1935. Υπήρχε, επίσης, ένας πολύ βαρύτερος, καλύτερα θωρακισμένος τύπος άρματος μάχης, το Char B. Ωστόσο, όπως και ο μικρότερος τύπος τεθωρακισμένου, το Char B ήταν ανεπαρκώς επανδρωμένο, κάτι που σήμαινε ότι δεν μπορούσε να εκτελεί βολές με μεγάλη ταχύτητα· επιπλέον, είχε ακτίνα δράσης μόλις ογδόντα χιλιομέτρων. Τέλος, από τη στιγμή κατά την οποία τα γαλλικά άρματα μάχης δε διέθεταν ασυρμάτους, η διοίκηση και ο έλεγχος των τεθωρακισμένων δυνάμεων ήταν εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση.

Η εξέλιξη των Αμερικανών υπήρξε ακόμη πιο αργή. Το 1917-1918 οι Αμερικανοί είχαν αρχίσει να κατασκευάζουν αντίγραφα των υφιστάμενων γαλλικών και βρετανικών αρμάτων μάχης, λίγα όμως κατέστη δυνατόν να ολοκληρωθούν πριν από το τέλος του πολέμου. Εξάλλου, το εφευρετικό μυαλό των Αμερικανών είχε ως αποτέλεσμα κάθε είδους περίεργους πειραματισμούς, συμπεριλαμβανομένων του προαναφερθέντος ατμοκίνητου άρματος μάχης, ενός άρματος μάχης με ηλεκτροκίνητηρα-πετρελαιοκίνητηρα, ενός ατμοκίνητου άρματος μάχης με τροχούς (κατ' ουσίαν, μιας τεθωρακισμένης κατασκευής πάνω σε χαλύβδινους τροχούς), ακόμη κι ενός «άρματος μάχης-σκελετού» χωρίς θωράκιση.²⁸ Πάντως, οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεταν τον William Christie, ένα σχεδιαστή με πρωτοποριακές αντιλήψεις, μεταξύ των οποίων το ταχύτερο άρμα μάχης που είχε κατασκευαστεί μέχρι τότε και ένα αμφίβιο άρμα μάχης. Δυστυχώς, και εδώ ο συντηρητισμός και η αβελτηρία έπαιξαν το ρόλο τους, κι έτσι ο Christie μπόρεσε να κατασκευάσει μόνο λιγοστά πειραματικά μοντέλα. Το βαθύτερο αίτιο ήταν το γεγονός ότι ο στρατός των ΗΠΑ ήταν απλώς πολύ μικρός για να συγκροτήσει και να δοκιμάσει μεγάλους σχηματισμούς, τεθωρακισμένους ή άλλους, διασπαρμένος καθώς ήταν σε μικρές μονάδες, σε μια αχανή ήπειρο.

Όλα αυτά έδωσαν τη δυνατότητα σε δύο κράτη-παρίες, τη Σοβιετική Ένωση και τη Γερμανία, να συνεργαστούν κατά τη δεκαετία του 1920 και να αναβιώσουν τη στενή σχέση που υπήρχε ανάμεσά τους στο μεγαλύτερο διάστημα του 19ου αιώνα. Κατασκεύασαν πειραματικά οχήματα και τα υπέβαλαν σε δοκιμασίες στο Kazan, μέχρι που ανήλθε ο Χίτλερ στην εξουσία και τερματίστηκε η συνεργασία αυτή, προς μεγάλη λύπη ορισμένων Γερμανών αξιωματικών. Μόνοι τους πλέον, οι Σοβιετικοί υπέπεσαν σε σφάλματα, κατασκεύασαν τα δικά τους μοντέλα και αγόρασαν ξένα μοντέλα που προσπάθησαν να αντιγράψουν. Ασφαλώς, δεν ήταν οι μόνοι που κατασκεύασαν τερατουργήματα· το σχέδιο ενός βαρέος άρματος μάχης προέβλεπε τουλάχιστον πέντε πυργίσκους. Ωστόσο, στο επόμενο στάδιο οι Σοβιετικοί διέπραξαν ένα σφάλμα που απέφυγαν οι Βρετανοί, οι Γάλλοι και οι Αμερικανοί. Ενώ οι χώρες της Δύσης κατασκεύασαν έναν πολύ μεγάλο αριθμό πειραματικών μοντέλων, με τα περισσότερα από αυτά είτε να μη φθάνουν σε σημείο παραγωγής είτε να παράγονται σε πολύ μικρούς αριθμούς, οι Σοβιετικοί κατέληξαν ήδη από το 1933 σε ένα και μόνον, κύριο μοντέλο και ξεκίνησαν τη μαζική παραγωγή του.²⁹ Το 1939 η Σοβιετική Ένωση διέθετε σχεδόν 25.000 οχήματα – πολύ περισσότερα απ' όσα διέθεταν από κοινού τα υπόλοιπα κράτη της υφής.

Ο Κόκκινος Στρατός διέθετε τουλάχιστον τέσσερα σώματα τεθωρακισμένων, πενήντα ταξιαρχίες αρμάτων μάχης, τέσσερις ταξιαρχίες τεθωρακισμένων οχημάτων, είκοσι έξι συντάγματα αρμάτων μάχης σε μεραρχίες Ιππικού, έντεκα συντάγματα αρμάτων μάχης σε σχολές τεθωρακισμένων και άγνωστο αριθμό ιλών αρμάτων μάχης σε μεραρχίες Πεζικού. Όμως, όλα αυτά τα τεθωρακισμένα προορίζονταν για την υποστήριξη του Πεζικού και μόνον. Δεν υπήρχαν τεθωρακισμένες μεραρχίες, ούτε προβλεπόταν η διεξαγωγή χωριστών επιχειρήσεων από τα άρματα μάχης. Ακόμη χειρότερο ήταν το γεγονός ότι, όταν το T-26, το σοβιετικό άρμα μάχης που είχε παραχθεί μαζικά, κλήθηκε να αναχαιτίσει τους εισβολείς της Βέρμαχτ, ήταν πεπαλαιωμένο και αντιμετωπιζόταν με ευκολία από τους Γερμανούς. Τα σύγχρονα πολεμικά οχήματα, όπως το βαρύ KV-I και το επιβλητικό T-34, δεν ήταν παρά ένα μικρό ποσοστό επί του συνόλου, ενώ ακόμη κι αυτά δε χρησιμοποιούνταν με τον κατάλληλο τρόπο.

Η περίπτωση των Γερμανών ήταν μοναδική. Πρώτον, είχαν ηττηθεί, και το γεγονός αυτό τους έκανε να στραφούν περισσότερο στα πειράματα και τις εφευρέσεις. Δεύτερον, στις αρχές του 1918 διέθεταν πλέον νέα οργάνωση, νέο στρατιωτικό δόγμα, νέες τεχνικές και ορισμένα νέα όπλα, τα οποία, όπως απέδειξαν τα γεγονότα από το Μάρτιο έως τον Ιούλιο, ήταν σε θέση να διασπάσουν τις

ισχυρότερες αμυντικές γραμμές της εποχής εκείνης. Το έργο έφεραν σε πέρας σχηματισμοί μάχης δυνάμεως λόχου, που διέθεταν διοικητική αυτονομία· υποστηριζόμενοι από σύντομους αλλά σφοδρούς κανονιοβολισμούς των μονάδων του Πυροβολικού, εξοπλισμένοι με ποικίλα είδη οπλισμού, μεταξύ των οποίων ακόμη και ελαφρά πυροβόλα, οι στρατιωτικοί αυτοί σχηματισμοί προωθούνταν παντού, ενόσω παρέκαμπταν και άφηναν πίσω τους τις κύριες εστίες αντίστασης.³⁰ Εξαιρουμένου του γεγονότος ότι τα διαθέσιμα τεχνικά μέσα δεν επέτρεπαν ακόμη στους σχηματισμούς μάχης τη μεταφορά προμηθειών και την απρόσκοπτη επικοινωνία μεταξύ τους και με τα μετόπισθεν, ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας ότι το δυσκολότερο πρόβλημα –η εξασφάλιση υπεροχής των επιτιθεμένων έναντι των αμυνομένων– έβαινε επιτέλους προς την επίλυσή του.

Όπως συνέβαινε και αλλού, δεν ήταν όλοι οι Γερμανοί διοικητές ενθουσιασμένοι με τη συγκρότηση τεθωρακισμένων μονάδων. Ένας άλλος αρνητικός παράγοντας ήταν η Συνθήκη των Βερσαλλιών, η οποία απαγόρευε στη Γερμανία να κατασκευάσει άρματα μάχης· τελικά, χρειάστηκε η προσωπική παρέμβαση του Χίτλερ για να αλλάξουν τα πράγματα.³¹ Το 1935 ο Γερμανικός Στρατός (Reichswehr) είχε στη διάθεσή του τις τρεις πρώτες τεθωρακισμένες μεραρχίες. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, υπήρχαν οκτώ αυτοδύναμες, ανεξάρτητες μεραρχίες· καθεμία διέθετε μονάδες αρμάτων μάχης, Πυροβολικού και μηχανοκίνητου Πεζικού, μονάδες αντιαρματικών, αρχηγείο, μονάδες Διαβιβάσεων και μια οργανική δύναμη εφοδιασμού με φορτηγά. Ωστόσο, οι πρώτες αυτές μονάδες αποδείχθηκε ότι διέθεταν έναν υπερβολικά μεγάλο αριθμό αρμάτων μάχης, και μετά τη νίκη επί της Γαλλίας ο αριθμός των αρμάτων μάχης σε κάθε μεραρχία μειώθηκε σε 200 περίπου, όσα διαθέτει και σήμερα μια τεθωρακισμένη μεραρχία.

Όταν οι σχηματισμοί αυτοί επιτέθηκαν αρχικά στην Πολωνία και ακολούθως στη Γαλλία, τα αποτελέσματα ήταν ολέθρια. Αυτό που τους έκανε τόσο ισχυρούς δεν ήταν ούτε ο αριθμός τους (σε κανένα χρονικό σημείο του πολέμου το ποσοστό των μηχανοκίνητων μονάδων επί του συνόλου των μονάδων του Γερμανικού Στρατού Ήφρας δεν ήταν υψηλότερο του 20%) ούτε η ποιότητα των ίδιων των αρμάτων μάχης, τα οποία το 1940 μάλλον δεν ήταν ανώτερα των αντίστοιχων γαλλικών.³² Αυτό που πράγματι τους έκανε τόσο ισχυρούς ήταν η οργάνωσή τους και το γεγονός ότι είχαν υιοθετήσει το στρατηγικό δόγμα της περιόδου πριν από το 1914, που έδινε έμφαση στην ευελιξία, τις ταυτόχρονες επιθέσεις από διάφορα σημεία, την υπερφαλάγγιση και την *Kesselschlacht* (την τακτική της περικύκλωσης του εχθρού εντός ενός θυλάκου).³³

Όσο εντυπωσιακές κι αν ήταν οι αλλαγές αυτές, δε θα σημείωναν

τόσο μεγάλη επιτυχία εάν δεν υπήρχε αντίστοιχη πρόοδος στους αιθέρες. Περί τα τέλη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μολονότι και οι δύο πλευρές πραγματοποιούσαν ήδη «στρατηγικούς» βομβαρδισμούς, οι αεροπορικές δυνάμεις εξακολουθούσαν να είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό δευτερευούσης σημασίας σε σύγκριση με τις στρατιωτικές και τις ναυτικές δυνάμεις των χωρών τους. Αργότερα οι περισσότερες χώρες ακολούθησαν το παράδειγμα της Βρετανίας και δημιούργησαν ανεξάρτητες πολεμικές αεροπορίες· μάλιστα, η επιθετική τακτική των νεοσύστατων πολεμικών αεροποριών ήταν εν μέρει απόρροια της προσπάθειάς τους να διαφυλάξουν την ανεξαρτησία τους, να τη διευρύνουν και να εξασφαλίσουν πρόσθετους οικονομικούς πόρους, προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους.

Υπήρχαν, ωστόσο, σαφείς διαφορές στην έκφραση της επιθετικότητας αυτής. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Βρετανία, αμφότερες νησιωτικές χώρες, οι υπέρμαχοι της αεροπορικής ισχύος επέμεναν στην άποψη ότι θα έπρεπε να αξιοποιείται σε επιθέσεις εναντίον μη στρατιωτικών, πληθυσμικών και βιομηχανικών στόχων, όπως υποστήριζε ο Douhet.³⁴ Στη Γερμανία και την ΕΣΣΔ οι υποστηρικτές της αεροπορικής ισχύος ισχυρίζονταν ότι θα έπρεπε να αξιοποιείται είτε σε επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών στόχων στο μέτωπο (οι γνωστές αποστολές Εγγύς Αεροπορικής Υποστήριξης) είτε στην καταστροφή των γραμμών εφοδιασμού του εχθρού. Οι δύο αυτές αντίθετες απόψεις συγκρούστηκαν και συνδυάστηκαν, αλλά ουδέποτε υπήρξαν πραγματικά συμβατές μεταξύ τους. Στην Πολεμική Αεροπορία των ΗΠΑ αυτό ισχύει μέχρι σήμερα.

Η εν λόγω αντιπαράθεση σχετικά με τη βέλτιστη χρήση της αεροπορικής ισχύος είχε σοβαρό αντίκτυπο στο πεδίο της τεχνολογίας. Πιστές στο δόγμα τους, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία επένδυσαν μεγάλα χρηματικά ποσά στην κατασκευή βαρέων, τετρακινητήριων βομβαρδιστικών, γεγονός που τους εξασφάλισε ένα σημαντικό τεχνολογικό προβάδισμα, που ποτέ δεν έχασαν στα κατοπινά χρόνια – παρεμπιπτόντως, η υπεροχή αυτή αξιοποιήθηκε αργότερα στην παραγωγή των εμπορευματικών και των επιβατικών αεροσκαφών. Από την άλλη πλευρά, οι προσπάθειες να αξιοποιηθούν με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο οι δυνάμεις αυτές αποδείχθηκαν πολύ πιο δύσκολες απ' ό,τι είχαν προβλέψει ο Douhet και οι οπαδοί των απόψεών του, και χρειάστηκε να περάσουν αρκετά χρόνια μέχρι να επιλυθεί το πρόβλημα.

Στην περίπτωση της Γαλλίας και της Ιταλίας, το γεγονός ότι δεν κατασκευάστηκαν τέτοιου είδους μεγάλα αεροσκάφη ήταν κατά κύριο λόγο το αποτέλεσμα της έλλειψης οικονομικών πόρων. Σε τελική ανάλυση, τα χρήματα που απαιτούνταν για την κατασκευή ενός βαρέος βομβαρδιστικού αρκούσαν για την αγορά αρκετών

ελαφρών, δικινητήριων βομβαρδιστικών και μονοκινητήριων καταδιωκτικών. Κι αν το αποτέλεσμα ήταν ένας μεγάλος πολεμικός σχηματισμός που θα εντυπωσίαζε ερασιτέχνες σαν τον Μουσολίνι και τον Χίτλερ, τόσο το καλύτερο.

Έχοντας κατά νουν τον πόλεμο στον Ειρηνικό, οι Ιάπωνες επικέντρωσαν την προσοχή τους στα αεροσκάφη που προορίζονταν για αεροπλανοφόρα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να μη βρεθεί ποτέ στο προσκήνιο η υπόθεση των βαρέων βομβαρδιστικών. Τέλος, η Σοβιετική Ένωση κατασκεύασε λιγοστά γιγαντιαία αεροσκάφη για λόγους επιδείξεως. Πάντως, οι στρατιωτικοί ηγέτες της ποτέ δεν έπαυσαν να πιστεύουν ότι η πραγματική αποστολή των αεροσκαφών συνίστατο στο να επιχειρούν ως ιπτάμενο πυροβολικό.³⁵

Όπως συνέβαινε πολύ συχνά εκείνη την περίοδο, η πλέον ενδιαφέρουσα περίπτωση ήταν αυτή των Γερμανών. Η Λουφτβάφε, με επικεφαλής τον Χέρμαν Γκαϊρινγκ, τον ευτραφή πληρεξούσιο του Χίτλερ και πρώην δεινό πιλότο καταδιωκτικών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που ισχυριζόταν πως «οτιδήποτε βρίσκεται στους αιθέρες μού ανήκει», επιθυμούσε την ανεξαρτησία της όσο και κάθε άλλη Πολεμική Αεροπορία. Όμως, από τη στιγμή κατά την οποία η Δημοκρατία της Βαϊμάρης δε διέθετε Πολεμική Αεροπορία, οι περισσότεροι διοικητές της Λουφτβάφε ήταν πρώην στελέχη του Στρατού Ξηράς, που –όπως ήταν επόμενο– αντιλαμβάνονταν τη σημασία των διακλαδικών επιχειρήσεων καλύτερα από τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς ομοιοβάθμους τους. Όσες φορές σχεδιάζονταν τέτοιου είδους επιχειρήσεις, οι Γερμανοί συνήθιζαν να θέτουν επικεφαλής έναν πτέραρχο. Όπως και η Σοβιετική Πολεμική Αεροπορία, η Λουφτβάφε δεν ήταν διαρθρωμένη βάσει του τύπου των αεροσκαφών –διοίκηση βομβαρδιστικών, διοίκηση καταδιωκτικών κ.ο.κ.–, αλλά χωριζόταν σε αεροπορικές μεραρχίες, αεροπορικά σώματα και αεροπορικούς στόλους· κάθε μονάδα από τις προαναφερθείσες διέθετε αεροσκάφη όλων των τύπων και οργανική δύναμη τεχνικής υποστήριξης. Κατά συνέπεια, είχαν τη δυνατότητα να μετακινούνται από το ένα θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων στο άλλο χωρίς να χρίζουν αναδιοργάνωσης. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν η υλική υποδομή – ακόμη και γι' αυτήν, όμως, η Λουφτβάφε ήταν σε θέση να βρει, μέχρις ενός σημείου, λύσεις εξ ιδίων πόρων.

Όπως και σε αρκετές άλλες χώρες, το γεγονός ότι οι Γερμανοί δεν κατασκεύασαν βαρέα βομβαρδιστικά πρέπει να αποδοθεί εν μέρει στην επιθυμία τους να συγκροτήσουν ένα μεγάλο, εντυπωσιακό πολεμικό σχηματισμό, παρά τη δυσμενή οικονομική συγκυρία. Μια άλλη αιτία θα μπορούσε να εντοπιστεί σε ένα στρατιωτικό δόγμα που άρχισε να διαμορφώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Σε αντίθεση με τη Σοβιετική Πολεμική Αεροπορία, η Λουφτ-

βάφε δεν υποβαθμίστηκε ποτέ στο επίπεδο του ιπτάμενου πυροβολικού – ή, κατά την άποψη ενός από τους ανώτατους διοικητές της, δεν έγινε «υπέρτρια του Στρατού Ξηράς».³⁶ Στο βαθμό που οι επιτελείς της Λουφτβάφε είχαν κατά νουν να ξεκινούν οποιαδήποτε επιχείρηση με μια καταστρεπτική επίθεση στις αεροπορικές εγκαταστάσεις του εχθρού, είχαν μεγαλύτερη ηθική οφειλή στον Douhet απ' όση κατ' αρχήν πιστεύουμε. Εντούτοις, με τα πασίγνωστα στούκας, τα βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως, η Λουφτβάφε απέκτησε ένα εξαιρετο μέσο για την παροχή εγγύς υποστηρίξεως – ενίοτε τα στούκας σχεδόν μπλέκονταν στα πόδια των στρατιωτών. Αυτό απαιτούσε την άριστη συνεργασία των εναέριων και των επίγειων δυνάμεων, οι δε αξιωματικοί της Πολεμικής Αεροπορίας έπρεπε να έχουν σαφή εικόνα των χερσαίων επιχειρήσεων. Και πάλι, το γεγονός ότι πολλοί αξιωματικοί της Λουφτβάφε ήταν πρώην στελέχη του Στρατού Ξηράς βοήθησε. Μόλις από τα μέσα του πολέμου κι έπειτα άρχισαν επιτέλους οι Δυτικοί Σύμμαχοι να συναγωνίζονται επάξια τους Γερμανούς σε αυτούς τους τομείς.

Ένα άλλο πεδίο δράσης στο οποίο οι Γερμανοί απέκτησαν σαφέστατο προβάδισμα ήταν οι επιχειρήσεις αερομεταφοράς. Αρχής γενομένης από το 1930 περίπου, οι ένοπλες δυνάμεις πολλών χωρών φλέρταραν με την ιδέα να ρίχνουν στο πεδίο της μάχης στρατιώτες είτε με αλεξιπτωτα είτε με ανεμόπτερα, άρχισαν δε να αποκτούν τις μονάδες, τον εξοπλισμό και το στρατιωτικό δόγμα που ήταν απαραίτητα γι' αυτό. Ωστόσο, οι Γερμανοί ήταν αυτοί που ξεκίνησαν τις επιχειρήσεις αερομεταφοράς, δεδομένου ότι ήταν αυτοί που είχαν αρχίσει τις επιθέσεις. Ατρόμητοι άνδρες που ρίχνονταν στο πεδίο της μάχης από μεγάλο ύψος, μεταξύ των οποίων και ένας πρώην παγκόσμιος πρωταθλητής βαρέων βαρών στην πυγμαχία, ο Max Schmeling, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εισβολή των Γερμανών στη Νορβηγία, αλλά και στην Ολλανδία, το Βέλγιο και την Κρήτη. Από την άλλη πλευρά, το τίμημα για την πραγματοποίηση των επιχειρήσεων αυτών ήταν βαρύτατο, σε ό,τι αφορούσε τόσο το πολεμικό υλικό όσο και το ανθρώπινο δυναμικό. Πέραν τού ότι ήταν ευπρόσβλητα κατά την προσέγγιση των στόχων, πολλά ανεμόπτερα και αεροσκάφη, ακόμη και κάτω από τις καλύτερες συνθήκες, πραγματοποιούσαν αναγκαστική προσγείωση και δεν ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν εκ νέου. Εφόσον, μάλιστα, οι αερομεταφερόμενες δυνάμεις δεν μπορούσαν να μεταφέρουν βαρύ οπλισμό, μερικές φορές σφαγιάζονταν από τους καλύτερα εξοπλισμένους αντιπάλους τους, όπως συνέβη με τους αλεξιπτωτιστές των Συμμάχων στο Arnhem το 1944. Συνεπεία τούτου, οι επιχειρήσεις αερομεταφοράς, όσο θεαματικές κι αν ήταν, κατέληγαν εν πολλοίς σε αδιέξοδο. Στην περίοδο μετά το 1945 σπανίως εφαρμόστη-

κε η αερομεταφορά στρατιωτών, και μάλιστα επρόκειτο για επιχειρήσεις σχετικά περιορισμένης κλίμακας εναντίον ασθενέστατων αντιπάλων, όπως ήταν, παραδείγματος χάριν, η επιχείρηση της 101ης Αερομεταφερόμενης Μεραρχίας των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003.

Επί χιλιετίες, η ικανότητα των στόλων να αναγνωρίζουν και να παρακολουθούν την πορεία του εχθρού βασιζόταν κατ' αρχήν στην παρατήρηση, την κατόπτευση των εχθρικών κινήσεων. Την ιδιαίτερα απαιτητική αυτήν εργασία εκτελούσαν οι οπτήρες, που έπτεπαν από το κατάρτι του πλοίου τον ορίζοντα και τη θάλασσα, νυχθημερόν. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα από την εμφάνιση των πτητικών συσκευών έγινε αντιληπτό ότι η χρήση τους στη θάλασσα θα μπορούσε να αυξήσει κατά πολύ την εμβέλεια της παρατήρησης. Οι πρώτες δοκιμές προς αυτήν την κατεύθυνση έγιναν λίγο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το 1918 τα βρετανικά αεροσκάφη εκτελούσαν πτήσεις 30.000 μιλίων κάθε μήνα στη θάλασσα περιοχή γύρω από τα Βρετανικά Νησιά, στο πλαίσιο ανθυποβρυχιακών περιπολιών.

Εξαιτίας τού ότι χρειάζονταν επιφάνειες απονηώσεως/προσνηώσεως, τα αεροσκάφη αντιμετώπιζαν μεγαλύτερες δυσκολίες, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από τα αερόστατα στη θάλασσα. Αεροσκάφη εξοπλισμένα με πλωτήρες (υδροπλάνια) ήταν δυνατόν να τοποθετηθούν στο νερό με τη βοήθεια ενός γερανού, να αποθαλασσωθούν και, αφού εκτελέσουν την αποστολή τους και προσθαλασσωθούν, να επανατοποθετηθούν στα πλοία. Ωστόσο, σύντομα έγινε αντιληπτό ότι η διαδικασία αυτή ήταν μια επικίνδυνη επιχείρηση, που μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνον όταν είχε μπουνάτσα. Για να αξιοποιηθούν πραγματικά τα πλεονεκτήματα των αεροπορικών δυνάμεων που θα είχαν την έδρα των επιχειρήσεών τους στη θάλασσα, ήταν απαραίτητη η κατασκευή ενός ειδικού πλοίου που θα διέθετε το δικό του διάδρομο απονηώσεως/προσνηώσεως, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να εκτελούν πτήσεις τροχοφόρα αεροσκάφη υψηλών επιδόσεων. Το πρώτο πλοίο αυτού του είδους, το βρετανικό *Argus*, εισήλθε στην υπηρεσία το 1918.

Κατά τα ειωθότα, δεν ήταν ίδια η στάση των δυνάμεων απέναντι στο σκάφος που θα γινόταν γνωστό ως αεροπλανοφόρο. Η Γαλλία, η Σοβιετική Ένωση, η Γερμανία και η Ιταλία ποτέ δεν κατασκεύασαν ή δεν ολοκλήρωσαν την κατασκευή αεροπλανοφόρου. Στην περίπτωση των τριών πρώτων χωρών, αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ήταν –ή θεωρούσαν ότι ήταν– κατά κύριο λόγο χερσαίες δυνάμεις. Στην περίπτωση της Ιταλίας, αυτό πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι η ίδια η χώρα ήταν ένα γιγαντιαίο αεροπλανοφόρο, μια γιγαντιαία προεξοχή στη Μεσόγειο – ή, τουλάχιστον, αυτό ισχυριζόταν ο Μουσολίνι (που πάντοτε είχε δίκιο). Έτσι, το ζήτημα του αερο-

πλανοφόρου απασχόλησε τα νησιωτικά κράτη, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ιαπωνία και τις Ηνωμένες Πολιτείες· και τα τρία βασίζονταν στη θάλασσα για να εδραιώσουν την ισχύ τους, ενώ τα δύο πρώτα δε θα μπορούσαν να επιζήσουν επί μακρόν, εάν οι θαλάσσιες οδοί επικοινωνίας που διέθεταν έπαυαν να λειτουργούν. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και τα τρία κράτη είχαν ήδη συγκροτήσει χωριστή Ναυτική Αεροπορία και ασχολούνταν εντατικά με τις δραστηριότητές της. Και οι τρεις χώρες ενέταξαν στη δύναμή τους έναν αριθμό αεροπλανοφόρων και κατασκεύασαν τα ειδικά αεροσκάφη που θα μπορούσαν να εκτελούν πτήσεις από τα καταστρώματά τους. Εξοπλισμένα με τορπίλες, τα αεροσκάφη της Ναυτικής Αεροπορίας σύντομα αποτέλεσαν μια τρομερή απειλή για τα πλοία – μάλιστα, θα έφθανε η στιγμή κατά την οποία όποιος στόλος δε διέθετε αεροπορική κάλυψη ήταν καταδικασμένος. Από την άλλη πλευρά, χρειάστηκε να παρέλθουν δεκαετίες από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ώστε να αποκτήσουν τα αεροσκάφη των αεροπλανοφόρων την ισχύ πυρός και την ακτίνα δράσης που χρειάζονταν για να επηρεάσουν σε σημαντικό βαθμό τις χερσαίες επιχειρήσεις.

Καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου συνεχίστηκε η αντιπαράθεση ανάμεσα στους υπέρμαχους των αεροπλανοφόρων και τους υποστηρικτές των θωρηκτών. Πολλές ασκήσεις πραγματοποιήθηκαν, όμως δεν αποσαφήνισαν την κατάσταση, δεδομένου ότι σπανίως ήταν απόλυτα ρεαλιστικές και συχνά διεξάγονταν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξυπηρετούν τις επιδιώξεις της μιας ή της άλλης πλευράς. Σε σύγκριση με τα αεροπλανοφόρα, τα θωρηκτά πλεονεκτούσαν ως προς την πολύ καλύτερη θωράκισή τους και την ικανότητά τους να βιάλλουν κατά του εχθρού σε μεγαλύτερη συχνότητα. Επιπλέον, με την πάροδο του χρόνου, τα θωρηκτά κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν μέχρι ενός σημείου την απειλή των αεροπορικών επιθέσεων αποκτώντας συστοιχίες αντιαεροπορικών πυροβόλων, ενώ οι μεγάλες «προεξοχές» νεκρού χώρου στις πλάινές πλευρές της καρίνας τους τα προστάτευαν από τις τορπίλες. Τα επίλεκτα μέλη μιας βρετανικής επιτροπής που συστάθηκε το 1938 για να εξετάσει το συγκεκριμένο ζήτημα, δεν κατέληξαν σε οριστικά συμπεράσματα. Ακόμη και οι Ιάπωνες, οι οποίοι πίστευαν όσο κανείς άλλος στα αεροπλανοφόρα και στη Ναυτική Αεροπορία, θεώρησαν αναγκαία τη ναυπήγηση δύο γιγαντιαίων θωρηκτών, του *Musashi* και του *Yamato*.

Ένα άλλο πεδίο δράσης που επέφερε ριζικές αλλαγές στο ναυτικό πόλεμο κατά την εικοσαετή ανακωχή ήταν οι αμφίβιες επιχειρήσεις. Εάν ερμηνεύουμε ορθά την ταπισερί της πόλης Bayeux στη Νορμανδία, ειδικά πλοία για τη μεταφορά και την αποβίβαση αλό-

γων χρησιμοποιούνταν τουλάχιστον από το 1066, όταν ο Γουλιέλμος ο Κατακτητής αποβιβάστηκε στις νότιες ακτές της Αγγλίας. Και μολονότι είναι αλήθεια ότι οι αποβάσεις στην Καλλιόπολη το 1915 κατέληξαν σε αποτυχία, στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο πραγματοποιήθηκαν λιγότερες επιτυχείς αποβατικές επιχειρήσεις των Γερμανών κατά των Ρώσων στη Βαλτική, καθώς και αμφίβιες καταδρομικές επιχειρήσεις των Βρετανών εναντίον των γερμανικών βάσεων υποβρυχίων στο Βέλγιο. Εντούτοις, δεδομένης της γεωπολιτικής θέσης τους και της προσήλωσής τους στις επιχειρήσεις αερομεταφερόμενων δυνάμεων, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Γερμανοί δεν έκαναν σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της συγκρότησης μιας αμφίβιας δύναμης. Οι Ιταλοί έκαναν ακόμη λιγότερα βήματα προς την ίδια κατεύθυνση, κι έτσι στην κατάρτιση των σχεδίων εισβολής στη Μάλτα το 1942 οι δύο εταίροι του Άξονα υποχρεώθηκαν να καταφύγουν στα φώτα Ιαπώνων στρατιωτικών εμπειρογνομόνων.³⁷

Η στάση των Βρετανών προκαλεί μεγαλύτερη έκπληξη. Καθ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, αν και οι διάφοροι Λόρδοι του Βρετανικού Ναυαρχείου διέταξαν την εκπόνηση πολλών μελετών επί του ζητήματος, οι αμφίβιες επιχειρήσεις δε συγκαταλέγονταν στις άμεσες προτεραιότητες: το 1938 τα διαθέσιμα αποβατικά σκάφη της Μεγάλης Βρετανίας ήταν ακριβώς οκτώ. Η αντιπαλότητα στους κόλπους των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων, οι περιορισμοί σε ό,τι αφορούσε το έμφυχο δυναμικό και οι ανεπαρκείς οικονομικοί πόροι συντέλεσαν από κοινού σε αυτό το αποτέλεσμα. Οι παράγοντες αυτοί μπορεί να εξηγούν την αποτυχία, αλλά δεν τη δικαιολογούν.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Ιάπωνες και οι Αμερικανοί πήραν το προβάδισμα στον εν λόγω τομέα. Οι Ιάπωνες άντλησαν διδάγματα από τις επιτυχείς αμφίβιες επιχειρήσεις τους εναντίον της Κίνας (1894), της Ρωσίας (1905) και των γερμανικών αποικιών στον Ειρηνικό (1915), μολονότι καμία από τις επιχειρήσεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκε εναντίον ενός αποφασισμένου σύγχρονου αντιπάλου. Με τους Ιάπωνες να έχουν πλέον κατά νουν να καταλάβουν τις αμερικανικές κτήσεις στον Ειρηνικό, μόλις το 1932 το Αυτοκρατορικό Ιαπωνικό Ναυτικό καθόρισε τις αναγκαίες προϋποθέσεις για επιτυχείς αποβατικές επιχειρήσεις: ως πλέον σημαντικοί παράγοντες αξιολογήθηκαν η μεταφορά της εκστρατευτικής δύναμης με υποβρύχια, πλοία επιφανείας και αεροσκάφη, η συντριβή των παράκτιων οχυρώσεων από τα πυροβόλα των πλοίων και η ταχεία αποβίβαση των στρατευμάτων από μηχανοκίνητα αποβατικά σκάφη, νυχθημερόν.

Όπως και οι αντίστοιχοι κλάδοι σε άλλες χώρες, ο Στρατός Ξη-

ράς και το Πολεμικό Ναυτικό των Ιαπώνων ενεργούσαν χωριστά και με μεγάλη αντιπαλότητα μεταξύ τους. Ο Στρατός Ξηράς βάπτισε «αμφίβιες» τουλάχιστον τρεις μεραρχίες του, αλλά δε διέθετε τα αναγκαία θαλάσσια μεταφορικά μέσα. Το Πολεμικό Ναυτικό συγκρότησε τάγματα πεζοναυτών, όχι όμως και μεγαλύτερους σχηματισμούς. Επίσης, το Ιαπωνικό Πολεμικό Ναυτικό ήταν αυτό που κατασκεύασε το πρώτο στον κόσμο ειδικό αποβατικό σκάφος, καθώς και τα πρώτα αμφίβια επιθετικά πλοία. Το αποβατικό σκάφος όχι μόνο καθιστούσε δυνατή την ταχεία αποβίβαση των στρατευμάτων αλλά και διέθετε το απαραίτητο μικρό βύθισμα, κάτι που ήταν ιδιαίτερα σημαντικό στον Ειρηνικό, με τις πολλές ξέρες και λιμνοθάλασσες. Ωστόσο, τα επιθετικά πλοία ήταν αληθινά τεχνολογικά επιτεύγματα. Εκτός τού ότι μετέφεραν αποβατικά σκάφη σε γερανούς, τα εν λόγω πλοία διέθεταν ένα κατάστρωμα που ήταν δυνατόν να βυθιστεί στο νερό· οι δύο πρυμναίες θύρες άνοιγαν και τα αποβατικά σκάφη εξορούσαν. Ένα ακόμη κατάστρωμα των επιθετικών πλοίων διέθετε θύρες, γεγονός που έδινε τη δυνατότητα στα μηχανοκίνητα οχήματα να μετακινηθούν απευθείας από το πλοίο πάνω στις προβλήτες – μια πρακτική που υιοθετήθηκε πολύ αργότερα και από το Αμερικανικό Πολεμικό Ναυτικό.

Ο Σινο-ιαπωνικός Πόλεμος που ξεκίνησε το 1937 έδωσε την ευκαιρία στο Στρατό Ξηράς και στο Πολεμικό Ναυτικό των Ιαπώνων να υποβάλουν σε δοκιμασία τόσο το στρατιωτικό δόγμα όσο και τον εξοπλισμό τους· αυτό έγινε με ιδιαίτερη επιτυχία, αλλά όχι χωρίς περιορισμούς. Οι περισσότερες αποβάσεις πραγματοποιούνταν τη νύχτα, οι αποβατικές δυνάμεις δεν ήταν μεγαλύτερες από ένα τάγμα, ενώ αντίσταση λίγο-πολύ δεν υφίστατο. Ωστόσο, η ψυχολογική επίδραση που δέχονταν οι αμυνόμενοι από τέτοιου είδους επιθέσεις υπήρξε καθοριστικός παράγοντας των επιτυχιών.

Μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και κατά τη διάρκεια αυτού, το Σώμα Πεζοναυτών των ΗΠΑ ήταν μια πολύ μικρή μονάδα. Βρέθηκε στο ναδίρ το 1919, όταν αριθμούσε μόλις 1.570 αξιωματικούς και οπλίτες, και η διάλυσή του φαινόταν ζήτημα χρόνου. Αρχικά, καθήκον των πεζοναυτών ήταν η φρούρηση των πλοίων στα λιμάνια, μια εργασία κάθε άλλο παρά ελκυστική, η οποία μάλιστα τους στερούσε το χρόνο που χρειαζόνταν για να εξασκηθούν στις βολές, κάτι για το οποίο φημίζονται. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα οι Αμερικανοί πεζοναύτες συγκρότησαν μικρές αποβατικές δυνάμεις που αποβιβάστηκαν σε απόμακρες τοποθεσίες, χωρίς να συναντήσουν ισχυρή αντίσταση, από την Πόλη του Μεξικού έως τις ακτές της Τρίπολης – παρεμπιπτόντως, η έπαρση της αμερικανικής σημαίας στην Τρίπολη σηματοδότησε την ανάθεση της φύλαξης των αμερικανικών πρεσβειών

στο Σώμα των Πεζοναυτών (Marine Corps Embassy Security Group). Το 1919-1920 το Πορτοκαλί Σχέδιο του Πολεμικού Ναυτικού, που πρώτη φορά προέβλεπε τη διεξαγωγή πολέμου μεγάλης κλίμακας εναντίον της Ιαπωνίας, δημιούργησε τελικά τις κατάλληλες συνθήκες για να καταλάβει το Σώμα των Πεζοναυτών εξέχουσα θέση στις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις.

Ο τότε διοικητής των Πεζοναυτών, ένας υποστράτηγος ονόματι John A. Lejeune, αξιοποίησε χωρίς καθυστέρηση την ευκαιρία που πρόσφερε το σχέδιο, τόσο για τη χώρα όσο και για το Σώμα του. Οι Πεζοναύτες, που δεν ανήκαν ούτε στο Στρατό Ήθρας ούτε στο Πολεμικό Ναυτικό, αλλά υπάγονταν στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Ναυτικών, είχαν βρει σκοπό ύπαρξης, προορισμό, και ήταν σε θέση να κινηθούν επιδέξια ανάμεσα στους δύο κλάδους των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1920 και του 1930 αφοσιώθηκαν στη διαμόρφωση στρατιωτικών δογμάτων και στη διεξαγωγή ασκήσεων, χρησιμοποιώντας συχνά πλοία του Πολεμικού Ναυτικού και ζητώντας τη συμμετοχή δυνάμεων του Στρατού Ήθρας, όταν οι δικές τους δυνάμεις δεν ήταν επαρκείς. Στα τέλη της δεκαετίας του 1930, κατά την άποψη ενός σύγχρονου ιστορικού, είχαν «εφαρμόσει στην πράξη σχεδόν οποιαδήποτε αποβατική επιχείρηση μπορούσαν να συλλάβουν και να πραγματοποιήσουν με τον εξοπλισμό που διέθεταν. Νυχθημερόν πειραματίζονταν με αποβάσεις, προπέτασμα καπνού, πυρά υποστηρίξεως από αέρος και θαλάσσης, επιθέσεις πλήρους κλίμακας και εκτεταμένες διεισδύσεις, βολές όπλων όλων των ειδών από τα αποβατικά σκάφη και αμέτρητες επιχειρήσεις παραπλάνησης, επιθέσεις αντιπερισπασμού, αποβατικές επιχειρήσεις υποστηρίξεως και ολομέτωπες επιθέσεις».³⁸

Ενόσω οι πιλότοι της Ναυτικής Αεροπορίας αναζητούσαν νέους τρόπους ώστε να αποκτήσουν τον έλεγχο των θαλασσών και οι υπέρμαχοι των αμφίβιων επιχειρήσεων αναζητούσαν πιο αποτελεσματικούς τρόπους ώστε να αξιοποιήσουν τη ναυτική ισχύ στην ξηρά, τα πληρώματα των υποβρυχίων ασχολούνταν με την τελειοποίηση της τεχνικής της βύθισης των πολεμικών πλοίων και της διακοπής της θαλάσσιας επικοινωνίας. Παρά τους τεχνικούς περιορισμούς τους, τα υποβρύχια κατόρθωσαν να σημειώσουν μεγάλες επιτυχίες κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα γερμανικά υποβρύχια βύθισαν Συμμαχικά πλοία συνολικού εκτοπίσματος τουλάχιστον 11.900.000 τόνων. Εάν συγκρίνουμε τον αριθμό των αποστολών των υποβρυχίων με τις απώλειές τους, διαπιστώνουμε ότι τα πληρώματα των υποβρυχίων του κείμενου ήταν σχεδόν τρεις φορές πιο αποτελεσματικά από τις «αγέλες λύκων» του Ναυάρχου Καρλ Νταίνιτς την περίοδο 1939-1945. Στην πραγματικότητα, η καθυστε-

ρημένη εφαρμογή του συστήματος των νηοπομπών ήταν εκείνη που γλίτωσε τη Βρετανία από την ταπεινωτική συνθηκολόγηση.³⁹

Το 1939 τα υποβρύχια εξακολουθούσαν να βασιζούν τη λειτουργία τους, όπως και πολλά υποβρύχια μέχρι σήμερα, σε ένα σύστημα ντιζελ-ηλεκτροπρόωσης. Όμως, στην εικοσαετία που μεσολάβησε ανάμεσα στους δύο παγκόσμιους πολέμους τα υποβρύχια έγιναν πολύ ταχύτερα και είχαν πλέον τη δυνατότητα να καταδυθούν σε μεγαλύτερο βάθος. Επίσης, έγιναν μεγαλύτερα, κάτι που σήμαινε ότι διέθεταν πλέον περισσότερες τορπίλες και μεγαλύτερη ακτίνα δράσης – πολλώ δε μάλλον εφόσον ορισμένα υποβρύχια είχαν σχεδιαστεί ως τάνκερ κι έτσι ήταν σε θέση να ανεφοδιάζουν άλλα πλοία εν πλω. Μια ακόμη καινοτομία που εισήχθη από τους Γερμανούς ήταν ένας νέος οπτικός μηχανισμός εντοπισμού και παρακολούθησης στόχων. Ο μηχανισμός αυτός έδινε τη δυνατότητα στα υποβρύχια που διενεργούσαν επίθεση ενόσω βρίσκονταν στην επιφάνεια της θάλασσας –όπως συνέβαινε συχνά– να εξαγάγουν στοιχεία βολής για την ταυτόχρονη εκτόξευση έως και πέντε τορπιλών. Η ταυτόχρονη αυτή εκτόξευση καθιστούσε πολύ δυσχερέστερη τη θέση του πλοίου-στόχου. Ωστόσο, οι πιο σημαντικές καινοτομίες ήταν μάλλον το σόναρ και ο ασύρματος. Το σόναρ, που κατασκευάστηκε στην περίοδο του μεσοπολέμου, επινοήθηκε αρχικά για τον εντοπισμό υποβρυχίων· όμως, έδινε τη δυνατότητα και στα υποβρύχια να αναζητούν με επιτυχία πλοία-στόχους σε πολύ μεγαλύτερες θαλάσσιες περιοχές απ' ό,τι στο παρελθόν. Ο ασύρματος, με τη σειρά του, επέτρεπε σε κάθε υποβρύχιο να αναπτύσσει στενή συνεργασία με τα άλλα υποβρύχια, τα πλοία επιφανείας και τα αεροσκάφη, αλλά και να λαμβάνει νεότερες διαταγές από το κεντρικό αρχηγείο.

Όταν ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι χώρες που είχαν το προβάδισμα στον τεχνολογικό κλάδο των υποβρυχίων ήταν η Μεγάλη Βρετανία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ιαπωνία. Αντίθετα, η Γερμανία είχε μπει με καθυστέρηση στο παιχνίδι· η Συνθήκη των Βερσαλλιών απαγόρευε στις γερμανικές ένοπλες δυνάμεις να έχουν στόλο υποβρυχίων, κι αυτό σήμαινε ότι οι δοκιμές και οι βελτιώσεις έπρεπε να πραγματοποιούνται εν κρυπτώ. Ενόσω οι Γερμανοί αντλούσαν διδάγματα και συνέχιζαν να διαμορφώνουν το στρατιωτικό δόγμα τους, η κατασκευή νέων υποβρυχίων γινόταν πλέον εκτός των συνόρων της Γερμανίας και σχετιζόταν με τις παραγγελίες ξένων χωρών. Τα μέτρα αυτά έδωσαν τη δυνατότητα στους άνδρες του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού να ενημερώνονται για τις επιστημονικές και τις τεχνικές εξελίξεις, αλλά δεν τους επέτρεψαν να αποκτήσουν πρακτικές γνώσεις ή να εξασκηθούν επαρκώς. Ευθύς μόλις κατέλαβε την εξουσία, ο Χίτλερ παραβίασε τη συνθή-

κη. Το 1939 η Γερμανία διέθετε και πάλι έναν ισχυρό, καλά οργανωμένο, ικανό στόλο υποβρυχίων· εντούτοις, δεν είχε –και δε θα μπορούσε να έχει– την υποστήριξη εκείνη από τα πλοία επιφανείας και τα αεροσκάφη που οι εχθροί της, η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, θεωρούσαν καθοριστικό παράγοντα επιτυχίας.

Τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα, η επικοινωνία σε μικρές αποστάσεις βασιζόταν ανέκαθεν σε οπτικά και ηχητικά σήματα. Η επικοινωνία σε μεγάλες αποστάσεις πραγματοποιούνταν είτε μέσω αγγελιαφόρων (συνήθως εφίππων) είτε μέσω πλοιαρίων που διαβίβαζαν τα μηνύματα. Και οι δύο μορφές επικοινωνίας ήταν χρονοβόρες και δαπανηρές· και οι δύο απειλούνταν από τα φυσικά φαινόμενα ή τη δράση του εχθρού. Η κατάσταση άλλαξε μόλις το 19ο αιώνα, όταν έκαναν την εμφάνισή τους ο ηλεκτρικός τηλεγράφος και το τηλέφωνο. Ωστόσο, οι τηλεγραφικές συσκευές δεν ήταν εύκολο να μετακινηθούν από τόπο σε τόπο ακόμη και στην ξηρά, ενώ στη θάλασσα ήταν τελείως άχρηστες. Η εφεύρεση του ασυρμάτου άλλαξε τα πάντα. Πρώτη φορά στην ιστορία ήταν διαθέσιμη μια συσκευή που, θεωρητικώς, καθιστούσε δυνατή τη συντονισμένη δράση χερσαίων και ναυτικών δυνάμεων· τα μηνύματα ήταν δυνατόν να σταλούν και να ληφθούν ανεξάρτητα από την απόσταση μεταξύ πομπού και δέκτη, την αλλαγή θέσης πομπού/δέκτη, τα γεωγραφικά εμπόδια, τις καιρικές συνθήκες ή τη χρονική στιγμή της ημέρας.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου οι τεχνολογικές εξελίξεις ήταν εντυπωσιακές· περισσότερο αισθητές έγιναν οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της αεροπορίας, και δη της πολεμικής. Στα τέλη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι πλέον εξελιγμένοι τύποι αεροσκαφών εξακολουθούσαν να κατασκευάζονται από ξύλο, πανί και σύρμα. Είκοσι χρόνια αργότερα κατασκευάζονταν από κράματα αλουμινίου, γεγονός που –παρεμπιπτόντως– κατέστησε επιτακτική την ανάγκη παραγωγής του εν λόγω μετάλλου από κάθε χώρα που πάσχιζε να αποκτήσει αεροπορική ισχύ και να τη χρησιμοποιήσει. Παραδείγματος χάριν, το βρετανικό Sopwith 7F.1 Snipe, καταδιωκτικό του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε βάρος μικρότερο του ενός τόνου, διέθετε κινητήρα που απέδιδε 230 ίππους, μπορούσε να αναπτύξει ταχύτητα 121 μιλίων και έφερε δύο πολυβόλα. Το 1939, το Supermarine Spitfire Mark I ήταν δύομισι φορές βαρύτερο, διέθετε κινητήρα τέσσερις φορές ισχυρότερο, ήταν σχεδόν τρεις φορές ταχύτερο και έφερε οκτώ πολυβόλα. Άλλα καταδιωκτικά, όπως το γερμανικό Messerschmitt Bf 109, έφεραν ήδη πολυβόλο των 20 mm.⁴⁰

Την εποχή εκείνη η πολεμική αεροπορία που δεν κατόρθωνε να παρακολουθήσει τις πλέον πρόσφατες εξελίξεις και παρουσίαζε υστέρηση ενός ή δύο ετών έναντι των άλλων πολεμικών αεροπο-

ριών βρισκόταν σε απελπιστική κατάσταση. Πράγματι, το μόνο ίσως που θα μπορούσε να πει κανείς προς υπεράσπιση των ανδρών της Γαλλικής Πολεμικής Αεροπορίας είναι το ότι είχαν αντιληφθεί την πραγματικότητα. Την άνοιξη του 1940, φοβούμενοι ότι τα αεροσκάφη τους θα αφανίζονταν στους αιθέρες, φρόντισαν να τα διασπείρουν σε αεροδρόμια τόσο απομακρυσμένα, ώστε να είναι αδύνατη η συμμετοχή τους στις μάχες.⁴¹

3.4. ΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Μολονότι προκάλεσε την αλληλοεξόντωση των Μεγάλων Δυνάμεων, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν επέφερε τη μείωση της συνολικής κυριαρχικής επιρροής τους στον υπόλοιπο κόσμο· μάλιστα, μετά την κατάπαυση των εχθροπραξιών ορισμένες εστίες εντάσεως, κατάλοιπα του πολέμου, εξακολουθούσαν να είναι ενεργές. Ο Ρωσικός Εμφύλιος Πόλεμος και ο Σοβιετο-πολωνικός Πόλεμος κάλυψαν από κοινού την περίοδο 1918-1920, και μέχρις ενός σημείου ο δεύτερος ήταν άμεση προέκταση του πρώτου. Από νωρίς, οι Πολωνοί, «που είχαν γίνει Ναπολέοντες» κατά τους συγχρόνους τους, επιχείρησαν να εκμεταλλευτούν τα εσωτερικά προβλήματα της Ρωσίας και εισήλθαν στα εδάφη της προς ανατολάς γείτονος. Οι Ρώσοι τους απώθησαν σχεδόν μέχρι τη Βαρσοβία, αλλά οι Πολωνοί, που ρίσκαραν τα πάντα και εξαπέλυσαν μια παράτολμη αντεπίθεση στα νώτα του εχθρού τους, όρθωσαν και πάλι το ανάστημά τους την ύστατη στιγμή και στο τέλος κατόρθωσαν να ιδρύσουν ένα ανεξάρτητο κράτος, που περιελάμβανε σημαντικό τμήμα των εδαφών των σύγχρονων κρατών της Λευκορωσίας και της Ουκρανίας.

Και οι δύο ένοπλες συγκρούσεις διεξήχθησαν σχεδόν αποκλειστικά στην ξηρά, με τη συμμετοχή αρκετά μεγάλων αλλά και μάλλον αποδιοργανωμένων στρατευμάτων, που είτε είχαν βιώσει το χάος της επανάστασης (στην περίπτωση της Ρωσίας) είτε είχαν συγκροτηθεί σχεδόν εκ του μηδενός (στην περίπτωση της Πολωνίας). Τα ισχυρότερα νέα όπλα που έκαναν την εμφάνισή τους στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως τα βαρέα πυροβόλα, τα αεροσκάφη και τα άρματα μάχης, χρησιμοποιήθηκαν σε πολύ περιορισμένο βαθμό· επίσης, οι εμπόλεμοι κάθε άλλο παρά ενήμεροι ήταν για τις πρόσφατες εξελίξεις στις μεταφορές, τη διοικητική μέριμνα και τη μετάδοση πληροφοριών.

Από πολλές απόψεις, οι προαναφερθέντες πόλεμοι ήταν μικρογραφίες των γιγαντιαίων συγκρούσεων που είχαν λάβει χώρα στο Ανατολικό Μέτωπο την περίοδο 1914-1918. Στα αναπεπταμένα πεδία της Ρωσίας, της Ουκρανίας και της Πολωνίας πραγματοποιήθη-

καν ξεπερασμένες επελάσεις του Ιππικού των εμπολέμων, με τους ιππείς να κραδαίνουν τα ξίφη ή τις λόγχες τους και να βγάζουν πολεμικές κραυγές, αναβιώνοντας τον κόσμο του Τολστόη. Άλλωστε, τόσο οι Πολωνοί όσο και οι Κοζάκοι από μακρόν υπερηφανεύονταν για την ικανότητά τους στην ιππασία. Οι συνέπειες έγιναν αισθητές το 1939, όταν οι Πολωνοί επιχείρησαν να χρησιμοποιήσουν τα άλογά τους εναντίον των γερμανικών αρμάτων μάχης, αλλά και το 1941, όταν ο Στάλιν ανέθεσε την υπεράσπιση της Ουκρανίας στο σύντροφό του από την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου, τον αξιωματικό του Ιππικού Semyon Budenny (ακόμη και μια ράτσα αλόγων έφερε το όνομά του). Δεδομένων των πρωτόγονων αυτών αντιλήψεων και πρακτικών, ο υπόλοιπος κόσμος ελάχιστα διδάγματα μπορούσε να αντλήσει από τις εν λόγω συγκρούσεις. Σε τελική ανάλυση, οι Πολωνοί είχαν συγκροτήσει το στρατό τους κατά τα πρότυπα του παλαιού αυστρουγγρικού στρατού και εν μέρει του γαλλικού. Οι Σοβιετικοί, από την πλευρά τους, χάραξαν μια εντελώς νέα πορεία, χωρίς την παραμικρή καθοδήγηση. Πολλοί διοικητές τους ήταν αιφνιδίως αναρριχηθέντες στη στρατιωτική ιεραρχία δεκαεείς, με ελάχιστη τυπική εκπαίδευση και ακόμη λιγότερη κατάρτιση. Δεν έφεραν διακριτικά βαθμών, αλλά τελούσαν υπό τον έλεγχο των πολιτικών κομισάριων. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το σοβιετικό σύστημα απέκτησε λιγοστούς θαυμαστές και ακόμη λιγότερους μιμητές. Ακόμη και στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης, ο Sergei Gusev, επικεφαλής του πολιτικού γραφείου του Κόκκινου Στρατού, απηύθυνε επίσημη προειδοποίηση προς τους συντρόφους του, σύμφωνα με την οποία η νέα δύναμη «στην παρούσα μορφή της είναι ανίσχυρη απέναντι στους πανίσχυρους ιμπεριαλιστικούς στρατούς».⁴²

Ταυτόχρονα με τους πολέμους στην Ανατολική Ευρώπη εκτυλίσσονταν οι επιχειρήσεις των γερμανικών Freikorps (Ελευθέρων Σωμάτων Στρατού). Τα Freikorps είχαν συγκροτηθεί από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, προκειμένου να συνεχίσουν τον πόλεμο στα τμήματα της Γερμανίας που, σύμφωνα με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, θα περνούσαν στην κατοχή των Πολωνών. Ο αριθμός των μελών τους δεν ήταν εντυπωσιακός. Ο συνολικός αριθμός των ανδρών που συμμετείχαν σε αυτά δεν ξεπέρασε σε καμία χρονική περίοδο τις 200.000· οι άνδρες που υπηρέτησαν στις τάξεις του Κόκκινου Στρατού και μόνον ήταν υπερδεκαπλάσιοι. Θεωρητικώς, η μεγαλύτερη μονάδα των Freikorps ήταν η ταξιαρχία, στην πράξη όμως οι περισσότερες μονάδες τους ήταν πολύ μικρότερες. Οι περισσότερες ήταν ανεπαρκώς οργανωμένες, ενώ βαρέα όπλα που χειρίζονταν περισσότεροι του ενός άνδρες ως επί το πλείστον δεν υφίσταντο, καθώς οι δυνάμεις σπανίως είχαν στη διάθεσή τους ό,τι

ήταν απαραίτητο για να λειτουργούν τα εν λόγω όπλα. Εντούτοις, τα Freikorps, ίσως επί τη βάσει των εμπειριών των Stosstruppen (Ταγματών Εφόδου) που είχαν διασπάσει τις βρετανικές και τις γαλλικές γραμμές άμυνας την περίοδο Μαρτίου-Ιουλίου 1918, εισήγαγαν μια σημαντική καινοτομία. Κατά παράδοση, οι ευρωπαϊκοί στρατοί επέλεγαν τους αξιωματικούς τους από τα μέλη των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, των μόνων που θεωρούνταν πιστές στον εκάστοτε ηγεμόνα, και μάλιστα σε τέτοιο σημείο, που η παρουσία των ανδρών αυτών να αποτελεί τον πλέον καθοριστικό παράγοντα για την επιβολή πειθαρχίας στους κόλπους του προπολεμικού γερμανικού στρατού.⁴³ Στο γερμανικό στρατό, όπως και σε άλλους στρατούς, τη στρατιωτική πειθαρχία επέβαλλε η στρατιωτική ιεραρχία: στην πραγματικότητα, ο όρος *Fuehrung* αυτός καθαυτόν σχετιζόταν λιγότερο με την ηγεσία και περισσότερο με τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων σε όλα τα επίπεδα.

Αν και οι ίδιοι ήταν βετεράνοι του παλαιού αυτοκρατορικού στρατού, οι διοικητές των Freikorps δεν μπορούσαν να ενεργήσουν κατά τον ίδιον τρόπο. Οι άνδρες των μονάδων τους δεν ήταν στρατεύσιμοι, αλλά εθελοντές, που επάνδρωναν τις μονάδες όσο το θεωρούσαν σκόπιμο οι ίδιοι. Πολλοί ήταν σκληρά καρύδια που είχαν πολεμήσει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και θεωρούσαν τη ζωή εκτός του στρατεύματος πληκτική: ασφαλώς, δε φημίζονταν για την πιστή τήρηση των κανόνων του πολέμου. Οι μονάδες δρούσαν κατά τρόπο επισφαλή και ημι-παράνομο, συχνά σε εδάφη που δεν ανήκαν ποτέ στη Γερμανία, όπως στη Βαλτική, ή στις περιοχές που θα περνούσαν στα χέρια των Πολωνών σύμφωνα με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών. Κατά συνέπεια, οι διοικητές των μονάδων ήταν αναγκασμένοι να αλλάξουν στάση ως ηγήτορες. Η ηγεσία στηριζόταν πλέον λιγότερο στην τυπική πειθαρχία και περισσότερο στην προσωπική επιρροή που ασκούσαν οι διοικητές, στο ηγετικό χάρισμα, για να χρησιμοποιήσουμε την τόσο πολύ κακοποιημένη αυτή λέξη. Το γεγονός αυτό αντανακλάται και στις ονομασίες των μονάδων: Ταξιαρχία του Erhardt, Ταξιαρχία του Rossbach κ.ο.κ.⁴⁴ Μάλλον δεν είναι τυχαίο το ότι το 1922, το έτος διάλυσης των Freikorps, εκδόθηκε ένα βιβλίο που υμνούσε το νέο ηγετικό μοντέλο. Συγγραφέας του βιβλίου που έφερε τον τίτλο *Der Feldherr Psychologicus* (Ο Διοικητής-Ψυχολόγος) ήταν ένας απόστρατος λοχαγός ονόματι (δρ.) Kurt Hesse. Το εν λόγω συγγραφικό έργο έγινε σύντομα best-seller: σε αυτό, πράγματι, βρίσκονταν οι σπόροι του μέλλοντος.

Αργότερα, ορισμένα πρώην μέλη των Freikorps στελέχωσαν το νέο Γερμανικό Στρατό Ξηράς. Άλλοι κατέληξαν στους ένοπλους σχηματισμούς του Ναζιστικού Κόμματος,⁴⁵ όπου μπορούσαν να εξωτερικεύσουν ελεύθερα τον αντισημιτισμό τους και τη ροπή τους

προς τις ταραχές. Το ίδιο το ναζιστικό καθεστώς διακήρυξε την πίστη του στη λεγόμενη *Fuehrerprinzip* (στον ηγετικό ρόλο). Ταυτόχρονα, ήταν κατά κάποιον τρόπο αντι-απολυταρχικό, καθώς υποστήριζε πεισματικά την *Volksgeinschaft* (την εθνική αλληλεγγύη) εις βάρος των παραδόσεων που σχετίζονταν με τις κοινωνικές τάξεις. Ο Αμερικανός πολεμικός ανταποκριτής William Shirer ανέφερε τα ακόλουθα κατά τη διάρκεια των χαρμόσυνων ημερών μετά την κατάρρευση της Γαλλίας: «Υπάρχει ένα είδος (κοινωνικής) εξίσωσης [...]. Οι Γερμανοί αξιωματικοί δεν αντιπροσωπεύουν πλέον [...] μια τάξη ή μια κάστα [...]. Νιώθουν ότι είναι μέλη μιας πολύ μεγάλης οικογένειας [...] στα καφέ, στα εστιατόρια, στα βαγόνια-κυλικεία αξιωματικοί και πολίτες κάθονται στο ίδιο τραπέζι και συνομιλούν σαν ίσος προς ίσον».⁴⁶ Έτσι, παραδόξως, στη χώρα εκείνη όπου τη θέση των πανίσχυρων απολυταρχικών θεσμών κατέλαβε ένα από τα πλέον ολοκληρωτικά καθεστώτα, διαμορφώθηκε παράλληλα και ένα ασυνήθιστο, τρόπον τινά δημοκρατικό ηγετικό μοντέλο. Αυτό, σε συνδυασμό με «το παλαιό πρωσικό βάδισμα της χήνας, το χτύπημα της μπότας, το “Jawohl!” του οπλίτη όταν απαντούσε σε έναν αξιωματικό» (όπως ανέφερε και πάλι ο Shirer), θα έκανε τους λαούς της υπηλίου να κρατήσουν την αναπνοή τους.

Η Ευρώπη τελικά ηρέμησε όταν τέθηκαν σε εφαρμογή οι διάφορες συνθήκες ειρήνης. Ο επόμενος πόλεμος στην ηπειρωτική Ευρώπη δε θα ξεσπούσε πριν από το 1936, και αυτός δεν ήταν μια διεθνής, αλλά μια εμφύλια σύρραξη, στην οποία συμμετείχαν και ξένες χώρες. Η Ισπανική Δημοκρατία είχε ζωή μόλις πέντε ετών όταν τα αποικιακά στρατεύματα του Φρανσίσκο Φράνκο, του νεότερου στρατηγού στον Ισπανικό Στρατό, έστρεψαν τα όπλα τους εναντίον της εκλεγμένης, αριστερής κυβέρνησης που μόλις είχε καταλάβει την εξουσία στη Μαδρίτη. Ιταλικά αεροσκάφη ανέλαβαν τη μεταφορά ορισμένων προκεχωρημένων μονάδων του Φράνκο από τις ισπανικές κτήσεις της Αφρικής στην πατρίδα, στην πρώτη τέτοιου είδους επιχείρηση. Ωστόσο, οι ελπίδες του Φράνκο για μια γρήγορη νίκη δεν ευοδώθηκαν, και σύντομα οι δύο πλευρές ενεπλάκησαν σε έναν εμφύλιο πόλεμο πλήρους κλίμακας, στον οποίο συμμετείχαν επίσης ολόκληρες ιταλικές και γερμανικές μονάδες, καθώς και οργανωμένες και μη μονάδες εθελοντών από πολλές χώρες.

Οι γεωγραφικές συνθήκες επέβαλαν την ταυτόχρονη διεξαγωγή του πολέμου σε διάφορα μέτωπα. Ως επί το πλείστον, το γεγονός αυτό δεν επέτρεψε να χρησιμοποιηθούν εν σώματι οι δυνάμεις εκάστης πλευράς, κι έτσι προέκυψαν τεράστιες περιοχές όπου δε σημειώνονταν σχεδόν καθόλου συγκρούσεις. Για τα δεδομένα των Μεγάλων Δυνάμεων, ο αριθμός των στρατευμάτων που ενεπλάκησαν στις εχθροπραξίες δεν ήταν πολύ μεγάλος· εξάλλου, η Ισπανία,

μια ημι-αναπτυγμένη χώρα εκείνη την εποχή, δε διέθετε τη βιομηχανική-υλικοτεχνική υποδομή που απαιτούν οι σύγχρονες πολεμικές αναμετρήσεις. Στην πράξη, σχεδόν όλα τα βαρέα όπλα και τα μηχανοκίνητα οχήματα, καθώς και τα περισσότερα αναγκαία ανταλλακτικά, ήταν εισαγόμενα προϊόντα. Γι' αυτούς τους λόγους οι περισσότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ισπανία δεν είναι δυνατόν να συγκριθούν με τα γεγονότα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, πόσω μάλλον με αυτά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Παρά ταύτα, η περίοδος κατά την οποία έλαβε χώρα ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος, αλλά και η εμφάνιση όπλων από τη στρατοκρατούμενη ναζιστική Γερμανία, σήμαιναν ότι ο πόλεμος θα αποτελούσε αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης από τα κατοπινά εμπόλεμα κράτη.

Αυτό ίσχυσε περισσότερο σε ό,τι αφορούσε τα δύο νέα πολεμικά μέσα, τα τεθωρακισμένα και τα αεροσκάφη, μολοντί η προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν άρματα μάχης αποδείχθηκε καταστρεπτική. Στο στρατόπεδο των Δημοκρατικών, η συντονισμένη δράση αφενός των ρωσικών πληρωμάτων και αφετέρου των Ισπανών και μη πεζικάριων που αυτά υποστήριζαν αποδείχθηκε ιδιαίτερα δυσχερής. Το γεγονός ότι τα εν λόγω πληρώματα ήταν ανεπαρκώς εκπαιδευμένα επιδείνωσε την κατάσταση. Απουσίαζαν η κατάλληλη οργάνωση, η κατάλληλη υποδομή και το κατάλληλο στρατιωτικό δόγμα.⁴⁷ Συνεπεία τούτου, οι σοβιετικές ένοπλες δυνάμεις, αντί να συγκροτήσουν ανεξάρτητες μονάδες, ενσωματώθηκαν εκ νέου στο Πεζικό.⁴⁸ Όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν στη χώρα τους, το 1941, οι Σοβιετικοί κλήθηκαν να καταβάλουν βαρύ αντίτιμο για την οπισθοδρόμηση αυτήν.

Στο στρατόπεδο του Φράνκο, τα άρματα μάχης χρησιμοποιήθηκαν από τους Ιταλούς, που κατηγορήθηκαν για δειλία εξαιτίας των αρνητικών επιδόσεών τους στα πεδία της μάχης. Οι αεροπορικές επιχειρήσεις διεξήχθησαν ως επί το πλείστον αφενός από τη Γερμανική Λεγεώνα του Κόνδορα, που διέθετε 5.000 άνδρες και 100 αεροσκάφη, και αφετέρου από τα σοβιετικά αεροσκάφη, με πιλότους Σοβιετικούς εθελοντές (που δε συγκροτούσαν ξεχωριστή σοβιετική μονάδα). Οι Γερμανοί, με τα ανώτερα από τεχνολογικής απόψεως αεροσκάφη τους, ήταν εκείνοι που κατ' αρχήν αναδείχθηκαν νικητές. Έτσι, η άρτι συσταθείσα Γερμανική Πολεμική Αεροπορία μπόρεσε να αποκομίσει εμπειρίες από όλα σχεδόν τα είδη αποστολών, από τις αναγνωριστικές αποστολές και τις αερομαχίες μέχρι τις αποστολές εγγύς αεροπορικής υποστηρίξεως και αεροπορικής απομόνωσης, ακόμη και από «στρατηγικούς» βομβαρδισμούς.⁴⁹ Όταν επέστρεψαν στην πατρίδα τους, οι Γερμανοί πιλότοι κλήθηκαν να μεταδώσουν ως εκπαιδευτές τις εμπειρίες τους.

Πέραν των αμφίβιων επιχειρήσεων, ο Σινο-ιαπωνικός Πόλεμος

δεν προκάλεσε το ενδιαφέρον των στρατιωτικών εμπειρογνομώνων.⁵⁰ Μολονότι είναι αλήθεια ότι οι Ιάπωνες άνοιξαν νέους δρόμους χρησιμοποιώντας τα αεροσκάφη τους για το βομβαρδισμό των παράκτιων πόλεων της Κίνας, στις επιχειρήσεις αυτές ως επί το πλείστον δε συνάντησαν αντίσταση. Η σύγκρουση που έλαβε χώρα βορειότερα, στη Μαντζουρία, ήταν διαφορετική υπόθεση. Η κατεύθυνση προς την οποία θα έπρεπε να επεκτείνει τα σύνορά της η χώρα τους είχε διχάσει τους Ιάπωνες ηγέτες στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1930. Οι στρατηγοί υποστήριζαν πεισματικά τη Βορειοανατολική Ασία. Οι ναύαρχοι, από την πλευρά τους, προέκριναν την αντίθετη κατεύθυνση: τις κατεχόμενες από τους Αμερικανούς Φιλιππίνες και τις πλούσιες κτήσεις της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ολλανδίας. Την άνοιξη του 1939 οι στρατηγοί ήταν εκείνοι που, τουλάχιστον προσωρινά, είχαν το πάνω χέρι στην εν λόγω διαμάχη.

Τα μεθοριακά επεισόδια μεταξύ των σοβιετικών και των ιαπωνικών δυνάμεων στη Μαντζουρία πολλαπλασιάστηκαν και εξελίχθηκαν σε πολεμική αναμέτρηση πλήρους κλίμακας στον ποταμό Khalkin Gol. Ο διοικητής των εκεί σοβιετικών δυνάμεων ήταν ένας στρατηγός ονόματι Γκεόργκι Ζούκοφ. Είχε κατορθώσει να φθάσει στην κορυφή της στρατιωτικής ιεραρχίας ξεκινώντας τη σταδιοδρομία του ως μαθητευόμενος υποδηματοποιός, κάτι σχεδόν αδιανόητο για οποιονδήποτε άλλο στρατό της εποχής εκείνης. Έχοντας στη διάθεσή του 70.000 άνδρες, μια ταξιαρχία τεθωρακισμένων (την οποία χρησιμοποίησε ως συμπαγή δύναμη εναντίον των διεσπαρμένων αρμάτων μάχης του εχθρού) και αρκετές εκατοντάδες αεροσκάφη, ο Ζούκοφ κατόρθωσε να συντρίψει τις ιαπωνικές δυνάμεις, που αριθμούσαν 40.000 άνδρες. Το Τόκιο υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τα σχέδιά του στη Βορειοανατολική Ασία και να στρέψει τις προσπάθειές του στο νότο, όπως ζητούσαν οι ναύαρχοι. Μάλιστα, τον Απρίλιο του 1941 Ιάπωνες και Σοβιετικοί συνυπέγραψαν σύμφωνο μη επιθέσεως· αυτό επέτρεψε στους Σοβιετικούς να έχουν καλυμμένα τα νώτα τους κατά τη γερμανική εισβολή, μόλις δύο μήνες αργότερα.⁵¹

Η τελευταία «πολιτισμένη» σύρραξη, που έλαβε χώρα ακόμη κι ενόσω ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είχε αρχίσει να φουντώνει, ήταν ο Ρωσο-φινλανδικός Πόλεμος.⁵² Ο πόλεμος αυτός ξέσπασε όταν ο Στάλιν, που γνώριζε ότι αργά ή γρήγορα θα δεχόταν επίθεση από τον Χίτλερ και επιθυμούσε να βρισκείται το Λένινγκραντ όσο το δυνατόν μακρύτερα από τη σοβιετο-φινλανδική μεθόριο, ήγειρε εδαφικές διεκδικήσεις εις βάρος των Φινλανδών. Όταν οι τελευταίοι αρνήθηκαν να ικανοποιήσουν τις διεκδικήσεις του, ο Στάλιν βομβάρδισε με τα αεροσκάφη του το Ελσίνκι και άλλους στόχους, αλλά

δεν εξασφάλισε τα αποτελέσματα που είχε προβλέψει ο Douhet και έμοιαζε να επαληθεύονται στην Guernica.

Επί τέσσερις μήνες οι Φινλανδοί πολεμούσαν μέσα στο χιόνι, χρησιμοποιώντας χιονοπέδιλα για να ελίσσονται, να περικυκλώνουν λάθρα και να εξουδετερώνουν τις φάλαγγες Πεζικού του Κόκκινου Στρατού. Παρεμπιπτόντως, η βοήθεια που έλαβαν τα φινλανδικά στρατεύματα από την παραστρατιωτική οργάνωση γυναικών Lotta Svärd ήταν τόσο σημαντική, που ο Χίτλερ κάλεσε αργότερα στο Βερολίνο τη διοικήτρια της οργάνωσης και την παρασημοφόρησε.⁵³ Μολονότι οι Φινλανδοί αναγκάστηκαν τελικά να παραδοθούν, ο Κόκκινος Στρατός έδωσε την εντύπωση μιας πολεμικής μηχανής με πεσμένο ηθικό και ανίκανη διοίκηση. Η εντύπωση αυτή, με τη σειρά της, επηρέασε τον Χίτλερ ως προς την απόφασή του να εισβάλει στην ΕΣΣΔ, περίπου ένα έτος μετά τη λήξη του λεγόμενου Χειμερινού Πολέμου.

Σε σύγκριση με τα γεγονότα της περιόδου 1914-1918 και όσα επρόκειτο να λάβουν χώρα κατά τα έτη 1939-1945, οι «πολιτισμένοι» πόλεμοι κατά τη διάρκεια της εικοσαετούς ανακωχής δεν ήταν ούτε μεγάλοι ούτε σημαντικοί από στρατιωτικής πλευράς, αν και αυτό ελάχιστη παρηγοριά μπορούσε να προσφέρει στα πλήθη των ανθρώπων που υπέφεραν από αυτούς. Μόνο στην περίπτωση του Khalkin Gol βρέθηκαν αντιμέτωπες δύο Μεγάλες Δυνάμεις· μάλιστα, στην αναμέτρηση αυτή συμμετείχαν μικρά μόνον τμήματα των κύριων δυνάμεών τους, που βρίσκονταν στο άκρο ενός εξαιρετικά εκτεταμένου δικτύου ανεφοδιασμού, σε μεγάλη απόσταση από τα κέντρα εθνικής ισχύος. Κατά συνέπεια, μόνον ένα άκρως διορατικό πνεύμα θα μπορούσε να αντιληφθεί ότι, από τις μικρές και αποσπασματικού χαρακτήρα επιχειρήσεις των Freikorps, θα προέκυπτε ένα νέο και επαναστατικό μοντέλο στρατιωτικής ηγεσίας. Κι ενώ οι Γερμανοί προπάντων αποκόμισαν από τον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο πολλά διδάγματα μεγάλης αξίας σχετικά με τη διεξαγωγή των αεροπορικών κυρίως επιχειρήσεων, οι υπόλοιποι λαοί της υφής – που έκριναν τον Κόκκινο Στρατό μόνον επί τη βάση των αρνητικών επιδόσεών του στον πόλεμο εναντίον της Φινλανδίας – αλλά και οι ίδιοι οι Σοβιετικοί αφήρησαν τη σημασία του Khalkin Gol. Όταν ήλθε η στιγμή να πολεμήσουν τους Γερμανούς, οι Σοβιετικοί δεν ήταν έτοιμοι.

3.5. ΠΡΩΤΟΓΟΝΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου οι ένοπλες δυνάμεις ανά την υφήλιο συνέχισαν να διαχωρίζουν σαφώς τον «πολιτι-

σμένο» πόλεμο, ο οποίος εξ ορισμού διεξαγόταν από τις δυνάμεις της Ευρασίας, από τον πόλεμο που διεξαγόταν σε άλλα μέρη του κόσμου. Οι ένοπλες δυνάμεις των χωρών της Δύσης και των δυτικό-φιλων χωρών, χρησιμοποιώντας τεράστιες δυνάμεις στρατευσίμων (εν τέλει, λίγοι αποδέχθηκαν τις θεωρίες ανδρών όπως ο Douhet, ο Fuller και ο de Gaulle, οι οποίοι εκθειάζαν τη συγκρότηση μιας ολιγάριθμης, τεχνολογικά προηγμένης ελίτ πολεμιστών⁵⁴), αξιοποιούσαν τα ισχυρότερα όπλα που είχαν στη διάθεσή τους, γεγονός που υποδήλωνε την ύπαρξη υποδομής ικανής να εξασφαλίζει τον αδιάκοπο ανεφοδιασμό των στρατιωτικών δυνάμεων. Αντίθετα, στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική (η οποία βίωσε, το 1935, τον καταστρεπτικό πόλεμο του Τσάκο), ακόμη και εκεί όπου υπήρχε διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό, απουσίαζαν η οργάνωση και η ικανότητα συγκρότησης μεγάλων δυνάμεων. Σε ό,τι αφορούσε τον οπλισμό, ήταν δεδομένο ότι θα πολεμούσαν, εάν αυτό χρειαζόταν, με τα απαρχαιωμένα όπλα που θα κατόρθωναν να προμηθευτούν από τις αποθήκες των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς και με τα δεύτερης διαλογής όπλα που ήταν σε θέση να παράγουν οι ίδιοι.

Το 1918 οι Ευρωπαίοι, και σε μικρότερο βαθμό οι Αμερικανοί γόνοι τους, είχαν ήδη αρκετούς αιώνες εμπειριών από αποικιακούς πολέμους. Οι αποστάσεις και οι περιορισμοί των θαλάσσιων μεταφορών –μέχρι το 1870 περίπου ακόμη και οι μεγαλύτερες αποικιακές αποστολές πραγματοποιούνταν με ιστιοφόρα– δεν επέτρεπαν τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού ανδρών σε αυτές. Η πρώτη δουλειά των ανδρών αυτών μόλις έφθαναν στον προορισμό τους ήταν πάντοτε η δημιουργία οχυρών βάσεων (που ήταν γνωστές αρχικά ως «εργοστάσια»): ακολουθώντας εισχωρούσαν στα άγνωστα, συχνά εχθρικά εδάφη που ανοίγονταν μπροστά τους. Στις μέρες μας τα μέλη των ευρωπαϊκών αποικιακών αποστολών, αρχής γενομένης από τον Hernándo Cortéz, παρουσιάζονται κατά κανόνα ως άπληστοι τυχοδιώκτες, κατά συρροήν δολοφόνοι και άρπαγες. Όλα αυτά αληθεύουν. Εντούτοις, πρέπει να θυμόμαστε επίσης ότι τα μέλη των αποστολών αυτών ήταν άνδρες –δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου γυναίκες ανάμεσά τους– με απίστευτο θάρρος, αποφασιστικότητα, σθένος και εφευρετικότητα. Γι' αυτούς κανένα εμπόδιο δεν ήταν ανυπέρβλητο, καμία αποστολή υπέρ το δέον επικίνδυνη. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφενός και η τεχνολογική υπεροχή αφετέρου τους έδωσαν τη δυνατότητα να καθυποτάξουν ολόκληρους πληθυσμούς και κατέστησαν δυνατή τη δημιουργία των αυτοκρατοριών που εξουσίαζαν οι χώρες τους.

Ο γνωστότερος αποικιακός πόλεμος κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ήταν, ασφαλώς, η κατάκτηση της Αιθιοπίας –περισσότερο γνωστής την εποχή εκείνη ως Αβησσυνίας– από τους Ιταλούς κατά

τα έτη 1935-1936. Η Αιθιοπία ήταν μια από τις ελάχιστες αφρικανικές χώρες που είχαν κατορθώσει να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες· ο αυτοκράτοράς της είχε καταφέρει να καταβάλει την ιταλική εκστρατευτική δύναμη που είχε σταλεί εναντίον του το 1896. Η Ιταλία του Μουσολίνι είχε αποφασίσει να συγκρουστεί εκ νέου με την Αιθιοπία.

Πάντως, η εν λόγω ιταλική επιχείρηση δεν έμοιαζε σε τίποτα με τις συνήθεις αποικιακές αποστολές του 19ου αιώνα, που πραγματοποιούσαν ολιγάριθμοι τυχοδιώκτες ή ένα δυο συντάγματα του βρετανικού στρατού. Ενώ ο Francisco Pizarro και οι 200 άνδρες του κατέλυσαν την αυτοκρατορία των Ίνκας, που είχε 16.000.000 κατοίκους απ' ό,τι υπολογίζεται, οι Ιταλοί χρησιμοποίησαν τουλάχιστον 300.000 άνδρες, πυροβολικό, ελαφρά άρματα μάχης, αεροσκάφη και αέρια. Προς τιμήν του, ο Αιθίοπας αυτοκράτορας Haile Selassie κατάφερε να συγκροτήσει στράτευμα 100.000 ανδρών περίπου, όμως οι πολεμιστές του –πολλοί από τους οποίους ήταν ξυπόλυτοι– δεν μπορούσαν να ανταγωνιστούν τις ιταλικές δυνάμεις σε θέματα οργάνωσης, εκπαίδευσης και εξοπλισμού. Με συνδυασμένες επιθέσεις από το βορρά και το νότο, οι ιταλικές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν τον Απρίλιο του 1936 στη λίμνη Ashangi, όπου συνέτριψαν τα στρατεύματα των Αιθίοπων. Τα υπόλοιπα ήταν απλώς ζήτημα εκκαθαριστικών επιχειρήσεων.

Η κατάληψη της Αιθιοπίας από τους Ιταλούς γίνεται κατανοητή με τον καλύτερο τρόπο ως συμβατική επιχείρηση που έφερε αντιμέτωπους δύο στρατούς, αν και δε διεξήχθη στην Ευρώπη αλλά στην Αφρική, με εξαιρετικά ασθενή αντίσταση και επικεφαλής στρατηγούς όπως ο Pietro Badoglio και ο Rodolfo Graziani, οι οποίοι, όταν αντιμετώπισαν πραγματικούς εχθρούς στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποδείχθηκαν ανίκανοι αλλά και δειλοί. Ως αποικιοκρατικό εγχείρημα, η ιταλική επιχείρηση στην Αιθιοπία διέφερε από τις εμπειρίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες, έχοντας συντρίψει προ πολλού τους στρατούς των αυτοχθόνων, είχαν πλέον εστιάσει τη δράση τους σε κάτι πολύ διαφορετικό, την καταστολή των εξεγέρσεων.

Την εποχή εκείνη οι περισσότεροι επίδοξοι επαναστάτες είχαν πάρει το μάθημά τους. Σπανίως πολεμούσαν με μεγάλες μονάδες ή σε αναπεπταμένα πεδία, αφού αυτό ήταν κάτι για το οποίο δε διέθεταν ούτε την οργάνωση ούτε την εκπαίδευση ούτε τον εξοπλισμό. Αντ' αυτού, επέλεγαν τη λίγο-πολύ συγκεκαλυμμένη δράση, που είχε τη μορφή ενεδρών, αιφνίδιων καταδρομικών επιχειρήσεων εναντίον του έμφυχου και του άψυχου υλικού του εχθρού, καθώς και τρομοκρατικών ενεργειών, όπως ονομάστηκαν αργότερα. Στην περίοδο αμέσως μετά το 1918 τόσο οι Βρετανοί στο Ιράκ όσο και οι

Γάλλοι στο Μαρόκο ήλθαν αντιμέτωποι με την ιδιαίζουσα αυτήν όψη του πολέμου.

Μεταξύ των δύο αυτών προβλημάτων, ευκολότερο αποδείχθηκε τελικά αυτό στο Ιράκ. Βρετανικά τεθωρακισμένα οχήματα, με την καθοδήγηση συμβούλων που δεν προέρχονταν από τις τάξεις του στρατού και γνώριζαν καλά την περιοχή, διέσχισαν τη Μεσοποταμία βάλλοντας εναντίον κάθε θυλάκου αντίστασης που συναντούσαν· αυτό ήταν εφικτό δεδομένου ότι δεν είχαν κάνει ακόμη την εμφάνισή τους τα ελαφρά, φορητά αντιαρματικά όπλα, όπως τα μπαζούκας και τα RPG. Βοήθεια στα εν λόγω οχήματα πρόσφεραν τα βρετανικά πολεμικά αεροσκάφη, που βομβάρδιζαν και πολυβολούσαν χωριά όπου ήταν πιθανόν να βρίσκουν καταφύγιο οι αντάρτες. Όπως είχε γίνει πλήρως αντιληπτό από τότε, οι επιχειρήσεις αυτές είχαν κυρίως αντίκτυπο στο ηθικό των επαναστατών, μια και στην πραγματικότητα ο αριθμός των απωλειών που προκαλούσαν ήταν πολύ μικρός.⁵⁵ Κύριος στόχος των συχνά επαναλαμβανόμενων αεροπορικών επιχειρήσεων δεν ήταν ο θάνατος των κατοίκων και η καταστροφή των χωριών, αλλά η διατάραξη του καθημερινού βίου σε τέτοιο βαθμό, ώστε να πεισθούν οι επικεφαλής των χωριών πως η αντίσταση έπρεπε να παύσει. Το αποτέλεσμα έπεισε τους υπέρμαχους της αεροπορικής ισχύος, καθώς και τους πολιτικούς προϊσταμένους τους, ότι είχε βρεθεί ένας νέος, οικονομικός και εύκολος τρόπος να τεθεί υπό έλεγχο μια χώρα. Αυτή δεν υπήρξε η τελευταία φορά κατά την οποία εξήχθη το εν λόγω συμπέρασμα.

Αντίθετα, η εξέγερση στην οροσειρά του Ριφ στο Μαρόκο αποδείχθηκε πολύ πιο δύσκολο πρόβλημα. Η πρώτη κατάληψη της χώρας είχε πραγματοποιηθεί από τους Γάλλους το 1906, όταν οι υπόλοιπες Μεγάλες Δυνάμεις επέτρεψαν στο Παρίσι να προβεί στη συγκεκριμένη ενέργεια. Όπως αποδείχθηκε, η κατάληψη και η κατοχή των κύριων πόλεων ήταν μόνον η μια πλευρά της πραγματικότητας· η κατάληψη και η κατοχή της απομακρυσμένης, ορεινής ενδοχώρας, που κατ' ουσίαν δε διέθετε οδικό δίκτυο, ήταν ένα τελείως διαφορετικό ζήτημα, η άλλη πλευρά της πραγματικότητας.

Οι αντεπαναστατικές επιχειρήσεις, όπως θα τις ονομάζαμε σήμερα, άρχισαν σχεδόν αμέσως και συνεχίστηκαν κατ' ουσίαν χωρίς διακοπή έως τα τέλη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αν και οι επιχειρήσεις αυτές είχαν πενιχρά αποτελέσματα –μάλιστα, από το 1920 μεγάλο τμήμα της χώρας είχε εξεγερθεί φανερά–, ήταν επίσης αλήθεια ότι οι επαναστάτες δεν είχαν πετύχει τις μεγαλύτερες νίκες τους σε συγκρούσεις με τους Γάλλους, αλλά στο ισπανοκρατούμενο τμήμα της χώρας. Το Μάιο του 1921 οι φυλές του Ριφ κατόρθωσαν, πολεμώντας στο ανοιχτό πεδίο του Annual, να παγιδεύσουν 19.000 Ισπανούς στρατιώτες –η συνολική δύναμή τους ανερχόταν σε 63.000

άνδρες– και να φονεύσουν πολλούς από αυτούς, συμπεριλαμβανομένου του διοικητή τους. Την καθοριστική αυτή νίκη των επαναστατών ακολούθησε μια ακόμη νίκη τους στο Sheshuan, που σήμανε κατ' ουσίαν το τέλος της κυριαρχίας των Ισπανών στο Μαρόκο.

Ο ηγέτης που βρισκόταν πίσω από αυτές τις επιτυχίες ήταν ένας απόφοιτος πανεπιστημίου και συγγραφέας, πρώην υπάλληλος της αποικιοκρατικής ισπανικής διοίκησης, ονόματι Abd el Krim. Το 1923 προέβη στην ανακήρυξη της χώρας του ως ανεξάρτητης δημοκρατίας και προσπάθησε να επιτύχει τη διεθνή αναγνώριση του καθεστώς του αφενός εισάγοντας νομοθετικές μεταρρυθμίσεις και αφετέρου εκχωρώντας δικαιώματα εκμετάλλευσης μεταλλείων. Η προσπάθειά του δεν ευοδώθηκε, κι ο Abd el Krim έστειλε τους πολεμιστές του στο βόρειο τμήμα τού υπό γαλλική κατοχή Μαρόκου, όπου αυτοί άρχισαν να πραγματοποιούν καταδρομικές επιχειρήσεις, στο πλαίσιο ενός ανταρτοπολέμου. Τελικά, χρειάστηκαν περισσότεροι από 250.000 Ισπανοί και Γάλλοι στρατιώτες –οι τελευταίοι, υπό την ηγεσία μιας προσωπικότητας όπως ήταν ο Φιλίπ Πεταίν, ο άνθρωπος που είχε αναχαιτίσει τους Γερμανούς στο Verdun– και τέσσερα χρόνια για να κατασταλεί η εξέγερση. Ο ίδιος ο Abd el Krim παραδόθηκε και εξορίστηκε.

Έστω κι έτσι, η ειρήνη στο Μαρόκο αποκαταστάθηκε πραγματικά μόλις το 1934. Η εν λόγω σύγκρουση δεν ήταν ήπια – το συμπέρασμα αυτό προκύπτει σαφώς από το γεγονός ότι καθοριστικό ρόλο στη σύγκρουση διαδραμάτισαν οι Λεγεώνες των Ξένων της Ισπανίας και της Γαλλίας (μάλιστα, η ισπανική Λεγεώνα των Ξένων συγκροτήθηκε ειδικά γι' αυτόν το σκοπό). Οι στρατιωτικοί αναλυτές της εποχής εκείνης θεωρούσαν ότι ο πόλεμος αυτός ήταν «ίσως ο πρώτος στην ιστορία κατά τον οποίο σχετικά μεγάλος αριθμός μηχανοκίνητων ως επί το πλείστον στρατευμάτων κατόρθωσε να συντρίψει μια ισχυρή άμυνα σε βάθος με λιγοστά αποτελεσματικά πλήγματα».⁵⁶ Έχοντας το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων αποκτηθείσης γνώσεως, θα ήμασταν ακριβέστεροι εάν λέγαμε ότι, πρώτη φορά, «σχετικά μεγάλος αριθμός μηχανοκίνητων ως επί το πλείστον στρατευμάτων» είχε συγκρουστεί με αντάρτες και, παρά τη συντριπτική υπεροχή των εν λόγω στρατευμάτων σε όλους τους τομείς, από τον ιματισμό έως τα πολυβόλα, τα αεροσκάφη και τις ασύρματες επικοινωνίες, χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια για να αναδειχθούν νικητές.

Ο τελευταίος αποικιακός πόλεμος που επιβάλλεται να εξεταστεί είναι αυτός που διεξήχθη από τους Άραβες της Παλαιστίνης εναντίον των Βρετανών και των Εβραίων προστατευομένων τους κατά τα έτη 1936-1939. Σε αντίθεση με το Μαρόκο, η Παλαιστίνη είναι ένας πολύ μικρός τόπος· έτσι, ενώ ο Abd el Krim είχε τη δυνατότη-

τα να πείσει ολόκληρους πληθυσμούς να συνταχθούν με το μέρος του, στην Παλαιστίνη ο αριθμός των ανταρτών ήταν μάλλον μικρός, ίσως λίγες χιλιάδες σε διάφορες χρονικές περιόδους. Παρ' όλα αυτά, οι ομάδες των ανταρτών, χωρίς ηγεσία (ο μόνος Παλαιστίνιος ηγέτης εθνικής εμβέλειας, ο Haj Amin el Husseini, αιχμαλωτίστηκε από τους Βρετανούς, απέδρασε και εγκατέλειψε τη χώρα), ανεπαρκώς οργανωμένες και εκπαιδευμένες, χωρίς τον κατάλληλο εξοπλισμό, κατόρθωσαν να προβάλλουν αντίσταση επί τρία χρόνια. Στα τέλη της τριετίας ο αριθμός των Βρετανών στρατιωτών ανερχόταν πλέον όχι σε λίγες εκατοντάδες αλλά σε είκοσι και πλέον χιλιάδες: οι βρετανικές δυνάμεις διέθεταν πολλά είδη σύγχρονου οπλισμού, από τεθωρακισμένα οχήματα μέχρι αεροσκάφη. Όμως, παρά το γεγονός ότι 5.000 Άραβες της Παλαιστίνης είχαν χάσει τη ζωή τους, χιλιάδες σπίτια είχαν καταστραφεί και η οικονομία των Αράβων της Παλαιστίνης είχε διαλυθεί, η εν λόγω εξέγερση άρχισε τελικά να φθίνει μόνον όταν οι Βρετανοί υποσχέθηκαν στους Άραβες της Παλαιστίνης «σταδιακή ανεξαρτητοποίηση εντός δέκα ετών» (καθώς και τερματισμό της μετανάστευσης των Εβραίων, αλλά και τερματισμό της αγοράς γαιών από Εβραίους).

Από τη σκοπιά των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής εκείνης, που φιλονικούσαν και προετοιμάζονταν για έναν ακόμη κρίσιμο πόλεμο μεταξύ τους, καμία από τις εξεγέρσεις αυτές δε θεωρήθηκε άκρως σημαντική, κι αυτό αντανακλάται στον αριθμό των στρατευμάτων και στην ποιότητα του οπλισμού που χρησιμοποίησαν για να τις καταστείλουν. Είτε με στρατιωτικά είτε με πολιτικά μέσα, όλες αυτές οι εξεγέρσεις έλαβαν τέλος. Εντούτοις, η σύγκριση με παλαιότερες εποχές φανερώνει ότι η κατάσταση γινόταν δυσκολότερη, ενώ υπογείως συντελούνταν σημαντικές αλλαγές.⁵⁷

3.6. Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ήταν εμφανές ότι η εικοσαετής ανακωχή τελούσε υπό κατάρρευση. Το 1938 η χώρα με το μεγαλύτερο αμυντικό προϋπολογισμό ήταν η Γερμανία (7.415 εκατομμύρια δολάρια, με υπολογισμό της συναλλαγματικής ισοτιμίας του έτους 2005) και ακολουθούσαν η ΕΣΣΔ (5.429 εκατομμύρια δολάρια), η Μεγάλη Βρετανία (1.863 εκατομμύρια δολάρια), η Ιαπωνία (1.740 εκατομμύρια δολάρια), οι Ηνωμένες Πολιτείες (1.131 εκατομμύρια δολάρια) και η Γαλλία (919 εκατομμύρια δολάρια). Η Ιταλία, παρά τους αδιάκοπους κομψασμούς του Μουσολίνι, είχε αμυντικό προϋπολογισμό της τάξεως των 746 εκατομμυρίων δολαρίων μόλις.

Τη δυνατότητα διεξαγωγής πολέμου αποκαλύπτει ίσως ακριβέστερα η παραγωγή χάλυβα από κάθε χώρα, ο οποίος από το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα ήταν η πλέον σημαντική «από στρατηγικής απόψεως» πρώτη ύλη. Εδώ το προβάδισμα είχαν οι Ηνωμένες Πολιτείες με 28,8 εκατομμύρια τόνους και ακολουθούσαν η Γερμανία με 23,2 εκατομμύρια, η ΕΣΣΔ με 18, η Μεγάλη Βρετανία με 10,5, η Ιαπωνία με 7, η Γαλλία με 6,1 και η Ιταλία με 2,3. Σε ό,τι αφορούσε την ετήσια κατανάλωση γαιάνθρακα, και εδώ πρώτες, και με μεγάλη διαφορά, ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες, με 697 εκατομμύρια τόνους. Ακολουθούσαν, σε μεγάλη απόσταση, η Γερμανία (228 εκατομμύρια τόνοι), η Βρετανία (196), η ΕΣΣΔ (177), η Ιαπωνία (96,5) και η Γαλλία (84).⁵⁸ Η Ιταλία, με 27,8 εκατομμύρια τόνους, βρισκόταν, και πάλι, στην τελευταία θέση της σχετικής λίστας.

Όπως ακριβώς είχε συμβεί και στην περίοδο πριν από το 1914, το πλέον επικίνδυνο κράτος ήταν και πάλι η Γερμανία, κι αυτό όχι μόνον επειδή είχε ανακτήσει τη στρατιωτική ισχύ της αλλά και επειδή είχε ταχθεί φανερά υπέρ της επιθετικής πολιτικής και της εδαφικής επέκτασης. Από το 1924, έτος συγγραφής του έργου του *Mein Kampf* (*Ο Αγών μου*), απώτερος σκοπός του Χίτλερ ήταν, σύμφωνα με τα δικά του λόγια, «η απόκτηση νέων εδαφών στην Ευρώπη [...] κυρίως εις βάρος της Ρωσίας».⁵⁹ Ασφαλώς, ο στόχος αυτός δεν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί μονομιάς, και σίγουρα θα ορθώνονταν πολλά εμπόδια στη διαδρομή. Πιθανώς ήλπιζε να πετύχει το καλύτερο δυνατόν χωρίς αιματοχυσία, όπως αποδείχθηκε με την κατάληψη της Τσεχοσλοβακίας την άνοιξη του 1939, αν και ενημέρωσε τους υπασπιστές του ότι ήταν ανέφικτες επιπλέον αναίμακτες νίκες. Έχοντας κατά νουν αυτόν ακριβώς το στόχο, ο Χίτλερ επανεξόπλισε τη Γερμανία, καθιστώντας τις χερσαίες δυνάμεις της, τουλάχιστον, την ισχυρότερη πολεμική μηχανή ανά την υφήλιο. Αυτό βέβαια υποδηλώνει ότι η ισχύς της Γερμανίας ήταν τόσο ασταθής όσο και ο άνθρωπος που υπεραμυνόταν αυτής. Έτσι, η Γερμανία υπερτερούσε των αντιπάλων της πολύ περισσότερο στην ξηρά απ' ό,τι στη θάλασσα και στον αέρα· επίσης, δεν είχε ακόμη εμπειρίες σύγχρονου πολέμου· τέλος, οι γερμανικές δυνάμεις, καθώς είχαν αναπτυχθεί με αστραπιαία ταχύτητα, ήταν ακόμη μέχρις ενός σημείου αποδιοργανωμένες και χρειάζονταν τουλάχιστον μία σχετικά μικρή επιχείρηση (εναντίον της Πολωνίας) για να φθάσουν στο ζενίθ των δυνατοτήτων τους.⁶⁰

Η εξωτερική πολιτική του Στάλιν κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ήταν μάλλον γριφώδης. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1930 και μετά η ΕΣΣΔ αναφερόταν συχνά στην ανάγκη συγκρότησης ενός «κοινού μετώπου ασφαλείας», μαζί με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές δυνάμεις, ως μηχανισμού αντίστασης στην αυξανόμενη ισχύ

του Χίτλερ. Ήταν ξεκάθαρο ότι η θέση αυτή των Σοβιετικών δεν ικανοποιούσε τις επιθυμίες ορισμένων τουλάχιστον καπιταλιστικών κύκλων της Δύσης, που σαφώς προτιμούσαν να δουν τα δύο ολοκληρωτικά καθεστώτα να αλληλοεξοντώνονται. Το Σεπτέμβριο του 1938 η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία δεν προσκάλεσαν καν την ΕΣΣΔ στη Διάσκεψη του Μονάχου.

Την άνοιξη του 1939 άρχισαν τελικά να διεξάγονται κατά το μάλλον ή ήττον σοβαρές συνομιλίες για τη σύναψη συμμαχίας των Σοβιετικών με τους Βρετανούς και τους Γάλλους· όμως, καθώς οι δυνάμεις της Δύσης κωλυσιεργούσαν, ο Στάλιν μετέβαλε άρδην τη στάση του και συνυπέγραψε με τον Χίτλερ σύμφωνο μη επιθέσεως. Τα δύο επόμενα χρόνια η ΕΣΣΔ εισέβαλε αρχικά στην Πολωνία, ακολούθως στη Φινλανδία και τέλος στη Ρουμανία και τα κράτη της Βαλτικής, προκειμένου είτε να προσαρτήσει ολόκληρες τις χώρες είτε να καταλάβει τμήματα αυτών. Ωστόσο, παραμένει αμφίβολος ο ισχυρισμός⁶¹ ότι ο Στάλιν σχεδίαζε το 1941 να εξαπολύσει στρατιωτική επίθεση πλήρους κλίμακας εναντίον της Γερμανίας, αλλά τον πρόλαβε την ύστατη στιγμή ο Χίτλερ.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ο Κόκκινος Στρατός ήταν και πάλι μακράν ο μεγαλύτερος στρατός του κόσμου, αλλά από απόψεως ποιότητας εξακολούθησε να υστερεί. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 οι σοβιετικές αντιλήψεις αναφορικά με τις επιχειρήσεις των τεθωρακισμένων και των αερομεταφερόμενων μονάδων ήταν καθόλα προοδευτικές, αλλά τα πρωτόγονα τεχνικά μέσα της χώρας καταδίκασαν σε αποτυχία πολλές από τις αντιλήψεις αυτές. Ακόμη χειρότερο ήταν το γεγονός ότι κατά τα έτη 1937-1938 καρατομήθηκαν από τον Στάλιν οι αξιωματικοί του Κόκκινου Στρατού, κι έτσι οι εναπομείναντες διοικητές ήταν στην πλειονότητά τους νέοι και άπειροι.

Οι Σοβιετικοί αξιωματικοί (εξαιρουμένων των ανώτατων διοικητών) και στρατεύσιμοι δεν μπορούσαν ούτε κατά διάνοια να συγκριθούν με τους μετέπειτα Γερμανούς αντιπάλους τους τόσο στα ζητήματα εκπαίδευσής όσο και στη γενικότερη στρατιωτική κατάρτιση. Το πολιτιστικό χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στους αξιωματικούς και τους οπλίτες του τσαρικού στρατού εξακολούθησε να υφίσταται, ενώ δεν υπήρχαν μόνιμοι υπαξιωματικοί που θα μπορούσαν να συντελέσουν στο γεφύρωμα του χάσματος αυτού. Συνεπεία τούτου, ο στρατός αυτός των εργατών και των χωρικών βασιζόταν σε πραγματικά δρακόντεια πειθαρχικά μέτρα. Ο Ζούκοφ ζήτησε από τους προβληματικούς υφισταμένους του να εκχωρήσουν το αξίωμά τους στους αναπληρωτές τους και να αυτοπυροβοληθούν. Κατά τα έτη 1941-1945 οι Σοβιετικοί φόνευσαν ίσως περισσότερους δικούς τους στρατιώτες απ' ό,τι όλοι οι άλλοι αντίπαλοι

τους από κοινού· κι αν λάβουμε υπόψη ότι ένας από τους εν λόγω αντιπάλους ήταν ο Χίτλερ, αυτό κάθε άλλο παρά αμελητέο είναι. Το τελευταίο που αξίζει να αναφερθεί σχετικά με τους Σοβιετικούς, και ίσως το πιο μοιραίο απ' όλα, είναι ότι ο Κόκκινος Στρατός, επειδή ήταν υποχρεωμένος να επιτίθεται και μόνον, σχεδόν τα έχασε όταν δέχθηκε πρώτος επίθεση.

Στην άλλη πλευρά των συνόρων της Γερμανίας, η Γαλλία βρισκόταν πλέον σε απόλυτη παρακμή. Αν και ο στρατός της παρέμενε μεγάλος, ούτε η πληθυσμική ούτε η οικονομική εξέλιξή της ήταν αντίστοιχες με εκείνες των άλλων δυνάμεων, ενώ από την άποψη των κύριων οικονομικών δεικτών την είχε ήδη ξεπεράσει η Ιαπωνία. Συνεπεία τούτου, η εξωτερική πολιτική της Γαλλίας συνίστατο απλώς στην προσπάθεια εδραίωσης της συμμαχίας της με τη Μεγάλη Βρετανία, ενόσω η χώρα παρέμενε απειλητικά προσκολλημένη στο πάλοι ποτέ μεγαλείο της. Την αντίληψη αυτή συμβόλιζε η Γραμμή Maginot, αν και σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό η εν λόγω γραμμή δε θα αποτελούσε απλώς αμυντική ασπίδα, αλλά θα έδινε και τη δυνατότητα στον υπόλοιπο γαλλικό στρατό να προωθηθεί στο Βέλγιο.

Μαζί με τις βρετανικές, οι γαλλικές ένοπλες δυνάμεις ήταν ίσως αυτές που είχαν υποστεί τις μικρότερες αλλαγές από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Γαλλία είχε διατηρήσει τους ίδιους γηραιούς στρατηγούς –το Μάιο του 1939 ο Στρατηγός Weygand, ο οποίος επρόκειτο να ανακληθεί αργότερα από την εφεδρεία, για να επιχειρήσει να αποτρέψει την ήττα, είπε ότι δε θα μπορούσε να εξυμνήσει τους στρατηγούς αυτούς⁶²–, το ίδιο πεπαλαιωμένο στρατιωτικό δόγμα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ίδια απαρχαιωμένα όπλα. Όλα αυτά ελάχιστα μπορούσαν να συντελέσουν στην αντιμετώπιση του πλέον ισχυρού, του πλέον εφευρετικού, του πλέον δυναμικού στρατού στον κόσμο, ο οποίος, από μια άποψη, είχε και το ισχυρότερο κίνητρο. Όταν έφθασε η ώρα των μαχών, ακόμη και οι ίδιοι οι Γερμανοί εξεπλάγησαν από την έκταση των νικών που είχαν κατορθώσει να καταγάγουν.⁶³

Κατά τα φαινόμενα, οι Βρετανοί ήταν σε καλύτερη θέση. Όπως και η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία είχε γίνει από μακρού μια καθεστηκυία δύναμη με μια ισχυρή πτέρυγα ειρηνιστών. Σε αντίθεση με τη Γαλλία, τη χώριζε η θάλασσα από τη Γερμανία και, πάλι σε αντίθεση με την Γαλλία, όταν έφθασε η στιγμή, ο λαός της όρθωσε το ανάστημά του και πολέμησε. Όπως και στο παρελθόν, η Μεγάλη Βρετανία εξακολουθούσε να ελέγχει τις κύριες θαλάσσιες οδούς επικοινωνίας ανά την υφήλιο, ένα πλεονέκτημα ανεκτίμητο, που παραδόξως αποδείχθηκε και μειονέκτημα. Χωρίς την κυριαρχία της στις θάλασσες, η Μεγάλη Βρετανία θα αναγκαζόταν να παρα-

δοθεί εντός ολίγων εβδομάδων ή μηνών. Ωστόσο, το 1939 ήταν ξεκάθαρο ότι η Μεγάλη Βρετανία είχε ξεπεράσει τα όρια των δυνατοτήτων της· η Βρετανική Αυτοκρατορία, που δεν μπορούσε πλέον να υπολογίζει στις συμμαχίες της με την Ιταλία και την Ιαπωνία, καλούνταν να υπερασπιστεί μόνη της τρία μέτωπα: τα Βρετανικά Νησιά, τη Μεσόγειο και την Άπω Ανατολή. Η μοναδική δύναμη που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την ισορροπία, οι Ηνωμένες Πολιτείες, παρέμενε πεισματικά ουδέτερη. Όταν έφθασε η στιγμή της σύγκρουσης, οι Βρετανοί έλαβαν τη συνετή απόφαση να συγκεντρώσουν τα περισσότερα διαθέσιμα μέσα τους στο πρώτο από αυτά τα θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την παραμέληση και την αναπόφευκτη απώλεια της Άπω Ανατολής κατά τη διάρκεια του πολέμου, καθώς και της Μέσης Ανατολής σχεδόν αμέσως μετά τη λήξη του.

Καθώς πλησίαζε ο πόλεμος, τόσο το Βρετανικό Πολεμικό Ναυτικό όσο και η Βρετανική Πολεμική Αεροπορία –κάθε κλάδος με το δικό του τρόπο– ήταν ίσως ισχυρότερα εκείνων όλων των άλλων χωρών της υφής. Αυτό ίσχυε πολύ λιγότερο για το Βρετανικό Στρατό Ξηράς, μολονότι, αυτήν τη φορά, η υποχρεωτική στρατολόγηση είχε εφαρμοστεί λίγο πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών. Εξαιρουμένων των αμερικανικών δυνάμεων, μόνον ο Βρετανικός Στρατός Ξηράς είχε στη διάθεσή του τα φορτηγά που ήταν απαραίτητα για τον εφοδιασμό όλων των μονάδων και δε βασιζόταν στα άλογα για τις μεταφορές. Εντούτοις, όπως απέδειξαν τα γεγονότα, έπρεπε να πάρει πολλά μαθήματα, ιδίως στον τομέα των επιχειρήσεων με τεθωρακισμένα.

Στο πεδίο της μάχης, τα βρετανικά τεθωρακισμένα δεν επέδειξαν ποτέ την ικανότητα προσαρμογής που απαιτεί ο σύγχρονος πόλεμος – αυτό φανερώνει, παραδείγματος χάριν, η αποτυχία του Στρατηγού Μοντγκόμερι να καταστρέψει μετά τη μάχη του Ελ Αλαμίν την τεθωρακισμένη στρατιά του Ρόμελ, που υστερούσε απελπιστικά από αριθμητικής απόψεως και αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα στον τομέα της διοικητικής μέριμνας. Μεγάλο μερίδιο ευθύνης γι' αυτήν την αδυναμία προσαρμογής των Βρετανών έφερε το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα. Οι αυστηροί ταξικοί διαχωρισμοί ξεχώριζαν τους αξιωματικούς από όλους τους άλλους· σε κάθε νέο, ριζοσπαστικών αντιλήψεων διοικητή αντιστοιχούσαν κάμποσοι αντιδραστικοί αξιωματικοί με ξεπερασμένες αντιλήψεις. Ακούγοντας μιαν αναφορά για τα συντρίμια που άφησε πίσω της η επιχείρηση διαφυγής από τη Δουνκέρκη, ο Αρχηγός του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου Στρατού, Στρατηγός Φραντς Χάλντερ, είπε αναφερόμενος στους Βρετανούς: «Εξοπλισμός, θαυμάσιος· ηγεσία, χειρίστη».

Στην περίοδο ακριβώς πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ιαπωνία είχε ήδη εμπλακεί σε μια αιματηρή σύγκρουση με την Κίνα. Οι ιαπωνικές ένοπλες δυνάμεις φημίζονταν για το φανατισμό τους, την επιθετική συμπεριφορά τους, την άριστη εκπαίδευσή τους και την ικανότητά τους να δρουν σε πεδία που οι υπόλοιποι θεωρούσαν απαγορευτικά. Το στρατιωτικό δόγμα τους αναφορικά με τις αμφίβιες επιχειρήσεις ήταν το κορυφαίο στον κόσμο, ενώ μέχρι το Περλ Χάρμπορ μεγάλο μέρος του εξοπλισμού τους, συμπεριλαμβανομένων των αεροπλανοφόρων, των καταδιωκτικών και των τορπιλών τους, ήταν ό,τι καλύτερο υπήρχε. Παρά ταύτα, η Ιαπωνία δε διέθετε τη βιομηχανική υποδομή που ήταν αναγκαία ώστε να συγκρουστεί με ένα γίγαντα όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, ούτε τις απαραίτητες εγκαταστάσεις έρευνας και ανάπτυξης ώστε να διατηρήσει το προβάδισμά της σε ό,τι αφορούσε τα τεχνικά επιτεύγματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλά ιαπωνικά αεροσκάφη βασίζονταν σε σχέδια άλλων χωρών, είτε αμερικανικά είτε γερμανικά· έτσι, καθώς συνεχίζονταν οι εχθροπραξίες και δεν υπήρχε πλέον δυνατότητα πρόσβασης στην ξένη τεχνολογία, οι Ιάπωνες παρουσίασαν υστέρηση τόσο στην πολεμική αεροπορία όσο και σε έναν ακόμη πιο κρίσιμο τομέα, αυτόν των ηλεκτρονικών, και ιδίως στα ραντάρ.

Η κατάσταση των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν ακριβώς η αντίθετη. Στο πλαίσιο του απομονωτισμού, κύριο μέλημα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στα τέλη της δεκαετίας του 1930 ήταν η παρεμπόδιση του ιαπωνικού επεκτατισμού όπου αυτό ήταν δυνατόν. Αρχής γενομένης από το 1941, η Ουάσινγκτον αύξησε την τόσο πολύ αναγκαία βοήθειά της προς τη Βρετανία. Από ψυχολογικής απόψεως, ενώ η Ιαπωνία θεωρούσε ότι απειλούνταν και ότι ήταν περικυκλωμένη, οι Ηνωμένες Πολιτείες ένιωθαν απόλυτα ασφαλείς από ενδεχόμενες επιθέσεις. Ο πρώην πρόεδρος Herbert Hoover είχε πει κάποτε τα εξής: «Σε αυτόν τον ασταθή κόσμο, η άμυνα που κάθε χώρα θα επιθυμούσε είναι 3.000 μίλια του Ατλαντικού και 6.000 μίλια του Ειρηνικού».⁶⁴ Και μολονότι το Αμερικανικό Πολεμικό Ναυτικό ήταν πλέον το μεγαλύτερο στον κόσμο, ο Στρατός Ξηράς βρισκόταν μόλις στη δέκατη όγδοη θέση. Ωστόσο, το πολεμικό πλεονέκτημα των ΗΠΑ ήταν στην πραγματικότητα η γιγαντιαία βιομηχανική υποδομή τους, που θα παρείχε υποστήριξη στις ένοπλες δυνάμεις και θα τις καθιστούσε σε σύντομο χρονικό διάστημα μεγαλύτερες, εάν αυτό ήταν αναγκαίο. Επιπροσθέτως, από τεχνολογικής απόψεως οι Αμερικανοί κατόρθωσαν να πάρουν το προβάδισμα όχι μόνον έναντι των Ιαπώνων αλλά και όλων των υπολοίπων.

Η Ιταλία παρέμενε αυτό που ήταν από καιρό, ένα μικρό, ανίσχυρο κράτος, πλήρως αποκλεισμένο στη φυλακή της Μεσογείου. Η δραπέτευση από τη φυλακή αυτήν ήταν η μεγαλύτερη επιθυμία του

Μουσολίνι, που ποτέ όμως δεν είχε στη διάθεσή του τα μέσα που ήταν απαραίτητα για να πετύχει το στόχο του.⁶⁵ Μεγάλο τμήμα του εξοπλισμού των Ιταλών ήταν πεπαλαιωμένο, αλλά πολύ χειρότερο ήταν το διαθέσιμο χαμηλό αγωνιστικό φρόνημά τους. Η χώρα, καθώς συνεχίζονταν οι εχθροπραξίες, δεν κατόρθωσε να ακολουθήσει το ρυθμό των υπόλοιπων χωρών σε ό,τι αφορούσε είτε την ποσότητα είτε την ποιότητα του οπλισμού που παρήγε. Όπως και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ιταλία έγινε βάρος στους συμμάχους της, οι οποίοι αναγκάστηκαν να της παρέχουν τρόφιμα, καύσιμα και πρώτες ύλες.

Το 1939, το τελευταίο έτος της ειρήνης, τόσο η Ευρώπη όσο και η Απω Ανατολή είχαν άλλη μια φορά μεταβληθεί σε ένοπλα στρατόπεδα. Μόνον οι Ηνωμένες Πολιτείες παρέμεναν, λίγο-πολύ, αμέτοχες. Ασφαλώς, από την εικοσαετή ανακωχή δεν έλειψαν και τα ειρηνιστικά κινήματα. Σε αυτά προστέθηκαν κομμουνιστικά κόμματα που ήταν κατ' αρχήν εναντίον του πολέμου (εκτός εάν αυτός γινόταν προς όφελος της πατρώας γης όλων των εργατών), διασκέψεις για τον περιορισμό των εξοπλισμών, ακόμη και διασκέψεις για τον αφοπλισμό. Πολλοί απ' όσους συμμετείχαν είχαν πέραν πάσης αμφιβολίας τις καλύτερες προθέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αλληλογραφία του Αϊνστάϊν με τον Φρόιντ κατά τα έτη 1931-1932. Στο πλαίσιο αυτής, ο πρώτος έθεσε το ερώτημα «γιατί πόλεμος;»· ο δεύτερος έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να δώσει μια ειλικρινή απάντηση, η οποία ωστόσο δεν ήταν σε τέτοιο βαθμό δυσοίωνη, ώστε να αποβεί παντελώς άχρηστη. Παρά ταύτα, δεδομένου του κλίματος που επικρατούσε διεθνώς και παρά την ηθική καταδίκη του πολέμου ως μέσου άσκησης εθνικής πολιτικής από το Σύμφωνο Kellogg-Briand το 1928, ο αντίκτυπος των προσπαθειών για την αποτροπή, τον οριστικό τερματισμό ή τον περιορισμό του πολέμου ήταν μάλλον μικρότερος από κάθε άλλη φορά στο παρελθόν. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος που όλοι περίμεναν, έγινε δεκτός με εγκαρτέρηση, χωρίς ενθουσιώδη συλλαλητήρια στους δρόμους αυτήν τη φορά.

4

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1939-1945

4.1. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΥΝΟΒΟΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ανατρέχοντας στα γεγονότα του παρελθόντος, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι γερμανικές επιτυχίες στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έφθασαν κατά πάσαν πιθανότητα στο αποκορύφωμά τους στις 16 Οκτωβρίου του 1941, την ημέρα κατά την οποία η Βέρμαχτ φαινόταν έτοιμη να εισβάλει στη Μόσχα. Η πόλη είχε κυριευτεί από πανικό. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, 2.000.000 άνθρωποι είχαν απομακρυνθεί από την πόλη ή είχαν τραπεί σε φυγή. Οι Σοβιετικοί αξιωματούχοι και το προσωπικό των ξένων πρεσβειών κατέστρεφαν τα αρχεία τους ενόσω ετοιμάζονταν να φύγουν. Η έννομη τάξη είχε καταρρεύσει και είχαν αρχίσει οι λεηλασίες, ακόμη και στη βρετανική πρεσβεία.¹ Την ημέρα εκείνη το γερμανικό Πεζικό ήλεγχε περιοχές τόσο απομακρυσμένες μεταξύ τους όσο η νοτιοδυτική Γαλλία, η Νορβηγία και η Αίγυπτος, όπου το Άφρικα Κορπ του Έρβιν Ρόμελ είχε φθάσει μέχρι το Sollum λίγους μήνες νωρίτερα. Εξαιρουμένων της Σουηδίας, της Ελβετίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας, ολόκληρη η Ευρώπη είτε στέναζε υπό το γερμανικό ζυγό είτε είχε συμμαχήσει με το Βερολίνο, κατά το μάλλον ή ήττον εκουσίως.

Ανατρέχοντας και πάλι στο παρελθόν, αυτό που πραγματικά προκαλεί έκπληξη είναι η ευκολία με την οποία επιτεύχθηκαν όλα αυτά. Στη δεκαετία του 1930, κατά την περίοδο του επανεξοπλισμού, πολλοί ανώτατοι στρατιωτικοί διοικητές της Γερμανίας φο-

βούνταν τον πόλεμο. Καθώς δεν είχαν φροντίσει να λάβουν υπόψη τις οικονομικές παραμέτρους πριν από το 1914, θεωρούσαν την περίοδο εκείνη τη χώρα τους ανεπαρκώς προετοιμασμένη και πίστευαν ότι θα μπορούσε να επαναληφθεί το πάθημα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Όμως, την άνοιξη του 1938 ο Φύρερ είχε ήδη απαλλαγεί από την ενοχλητική παρουσία του πλέον σημαντικού αντιρροησία, του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Στρατηγού Ludwig Beck· μάλιστα, ο Χίτλερ δεν αρκέστηκε σε αυτό, αλλά εισήγαγε στη στρατιωτική δομή της Γερμανίας, και συγκεκριμένα ανάμεσα στο διάδοχο του Beck και τον ίδιον, μια νέα διοικητική βαθμίδα, την Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ (Oberkommando der Wehrmacht, OKW), προκειμένου να περιορίσει την ικανότητα του στρατού να επηρεάζει την πολιτική. Εντούτοις, η κήρυξη πολέμου εναντίον της χώρας του από την Αγγλία και τη Γαλλία στις 3 Σεπτεμβρίου του 1939 ανησύχησε τον Χίτλερ και τον ενέβαλε προσωρινά σε αμηχανία και σκέψεις για τις μετέπειτα ενέργειές του.

Από τη στιγμή κατά την οποία κατέστη σαφές ότι η Γαλλία και η Αγγλία δε θα πραγματοποιούσαν επιθέσεις στη δύση, αλλά θα τηρούσαν αμυντική στάση, η μοίρα της Πολωνίας ήταν προδιαγεγραμμένη. Από γεωγραφικής απόψεως, η Πολωνία ήταν κυκλωμένη από τη Γερμανία από τρεις πλευρές –δύση, βορρά και νότο–, ενώ λίγες μόλις ημέρες μετά την έναρξη της γερμανικής επίθεσης η ΕΣ-ΣΔ επιτέθηκε εξ ανατολών, επί τη βάσει των όρων του γερμανο-σοβιετικού συμφώνου μη επιθέσεως, που είχε υπογραφεί μία μόλις εβδομάδα πριν από την έναρξη του πολέμου. Έχοντας ηττηθεί στους αιθέρες –τα περισσότερα πολωνικά αεροσκάφη καταστράφηκαν επί του εδάφους, ενώ τα υπόλοιπα δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα αεροσκάφη της Λουφτβάφε– και υστερώντας τόσο από αριθμητικής όσο και από ποιοτικής απόψεως στις χερσαίες δυνάμεις, οι Πολωνοί υπέκυψαν έπειτα από δεκαεπτά μόλις ημέρες.

Οι μετέπειτα οκτώ μήνες ήταν μια περίοδος αποκλιμάκωσης. Έχοντας ξεκινήσει τον πόλεμο λίγα μόλις χρόνια μετά την έναρξη του επανεξοπλισμού, οι Γερμανοί δεν ήταν ικανοποιημένοι από τις επιδόσεις των δυνάμεών τους και αφιέρωσαν το χρονικό αυτό διάστημα στην αναδιοργάνωση και την επανεκπαίδευση του στρατεύματός τους.

Σε αντίθεση με τους Γερμανούς, οι Βρετανοί και οι Γάλλοι δεν έκαναν απολύτως τίποτα. Η έναρξη του πολέμου βρήκε το βρετανικό στρατό σε κατάσταση αναβρασμού, καθώς είχε εφαρμοστεί και πάλι η υποχρεωτική στρατολόγηση. Όπως και το 1914, μια μικρή εκστρατευτική δύναμη στάλθηκε στα λιμάνια της Μάγχης και κατέλαβε θέσεις στην αριστερή πτέρυγα των Γάλλων. Όπως και το 1915, καταστρώθηκαν σχέδια για τη διεξαγωγή στρατηγικών εκκα-

θαριστικών επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας, ώστε να μη χρειαστεί να αντιμετωπιστεί το σύνολο των δυνάμεων του γερμανικού στρατού στις οχυρές θέσεις του. Ένα σχέδιο προέβλεπε επίθεση στη Ρουμανία, από την οποία οι Γερμανοί προμηθεύονταν τις μεγαλύτερες ποσότητες του πετρελαίου τους· όμως, εφόσον δεν ήταν διαθέσιμες οι απαραίτητες αεροπορικές βάσεις, η επιχείρηση δεν πραγματοποιήθηκε. Ένα άλλο σχέδιο προέβλεπε την παροχή βοήθειας στη Φινλανδία, που έδινε αγώνα για την επιβίωσή της εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, και τη διακοπή του ανεφοδιασμού των Γερμανών σε νικέλιο. Τέλος, το σχέδιο των Συμμάχων που έφθασε πιο κοντά από τα υπόλοιπα στην εφαρμογή του ήταν η εισβολή στη Νορβηγία με τον ίδιο στόχο, τη διακοπή του ανεφοδιασμού των Γερμανών σε φινλανδικό νικέλιο, που έφθανε στη Γερμανία μέσω του νορβηγικού λιμανιού του Narvik.

Τα σχέδια αυτά των Συμμάχων καθρεφτίζονταν τρόπον τινά στο γερμανικό σχεδιασμό· ήδη από τον Οκτώβριο του 1939 οι Γερμανοί είχαν αρχίσει να καταστρώνουν σχέδια για εισβολή στη Νορβηγία, με στόχο αφενός τη διασφάλιση του ανεφοδιασμού σε νικέλιο και αφετέρου την εξασφάλιση πρόσθετων βάσεων υποβρυχίων για επιχειρήσεις του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού στον Βόρειο Ατλαντικό. Δεδομένου του γεωγραφικού υποβάθρου και του συσχετισμού δυνάμεων, η κατάληψη της Δανίας, που άρχισε και ολοκληρώθηκε την ίδια ημέρα, στις 9 Απριλίου του 1940, δεν παρουσίασε ιδιαίτερες δυσκολίες. Η κατάληψη της Νορβηγίας, όμως, ήταν ένα άλλο ζήτημα, καθώς απαιτούσε τη μεταφορά δυνάμεων διά θαλάσσης παρά την παρουσία του πολύ ισχυρότερου Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού. Το Όσλο, η πρωτεύουσα της Νορβηγίας, βρισκόταν σε σχετικά μικρή απόσταση, κι έτσι θα ήταν δυνατή η αεροπορική κάλυψη των πλοίων που θα κατευθύνονταν προς αυτό. Ωστόσο, οι υπόλοιποι στόχοι όχι μόνο βρίσκονταν σε πολύ μεγαλύτερη απόσταση αλλά και –στην πραγματικότητα– πλησιέστερα στις βρετανικές βάσεις της Σκωτίας και των Ορκαδών νήσων απ' ό,τι στις γερμανικές βάσεις της Βόρειας Θάλασσας. Τέλος, προκειμένου να μη χαθεί το στοιχείο του αιφνιδιασμού, όλοι οι στόχοι θα έπρεπε να καταληφθούν μονομιάς, κάτι που με τη σειρά του σήμαινε ότι οι κατ' αρχήν ασθενείς γερμανικές ναυτικές δυνάμεις θα ήταν υποχρεωμένες να διασπαρούν.

Ύστερα από πολλές διαφωνίες, αποφασίστηκε να επιβιβαστούν τα στρατεύματα σε πολεμικά πλοία –τα οποία κατ' αυτόν τον τρόπο δεν ήταν το ίδιο αποτελεσματικά– και να αποβιβαστούν, κατά το μάλλον ή ήττον σε δυνάμεις συνταγμάτων, στο Όσλο, στο Kristiansand, στο Bergen, στο Trondheim και στο Narvik. Μικρότερες δυνάμεις αποβιβάστηκαν στο Egersund και στο Arendal, όπου κατέλαβαν τα τελεφερίκ. Το Stavanger έπρεπε βάσει του σχεδια-

σμού να καταληφθεί από αεραγήματα. Ο αρχικός σχεδιασμός της εισβολής είχε βασιστεί σε νορβηγικούς τουριστικούς οδηγούς, γεγονός που φανερώνει πόσο άνετοιμοι ήταν οι Γερμανοί για την πραγματοποίηση της εν λόγω επιχείρησης.

Εν τέλει, το τρομακτικό σχέδιο ευοδώθηκε. Με απώλειες που ανέρχονταν σε 1.317 νεκρούς, 1.604 τραυματίες και 2.275 αγνοούμενους στη θάλασσα, οι Γερμανοί πέτυχαν όλους τους στόχους τους, μολονότι οι αριθμοί αυτοί φανερώνουν τη σθεναρή αντίσταση που συνάντησαν. Οι Νορβηγοί αμυνόμενοι εξαπέλυσαν στην είσοδο του λιμανιού του Όσλο μια τορπίλη που βύθισε ένα βαρύ γερμανικό καταδρομικό, το *Bluecher*. Περισσότεροι Γερμανοί στρατιώτες έχασαν τη ζωή τους κοντά στο Narvik, όπου βυθίστηκαν δέκα γερμανικά αντιτορπιλικά. Οι γερμανικές απώλειες εξαιτίας της επιχείρησης ήταν τόσο βαριές, που το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό διέθετε στα τέλη Ιουνίου του 1940 μόνον ένα βαρύ καταδρομικό, δύο ελαφρά καταδρομικά και τέσσερα αντιτορπιλικά που ήταν ετοιμοπόλεμα. Η αντίσταση στην ξηρά αποδείχθηκε πολύ ασθενέστερη, κυρίως επειδή ο Νορβηγός Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου εγκατέλειψε το αξίωμά του την ημέρα κατά την οποία ξεκίνησε η εισβολή. Το ίδιο το Όσλο καταλήφθηκε από ένα τάγμα αλεξιπτωτιστών που προσγειώθηκε στο αεροδρόμιο της πόλης και παράηλασε στην πόλη συνοδεία στρατιωτικής μπάντας. Οι μόνες πραγματικά σημαντικές συγκρούσεις έλαβαν χώρα στο Narvik, στο βόρειο άκρο της χώρας, όπου οι Σύμμαχοι κατόρθωσαν να πραγματοποιήσουν μian αμφίβια επιχείρηση που για μια στιγμή έκανε τα γερμανικά στρατεύματα να σκεφθούν ότι θα έπρεπε να οπισθοχωρήσουν προς τη Σουηδία, όπου και θα αποκλείονταν. Τελικά, οι Γερμανοί κατάφεραν να προβάλουν αντίσταση μέχρι να αφιχθούν ενισχύσεις από το νότο.

Παρά τις απώλειες, η Νορβηγία ήταν απλώς ένα δευτερεύον θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ορισμένοι Γερμανοί διοικητές, μάλιστα, θεωρούσαν ότι η εν λόγω επιχείρηση θα έπρεπε να αναβληθεί μέχρι να ηττηθεί η Γαλλία και να εδραιωθεί η γερμανική κυριαρχία στην ηπειρωτική Ευρώπη.² Ενόσω εκτυλίσσονταν οι επιχειρήσεις στο βορρά, 135 γερμανικές μεραρχίες, που δε βαρύνονταν πλέον από υποχρεώσεις στην Πολωνία, κατευθύνθηκαν προς δυσμάς. Οι αντίστοιχες μεραρχίες των Συμμάχων (ολλανδικές, βελγικές, γαλλικές και βρετανικές δυνάμεις) ήταν 151. Από ποιοτικής απόψεως οι χερσαίες δυνάμεις των Συμμάχων ήταν λίγο-πολύ ισάξιες με τις γερμανικές, ενώ από αριθμητικής απόψεως ήταν αν μη τι άλλο ισοδύναμες. Το γιατί δεν κατόρθωσαν οι δυνάμεις των Συμμάχων να αναχαιτίσουν τη γερμανική επίθεση αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μυστηριώδη ζητήματα της στρατιωτικής ιστορίας, για το οποίο έχουν χυθεί τόνοι μελάνης.

Το αρχικό γερμανικό σχέδιο ήταν κατ' ουσίαν μια επανάληψη του Σχεδίου Schlieffen του έτους 1914, αν και αυτήν τη φορά συμπεριλαμβανόταν στην εισβολή η Ολλανδία, ώστε τα γερμανικά στρατεύματα να φθάσουν στη Βόρεια Θάλασσα και να αποκτήσουν βάσεις από τις οποίες η Λουφτβάφε θα μπορούσε να επιτεθεί στη Μεγάλη Βρετανία. Το αρχικό σχέδιο των Συμμάχων προέβλεπε προώθηση στο Βέλγιο από τα νοτιοδυτικά και κατά μέτωπον επίθεση εναντίον των Γερμανών, ώστε να μη δοθεί στη Βέρμαχτ η ευκαιρία να υπερφαλαγγίσει τα στρατεύματα των Συμμάχων, όπως είχε προσπαθήσει να κάνει το 1914. Ωστόσο, το χειμώνα των ετών 1939-1940, έπειτα από δαιδαλώδεις συζητήσεις ανάμεσα στους σημαντικότερους Γερμανούς διοικητές, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Χίτλερ, αποφασίστηκε να μετατοπιστεί το *Schwerpunkt*, το κέντρο βάρους του μετώπου, από τη δεξιά πτέρυγα στο κέντρο αυτού. Οι δυνάμεις των Συμμάχων που θα προωθούνταν στο Βέλγιο θα δέχονταν επιθέσεις στο πλευρό και στα νώτα τους από γερμανικές δυνάμεις που θα προέρχονταν από την περιοχή των Αρδεννών, η οποία θεωρούνταν από μακρού αδιάβατη για μεγάλους μηχανοκίνητους σχηματισμούς. Ο ίδιος ο Schlieffen είχε γράψει κάποτε ότι, για να επιτευχθεί μια μεγάλη νίκη (ο ίδιος την ονόμαζε «Κάνναι»), ήταν απαραίτητο να συνεργαστούν οι διοικητές και των δύο πλευρών, καθένας με τον τρόπο του. Τελικά, συνέβη ακριβώς αυτό.

Η αντίσταση που συνάντησαν οι Γερμανοί στον τομέα του μετώπου στον οποίον επιτέθηκαν στις 10 Μαΐου του 1940 ήταν ασθενής, από στρατεύματα κατώτερης ποιότητας, που είχαν καταπτοηθεί από το διαπεραστικό ήχο των γερμανικών βομβαρδιστικών καθέτου εφορμήσεως. Η γαλλική ανώτατη διοίκηση, υπό το βάρος ενός απολύτως ανεπαρκούς επικοινωνιακού δικτύου, δεν μπόρεσε να αντιδράσει έγκαιρα στις κινήσεις των Γερμανών. Η κατάσταση ήταν τόσο προβληματική σε αυτόν τον τομέα, που, κατά τη διάρκεια των κατοπινών επιχειρήσεων, ο άρτι τοποθετηθείς αρχιστράτηγος, Στρατηγός Maxime Weygand (ο οποίος είχε εγκωμιάσει τους Γάλλους στρατηγούς ενώπιον βρετανικού ακροατηρίου ένα χρόνο νωρίτερα), είχε στη διάθεσή του μόνον μια απλή τηλεφωνική συσκευή για να διαβιβάσει τις διαταγές του, ενώ η γραμματέας που ήταν υπεύθυνη γι' αυτήν την επικοινωνία επέμενε να βγαίνει για φαγητό καθημερινά από τις δώδεκα έως τις δύο το μεσημέρι.³

Τις χειρότερες επιδόσεις από όλους είχε η Γαλλική Πολεμική Αεροπορία, η οποία όχι μόνον είχε διασπείρει τα αεροσκάφη της στα μετόπισθεν αλλά και πραγματοποιούσε καθημερινά μόλις το ένα τέταρτο των εξόδων που πραγματοποιούσε η Λουφτβάφε. Το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο αναφορικά με τις επιχειρήσεις της Armée de l'Air είναι το γεγονός ότι, όταν τερματίστηκαν οι εχθρο-

πραξίες, αυτή διέθετε στην πραγματικότητα περισσότερα αξιόμαχα αεροσκάφη απ' ό,τι στην έναρξη των εχθροπραξιών.

Παρά την ευνοϊκή εξέλιξη των επιχειρήσεων και τους κομποσμούς του –η τύχη ευνοεί πάντοτε τους τολμηρούς– σε μια επιστολή του προς τον Μουσολίνι, όπου περιέγραφε την επιχείρηση στη Νορβηγία,⁴ ο Χίτλερ επέκρινε τους στρατηγούς του για την προπέτειά τους και υποστήριξε μετ' επιτάσεως ότι οι τεθωρακισμένες μεραρχίες θα έπρεπε να παραμένουν στην ίδια θέση επί σειράν ημερών, ώστε να τις προφταίνει το Πεζικό και να εξασφαλίζει τον ανεφοδιασμό τους. Κατά συνέπεια, οι ίδιοι οι Γερμανοί έφεραν την ευθύνη για τις αποτυχίες τους. Χωρίς αμφιβολία, το «αλτ» του Χίτλερ προς τις γερμανικές δυνάμεις κατέστησε εφικτή την αναχώρηση της βρετανικής εκστρατευτικής δύναμης από τη Δουνκέρκη, που θεωρήθηκε «θαύμα».

Η νίκη των Γερμανών επί της Γαλλίας κατέστησε αναπόφευκτη την εισβολή στην ΕΣΣΔ, που αποτελούσε τον ύψιστο στόχο του Χίτλερ. Για μια στιγμή ο Φύρερ εξέτασε το ενδεχόμενο να πραγματοποιήσει την επιχείρηση το φθινόπωρο του έτους κατά το οποίο είχε εισβάλει στη Γαλλία, τελικά όμως επικράτησε η σωφροσύνη. Στο μεταξύ, εφόσον η Μεγάλη Βρετανία εξακολουθούσε να αρνείται να συνθηκολογήσει, οι Γερμανοί ήταν αναγκασμένοι να προετοιμαστούν για ναυτικές και αεροπορικές επιχειρήσεις, προκειμένου να την καταβάλουν με αυτόν τον τρόπο.

Οι γερμανικές χερσαίες δυνάμεις ανέπτυξαν και πάλι δράση μόλις το Φεβρουάριο του 1941. Δύο μεραρχίες υπό την ηγεσία του Έρβιν Ρόμελ στάλθηκαν για να ενισχύσουν τις αμυντικές θέσεις των Ιταλών στη Λιβύη, που είχαν απέναντί τους τις βρετανικές δυνάμεις. Ένα μήνα μετά την άφιξή του ο Ρόμελ, αφηφώντας τις διαταγές, προήλασε ταχέως στην Κυρηναϊκή και εισέβαλε στην Αίγυπτο. Αναγκάστηκε να ανακόψει την προέλασή του μόνον όταν αντιμετώπισε προβλήματα ανεφοδιασμού. Εξακολούθησε να βρίσκεται εκεί έως το Νοέμβριο του 1941, όταν οι Βρετανοί αντεπιτέθηκαν και τον ανάγκασαν να υποχωρήσει.

Ενώσω συνέβαιναν αυτά, οι Γερμανοί προετοιμάζαν την εισβολή τους στην Ελλάδα, κάτι που είχαν επιχειρήσει και οι Ιταλοί τον Οκτώβριο του 1940. Η ιταλική επιχείρηση είχε δυσμενή εξέλιξη, μέσα σε λίγες μόνον ημέρες, και ο Χίτλερ αναγκάστηκε να επέμβει, επειδή φοβόταν ότι οι Βρετανοί, οι οποίοι ήδη παρείχαν βοήθεια στην Ελλάδα, θα αποκτούσαν αεροπορικές βάσεις στη χώρα, που θα μπορούσαν να τις χρησιμοποιήσουν για να βομβαρδίσουν τις ρουμανικές πετρελαιοπηγές, στις οποίες βασιζόταν η Γερμανία.

Καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα και των αρχών της άνοιξης του 1941 οι γερμανικές δυνάμεις διέσχισαν την Ουγγαρία, εισήλθαν

στη Ρουμανία και από εκεί στη Βουλγαρία. Ήταν σχεδόν έτοιμες να αρχίσουν επιχειρήσεις όταν, στις 27 Μαρτίου, εκδηλώθηκε στο Βελιγράδι ένα πραξικόπημα που έφερε στην εξουσία μια κυβέρνηση εχθρική έναντι της Γερμανίας, η οποία συνιστούσε απειλή για τη δεξιά πτέρυγα της Γερμανίας στα Βαλκάνια. Οι Γερμανοί κατόρθωσαν να αντιδράσουν γρήγορα και με εξαιρετικό τρόπο· προέβησαν σε αναδιάταξη των δυνάμεών τους και ενίσχυσαν με έντεκα επιπλέον μεραρχίες τις δεκαοκτώ που ήδη δρούσαν στο θέατρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Εντός τριών μόλις εβδομάδων τα γερμανικά στρατεύματα είχαν καταλάβει τη Γιουγκοσλαβία και η σημαία με τη σβάστικα ανέμιζε στο νότιο άκρο της Πελοποννήσου. Σύντομα ακολούθησε η επιτυχής, αν και με βαριές απώλειες, επιχείρηση των αλεξιπτωτιστών στην Κρήτη.

Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Χίτλερ, μιλώντας στο Ράιχσταγκ στις 4 Μαΐου του 1941, ύστερα από ένα έτος νικών χωρίς προηγούμενο, είπε ότι τίποτα δεν ήταν αδύνατο για το Γερμανό στρατιώτη.⁵

Ωστόσο, οι Γερμανοί βρίσκονταν πλέον μπροστά στη μεγαλύτερη απ' όλες τις προκλήσεις. Έως το Νοέμβριο του 1940 ο Χίτλερ και, ακόμη περισσότερο, ο Υπουργός των Εξωτερικών, Γιάκχιμ φον Ρίμπεντροπ, δεν είχαν αποφασίσει εάν η Γερμανία θα έπρεπε να επιτεθεί στην ΕΣΣΔ ή να επιχειρήσει να συνάψει συμμαχία μαζί της. Μετά την αποτυχία των συνομιλιών με το Σοβιετικό Υπουργό Εξωτερικών, Βιάτσεσλαβ Μολότοφ, ελήφθη το Δεκέμβριο η απόφαση να πραγματοποιηθεί η επίθεση. Η προετοιμασία των βάσεων και η συγκέντρωση δυνάμεων συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια του χειμώνα και της άνοιξης που ακολούθησαν· ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στο πλαίσιο των προετοιμασιών αυτών χρησιμοποιήθηκαν 17.000 τρένα. Η γερμανική επίθεση που θα ακολουθούσε ήταν μετά βεβαιότητας η μεγαλύτερη στην ιστορία. Εκατόν σαράντα τέσσερις μεραρχίες (από ένα σύνολο διακοσίων περίπου), χωρισμένες σε τρεις ομάδες στρατιών –μία για το Λένινγκραντ, μία για τη Μόσχα και μία για την Ουκρανία–, ήταν έτοιμες να αναπτύξουν δράση. Τριάμισι εκατομμύρια στρατιώτες, 3.500 άρματα μάχης και 600.000 οχήματα (τα περισσότερα από τα οποία ήταν ιππήλατα) θα καταγράφονταν στις δέλτους της ιστορίας.

Η Επιχείρηση ΜΠΑΡΜΠΑΡΟΣΑ άρχισε στις 22 Ιουνίου του 1941 με μια σφοδρή επίθεση στα σοβιετικά αεροδρόμια, που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή περίπου 8.000 αεροσκαφών. Εντός ολίγων ωρών οι Γερμανοί είχαν τον έλεγχο στους αιθέρες. Πιστή στο ολοκληρωμένο πλέον στρατιωτικό δόγμα του Κεραυνοβόλου Πολέμου, η Λουφτβάφε συνέχισε να ασκεί πίεση, καταστρέφοντας το δίκτυο ανεφοδιασμού του Κόκκινου Στρατού και παρέχοντας

εγγύς υποστήριξη στις χερσαίες δυνάμεις της Βέρμαχτ. Οι Γερμανοί εξαπέλυσαν «στρατηγικές» επιθέσεις σε πολεμικές βιομηχανίες της Μόσχας και σε πολεμικά πλοία που ναυλοχούσαν στο Kronstadt και στο Λένινγκραντ. Οι μεθοριακές γραμμές άμυνας των Ρώσων είχαν διασπαστεί από το Πεζικό και το Πυροβολικό των Γερμανών, και βρίσκονταν πλέον στο έλεος των τεθωρακισμένων μεραρχιών.

Αρχικά, η προέλαση ήταν ταχύτερη ακόμη και από αυτήν που είχε πραγματοποιηθεί στη Γαλλία, με την Ομάδα Στρατιών Βορρά να φθάνει στα περίχωρα του Λένινγκραντ στις 10 Ιουλίου. Η γειτονική της εκ δεξιών Ομάδα Στρατιών Κέντρου εισήλθε στο Smolensk, που βρισκόταν σε απόσταση περίπου 650 χιλιομέτρων από το σημείο εκκίνησης της γερμανικής προέλασης, στον ποταμό Bug, μόλις τρεις εβδομάδες μετά την έναρξη της επιχείρησης, κάτι που δεν κατόρθωσαν ούτε καν οι Αμερικανοί στην προέλασή τους προς τη Βαγδάτη το 2003. Όπως και στην περίπτωση της Γαλλίας, ο θανάσιμος συνδυασμός του αιφνιδιασμού, της ανεπαρκούς οργάνωσης και εκπαίδευσης και της τεχνολογικής υπανάπτυξης είχε φέρει τη Ρωσία σε δεινή θέση.

Ωστόσο, σε σύγκριση και πάλι με τη Γαλλία, το προηγούμενο έτος, υπήρχαν επίσης σημαντικές διαφορές. Αν και η έκταση της Σοβιετικής Ένωσης καθιστούσε απαραίτητη την εκτεταμένη χρήση των σιδηροδρόμων, οι σιδηροδρομικές γραμμές που έπεφταν στα χέρια των Γερμανών είχαν πλάτος σιδηροτροχιών μεγαλύτερο του διεθνούς, κι έτσι έπρεπε να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες μετατροπές, ώστε να γίνει το σοβιετικό σιδηροδρομικό δίκτυο κατάλληλο για το τροχαίο υλικό των Γερμανών. Επίσης, εφόσον δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι, η προέλαση συχνά επιβραδυνόταν ή σταματούσε εξαιτίας των καιρικών συνθηκών, κι έτσι η κατανάλωση καυσίμων και ανταλλακτικών ξεπερνούσε κατά πολύ τους υπολογισμούς των Γερμανών.

Είναι αλήθεια ότι οι Σοβιετικοί διοικητές δε διέθεταν τις ικανότητες των Γερμανών ομοιοβάθμων τους σε αυτό το χρονικό σημείο. Εντούτοις, οι άνδρες τους πολεμούσαν με πείσμα, ιδίως όταν αμύνονταν και ιδίως όταν βρίσκονταν σε κατάλληλα εδάφη, όπως σε έλη και σε δάση, που ευνοούσαν τους αμυνομένους. Όλα αυτά προκάλεσαν στους Γερμανούς πολύ βαριές απώλειες, οι οποίες ανέρχονταν στα τέλη του 1941 στις 800.000, πολύ περισσότερες από εκείνες που είχαν υποστεί οι Γερμανοί σε όλες τις προηγούμενες επιχειρήσεις τους από κοινού.

Περί τα μέσα Αυγούστου του 1941 οι Γερμανοί, με τις δυνάμεις τους διεσπαρμένες στην αχανή ρωσική ύπαιθρο, δεν ήταν βέβαιοι για τις επόμενες κινήσεις τους. Η απόφαση του Χίτλερ να πολιορ-

κήσει το Λένινγκραντ και όχι να επιχειρήσει να το καταλάβει δεν προκάλεσε, κατά τα φαινόμενα, πολλές διαφωνίες. Η κατάσταση ήταν διαφορετική στο κέντρο του μετώπου. Εκεί ο Χίτλερ εποφθαλμιούσε την Ουκρανία, προκειμένου να εξασφαλίσει σιτηρά, γαιάνθρακες και, ακολούθως, πετρέλαιο – χωρίς το οποίο, όπως έλεγε, δε θα μπορούσε να συνεχίσει τον πόλεμο.

Αντίθετα, το Γενικό Επιτελείο Στρατού προέκρινε τη λύση της άμεσης προέλασης προς την πρωτεύουσα της Ρωσίας, τη Μόσχα. Η πόλη ήταν σημαντικό βιομηχανικό και διαμετακομιστικό κέντρο· επιπλέον, ήταν ο μόνος στόχος που δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν οι Σοβιετικοί, κάτι που σήμαινε ότι θα εξαναγκάζονταν να δώσουν μάχη και να ηττηθούν.⁶ Ωστόσο, η Ομάδα Στρατιών Κέντρου αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα ανεφοδιασμού,⁷ ενώ η εφαρμογή ενός τέτοιου σχεδίου θα σήμαινε την απώλεια μιας χρυσής ευκαιρίας να παγιδευτούν οι σοβιετικές δυνάμεις στην Ουκρανία. Τελικά, υπερίσχυσε η άποψη του Χίτλερ, και η γερμανική προέλαση στην Ουκρανία αποδείχθηκε εξαιρετικά επιτυχής: τουλάχιστον 650.000 άνδρες του Κόκκινου Στρατού αιχμαλωτίστηκαν από τους Γερμανούς.

Είκοσι τεθωρακισμένες και μηχανοκίνητες μεραρχίες των Γερμανών, καθώς και σαράντα περίπου μεραρχίες Πεζικού με ιππήλατο εξοπλισμό, συνέκλιναν πλέον στη Μόσχα από το βορρά, τη δύση και το νότο, αν και πολλές από τις εν λόγω μονάδες, εξαιτίας των απωλειών που είχαν υποστεί, κατ' όνομα μόνον ήταν μεραρχίες. Οι γραμμές ανεφοδιασμού είχαν επιμηκυνθεί, ενώ οι φθινοπωρινές βροχές είχαν μετατρέψει τους δρόμους σε αχανείς λασπότοπους, στους οποίους μικρές ομάδες ανδρών –τα οχήματά τους είχαν ακινητοποιηθεί σε απόσταση αρκετών χιλιομέτρων– προσπαθούσαν απεγνωσμένα να προωθηθούν πεζή.

Η έλευση του χειμώνα και του ψύχους συνοδεύτηκε από την ισχυροποίηση της σοβιετικής αντίστασης, ενώ οι δυσμενείς καιρικές συνθήκες δεν επέτρεπαν στη Λουφτβάφε να κάνει αισθητή την παρουσία της. Στο Bryansk και στη Vyazma οι Γερμανοί κατόρθωσαν να πετύχουν τον τελευταίο θρίαμβό τους, περικυκλώνοντας τον εχθρό, αιχμαλωτίζοντας σχεδόν τον ίδιο αριθμό ανδρών του Κόκκινου Στρατού με εκείνον της Ουκρανίας και φθάνοντας σχεδόν σε απόσταση οπτικής επαφής από το Κρεμλίνο.

Εκεί ήλθαν αντιμέτωποι με το νικητή του Khalkin Gol, τον Ζούκοφ, που ήταν πλέον υπεύθυνος του Δυτικού Μετώπου. Ο Ζούκοφ, που είχε πληροφορηθεί ότι οι Ιάπωνες δε σχεδίαζαν να επιτεθούν στη Σοβιετική Ένωση, κατόρθωσε να συγκεντρώσει νέες δυνάμεις από τη Σιβηρία και να αντεπιτεθεί. Στις 8 Δεκεμβρίου ο Χίτλερ διέταξε τη διακοπή της επίθεσης.

Η ήττα αυτή προ των πυλών της Μόσχας σηματοδότησε τον τερματισμό της περιόδου του Κεραυνοβόλου Πολέμου (Blitzkrieg). Επί δύο έτη ο Κεραυνοβόλος Πόλεμος αποτέλεσε το θεμέλιο μιας σειράς εξαιρετικών επιχειρήσεων, οδήγησε τους Γερμανούς σε πολυάριθμες θεαματικές νίκες και έγινε σχεδόν θρύλος. Ωστόσο, τα περισσότερα επιτεύγματα του Κεραυνοβόλου Πολέμου οφείλονταν όχι μόνο στην ανωτερότητα της Βέρμαχτ αλλά και στην αδυναμία και την ανικανότητα των εχθρών της Γερμανίας.

Δεδομένης της αριθμητικής και ποιοτικής υπεροχής τους, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα γερμανικά στρατεύματα κατόρθωσαν να καταλάβουν την Πολωνία, τη Δανία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο – αν και η κατάληψη της Νορβηγίας τουλάχιστον θα μπορούσε να αποφευχθεί, εφόσον οι Βρετανοί ενεργούσαν με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα.

Το ίδιο ισχύει και για την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία, που αμφότερες ήταν ιδιαίτερα αδύναμες από στρατιωτικής απόψεως· και στις δύο περιπτώσεις, οι αμυνόμενοι εμπόδισαν τη γερμανική προέλαση όσο και το ανάγλυφο του εδάφους. Η πραγματική έκπληξη ήταν η Γαλλία· δεδομένης της ισορροπίας δυνάμεων, η κατάρρευσή της μόνον κατάπληξη μπορεί να προκαλέσει.

4.2. ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΛΙΜΑΚΑ

Όπως και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η προσπάθεια των Γερμανών να κερδίσουν τη νίκη με μια γιγαντιαία επίθεση των χερσαίων δυνάμεών τους εναντίον των γειτονικών χωρών είχε αποτύχει, με αποτέλεσμα την επέκταση των στρατιωτικών επιχειρήσεων πραγματικά σε παγκόσμια κλίμακα, ακόμη περισσότερο απ' ό,τι κατά την περίοδο 1914-1918.

Αν και το αγγλο-γερμανικό σύμφωνο του 1936 είχε σχεδόν άρει τους περιορισμούς που επέβαλλε η Συνθήκη των Βερσαλλιών, τα τρία χρόνια που είχαν μεσολαβήσει έως την πρώτη επίθεση της Γερμανίας δεν ήταν χρόνος αρκετός ώστε να δημιουργηθεί ένα ισχυρό Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό, το οποίο τελικά ήταν πραγματικά έτοιμο μόλις κατά τα έτη 1943-1945. Σε σύγκριση με το Βρετανικό Πολεμικό Ναυτικό, το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό ήταν κατά την έναρξη του πολέμου πολύ ασθενέστερο απ' ό,τι ήταν είκοσι πέντε χρόνια νωρίτερα, ενώ οι πρώιμες, βαριές απώλειες που υπέστη κατά τη διάρκεια της επιχείρησης στη Νορβηγία τού έκοψαν κι άλλο τα φτερά. Πέραν του γεγονότος ότι τα διαθέσιμα μέσα ήταν περιορισμένα, η κατάσταση στην οποία βρισκόταν το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό ίσως είχε κάποια σχέση με τις προ-

σωπικές προτιμήσεις του ίδιου του Χίτλερ, που είχε πει κάποτε: «Στην ξηρά είμαι ένας ήρωας, στη θάλασσα ένας δειλός».⁸

Δεδομένου ότι το Βασιλικό Ναυτικό της Μεγάλης Βρετανίας αποτελούσε ένα ανυπέροβλητο εμπόδιο σε κάθε απόπειρα των Γερμανών να διεξαγάγουν επιχειρήσεις πολέμου επιφανείας –πράγματι, όλες σχεδόν οι σχετικές απόπειρες, είτε με πολεμικά πλοία είτε με καμουφλαρισμένα εμπορικά πλοία που έφεραν πολεμικό εξοπλισμό, κατέληξαν σε αποτυχία–, η μόνη ελπίδα των Γερμανών να διαδραματίσουν κάποιο ρόλο στη θάλασσα ήταν τα υποβρυχιά τους. Η κατασκευή βάσεων υποβρυχίων στην Ολλανδία, το Βέλγιο και τη Γαλλία θα βοηθούσε σε σημαντικό βαθμό τους Γερμανούς να εισέλθουν στον Ατλαντικό και να αποκλείσουν τη Μεγάλη Βρετανία. Τα σχέδια αυτά των Γερμανών ευνοούνταν από την απόφαση του Ελεύθερου Ιρλανδικού Κράτους να παραμείνει ουδέτερο, κάτι που σήμαινε ότι οι Βρετανοί στερούνταν χρήσιμες βάσεις στα εδάφη του. Παρά ταύτα, ο γερμανικός στόλος υποβρυχίων ήταν πάρα πολύ μικρός για να αξιοποιήσει πλήρως τις νέες βάσεις του· επίσης, χρειαζόταν χρόνο για να εξασφαλίσει την αναγκαία υλική και οργανωτική υποδομή. Ως εκ τούτου, τους αμέσως επόμενους μήνες, την εξέλιξη του πολέμου σφράγισε μια μεγάλη αεροπορική σύγκρουση, η μάχη της Αγγλίας.

Τον Ιούλιο του 1940 η Λουφτβάφε διέθετε στη Δύση περί τις 2.800 αεροσκάφη, ενώ η Βασιλική Αεροπορία της Μεγάλης Βρετανίας (RAF) περίπου τα μισά. Από τεχνολογικής απόψεως, οι δύο αντίπαλες πλευρές ήταν σχεδόν ισοδύναμες· ωστόσο, υπήρχαν μεταξύ τους σημαντικές διαφορές σε ό,τι αφορούσε τις κύριες αποστολές τους. Η RAF, που ήταν οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να πραγματοποιεί επιθέσεις εναντίον αστικών κέντρων στην ενδοχώρα των αντιπάλων της, διέθετε σχετικώς λίγα καταδιωκτικά, που ήταν πάντως άριστης ποιότητας. Η Λουφτβάφε, που ήταν οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διενεργεί αποστολές εγγύς αεροπορικής υποστηρίξεως και αεροπορικού αποκλεισμού του πεδίου μάχης, διέθετε συγκριτικώς περισσότερα καταδιωκτικά. Τον Αύγουστο, με τους Γερμανούς να επιτίθενται και τους Βρετανούς να προσπαθούν να αμυνθούν, και οι δύο πλευρές αντιλήφθηκαν ότι τα περισσότερα αεροσκάφη τους δεν ήταν πραγματικά κατάλληλα για τις αποστολές τους. Εντούτοις, ήταν ευκολότερο και λιγότερο δαπανηρό να παραχθούν και να επανδρωθούν τα μονοκινητήρια καταδιωκτικά σε σχέση με τα δικινητήρια βομβαρδιστικά, που διέθεταν κατά κανόνα τριμελή πληρώματα· με την πάροδο του χρόνου, η παράμετρος αυτή απέβη καθοριστική για την αλλαγή των αριθμητικών ισορροπιών. Η Λουφτβάφε, που σχεδίαζε να επιτεθεί, είχε επικεντρώσει την προσοχή της στην κατασκευή συστημάτων

πλοήγησης που θα επέτρεπαν στους πιλότους της να εντοπίζουν τους στόχους τους υπό δυσμενείς καιρικές συνθήκες και κατά τη διάρκεια της νύχτας. Η RAF, που σχεδίαζε να αμυνθεί, είχε επικεντρώσει την προσοχή της στο ραντάρ ως μέσο αναγνώρισης των αεροσκαφών που πλησίαζαν, καταγραφής της πορείας τους και καθοδήγησης των δικών της καταδιωκτικών, προκειμένου να αναχαιτίσουν τα αεροσκάφη του εχθρού.

Ο αρχικός στόχος των Γερμανών ήταν να αποκτήσουν αεροπορική υπεροχή, κάτι που σήμαινε ότι ως επί το πλείστον θα έπρεπε να διενεργούν επιθέσεις εναντίον σταθμών ραντάρ και αεροδρομίων. Εάν είχαν επιμείνει στις επιθέσεις αυτές, θα μπορούσαν κάλλιστα να είχαν συντρίψει τη ραχοκοκαλιά της RAF, κάτι που με τη σειρά του θα είχε ανοίξει ενδεχομένως το δρόμο για μια θαλάσσια εισβολή στη Μεγάλη Βρετανία, όπως σχεδίαζαν οι Γερμανοί επιτελείς. Τελικά, οι Γερμανοί, ως αντίποινα για μια βρετανική επίθεση εναντίον του Βερολίνου, άλλαξαν στόχο και εξαπέλυσαν σφοδρή αεροπορική επίθεση εναντίον του Λονδίνου στις 7 Σεπτεμβρίου. Κατά τα φαινόμενα, αυτό ακριβώς είχε κατά νουν ο Τσώρτσιλ όταν διέταξε την επίθεση εναντίον του Βερολίνου.⁹

Η Μεγάλη Βρετανία, με τη Διοίκηση Καταδιωκτικών της RAF να μην υφίσταται πλέον τόσο μεγάλη πίεση και την πολεμική βιομηχανία της να παράγει πλέον τα καταδιωκτικά σαν σπιρτόξυλα, άρχισε να ανακάμπτει και να ισχυροποιείται. Από την άλλη πλευρά, τα γερμανικά καταδιωκτικά, που δρούσαν στα όρια της μέγιστης εμβλείας τους, δυσκολεύονταν να προστατεύσουν τα βομβαρδιστικά τους, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να προκληθούν βαρύτερες απώλειες, που δεν ήταν δυνατόν να αναπληρωθούν. Αν και οι βρετανικές πόλεις υπέστησαν τα πάνδεινα –30.000 άνθρωποι είχαν χάσει τη ζωή τους έως την άνοιξη του 1941–, η Λουφτβάφε, εν τέλει, απλώς δε διέθετε την απαραίτητη ισχύ πυρός για να συντρίψει την οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας, πολλώ δε μάλλον για να σπάσει το ηθικό των κατοίκων της. Το Μάιο, με τις προετοιμασίες για την εισβολή στη Σοβιετική Ένωση να εισέρχονται στο τελικό στάδιο, οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να θέσουν τέλος στους σφοδρούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς.

Ακόμη μια φορά, ο γερμανικός στόλος υποβρυχίων ήταν το μόνο μέσο που θα μπορούσε να δώσει τέλος στον πόλεμο. Ακόμη μια φορά, η σημαντικότερη αποστολή των Βρετανών ήταν η προστασία του υπερατλαντικού εμπορίου, η παρεμπόδιση των προσπαθειών των γερμανικών υποβρυχίων να το πλήξουν – αποστολή που γινόταν πολύ δυσκολότερη εξαιτίας τού ότι η Γερμανία είχε υπό τον έλεγχό της μεγάλο τμήμα της ηπειρωτικής Ευρώπης. Ακόμη μια φορά, τα εμπορικά πλοία συγκρότησαν νηοπομπές –αυτήν τη φορά

το Βρετανικό Ναυαρχείο εφάρμοσε σύντομα τα αναγκαία μέτρα-, που συνοδεύονταν από ελαφρά πολεμικά πλοία και είχαν αεροπορική κάλυψη από αεροσκάφη (τελικά, υπήχθησαν στην Παράκτια Διοίκηση της RAF, που συγκροτήθηκε ειδικά γι' αυτόν το σκοπό) που είχαν τη βάση των επιχειρήσεών τους είτε στην ξηρά είτε στη θάλασσα. Το σόναρ, που είχε πλέον εξελιχθεί πλήρως, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο – το ίδιο και οι βόμβες βυθού.

Από την άλλη πλευρά, η γερμανική τακτική είχε εξελιχθεί σε σχέση με τον προηγούμενο πόλεμο.¹⁰ Υποβρύχια που δρούσαν ξεκομμένα το ένα από το άλλο ανέμεναν τη λεία τους κατά μήκος των θαλάσσιων εμπορικών διαδρομών που κατά πάσαν πιθανότητα θα ακολουθούσαν οι νηοπομπές. Όταν συναντούσαν μια νηοπομπή, αντί να επιτεθούν αμέσως, ανέφεραν μέσω ασυρμάτου τη θέση της, την πορεία της και την ταχύτητά της στο κεντρικό αρχηγείο, το οποίο έστελνε επιπλέον υποβρύχια στην περιοχή της νηοπομπής-στόχου. Ο Ναύαρχος Νταίνιτς και το επιτελείο του εκχωρούσαν τον έλεγχο των επιχειρήσεων και έδιναν τη δυνατότητα στους διοικητές των υποβρυχίων να επιτεθούν κατά το δοκούν μόνον όταν είχαν συγκεντρωθεί επαρκείς δυνάμεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό συνδύαζε τον κεντρικό έλεγχο και την ευέλικτη τακτική της «αγέλης λύκων». Οι τορπίλες –πολύ περισσότερες από αυτές που μπορούσε να εξαπολύσει ένα υποβρύχιο που δρούσε ξεκομμένο από τα υπόλοιπα– έφεραν σε πέρας την αποστολή.

Ωστόσο, όπως και στον προηγούμενο πόλεμο, οι Γερμανοί ξεκίνησαν με τόσο λίγα υποβρύχια, που, καθ' όλη τη διάρκεια του 1940, δεν κατόρθωσαν σε καμία χρονική στιγμή να διατηρήσουν περισσότερα από δώδεκα έως δεκαπέντε υποβρύχια στη βάση τους. Επίσης, μια άλλη μεγάλη αδυναμία που επανεμφανίστηκε ήταν η ουσιαστική ανυπαρξία αεροπορικών αναγνωριστικών αποστολών για τον εντοπισμό στόχων. Σε μεγάλο βαθμό, αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Χέρμαν Γκαίρινγκ δεν επέτρεπε τη συγκρότηση μιας ξεχωριστής Ναυτικής Αεροπορίας: έτσι, αν και τα πληρώματα των γερμανικών υποβρυχίων είχαν αναπτύξει σχέσεις με την Πολεμική Αεροπορία από τη δεκαετία του 1920, η Γερμανία δε διέθετε κατά την έναρξη των εχθροπραξιών ούτε ένα έτοιμο για επιχειρησιακή χρήση αεροπλανοφόρο. Τα λιγοστά αεροσκάφη, χρησιμοποιώντας γαλλικές και νορβηγικές βάσεις, δεν μπορούσαν παρά να πετάξουν γύρω από τα Βρετανικά Νησιά. Έτσι, στο μεγαλύτερο τμήμα του Ατλαντικού, πέραν της υποκλοπής και της αποκρυπτογράφησης μηνυμάτων μέσω ασυρμάτου, ο μόνος σχεδόν τρόπος εντοπισμού μιας νηοπομπής-στόχου ήταν η οπτική αναγνώριση από τα ίδια τα υποβρύχια.

Η κατάσταση επιδειωνόταν από το γεγονός ότι οι επιχειρήσεις

των υποβρυχίων βασιζόνταν στη μετάδοση μηνυμάτων μέσω ασυρμάτου, που, ακόμη κι αν δεν καθίστατο δυνατόν να αποκρυπτογραφηθούν, ήταν δυνατόν να αποκαλύψουν τη θέση του πομπού τους μέσω του συστήματος HF/DF (σύστημα εντοπισμού θέσης υψηλών συχνοτήτων). Ορισμένοι θεωρητικοί της ναυτικής ιστορίας θεωρούν τον παράγοντα αυτόν ως τον πλέον καθοριστικό για την έκβαση του συνόλου των ναυτικών επιχειρήσεων.¹¹ Όμως, με την πάροδο του χρόνου, οι Γερμανοί, μειώνοντας στο ελάχιστο το χρόνο μετάδοσης των μηνυμάτων τους, βρήκαν τον τρόπο να εξαλείψουν ή, τουλάχιστον, να περιορίσουν τις επιπτώσεις του εν λόγω συστήματος εντοπισμού θέσης.

Τέλος, και πάλι όπως κατά τα έτη 1914-1918, ο υποβρυχιακός πόλεμος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο να εισέλθουν οι Ηνωμένες Πολιτείες στον πόλεμο, καθώς ο Πρόεδρος Φράνκλιν Ντ. Ρούσβελτ, αρχής γενομένης από το καλοκαίρι του 1941, άρχισε να χρησιμοποιεί ολοένα και περισσότερο το Πολεμικό Ναυτικό της χώρας του για τη συνοδεία και την προστασία των νηοπομπών.

Ενόσω αυξανόταν ο αριθμός των έτοιμων για επιχειρησιακή χρήση υποβρυχίων τους, οι Γερμανοί σημείωσαν τις μεγαλύτερες επιτυχίες τους την άνοιξη του 1942 και την άνοιξη του 1943· ωστόσο, ακολούθως τα πράγματα άλλαξαν. Τα υποβρύχια έπρεπε να παραμένουν επί μακρόν στην επιφάνεια της θάλασσας για να επαναφορτίζουν τις μπαταρίες τους, αλλά και επειδή η πλεύση τους στην επιφάνεια ήταν ταχύτερη. Η εμφάνιση του εκατοστομετρικού ραντάρ (συσκευή που λειτουργούσε σε μήκος κύματος μικρότερο των δέκα εκατοστών) έδωσε τη δυνατότητα στα πλοία συνοδείας και στα αεροσκάφη να εντοπίζουν από μεγάλη απόσταση τα υποβρύχια που βρίσκονταν στην επιφάνεια της θάλασσας, ακόμη και κατά τη διάρκεια της νύχτας ή υπό δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Οι Γερμανοί αντέδρασαν χρησιμοποιώντας μια χρωστική ύλη που απορροφούσε ορισμένα από τα κύματα του ραντάρ, καθώς και μια συσκευή που προειδοποιούσε τα πληρώματα των υποβρυχίων ότι βρίσκονταν στο στόχαστρο του εχθρού· όταν τα μέτρα αυτά αποδείχθηκαν ανεπαρκή, ο Νταϊνιτς εξόπλισε τα υποβρύχιά του με αντιαεροπορικά όπλα και διέταξε τα πληρώματά τους να τα χρησιμοποιούν ενόσω βρίσκονταν στην επιφάνεια της θάλασσας.

Το καλοκαίρι του 1943 τα γερμανικά υποβρύχια, που μόλις λίγους μήνες νωρίτερα είχαν απειλήσει τη Μεγάλη Βρετανία με καταστροφή, ήταν πλέον μια απλή ενόχληση, που ποτέ πάντως δεν έπαυσε πλήρως να υφίσταται.

Όμως, ποια ήταν η κατάσταση σε ό,τι αφορούσε τα πλοία επιφανείας; Τόσο στη Μεσόγειο όσο και στον Ατλαντικό τα αεροσκάφη, είτε είχαν τη βάση τους στην ξηρά είτε είχαν τη βάση τους στη

θάλασσα, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στις περισσότερες συγκρούσεις, δίνοντας ένα καθοριστικό πλεονέκτημα στην πλευρά που τα διέθετε και τα αξιοποιούσε καλύτερα. Έτσι, οι Ιταλοί επιχειρήσαν πρώτοι βομβαρδισμό θαλάσσιων στόχων από μεγάλο υψόμετρο· ωστόσο, σε σύγκριση με τα βρετανικά τορπιλοπλάνα και τα γερμανικά βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως, που άρχισαν να λαμβάνουν μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις το χειμώνα των ετών 1941-1942, οι προσπάθειές τους είχαν ελάχιστη σημασία.

Εν τέλει, ένα από τα μεγαλύτερα θωρηκτά της εποχής εκείνης, το γερμανικό *Tirpitz*, ίσως συμβολίζει με τον καλύτερο τρόπο τη μοίρα των πλοίων με βαρύ οπλισμό. Το εν λόγω πλοίο τέθηκε σε υπηρεσία το Φεβρουάριο του 1941, ενώ το επόμενο έτος στάλθηκε στη Νορβηγία. Ο φόβος γι' αυτό το πλοίο ανάγκασε τους Συμμάχους να διαθέσουν σημαντικές δυνάμεις για την προστασία των νηοπομπών που κατευθύνονταν προς το Murmansk. Η φήμη και μόνον ότι το *Tirpitz* είχε αποπλεύσει έκανε τα πλοία συνοδείας της νηοπομπής PQ-17 να διασκορπιστούν, με αποτέλεσμα τα απροστάτευτα εμπορικά πλοία να καταστραφούν από τα γερμανικά αεροσκάφη και υποβρύχια.¹²

Στην πραγματικότητα, το Γερμανικό Ναυαρχείο, φοβούμενο ότι το *Tirpitz* θα είχε την τύχη του διδύμου πλοίου, του *Bismarck* (το οποίο είχε βυθιστεί στον Ατλαντικό το Μάιο του 1941), δεν του επέτρεψε ποτέ να αποπλεύσει. Αντ' αυτού, το *Tirpitz* κρυβόταν επί δύομισι έτη σε ένα φιορδ κοντά στο Trondheim, προστατευμένο από αντιαεροπορικές πυροβολαρχίες, ανθυποβρυχιακά δίχτυα και γεννήτριες καπνού. Αυτός ο ελκυστικός, εύκολος στόχος δέχθηκε τελικά επίθεση από αέρος και βυθίστηκε.

Καθώς ούτε οι Γερμανοί ούτε οι Ιταλοί διέθεταν αεροπλανοφόρα, οι περισσότερες πραγματικά μεγάλες συγκρούσεις μεταξύ πλοίων επιφανείας έλαβαν χώρα στον Ειρηνικό. Στις 7 Δεκεμβρίου του 1941 οι Ιάπωνες επιτέθηκαν στο Περλ Χάρμπορ, γεγονός που προκάλεσε την είσοδο των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο και τη μετατροπή του τελευταίου σε μια πραγματικά παγκόσμια σύρραξη. Η κύρια αιτία της ιαπωνικής επίθεσης ήταν η επιβολή αμερικανικού εμπάργκο στα καύσιμα και στα παλαιά, μεταχειρισμένα μέταλλα, που θα στερούσε από τους Ιάπωνες –εάν αποδέχονταν τους όρους του εμπάργκο– όλα τα κέρδη που είχαν αποκομίσει από το 1937. Την εποχή εκείνη τα κέρδη αυτά περιελάμβαναν όχι μόνον το μεγαλύτερο τμήμα της παράκτιας ζώνης της Κίνας αλλά και την Ινδοκίνα.

Με τον πόλεμο στην Ευρώπη να απορροφά το μεγαλύτερο μέρος των βρετανικών δυνάμεων και τη Βέρμαχτ να βρίσκεται προ των πυλών της Μόσχας, εξαλείφοντας κατ' αυτόν τον τρόπο οποια-

δήποτε απειλή από την πλευρά των Σοβιετικών, ο πρωθυπουργός της Ιαπωνίας, πρίγκιπας Κοπογε, και ο Υπουργός Στρατιωτικών, Στρατηγός Hideki Tojo, έκριναν ότι είχε φθάσει η ώρα να επιτεθούν.

Σε επίπεδο τακτικής, το Περλ Χάρμπορ ήταν μια σχεδόν άφογη αεροναυτική επιχείρηση τελευταίας γενιάς. Τηρώντας σιγή ασυρμάτου, μια ιαπωνική δύναμη που αποτελούνταν από έξι αεροπλανοφόρα και πολυάριθμα πλοία υποστηρίξεως προσέγγισε τη Χαβάη από το βορρά. Την εποχή εκείνη το Πολεμικό Ναυτικό και το Υπουργείο Στρατιωτικών των ΗΠΑ έκαναν χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων συλλογής πληροφοριών, από την αεροπορική αναγνώριση έως τα ραντάρ, την υποκλοπή και την αποκρυπτογράφηση σημάτων. Ωστόσο, μια εξαιρετικά περιπεπλεγμένη αλυσίδα λαθών δεν τους επέτρεψε να ανακαλύψουν τι συνέβαινε, μέχρι τη στιγμή κατά την οποία το πρώτο κύμα των ιαπωνικών αεροσκαφών υπερίπτατο του Περλ Χάρμπορ· στα κατοπινά χρόνια, ολόκληρες γενιές εμπειρογνομόνων προσπάθησαν να ανακαλύψουν ποια ήταν τα λάθη που είχαν γίνει και πώς θα μπορούσε να αποφευχθεί η επανάληψη του φαινομένου.¹³

Η ιαπωνική επίθεση προξένησε καταστροφές σε έξι θωρηκτά και βύθισε δύο, το *Oklahoma* και το *Arizona*· επίσης, καταστράφηκαν περί τα 150 αεροσκάφη, ενώ οι αμερικανικές απώλειες ανήλθαν σε 4.575. Οι ιαπωνικές απώλειες ανήλθαν σε είκοσι εννέα αεροσκάφη, τα περισσότερα από τα οποία καταρρίφθηκαν από τα πυρά των Αμερικανών κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος της επίθεσης. Εντούτοις, τις Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσε να παρηγορήσει η σκέψη πως τα αεροπλανοφόρα τους, οι πλέον σημαντικοί απ' όλους τους στόχους, βρίσκονταν στα ανοιχτά και είχαν διαφύγει την καταστροφή. Εξάλλου, η βάση, με τις επισκευαστικές μονάδες και τις αποθήκες καυσίμων, συνέχισε και αυτή να λειτουργεί.

Τους επόμενους έξι μήνες οι Ιάπωνες πραγματοποίησαν μια τεράστια επίθεση, σε μια ζώνη εκατομμυρίων τετραγωνικών χιλιομέτρων. Η πρώτη κτήση των Δυτικών που πέρασε στα χέρια των Ιαπώνων, ύστερα από επιθέσεις χερσαίων και αεροπορικών δυνάμεων, ήταν το Χονγκ Κονγκ, το οποίο παραδόθηκε στις 25 Δεκεμβρίου. Δεκαπέντε ημέρες νωρίτερα ιαπωνικά αεροσκάφη είχαν βυθίσει δύο βρετανικά θωρηκτά, το *Repulse* και το *Prince of Wales*, εξασφαλίζοντας έτσι τον έλεγχο των θαλασσών σε ολόκληρη την Ανατολική Ασία. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, άνοιξε το δρόμο για την κατάληψη της Σιγκαπούρης, του Βόρνεο, της Ολλανδικής Ινδονησίας και τμήματος της Νέας Γουινέας. Όταν οι ολλανδικές ναυτικές μοίρες της Ανατολικής Ινδίας επιχειρήσαν να παρεμποδίσουν τις μεταφορές, καταστράφηκαν από ιαπωνικά πλοία. Η ιαπω-

νική επέκταση στην Ασία συνεχίστηκε, με την Ταϊλάνδη να αναγκάζεται να δεχθεί στα εδάφη της ιαπωνικά στρατεύματα, εξέλιξη που οδήγησε, με τη σειρά της, στην κατάληψη της Βιρμανίας. Τα στρατεύματα του Τοιο σταμάτησαν μόνον όταν έφθασαν στα σύνορα της Ινδίας.

Όπως απέδειξε η απώλεια των βρετανικών και των ολλανδικών ναυτικών δυνάμεων, η ναυτική ισχύς ήταν την εποχή εκείνη σχεδόν άχρηστη χωρίς αεροπορική κάλυψη. Από όλες τις μορφές πολέμου, αυτός που διεξάγεται από αεροπορικές και ναυτικές δυνάμεις ταυτόχρονα είναι πιθανώς ο πλέον δαπανηρός. Αυτό εξηγεί το γιατί, σε ό,τι αφορούσε τον αριθμό των ανδρών, οι δυνάμεις που συμμετείχαν στις πολεμικές επιχειρήσεις δεν ήταν δυνατόν να συγκριθούν με τα εκατομμύρια που αλληλοσκοτώνονταν στην Ευρώπη. Η μεγαλύτερη μεμονωμένη επιχείρηση ήταν η κατάληψη της Σιγκαπούρης, στην οποία οι Ιάπωνες χρησιμοποίησαν τέσσερις μεραρχίες. Η μεγαλύτερη απόβαση των Ιαπώνων πραγματοποιήθηκε στις Φιλιππίνες, όπου έλαβαν μέρος 43.000 άνδρες. Σε άλλες επιθέσεις, όπως στις νήσους Guam, Wake και Gilbert, χρησιμοποιήθηκαν πολύ μικρότερες δυνάμεις. Στις αμφίβιες επιχειρήσεις τους οι Ιάπωνες σπάνια χρησιμοποιούσαν σχηματισμούς μεγαλύτερους της μεραρχίας· οι σχηματισμοί αυτοί ήταν συνήθως εξοπλισμένοι μόνο με ελαφρά πυροβόλα και άρματα μάχης.

Επιπροσθέτως, η Ιαπωνία, όπως και οι εταίροι της στον Άξονα, η Γερμανία και η Ιταλία, δεν κατασκεύασε ποτέ βαριά, τετρακινητήρια βομβαρδιστικά. Ως εκ τούτου, οι «στρατηγικοί» βομβαρδισμοί που επιχειρήσε να πραγματοποιήσει δεν ήταν παρά μικροενοχλήσεις. Από την αρχή έως το τέλος του πολέμου, το μόνο που μπορούσαν να κάνουν οι Ιάπωνες για να απειλήσουν την αμερικανική ενδοχώρα ήταν το να στέλνουν κάποια αερόστατα φορτωμένα με βόμβες, προκειμένου να βάλουν φωτιά στα δάση της Καλιφόρνιας.¹⁴

Το καλοκαίρι του 1942, ενόσω η Βέρμαχτ πραγματοποιούσε και πάλι επιθέσεις εναντίον των εχθρικών θέσεων στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αφρική, στο πλαίσιο μιας τελευταίας, απεγνωσμένης προσπάθειάς της να κερδίσει τον πόλεμο πριν τεθεί σε ασφυκτικό κλοιό από τους πολύ ισχυρότερους αντιπάλους της, οι συγκρούσεις στον Ειρηνικό είχαν αρχίσει επίσης να κλιμακώνονται. Στις αρχές Μαΐου του 1942 οι Ιάπωνες δοκίμασαν την πρώτη απογοήτευση στη ναυμαχία της Θάλασσας των Κοραλλιών· κατά τη διάρκεια της εν λόγω ναυμαχίας κατόρθωσαν μεν να βυθίσουν ένα αμερικανικό αεροπλανοφόρο και να προκαλέσουν σοβαρές ζημιές σε ένα ακόμη, αλλά απώλεσαν και οι ίδιοι ένα αεροπλανοφόρο. Αυτή ήταν η πρώτη ναυμαχία στην ιστορία κατά την οποία τα πλοία των αντιπάλων δεν είχαν καν οπτική επαφή μεταξύ τους· αυτό ήταν ένα προμήνυ-

μα των κατοπινών εξελίξεων. Το άμεσο αποτέλεσμα σε επίπεδο στρατηγικής ήταν το εξής: οι Ιάπωνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την προσπάθειά τους να καταλάβουν το Port Moresby, κάτι που, με τη σειρά του, σήμαινε ότι δε θα πραγματοποιούσαν ποτέ εισβολή στην Αυστραλία.

Πολύ χειρότερη για την Ιαπωνία ήταν η ήττα της στη ναυμαχία του Midway τον Ιούνιο. Ο στόχος των Ιαπώνων ήταν να καταλάβουν το νησί, προκειμένου να προετοιμαστούν για ενδεχόμενη απόβαση στη Χαβάη, που βρισκόταν σε απόσταση 1.000 μιλίων. Σε μια κίνηση αντιπερισπασμού, μια μικρή δύναμη απέπλευσε προκειμένου να καταλάβει κάποιες από τις Αλεούτες νήσους. Στο μεταξύ, η κύρια δύναμη, την οποία αποτελούσαν τέσσερα αεροπλανοφόρα, το θωρηκτό *Yamato* (η ναυαρχίδα του Ναυάρχου Yamamoto) και μια ολόκληρη αρμάδα μικρότερων πολεμικών πλοίων και μεταγωγικών σκαφών, έβαλε πλώρη για το νησί.

Όπως και στη Θάλασσα των Κοραλλιών, ο ιαπωνικός στόλος ανακαλύφθηκε χάρη στην υποκλοπή και την αποκρυπτογράφηση των σημάτων που μεταδίδονταν μέσω ασυρμάτου· έτσι, ο Αμερικανός διοικητής του Στόλου του Ειρηνικού, Ναύαρχος Chester W. Nimitz, έδωσε εντολή στα δύο δικά του αεροπλανοφόρα (που ο Yamamoto πίστευε ότι είχαν βυθιστεί σε προγενέστερη ναυμαχία) να κινηθούν προς την περιοχή. Οι Αμερικανοί, που κατέλαβαν εξαπίνης τους αντιπάλους τους, επιτέθηκαν πρώτοι, χρησιμοποιώντας τορπιλοπλάνα που είχαν τη βάση τους τόσο στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Δεν προξένησαν μεγάλες καταστροφές στον ιαπωνικό στόλο, αλλά ανάγκασαν τα ιαπωνικά καταδιωκτικά να αναπτύξουν δράση. Όταν τα καταδιωκτικά των Ιαπώνων προσηγήθηκαν για να ανεφοδιαστούν, έφθασε ένα δεύτερο κύμα αμερικανικών αεροσκαφών, αυτήν τη φορά βομβαρδιστικά καθέτου εφορμήσεως, που βύθισαν τα τρία αεροπλανοφόρα και προκάλεσαν σοβαρές ζημιές στο τέταρτο. Χάθηκαν, επίσης, πολλοί έμπειροι πιλότοι της Ναυτικής Αεροπορίας. Η ήττα στη ναυμαχία του Midway ήταν ένα βαρύτατο πλήγμα για το Ιαπωνικό Αυτοκρατορικό Ναυτικό, που δεν κατόρθωσε να ανακάμψει ποτέ.

Τόσο στο ευρωπαϊκό θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων όσο και σε αυτό της Άπω Ανατολής, οι εισβολείς ήλπιζαν είτε να συντρίψουν γρήγορα τους αντιπάλους τους είτε να τους κάνουν να συνειδητοποιήσουν ότι το τίμημα για την ανακατάληψη των χαμένων εδαφών θα ήταν τόσο υψηλό, που θα έπρεπε να εγκαταλείψουν την προσπάθεια. Παρά ταύτα, οι πολυάριθμες εντυπωσιακές νίκες των δυνάμεων του Άξονα δε διέψευσαν, τελικά, τη ρήση του Ναπολέοντος, ότι ο Θεός υποστηρίζει την πλευρά που διαθέτει τα περισσότερα στρατεύματα.

4.3. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Όπως είδαμε, ο σημαντικότερος από τους παράγοντες που καθόρισαν τη μορφή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η υπεροχή των αμυνομένων και μαζί, ως αναπόδραστη συνέπεια, ο πόλεμος φθοράς. Η αντίληψη αυτή είχε εδραιωθεί σε τέτοιο βαθμό, που, ακόμη κι όταν τελικά ξεπεράστηκε σε επίπεδο τακτικής, συνέχισε να κυριαρχεί σε επιχειρησιακό επίπεδο και σε επίπεδο στρατηγικής. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, η στρατιωτική θεωρία κατά τη διάρκεια της εικοσαετούς ανακωχής που ακολούθησε συνίστατο σε μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η ισχύς των επιτιθεμένων με διάφορα μέσα. Από τους τέσσερις σημαντικούς στρατιωτικούς αναλυτές που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι τρεις θεώρησαν το ζήτημα αυτό ως το σπουδαιότερο καθήκον τους: το ίδιο έκαναν και προσωπικότητες όπως ο Χάιντς Γκουντέριαν και ο Walther Wever (ο ιθύνων νους του γερμανικού αεροπορικού δόγματος κατά τη δεκαετία του 1930).¹⁵ Μόνον ένας, ο Ludendorff, υιοθέτησε απολύτως την άποψη ότι ο ολοκληρωτικός πόλεμος ήταν αναπόφευκτος και επιχείρησε να αναλύσει τις συνέπειες της εξέλιξης αυτής.

Τελικά, η προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν τεθωρακισμένα, ώστε να αποκατασταθεί η ισχύς των επιτιθεμένων και, κατ' αυτόν τον τρόπο, να αποτραπεί ο πόλεμος φθοράς, απέτυχε. Η εν λόγω αποτυχία οφειλόταν σε διάφορους παράγοντες, που όλοι τους συνδέονταν μεταξύ τους και αλληλεπιδρούσαν με περίπλοκους τρόπους, που εξέφραζαν το χαρακτήρα συγκεκριμένων χερσαίων, αεροπορικών και ναυτικών επιχειρήσεων.

Κατ' αρχάς, σε επίπεδο τακτικής, αποδείχθηκε ότι οι τεθωρακισμένες μεραρχίες, υπό τον όρο ότι χρησιμοποιούνταν ορθά, ήταν εξίσου χρήσιμες και στην άμυνα. Η «ορθή» χρήση των τεθωρακισμένων μεραρχιών γι' αυτόν το σκοπό δε σήμαινε απλώς ότι τα άρματα μάχης θα έπρεπε να διατηρούν τις θέσεις τους αμετάβλητες, όπως έκαναν οι Γάλλοι το 1940. Αντίθετα, καλύτερα αποτελέσματα μπορούσε να φέρει ένας συνδυασμός μέτρων: εμπόδια με τη μορφή τάφρων και ναρκοπεδίων, ώστε να οδηγείται ο εχθρός σε έναν προκαθορισμένο τόπο σφαγής, που ελεγχόταν από καλώς τοποθετημένες, καμουφλαρισμένες πυροβολαρχίες αντιαρματικών πυροβόλων και πεδινού πυροβολικού. Τα άρματα μάχης, συνοδεία μονάδων μηχανοκίνητου Πεζικού, θα πραγματοποιούσαν αντεπίθεση την κατάλληλη στιγμή.

Τα μέτρα αυτά ίσως εφαρμόστηκαν πρώτη φορά στη μάχη του Κουρσκ, δίνοντας τη δυνατότητα στους Σοβιετικούς να εξουδετερώσουν την τελευταία μεγάλη επίθεση των Γερμανών στο Ανατολι-

κό Μέτωπο.¹⁶ Έκτοτε η τακτική αυτή καθιερώθηκε, έστω και αν οι Γερμανοί, που είχαν περισσότερες ευκαιρίες να την εφαρμόσουν σε σχέση με τους εχθρούς τους, βρίσκονταν συχνά σε δυσχερή θέση εξαιτίας των διαταγών του Χίτλερ «να μην κάνουν ούτε βήμα πίσω».

Ό,τι ίσχυε για τις χερσαίες επιχειρήσεις ίσχυε εξίσου και για τις αεροπορικές επιχειρήσεις. Αφήνοντας κατά μέρος το ζήτημα του «στρατηγικού» βομβαρδισμού, στο οποίο θα επανέλθουμε, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι πολλά από τα αρχικά επιτεύγματα της Λουφτβάφε οφείλονταν στο στοιχείο του αιφνιδιασμού. Το ίδιο συνέβη και στο Περλ Χάρμπορ, όπου κατά τη δεύτερη επίθεση των Ιαπώνων καταρρίφθηκαν τριπλάσια αεροσκάφη σε σχέση με την πρώτη επίθεση. Με την περαιτέρω εξέλιξη και την ευρεία χρήση του ραντάρ, οι ευκαιρίες για αιφνιδιασμό και, κατά συνέπεια, για μια επιτυχημένη επίθεση έγιναν σπανιότερες.

Οι χερσαίες και οι αεροπορικές δυνάμεις δεν ήταν δυνατόν να παραμένουν αξιόμαχες χωρίς τον απαραίτητο ανεφοδιασμό τους. Μια γερμανική μεραρχία Πεζικού στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χρειαζόταν περί τους 200 τόνους προμηθειών καθημερινά για να παραμείνει μάχιμη. Μια τεθωρακισμένη μεραρχία χρειαζόταν 300 τόνους, ενώ κατά τα έτη 1944-1945 μια αγγλοαμερικανική μεραρχία, που διέθετε πολύ περισσότερα οχήματα και πυροβόλα, χρειαζόταν τουλάχιστον 650 τόνους.

Στα περισσότερα ευρωπαϊκά θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων ορισμένα τουλάχιστον σιδηροδρομικά δίκτυα ήταν διαθέσιμα και μπορούσαν να καλύψουν ένα μέρος των μεταφορικών αναγκών. Ωστόσο, τα σιδηροδρομικά δίκτυα δεν ήταν ό,τι καλύτερο για τον ανεφοδιασμό ταχυκίνητων, ευέλικτων στρατιωτικών μονάδων· μολονότι οι σιδηροτροχιές βάλλονταν δύσκολα και επισκευάζονταν εύκολα, οι σιδηροδρομικοί σταθμοί και κόμβοι αποτελούσαν ιδανικούς στόχους για τα βομβαρδιστικά, ενώ το τροχαίο υλικό είλκυε τα αεροσκάφη διώξεως/βομβαρδισμού όπως τα λουλούδια τις μέλισσες. Την άνοιξη του 1944, ενόσω ετοιμάζονταν να αντιμετωπίσουν την απόβαση των Συμμάχων στη Νορμανδία, οι Γερμανοί προπάντων αντιλήφθηκαν ότι η χρήση του σιδηροδρομικού δικτύου, δεδομένης της αεροπορικής υπεροχής των εχθρών τους, ισοδυναμούσε με αυτοκτονία.

Αρχής γενομένης από τα έτη 1941-1942, τα προβλήματα αυτά επηρέασαν τους εμπολέμους με διαφορετικό τρόπο. Στο στρατόπεδο των Γερμανών, το μόνο τμήμα της Βέρμαχτ που ήταν πλήρως μηχανοκίνητο ήταν η μικρή «κυνηγετική ομάδα»¹⁷ (τον όρο αυτόν χρησιμοποίησε ο Χέρμαν Γκαίρινγκ στη δίκη της Νυρεμβέργης) του Ρόμελ στη Βόρεια Αφρική. Στα υπόλοιπα μέτωπα, η ολοένα και με-

γαλύτερη έλλειψη ισορροπίας ανάμεσα στο μέγεθος των δυνάμεων και την παραγωγική ικανότητα της γερμανικής βιομηχανίας, καθώς και η έλλειψη καυσίμων, ανάγκασαν τη Γερμανική Ανώτατη Διοίκηση να αποσύρει μηχανοκίνητα μέσα από τις δυνάμεις της. Το 1944 ο αριθμός των αλόγων ανερχόταν σε 1.250.000, και ήταν μεγαλύτερος από εκείνον του 1941.¹⁸

Οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί, επειδή διέθεταν την αναγκαία βιομηχανική υποδομή, και οι Σοβιετικοί, επειδή είχαν λάβει αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες φορτηγά από τους συμμάχους τους, βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση. Παρά ταύτα, από την άποψη του ανθρώπινου δυναμικού, των καυσίμων, των ανταλλακτικών και της αναγκαίας συντήρησης ανά τόνο εφοδίων/χιλιόμετρο μεταφορών, τα φορτηγά ήταν πολύ πιο δαπανηρά από τις αμαξοστοιχίες.

Οι αερομεταφορές βοηθούσαν, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Τα μεταγωγικά αεροσκάφη μπορούσαν να μεταφέρουν γρήγορα και εύκαιρα εφόδια όπου αυτό ήταν αναγκαίο. Ωστόσο, ήταν συνήθως ιδιαίτερα ευπρόσβλητα όταν προσγειώνονταν κοντά στο μέτωπο, ενώ τα φορτία τους ήταν πολύ μικρά.¹⁹

Στη Ρωσία, στη Βόρεια Αφρική και, εν τέλει, στη βορειοδυτική Ευρώπη, η πραγματικότητα απέδειξε ότι, κάθε φορά που μια μεγάλη χερσαία δύναμη προωθούνταν σε απόσταση μεγαλύτερη των 320 περίπου χιλιομέτρων από έναν τερματικό σιδηροδρομικό σταθμό ή από ένα λιμάνι, ανέκυπταν προβλήματα σχετικά με τη διοικητική μέριμνα, που προκαλούσαν την ανακοπή της προέλασης. Οι επιχειρήσεις ήταν δυνατόν να συνεχιστούν μόνον εφόσον είχαν κατασκευαστεί οι κατάλληλες βάσεις, συμπεριλαμβανομένων των αεροπορικών βάσεων για τα καταδιωκτικά που παρείχαν αεροπορική κάλυψη, είχαν προωθηθεί οι δυνάμεις υποστηρίξεως και ήταν γεμάτες οι στρατιωτικές αποθήκες.

Οι πληροφορίες των μυστικών υπηρεσιών και το στοιχείο του αιφνιδιασμού πρόσφεραν ανεκτίμητη βοήθεια στους Αμερικανούς στη μεγάλη ναυμαχία του Midway, όμως κανείς από τους δύο αυτούς παράγοντες δε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις αμφίβιες επιχειρήσεις. Πέραν των δυσμενών καιρικών συνθηκών, των ανέμων, των κυμάτων και του φαινομένου της παλίρροιας, αυτό οφειλόταν κατά ένα μέρος στο ότι οι αμυνόμενοι μπορούσαν να κατασκευάσουν οχυρωματικά έργα. Ένας δεύτερος λόγος ήταν το ότι οι αμυνόμενοι μπορούσαν να καμουφλάρουν τα όπλα τους – συμπεριλαμβανομένου, προπάντων, του πυροβολικού τους – με μεγαλύτερη ευκολία· τέλος, ένας τρίτος λόγος ήταν το ότι τα αεροσκάφη που είχαν τη βάση τους στην ξηρά, δεδομένου ότι δεν περιοριζόνταν από μικρού μήκους διαδρόμους απονηώσεως/προσνηώσεως και δε χρειάζονταν πτυσσόμενες πτέρυγες, είχαν συνήθως ένα ελαφρό

πλεονέκτημα έναντι των αεροσκαφών της Ναυτικής Αεροπορίας (το οποίο διατηρούν μέχρι σήμερα). Για να κατορθώσουν αυτοί που πραγματοποιούσαν μια αμφίβια επιχείρηση να καταβάλουν τους προειδοποιημένους και καλώς προετοιμασμένους αμυνομένους, θα έπρεπε να διαθέτουν συντριπτική υπεροχή.

Έτσι, ο συνδυασμός παραγόντων που αφορούσαν την τακτική, τις επιχειρήσεις και τη διοικητική μέριμνα, καίτοι με διαφορετικό τρόπο, σε διαφορετικά περιβάλλοντα και για διαφορετικούς εμπόλεμους, καθιστούσε βέβαιη τη διεξαγωγή ενός πολέμου φθοράς. Ορισμένοι ενδεικτικοί αριθμοί σκιαγραφούν τις κατοπινές εξελίξεις. Ενώ κατά την περίοδο 1914-1918 υπηρέτησαν στις γερμανικές, τις ρωσικές και τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις 13, 15 και 4 εκατομμύρια άνδρες αντίστοιχα, την περίοδο 1939-1945 οι αριθμοί αυτοί ήταν 18, 33 και 15 εκατομμύρια αντίστοιχα. Στον τομέα της παραγωγής οι αριθμοί είναι ακόμη πιο εντυπωσιακοί. Η συνολική παραγωγή αεροσκαφών από τους πέντε κύριους εμπόλεμους –τη Μεγάλη Βρετανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, την ΕΣΣΔ, τη Γερμανία και την Ιαπωνία– αυξήθηκε από τις 53.433 αεροσκάφη το 1940 στις 231.066 αεροσκάφη το 1944 (στο ζενίθ της παραγωγικής διαδικασίας, ένα αεροσκάφος κατασκευαζόταν από τις αμερικανικές γραμμές παραγωγής κάθε πέντε λεπτά και σαράντα πέντε δευτερόλεπτα). Τα μεγάλα πολεμικά πλοία που κατασκευάστηκαν από τις ίδιες δυνάμεις αυξήθηκαν από μόλις 251 στις 2.895, έγιναν δηλαδή έντεκα φορές περισσότερα. Εξαιρουμένης της Ιαπωνίας, οι αντίστοιχοι αριθμοί για τα άρματα μάχης ήταν 7.816 και 74.029· για τα πυροβόλα, 24.000 και 209.358.²⁰ Το 1944 η αμερικανική παραγωγή αρμάτων μάχης και πυροβόλων είχε ήδη αρχίσει να ακολουθεί φθίνουσα πορεία, δεδομένου ότι οι στρατιωτικές αποθήκες ήταν υπερπλήρεις και τα διαθέσιμα όπλα ήταν περισσότερα απ' όσα ήταν δυνατόν να μεταφερθούν ή να χρησιμοποιηθούν στα θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ποτέ άλλοτε στο παρελθόν δεν είχε συμβεί κάτι τέτοιο – και μάλλον δεν πρόκειται να συμβεί ούτε στο μέλλον.

Η Μεγάλη Βρετανία υπήρξε ίσως η χώρα εκείνη που αξιοποίησε με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο τα διαθέσιμα μέσα της. Στην εν λόγω χώρα με το δημοκρατικό, άκρως συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης, που είχε βιώσει τον πόλεμο των ετών 1914-1918, η πίστη στην ιδέα του έθνους ήταν εξαιρετικά ισχυρή. Η Μεγάλη Βρετανία ήταν η μόνη Συμμαχική χώρα που πολέμησε τον Χίτλερ και τον Τοζο από την αρχή έως το τέλος. Ασφαλώς, το γεγονός ότι ήταν νησί βοήθησε. Σε αντίθεση με άλλους εμπόλεμους, η Μεγάλη Βρετανία δε γνώρισε ποτέ εισβολή· μάλιστα, μολοντί είναι αλήθεια ότι ορισμένες βιομηχανικές περιοχές της, ιδίως στην Οξφόρδη,

το Coventry και το Birmingham, υπέστησαν σφοδρούς βομβαρδισμούς, ακόμη και στο ζενίθ του Κεραυνοβόλου Πολέμου καταστράφηκε μόλις το 1,7% των αποθεμάτων της χώρας σε εργαλειομηχανές.²¹

Οι κυριότεροι περιορισμοί στον τομέα της παραγωγής ήταν το σχετικά μικρό εργατικό δυναμικό, το μάλλον απαρχαιωμένο σύστημα παραγωγής με τα πάρα πολλά μικρά εργοστάσια, καθώς και η ανάγκη εισαγωγής τροφίμων, όπλων, πρώτων υλών και πετρελαίου. Στην πραγματικότητα, αν δεν είχε εφαρμοστεί το Πρόγραμμα Εκμισθώσεως και Δανεισμού (παροχή βοήθειας εκ μέρους των ΗΠΑ), που ανακοινώθηκε το Μάρτιο του 1941, η Μεγάλη Βρετανία θα είχε ηττηθεί. Τα αμερικανικά πολεμοφόδια αποτελούσαν το 11,5% του συνόλου των βρετανικών πολεμοφοδίων το 1941, ανήλθαν δε στο 28,7% το 1944. Εντούτοις, η Μεγάλη Βρετανία εξήλθε από τον πόλεμο χρεοκοπημένη, κάτι που, με τη σειρά του, συντέλεσε στη διάλυση της αυτοκρατορίας της.

Έχοντας κατακτήσει το μεγαλύτερο τμήμα της Ευρώπης, η Γερμανία ήταν σε θέση κατά τα δύο πρώτα έτη του πολέμου να διευρύνει την οικονομική βάση της· μάλιστα, η γερμανική παραγωγή χάλυβα ήταν το 1941 διπλάσια από τη συνολική παραγωγή της Μεγάλης Βρετανίας και της ΕΣΣΔ. Χάρη στην ανηλεή εκμετάλλευση των κατεχόμενων εδαφών –σε ορισμένα από αυτά οι κάτοικοι λιμοκτονούσαν– ο γερμανικός πληθυσμός δεν υπέφερε από την πείνα όσο κατά τα έτη 1914-1918. Εκατομμύρια αιχμάλωτοι πολέμου, καθώς και ξένοι εργάτες, αναγκάστηκαν να στηρίξουν την οικονομία της Γερμανίας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το κύριο πρόβλημα της Γερμανίας ήταν η έλλειψη πετρελαίου – η χώρα περιοριζόταν κατ' αρχήν στις ρουμανικές πετρελαιοπηγές, σε λιγοστές δικές της πετρελαιοπηγές και στη δαπανηρή παραγωγή συνθετικού πετρελαίου.

Όπως συνέβη και κατά τα έτη 1914-1918, οι Γερμανοί στρατιωτικοί δε φάνηκαν να κατανοούν τις ανάγκες της βιομηχανικής παραγωγής· κατ' επανάληψη κλήθηκαν υπό τα όπλα εργάτες απαραίτητοι για την καλή λειτουργία των βιομηχανιών, που απαλλάσσονταν από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις τους, εάν αυτό ήταν εφικτό, μόνον έπειτα από έντονες αντιπαραθέσεις γραφειοκρατικού χαρακτήρα. Εν μέρει εξαιτίας του γεγονότος αυτού, η βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας δεν αυξήθηκε κατά τα δύο πρώτα έτη του πολέμου· άρχισε να αυξάνεται μόλις από την άνοιξη του 1942 και μετά²² – και μάλλον ήταν ήδη πολύ αργά.

Από τεχνολογικής απόψεως, οι Γερμανοί ήταν ιδιαίτερα εφευρετικοί. Έχει υποστηριχθεί, μάλιστα, ότι όλα σχεδόν τα οπλικά συστήματα που εμφανίστηκαν από το 1945 έως το 1991, συμπεριλαμ-

βανομένων, προπάντων, ορισμένων τύπων υποβρυχίων και πολλών ειδών πυραύλων, υπήρχαν ήδη στα γερμανικά σχεδιαστήρια κατά τα έτη 1944-1945. Ωστόσο, η ίδια αυτή εφευρετικότητα, από ορισμένες απόψεις, άσκησε δυσμενή επίδραση στους Γερμανούς. Οδήγησε σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό διαφορετικών τύπων, μοντέλων και παραλλαγών των όπλων, γεγονός που, με τη σειρά του, προκάλεσε συχνές αλλαγές, διακοπές στο πρόγραμμα παραγωγής και ατέλειωτα προβλήματα συντήρησης· στα τέλη του 1941 η Ομάδα Στρατιών Κέντρου, που βρισκόταν προ των πυλών της Μόσχας, χρειαζόταν έναν τεράστιο αριθμό διαφόρων ανταλλακτικών.

Ενώ οι Ναζί ήταν σε θέση να εκμεταλλεύονται οικονομικώς τη Δυτική Ευρώπη, ιδίως δε τη Γαλλία, η οικονομική συνεισφορά των κατεχόμενων ρωσικών εδαφών ουδέποτε ανταποκρίθηκε στις γερμανικές προσδοκίες, κι αυτό εξαιτίας της τακτικής της καμένης γης που εφαρμόζε ο Στάλιν. Η ανάληψη του Υπουργείου Εξοπλισμών από τον Albert Speer στις αρχές του 1942 είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση της παραγωγής, όχι όμως σε σημείο τέτοιο, ώστε να απειληθεί η υπεροχή των Συμμάχων. Η γερμανική παραγωγή εξακολούθησε να αυξάνεται έως τον Ιούλιο του 1944· έκτοτε ακολούθησε φθίνουσα πορεία, καθώς οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί των Συμμάχων άρχισαν να αποδίδουν καρπούς και πολλές κατεχόμενες χώρες απελευθερώθηκαν ή πέρασαν στο εχθρικό στρατόπεδο. Εξάλλου, η Γερμανία άρχισε να υποφέρει από έλλειψη ορισμένων υλικών απαραίτητων για τη διεξαγωγή του πολέμου, όπως ήταν το χρώμιο, χωρίς το οποίο ήταν αδύνατη η παραγωγή όπλων υψηλής ποιότητας.²³

Δεδομένων των απωλειών που υπέστη από τον Ιούλιο έως το Δεκέμβριο του 1941 η Ρωσία, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι η εν λόγω χώρα κατόρθωσε όχι μόνο να επιζήσει από τον πόλεμο αλλά και να συμβάλει καθοριστικά στην ήττα της Γερμανίας· απώλεσε τη μισή παραγωγή σιτηρών, τη μισή και πλέον παραγωγή κρέατος και το ένα τρίτο του σιδηροδρομικού δικτύου της. Επίσης, απώλεσε το 40% της ηλεκτροπαραγωγικής ικανότητάς της, τα δύο τρίτα των αποθεμάτων απαραίτητων πρώτων υλών, όπως ήταν το αλουμίνιο, το μαγγάνιο και ο χαλκός, και τουλάχιστον τα τρία τέταρτα της παραγωγής σιδηρομεταλλεύματος, χάλυβα και γαιάνθρακα.²⁴

Οι συνθήκες επιδεινώθηκαν από το γεγονός ότι, ενώ στο Δυτικό Μέτωπο οι Γερμανοί ως επί το πλείστον σέβονταν το διεθνές δίκαιο του πολέμου, στο Ανατολικό Μέτωπο πραγματοποιούσαν μιαν επιχείρηση εξολόθρευσης, που καταδίκαζε σε λιμοκτονία δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπους. Την κατάσταση έσωσε η μεταφορά ολόκληρων βιομηχανιών από τις περιοχές που βρίσκονταν δυτικά των Ουραλίων (ιδίως από την Ουκρανία) σε περιοχές που βρίσκονταν

ανατολικά της οροσειράς. Ένας άλλος παράγοντας ήταν η δραστική υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου των Σοβιετικών πολιτών, το οποίο ήταν ήδη χαμηλότερο από εκείνο όλων των άλλων εμπόλεμων. Οι εργάτες στις πολεμικές βιομηχανίες ήταν δυνατόν να εκτελεστούν επειδή είχαν καθυστερήσει να προσέλθουν στην εργασία τους ή επειδή απουσίαζαν συχνά από την εργασία τους. Τα αποτελέσματα έγιναν ορατά στο ρυθμό παραγωγής όπλων, όπου οι Σοβιετικοί ήταν ασυναγώνιστοι. Έτσι, το 1943 οι Σοβιετικοί μετέτρεψαν 8.000.000 τόνους χάλυβα και 90.000.000 τόνους γαιάνθρακα σε 48.000 βαρέα πυροβόλα και 24.000 άρματα μάχης. Οι Γερμανοί –που χρησιμοποιούσαν τριπλάσια και πλέον ποσότητα χάλυβα και σχεδόν τετραπλάσια ποσότητα γαιάνθρακα– παρήγαγαν μόνον 27.000 βαρέα πυροβόλα και 17.000 άρματα μάχης.²⁵ Και αυτά τα όπλα δε χρησιμοποιήθηκαν σε ένα μόνο μέτωπο, αλλά σε διάφορα μέτωπα.

Από όλους τους σημαντικούς εμπολέμους, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν η μόνη χώρα που δεν αντιμετώπισε προβλήματα στην παραγωγή της από οποιαδήποτε εχθρική ενέργεια. Μολονότι δεν ήταν απολύτως αυτάρχεις, οι ΗΠΑ διέθεταν τεράστια εγχώρια αποθέματα τροφίμων, γαιάνθρακα και σιδηρομεταλλευμάτων. Μέχρι το 1948, μάλιστα, η χώρα εξήγε πετρέλαιο, που προερχόταν από τις πετρελαιοπηγές του Τέξας, της Πενσυλβάνια και άλλων περιοχών.

Το 1941 οι ΗΠΑ παρήγαγαν μεγαλύτερες ποσότητες χάλυβα, αλουμινίου και πετρελαίου, καθώς και περισσότερα μηχανοκίνητα οχήματα, απ' ό,τι όλες οι άλλες μεγάλες δυνάμεις από κοινού. Το αξιολύγιστο «πρόβλημα» που αντιμετώπιζαν οι ΗΠΑ ήταν η μετατροπή αυτής της παραγωγικής ικανότητας σε στρατιωτική ισχύ. Σε ό,τι αφορούσε τους εργάτες, μολονότι 15.000.000 άνθρωποι (από τους οποίους περίπου 350.000 ήταν γυναίκες) υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις, το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 7.300.000 από το 1939 έως το 1944 – μια αύξηση της τάξεως του 14%.²⁶

Στο ζηνίθ της επιστράτευσης, κατά τα έτη 1942-1943, τα αμερικανικά εργοστάσια παρήγαγαν ποσότητες πολεμοφοδίων που ποτέ άλλοτε δεν είχε δει ο κόσμος. Φίλοι και εχθροί δεν μπορούσαν να πιστέψουν αυτά που είχαν στη διάθεσή τους οι Αμερικανοί στρατιώτες – χρήματα, τρόφιμα, στολές, καύσιμα, όπλα, φορτηγά, τζιπ, όπλα και εξοπλισμό κάθε είδους, από μηχανές προβολής κινηματογραφικών ταινιών μέχρι προφυλακτικά. Και καμία άλλη χώρα δεν έφθασε σε τέτοιο πλεόνασμα παραγωγής· ένα ποσοστό που κυμαινόταν από 5% έως 11% της συνολικής αμερικανικής παραγωγής κατευθυνόταν προς τους Συμμάχους επί τη βάση του Προγράμματος Εχμισθώσεως και Δανεισμού.²⁷

Στις παραμονές του πολέμου, η πολεμική ισχύς της Ιαπωνίας

ήταν, σύμφωνα με τα πλέον αξιόπιστα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, κάτι λιγότερο από το ένα δέκατο της πολεμικής ισχύος του κυριότερου αντιπάλου της.²⁸ Όμως, κι αυτός ακόμη ο αριθμός απέκρυπτε πολλά άλλα μειονεκτήματα της Ιαπωνίας. Το σημαντικότερο ήταν η απόλυτη εξάρτηση του Τόκιο από τις εισαγωγές τροφίμων, σιδηρομεταλλευμάτων, γαιάνθρακα και πετρελαίου· κατά ειρωνικό τρόπο, εάν δεν υπήρχε ο παράγοντας αυτός, η Ιαπωνία ίσως να μην έμπαινε καν στον πόλεμο.

Θεωρητικώς, η κατάληψη πολλών γαλλικών, ολλανδικών και βρετανικών αποικιακών κτήσεων στη Νοτιοανατολική Ασία θα έπρεπε να επιτρέψει στην Ιαπωνία να λύσει τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα προβλήματα. Στην πράξη, τα αμερικανικά υποβρύχια, που είχαν τις βάσεις τους κυρίως στις νήσους Midway και την Αυστραλία και απέλαυαν σε μεγάλο βαθμό διοικητικής αυτονομίας, αποδείχθηκαν εξαιρετικά αποτελεσματικά στο ναυτικό αποκλεισμό της Ιαπωνίας. Την άνοιξη του 1945 σχεδόν το 90% του εμπορικού στόλου της ιαπωνικής αυτοκρατορίας είχε βυθιστεί. Οι εισαγωγές γαιάνθρακα είχαν μειωθεί στο ελάχιστο, ενώ οι εισαγωγές πετρελαίου είχαν παύσει τελείως. Ακόμη και οι θαλάσσιες μεταφορές μεταξύ των κυριότερων νησιών του ιαπωνικού αρχιπελάγους δεν ήταν πλέον ασφαλείς. Όταν τερματίστηκαν οι εχθροπραξίες, η Ιαπωνία βρισκόταν στο χείλος της λιμοκτονίας.

Εάν λάβει κανείς υπόψη τη μεγάλη προσοχή με την οποία έχει εξεταστεί το ζήτημα στη σχετική βιβλιογραφία, θα μπορούσε να πιστέψει ότι ο ρόλος των γυναικών στην όλη πολεμική προσπάθεια υπήρξε καθοριστικός. Στην πραγματικότητα, αυτό συνέβη μόνο στη Σοβιετική Ένωση, όπου, στην κορύφωση του πολέμου, οι εργαζόμενες γυναίκες ήταν όντως περισσότερες από τους άρρενες συναδέλφους τους. Ήταν περισσότερες ακόμη και στα ορυχεία, κι αυτή υπήρξε η μοναδική φορά στην ιστορία που συνέβη κάτι τέτοιο σε οποιαδήποτε χώρα.²⁹ Άκρως αντίθετη ήταν η κατάσταση στη Μεγάλη Βρετανία, όπου το 1941 σχεδόν το ένα τρίτο του συνόλου των Βρετανίδων αρνούνταν κατηγορηματικά να συμμετάσχουν καθ' οιονδήποτε τρόπο στην πολεμική προσπάθεια. Ακόμη και στην κορύφωση του πολέμου, το 1943, υπήρχαν 10.000.000 άνεργες Βρετανίδες, που είχαν να φροντίσουν, κατά μέσον όρο, λιγότερο από ένα παιδί. Σε κανένα χρονικό διάστημα οι γυναίκες δεν ήταν περισσότερες από το 38,8% του συνολικού εργατικού δυναμικού, κάτι που σημαίνει ότι, ακόμη και με 5.000.000 άνδρες στρατευμένους, οι εργαζόμενοι άνδρες ήταν σχεδόν διπλάσιοι από τις εργαζόμενες γυναίκες. Μόλις προς τα τέλη του 1943 άρχισαν επιτέλους οι αρχές να «υποδεικνύουν» στις γυναίκες που δεν είχαν παιδιά κάτω των δεκατεσσάρων ετών να συμμετάσχουν στην πολεμική προσπάθεια.

Εντούτοις, οι αρχές, επειδή φοβούνταν ενδεχόμενες κοινωνικές αναταραχές, εφάρμοσαν την πολιτική αυτή με πολύ μεγάλη προσοχή. Οι Βρετανίδες που ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήταν λιγότερο πιθανόν να αναλάβουν οποιαδήποτε εργασία. Μάλιστα, ορισμένες Βρετανίδες απαλλάχθηκαν από τις υποχρεώσεις τους επειδή έπρεπε να φροντίσουν τα μεγάλα σπίτια τους.³⁰

Ακόμη και το 1945, από ένα σύνολο 52.000.000 ενήλικων Αμερικανίδων, μόνον τα 19.500.000 εργάζονταν· σε ό,τι αφορούσε τις παντρεμένες γυναίκες, εργαζόταν μόνον το ένα τέταρτο αυτών. Μολονότι η εικόνα της Αμερικανίδας που εργαζόταν στα εργοστάσια κυριαρχούσε στην προπαγάνδα της εποχής εκείνης, η πραγματικότητα ήταν αρκετά διαφορετική. Στα μεταλλουργικά εργοστάσια, η αναλογία ήταν τουλάχιστον τρεις άνδρες προς μία γυναίκα.³¹

Από ορισμένες απόψεις, οι χώρες που αντιμετώπιζαν τις γυναίκες με τον καλύτερο τρόπο ήταν η Ιαπωνία και η Γερμανία. Στην πρώτη, η κυβέρνηση έκανε ό,τι μπορούσε για να προστατεύσει τις γυναίκες από τα δεινά του πολέμου, συμπεριλαμβανομένων των εργασιακών υποχρεώσεων.³² Στη δεύτερη, ο ίδιος ο Χίτλερ ήταν αποφασισμένος να μην επιτρέψει να περάσουν πάλι οι Γερμανίδες τις δοκιμασίες της περιόδου 1914-1918. Συνεπεία τούτου, από το Μάιο του 1939 έως το Μάιο του 1944 ο συνολικός αριθμός των εργαζόμενων Γερμανίδων αυξήθηκε μόλις κατά 180.000. Δεδομένου ότι ο αριθμός των γυναικών που εργάζονταν στη δημόσια διοίκηση αυξήθηκε από 954.000 σε 1.746.000,³³ είναι σαφές ότι ο αριθμός των γυναικών που εργάζονταν στους τομείς της γεωργίας και της βιομηχανίας είχε στην πραγματικότητα μειωθεί· τις θέσεις τους είχαν καταλάβει ξένοι εργάτες, από τους οποίους 2.000.000 ήταν γυναίκες που είχαν μεταφερθεί διά της βίας στη Γερμανία από την Ανατολή. Εξαιρετικά γενναϊόδωρο ήταν το γερμανικό κράτος και σε ό,τι αφορούσε τις χρηματικές παροχές προς τις συζύγους των στρατιωτών, τους δημόσιους νηπιακούς σταθμούς κ.ο.κ.

Στις ένοπλες δυνάμεις ανά την υφήλιο οι γυναίκες νοσοκόμες, τηλεφωνήτριες κ.ο.κ. ήταν ολιγάριθμες κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Μετά το 1939 τα πράγματα άλλαξαν· στις βρετανικές ένοπλες δυνάμεις οι γυναίκες έφθασαν να αποτελούν το 9%, ενώ στις ΗΠΑ και στην ΕΣΣΔ το ποσοστό των γυναικών κυμαινόταν από 2% έως 3%.³⁴

Οι γυναίκες που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις διέφεραν από το βοηθητικό προσωπικό των στρατιωτικών μονάδων παλαιότερων εποχών ως προς το ότι ήταν ένστολες και είχαν τη δική τους διοικητική ιεραρχία· ωστόσο, έμοιαζαν στο πάλαι ποτέ βοηθητικό προσωπικό ως προς το ότι εκτελούσαν πάρα πολλά υπηρεσιακά καθήκοντα, από την προετοιμασία του φαγητού έως τις διαβιβά-

σεις και από τη διοικητική μέριμνα έως την οδήγηση αυτοκινήτων και φορτηγών στα μετόπισθεν.

Όπως και το παλαιότερο βοηθητικό προσωπικό των στρατιωτικών μονάδων, έτσι και οι γυναίκες που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις ήταν απλώς οιονεί στρατιώτες, υπό την έννοια ότι ήταν εθελόντριες (σε μια εποχή κατά την οποία στρατολογούνταν εκατομμύρια άνδρες), δεν ήταν δυνατόν να σταλούν στο εξωτερικό ενάντια στη θέλησή τους (στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες) και δεν τιμωρούνταν τόσο αυστηρά όσο οι άρρενες συνάδελφοί τους σε περίπτωση παραβίασης του στρατιωτικού κανονισμού. Μολονότι κάποιες Βρετανίδες συμμετείχαν σε «ανδροκρατούμενες» επιχειρήσεις αντιαεροπορικής άμυνας, μόνο Σοβιετικές έλαβαν μέρος σε μάχες, τόσο στην ξηρά όσο και στους αιθέρες, αλλά κι αυτές ήταν πολύ λίγες.

Όπως έχει τονιστεί και σε άλλο σημείο,³⁵ το μέγεθος των οικονομικών των Συμμάχων και η ικανότητά τους να μετατρέπουν τις πηγές εσόδων σε στρατιωτική ισχύ δεν ήταν η μοναδική αιτία της επικράτησής τους, αν και σαφώς διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Ενώ οι Σύμμαχοι είχαν το 1944 περί τα 27.000.000 στρατευμένους (μεταξύ αυτών, οι γυναίκες ήταν περίπου 1.500.000), το εχθρικό στρατόπεδο διέθετε περί τα 13.000.000· μάλιστα, καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου η Ιαπωνία ουδέποτε κατάφερε να εξοπλίσει όλο το ανθρώπινο δυναμικό που θα μπορούσε να υπηρετήσει στις ένοπλες δυνάμεις. Από το 1941 έως το 1944 η αναλογία μεταξύ των αεροσκαφών που παρήγαγαν η Μεγάλη Βρετανία, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ, από τη μια, και η Γερμανία και η Ιαπωνία, από την άλλη, ήταν 3,6 προς 1. Στα μεγάλα πολεμικά σκάφη, η αναλογία ήταν 6 προς 1· στα άρματα μάχης, 3 προς 2.

Έτσι δικαιολογείται η αναφορά σε ένα γερμανικό έγγραφο του τέλους Σεπτεμβρίου του 1944, ότι στη Δύση η Βέρμαχτ υστερούσε «απελπιστικά» στους αιθέρες και σε αναλογία 10 προς 1 στα άρματα μάχης και 3 προς 1 στα πυροβόλα. Η τελευταία υστέρηση δε θεωρούνταν «ιδιαίτερα σοβαρή» – μόνο που οι Γερμανοί δε διέθεταν ούτε πυρομαχικά.³⁶

Όσο περισσότερο εξελισσόταν η επιστράτευση και ολόένα και περισσότερα άτομα συμμετείχαν στην πολεμική προσπάθεια, τόσο περισσότερο ετίθεντο στο περιθώριο εκείνοι που θα έπρεπε να διευθύνουν την επιστράτευση, οι φορείς της πολιτικής εξουσίας. Η διαδικασία αυτή καθίσταται σαφής εάν εξετάσουμε τη σταδιοδρομία του Albert Speer, του αρχιτέκτονα που έγινε διευθυντικό στέλεχος και τέθηκε επικεφαλής του γερμανικού Υπουργείου Εξοπλισμών – θέση που δεν υπήρχε καν πριν από το 1939.

Το 1943 ο Speer είχε κατορθώσει να υπολείπεται μόνον του Χίτ-

λερ σε εξουσία. Θεωρητικώς, αλλά σε μεγάλο βαθμό και στην πράξη, είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να αποφασίζει ποιος θα παρήγε τι, σε ποια εργοστάσια, με ποια μέσα, από ποιες πρώτες ύλες και σε ποιες τιμές. Από την άποψη των κονδυλίων που διαχειριζόταν, αλλά και του ανθρώπινου δυναμικού που εργαζόταν για λογαριασμό του –περίπου 20.000.000 άνθρωποι, οι μισοί εξ αυτών ξένοι–, ο Speer είχε επισκιάσει πλήρως όλους τους άλλους υπουργούς, καθώς και τους αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεων.

Τα πράγματα δεν ήταν πολύ διαφορετικά στο στρατόπεδο των Συμμάχων. Η επιστράτευση του Στάλιν ήταν, ασφαλώς, εξίσου ανελέητη με αυτήν του Χίτλερ – ή και πολύ σκληρότερη, εάν ληφθεί υπόψη ότι η στάση του Σοβιετικού ηγέτη απέναντι στις γυναίκες της πατρίδας του δεν ήταν ευμενής. Η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ, μολοντί δεν έφθασαν σε τέτοιο σημείο, επέβαλαν αμφότερες αξιοσημείωτους περιορισμούς στην προσωπική ελευθερία. Στην Αμερική, ο αριθμός όσων εργάζονταν για λογαριασμό του FBI ή άλλων υπηρεσιών παρακολούθησης και κατασκόπευαν τους συναδέλφους τους στα εργοστάσια ανερχόταν σε εκατοντάδες χιλιάδες.

Ως εκ τούτου, στο εσωτερικό κάθε χώρας, οποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα ή πρωτοβουλία χαρακτηριζόταν αμέσως προδοτική ενέργεια. Ασφαλώς, ο πόλεμος περιόρισε την αξία της εξωτερικής πολιτικής. Η Γερμανία, από τη στιγμή κατά την οποία εισέβαλε στη Ρωσία, δεν μπορούσε παρά να επιδιώκει αρχικά να εξασφαλίσει τη βοήθεια μικρότερων ουδέτερων χωρών και αργότερα να τις πείσει να μη συνταχθούν με το μέρος των Συμμάχων. Παρομοίως, όταν ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ ανακοίνωσαν, το 1943, ότι στόχος τους ήταν η άνευ όρων παράδοση των εχθρών τους, η εξωτερική πολιτική, με τη συνήθη έννοια του όρου, έπαυσε να υφίσταται. Ο στόχος ήταν πλέον η συντριβή του εχθρού, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ούτε οι δοκιμασίες στο εσωτερικό των χωρών τους ούτε τα δεινά που επισωρεύονταν στο εχθρικό στρατόπεδο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρόβλεψη του Ludendorff ότι ο πόλεμος θα κατόρθωνε να ξεφύγει, όπως ήταν επιβεβλημένο, από τον πολιτικό έλεγχο και να αναλάβει τα ηνία επαληθεύθηκε από τα γεγονότα.

4.4. ΠΟΛΕΜΟΣ ΕΙΔΗΜΟΝΩΝ

Στο μεγαλύτερο διάστημα της ιστορίας ο πόλεμος υπήρξε μια σχετικώς απλή δραστηριότητα, καθώς οι άνθρωποι άφηναν κατά μέρος τις αβρότητες, έπαιρναν τα ξίφη τους και ορμούσαν στους αντιπάλους τους για να τους σφάξουν. Ακόμη και στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο, το 90% των στρατιωτών κάθε εμπόλεμης πλευράς

ήταν πεζοί και μάχονταν σώμα με σώμα. Ακόμη και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εκτός από ορισμένες υπηρεσίες όπως η σιδηροδρομική υπηρεσία, το Πυροβολικό και το Πολεμικό Ναυτικό, ελάχιστοι αξιωματικοί θεωρούσαν ότι ήταν αναγκαία μια εξειδικευμένη τεχνική εκπαίδευση. Όσο για την αντίληψη ότι θα μπορούσε να είναι χρήσιμη η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αυτή ήταν τόσο παράλογη, που ουδέποτε προβλήθηκε καν.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άλλαξε τα πάντα. Ο άνεμος της αλλαγής είχε γίνει ήδη αισθητός κατά την εικοσαετή ανακωχή, καθώς ιδρύθηκε το Βιομηχανικό Κολέγιο των Ενόπλων Δυνάμεων των ΗΠΑ, με σκοπό τη διευκόλυνση της σχέσης αλληλεπίδρασης μεταξύ των αξιωματικών και της οικονομίας – σε αυτή θα βασιζόνταν οι ένοπλες δυνάμεις για την κάλυψη οποιασδήποτε ανάγκης τους, σε περίπτωση που ξεσπούσε νέα σύρραξη.³⁷ Το παράδειγμα των ΗΠΑ ακολούθησαν, κατά το μάλλον ή ήττον, και άλλες χώρες. Μάλιστα, το 1939 λειτουργούσε στο Βερολίνο το λεγόμενο Wehrtechnische Universitaet, ένα τεχνικό-στρατιωτικό πανεπιστήμιο.

Τέσσερις τομείς, προπάντων, είχαν αναπτυχθεί σε τέτοιο σημείο, που ακόμη και οι πρωθυπουργοί, οι υπουργοί που ήταν υπεύθυνοι για τη διεξαγωγή του πολέμου στην ξηρά και τη θάλασσα, καθώς και οι ανώτατοι διοικητές, συχνά δεν μπορούσαν πλέον να τους κατανόησουν από μόνοι τους, αλλά αναγκάζονταν να προσφεύγουν σε εμπειρογνώμονες –πολλοί από αυτούς ήταν πολίτες– για συμβουλές. Ο πρώτος από τους εν λόγω τομείς ήταν αυτή καθαυτή η διαδικασία έρευνας και ανάπτυξης· ο δεύτερος, τα διαρκώς μεταβαλλόμενα και εξελισσόμενα όπλα και οπλικά συστήματα που είχε ως αποτέλεσμα η προαναφερθείσα διαδικασία· ο τρίτος, η επιχειρησιακή έρευνα, που αποσκοπούσε στην εξεύρεση της βέλτιστης χρήσης των όπλων και των οπλικών συστημάτων· και ο τέταρτος, ο τομέας της συλλογής πληροφοριών.

Όπως είπε κάποτε ο Τρότσκι, ο πόλεμος ανέκαθεν ήταν η ατμομηχανή της ιστορίας, μια και ανάγκαζε τους ανθρώπους που ήθελαν να επιβιώσουν να επινοούν ολοένα και καλύτερα όπλα. Παραδοσιακά, οι εφευρέσεις ήταν επινοήματα συγκεκριμένων προσώπων, γι' αυτό και έως τα τέλη του 19ου αιώνα υπήρχαν όπλα όπως το τουφέκι Chassepot και τα πολυβόλα Gatling και Maxim.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η διαδικασία έρευνας και ανάπτυξης άρχισε να θεσμοθετείται. Συγκροτήθηκαν ομάδες επιστημόνων και μηχανικών, που υπήχθησαν σε μια κεντρική διεύθυνση και άρχισαν να αναπτύσσουν δραστηριότητα. Στο πλαίσιο της αποστολής τους, οι ομάδες αυτές έπρεπε να εκτελούν πειράματα, να διατυπώνουν προτάσεις, να τις υποβάλλουν προς έγκριση στις αρμόδιες επιτροπές –αυτές αποτελούνταν από

επιστήμονες, μηχανικούς, στρατιωτικούς και αξιωματούχους– και να ζητούν κονδύλια για την υλοποίηση των σχεδίων τους.

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στο περιβάλλον πολλών πολιτικών και στρατιωτικών που κατείχαν ανώτερα αξιώματα συγκαταλέγονταν επιστημονικοί σύμβουλοι. Καθήκον των τελευταίων ήταν να κρίνουν, όσο το δυνατόν καλύτερα, ποιες από τις πολυάριθμες προτάσεις που υποβάλλονταν προς έγκριση ήταν δυνατόν να υλοποιηθούν, ποια σχέδια θα αποδεικνύονταν χρήσιμα και ποια θα ήταν εγκαίρως έτοιμα προς αξιοποίηση.

Η θέσπιση των προαναφερθέντων κινήτρων επέφερε ραγδαία τεχνολογική πρόοδο· ένα από τα σημαντικότερα τεχνολογικά πεδία ήταν το ραντάρ. Οι Βρετανοί, που καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 ήταν απορροφημένοι με την αεράμυνα, χρησιμοποίησαν πρώτοι το ραντάρ γι' αυτόν το σκοπό και κατασκεύασαν το πολύπλοκο επικοινωνιακό δίκτυο που ήταν απαραίτητο για το συντονισμό των ραντάρ τους με τη Διοίκηση Καταδιωκτικών. Οι Γερμανοί ήταν οι πρώτοι που αξιοποίησαν το ραντάρ στη θάλασσα. Και οι δύο πλευρές κατασκεύασαν αργότερα συσκευές που ήταν κατάλληλες για αεροσκάφη, οι μεν Βρετανοί για να δώσουν τη δυνατότητα στους πιλότους των βομβαρδιστικών να εντοπίζουν τους στόχους τους κατά τη διάρκεια της νύχτας, οι δε Γερμανοί για να εντοπίζουν τα βομβαρδιστικά και να τα καταρρίπτουν.

Οι Γερμανοί ήταν επίσης οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν ηλεκτρονικά ραδιοβοηθήματα, υπό μορφήν ηλεκτρονικών δεσμών που τα αεροσκάφη μπορούσαν να λαμβάνουν και να αξιοποιούν για να βρίσκουν τον προσανατολισμό τους. Οι Βρετανοί απάντησαν με τις δικές τους ηλεκτρονικές δέσμες, που αποσκοπούσαν στην παραπλάνηση των Γερμανών· ακολούθησαν εκατέρωθεν ατέλειωτα μέτρα και αντίμετρα, μια διαδικασία που ο Τσώρτσιλ, στα απομνημονεύματά του, χαρακτήρισε «πόλεμο των ειδημόνων».³⁸

Ωστόσο, το ραντάρ και τα ραδιοβοηθήματα ήταν μόνον ένα πολύ μικρό τμήμα του τεχνολογικού ανταγωνισμού. Άλλες συσκευές που οφείλουν την ύπαρξή τους, ή τουλάχιστον τη βεβαιωμένη ανάπτυξή τους, στον πόλεμο ήταν οι κινητήρες αεριώθησης, οι πυραυλοκινητήρες, τα βαλλιστικά βλήματα και οι υπολογιστές, εφευρέσεις που είχαν όλες μπροστά τους ένα λαμπρό μέλλον. Οι κινητήρες αεριώθησης εμφανίστηκαν πρώτη φορά στη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία λίγο πριν από το 1939. Τα πρώτα αεριωθούμενα μαχητικά αεροσκάφη κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου· ωστόσο, δεν έχει καταγραφεί αερομαχία ανάμεσα στο γερμανικό Me 262 Schwalbe και το βρετανικό Gloster Meteor.

Οι πυραυλοκινητήρες και τα βαλλιστικά βλήματα, καθώς και οι πρώτοι πύραυλοι Cruise, ήταν εφευρέσεις των Γερμανών. Η παρα-

γωγή του V1 ήταν οικονομική και εύκολη, αλλά ο εν λόγω πύραυλος ήταν δυνατόν να εξουδετερωθεί χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία εξαιτίας της σχετικά μικρής ταχύτητάς του. Ο πύραυλος V2 δεν ήταν δυνατόν να εξουδετερωθεί, αλλά το κόστος παραγωγής του ήταν τεράστιο από την άποψη του εργατικού δυναμικού, των πρώτων υλών και των μηχανολογικών απαιτήσεων.

Ο πύραυλος V1 έφερε μισό τόνο εκρηκτικών, ο V2 διπλάσια ποσότητα. Δεδομένου ότι αμφότεροι δεν ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν εναντίον στόχων με μέγεθος μικρότερο από αυτό μιας πόλης, είναι αμφίβολο εάν άξιζαν τα κονδύλια που διατέθηκαν για την παραγωγή τους.³⁹

Οι υπολογιστές αναπτύχθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία, όπου διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη συλλογή πληροφοριών από τις μυστικές υπηρεσίες, καθώς και στη Γερμανία και τις ΗΠΑ, όπου τα πρώτα μοντέλα μηχανικών υπολογιστών χρησιμοποιήθηκαν για τον υπολογισμό της τροχιάς των αντιαεροπορικών βλημάτων και για την ορθή σκόπευση των πυροβόλων. Οι Αμερικανοί, εξάλλου, ήταν αυτοί που κατασκεύασαν τον πρώτο ηλεκτρονικό υπολογιστή, ο οποίος δεν κατέστη δυνατόν να αξιοποιηθεί πριν από τη λήξη του πολέμου.

Οι αντίπαλοι παρακολουθούσαν πολύ προσεκτικά και μιμούνταν ο ένας τον άλλον, με αποτέλεσμα να υπερέχει τότε ο ένας και τότε ο άλλος. Ελάχιστα τεχνολογικά πλεονεκτήματα άντεξαν στη δοκιμασία του χρόνου· μάλιστα, κάποιες εφευρέσεις, όπως οι πυροσωλήνες προσέγγισης, κρατήθηκαν μυστικές μπροστά στο φόβο της αντιγραφής τους από τον εχθρό. Στα πρώτα στάδια του πολέμου, οι γερμανικές και οι ιαπωνικές δυνάμεις κατάφεραν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες τους από τεχνολογικής απόψεως· όμως, ιδίως οι ιαπωνικές προσπάθειες έρευνας και ανάπτυξης ανέκαθεν ήταν μάλλον περιορισμένου εύρους, κι έτσι οι Ιάπωνες δεν ήταν πλέον σε θέση, από το 1942 και μετά, να παρακολουθήσουν την τεχνολογική πρόοδο των εχθρών τους. Οι Γερμανοί, που βρίσκονταν σε καλύτερη θέση, κατάφεραν να παρακολουθήσουν τα περισσότερα επιτεύγματα των Συμμάχων στον τομέα των ηλεκτρονικών συσκευών και συστημάτων έως τα τέλη του πολέμου, αλλά και να καταστούν πρωτοπόροι ορισμένων τομέων της ηλεκτρονικής. Είναι αλήθεια ότι, αρχής γενομένης από το 1942, τα γερμανικά αεροσκάφη υπολείπονταν των αεροσκαφών των Συμμάχων –γεγονός που οδήγησε στην αυτοκτονία τον επικεφαλής της Διεύθυνσης Τεχνικού της Λουφτβάφε, Πτέραρχο Ernst Udet–, αυτό όμως οφειλόταν λιγότερο στην έλλειψη τεχνολογικής ικανότητας των Γερμανών και περισσότερο στο γεγονός ότι οι τελευταίοι είχαν στρέψει τις προσπάθειές τους στην ανάπτυξη των κινητήρων αερίωθσης και είχαν πα-

ραμελήσει τους υπόλοιπους τομείς. Τελικά, τα αεριωθούμενα αεροσκάφη των Γερμανών δεν άλλαξαν την έκβαση του πολέμου, μια και εμφανίστηκαν με μεγάλη καθυστέρηση και σε ανεπαρκή αριθμό.

Στην ξηρά και στη θάλασσα η κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική. Τα όπλα των γερμανικών χερσαίων δυνάμεων, ιδίως τα άρματα μάχης και τα πυροβόλα, ήταν εφάμιλλα εκείνων των Συμμάχων ή των Σοβιετικών. Ορισμένα, μάλιστα, από αυτά ήταν σαφώς ανώτερα και παρέμειναν στο οπλοστάσιο των ενόπλων δυνάμεων της Δυτικής Γερμανίας επί δεκαετίες μετά το 1945. Μολονότι δεν κατασκευάστηκαν άλλα πλοία επιφανείας μετά το 1942, ο Νταϊνιτς θα είχε τη δυνατότητα –εάν ο πόλεμος δεν τερματιζόταν το 1945– να αντιμετωπίσει τους Συμμάχους με μια εντελώς νέα γενιά υποβρυχίων, που ήταν ικανά να αναπτύσσουν πρωτοφανή για την εποχή εκείνη ταχύτητα σε κατάδυση. Το όλο ζήτημα αποσαφηνίζει με τον καλύτερο ίσως τρόπο το γεγονός ότι, κατά τα έτη 1945-1947, οι Αμερικανοί, οι Σοβιετικοί, οι Βρετανοί, ακόμη και οι Γάλλοι, αναζητούσαν Γερμανούς επιστήμονες, προκειμένου να τους ανακρίνουν και να τους στρατολογήσουν.⁴⁰

Αυτή καθαυτήν η βέλτιστη χρήση των νέων όπλων και τεχνολογιών αποτελούσε πρόβλημα. Στο παρελθόν, τέτοιου είδους ζητήματα είχαν αντιμετωπιστεί ως επί το πλείστον εμπειρικά και επί τη βάσει γενικών αρχών· την εποχή εκείνη αποτελούσαν πλέον αντικείμενα επιστημονικής έρευνας, με τη στενή έννοια του όρου. Μερικά από τα πρώτα πειράματα στον τομέα της επιχειρησιακής έρευνας είχαν πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου από μαθηματικούς όπως ο Frederick W. Lanchester, ο οποίος προσπάθησε να την εφαρμόσει στις αερομαχίες.⁴¹ Αρχής γενομένης από το 1939, άλλοι επιστήμονες –ορισμένοι από αυτούς, όπως ο Άγγλος Solly Zuckerman, προέρχονταν από μη αναμενόμενους επιστημονικούς κλάδους, όπως η ζωολογία– κλήθηκαν να δώσουν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως τα ακόλουθα: Πώς θα έπρεπε να οργανωθεί ένα σύστημα διοίκησης και ελέγχου των καταδιωκτικών που θα αναχαιτίζαν τα βομβαρδιστικά του εχθρού; Ποιος ήταν ο καλύτερος τρόπος συγκρότησης μιας νηοπομπής για το διάπλου του Ατλαντικού, ώστε να μειωθούν στο ελάχιστο οι πιθανότητες πραγματοποίησης επιτυχών επιθέσεων από τα υποβρυχία; Ποια θα έπρεπε να είναι η μέθοδος ρίψης των βομβών βυθού από τα αντιτορπιλικά που κατεδίωκαν τα υποβρυχία αυτά; Πώς ήταν δυνατόν να συνδυαστούν με τον καλύτερο τρόπο οι εκρηκτικές και οι εμπρηστικές βόμβες των αεροσκαφών, προκειμένου να καταστραφεί μια πόλη;

Όσοι δεν ήταν επιστήμονες δυσκολεύονταν να κατανοήσουν τις

ατέλειωτες, συχνά ιδιαίτερα σύνθετες νέες συσκευές και τεχνικές. Ωστόσο, αισθάνονταν ακόμη μεγαλύτερη αμηχανία μπροστά στον κόσμο των μυστικών υπηρεσιών, τον κόσμο της κατασκοπίας και της αντικατασκοπίας. Ασφαλώς, κατά μία έννοια, καμία από τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι εμπόλεμοι δεν ήταν εντελώς νέα· από τους κατασκόπους (και τους διπλούς πράκτορες) έως την ανάκριση αιχμαλώτων, την κρυπτογράφηση και την αποκρυπτογράφηση, όλες οι μέθοδοι είχαν εφαρμοστεί τουλάχιστον από την εποχή του Ιουλίου Καίσαρος.

Εντούτοις, η διεξαγωγή εκτεταμένων επιχειρήσεων από ευέλκτα στρατιωτικά σώματα, το εξέχον χαρακτηριστικό των ενόπλων συγκρούσεων στον 20ό αιώνα, θα ήταν αδύνατη χωρίς τον ασύρματο. Όμως, τα μηνύματα που μεταδίδονταν μέσω ασυρμάτου ήταν δυνατόν να υποκλαπούν με ευκολία, γι' αυτό και ήταν επιτακτική ανάγκη η ανακάλυψη γρήγορων, εύχρηστων και αξιόπιστων μεθόδων κρυπτογράφησης και αποκρυπτογράφησης μηνυμάτων. Ως εκ τούτου, τη δεκαετία του 1920 σημειώθηκαν οι πρώτες απόπειρες κατασκευής ηλεκτρομηχανικών συσκευών που θα καθιστούσαν ασφαλή τη μετάδοση μηνυμάτων. Οι εν λόγω συσκευές, που αποτελούσαν εφευρέσεις εμπορικών οίκων, αγοράστηκαν αργότερα από το στρατό, όπου συνέχισαν να εξελίσσονται.

Η πλέον διαβόητη συσκευή κρυπτογράφησης –εξαιτίας της αποτυχίας της να διαφυλάξει τη μυστικότητα των μηνυμάτων που μεταδίδονταν– ήταν η γερμανική Enigma, μια μηχανική κατασκευή που έμοιαζε με γραφομηχανή και μετέτρεπε αυτομάτως, με τη βοήθεια πολύπλοκων μηχανικών και ηλεκτρονικών μέσων, το εύληπτο κείμενο σε ασυναρτησίες, που ήταν δυνατόν να αποκρυπτογραφηθούν αργότερα από το δέκτη του μηνύματος που χρησιμοποιούσε μια παρόμοια μηχανική κατασκευή. Η συσκευή που απέκτησε τη μεγαλύτερη φήμη χάρη στο γεγονός ότι κατάφερε να σπάσει τον κώδικα κρυπτογραφίας της Enigma ήταν η βρετανική Ultra. Από ορισμένες απόψεις, τόσο η κακή φήμη της Enigma όσο και η εξαιρετικά καλή φήμη της Ultra ήταν υπερβολικές.⁴² Κι αυτό δε σημαίνει ότι η συσκευή Ultra δε συνέβαλε στη νίκη –κάτι που ασφαλώς έκανε, βοηθώντας τις νηοπομπές των Συμμάχων να αποφύγουν τα υποβρύχια που τις απειλούσαν στα ταξίδια τους και αποκαλύπτοντας λεπτομέρειες για τις νηοπομπές του Άξονα που ταξίδευαν στη Μεσόγειο–, αλλά ότι η εν λόγω συσκευή ήταν απλώς μία από τις πολλές τέτοιου είδους μηχανικές κατασκευές της εποχής εκείνης. Το 1939 οι σημαντικότερες εμπόλεμες δυνάμεις διέθεταν, χωρίς καμία εξαίρεση, συσκευές κατάλληλες για την κρυπτογράφηση των μηνυμάτων που μεταδίδονταν μέσω ασυρμάτου, αν και ορισμένες από αυτές ήταν σαφώς καλύτερες από άλλες. Συγχρόνως, όλες οι σημα-

ντικότερες εμπόλεμες δυνάμεις διέθεταν υπηρεσίες –πολλές από αυτές είχαν τις ρίζες τους στα φημισμένα μυστικοσυμβούλια του 18ου αιώνα– που ειδικεύονταν στην υποκλοπή μηνυμάτων, στην αποκρυπτογράφησή τους και στη μετατροπή τους σε πληροφορίες που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν οι ιθύνοντες. Οι πάντες διάβαζαν τα μηνύματα των εχθρών τους (αλλά και των συμμάχων τους, κάτι που συχνά ήταν εξίσου σημαντικό!). Παραδείγματος χάριν, ενόσω οι Βρετανοί έσπαζαν τον κώδικα κρυπτογραφίας του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού, η λεγόμενη B-Dienst (Beobachtungsdienst), η Υπηρεσία Αποκρυπτογράφησης του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού, έπραττε το ίδιο σε βάρος των αντιπάλων της.⁴³

Από την άλλη πλευρά, πολλά από τα σημαντικότερα μηνύματα αποστέλλονταν μέσω τηλεγράφου και δεν ήταν δυνατόν να υποκλαπούν – παραδείγματος χάριν, η αλληλογραφία Τσώρτσιλ-Ρούσβελτ, οι διαταγές του Στάλιν και οι κατευθυντήριες οδηγίες του Χίτλερ· απ' ό,τι φαίνεται, κανένα από τα έγγραφα αυτά δεν έπεσε ποτέ στα χέρια του εχθρού. Σε ένα κατώτερο επίπεδο, η τηλεγραφική σύνδεση της Χαβάης με τις νήσους Midway ήταν ένας καθοριστικός παράγοντας για τη νίκη των Ηνωμένων Πολιτειών στη ναυμαχία του Midway – κι αυτή, ασφαλώς, δεν είναι η μόνη περίπτωση που θα μπορούσαμε να παραθέσουμε. Ακόμη κι όταν τα μηνύματα μεταδίδονταν μέσω συστημάτων ασύρματης επικοινωνίας και υποκλέπτονταν, τα αποτελέσματα δεν ήταν πάντοτε άκρως σημαντικά, ενώ πολλά μηνύματα ήταν εντελώς ασήμαντα. Τα προβλήματα αυξάνονταν από το γεγονός ότι κάθε εμπόλεμη δύναμη χρησιμοποιούσε πολλούς διαφορετικούς κώδικες κρυπτογραφίας ανά πάσα στιγμή: έναν για την ανώτατη διοίκηση, παραδείγματος χάριν, έναν άλλον για κάθε κλάδο, συχνά δε έναν για κάθε όπλο και έναν για κάθε θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων. Οι πάντες άλλαζαν τους κώδικες κρυπτογραφίας πολύ συχνά. Η ύπαρξη πολλών διαφορετικών κωδικών κρυπτογραφίας ανά πάσα στιγμή σήμαινε πως η εικόνα που σχημάτιζαν οι μυστικές υπηρεσίες σπανίως ήταν σχεδόν πλήρης. Οι συχνές αλλαγές προκαλούσαν συχνά καθυστερήσεις ημερών, εβδομάδων ή ακόμη και μηνών μέχρι να αρχίσει εκ νέου η ροή πληροφοριών, ενώ κάποιες φορές συνεπάγονταν τη μόνιμη διακοπή της ροής πληροφοριών. Ακόμη και σε περιόδους κατά τις οποίες υπήρχε ροή πληροφοριών, σημειώνονταν συχνές καθυστερήσεις, γεγονός που σήμαινε ότι ένα τμήμα τουλάχιστον του αποκρυπτογραφημένου υλικού έχανε εν μέρει τουλάχιστον την αξία του. Σε άλλες περιπτώσεις, όταν όλα εξελίσσονταν ομαλά, αυτοί που ήταν υπεύθυνοι για την κατανόηση του περιεχομένου του μηνύματος δεν κατόρθωναν να ανταποκριθούν στην αποστολή τους.

Όλα αυτά συνέθεταν έναν απίστευτα πολύπλοκο, ποικιλόμορφο

κόσμο. Περικυκλωμένοι από χιλιόμετρα αγκαθωτού συρματοπλέγματος, μαθηματικοί, σκακιστές υψηλού επιπέδου, γλωσσολόγοι και ειδικοί από το χώρο του πολιτισμού, όλοι υπό τον αναπόφευκτο έλεγχο του προσωπικού ασφαλείας, ανταγωνίζονταν πνευματικά τον εχθρό. Επεδίωκαν να αποτρέψουν τη διαρροή των δικών τους απόρρητων πληροφοριών επινοώντας καλύτερες μεθόδους κρυπτογραφίας· επίσης, επιχειρούσαν να αποκαλύψουν τις απόρρητες πληροφορίες του εχθρού και έκαναν ό,τι μπορούσαν για να τον παραπλανήσουν σχετικά με τα διαθέσιμα μέσα, τις κινήσεις των στρατιωτικών δυνάμεων και τις προθέσεις του δικού τους στρατοπέδου. Παραδείγματος χάριν, ενόσω προετοιμαζόνταν για την απόβαση στη Νορμανδία την άνοιξη του 1944, οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί χρησιμοποίησαν επιτυχώς διάφορα μέσα, ώστε να δώσουν στους Γερμανούς την εντύπωση πως ένα ολόκληρο στράτευμα προετοιμαζόταν για απόβαση στο Pas de Calais. Εντούτοις, το σχέδιο αυτό των Συμμάχων δεν ήταν παρά ένα τμήμα του κόσμου των μυστικών υπηρεσιών, όπου σημασία δεν είχαν οι σφαίρες, αλλά οι πληροφορίες. Ήταν ένα σχέδιο με το οποίο οι Σύμμαχοι κατάφεραν να παραπλανήσουν επί εβδομάδες τον Χίτλερ.

Η έκβαση των πολέμων κρίνεται από το συνδυασμό ποιότητας και ποσότητας, πληροφοριών και ωμής βίας. Είναι αμφίβολο εάν οποιοδήποτε υφιστάμενο ή μελλοντικό μαθηματικό μοντέλο θα μπορέσει να λάβει υπόψη όλους αυτούς τους διαφορετικούς παράγοντες, να τους συσχετίσει και να δώσει την αρμόζουσα βαρύτητα σε καθέναν από αυτούς. Όπως έχω υποστηρίξει και αλλού, εάν γίνει διαθέσιμο ένα τέτοιο μοντέλο, τότε είναι πολύ πιθανόν να παύσει να υφίσταται ο ίδιος ο πόλεμος· στο κάτω-κάτω, μια αντιπαράθεση –πόσω μάλλον μια θανάσιμη αντιπαράθεση, όπως ο πόλεμος– δεν έχει νόημα, εάν το αποτέλεσμά της είναι καθορισμένο εκ των προτέρων.⁴⁴ Ως εκ τούτου, είναι αδύνατον να καθορίσουμε το ρόλο που διαδραμάτισαν οι απόρρητες νέες τεχνολογίες, νέες μέθοδοι και νέες πηγές πληροφοριών. Για τους εμπολέμους του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι παράγοντες αυτοί ήταν άκρως καθοριστικοί για την επιτυχία, και η πολεμική προσπάθειά τους αντανάκλασε την πεποίθηση αυτήν. Ιδίως στα πρώτα στάδια του πολέμου, η υπεροχή στη συλλογή πληροφοριών, στα στρατιωτικά δόγματα, στην εκπαίδευση και στους ηγέτες μπορούσε να κάνει τη διαφορά, και την έκανε.

Αργότερα τα πράγματα άλλαξαν. Αρχής γενομένης από το 1943, η αμερικανική υπεροχή, ποσοτική και ποιοτική, έναντι της Ιαπωνίας ήταν αναμφίβολα συντριπτική. Κατά τη διάρκεια των μαχών για τις Φιλιππίνες, παραδείγματος χάριν, οι ιαπωνικές απώλειες ήταν δεκαπενταπλάσιες των αμερικανικών.⁴⁵ Αντίθετα, οι Γερμανοί, από

ποιοτικής απόψεως, βρίσκονταν σε πολύ καλύτερη θέση για να τα καταφέρουν. Η σοβιετική υπερδύναμη υπήρξε ο πλέον καθοριστικός παράγοντας της ήττας τους· τρεις στους τέσσερις νεκρούς Γερμανούς στρατιώτες έχαναν τη ζωή τους στο Ανατολικό Μέτωπο.

Σε κάθε περίπτωση, από το ύψιστο σημείο επέκτασης της κυριαρχίας του Άξονα έως τον τερματισμό του πολέμου μεσολάβησαν τρία βασανιστικά χρόνια συγκρούσεων πρωτοφανούς κλίμακας. Εν τέλει, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν πόλεμος φθοράς.

4.5. Ο ΚΛΟΙΟΣ ΣΦΙΓΓΕΙ

Σε οποιαδήποτε μορφή πολέμου μεταξύ στρατιωτικών συνασπισμών, απαραίτητη προϋπόθεση για τη νίκη είναι η πολιτική ενότητα και το κοινό σύστημα διοίκησης. Την περίοδο 1939-1945 οι Σύμμαχοι πληρούσαν την προϋπόθεση αυτή σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τις χώρες του Άξονα. Δεδομένης της μεταξύ τους γεωγραφικής απόστασης, η συνεργασία της Ιαπωνίας και των Ευρωπαίων συμμάχων της μοιραία ήταν χωρίς αμφιβολία χαλαρή. Το πρόβλημα έγινε μεγαλύτερο λόγω του γεγονότος ότι το Τόκιο, αντί να επιτεθεί στα νώτα της ΕΣΣΔ, χάραξε τη δική του στρατηγική πορεία· κατ' αυτόν τον τρόπο, πιθανώς επέσπευσε –ή και προκάλεσε ακόμη– την είσοδο της Αμερικής στον πόλεμο.

Το 1942 οι εταίροι του Άξονα εξέταζαν το ενδεχόμενο να εξαπολύσουν από κοινού επίθεση εναντίον της Ινδίας. Ωστόσο, ούτε η Γερμανία (η Ιταλία ήταν αμελητέα δύναμη) ούτε η Ιαπωνία διέθεταν την αναγκαία υλικοτεχνική υποδομή για μια τέτοια γιγαντιαία κυκλωτική κίνηση, κι έτσι δεν έφθασαν ποτέ ούτε καν στο στάδιο του σχεδιασμού της επιχείρησης.

Στο μεταξύ, στην Ευρώπη, οι Γερμανοί και οι Ιταλοί ποτέ δεν οργάνωσαν ένα κοινό σύστημα διοίκησης. Αντ' αυτού, βασιζόνταν σε αξιωματικούς-συνδέσμους. Ο σημαντικότερος από αυτούς ήταν ο Γερμανός στρατιωτικός ακόλουθος στη Ρώμη· μόνο στο θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων της Βόρειας Αφρικής υπήρχε ένα είδος κοινής διοικητικής ιεραρχίας. Ο ίδιος ο Χίτλερ θεωρούσε προσωπικό «φίλο» του τον Μουσολίνι, το μόνο Ρωμαίο ανάμεσα σε κοινούς Ιταλούς, όπως είπε κάποτε. Σαν ήρωας της μυθολογίας, ορκίστηκε να του συμπαρασταθεί έως το τέλος· κατά μία έννοια, κράτησε το λόγο του. Ωστόσο, στα κατώτερα κλιμάκια η συνεργασία συνυπήρχε με τις τριβές. Με την πάροδο του χρόνου, πολλοί υψηλόβαθμοι Γερμανοί έφθασαν να θεωρούν την Ιταλία τροχοπέδη στη δική τους πολεμική προσπάθεια – κάποια στιγμή, μάλιστα, υποψιάστηκαν

ότι οι σύμμαχοί τους, συμπεριλαμβανομένου προπάντων του Βασιλικού Οίκου, άφηναν να διαρρεύσουν μυστικά στους Βρετανούς. Από την πλευρά των Ιταλών, πολλοί κατηγορούσαν τον Μουσολίνι, αφενός επειδή είχε εμπλακεί στον πόλεμο και αφετέρου επειδή δεν είχε επιλέξει το κατάλληλο στρατόπεδο.

Ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ κατάφεραν να οικοδομήσουν μια καλή προσωπική σχέση, η οποία ξεκίνησε πριν από την είσοδο των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο και διήρκεσε έως τους τελευταίους μήνες του πολέμου. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας για τις αποβάσεις στη Βόρεια Αφρική συγκροτήθηκε μια κοινή διοίκηση, το Ανώτατο Αρχηγείο της Εκστρατευτικής Δύναμης των Συμμάχων (SHAEF, Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces), που λειτούργησε ικανοποιητικά από πάσης πλευράς. Ασφαλώς, οι Βρετανοί θεωρούσαν τους Αμερικανούς εξαδέλφους τους αλαζόνες και αυταρχικούς —“overpaid, oversexed, and over here” έλεγαν χαρακτηριστικά οι Βρετανοί—, ενώ οι Αμερικανοί συχνά υποψιάζονταν ότι οι πανούργοι σύμμαχοί τους επιχειρούσαν να τους παραπλανήσουν. Από την άλλη πλευρά, ο Στρατηγός Αϊζενχάουερ, ως διοικητής του SHAEF, εξέδωσε κάποια στιγμή μια κατευθυντήρια οδηγία σύμφωνα με την οποία δεν είχε καμία αντίρρηση να αλληλοαποκαλούνται οι υφιστάμενοί του «μπάσταρδοι», αλλά θα είχε αντίρρηση να αναφέρεται κανείς με τη λέξη αυτήν στους Αμερικανούς ή στους Βρετανούς εν γένει.

Οι σχέσεις με τον Στάλιν ήταν δυσκολότερες, η δε συνεργασία μαζί του δεν υπήρξε ποτέ στενή. Μερικές φορές οι Σοβιετικοί έδιναν την εντύπωση ότι έπαιζαν εσκεμμένα το παιχνίδι της γάτας με το ποντίκι, άλλοτε δείχνοντας φιλική διάθεση και άλλοτε αρνούμενοι να συνεργαστούν. Πολλά από τα προβλήματα οφείλονταν στο γεγονός ότι είχε καθυστερήσει το άνοιγμα του Δεύτερου Μετώπου στην Ευρώπη. Επιπλέον, αυτή καθαυτήν η ανάγκη συνεργασίας με την ΕΣΣΔ αποτέλεσε αιτία διαφωνιών μεταξύ των Δυτικών συμμάχων, καθώς ο Τσώρτσιλ είχε πολύ περισσότερες επιφυλάξεις για τον Στάλιν απ' ό,τι ο Ρούσβελτ. Εντούτοις, οι διαφωνίες αυτές δεν προκάλεσαν τη διάσπαση της συμμαχίας όσο διήρκεσε ο πόλεμος. Αντίθετα, ορισμένες φορές επιτεύχθηκε πραγματική συνεργασία (παραδείγματος χάριν, όταν οι Σοβιετικοί πραγματοποίησαν την επίθεσή τους το καλοκαίρι του 1944 παράλληλα με την απόβαση στη Νορμανδία, αλλά και όταν καθοριστικής σημασίας εφόδια των Συμμάχων έφθασαν στα χέρια των Σοβιετικών).

Το καλοκαίρι του 1942 ξεκίνησε με μια ακόμη γερμανική επίθεση στη Ρωσία, η οποία συνδυάστηκε με μια γιγαντιαία κυκλωτική κίνηση στην Ουκρανία. Ακολούθησε μια ταχεία, σχεδόν αναίμακτη καταδίωξη των σοβιετικών δυνάμεων, που έφερε τη Βέρμαχτ έως

το Στάλινγκραντ. Από επιχειρησιακής απόψεως, επρόκειτο για ένα σπουδαίο επίτευγμα. Όμως, σε επίπεδο στρατηγικής, όπως φάνερωνε ο μικρός αριθμός Σοβιετικών αιχμαλώτων, δεν είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα. Η Βέρμαχτ, έχοντας υποστεί βαριές απώλειες κατά τη διάρκεια του χειμώνα, δεν ήταν πλέον σε θέση να καταβάλει τη Σοβιετική Ένωση, που είχε επιστρατεύσει όλες της τις δυνάμεις. Μετά την αποτυχημένη επίθεση στο Κουρσκ, τον Ιούλιο του 1943, η Βέρμαχτ δεν ήταν πλέον ικανή να εξαπολύσει μια επίθεση μεγάλης κλίμακας, πολλώ δε μάλλον από τη στιγμή κατά την οποία οι αποβάσεις των Συμμάχων αρχικά στη Βόρεια Αφρική και αργότερα στη Σικελία και στην Ιταλία ανάγκασαν τον Χίτλερ να μεταφέρει δυνάμεις από το Ανατολικό Μέτωπο, για να βοηθήσει το σύμμαχό του. Στα τέλη του 1943 οι Σοβιετικοί, χάρη στη συντριπτική υπεροχή τους σε όλα τα όπλα, από το Πεζικό έως τα Τεθωρακισμένα και το Πυροβολικό, είχαν ανακαταλάβει τα δύο τρίτα των εδαφών που είχαν χάσει το 1941.

Ο πόλεμος αυτός υπήρξε ο πλέον άγριος στο διάβα του χρόνου. Ασφαλώς, ο Χίτλερ είχε κατά νουν έναν κατακρηστικό πόλεμο, προκειμένου να επιτύχει την εξάλειψη του μπολσεβικισμού, τη μόνιμη κατοχή μεγάλου τμήματος της Ρωσίας, έως τα Ουράλια, και την εξόντωση όλων όσων θα προέβαλλαν αντίσταση. Για να επιτύχει στους στόχους του, είχε επιδοθεί επί σειράν ετών σε προπαγανδιστικά κηρύγματα φυλετικού μίσους. Λίγο πριν από την εισβολή των γερμανικών δυνάμεων στη Σοβιετική Ένωση είπε στους στρατηγούς του χωρίς περιστροφές ότι δε θα έπρεπε να εφαρμοστούν ούτε οι όροι της Σύμβασης της Γενεύης ούτε οποιοσδήποτε άλλες «ιπποτικές» αντιλήψεις.⁴⁶ Η ΕΣΣΔ, από την πλευρά της, δεν είχε υπογράψει τη σύμβαση, και η πρόταση του Στάλιν, λίγον καιρό μετά την έναρξη των εχθροπραξιών, να γίνουν σεβαστοί οι όροι της έμεινε αναπάντητη. Οι επιπτώσεις έγιναν αντιληπτές από όλους.

Και οι δύο πλευρές πολέμησαν με τρομερή αγριότητα, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, όπως στο Στάλινγκραντ. Ολόκληροι σχηματισμοί αφανίστηκαν, όχι μόνο μια φορά, αλλά κατ' επανάληψη.⁴⁷ Και οι δύο πλευρές δολοφονούσαν αμέσως ορισμένες κατηγορίες αιχμαλώτων, όπως πολιτικούς κομισάριους ή άνδρες των SS. Αμφότερες συγκέντρωσαν εκατομμύρια αιχμαλώτους σε στρατόπεδα, όπου οι τελευταίοι είτε πέθαιναν από το κρύο και την πείνα—καταγράφηκαν φαινόμενα κανιβαλισμού από Σοβιετικούς αιχμαλώτους πολέμου— είτε υποχρεώνονταν να δουλέψουν κάτω από φρικτές συνθήκες, με αποτέλεσμα να επιβιώσουν ελάχιστοι. Τα μεμονωμένα εγκλήματα πολέμου, είτε κατά τη διάρκεια ανακρίσεων είτε εξαιτίας του μίσους και μόνον που υπήρχε μεταξύ των δύο πλευρών, αφθονούσαν.

Όλες αυτές οι φρικαλεότητες οξύνονταν από τις θηριωδίες σε βάρος του άμαχου πληθυσμού. Οι Γερμανοί τουφέκιζαν και φόνευαν σε θαλάμους αερίων τους Εβραίους, αφάνιζαν ολόκληρα χωριά που ήταν ύποπτα για υπόθαλψη «παρτιζάνων» και επιχειρήσαν βάσει σχεδίου να οδηγήσουν στη λιμοκτονία τον πληθυσμό της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Με τη σειρά τους, όταν εισέβαλαν στη Γερμανία, οι Σοβιετικοί προέβησαν σε αντίποινα, βιάζοντας σχεδόν κάθε γυναίκα ηλικίας από δέκα έως εξήντα ετών.⁴⁸ Συγκριτικά, ήταν λίγα τα θύματα που προξένησε η δράση ειδικών μονάδων, όπως ήταν η σοβιετική NKVD και η γερμανική SD (Sicherheitdienst, Υπηρεσία Ασφαλείας), μεταξύ των ανδρών των δικών τους ενόπλων δυνάμεων και των αμάχων που κατηγορήθηκαν για εγκλήματα ή ήταν ύποπτοι προδοσίας. Εντούτοις, οι νεκροί ανέρχονταν χωρίς αμφιβολία σε δεκάδες, ίσως και εκατοντάδες, χιλιάδες.

Το 1943, όπως και κατά τα έτη 1944-1945, οι μεγάλης κλίμακας σοβιετικές επιθέσεις ξεκινούσαν συνήθως με καταγιισμό πυρών πυροβολικού και σφοδρές αεροπορικές επιθέσεις. Είναι αλήθεια ότι η Σοβιετική Πολεμική Αεροπορία δε διέθετε βαρέα βομβαρδιστικά, ούτε έγινε ποτέ πολύ καλή στις επιχειρήσεις αεροπορικού αποκλεισμού. Ωστόσο, παρείχε αποτελεσματική εγγύς αεροπορική υποστήριξη στις χερσαίες σοβιετικές δυνάμεις, πολλώ δε μάλλον εφόσον οι καλύτεροι πιλότοι καταδιωκτικών της Λουφτβάφε ήταν απορροφημένοι με την υπεράσπιση του γερμανικού εναέριου χώρου. Τους βομβαρδισμούς και τις αεροπορικές επιθέσεις ακολουθούσαν εξίσου μεγάλες επιθέσεις ανδρών του Πεζικού του Κόκκινου Στρατού· οι Σοβιετικοί πεζικάριοι έβγαζαν πολεμικές κραυγές και, εάν είναι αληθή όσα έχουν καταγραφεί στα απομνημονεύματα Γερμανών στρατηγών, ήταν συχνά μεθυσμένοι.

Οι τεθωρακισμένες μεραρχίες του Κόκκινου Στρατού –τα χαμηλού κόστους, ατελούς κατασκευής, αλλά αξιόπιστα και αποτελεσματικά άρματα μάχης T-34 αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά τους– αξιοποιούσαν κάθε ρήγμα του μετώπου και εξορμούσαν στα μετόπισθεν των Γερμανών. Με αυτόν τον τρόπο, οι Σοβιετικοί προξένησαν το καλοκαίρι του 1944 την κατάρρευση της Ομάδας Στρατιών Κέντρου, του μεγαλύτερου γερμανικού σχηματισμού στο Ανατολικό Μέτωπο.

Όπως και κατά τα έτη 1917-1918, οι Γερμανοί άνοιξαν χαρακώματα και σχημάτισαν γραμμές άμυνας σε βάθος, καταλαμβάνοντας συχνά ολόκληρα χωριά, όπου δημιουργούσαν αμυντικές θέσεις με ισχυρή οχύρωση και καλό καμουφλάρισμα. Οι οχυρές αυτές θέσεις τούς έδιναν τη δυνατότητα να οργανώσουν τη στατική άμυνά τους, αλλά και χρησίμευαν ως ορμητήριο για αντεπιθέσεις· επρόκειτο για μια μορφή πολέμου στην οποία οι Γερμανοί υπερετερούσαν των Σο-

βιητικών, χάρη στην εν γένει εξαιρετη εκπαίδευση, τη μεγάλη ευελιξία και τον καλό συντονισμό των δυνάμεών τους.

Οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν πολλούς αυτοκινούμενους καταστροφείς αρμάτων, ένα οπλικό σύστημα που ήταν λιγότερο δαπανηρό από το άρμα μάχης σε ό,τι αφορούσε την παραγωγή του και διέθετε βαρύτερο πυροβόλο. Αρχικά, οι αυτοκινούμενοι καταστροφείς αρμάτων, τους οποίους οι Γερμανοί ονόμαζαν πυροβόλα εφόδου (*Sturmartillerie*), παρείχαν πυρά υποστηρίξεως στο επιτιθέμενο πεζικό. Όμως, ήταν εξίσου χρήσιμοι και στην άμυνα, δεδομένου ότι οι Γερμανοί μπορούσαν εύκολα να τους κρύψουν και να τους μετακινήσουν από τη μια θέση στην άλλη με πολύ μεγαλύτερη ευχέρεια από τα ρυμουλκούμενα αντιαρματικά πυροβόλα.

Έως τους τελευταίους μήνες του πολέμου η τακτική της Βέρμαχτ ήταν ανώτερη εκείνης του Κόκκινου Στρατού, με αποτέλεσμα να είναι συχνά πολύ μεγαλύτερες οι σοβιετικές από τις γερμανικές απώλειες. Ωστόσο, οι Γερμανοί αναγκάστηκαν τελικά να υποχωρήσουν· ο Κόκκινος Στρατός υποχρεώθηκε στην πραγματικότητα να ανακόψει –και μάλιστα προσωρινά– την προέλασή του για λόγους που σχετιζόνταν με την παροχή υποστήριξης διοικητικής μορφής και μόνον.

Το Νοέμβριο του 1942 οι Σύμμαχοι εισέβαλαν στη Βορειοδυτική Αφρική. Οδηγήθηκαν στην απόφαση αυτήν αφενός επειδή ο Ρούσβελτ θεωρούσε αναγκαίο να δείξει στους Αμερικανούς ψηφοφόρους ότι υπήρχε στρατιωτική δραστηριότητα και αφετέρου για λόγους στρατηγικής. Την εποχή εκείνη οι Αμερικανοί διοικητές, ακόμη περισσότερο δε οι Βρετανοί διοικητές, ήταν πεπεισμένοι ότι θα έπρεπε να περάσει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα έως ότου ολοκληρωθούν οι απαραίτητες προετοιμασίες για τη σύγκρουση με τις κύριες δυνάμεις της Βέρμαχτ στη Γαλλία.

Παρά την αρχική αντίσταση, η εξουδετέρωση των γαλλικών στρατευμάτων της κυβέρνησης του Βισύ στο Μαρόκο και την Αλγερία δεν αποδείχθηκε ιδιαίτερα δυσχερής. Η σύγκρουση με τις 250.000 Γερμανούς στρατιώτες στην Τυνησία ήταν ένα διαφορετικό ζήτημα, και χρειάστηκαν αρκετοί μήνες πολύ σκληρών μαχών για να επιτευχθεί ο στόχος των Συμμάχων. Ωστόσο, από την αρχή έως το τέλος, οι Γερμανοί δεν είχαν καμία ελπίδα επιτυχίας· τα νώτα τους απειλούνταν από την 8η Στρατιά του Μοντγκόμερι που ερχόταν από τη Λιβύη, ενώ τα πλοία τους που μετέφεραν τα αναγκαία εφόδια βυθίζονταν καθώς προσπαθούσαν να διαπλεύσουν τη Μεσόγειο. Επρόκειτο αναμφίβολα για εκείνη την πολεμική αναμέτρηση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην οποία περισσότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη η ποσότητα υπερίσχυσε της ποιότητας.

Αντίστοιχη εξέλιξη με εκείνη της επιχείρησης των Συμμάχων

στην Τυνησία είχαν οι επιχειρήσεις τους στη Σικελία και στην Ιταλία.⁴⁹ Στη Σικελία, οι Γερμανοί προέβλεπαν σθεναρή αντίσταση και αναγκάστηκαν να παραδεχθούν την ήττα τους μόνον όταν ο Αμερικανός Στρατηγός Τζωρτζ Πάτον τούς περικύκλωσε διά ξηράς και διά θαλάσσης. Παρά ταύτα, κατάφεραν να απεγκλωβίσουν τους περισσότερους στρατιώτες τους, αλλά και να περισώσουν μεγάλο μέρος του εξοπλισμού τους.

Σύμφωνα με τον αρχικό επιχειρησιακό σχεδιασμό του Τσώρτσιλ, οι εισβολές στη Σικελία και στην Ιταλία θα ανάγκαζαν τους Γερμανούς να μεταφέρουν δυνάμεις από τη βορειοδυτική Γαλλία, όπου ο ίδιος και οι Αμερικανοί ήλπιζαν να πραγματοποιήσουν αργότερα απόβαση. Τελικά, συνέβη το αντίθετο: η επιχείρηση χρειάστηκε περισσότερους Άγγλους και Αμερικανούς στρατιώτες απ' ό,τι είχε υπολογιστεί. Το ορεινό ανάγλυφο της Ιταλίας παρείχε στους αμυνομένους αμέτρητες οχυρές θέσεις, ενώ υπήρχαν πολλοί οριοειδείς ποταμοί, τους οποίους οι δυνάμεις των Συμμάχων ήταν υποχρεωμένες να διαβούν αρκετές φορές. Από την άλλη πλευρά, το εδαφικό ανάγλυφο της Ιταλίας σπανίως επέτρεπε να αναπτυχθούν μεγάλες τεθωρακισμένες δυνάμεις, ενώ εκμηδένιζε ή, τουλάχιστον, περιόριζε το πλεονέκτημα των Συμμάχων στους αιθέρες – η αεροπορική υπεροχή τους θα ήταν συντριπτική, εάν η Ιταλία ήταν χώρα με ομαλό ανάγλυφο. Τα δεδομένα αυτά δεν άλλαξαν ούτε ύστερα από την απόφαση της Ιταλίας να περάσει στο εχθρικό στρατόπεδο το Σεπτέμβριο του 1943 ούτε έπειτα από τις δύο προσπάθειες των Συμμάχων να υπερφαλαγγίσουν τους Γερμανούς, με αποβιατικές επιχειρήσεις που πραγματοποίησαν στα μετόπισθεν αυτών, στο Salerno και στο Anzio.

Μολονότι οι μάχες ήταν πολύ σκληρές, στις επιχειρήσεις αυτές, ως επί το πλείστον, οι εμπόλεμοι δεν προέβλεψαν σε ωμότητες μεγάλης κλίμακας, που ήταν χαρακτηριστικές του ρωσο-γερμανικού πολέμου. Ο «στρατηγικός» βομβαρδισμός των γερμανικών πόλεων, που ξεκίνησε την ίδια περίοδο, ήταν ένα διαφορετικό ζήτημα. Ακόμη κι αν αληθεύει ο ισχυρισμός⁵⁰ ότι ο Τσώρτσιλ ήταν ο πρώτος που διέταξε να βομβαρδιστεί εκ προθέσεως άμαχος πληθυσμός, στο πλαίσιο ενός σχεδίου για την ελάττωση της πίεσης στη Διοίκηση Καταδιωκτικών, σε καμιά περίπτωση δε θα έπρεπε κανείς να παραβλέψει τα δεινά που είχαν ήδη υποστεί από τη Λουφτβάφε η Βαρσοβία και το Ρότερνταμ.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων δυόμισι ετών του πολέμου οι επιθέσεις εναντίον γερμανικών πόλεων, αρχικά από τη RAF και ακολούθως από τη RAF και την Αμερικανική Πολεμική Αεροπορία (USAAF) μαζί, ήταν ελάχιστον σημασίας. Το 1941 οι απώλειες της RAF υπερέβαιναν στην πραγματικότητα τον αριθμό των Γερμανών

που είχαν χάσει τη ζωή τους. Αργότερα, τα καλύτερα αεροσκάφη, τα καλύτερα ραδιοβοηθήματα, όπως τα αερομεταφερόμενα ραντάρ, η καλύτερη τακτική και ο μεγάλος αριθμός των βαρέων, τετρακινητήριων βομβαρδιστικών, που σφυροκοπούσαν τη Γερμανία νυχθημερόν, άρχισαν να κάνουν αισθητά τα αποτελέσματά τους.

Δεκάδες χιλιάδες άμαχοι, ορισμένοι από τους οποίους όντως εργάζονταν σε πολεμικές βιομηχανίες (για να αιτιολογήσει την επιχείρηση, ο επικεφαλής της βρετανικής Διοίκησης Βομβαρδιστικών, Πτέραρχος Arthur Harris, ισχυρίστηκε ότι μέσω αυτής οι Σύμμαχοι «ξεσπίτωναν» εργάτες, έσπαζαν το ηθικό τους και διέκοπταν την παραγωγή), αλλά όχι οι περισσότεροι, διαμελίστηκαν, πέθαναν από ασφυξία, απανθρακώθηκαν ή θάφτηκαν στα ερείπια των σπιτιών τους. Εκατοντάδες χιλιάδες άλλοι τραυματίστηκαν, ενώ εκατομμύρια έμειναν άστεγοι. Όταν τα αμερικανικά στρατεύματα εισήλθαν στο Aachen, τον Οκτώβριο του 1944, δε βρήκαν εκεί ούτε πουλιά.

Κατά συνέπεια, επρόκειτο για έναν ολοκληρωτικό πόλεμο στον υπέρτατο βαθμό. Δεν περιοριζόταν στην εξολόθρευση των στρατιωτών του εχθρού στο μέτωπο. Αντ' αυτού, γινόταν κάθε δυνατή προσπάθεια για να φονευθεί οποιοσδήποτε και να καταστραφεί οτιδήποτε τους παρείχε υποστήριξη καθ' οιονδήποτε τρόπο, ακόμη και έμμεσο. Άνδρες, γυναίκες, ηλικιωμένοι, νέοι, όλοι υπέφεραν μαζί και πέθαιναν μαζί, συχνά με τον πλέον φρικτό τρόπο, καθώς τα μέρη όπου αναζητούσαν καταφύγιο μετατρέπονταν σε κρεματόρια.

Ποιος ήταν, όμως, ο αντίκτυπος του στρατηγικού βομβαρδισμού των Συμμάχων στην πολεμική προσπάθεια των Γερμανών; Συμμαχικές επιτροπές που εξέτασαν το εν λόγω ζήτημα λίγον καιρό μετά τον πόλεμο ισχυρίστηκαν ότι το μεν «ηθικό» των αμάχων είχε καμφθεί, η δε «στάση» τους είχε διατηρηθεί κατά το μάλλον ή ήττον αμετάβλητη, γεγονός που επέτρεπε τη συνέχιση ή ακόμη και την αύξηση της παραγωγής. Μεταγενέστεροι αναλυτές δεν ήταν εξίσου βέβαιοι για τις επιπτώσεις του στρατηγικού βομβαρδισμού. Είναι αλήθεια ότι η συνολική γερμανική παραγωγή πολεμικού υλικού συνέχισε να αυξάνεται έως το καλοκαίρι του 1944, όταν μειώθηκε πρώτη φορά. Όμως, την εποχή εκείνη είχαν καταστραφεί τα γερμανικά εργοστάσια παρασκευής συνθετικού πετρελαίου (και η Ρουμανία είχε περάσει στο εχθρικό στρατόπεδο), με αποτέλεσμα να διακοπεί σταδιακά η πολεμική προσπάθεια της Γερμανίας. Το 1944 οι βομβαρδισμοί των Συμμάχων προκάλεσαν στη γερμανική παραγωγή πολεμικού υλικού απώλειες της τάξης του 14%· το ποσοστό των απωλειών στα άρματα μάχης ανερχόταν στο 20%, στα τεθωρακισμένα οχήματα στο 35%, στα αεροσκάφη στο 31% και στα φορτηγά στο 45%. Το 1945 η συνολική παραγωγή πολεμικού υλικού είχε μειωθεί κατά 48%.⁵¹

Πέραν των άμεσων αυτών απωλειών, οι βομβαρδισμοί ανάγκασαν τους Γερμανούς να διασπείρουν και να κρύψουν κάτω από την επιφάνεια της γης τις βιομηχανικές μονάδες τους που είχαν διασωθεί, κάτι που είχε δυσμενέστερες επιπτώσεις στην παραγωγή, τις μεταφορές και τις πρώτες ύλες. Εξάλλου, η αντιαεροπορική άμυνα απαιτούσε ιδιαίτερα αξιόλογα διαθέσιμα μέσα. Συνεπεία τούτου, το ένα τρίτο των πυροβόλων που παράγονταν συνολικά διετίθετο στην αντιαεροπορική άμυνα. Στο μεταξύ, η Λουφτβάφε, που ήταν αναγκασμένη να τηρεί αμυντική στάση, είχε σχεδόν παύσει να εκτελεί αποστολές πάνω από τα πεδία των μαχών.

Στο στρατόπεδο των Συμμάχων, οι απώλειες που υπέστησαν τα πληρώματα των αεροσκαφών ήταν βαρύτερες σε σχέση με τον αριθμό των μελών τους, αλλά ασήμαντες σε σχέση με τον τεράστιο αριθμό των ανδρών που είχαν χάσει τη ζωή τους στα πεδία των μαχών.

Στις 6 Ιουνίου του 1944, έπειτα από μια κολοσσιαία επιχείρηση παραπλάνησης του εχθρού, οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί αποβιβάστηκαν στη Νορμανδία. Την εποχή εκείνη το Τρίτο Ράιχ, αν και αντιμετώπιζε τη σοβιετική υπερδύναμη στο Ανατολικό Μέτωπο και υφίστατο τα πάνδεινα από τις αεροπορικές επιθέσεις των Συμμάχων, παρέμενε ανέπαφο.

Τα κακρίτσια του καιρού και η σθεναρή γερμανική αντίσταση κατέστησαν αμφίροπη αυτήν καθαυτήν την επιχείρηση των Συμμάχων. Μολονότι υστερούσαν απελπιστικά στην αεροπορική υποστήριξη, οι γερμανικές δυνάμεις στη Γαλλία ήταν πολύ ισχυρότερες απ' ό,τι κατά το προηγούμενο έτος. Τα αλλεπάλληλα λάθη του Χίτλερ και μόνον ήταν αυτά που δεν επέτρεψαν την αποστολή πρόσθετων τεθωρακισμένων μεραρχιών, προκειμένου να αποκλειστεί το προγεφύρωμα των Συμμάχων και να πραγματοποιηθεί αντεπίθεση. Από την άλλη πλευρά, δεν ήταν άνευ σημασίας το γεγονός ότι ο Στρατηγός Αϊζενχάουερ ετοίμασε ένα σημείωμα που είχε κατά νουν να δημοσιεύσει σε περίπτωση αποτυχίας και με το οποίο ανέλάμβανε ο ίδιος την ευθύνη. Εάν η Επιχείρηση OVERLORD κατέληγε σε αποτυχία, η ανώτατη διοίκηση των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων θα ήταν σε θέση να μεταφέρει 1.000.000 στρατιώτες, μεταξύ των οποίων και ορισμένους που ανήκαν στις πλέον επίλεκτες μονάδες του Γερμανικού Στρατού Ξηράς, στο Ανατολικό Μέτωπο. Αν μη τι άλλο, ο πόλεμος θα είχε παραταθεί και η μετέπειτα ειρήνη, εάν επικρατούσε, θα είχε λάβει διαφορετική μορφή.

Ασφαλώς, υπήρχε και μια άλλη πιθανότητα: αντί της Χιροσίμα, να αποτελούσε κάποια γερμανική πόλη, όπως η Χαϊδελβέργη ή το Γκέτινγκεν, το πρώτο πεδίο ρίψης της ατομικής βόμβας. Και οι δύο πόλεις είχαν μείνει άθικτες, γι' αυτό και αποτελούσαν κατάλληλους στόχους.

Αυτή καθαυτή η απόβαση στη Νορμανδία συνδύασε επιχειρήσεις αερομεταφερόμενων δυνάμεων –αλεξιπτωτιστές και άνδρες επιβιβασμένοι σε ανεμόπτερα– με αμφίβιες επιχειρήσεις. Την πρώτη ημέρα και μόνον αποβιβάστηκαν επτά μεραρχίες, ο μικρότερος αριθμός που μπορούσε να γίνει αποδεκτός από τον επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων της επιχείρησης, Στρατηγό Μοντγκόμερι. Στα τέλη Ιουλίου οι μεραρχίες που είχαν αποβιβαστεί ανέρχονταν σε τριάντα έξι, δεκαεννιά αμερικανικές και δεκαεπτά βρετανικές. Οι Αμερικανοί και μόνο χρειάζονταν καθημερινά, κατά μέσον όρο, 22.000 τόνους στρατιωτικών εφοδίων. Εντούτοις, οι Δυτικοί Σύμμαχοι δεν κατόρθωσαν ποτέ να μιμηθούν την τακτική του Κεραυνοβόλου Πολέμου, που είχαν εφαρμόσει πρώτοι οι αντίπαλοί τους. Αυτό ίσως να οφειλόταν στη συντριπτική αριθμητική υπεροχή τους, που τους καθιστούσε λιγότερο μαχητικούς και, παραδόξως, τους έκανε να προωθούνται με ιδιαίτερη προσοχή, προκειμένου να μην έχουν μεγάλες απώλειες· ίσως να οφειλόταν και στο γεγονός ότι πολλοί από τους στρατηγούς τους έτειναν προς τον πόλεμο φθοράς και δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοί στο συντονισμό όλων των διαθέσιμων δυνάμεων. Σε κάθε περίπτωση, αυτή ήταν η εξήγηση που έδωσαν οι ανώτατοι διοικητές της Βέρμαχτ, τόσο κατά τη διάρκεια της επιχείρησης των Συμμάχων όσο και αργότερα. Ίσως, όμως, αυτή η αδυναμία αντιγραφής του Κεραυνοβόλου Πολέμου να οφειλόταν και στο γεγονός ότι οι δυνάμεις των Συμμάχων αντιμετώπισαν έναν εχθρό με «θέληση από ατσάλι», που δεν έκανε ούτε ένα βήμα πίσω.

Σε κάθε περίπτωση, οι επιχειρήσεις ήταν συνήθως ασυντόνιστες και βραδείας εξέλιξης. Η Επιχείρηση GOODWOOD, τον Ιούλιο του 1944,⁵² πραγματοποιήθηκε έπειτα από σφοδρούς βομβαρδισμούς αεροσκαφών και πυροβόλων, κατά τη διάρκεια των οποίων σκοτώθηκε ο διοικητής των Δυνάμεων Διοικητικής Μέριμνας του Αμερικανικού Στρατού, Αντιστράτηγος Lesley McNair, που είχε επισκεφθεί το μέτωπο. Η προέλαση εξελίχθηκε σύμφωνα με ένα δεσμευτικό έως την τελευταία λεπτομέρεια χρονοδιάγραμμα, που δεν άφηνε στους κατώτερους αξιωματικούς παρά ελάχιστα περιθώρια να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες της στιγμής. Όπως είχε ήδη συμβεί στη Σικελία το προηγούμενο έτος, ακόμη κι όταν οι Σύμμαχοι εκτελούσαν ελιγμούς, όπως στη Falaise, δίσταζαν να σφίξουν τον κλοιό και έδιναν έτσι τη δυνατότητα στους Γερμανούς να απεγκλωβίσουν πολλούς στρατιώτες τους. Γι' αυτούς τους λόγους, αλλά και εξαιτίας δυσκολιών στον τομέα της διοικητικής μέριμνας, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, η γραμμή του μετώπου ακινητοποιήθηκε. Από τα μέσα Σεπτεμβρίου του 1944 έως τα τέλη Ιανουαρίου του 1945 η μόνη σχεδόν σημαντική κίνηση που πραγματοποιήθηκε ήταν η γερμανική αντεπίθεση στις Αρδέννες.

Δεν είναι αναγκαία στο σημείο αυτό η λεπτομερής περιγραφή των τελικών σφοδρών συγκρούσεων. Αρκεί να αναφέρουμε ότι οι Γερμανοί δεν παραδόθηκαν με τις δυνάμεις τους ως επί το πλείστον ανέπαφες, όπως είχαν πράξει το 1918. Αντίθετα, επειδή ένιωθαν φόβο για τον εχθρό και για τους άνδρες των SS, που εκτελούσαν όσους θεωρούσαν λιποτάκτες, οι Γερμανοί στρατιώτες συνέχισαν να μάχονται μέχρι τέλους.

Μπροστά σε μια τόσο σθεναρή αντίσταση τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, οι επιθέσεις των Συμμάχων εξελίχθηκαν σε κολοσσιαίες επιχειρήσεις. Στη μάχη του Βερολίνου και μόνον οι επιτιθέμενες σοβιετικές στρατιές διέθεταν, σύμφωνα με τις πηγές, 2.500.000 άνδρες, 41.000 πυροβόλα και όλμους, καθώς και 6.200 άρματα μάχης.⁵³ Κατά τη διάρκεια των σφοδρών συγκρούσεων που διήρκεσαν δυόμισι μήνες και τους έδωσαν τη δυνατότητα να φθάσουν από τον ποταμό Oder στη γερμανική πρωτεύουσα, οι Σοβιετικοί έχασαν τουλάχιστον 1.000 άρματα μάχης· αυτό που προκαλεί έκπληξη είναι το γεγονός ότι οι απώλειες αυτές δεν άσκησαν καμία επίδραση στην έκβαση των μαχών ή, αν μη τι άλλο, δεν είχαν αισθητές επιπτώσεις στη διάταξη, τη διοικητική δομή και την ισχύ των σοβιετικών στρατευμάτων. Στο αγγλοαμερικανικό στρατόπεδο, ήταν τέτοιο το πλεόνασμα οπλικών συστημάτων, που τα εργοστάσια είχαν παύσει να παράγουν πολεμικό υλικό αρκετούς μήνες πριν από το τέλος του πολέμου.

Τέτοιοι κολοσσιαίοι εξοπλισμοί έγιναν πραγματικότητα μόνο χάρη στις μεθόδους μαζικής παραγωγής που αναπτύχθηκαν αρχικά στο Ντιτρόιτ και αντιγράφηκαν ακολούθως προπάντων από τους Σοβιετικούς. Εντούτοις, ως επί το πλείστον, η ποιότητα δε θυσιάστηκε στο βωμό της ποσότητας. Είναι αλήθεια ότι οι διάφορες χώρες προσέγγιζαν το ζήτημα της παραγωγής με μάλλον διαφορετικό τρόπο· παραδείγματος χάριν, η ροπή των Σοβιετικών προς την ποσότητα διέφερε από την ιδιαίτερη προσοχή των Γερμανών στην ποιότητα. Ωστόσο, στις χώρες αυτές, όπως και σε όλες τις υπόλοιπες, κάθε νέο άρμα μάχης, μαχητικό αεροσκάφος, αεροπλανοφόρο και υποβρύχιο αποτελούσε την τελευταία λέξη της τεχνολογίας και ενσωμάτωνε τις πλέον πρόσφατες τεχνολογικές καινοτομίες. Σε σύγκριση με ό,τι ήταν διαθέσιμο λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, σχεδόν κάθε νέο όπλο που χρησιμοποιούνταν στα πεδία των μαχών ήταν πολύ περισσότερο εξελιγμένο και ισχυρό. Το βρετανικό Spitfire, το γνωστότερο από όλα τα καταδιωκτικά, παρουσιάστηκε σε οκτώ διαφορετικά μοντέλα –κατά μέσον όρο, ένα και πλέον μοντέλο ανά έτος–, με αποτέλεσμα να αποκτήσει ο κινητήρας του διπλάσια και πλέον ισχύ· εντούτοις, πριν λήξει ο πόλεμος, το Spitfire είχε ήδη αρχίσει να αντικαθίσταται από το ακόμη πιο εξελιγμένο

Tempest. Ένα ακόμη, μάλλον τετριμμένο παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια των Γερμανών, το 1944, να εξοπλίσουν το Δυτικό Τείχος, που είχε κατασκευαστεί κατά τα έτη 1938-1939. Οι Γερμανοί διαπίστωσαν ότι τα οχυρά ήταν πολύ μικρά για να χωρέσουν τα τελευταίας γενιάς αντιαρματικά πυροβόλα· όμως, μόνον τα βλήματα των πυροβόλων αυτών, και όχι των ελαφρών πυροβόλων που ήταν διαθέσιμα το 1939, είχαν κάποιες πιθανότητες να διαπεράσουν τη θωράκιση των εχθρικών αρμάτων μάχης.

Κατά συνέπεια, τα πλέον εντατικά προγράμματα έρευνας και ανάπτυξης δεν εξελίσσονταν σε βάρος της μαζικής παραγωγής, αλλά παράλληλα με αυτήν· συνεπεία τούτου, το πολεμικό υλικό καθίστατο πεπαλαιωμένο σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Αυτό έγινε ακόμη πιο εμφανές μετά τον πόλεμο, όταν οι Σοβιετικοί, ίσως επειδή η οικονομία τους ήταν μικρότερης κλίμακας, προσπάθησαν να συγκεντρώσουν τα όπλα τους και να τα τοποθετήσουν σε τεράστιες στρατιωτικές αποθήκες. Κατ' αυτόν τον τρόπο αύξησαν, στα χαρτιά τουλάχιστον, την ισχύ του σοβιετικού οπλοστασίου· τις κατοπινές δεκαετίες τα όπλα αυτά πουλήθηκαν συχνά σε εξευτελιστικές τιμές σε πελάτες του Τρίτου Κόσμου, οι οποίοι είχαν έτσι τη δυνατότητα να πολεμούν ο ένας τον άλλον με χαμηλό κόστος. Και οι Αμερικανοί πούλησαν πολλά όπλα από το πλεόνασμα του πολεμικού υλικού τους στους Δυτικοευρωπαίους συμμάχους τους (συμπεριλαμβανομένης της Δυτικής Γερμανίας, από τη στιγμή κατά την οποία εισχώρησε στο NATO). Όμως, σε αντίθεση με τους Σοβιετικούς, οι Αμερικανοί συχνά δεν μπήκαν καν στον κόπο να απαλλαγούν από τα υπόλοιπα όπλα τους, αλλά τα καταδίκασαν σε αχρηστία.

Τίποτα δεν αποτυπώνει με σαφέστερο τρόπο την ταχύτητα της τεχνολογικής εξέλιξης από το γεγονός ότι χρειάστηκαν μόλις τρία χρόνια από τη στιγμή κατά την οποία δόθηκε το πράσινο φως, το 1942, για την κατασκευή της ατομικής βόμβας, η οποία υπήρξε μακράν το μεγαλύτερο και πλέον δαπανηρό πρόγραμμα έρευνας και ανάπτυξης στην ιστορία, έως τη στιγμή κατά την οποία δημιουργήθηκε το πρώτο ατομικό μανιτάρι. Όμως, πριν περάσουμε στο ζήτημα αυτό, πρέπει πρώτα να δούμε πώς εξελίχθηκε ο πόλεμος στην Άπω Ανατολή.

4.6. ΚΑΘ' ΟΔΟΝ ΠΡΟΣ ΤΗ ΧΙΡΟΣΙΜΑ

Η πολεμική αναμέτρηση στην Άπω Ανατολή ήταν πολύ διαφορετική από αυτήν που διεξήχθη στην Ευρώπη. Πέρα από όλα τα άλλα, η Άπω Ανατολή είναι ένας νησιωτικός κόσμος· ως εκ τούτου, ο ρό-

λος που διαδραμάτισαν οι χερσαίες δυνάμεις –εξαιρουμένων των περιπτώσεων στη Βιρμανία, στην Κίνα και, ένα μικρό χρονικό διάστημα, στη Μαντζουρία– ήταν μικρότερος. Ακόμη κι όταν πραγματοποιούσαν επιχειρήσεις στην ενδοχώρα, και οι δύο αντίπαλες πλευρές ήταν υποχρεωμένες να μεταφέρουν διά θαλάσσης τα εφόδια, τα όπλα, τα πυρομαχικά και προπάντων τα οχήματά τους. Παρ'αδειγματος χάριν, μια αμερικανική μεραρχία Πεζικού χρειάζοταν πλοία συνολικής χωρητικότητας τουλάχιστον 144.000 τόνων, ενώ μια τεθωρακισμένη μεραρχία πλοία διπλάσιας σχεδόν χωρητικότητας.⁵⁴

Μόλις τα στρατεύματα αναπτύσσονταν στα θέατρα των στρατιωτικών επιχειρήσεων, συναντούσαν συχνά αφόρητη ζέστη, λιγότερους δρόμους, που βρίσκονταν σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους, και ένα εδαφικό ανάγλυφο γεμάτο ανυπέρβλητα εμπόδια. Όλοι αυτοί οι παράγοντες δεν επέτρεψαν να πραγματοποιηθούν χερσαίες επιχειρήσεις αντίστοιχες αυτών που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη σε ό,τι αφορούσε την κλίμακα και την πολυπλοκότητά τους. Σε μεγάλο βαθμό δεν πραγματοποιήθηκαν, προπάντων, επιχειρήσεις τεθωρακισμένων μεγάλης κλίμακας και μεγάλης ακτίνας δράσης. Αντ' αυτών, οι πολεμικές συγκρούσεις ήταν υπόθεση σχετικά μικρών μονάδων που προχωρούσαν με πολύ μεγάλη δυσκολία μέσα στη ζούγκλα ή ανέβαιναν μετά κόπων και βασάνων στα βουνά.

Αντίθετα, ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι αεροπορικές και οι ναυτικές δυνάμεις ήταν πολύ σημαντικότερος. Το συστατικό αυτό στοιχείο του πολέμου στην Άπω Ανατολή αντανακλούσαν το είδος των όπλων που χρησιμοποίησαν οι δυνάμεις στα πεδία των μαχών, τα εφόδια που χρειάζονταν, η τακτική που εφάρμοσαν και οι απώλειες που υπέστησαν. Και οι δύο βασικοί πρωταγωνιστές, η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ, είχαν συνειδητοποιήσει ευθύς εξαρχής το ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει η αεροπορική ισχύς στη θάλασσα, γι' αυτό και οργάνωσαν αναλόγως τις δυνάμεις τους. Τα πολεμικά αεροσκάφη που είχαν τις βάσεις τους στην ξηρά και στα αεροπλανοφόρα, οι αμφίβιες μονάδες και τα υποβρύχια αποδείχθηκαν τα πλέον αποτελεσματικά μέσα διεξαγωγής του πολέμου. Τα αμερικανικά υποβρύχια, κατά κύριο λόγο, έπρεπε να είναι σε θέση να διαπλεύσουν τον Ειρηνικό πριν αναπτύξουν δράση. Για να διαθέτουν την αναγκαία ποσότητα καυσίμων, ήταν συνήθως μεγαλύτερα από τα γερμανικά υποβρύχια.⁵⁵

Τα νησιά και οι ατόλες του απέραντου ωκεανού, καίτοι πάρα πολύ μικρά και άγονα για ανθρώπινη κατοίκηση εν καιρώ ειρήνης, αποτελούσαν απολύτως αναγκαίες βάσεις για πλοία, υποβρύχια, αμφίβιες δυνάμεις και, ακόμη περισσότερο, αεροσκάφη, που είχαν πολύ πιο περιορισμένη ακτίνα δράσης και επιχειρησιακό χρόνο.

Κατά συνέπεια, ο πόλεμος σε μεγάλο βαθμό συνίστατο στην υπεράσπιση αυτών των νησιών και στις προσπάθειες κατάληψής τους.

Αρχικά, ο Ρούσβελτ και ο Τσώρτσιλ, λαμβάνοντας υπόψη την ισχύ καθενός από τους αντιπάλους τους, είχαν υιοθετήσει τη στρατηγική που έθετε ως προτεραιότητα τη Γερμανία. Εντούτοις, καθώς κινητοποιήθηκε ο κρατικός μηχανισμός των Ηνωμένων Πολιτειών και έγιναν διαθέσιμα περισσότερα μέσα, κατέστη εφικτή η ταυτόχρονη διεξαγωγή του πολέμου και στα δύο θέατρα στρατιωτικών επιχειρήσεων· όπως συμβαίνει τόσο συχνά, ένας από τους παράγοντες που επέβαλαν την αμερικανική στρατηγική ήταν η προαιώνια αντιπαλότητα ανάμεσα στο Στρατό Ξηράς και το Πολεμικό Ναυτικό της χώρας.

Οι αμερικανικές επιχειρήσεις ήταν χωρισμένες σε δύο γιγαντιαία σκέλη. Το πρώτο σκέλος ήταν οι επιχειρήσεις που πραγματοποιούσαν χερσαίες δυνάμεις υπό τη διοίκηση του Στρατηγού Douglas MacArthur· το δεύτερο σκέλος ήταν οι επιχειρήσεις που πραγματοποιούσε μια τεράστια ναυτική δύναμη υπό τη διοίκηση του Ναυάρχου Chester W. Nimitz. Οι δυνάμεις του MacArthur κατόρθωσαν, μέσω της Νέας Γουινέας και των Νήσων Σολομώντος, να φθάσουν στις Φιλιππίνες – απ’ όπου τον είχαν εκδιώξει οι Ιάπωνες το 1941– και τη νήσο Βόρνεο.

Οι δυνάμεις του Nimitz κατέλαβαν τις νήσους Gilbert, τις Μαριάνες Νήσους, τις νήσους Paula, τις Φιλιππίνες, τις νήσους Ιβοζίμα και Οκινάβα. Οι Αμερικανοί κατόρθωσαν να βελτιώσουν σταδιακά τις επιδόσεις τους στις αμφίβιες επιχειρήσεις επικεντρώνοντας την προσοχή τους στις αναντικατάστατες αποβατικές ακάτους – η πραγματοποίηση ή μη μιας επιχείρησης συχνά καθοριζόταν από το εάν ήταν διαθέσιμα αυτά τα σχετικά μικρά, σχετικά απλά σκάφη.

Το πρώτο στάδιο της αποβατικής επιχείρησης ήταν συχνά η απομόνωση του στόχου με το λεγόμενο *island-hopping*. Καθώς ξεκινούσε η αποβατική επιχείρηση, θωρηκτά και αεροσκάφη που απονηώνονταν από αεροπλανοφόρα ανάγκαζαν με την τεράστια ισχύ πυρός τους τους αμυνομένους να προσπαθούν να καλυφθούν. Ακολούθως οι Αμερικανοί πεζοναύτες, που επέβαιναν στις αποβατικές ακάτους και είχαν στη διάθεσή τους βαρύ οπλισμό, οχήματα και εφόδια, εφορμούσαν εναντίον των ιαπωνικών δυνάμεων στις ακτές. Οι αμυνομένοι, που βρίσκονταν σε καλώς καμουφλαρισμένες οχυρές θέσεις και ήταν εξοπλισμένοι με πυροβόλα και πολυβόλα, προέβαλλαν σθεναρή αντίσταση. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις διαρκούσαν συχνά ολόκληρες εβδομάδες, ενώ περιελάμβαναν ακόμη και εξαιρετικά άγριες μάχες εκ του συστάδην.

Οι ναυμαχίες που πραγματοποιήθηκαν στον Ειρηνικό, οι τελευταίες στην ιστορία συγκρούσεις στόλων μεγάλης κλίμακας, είχαν

ελάχιστα κοινά στοιχεία με οποιαδήποτε παλαιότερη ναυμαχία. Πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζουν πλέον τα αεροπλανοφόρα, ενώ οι ναυτικές δυνάμεις που συγκρούονταν βρίσκονταν σε τόσο μεγάλη απόσταση μεταξύ τους, που μόνον οι πιλότοι των αεροσκαφών των αεροπλανοφόρων μπορούσαν να δουν τους αντιπάλους τους. Από την άλλη πλευρά, όποιοι στόλοι επιφανείας δε διέθεταν αεροπλανοφόρα για την παροχή αεροπορικής κάλυψης γίνονταν εύκολη λεία. Δεδομένου ότι χωρίς πλοία οι άνδρες του Πολεμικού Ναυτικού δεν μπορούν να επιβιώσουν, πόσω μάλλον να πολεμήσουν, ο ναυτικός πόλεμος εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την τεχνολογία. Με την πάροδο του χρόνου έγινε σαφέστερη η υπεροχή των Αμερικανών στα εξελιγμένα αεροσκάφη, στα πολύπλοκα ηλεκτρονικά συστήματα (ιδίως στα ραντάρ) και στα πολεμικά σκάφη μεγάλης ισχύος. Οι Ιάπωνες, στην προσπάθειά τους να εξισοροπήσουν τα πράγματα, υιοθέτησαν αναχρονιστικές αντιλήψεις: κατασκεύασαν δύο γιγαντιαία θωρηκτά, ισχυρότερα από αυτά που διέθεταν οι Αμερικανοί. Όμως, η επιλογή τους αυτή αποδείχθηκε βαρύ σφάλμα, αφού τα γιγαντιαία πολεμικά σκάφη τους σύντομα βυθίστηκαν από αεροσκάφη των αμερικανικών αεροπλανοφόρων.

Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, τα ιαπωνικά οπλικά συστήματα εξελίσσονταν λιγότερο από τεχνολογικής απόψεως όσο παρατεινόταν ο πόλεμος. Ίσως το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της τάσης ήταν η αύξηση των επιθέσεων αυτοκτονίας, είτε από αέρος (καμικάζι) είτε διά θαλάσσης (ανθρώπινες τορπίλες) είτε διά ξηράς (επιθέσεις αυτοκτονίας εναντίον τεθωρακισμένων των Συμμάχων).

Και ο πόλεμος στην Άπω Ανατολή ήταν μια αδυσώπητη πάλη. Στο Kawjalein, τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο του 1944, οι Αμερικανοί έριξαν στη μάχη 41.000 άνδρες και είχαν 400 νεκρούς. Οι αντίστοιχοι αριθμοί για τους Ιάπωνες ήταν 8.000 και 7.870 – πιθανώς αρνητικό ρεκόρ για μια στρατιωτική δύναμη τέτοιου μεγέθους.

Οι ωμότητες των Ιαπώνων στην Κίνα, που είχαν ως στόχο αρχικά να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό, ακολούθως να καταστείλουν εν τη γενέσει τον ανταρτοπόλεμο και τελικά να τελειοποιήσουν τις μεθόδους διεξαγωγής βιολογικού πολέμου, δικαιολογημένα αμαύρωσαν την υπόληψή τους. Ο πόλεμος εναντίον των δυνάμεων της Δύσης, ο οποίος βασιζόταν πάνω σε ένα ρατσιστικό υπόβαθρο που είχε διαμορφωθεί μετά την πάροδο δεκαετιών, αν όχι αιώνων, χαρακτηρίστηκε επίσης από θανάσιμο μίσος.

Οι Ιάπωνες θεωρούσαν ότι οι αιχμάλωτοι άνδρες των Συμμαχικών δυνάμεων είχαν χάσει την υπόληψή τους, γι' αυτό και συχνά τους διέσυραν εκ προθέσεως, τους κακοποιούσαν, τους στερούσαν την τροφή ή τους εξανάγκαζαν να εργάζονται μέχρι τελικής πτώσεως. Οι Σύμμαχοι, με τη σειρά τους, συχνά αρνούσαν να συλλά-

βουν Ιάπωνες αιχμαλώτους κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Μερικές φορές χρησιμοποιούσαν φλογοβόλα, για να εξοντώσουν σχεδόν μία προς μία, σαν να επρόκειτο για ποντίκια, τις φρουρές των νησιών που τελούσαν υπό ιαπωνική κατοχή· επίσης, υπήρξαν περιπτώσεις όπου αποκόπηκαν και κρατήθηκαν ως ενθύμια άκρα των σωμάτων Ιαπώνων στρατιωτών, όπως δάχτυλα και αφτιά, αλλά και περιπτώσεις σεξουαλικής κακοποίησης νεκρών Ιαπώνων.⁵⁶ Αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να δεχθούν ενισχύσεις και έχοντας λάβει διαταγή να πολεμήσουν μέχρις εσχάτων, οι Ιάπωνες στρατιώτες, μπροστά στο φόβο των επαπειλούμενων δεινών, ήταν αποφασισμένοι να συνεχίσουν τον αγώνα τους, ενίοτε δε εκτελούσαν επιχειρήσεις μαζικής αυτοκτονίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο διαιωνιζόταν ένας φαύλος κύκλος βίας και βαρβαρότητας, που, αν μη τι άλλο, γινόταν ολοένα και χειρότερος με την πάροδο του χρόνου.

Κατά τη διάρκεια της επέκτασής τους από το 1937 έως το 1942 οι Ιάπωνες βομβάρδισαν πολλές κινεζικές πόλεις, το Port Moresby της Νέας Γουινέας και την αυστραλιανή πόλη Darwin· όμως, δεδομένου ότι δε διέθεταν τα οικονομικά μέσα που απαιτούνταν για τη συγκρότηση στόλων βαρέων βομβαρδιστικών μεγάλης ακτίνας δράσης, δεν μπόρεσαν ποτέ να πραγματοποιήσουν συστηματικούς στρατηγικούς βομβαρδισμούς, με τους οποίους και μόνο θα μπορούσαν να καταφέρουν ένα καθοριστικό πλήγμα εναντίον του εχθρού. Το ίδιο ίσχυε και για τους Αμερικανούς σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα του πολέμου στον Ειρηνικό. Και αυτοί ήταν αναγκασμένοι να βασίζονται κατά κύριο λόγο σε ελαφρά ή μέσα, μονοκινητήρια ή δικινητήρια αεροσκάφη που απονηώνονταν από αεροπλανοφόρα. Ούτε αυτοί διέθεταν τα βομβαρδιστικά μεγάλης ακτίνας δράσης που ήταν απαραίτητα για την κάλυψη των τεράστιων αποστάσεων του ωκεανού και την προσέγγιση των νησιών του Ιαπωνικού Αρχιπελάγους. Τέτοιου είδους βομβαρδιστικά, όπως ήταν τα B-29, μαζί με τις αναγκαίες βάσεις, αρχικά στην Κίνα και ακολούθως στις Μαριάνες Νήσους, έγιναν διαθέσιμα μόλις στα τέλη του 1944.

Υπεύθυνος για τους αμερικανικούς στρατηγικούς βομβαρδισμούς ήταν ο Αντιστράτηγος της Στρατιωτικής Αεροπορίας Curtis LeMay, ένας άνθρωπος που ξεχειλίζει από ζωή και μασούσε διαρκώς ένα πούρο· ο LeMay βρισκόταν τότε μόλις στο μέσο μιας μακράς σταδιοδρομίας, που τον καθιέρωσε ως έναν από τους πλέον σημαντικούς Αμερικανούς ανώτατους αξιωματικούς ολόκληρης της μεταπολεμικής περιόδου. Ο Curtis LeMay είχε κατά νουν να κάνει κάτι πολύ διαφορετικό από αυτό που έκαναν οι αεροπορικοί στόλοι στην Ευρώπη· σύμφωνα με το σχεδιασμό του, τα B-29 δε θα

διέθεταν πλέον αμυντικό εξοπλισμό, θα έφεραν μόνον εμπρηστικές βόμβες και θα πετούσαν σε χαμηλό ύψος, προκειμένου να αποφύγουν τα αντιαεροπορικά πυρά και να βελτιώσουν τη σκοπευτική ικανότητά τους. Η τακτική του Curtis LeMay αποδείχθηκε αποτελεσματική, δεδομένου ότι τα κτίρια των ιαπωνικών πόλεων ήταν ως επί το πλείστον κατασκευασμένα από ξύλο. Η επίθεση 325 αμερικανικών αεροσκαφών εναντίον του Τόκιο το Μάρτιο του 1945 απανθράκωσε περί τις 100.000 ανθρώπους. Ποτέ άλλοτε στην ιστορία της ανθρωπότητας δεν πραγματοποιήθηκε ένας τόσο φονικός βομβαρδισμός: όταν επισκέφθηκα την πόλη, το 2002, πληροφορήθηκα ότι, εκτός από το Παλάτι του Αυτοκράτορα, σωζόταν μόνον ένα ακόμη κτίριο που είχε κατασκευαστεί πριν από το 1945. Ωστόσο, ακόμη κι αυτός ο βομβαρδισμός δεν ήταν παρά η πρώτη πράξη σε μια επιχείρηση διαρκείας, που προκάλεσε την ολική ή μερική καταστροφή εξήντα τριών ιαπωνικών πόλεων, το θάνατο 500.000 Ιαπώνων και το ξεσπίτωμα άλλων 8.000.000. Από τις μεγαλύτερες ιαπωνικές πόλεις, μόνον το Κιότο διατηρήθηκε ανέπαφο, επειδή θεωρήθηκε πόλη-μουσείο του ιαπωνικού πολιτισμού, ανάλογου χαρακτήρα με εκείνον του Παρισιού και της Ρώμης.

Η Ιαπωνία της εποχής εκείνης ήταν από μακρού ανήμπορη να σιτίσει τον πληθυσμό της και είχε σχεδόν ξεμείνει από ντόπιες πρώτες ύλες ή καύσιμα. Το 1941 οι παράγοντες αυτοί είχαν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην απόφαση της κυβέρνησης να εισέλθει κατ' αρχήν η χώρα στον πόλεμο. Η βιομηχανική παραγωγή της Ιαπωνίας είχε πλέον σταματήσει, με τμήματα της νεοσύστατης αυτοκρατορίας να έχουν περάσει στα χέρια των Συμμάχων και τον εμπορικό στόλο της σχεδόν αφανισμένο. Μεγάλο μέρος του πληθυσμού είχε αρχίσει να υποφέρει από την πείνα: η καταστροφή τόσο πολλών σπιτιών εξαιτίας των αεροπορικών βομβαρδισμών απλώς επέσπευσε την επικράτηση του χάους. Επιπροσθέτως, ο πόλεμος στην Ευρώπη βάδιζε προς τη λήξη του. Ήταν απλώς ζήτημα χρόνου η είσοδος της Σοβιετικής Ένωσης στον πόλεμο του Ειρηνικού, προκειμένου να πάρει εκδίκηση για την ήττα του 1905 και, πιθανώς, να εμποδίσει τις ΗΠΑ να αποκομίσουν επιπλέον κέρδη. Όταν ρίχτηκε η πρώτη ατομική βόμβα, οι Ιάπωνες επιχειρούσαν ήδη να αποτρέψουν την προαναφερθείσα εξέλιξη και διαπραγματεύονταν με τους Σοβιετικούς τον τερματισμό της σύρραξης.

Δεν είναι αναγκαίο να υπεισέλθουμε εδώ στις λεπτομέρειες του προγράμματος που οδήγησε στην κατασκευή της ατομικής βόμβας.⁵⁷ Αρκεί να αναφέρουμε ότι, εάν λάβουμε υπόψη τα χρηματικά ποσά που δαπανήθηκαν, το εν λόγω πρόγραμμα υπήρξε το σπουδαιότερο του είδους του στην ιστορία της ανθρωπότητας. Εάν λάβουμε υπόψη το σύνολο των παραμέτρων του προγράμματος, κα-

θώς και τις εντελώς νέες επιστημονικές αρχές που διατυπώθηκαν, η ταχύτητα με την οποία ολοκληρώθηκε το πρόγραμμα κατασκευής της ατομικής βόμβας ήταν εξαιρετική. Ήταν τέτοια η μυστικότητα με την οποία προχωρούσαν οι εργασίες, που ο Αντιπρόεδρος των ΗΠΑ, Χάρι Τρούμαν, ο οποίος ένα μεγάλο χρονικό διάστημα του πολέμου είχε αυτοαναγορευτεί σε, τρόπον τινά, επιθεωρητή της παραγωγής πολεμικού υλικού, δε γνώριζε τίποτα για το πρόγραμμα. Όταν έγινε πρόεδρος των ΗΠΑ και ενημερώθηκε για την ύπαρξή του, μπόρεσε απλώς να φελλίσει τις ακόλουθες λέξεις: «Αυτό είναι το σπουδαιότερο πράγμα στον κόσμο».⁵⁸

Δεδομένου ότι η επιτυχία του Προγράμματος Μανχάταν είχε επιβεβαιωθεί από την πρώτη δοκιμή που είχε πραγματοποιηθεί στο Νέο Μεξικό, τα εκκρεμή ζητήματα ήταν πλέον η ρίψη ή μη της ατομικής βόμβας, ο τρόπος ρίψης και ο στόχος. Κατά τα φαινόμενα, δεν τέθηκε ποτέ ζήτημα μη ρίψεως· πάντως, παραμένει έως σήμερα ασαφές το εάν ο σκοπός της ρίψεως ήταν να καταστεί περιττή η αμερικανική εισβολή στην Ιαπωνία ή να εντυπωσιαστούν οι Σοβιετικοί. Εντούτοις, υπήρχαν ορισμένα μέλη της αμερικανικής κυβέρνησης που επιθυμούσαν να προειδοποιήσουν τους Ιάπωνες όπως όφειλαν, είτε λεκτικώς είτε μέσω μιας επιδείξεως. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε, και ως πρώτος στόχος επιλέχθηκε η Χιροσίμα, σε μεγάλο βαθμό επειδή είχε διατηρηθεί έως τότε ανέπαφη και μπορούσε κατά συνέπεια να χρησιμεύσει ως πεδίο για τη διεξαγωγή πειραμάτων. Οι τελικές προετοιμασίες έγιναν στη νήσο Tinian, σε απόσταση 1.500 μιλίων. Η ατομική βόμβα ήταν τόσο μεγάλη –ζύγιζε περί τους δέκα τόνους–, που δεν ήταν δυνατόν να φορτωθεί στο βομβαρδιστικό B-29 που θα τη μετέφερε, το μεγαλύτερο, βαρύτερο και ισχυρότερο βομβαρδιστικό που είχε κατασκευαστεί έως τότε, αλλά και το πρώτο με σύστημα ρύθμισης της πίεσης στην καμπίνα. Έτσι, δημιουργήθηκε μια κοιλότητα στην επιφάνεια του εδάφους, μέσα στην οποία τοποθετήθηκε η βόμβα, ακολούθως δε το αεροσκάφος οδηγήθηκε από πάνω της και η βόμβα φορτώθηκε σε αυτό.

Λίγη ώρα αφότου φορτώθηκε και ετοιμάστηκε προς ρίψη η βόμβα, ο κυβερνήτης του αεροσκάφους, Συνταγματάρχης Paul W. Tibbets, είπε στα μέλη του πληρώματός του ότι επρόκειτο να ρίξουν την πρώτη ατομική βόμβα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Το απρόσκοπτο ταξίδι έως την Ιαπωνία διήρκεσε περίπου εξήμισι ώρες. Τα ιαπωνικά ραντάρ εντόπισαν το αεροσκάφος, που ονομαζόταν *Enola Gay*, στις 07:00 και σήμαναν συναγεραμό σε ολόκληρη την περιοχή της Χιροσίμα. Ωστόσο, οι κάτοικοι της πόλης παρασύρθηκαν από ένα αμερικανικό μετεωρολογικό αεροσκάφος που εμφανίστηκε στον ουρανό της Χιροσίμα και απομακρύνθηκε· πίστεψαν ότι ο κίνδυνος είχε παρέλθει και συνέχισαν κανονικά τις

δραστηριότητές τους. Το *Enola Gay*, από την πλευρά του, κι ενώ ήταν εξαιρετικές οι καιρικές συνθήκες και η ορατότητα, πετούσε σε ύψος 26.000 ποδών, όπου δεν ήταν δυνατόν να το δει ή να το ακούσει κανείς. Στις 08:16΄ οι θύρες άνοιξαν. Η βόμβα ρίχτηκε, ενώ το αεροσκάφος, για να αποφύγει τις επιπτώσεις της έκρηξης, άλλαξε απότομα κατεύθυνση και απομακρύνθηκε όσο το δυνατόν ταχύτερα.

Ύστερα από ελάχιστες στιγμές έλαμψαν χίλιοι ήλιοι. Η πόλη αφανίστηκε, ενώ 75.000 άνθρωποι κείτονταν νεκροί ή ετοιμοθάνατοι. Με τη ρίψη της ατομικής βόμβας ήταν σαφές ότι τερματίζονταν οι πολεμικές αναμετρήσεις του πρώτου μισού του 20ού αιώνα.

5

ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΒΟΜΒΑΣ

5.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Για τους ιστορικούς που προσπάθησαν να τον αξιολογήσουν κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά το 1945, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος φάνταζε πολύ διαφορετικός από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πιο εντυπωσιακή διαφορά συνίστατο στην ανάπτυξη και τη χρήση τεθωρακισμένων δυνάμεων. Το 1914 τα γερμανικά στρατεύματα –τα οποία, από τη στιγμή κατά την οποία είχαν αποβιβαστεί από τους σιδηροδρόμους, βασιζόνταν στα πόδια των ανδρών και των ζώων που διέθεταν– δεν είχαν κατορθώσει να εφαρμόσουν επιτυχώς το Σχέδιο Schlieffen και να δώσουν ένα γρήγορο τέλος στον πόλεμο. Την περίοδο 1939-1941 οι τεθωρακισμένες και μηχανοκίνητες δυνάμεις ήταν αυτές που έδωσαν τη δυνατότητα στα γερμανικά στρατεύματα να πραγματοποιήσουν επιτυχώς επιχειρήσεις καθοριστικής σημασίας και να κατακτήσουν ολόκληρες χώρες, με τα ανδραγαθήματά τους να γίνονται σχεδόν θρύλος.

Στις αμέσως επόμενες δεκαετίες οι τεθωρακισμένες μεραρχίες θεωρήθηκαν από πολλούς ως το κατεξοχήν σύμβολο της στρατιωτικής ισχύος: κάθε φορά που γινόταν ένα πραξικόπημα σε οποιαδήποτε χώρα του κόσμου, η πρώτη ένδειξη ήταν τα άρματα μάχης που έκαναν την εμφάνισή τους στους δρόμους. Οι περισσότερες χώρες γρήγορα ακολούθησαν το παράδειγμα της Γερμανίας, κι έτσι τα γεγονότα των ετών 1914-1918 δεν επέπρωτο να επαναληφθούν: οι γραμμές των μετώπων σπανίως παρέμεναν σταθερές για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο από λίγους μήνες.

Μια άλλη καθοριστική διαφορά συνίστατο στη διεξαγωγή του πολέμου στους αιθέρες. Κατά τα έτη 1914-1918 οι νεοσύστατες αεροπορικές δυνάμεις, με τα πρωτόγονα τεχνολογικά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους, διαδραμάτισαν βοηθητικό και μόνο ρόλο, ενώ τα αποτελέσματα των επιθέσεών τους εναντίον στόχων επί του εδάφους ήταν ασήμαντα. Στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι αεροπορικές δυνάμεις χρησιμοποιήθηκαν σε ευρύτατη κλίμακα –ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε μεγαλύτερη– και με εντυπωσιακά αποτελέσματα.

Πολλές –αν όχι όλες– γερμανικές επιχειρήσεις των ετών 1939-1941 είχαν αρχίσει με ένα πλήγμα εναντίον του εχθρού που αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της αεροπορικής υπεροχής. Ακολουθούσε η παρεμπόδιση των εχθρικών κινήσεων, με την παροχή εγγύς αεροπορικής υποστήριξης και, σε αρκετές περιπτώσεις, με τη διεξαγωγή επιχειρήσεων από αερομεταφερόμενες μονάδες. Χωρίς τη συνδρομή της Λουφτβάφε, οι εν λόγω επιχειρήσεις είναι πιθανόν να είχαν καταλήξει σε αποτυχία.

Ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι αεροπορικές δυνάμεις στη θάλασσα ήταν, αν μη τι άλλο, ακόμη σημαντικότερος, φθάνοντας σε τέτοιο σημείο, που μερικές φορές δεν ήταν σαφές εάν τα αεροσκάφη παρείχαν υποστήριξη στα πλοία ή το αντίστροφο.

Σε όλα αυτά προστέθηκαν οι «στρατηγικοί» βομβαρδισμοί με βάση το σκεπτικό του Douhet, που είχαν ως στόχο τα νώτα του εχθρού. Ούτε οι Γερμανοί ούτε οι Ιάπωνες διέθεταν στην πραγματικότητα τα αεροσκάφη που ήταν απαραίτητα γι' αυτόν το σκοπό, κι έτσι τα επιτεύγματά τους στον εν λόγω τομέα ήταν μάλλον πενιχρά. Ωστόσο, οι Δυτικοί Σύμμαχοι, έπειτα από ένα χλιαρό ξεκίνημα, πραγματοποίησαν κατά τα έτη 1943-1945 σφοδρούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς, που είχαν ως αποτέλεσμα να μετατραπούν σε αποκαΐδια πολλές γερμανικές και ιαπωνικές πόλεις.

Οι εξελίξεις αυτές εύλογα διήγειραν τη φαντασία των στρατιωτικών εμπειρογνομώνων, που προσπάθησαν να συνειδητοποιήσουν τι είχε συμβεί, γιατί είχε συμβεί και τι θα μπορούσε να συμβεί στο μέλλον. Εντούτοις, σε βαθύτερο επίπεδο, οι ομοιότητες μεταξύ των δύο συρράξεων ήταν μάλλον σημαντικότερες από τις διαφορές. Η πιο σημαντική ομοιότητα συνίστατο στο γεγονός ότι, και στους δύο παγκόσμιους πολέμους, οι εμπόλεμοι ήταν τα μεγαλύτερα και ισχυρότερα κράτη που είχαν εμφανιστεί στην υφήλιο μέχρι εκείνη τη στιγμή.

Ασφαλώς, ο αριθμός τους και η ισχύς τους είχαν μεταβληθεί: η Αυστροουγγαρία δεν υφίστατο πλέον, η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία είχαν εξασθενήσει σε σημαντικό βαθμό, ενώ η Γερμανία, η Ιαπωνία, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η ΕΣΣΔ ήταν πολύ ισχυρότερες. Παρ' όλα αυτά, το σύστημα των Μεγάλων Δυνάμεων είχε μείνει

άθικτο, και η μόνη δύναμη που ήταν ικανή να αποτελέσει ένα σοβαρό αντίπαλο για οποιαδήποτε από τις Μεγάλες Δυνάμεις ήταν μια άλλη Μεγάλη Δύναμη.

Όταν ο Στάλιν ρώτησε τον Ρούσβελτ και τον Τσώρτσιλ, στη Διάσκεψη της Γιάλτας, πόσες μεραρχίες είχε στη διάθεσή του ο πάπας, είχε το δίκιο με το μέρος του. Ακόμη και το 1950, το έτος κατά το οποίο ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Hans Morgenthau δημοσίευσε το θεμελιώδες σημασία έργο του *Politics Among Nations*, το κράτος ήταν σχεδόν το μόνο είδος πολιτικής οργάνωσης που μπήκε στον κόπο να αναφέρει, αν και τα συστήματα διακυβέρνησης των διαφόρων κρατών παρουσίαζαν αισθητές διαφορές στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το κοινό χαρακτηριστικό των ολοκληρωτικών και των δημοκρατικών συστημάτων διακυβέρνησης, των καθεστώτων που εκτελούσαν εκατομμύρια πολίτες τους και των καθεστώτων που ως επί το πλείστον προστάτευαν τα ανθρώπινα δικαιώματα ακόμη και εν καιρώ πολέμου, ήταν ότι κάθε κράτος είχε μια κυβέρνηση που απαρτιζόταν από ανθρώπους που δε συμμετείχαν άμεσα στις μάχες, αν και καθήκον τους ήταν να αξιοποιούν όλη την ισχύ του κρατικού μηχανισμού και να την κατευθύνουν εναντίον του εχθρού. Κάθε κράτος διέθετε ένοπλες δυνάμεις που αποτελούνταν από εκατομμύρια ενστόλους, άνδρες και γυναίκες. Τέλος, σε κάθε κράτος υπήρχε ο άμαχος πληθυσμός, ο οποίος παρείχε το εργατικό δυναμικό και τον πνευματικό πλούτο που απαιτούσε η πολεμική μηχανή.

Οι σημαντικές καινοτομίες που εισήγαγαν οι γερμανικές τεθωρακισμένες δυνάμεις στον τομέα της διοικητικής υποστήριξης επέτρεψαν στη Βέρμαχτ να καταβάλει χώρες μέσης ισχύος, όπως η Γαλλία, με μία και μόνον κίνηση. Αργότερα το ίδιο συνέβη με την Αίγυπτο, που ηττήθηκε από το Ισραήλ το 1967, ή το Ιράκ, που ηττήθηκε από τις ΗΠΑ τόσο το 1991 όσο και το 2003. Όμως, όσο ισχυρές κι αν ήταν, οι τεθωρακισμένες δυνάμεις δεν ήταν σε θέση να καταφέρουν το τελειωτικό χτύπημα σε δυνάμεις με έκταση ολόκληρης ηπείρου, όπως η Γερμανία ή η Σοβιετική Ένωση, κι έτσι η μεταξύ τους σύγκρουση διήρκεσε χρόνια.

Εάν αξιοποιούνταν με τον ενδεδειγμένο τρόπο, η αεροπορική και η ναυτική ισχύς του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα μπορούσαν να βοηθήσουν τις χερσαίες δυνάμεις να εκτελέσουν επιτυχώς ειδικές αποστολές. Ωστόσο, ούτε στη θάλασσα ούτε στον αέρα δεν τέθηκε ζήτημα μίας και μόνον καθοριστικής μάχης, η οποία θα έκρινε την έκβαση του πολέμου, μια και θα καθιστούσε τον ηττημένο απροστάτευτο και θα έσπαζε το ηθικό του. Ακόμη και η ναυμαχία του κόλπου της Leyte (νήσου των Φιλιππίνων), η μεγαλύτερη ναυμαχία όλων των εποχών, δεν ήταν παρά ένα μόνο στάδιο στην καταστρο-

φή του Ιαπωνικού Πολεμικού Ναυτικού.¹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι βιβλία που φέρουν τίτλους όπως *Αποφάσεις Στρατιωτικών Διοικήτων* ή *Καθοριστικές Μάχες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου* χωρίζονται συνήθως σε δέκα περίπου κεφάλαια (και ότι τα κεφάλαια σε κάθε βιβλίο σπανίως αλληλοεπικαλύπτονται).² Και στους τρεις κλάδους των ενόπλων δυνάμεων, και στις δύο πλευρές της Ευρασίας, ο πόλεμος υπήρξε μια μακροχρόνια σύγκρουση φθοράς. Δεδομένου του χαρακτήρα του αυτού, έλαβαν χώρα αναρίθμητες μικρές συγκρούσεις και ένας σχετικά μικρός αριθμός πολύ μεγαλύτερων συγκρούσεων.

Όπως και κατά τα έτη 1914-1918, η έναρξη του πολέμου φθοράς σήμαινε πως υπήρχε αρκετός χρόνος ώστε να αξιοποιήσουν οι εμπόλεμοι όλα τα διαθέσιμα μέσα τους και να γίνει ο πόλεμος ολοκληρωτικός. Το αποτέλεσμα ήταν η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος, καθώς και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές αναζητούσαν νέους τρόπους για να αντιμετωπίσουν τα όπλα του εχθρού.

Μόνον στο Ανατολικό Μέτωπο ήταν δυνατή με σχετική ευκολία η διά ξηράς μεταφορά και συνδυαστική αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων μέσων. Το αποτέλεσμα ήταν μια τιτάνια σύγκρουση, που, σε ό,τι αφορούσε την κλίμακά της, ξεπερνούσε με ευκολία όλες τις άλλες. Σε όλα τα άλλα μέτωπα του πολέμου ο ρόλος της ναυτικής ισχύος ήταν κυρίαρχος. Αυτή έδωσε τη δυνατότητα στη Μεγάλη Βρετανία να παραμείνει στον πόλεμο και να επιβιώσει· αυτή επέτρεψε και στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές να πολεμήσουν στη Βόρεια Αφρική· αυτή έδωσε τη δυνατότητα στην Ιαπωνία να εξαπολύσει την αρχική επίθεσή της και στις Ηνωμένες Πολιτείες να αξιοποιήσουν τα τρομακτικά διαθέσιμα μέσα τους στα απόμακρα θέατρα των στρατιωτικών επιχειρήσεων, όπως ήταν η Νέα Γουινέα, οι Αλεούτες Νήσοι, η Γαλλία και οι Φιλιππίνες.

Ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίον αξιοποιήθηκαν τα διαθέσιμα μέσα, όπως και κατά τα έτη 1914-1918, η επιμήκυνση των χρονικών ορίων του πολέμου απέβη προς όφελος της πλευράς με το μεγαλύτερο πληθυσμό, την ισχυρότερη οικονομία και την καλύτερη βιομηχανική υποδομή. Από την άλλη πλευρά, οι Γερμανοί και οι Ιάπωνες, που είχαν στη διάθεσή τους λιγότερα μέσα, αναγκάστηκαν να στηρίξουν όλες τις ελπίδες τους στην επιτυχία των αρχικών επιθέσεών τους και ηττήθηκαν.

Ο πιλότος ενός μεγάλου αεροσκάφους που υπερίπταται ενός ωκεανού εν μέσω θυέλλης έχει διαφορετική θέα στην τρικυμιώδη θάλασσα από αυτήν που έχει εκείνος που βρίσκεται μέσα σε μια λαστιχένια βάρκα και παλεύει με τα κύματα. Με την πάροδο του χρόνου, ολοένα και περισσότερο τείνουμε να θεωρούμε την περίοδο από το 1914 έως το 1945 ως μία και μόνο σύγκρουση, που χωρί-

ζεται σε δύο μέρη από μια εικοσαετή ανακωχή. Οι ιστορικοί επιρρίπτουν στη μια ή την άλλη Μεγάλη Δύναμη τις ευθύνες για την έναρξη του πολέμου ή για τη μη αποτροπή του· όμως, είναι πέραν πάσης αμφιβολίας ότι, στην πραγματικότητα, οι ρίζες του πολέμου βρίσκονται στον ανταγωνισμό των εν λόγω Μεγάλων Δυνάμεων από το 18ο αιώνα. Επί δυόμισι σχεδόν αιώνες πριν από το 1945 ο μεταξύ τους ανταγωνισμός, τον οποίον τροφοδοτούσαν οι ολοένα και περισσότεροι πόροι των ίδιων των δυνάμεων, οξυνόταν διαρκώς. Αν δε ριχνόταν η ατομική βόμβα, και έπειτα από ένα εύλογο χρονικό διάστημα διακοπής των εχθροπραξιών, έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι ο ανταγωνισμός αυτός θα συνέχιζε να οξύνεται μετά το 1945. Γι' αυτό και πρέπει, στο σημείο αυτό, να στρέψουμε την προσοχή μας στην ατομική βόμβα, σε ό,τι τη διαδέχθηκε και στον αντίκτυπο που αυτή είχε στον πόλεμο.

5.2. ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΠΟΤΡΟΠΗ ΤΟΥ

Το 1939 (όπως και το 1914) σχεδόν όλες οι χώρες της υφηλίου είχαν ταχθεί υπέρ της μιας ή της άλλης Μεγάλης Δύναμης. Το 1945, έπειτα από μια σύγκρουση ασυνήθιστα μεγάλη και ασυνήθιστα καταστροφική, οι μόνες δύο πραγματικά σημαντικές δυνάμεις ήταν οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ, που ονομάστηκαν αργότερα υπερδυνάμεις. Υπήρχαν αισθητές διαφορές ως προς τη σημασία των άλλων χωρών, ανάλογα με τη γεωγραφική έκτασή τους, το βαθμό ανάπτυξής τους και τη γεωγραφική θέση τους σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες. Ωστόσο, η καθαρή αλήθεια ήταν ότι, από την άποψη της στρατιωτικής ισχύος, κανένα άλλο κράτος, όσο μεγάλο κι αν ήταν, δεν μπορούσε ούτε καν να προσεγγίσει τις προαναφερθείσες υπερδυνάμεις.

Η κατάσταση στην οποία βρισκόταν η ΕΣΣΔ δεν ήταν όμοια με εκείνη των ΗΠΑ. Η ΕΣΣΔ, μολοντί εξουσίαζε το μεγαλύτερο τμήμα της Ευρασίας, είχε υποστεί τεράστιες δημογραφικές και οικονομικές απώλειες.³ Όταν τερματίστηκε ο πόλεμος, η Σοβιετική Ένωση ήταν βυθισμένη σε έναν ωκεανό αίματος και δακρύων – χρειάστηκε να περάσουν περί τα δεκαπέντε χρόνια για να ανακάμψει πλήρως. Από στρατιωτικής απόψεως, το κομμουνιστικό σοβιετικό κράτος, όπως και η Ρωσία, διέθετε πάντοτε χερσαίες ως επί το πλείστον δυνάμεις. Τα πράγματα δεν άλλαξαν μετά την υποδούλωση της Ανατολικής Ευρώπης· η πρόσβαση της Μόσχας στη θάλασσα εξακολούθησε να εμποδίζεται αφενός από τα στενά της Δανίας και αφετέρου από τα Δαρδανέλλια. Από αυτήν την άποψη, η ΕΣΣΔ διέφερε σε μεγάλο βαθμό από τις ΗΠΑ.

Όπως και η ΕΣΣΔ, οι ΗΠΑ εξουσίαζαν μιαν ολόκληρη ήπειρο, αλλά και ένα ολόκληρο ημισφαίριο. Σε αντίθεση με την ΕΣΣΔ, οι ΗΠΑ ήταν ένα τεράστιο νησί, βασιζόνταν δε πολύ περισσότερο στη ναυτική ισχύ για στρατιωτικούς και μη λόγους. Απαραίτητο συμπλήρωμα της ναυτικής ισχύος αποτελούσε πλέον η αεροπορική ισχύς: στην πραγματικότητα, οι μεγάλης ακτίνας δράσης, στρατηγικού χαρακτήρα αεροπορικές δυνάμεις αποτέλεσαν το πεδίο στο οποίο οι ΗΠΑ υπερείχαν σε πολύ μεγάλο βαθμό όλων των άλλων δυνάμεων.

Εξαιτίας τού ότι δεν υπέστησαν βομβαρδισμούς και δε γνώρισαν ξένη κατοχή, αλλά και εξαιτίας της αποτελεσματικής κινητοποίησής τους, οι ΗΠΑ ήταν επίσης η μόνη εμπόλεμη χώρα μείζονος σημασίας που βγήκε από τον πόλεμο πολύ πλουσιότερη απ' ό,τι ήταν στην προπολεμική περίοδο. Στην περίοδο 1940-1944 το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε σχεδόν κατά 20.000.000 ανθρώπους. Στην ίδια τετραετία το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 54%. Η βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε κατά 300%, η δε παραγωγή πρώτων υλών κατά 60%. Το 1945 οι ΗΠΑ, με τον πληθυσμό τους να αποτελεί μόλις το 6% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού, παρήγαγαν το ήμισυ των βιομηχανικών προϊόντων σε παγκόσμιο επίπεδο.⁴ Η οικονομική αυτή ισχύς, καθώς και η εξαιρετη επιστημονική και τεχνολογική υποδομή τους, ενισχύθηκαν περαιτέρω από πολλές προσωπικότητες που προέρχονταν από χώρες του εξωτερικού, οι οποίες έδωσαν τη δυνατότητα στις ΗΠΑ να γίνουν η πρώτη χώρα που κατασκεύασε, δοκίμασε και χρησιμοποίησε την ατομική βόμβα.

Από τη στιγμή κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η ατομική βόμβα, άρχισαν να εμφανίζονται διστάμενες απόψεις ως προς τον αντίκτυπο που θα είχε στον πόλεμο. Πολιτικοί, στρατιωτικοί διοικητές, επιστήμονες (μεταξύ αυτών, νομπελίστες), ακαδημαϊκοί και δημοσιογράφοι έλαβαν μέρος στην αντιπαράθεση.⁵ Όμως, τα περισσότερα γραπτά τους δεν άντεξαν στη δοκιμασία του χρόνου. Η σημαντικότερη ίσως συμβολή στο διάλογο που διεξήχθη ήταν αυτή ενός νεαρού Αμερικανού ειδικού, του Bernard Brodie, ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν καθηγητής στο Εθνικό Κολέγιο Πολέμου στην Ουάσινγκτον.⁶

Η ατομική βόμβα, για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση του ίδιου του Brodie, ήταν το «τέλειο όπλο». Ήταν τέτοια η καταστρεπτική ισχύς της, αλλά και τόσο δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να υπερασπιστεί κανείς τον εαυτό του, που κάθε μεγάλης κλίμακας πόλεμος μεταξύ χωρών που θα την είχαν στη διάθεσή τους θα προκαλούσε μοιραία τη σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή και των δύο. Ο Brodie δεν είχε καμία αμφιβολία ότι και άλλες χώρες πέραν των ΗΠΑ θα αποκτούσαν την ατομική βόμβα, και μάλλον σε σύντομο χρονικό διάστημα. Και από αυτήν την άποψη, ο Brodie αποδείχθηκε πιο διορα-

τικός από τους συγχρόνους του, πολλοί από τους οποίους αντιλήφθηκαν τι συνέβαινε μόνον όταν οι Σοβιετικοί πραγματοποίησαν την πρώτη τους δοκιμή. Η άποψη ότι η μόνη πιθανή χρήση της ατομικής βόμβας θα συνίστατο στην αποτροπή του πολέμου, αλλά και ότι η στρατιωτική ιστορία είχε βρεθεί προ αδιεξόδου, εκφράστηκε ίσως με τον καλύτερο τρόπο από τον Walter Millis, ένα διάσημο στρατιωτικό ιστορικό, που έφθασε στο αποκορύφωμα της καριέρας του στη δεκαετία του 1950. «Ο επαγγελματίας στρατιωτικός που πρέπει σήμερα να ελέγχει το σχεδιασμό, την παραγωγή και τη χρήση των πανίσχυρων όπλων μαζικής καταστροφής δεν μπορεί να διδαχθεί πολλά από τον Ναπολέοντα, τον Τζάκσον, τον Λι ή τον Γκραντ – όλοι τους ήταν διοικητές στο πεδίο της μάχης, όχι υπεύθυνοι “οπλικών συστημάτων” που κυριότερο χαρακτηριστικό τους είναι το ότι δεν πρέπει ποτέ [...] να έλθουν σε σύγκρουση».⁷

Για τους αξιωματικούς που είχαν αφιερωθεί επί αιώνες στην τελειοποίηση της τέχνης του πολέμου και την περίοδο 1939-1945 είχαν διοικήσει εκατομμύρια άνδρες στο πλαίσιο μιας τιτάνιας σύγκρουσης, η μετάβαση από τη διεξαγωγή του πολέμου στην αποτροπή του πολέμου ισοδυναμούσε με καταδίκη σε θάνατο. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς έδειξαν απροθυμία να την αποδεχθούν. Ο ίδιος ο Brodie έλαβε υπόψη την προειδοποίηση του Ναυάρχου Chester Nimitz ότι δε θα έπρεπε να σπείσει να εξαγάγει το συμπέρασμα πως ο Στρατός Ξηράς και το Πολεμικό Ναυτικό ήταν πλέον κάτι το πεπαλαιωμένο και αποβολιμαίο. Από τότε έως σήμερα έχουν διατυπωθεί αμέτρητες προειδοποιήσεις τέτοιου είδους. Η θεωρία της αποτροπής βασίζεται σε ένα θεμελιώδες παράδοξο. Ο σκοπός είναι να προληφθεί η έναρξη του πολέμου· το μέσο προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος είναι το να καταστήσει η μια πλευρά στην άλλη απόλυτα σαφές ότι, εφόσον χρειαστεί, είναι ικανή και έτοιμη να πολεμήσει. *Si pacem vis, bellum para* («Εάν επιθυμείς ειρήνη, να είσαι έτοιμος για πόλεμο»). Παρεμπιπτόντως, οι δύο πρώτες βόμβες που ρίχτηκαν στη Χιροσίμα στις 6 Αυγούστου του 1945 και στο Ναγκασάκι τρεις ημέρες αργότερα ήταν οι μοναδικές στο αμερικανικό οπλοστάσιο. Συνεπεία τούτου, το πρώτο βήμα προς την αποτροπή του πολέμου ήταν η κατασκευή περισσότερων ατομικών βομβών στο συντομότερο χρονικό διάστημα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 η πρόοδος στον εν λόγω τομέα ήταν τέτοια, που ο κόσμος εισήλθε στην εποχή της λεγόμενης πυρηνικής υπερεπάρκειας, κάτι που σήμαινε ότι ο αριθμός των διαθέσιμων ατομικών βομβών έπαυσε να αποτελεί σοβαρό περιοριστικό παράγοντα στο σχεδιασμό τους. Ωστόσο, η κατασκευή περισσότερων ατομικών βομβών συνεχίστηκε. Στη δεκαετία του 1960 υπήρχαν χιλιάδες, και στη δεκαετία του 1980 δεκάδες χιλιάδες.

Αν και απείρως πιο ισχυρές από οτιδήποτε είχε χρησιμοποιηθεί στις πολεμικές αναμετρήσεις έως τότε, οι πρώτες βόμβες αποδείχθηκαν τελικά καταστρεπτικές μόνο για μεσαίου μεγέθους ιαπωνικές πόλεις, για τις οποίες ήταν ήδη ευρέως γνωστό ότι ήταν ιδιαίτερα εύκολο να παραδοθούν στις φλόγες. Τι θα συνέβαινε σε περίπτωση ρίψης ατομικής βόμβας σε μεγαλύτερες πόλεις, με κτίρια από τσιμέντο, δοκάρια και κονίαμα; Η επιτυχής δοκιμή της πρώτης βόμβας υδρογόνου το 1953 έδωσε τη λύση σε αυτό το πρόβλημα.

Όταν εισήλθε στο Λευκό Οίκο ο Τζον Φ. Κένεντι, το 1961, η τυπική «στρατηγική» πολεμική κεφαλή των ΗΠΑ είχε ισχύ δεκαπέντε μεγατόνων – η πολεμική αυτή κεφαλή αντιστοιχούσε σε 15.000.000 τόνους TNT (τρινιτροτολουόλης) και ήταν εκατό φορές ισχυρότερη από την ατομική βόμβα που ρίχτηκε στη Χιροσίμα. Το αμερικανικό οπλοστάσιο είχε γίνει τόσο μεγάλο, που κάθε σοβιετική πόλη του μεγέθους της Χιροσίμα βρισκόταν στο στόχαστρο τριών τουλάχιστον βομβών υδρογόνου. Όπως παρατήρησε κάποτε ο Ουίνστον Τσώρτσιλ, εάν προσέθεταν ακόμη περισσότερη εκρηκτική ισχύ, θα έκαναν απλώς τα χαλάσματα να εκτιναχθούν.

Όμως, πώς θα ριχνόταν η βόμβα στο στόχο της; Ο εκρηκτικός μηχανισμός που κατέστρεψε τη Χιροσίμα ήταν βασισμένος στο εμπλουτισμένο ουράνιο και ζύγιζε δέκα τόνους, ενώ μόλις και μετά βίας είχε χωρέσει στο μεγαλύτερο και ισχυρότερο βομβαρδιστικό που ήταν τότε διαθέσιμο. Ο εκρηκτικός μηχανισμός που κατέστρεψε το Ναγκασάκι είχε λίγο μικρότερο βάρος, αλλά είχε κι αυτός τεράστιο μέγεθος.

Το ίδιο το B-29, χάρη στην ειδική κατασκευή του, είχε τη δυνατότητα να φθάσει στην Ιαπωνία από νησιωτικές βάσεις που βρίσκονταν σε απόσταση 2.500 χιλιομέτρων περίπου. Εντούτοις, η μέγιστη ακτίνα δράσης του δεν του επέτρεπε να φθάσει, από τις βάσεις που διέθεταν οι ΗΠΑ την εποχή εκείνη, σε πολλές περιοχές της ΕΣΣΔ, μιας χώρας που κάλυπτε έντεκα ζώνες ώρας της υψηλίου εξάλλου, δεδομένου ότι ήταν αεροσκάφος που έφερε εμβολοφόρο κινητήρα και, κατά συνέπεια, δεν μπορούσε να αναπτύξει μεγάλη ταχύτητα, το B-29 σύντομα κατέστη ξεπερασμένο, καθώς κατασκευάστηκαν νέα, αεριωθούμενα μαχητικά αεροσκάφη, προκειμένου να το αντιμετωπίσουν. Όλα αυτά υποχρέωσαν τους Αμερικανούς στρατηγούς να απαιτήσουν, και τους μηχανικούς να σχεδιάσουν, μια σειρά από μεγαλύτερα, βαρύτερα, ταχύτερα και ισχυρότερα αεροσκάφη· σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν –για να αναφέρουμε μόνον αυτά που παρήχθησαν σε ικανούς αριθμούς– το B-36, το B-47, το B-52 και το B-1.

Ωστόσο, όλα αυτά δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένα μέρος της ιστορίας. Σε σύγκριση με τα βομβαρδιστικά, οι βαλλιστικοί πύραυ-

λοι που αρχικά αναπτύχθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους Γερμανούς στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπερείχαν ως προς το ότι οι βάσεις τους ήταν πολύ μικρότερες και λιγότερο ευπρόσβλητες. Ένα ακόμη πλεονέκτημά τους ήταν ότι δε χρειάζονταν πληρώματα που θα έπρεπε να παραμείνουν εν ζωή και (ενδεχομένως) να διαφύγουν μετά την ολοκλήρωση της αποστολής τους. Τέλος, η ταχύτητα των βαλλιστικών πυραύλων ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των βομβαρδιστικών, γι' αυτό και ήταν πολύ πιο δύσκολο –στην πραγματικότητα, σχεδόν αδύνατο– να αναχαιτιστούν.

Οι επικριτές τους, κατά κύριο λόγο πιλότοι, μερικές φορές υπογράμμιζαν το γεγονός ότι οι πύραυλοι διέφεραν από τα βομβαρδιστικά ως προς το ότι δεν ήταν δυνατόν να ανακληθούν μετά την εκτόξευσή τους. Αυτό ήταν ασφαλώς αληθές, αλλά δε φαίνεται να έπεισε κάποια χώρα να εγκαταλείψει την προσπάθεια ανάπτυξής τους. Το μόνο σοβαρό μειονέκτημά τους ήταν το γεγονός ότι δεν είχαν την ίδια εκρηκτική ισχύ με τα βομβαρδιστικά. Όμως, καθώς οι βόμβες έγιναν μικρότερες κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και του 1960, ακόμη κι αυτός ο παράγοντας έπαυσε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Στη δεκαετία του 1970, σύμφωνα με τις πλέον αξιόπιστες πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας, μια πολεμική κεφαλή βάρους μόλις 250 κιλών είχε τριπλάσια εκρηκτική ισχύ από την ατομική βόμβα που κατέστρεψε τη Χιροσίμα.

Η συνεχής αύξηση του βεληνεκούς, της αξιοπιστίας και της ακρίβειας των βαλλιστικών πυραύλων οδήγησε στην κατασκευή των πρώτων πραγματικών διηπειρωτικών βαλλιστικών πυραύλων (ICBM, Intercontinental Ballistic Missiles), στις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η γενική τάση για μικρότερες και πλέον εύχρηστες πυρηνικές κεφαλές οδήγησε στο σημείο να είναι δυνατή η μεταφορά τους όχι μόνον από βαρέα βομβαρδιστικά και διηπειρωτικούς βαλλιστικούς πυραύλους, αλλά και από πολλά άλλα είδη οπλικών συστημάτων. Τελικά, τα μαχητικά-βομβαρδιστικά, οι τακτικοί βαλλιστικοί πύραυλοι και το βαρύ πυροβολικό αποτέλεσαν φορείς εκτόξευσης, ενώ υπήρξε ακόμη και το λεγόμενο ατομικό μπαζούκα. Όταν έκαναν την εμφάνισή τους αρχικά οι βαλλιστικοί πύραυλοι πολλαπλών κεφαλών (MRV) και ακολούθως οι βαλλιστικοί πύραυλοι πολλαπλών ανεξάρτητων κεφαλών (MIRV) στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, κατέστη εφικτή η τοποθέτηση έως και δέκα πολεμικών κεφαλών σε έναν και μόνον πύραυλο. Οι «αόρατοι» πύραυλοι τύπου Cruise, κατ' ουσίαν παραλλαγές των πυραύλων που αναπτύχθηκαν αρχικά από τους Γερμανούς στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έκαναν ακόμη μεγαλύτερη την καταστρεπτική ισχύ του πυρηνικού οπλοστασίου.⁸

Ο Στρατός Ξηράς, το Πολεμικό Ναυτικό και η Πολεμική Αεροπορία των ΗΠΑ εξέτασαν κατά το μάλλον ή ήττον οποιοδήποτε διαθέσιμο σχέδιο για την εκτόξευση πυραύλων με πυρηνικές κεφαλές· εν τέλει, για λόγους που συχνά σχετίζονταν περισσότερο με την αντιπαλότητα μεταξύ των κλάδων των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων και με τον ανταγωνισμό τους για την εξασφάλιση κονδυλίων και λιγότερο με πραγματικές επιχειρησιακές ανάγκες,⁹ τα περισσότερα από αυτά τα σχέδια υιοθετήθηκαν, ανεξάρτητα από το εάν είχαν ή όχι ουσιαστικό περιεχόμενο. Ωστόσο, τα όπλα και οι φορείς εκτόξευσης δεν ήταν παρά μόνον η κορυφή του παγόβουνου.

Στο αποκορύφωμα του Ψυχρού Πολέμου υπήρχαν αμερικανικές βάσεις διάσπαρτες στην Ισλανδία, τη Μεγάλη Βρετανία, τη Δυτική Ευρώπη, τη Μεσόγειο, το Πακιστάν, τη Νοτιοανατολική Ασία, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία, την Κορέα και την Ιαπωνία. Εξακολουθούν να λειτουργούν εκατοντάδες από αυτές, κάποιες επισήμως, άλλες όχι.¹⁰ Ορισμένες από τις εν λόγω βάσεις ήταν μικρού μεγέθους, απομονωμένες εγκαταστάσεις, που περιελάμβαναν, παραδείγματος χάριν, ένα ραντάρ· άλλες πάλι ήταν τεράστια συγκροτήματα, που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες πολυάριθμων αεροσκαφών, πλοίων ή πυραύλων. Οι περισσότερες αμερικανικές βάσεις δεν ήταν θωρακισμένες σε τέτοιο βαθμό, ώστε να «τα βγάλουν πέρα», κατά την ορολογία της εποχής εκείνης, σε περίπτωση πυρηνικής επίθεσης εναντίον τους· ορισμένες όμως –κατά κύριο λόγο, υπόγειες εγκαταστάσεις για την αποθήκευση βαλλιστικών πυραύλων και αρχιγγεία– ήταν.

Για να είναι σε θέση να παρέχουν την επιθυμητή παρακολούθηση, αναγνώριση, έγκαιρη προειδοποίηση και συντονισμένη αντίδραση, όλες οι βάσεις –καθώς και οι πολυάριθμοι κινητοί εκτοξευτές στην ξηρά, τη θάλασσα και τον αέρα– έπρεπε να συνδέονται με ένα τεράστιο σύστημα διοίκησης, ελέγχου και επικοινωνιών.¹¹ Αυτό καθαυτό το σύστημα έπρεπε να διαθέτει συστήματα προστασίας από ενδεχόμενη πυρηνική επίθεση· την αποτελεσματική προστασία του συστήματος καθιστούσε δυσχερέστερη το γεγονός ότι μια τέτοια επίθεση θα δημιουργούσε όχι μόνον ένα ωστικό κύμα αλλά και έναν ηλεκτρομαγνητικό παλμό (EMP) ικανό να νεκρώσει τις ηλεκτρονικές συσκευές σε μια ακτίνα εκατοντάδων χιλιομέτρων από το σημείο της έκρηξης.

Παράλληλα με τα πυρηνικά όπλα μεταβάλλονταν σταδιακά και τα δόγματα που αφορούσαν τη χρήση τους σε περίπτωση ανάγκης. Εν μέρει επειδή οι ΗΠΑ ήταν η πρώτη χώρα που κατασκεύασε ατομική βόμβα και τους κατάλληλους φορείς εκτόξευσής της, αλλά και εν μέρει επειδή καμία άμυνα δε φαινόταν εφικτή, τα πρώτα δόγμα-

τα επικεντρώθηκαν στην ανάγκη να καταφέρει η αμερικανική πλευρά το πρώτο πυρηνικό πλήγμα, ώστε να καταστραφεί η αντίπαλη πλευρά πριν μπορέσει να αντεπιτεθεί. Η εν λόγω αντίληψη γέννησε ποικίλα επιχειρησιακά σχέδια· τα περισσότερα ήταν επινοήσεις των ανδρών της Αμερικανικής Πολεμικής Αεροπορίας και έφεραν ονομασίες όπως Bushwhacker, Dropshot και Broiler. Κάθε σχέδιο προέβλεπε τη θανάτωση πολλών εκατομμυρίων ανθρώπων, ως επί το πλείστον αμάχων που είχαν την ατυχία να ζουν μέσα ή και κοντά στις σημαντικότερες βιομηχανικές πόλεις της ΕΣΣΔ. Κάθε σχέδιο ήταν κατ' αρχήν μια λίστα τέτοιων πόλεων-στόχων. Κάθε σχέδιο απαριθμούσε τις αεροπορικές δυνάμεις που θα εκτελούσαν την καταστρεπτική αποστολή, τις βάσεις από τις οποίες θα απογειώνονταν τα αεροσκάφη, τους σχηματισμούς των αεροσκαφών, τα ηλεκτρονικά αντίμετρα που θα χρησιμοποιούσαν για την αντιμετώπιση της σοβιετικής άμυνας κ.ο.κ.

Ωστόσο, το δόγμα αυτό δεν επέζησε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1950, καθώς η Σοβιετική Ένωση, που είχε πραγματοποιήσει την πρώτη δοκιμή βόμβας υδρογόνου ένα μόλις χρόνο μετά τις ΗΠΑ, είχε πλέον κι αυτή στη διάθεσή της μεγάλο αριθμό πυρηνικών όπλων.¹² Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ένα πυρηνικό πλήγμα από την πλευρά των ΗΠΑ θα επέφερε την καταστροφή της ίδιας της Αμερικής, καθώς το Κρεμλίνο θα εξαπέλυε αντεπίθεση με τα υπόλοιπα πυρηνικά όπλα του.

Όλα πλέον βασίζονταν, όπως τουλάχιστον υποστηριζόταν, στη συγκρότηση δυνάμεων ικανών να απαντήσουν σε ένα τέτοιο πλήγμα – και, κατ' αυτόν τον τρόπο, ικανών να αποτρέψουν και το πρώτο πλήγμα.¹³ Το δόγμα αυτό έγινε γνωστό ως MAD (Mutually Assured Destruction, Εξασφαλισμένη Αμοιβαία Καταστροφή). Οι σημαντικότεροι υποστηρικτές της εν λόγω αλλαγής πολιτικής ήταν ο Πρόεδρος Τζον Κένεντι, ο Πρόεδρος Λίντον Τζόνσον και ο διακεκριμένος, καίτοι άκρως αμφιλεγόμενος, Υπουργός Εθνικής Άμυνας Robert S. McNamara. Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι η κυβέρνηση Κένεντι ήταν αυτή που άρχισε να στηρίζεται λιγότερο στα βαρέα βομβαρδιστικά και περισσότερο στους βαλλιστικούς πυραύλους και στα υποβρύχια, που ήταν δυνατόν να εντοπιστούν και να αναχαιτιστούν ευκολότερα.

Όμως, και η MAD αποδείχθηκε βραχύβια. Το δόγμα –και οι δυνάμεις που θα ανελάμβαναν την εφαρμογή του σε περίπτωση ανάγκης– μπορεί και να ήταν όντως κατάλληλο για την αποτροπή μιας πλήρους κλίμακας σοβιετικής πυρηνικής επίθεσης εναντίον των ΗΠΑ. Εντούτοις, κι ακριβώς επειδή η εφαρμογή του θα προκαλούσε ένα άνευ προηγουμένου ολοκαύτωμα, το εν λόγω δόγμα δεν έδειχνε ικανό να αποτρέψει μικρότερες επιθέσεις στα τεράστια

υπερπόντια συμφέροντα της Ουάσινγκτον, στις βάσεις και στους συμμάχους της. Για να χρησιμοποιήσουμε και πάλι την ορολογία της εποχής εκείνης, η MAD δεν παρείχε «αξιοπιστία». Αυτό, με τη σειρά του, οδήγησε στο συμπέρασμα –ιδιαίτερα ικανοποιητικό για τους στρατιωτικούς, που ζητούσαν διαρκώς μεγαλύτερα κονδύλια– ότι ήταν απαραίτητο να έχουν οι ΗΠΑ την ικανότητα, και φυσικά την πρόθεση, να ανταποδώσουν ενδεχόμενη σοβιετική επίθεση οποιοδήποτε είδους, σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, όχι μόνο με ένα μαζικό πυρηνικό πλήγμα (που θα μπορούσε να αποδειχθεί αυτοκαταστροφικό) αλλά και με δυνάμεις που θα συγκροτούνταν ειδικά γι' αυτόν το σκοπό. Ακριβώς επειδή θα ήταν μικρότερες, τέτοιες δυνάμεις θα ήταν ικανότερες από αποτρεπτικής απόψεως· εάν η επιχείρηση αποτροπής κατέληγε σε αποτυχία, οι δυνάμεις αυτές θα μπορούσαν να διεξαγάγουν έναν «περιορισμένο» πόλεμο, που δε θα συνιστούσε απαραιτήτως απειλή για την υφήλιο. Η πολιτική αυτή, που ονομάστηκε ευέλικτη ανταπόδοση, σύντομα θα δοκιμαζόταν στο Βιετνάμ.

Από οικονομικής απόψεως, και παρά τη διαβόητη δήλωση του Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Νικίτα Χρουστσόφ «Θα σας θάψουμε», οι ΗΠΑ συνέχισαν να υπερέχουν κατά πολύ της ΕΣΣΔ.¹⁴ Κατά τα έτη 1957-1961 το λεγόμενο πυραυλικό χάσμα, που ακολούθησε την εκτόξευση του πρώτου σοβιετικού δορυφόρου, έπαιξε ένα ρόλο στην ανάληψη της προεδρίας από τον Κένεντι· ωστόσο, το χάσμα αυτό αργότερα αποδείχθηκε κατ' αρχήν πλασματικό.¹⁵ Με εξαίρεση το συγκεκριμένο γεγονός, οι ΗΠΑ, χάρη στην ασυναγώνιστη υποδομή τους στον τομέα της έρευνας και της ανάπτυξης, αλλά και χάρη στη βιομηχανική υπεροχή τους, ήταν αυτές που σχεδόν πάντοτε πρωτοστατούσαν στην παραγωγή νέων όπλων. Στα όπλα αυτά συγκαταλέγονταν, μεταξύ άλλων, διηπειρωτικά βομβαρδιστικά τη δεκαετία του 1950, υποβρυχίως εκτοξευόμενοι βαλλιστικοί πύραυλοι (SLBM), βαλλιστικοί πύραυλοι πολλαπλών ανεξάρτητων κεφαλών (MIRV) τη δεκαετία του 1960 και πύραυλοι τύπου Cruise τη δεκαετία του 1970 – κι όλα αυτά χωρίς να αναφερθούμε καθόλου στην επανάσταση που έλαβε χώρα στον τομέα των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των επικοινωνιών και ήταν αναγκαία για το συντονισμό και την καθοδήγηση των όπλων αυτών.

Στο πλαίσιο της αναζήτησης συμμαχιών, οι ΗΠΑ συμπορεύτηκαν με δυνάμεις μεσαίου μεγέθους, αλλά άκρως αναπτυγμένες, όπως ήταν η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, η Δυτική Γερμανία και η Ιαπωνία.

Αντίθετα, η Σοβιετική Ένωση βρισκόταν σε δεινή θέση. Μετά τη διατάραξη των σχέσεων με την Κίνα, που έφερε κατά καιρούς τις

δύο χώρες στα πρόθυρα πολέμου, οι μόνοι σύμμαχοι στους οποίους θα μπορούσαν πραγματικά να υπολογίζουν οι Σοβιετικοί ήταν τριτοκοσμικές χώρες όπως η Ανατολική Γερμανία, η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Βόρεια Κορέα. Καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου επικράτησε η κατάσταση που είχε περιγράψει το 1945 ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας των ΗΠΑ, George S. Marshall: τρεις από τις δυνάμει σημαντικότερες περιοχές παραγωγής όπλων της υφελίου (η Βόρεια Αμερική, η Δυτική Ευρώπη και η Ιαπωνία) τελούσαν υπό το διαρκή έλεγχο των Αμερικανών. Εντούτοις, η Ουάσινγκτον ήταν τρόπον τινά πεπεισμένη ότι, τόσο σε ποσοτικό όσο και –από ορισμένες απόψεις– σε ποιοτικό επίπεδο, οι συμβατικές ένοπλες δυνάμεις της, καθώς και εκείνες των συμμάχων της, δεν ήταν σε θέση να αντιπαραταχθούν στις ένοπλες δυνάμεις των κομμουνιστών.¹⁶ Η Ουάσινγκτον άφηνε να υπονοηθεί με αυτό ότι, αν ξεσπούσε πόλεμος, η Δύση δε θα είχε άλλη επιλογή από το να χρησιμοποιήσει «τακτικά» πυρηνικά όπλα, για να σταματήσει μιαν επίθεση.

Τελικά, η ανάγκη αντιμετώπισης της υποτιθέμενης υπεροχής των συμβατικών ενόπλων δυνάμεων της ΕΣΣΔ με πυρηνικά όπλα, χωρίς να κλιμακωθεί η ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών, οδήγησε στη διατύπωση πολυάριθμων προτάσεων, ορισμένες από τις οποίες ήταν ανόητες αλλά και επικίνδυνες. Ήδη από τη δεκαετία του 1950 ορισμένοι στρατιωτικοί επεδίωξαν να διαλύσουν «τους φόβους για την εκπομπή ραδιενέργειας», πείθοντας τους συναδέλφους τους ότι ήταν εφικτή η διεξαγωγή ενός συμβατικού πολέμου στην εποχή των πυρηνικών όπλων· μάλιστα, έλαβαν κάποια μέτρα για να οργανώσουν αναλόγως τις ένοπλες δυνάμεις.¹⁷ Εξίσου ανεδαφικές ήταν οι αντιλήψεις ορισμένων πολιτών που θεωρούσαν δυνατή την επίτευξη μιας συμφωνίας αναφορικά με τη μέγιστη ισχύ των πυρηνικών κεφαλών, τον περιορισμό των στόχων των πυρηνικών όπλων κ.ο.κ.¹⁸

Μετά την κατάρρευση του δόγματος της Εξασφαλισμένης Αμοιβαίας Καταστροφής (MAD), ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας της κυβέρνησης Νίξον, James Schlesinger, άρχισε να κάνει λόγο για «προσεκτικές επιλογές» – αναφερόταν στη δυνατότητα χρήσης ενός σχετικά μικρού αριθμού μικρών πυρηνικών όπλων για την καταστροφή επιλεγμένων στόχων. Άλλοι τάσσονταν υπέρ «της κυριαρχίας διά της κλιμακώσεως» και «των προειδοποιητικών πυρηνικών πληγμάτων». Η πλέον τρομακτική ίσως θεωρία ήταν αυτή που έφερε την ονομασία «αποκεφαλισμός». Η εν λόγω θεωρία επικεντρωνόταν στους άρτι εξελιχθέντες, απίστευτα ακριβείς φορείς εκτόξευσης που τέθηκαν στην υπηρεσία των αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων τη δεκαετία του 1980. Οι υπέρμαχοι της θεωρίας του αποκε-

φαλισμού ήλπιζαν να εξαλείψουν τη σοβιετική ηγεσία με ένα και μόνον πλήγμα και να κερδίσουν τον πόλεμο πριν καν αυτός αρχίσει.

Δεν είναι δυνατόν να υπεισέλθουμε σε όλες τις φαντασιοκοπίες, με τα έντονα σεξουαλικά υπονοούμενα πολλές φορές (παραδείγματος χάριν, όταν γινόταν λόγος για «βοηθήματα διεισδύσεως»), που επί δεκαετίες, χωρίς διακοπή, περιβάλλονταν το μανδύα των σοβαρών δογμάτων και επεδίωκαν να καταστήσουν εφικτή τη χρήση των πυρηνικών όπλων. Αρκεί να λεχθεί ότι την εποχή της συγγραφής του παρόντος βιβλίου η ανάλυση του Brodie ήταν άκρως επίκαιρη και έμοιαζε να γράφτηκε χθες. Η αξιόπιστη άμυνα κατά των πυρηνικών όπλων και των φορέων εκτόξευσής τους δε φαίνεται στις μέρες μας περισσότερο εφικτή απ' όσο ήταν τον Οκτώβριο του 1945, όταν ο Πρόεδρος Τρούμαν δήλωσε στο Κογκρέσο πως «κάθε όπλο θα επιφέρει τελικά κάποιον αμυντικό μηχανισμό». ¹⁹ Αντ' αυτού, η προσπάθεια των Αμερικανών να αναπτύξουν έναν τέτοιο μηχανισμό είναι ένας ακόμη λόγος για τον οποίον οι ΗΠΑ βρέθηκαν στο χείλος της χρεοκοπίας. Παρ' όλο που η κυβέρνηση Μπους ακολούθησε μια Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας που υποστήριζε τις προληπτικές επιθέσεις, ²⁰ και μολονότι θέλησε να αναπτύξει τα λεγόμενα «μίνι-πυρηνικά», προκειμένου να εξαπολύει επιθέσεις, στην πραγματικότητα εξακολουθεί να ισχύει η προειδοποίηση του Brodie ότι τα όπλα αυτά έχουν διαμορφώσει μια εντελώς νέα κατάσταση. Ασφαλώς, κανείς δεν μπορεί να είναι απόλυτα βέβαιος ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες –ή κάποια άλλη χώρα– δε θα καταφύγουν ποτέ στα πυρηνικά όπλα· μάλιστα, η παράμετρος αυτή είναι κεφαλαιώδους σημασίας για τη διατήρηση της αποτρεπτικής ισχύος των χωρών που διαθέτουν πυρηνικά όπλα, καθώς και για τη διασφάλιση της ειρήνης. Η κυρίαρχη λογική των τελευταίων εξήντα ετών ήταν η εξής: ή δε θα χρησιμοποιείς το σπαθί σου ή θα είσαι έτοιμος να πεθάνεις με αυτό στο χέρι.

5.3. ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΩΝ ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΥ

Όπως είχε προβλέψει με κατηγορηματικό τόνο ο Brodie, οι Ηνωμένες Πολιτείες δε διατήρησαν επί μακρόν το πυρηνικό μονοπώλιό τους. Όπως θα μπορούσε επίσης να έχει προβλέψει, οι ΗΠΑ δεν υποδέχτηκαν ευμενώς τη συμμετοχή άλλων χωρών στο κλαμπ των πυρηνικών δυνάμεων. Όταν η ΕΣΣΔ πραγματοποίησε την πρώτη πυρηνική δοκιμή της, το Σεπτέμβριο του 1949, η αμερικανική αντίδραση άγγιξε τη μαζική υστερία· ο Στάλιν ήταν ο πλέον μοχθηρός άνθρωπος, και ήταν αποφασισμένος να καταστρέψει τις ΗΠΑ. Απο-

τέλεσμα της υστερίας αυτής ήταν η δίκη και η εκτέλεση δύο φερομένων ως σοβιετικών κατασκόπων, του Julius και της Ethel Rosenberg. Η εν λόγω μαζική υστερία συντέλεσε, επίσης, στην επικράτηση του μακαρθισμού στις ΗΠΑ, των πολιτικών διώξεων εις βάρος προσώπων που θεωρήθηκαν ή καταγγέλθηκαν ως κομμουνιστές: η αντικομμουνιστική σταυροφορία, που είχε αρχίσει να κερδίζει έδαφος μετά το 1945, διήρκεσε έως την ανάληψη της προεδρίας από τον Αϊζενχάουερ· μόλις τότε τερματίστηκε, κι αυτό όχι χάρι στον πρόεδρο.

Εξαιτίας της μοναδικής γεωγραφικής θέσης της χώρας, των στρατιωτικών παραδόσεων και των στρατηγικών στόχων, τα πυρηνικά όπλα της ΕΣΣΔ ήταν επίσης μοναδικά. Δόθηκε, παραδείγματος χάριν, πολύ μεγαλύτερη έμφαση στους πυραύλους και τις ρουκέτες. Η ΕΣΣΔ δε συγκρότησε ποτέ ένα στόλο βομβαρδιστικών εξίσου ισχυρό με τον αντίστοιχο αμερικανικό αεροπορικό στόλο. Επίσης, το Σοβιετικό Πολεμικό Ναυτικό δεν απέκτησε ποτέ αεροπλανοφόρα ικανά να φέρουν πυρηνικά όπλα, μαζί με τα πολυάριθμα πλοία συνοδείας. Αντίθετα, οι Σοβιετικοί έστρεψαν την προσοχή τους σε ρουκέτες που εκτοξεύονταν από τη θάλασσα και πυραύλους τύπου Cruise που εκτοξεύονταν είτε από πλοία επιφανείας είτε από υποβρύχια. Από την άλλη πλευρά, όταν έκαναν την εμφάνισή τους οι διηπειρωτικοί βαλλιστικοί πύραυλοι, οι Σοβιετικοί κατόρθωσαν τελικά να αποκτήσουν περισσότερους απ' όσους οι Αμερικανοί. Ίσως επειδή ήταν λιγότερο ακριβείς από τους αμερικανικούς, οι εν λόγω πύραυλοι διέθεταν πολεμικές κεφαλές που ήταν πολύ βαρύτερες από τις αντίστοιχες αμερικανικές· ένας και μόνον πύραυλος SS-18 μπορούσε να θέσει εκτός μάχης μια χώρα μεσαίου μεγέθους, όπως ήταν η Γαλλία.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, στο πεδίο της τεχνολογίας οι Σοβιετικοί έρχονταν συνήθως δεύτεροι. Κατά κανόνα, κατόρθωναν να εξεύρουν νέα όπλα μόνον αφού είχαν προηγηθεί οι Αμερικανοί. Μερικές φορές τα όπλα τους αποτελούσαν πιστά αντίγραφα των όπλων που είχαν κατασκευάσει οι πολυμήχανοι αντίπαλοί τους – αυτό συνέβη, παραδείγματος χάριν, όταν ο Στάλιν διέταξε να κατασκευαστεί το αντίγραφο του B-29. Μια άλλη διαφορά των Σοβιετικών από τους αντιπάλους τους συνίστατο στο ότι ήταν πολύ λιγότερο ομιλητικοί από αυτούς. Η αναλογία αμερικανικών και σοβιετικών δογμάτων ήταν δέκα προς ένα: συνεπεία τούτου, οι Σοβιετικοί κατόρθωναν να εξασφαλίσουν πολύ περισσότερο την αναγκαία συνοχή και, ενδεχομένως, να αποφύγουν τη σπατάλη κονδυλίων.

Τα φερόμενα ως αμερικανικά δόγματα ήταν σε μεγάλο βαθμό αφιερωμένα στην εξεύρεση τρόπων χρήσης των πυρηνικών όπλων προκειμένου να εξουδετερωθεί η υποτιθέμενη υπεροχή των συμβα-

τικών ενόπλων δυνάμεων της ΕΣΣΔ χωρίς απαραίτητως να καταστραφεί η υφήλιος. Την αντίληψη αυτή δεν υιοθετούσαν οι Σοβιετικοί, που πάντοτε τόνιζαν ότι οι «επιθετικοί ιμπεριαλιστές» ζούσαν με αυταπάτες και ότι κάθε πόλεμος μεγάλης κλίμακας θα ήταν εξαρχής πυρηνικός.²¹ Προς επίρρωσιν του ισχυρισμού τους, διατείνονταν επίσης ότι τα πυρηνικά όπλα τους και οι φορείς εκτόξευσής τους ήταν «πλήρως συνδεδεμένα» με τις υπόλοιπες δυνάμεις τους, αν και παραμένει ασαφές το τι σήμαινε αυτό – εάν πράγματι σήμαινε κάτι.

Η καταγραφή των αμέτρητων ελιγμών τακτικής των δύο υπερδυνάμεων στο πλαίσιο της μεταξύ τους αντιπαράθεσης, που θύμιζε αυτήν των σκορπιών που είναι κλεισμένοι σε ένα μπουκάλι, δεν έχει ιδιαίτερο νόημα και δε θα επιχειρηθεί εδώ. Αρκεί να λεχθεί ότι οι Αμερικανοί ήταν πολύ περισσότερο επιθετικοί, προσφεύγοντας στη βία –ή απειλώντας με χρήση βίας– εναντίον τρίτων πολύ συχνότερα απ' ό,τι οι αντίπαλοί τους.²² η πλέον σημαντική σύρραξη στην οποία ενεπλάκησαν, ο πόλεμος στο Βιετνάμ, ήταν πολύ μεγαλύτερη από όλες τις σοβιετικές επεμβάσεις μαζί. Και μολονότι, κατά καιρούς, χώρες που ήταν στο παρελθόν σύμμαχοι των ΗΠΑ τάσσονταν υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης, και το αντίστροφο, όλες, εξαιρουμένης της Κίνας, ήταν τριτοκοσμικές χώρες. Οι δύο πλευρές έφθασαν ίσως πιο κοντά απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση στο να μετατρέψουν τον «πόλεμο» των λέξεων και των χειρονομιών σε μια θερμοπυρηνική σύρραξη κατά τη διάρκεια της Κρίσης των Πυραύλων της Κούβας, τον Οκτώβριο του 1962 – μολονότι ορισμένοι απ' όσους πρωτοστάτησαν σε αυτό το επεισόδιο έχουν υποστηρίξει ότι, ακόμη και τότε, ήταν ελάχιστες οι πιθανότητες να πατήσει όντως ο Πρόεδρος Κένεντι το κουμπί.²³ Ακολούθησε η εγκατάσταση απευθείας τηλεφωνικής γραμμής μεταξύ Λευκού Οίκου και Κρεμλίνου, καθώς και η Συνθήκη για τον Περιορισμό των Στρατηγικών Όπλων το 1972, η Συμφωνία του Ελσίνκι το 1975, η οποία προέβλεπε την αμοιβαία προειδοποίηση για τυχόν κινήσεις των δύο χωρών, και η Συνθήκη για τις Πυρηνικές Δυνάμεις Μέσου Βεληνεκούς (INF) το 1987, που κατέστησε την Ευρώπη αποπυρηνικοποιημένη ζώνη. Καμία από αυτές τις συμφωνίες δεν έδωσε τέλος στην κούρσα των εξοπλισμών, αλλά όλες, καθεμία στην εποχή της, συνέβαλαν πιθανώς στη μείωση της έντασης στις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων. Εν τέλει, πέραν πάσης αμφιβολίας, ο παράγοντας εκείνος που απέτρεψε στην πραγματικότητα τη σύγκρουση των υπερδυνάμεων ήταν ο αμοιβαίος φόβος.

Οι δύο επόμενες χώρες που απέκτησαν πυρηνικά όπλα ήταν η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία· οι Βρετανοί πραγματοποίησαν την πρώτη πυρηνική δοκιμή τους το 1952 και οι Γάλλοι το 1960. Οι δύο

χώρες, μολονότι εξακολουθούσαν την εποχή εκείνη να συγκαταλέγονται στις «δυνάμεις», είχαν περιπέσει εμφανώς σε παρακμή. Καθώς οι πάλοι ποτέ αυτοκρατορίες έχαναν τις αποικίες τους τη μια μετά την άλλη, η επιρροή τους σε παγκόσμιο επίπεδο συρρικνωνόταν, και στο τέλος περιορίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στην Ευρώπη. Και οι δύο χώρες είδαν την ατομική βόμβα ως μέσο ανακοπής της παρακμιακής πορείας τους και αποκατάστασης του κύρους τους, αλλά είναι αμφίβολο εάν θα μπορούσαν να πετύχουν κάτι τέτοιο. Ούτε από πλευράς του αριθμού και της ισχύος των ατομικών βομβών, ούτε από πλευράς των φορέων εκτόξευσης και του αναγκαίου δικτύου διοίκησης και ελέγχου, ήταν σε θέση η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία να παρακολουθήσουν, έστω και εξ αποστάσεως, τις εξελίξεις στο πυρηνικό οπλοστάσιο των ΗΠΑ ή της ΕΣΣΔ. Εάν επιχειρούσαν κάποια στιγμή να χρησιμοποιήσουν το οπλοστάσιό τους εναντίον της τελευταίας, θα εξαφανίζονταν από το χάρτη και τα εδάφη τους θα μετατρέπονταν σε ραδιενεργές ερήμους.

Τόσο η Μεγάλη Βρετανία όσο και η Γαλλία δικαιολόγησαν τα πυρηνικά προγράμματά τους με λεκτικά πυροτεχνήματα: αυτό έπραξαν οι Γάλλοι όταν ισχυρίστηκαν ότι η αποτρεπτική ισχύς τους (*force de frappe*) θα ανέπτυσε δράση προς πάσαν κατεύθυνση (“*toutes les azymuts*”). Στην πραγματικότητα, ο στόχος των πυρηνικών προγραμμάτων τους –εάν υπήρχε τέτοιος– ήταν να λειτουργήσουν ως ένα είδος δικλίδας ασφαλείας σε περίπτωση που οι ΗΠΑ δεν κατόρθωναν να ανταποκριθούν στη δέσμευση που είχαν αναλάβει να παράσχουν υποστήριξη στις εν λόγω χώρες σε περίπτωση σύγκρουσης με την ΕΣΣΔ²⁴ – το ενδεχόμενο αυτό δεν έπαυσε ποτέ να προκαλεί ανησυχία στους Ευρωπαίους. Όπως αποδείχθηκε, οι Σοβιετικοί ποτέ δεν τόλμησαν, πριν απ’ όλα, να θέσουν σε σοβαρή δοκιμασία τη δέσμευση των ΗΠΑ. Συνεπεία τούτου, τίθεται υπό αμφισβήτηση το εάν η ύπαρξη των βρετανικών και των γαλλικών πυρηνικών δυνάμεων, για τις οποίες δαπανήθηκαν τόσα χρήματα, είχε πραγματικό αντίκτυπο στην εθνική στρατηγική των κατόχων τους. Ασφαλώς, αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίον άλλες χώρες του NATO δεν ακολούθησαν το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, αν και ορισμένες από αυτές θα μπορούσαν να το πράξουν με αρκετή ευκολία.

Το ενδιαφέρον της Κίνας για τα πυρηνικά όπλα μοιάζει να χρονολογείται από την περίοδο που ακολούθησε τον Πόλεμο της Κορέας. Την εποχή εκείνη οι Πρόεδροι Τρούμαν και Αϊζενχάουερ είχαν κατά τα φαινόμενα εξετάσει το ενδεχόμενο –μολονότι τελικά δεν προέβησαν στη συγκεκριμένη ενέργεια– να χρησιμοποιήσουν τέτοιου είδους όπλα, προκειμένου να δώσουν τέλος στη σύγκρουση.²⁵ περισσότερο ή λιγότερο συγκεκριμένες πυρηνικές απειλές

εκ μέρους των ΗΠΑ φαίνεται ότι έπαιξαν κι αυτές ρόλο στις δύο κρίσεις του νησιωτικού συμπλέγματος Quemoy το 1955 και το 1958. Όλα αυτά οδήγησαν τον ηγέτη της Κίνας, Μάο Τσε Τουνγκ, στο μάλλον προφανές συμπέρασμα ότι θα έπρεπε να έχει κι αυτός στην κατοχή του μερικές ατομικές βόμβες, «ώστε να μην μπορεί να με πειράξει κανείς».²⁶ Αρχικά η ΕΣΣΔ, που είχε στενές συμμαχικές σχέσεις με την Κίνα, υποστήριξε το πρόγραμμα του Μάο, αποστέλλοντας ειδικούς και προσφέροντας ορισμένα από τα ειδικά υλικά που ήταν αναγκαία για την κατασκευή εγκαταστάσεων αεριώδους διάχυσης (μέθοδος GDIS). Ωστόσο, το 1959 οι Σοβιετικοί, φοβούμενοι μήπως η «τυχοδιωκτική» πολιτική του Πεκίνου προκαλούσε έναν πλήρους κλίμακας πόλεμο με τις ΗΠΑ, απέσυραν την υποστήριξή τους, αφήνοντας τους συμμάχους τους με ένα συνονθύλευμα σωλήνων.

Η πρώτη δοκιμή ατομικής βόμβας από τους Κινέζους το 1963, την οποία ακολούθησε η δοκιμή βόμβας υδρογόνου τέσσερα έτη αργότερα, αποτέλεσε χρονικό ορόσημο. Μέχρι τότε τα τέσσερα μέλη του κλαμπ των πυρηνικών δυνάμεων ήταν άκρως αναπτυγμένες, σχετικά εύπορες χώρες. Το κινεζικό επίτευγμα απέδειξε ότι, με λιγοστή βοήθεια από το εξωτερικό, ακόμη και ορισμένες από τις φτωχότερες και πλέον υπανάπτυκτες χώρες του κόσμου μπορούσαν να εξεύρουν τους πόρους και να αποκτήσουν την τεχνογνωσία που απαιτούνταν για την κατασκευή της ατομικής βόμβας· ακόμη κι αν η βοήθεια από το εξωτερικό δεν προσφερόταν τελικά, η απαραίτητη τεχνογνωσία θα μπορούσε ίσως να υποκλαπεί. Από τη στιγμή κατά την οποία εντάχθηκε στο κλαμπ των πυρηνικών δυνάμεων και το Πακιστάν, κατά τα έτη 1974-1977,²⁷ οι μόνες σχεδόν χώρες που παρέμειναν χωρίς την ατομική βόμβα ήταν αυτές που είτε δεν έφθασαν στο επίπεδο ανάπτυξης ούτε καν του Πακιστάν είτε απείχαν εκ προθέσεως από την κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου ανάπτυξης του πυρηνικού προγράμματος της Κίνας, και κάποια χρόνια μετά, τη χώρα εξουσίαζε ο Μάο Τσε Τουνγκ, τον οποίον πολλοί θεωρούσαν ως έναν από τους πλέον επικίνδυνους ηγέτες στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η αντίληψη αυτή ήταν δικαιολογημένη, μια και ο Κινέζος ηγέτης είχε πει κάποτε πως επιθυμούσε να απαλλαγεί από τον «Ιμπεριαλισμό», ακόμη κι αν αυτό γινόταν η αιτία του θανάτου εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων.²⁸ Ωστόσο, μετά το θάνατό του η εξωτερική πολιτική της Κίνας έγινε, αν μη τι άλλο, λιγότερο τυχοδιωκτική. Η Κίνα χρησιμοποίησε τελευταία φορά τις ένοπλες δυνάμεις της σε οποιαδήποτε κλίμακα το 1979, με αντίπαλο το μικροσκοπικό Βόρειο Βιετνάμ. Μάλιστα, στην πολεμική αυτήν αναμέ-

τρηση, που διήρκεσε μόλις μία εβδομάδα, ενεπλάκησαν λίγες μόνο στρατιωτικές δυνάμεις της Κίνας, οι οποίες πραγματοποίησαν διείσδυση σε βάθος είκοσι πέντε μόλις χιλιομέτρων και τελικά αποσύρθηκαν.

Η κατασκευή της ατομικής βόμβας από την Κίνα παρακίνησε τη γείτονα και αντίζηλο Ινδία να πράξει το ίδιο. Από πλευράς εθνικής ανάπτυξης, η Ινδία δεν ήταν σε καλύτερη μοίρα από την Κίνα, ενώ η βοήθεια που έλαβε από το εξωτερικό ήταν πιθανώς ακόμη μικρότερη. Εντούτοις, λίγον καιρό μετά την ανεξαρτητοποίηση της χώρας συγκροτήθηκε μια Ινδική Επιτροπή Πυρηνικής Ενέργειας, με επικεφαλής τον πρωθυπουργό της χώρας, Jawaharlal Nehru. Περί τα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι Ινδοί βρίσκονταν σαφώς κοντά στην επίτευξη του στόχου τους.²⁹ Μάλιστα, η επίθεση του Πακιστάν εναντίον της Ινδίας το 1965 ίσως να ήταν μια προσπάθεια των ηγετών της χώρας αυτής να κατακτήσουν το Κασμίρ πριν προλάβει να αποδώσει καρπούς το πυρηνικό πρόγραμμα της Ινδίας. Τελικά, οι Ινδοί χρειάστηκαν εννέα ακόμη χρόνια μέχρι να αποφασίσουν να πραγματοποιήσουν την πρώτη πυρηνική δοκιμή τους και άλλα είκοσι τέσσερα χρόνια μέχρι να προβούν σε νέες πυρηνικές δοκιμές. Όπως συνέβη και με τους Κινέζους, η απόκτηση της ατομικής βόμβας τούς έκανε λιγότερο επιθετικούς, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα πολεμικά γεγονότα. Στο διάστημα από το 1947 έως το 1971 το Νέο Δελχί διεξήγαγε τρεις πολέμους εναντίον του Πακιστάν και έναν εναντίον της Κίνας. Έκτοτε το μόνο που έκανε ήταν το να προσπαθεί να επιβάλει ειρήνη στη Σρι Λάνκα –μάταια, όπως αποδείχθηκε– και να εμπλέκεται σε περιστασιακές αφιμαχίες στα Ιμαλάια.

Δεδομένης της έντονης αντιπαλότητας μεταξύ των δύο χωρών, η γενεσιουργός αιτία της προσπάθειας των Πακιστανών να αποκτήσουν πυρηνικά όπλα πρέπει σαφώς να αναζητηθεί στην αντίστοιχη προσπάθεια των Ινδών. Μετά το 1971, το έτος κατά το οποίο η Ινδία νίκησε το Πακιστάν και προκάλεσε το χωρισμό του στα δύο, ο νέος Πακιστανός πρωθυπουργός, Zulfikar Ali Bhutto (ο οποίος είχε διατελέσει στο παρελθόν επικεφαλής της Επιτροπής Πυρηνικής Ενέργειας της χώρας του), δήλωσε ότι οι συμπατριώτες του θα έτρωγαν μόνο χόρτα εάν αυτό ήταν αναγκαίο για να κατασκευαστεί η ατομική βόμβα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 οι Πακιστανοί είχαν σαφώς προσεγγίσει το στόχο τους: πάντως, δεδομένου ότι δεν μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν πυρηνική δοκιμή, παραμένει άγνωστο το πότε ακριβώς απέδωσε καρπούς το πυρηνικό πρόγραμμά τους.³⁰ Τελικά, οι τρεις πακιστανικές πυρηνικές δοκιμές που έλαβαν χώρα το 1998 ήταν αυτές που έκαναν τους Ινδούς να πράξουν το ίδιο: τα γεγονότα αυτά απέδειξαν άλλη μια

φορά –εάν θεωρήσουμε ότι κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο– ότι σχεδόν κάθε χώρα μπορεί πλέον να αποκτήσει πυρηνικό οπλοστάσιο, εάν το επιθυμεί πραγματικά.

Στην εποχή μας οι τέσσερις πλέον ενδιαφέρουσες περιπτώσεις είναι αυτές του Ισραήλ, του Ιράκ, της Βόρειας Κορέας και του Ιράν. Εάν ανατρέξουμε στο παρελθόν, διαπιστώνουμε ότι το Ισραήλ είχε πιθανώς στη διάθεσή του την ατομική βόμβα πριν από τον πόλεμο του 1967.³¹ Αφενός επειδή δεν ήθελε να παρακινήσει τους Άραβες να κατασκευάσουν δικές τους ατομικές βόμβες και αφετέρου επειδή επιθυμούσε να διατηρήσει καλές σχέσεις με την Ουάσινγκτον, το Ισραήλ απέφυγε την πραγματοποίηση φανερής πυρηνικής δοκιμής. Αντ' αυτής, οι Ισραηλινοί επιχείρησαν να διαψεύσουν τις φήμες ότι είχαν στη διάθεσή τους ατομική βόμβα· θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηριχθεί ότι η αυτοκυριαρχία που επέδειξαν οι Ισραηλινοί σε ό,τι αφορούσε το πυρηνικό οπλοστάσιό τους κατέστησε δυνατή τη διεξαγωγή του πολέμου του 1967, καθώς και του πολέμου του Γιομ Κιπούρ το 1973. Ωστόσο, από εκείνη τη χρονική στιγμή τα πράγματα έχουν αλλάξει, καθώς οι διαψεύσεις των Ισραηλινών έπαυσαν να γίνονται πιστευτές. Συνεπεία τούτου πιθανώς, η μόνη ένοπλη σύγκρουση ευρείας κλίμακας στην οποία ενεπλάκησαν ισραηλινές δυνάμεις ήταν η άνευ ενθουσιασμού εισβολή τους στο Λίβανο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το επιχείρημα ότι η κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών οδηγεί στην ειρήνη επαληθεύθηκε από τα γεγονότα ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση. Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι, εάν δεν υφίστατο το πυρηνικό οπλοστάσιο του Ισραήλ, η Μέση Ανατολή θα είχε βιώσει στις δεκαετίες του 1980 και του 1990 ακόμη μεγαλύτερους πολέμους από αυτόν που διεξήχθη το 1973.³²

Το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράκ ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Ο πρώτος, γαλλικής κατασκευής πυρηνικός αντιδραστήρας του Ιράκ, που ήταν σχεδόν έτοιμος να λειτουργήσει έπειτα από πολλές καθυστερήσεις, καταστράφηκε εξαιτίας ενός ισραηλινού βομβαρδισμού. Αργότερα οι Ιρακινοί προσπάθησαν να θέσουν εκ νέου σε εφαρμογή το πυρηνικό πρόγραμμά τους – είναι δύσκολο να γνωρίζουμε με πόσο μεγάλη επιτυχία. Εάν εμπιστευτούμε τις υπηρεσίες πληροφοριών των χωρών της Δύσης, όταν ξέσπασε ο Πρώτος Πόλεμος του Κόλπου, το σχέδιο δράσεως του Σαντάμ Χουσεϊν ήταν καλώς καταρτισμένο, αναλυτικό και επαρκώς χρηματοδοτημένο. Το ιρακινό πυρηνικό πρόγραμμα, που βασιζόταν στο εμπλουτισμένο ουράνιο και όχι στο πλουτώνιο, θα μπορούσε να αποδώσει καρπούς σε ένα χρονικό διάστημα από έξι μήνες –εάν υποθέσουμε ότι ο Ιρακινός δικτάτορας θα έμενε ικανοποιημένος από μια πρωτόγονη, δύσχρηστη ατομική βόμβα– έως τρία χρόνια.³³

Δεδομένου ότι αργότερα οι προαναφερθείσες υπηρεσίες πληροφοριών ισχυρίστηκαν αναληθώς ότι το Ιράκ διέθετε όπλα μαζικής καταστροφής, κανείς δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι όσα υποστήριζαν το 1991 ήταν αληθή. Δε θα μάθουμε ποτέ εάν η κατοχή της ατομικής βόμβας θα έκανε τον Σαντάμ Χουσεΐν ακόμη πιο επιθετικό, όπως ισχυρίζονται ορισμένοι,³⁴ ή θα είχε και σε αυτόν το ίδιο κατευναστικό αποτέλεσμα που είχε σε όλους τους άλλους ηγέτες χωρών που απέκτησαν πυρηνικά όπλα. Ο συγκεκριμένος άνθρωπος ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας πολύ μοχθηρός χαρακτήρας, αλλά δεν ήταν παρανοϊκός.

Η Βόρεια Κορέα, μια από τις πλέον υπανάπτυκτες, πλέον απομονωμένες χώρες της υφηλίου, βρίσκεται κι αυτή σε μια μάλλον επικίνδυνη περιοχή της υφηλίου, το λεγόμενο Σιδηρούν Τρίγωνο, και περικλείεται από χώρες με πολύ μεγαλύτερη ισχύ από τη δική της. Όλες αυτές οι χώρες είτε έχουν στη διάθεσή τους πυρηνικά όπλα είτε μπορούν να τα κατασκευάσουν σε σύντομο χρονικό διάστημα – κι αυτά χωρίς να αναφερθούμε στην παρουσία ισχυρών αμερικανικών δυνάμεων στη Νότια Κορέα, που διαθέτουν δικά τους τακτικά πυρηνικά όπλα και φορείς εκτόξευσης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ολοφάνερη προθυμία της Pyongyang να αποκτήσει πυρηνικά όπλα είναι απόλυτα φυσιολογική. Στόχος της Pyongyang μοιάζει να είναι η διασφάλιση της επιβίωσης ενός καθεστώτος-παρία της διεθνούς κοινότητας, που δε διαθέτει κατ' ουσίαν πηγές εισοδήματος οποιουδήποτε είδους.

Σε μικρότερο βαθμό, το ίδιο ισχύει και για το Ιράν. Μετά τον πόλεμο του 2003 στη Μέση Ανατολή, το Ιράν βρέθηκε περικυκλωμένο από αμερικανικές δυνάμεις, που βρίσκονται στο βορρά (στις δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας), στην ανατολή (στο Αφγανιστάν), στο νότο (στον Περσικό Κόλπο) και στη δύση (στο Ιράκ). Η στρατηγική εθνικής ασφάλειας του προέδρου Μπους έδινε έμφαση στην προληπτική δράση εναντίον ακόμη και μη πυρηνικών χωρών· δεδομένου του γεγονότος αυτού, αλλά και της τύχης του Σαντάμ Χουσεΐν, είναι απόλυτα λογικό να κατασκευάσουν οι ηγέτες της Τεχεράνης πυρηνικά όπλα όσο το δυνατόν συντομότερα. Όπως συνέβη και με άλλες χώρες, δεν είναι καθόλου σαφές ποιος θα είναι ο αντίκτυπος της ατομικής βόμβας –μόλις ολοκληρωθεί η κατασκευή της– στην εξωτερική πολιτική του Ιράν. Η κατοχή της ενδέχεται να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση των μουλάδων και να τους κάνει να υιοθετήσουν μια επιθετική συμπεριφορά, αλλά ενδέχεται και να ενισχύσει την αυτοπεποίθησή τους και να τους κάνει να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση. Βάσει των ιστορικών γεγονότων από το 1945 έως την εποχή μας, το δεύτερο είναι ίσως πιθανότερο από το πρώτο.

Ως η χώρα που κατασκεύασε πρώτη πυρηνικά όπλα (αλλά και

ως η μοναδική χώρα, μέχρι στιγμής, που τα χρησιμοποίησε εναντίον εχθρικού στόχου), οι ΗΠΑ έχουν κάθε λόγο να επιχειρούν να αποτρέψουν την εισχώρηση άλλων χωρών στο κλαμπ των πυρηνικών δυνάμεων. Συνεπεία τούτου, κάθε φορά που το εν λόγω κλαμπ διευρυνόταν, η Ουάσινγκτον άρχιζε αμέσως να περιγράφει με μελανά χρώματα τις επιπτώσεις του γεγονότος αυτού. Σε μικρότερο –πλην όμως σημαντικό– βαθμό η πολιτική αυτή εφαρμόστηκε ακόμη και στις περιπτώσεις των στενότερων συμμάχων των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, γεγονός που έκανε την τελευταία να αποχωρήσει από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Στα ζητήματα που σχετίζονται με τα πυρηνικά όπλα, όπως και σε τόσα άλλα ζητήματα, οι Αμερικανοί θεωρούν τη χώρα τους ως τη μόνη εκλεκτή και τη μόνη ηθική. Ωστόσο, θα μπορούσε βεβαίως να ισχυριστεί κανείς ότι, πολύν καιρό πριν από τη διατύπωση του προαναφερθέντος Δόγματος Εθνικής Ασφάλειας της κυβέρνησης Μπους, οι ΗΠΑ είχαν επιδείξει λιγότερη υπευθυνότητα από οποιαδήποτε άλλη χώρα της υφηλίου. Οι Αμερικανοί δεν προέβησαν μεν στη χρήση πυρηνικών όπλων μετά το Ναγκασάκι, αλλά χωρίς αμφιβολία απείλησαν πολλές φορές διάφορους αντιπάλους τους ότι θα το πράξουν. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτός καθαυτός ο όρος *brinkmanship* (επικίνδυνος πολιτικός ακροβατισμός, σε ελεύθερη απόδοση) αποτελεί αμερικανική επινόηση.³⁵

Τα πυρηνικά όπλα βρίσκονται στο προσκήνιο επί έξι και πλέον δεκαετίες. Ούτε τα κατασταλτικά ούτε τα προληπτικά μέτρα για την αντιμετώπισή τους ή για τη μείωση της επίδρασής τους έχουν σημειώσει ουσιαστική πρόοδο· από αυτήν την άποψη, η τωρινή κατάσταση δε διαφέρει από αυτήν του 1949, όταν ο Hanson Baldwin της εφημερίδας *The New York Times* δήλωσε ότι τέτοιου είδους μέτρα ήταν «εφικτά και πραγματοποιήσιμα».³⁶

Στο αποκορύφωμα των πυρηνικών οπλοστασίων, τη δεκαετία του 1980, δεκάδες χιλιάδες πυρηνικές κεφαλές τελούσαν υπό τον έλεγχο οκτώ ή εννέα χωρών. Ευτυχώς, από το μανιτάρι στο Ναγκασάκι και μετά ούτε μία ατομική βόμβα δεν πυροδοτήθηκε στο πλαίσιο μιας εν θερμώ αντίδρασης. Αποτέλεσμα του γεγονότος αυτού ήταν ότι πολλοί από τους φορείς εκτόξευσης που είχαν κατασκευαστεί ειδικά για τη μεταφορά τους, όπως τα βαρέα βομβαρδιστικά και οι πύραυλοι τύπου Cruise, χρησιμοποιήθηκαν μόνο σε συμβατικές επιχειρήσεις· ο καθένας μπορεί να φανταστεί τις αχρειαστές δαπάνες που συνεπαγόταν η χρήση αυτή.

Όπως μπορεί να αντιληφθεί ο καθένας, τα πυρηνικά όπλα έχουν καταστήσει τον κόσμο πολύ πιο ασφαλή, όχι πιο επικίνδυνο – όπως πολλοί άνθρωποι φοβούνταν και πολλοί Αμερικανοί ιδίως ισχυρίζονταν ότι θα συνέβαινε, κάτι που τους έκανε να επιχειρήσουν να

εμποδίσουν όσους επιθυμούσαν να αποκτήσουν ό,τι είχαν ήδη οι ίδιοι.

Τα πυρηνικά όπλα κάθε άλλο παρά χρησιμοποιήθηκαν σε έναν ακόμη πλήρους κλίμακας πόλεμο μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως πολλοί άνθρωποι στη δεκαετία του 1950 θεωρούσαν πιθανόν να συμβεί: στην πραγματικότητα, τα πυρηνικά όπλα επισκίασαν όλα τα άλλα είδη πολέμου. Κατά συνέπεια, στο σημείο αυτό πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας στη διεξαγωγή του μη-πυρηνικού ή συμβατικού πολέμου.

5.4. Η ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Από το 1945 και μετά οι μεγάλης κλίμακας συμβατικοί πόλεμοι μεταξύ κρατών έχουν περιοριστεί σχεδόν αποκλειστικά σε μια ζώνη του κόσμου. Η ζώνη αυτή, που έχει το σχήμα ενός πελώριου δρεπανιού, αρχίζει από την ανατολική Μεσόγειο (Βαλκάνια), διασχίζει τη Μέση Ανατολή και το Κέρασ της Αφρικής, εκτείνεται μέσω του Περσικού Κόλπου μέχρι τη Νότια Ασία και καταλήγει μέσω του Βιετνάμ στην Κορέα. Στις πολεμικές αναμετρήσεις που διεξήχθησαν μετά το 1945 συγκαταλέγονται, και πάλι από τη δύση προς την ανατολή, οι δύο βαλκανικοί πόλεμοι των ετών 1992-1999, οι έξι αραβο-ισραηλινοί πόλεμοι των ετών 1948, 1956, 1967, 1970, 1973 και 1982, ο πόλεμος μεταξύ Αιθιοπίας και Σομαλίας, οι δύο πόλεμοι του Κόλπου το 1991 και το 2003, ο πόλεμος μεταξύ Ιράν και Ιράκ των ετών 1980-1988, οι τρεις πόλεμοι μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν των ετών 1947-1948, 1965 και 1971, ο πόλεμος μεταξύ Ινδίας και Κίνας το 1961, η κινεζική εισβολή στο Βιετνάμ το 1979 και, ασφαλώς, ο πόλεμος της Κορέας κατά τα έτη 1950-1953. Έτσι, οι πόλεμοι που συνολικά διεξήχθησαν σε αυτήν τη ζώνη ανέρχονται σε δεκαοκτώ. Αντίθετα, και παραβλέποντας έναν ή δύο «πολέμους» που ξέσπασαν στη Λατινική Αμερική με αφορμές όπως ένας ποδοσφαιρικός αγώνας ανάμεσα στην Ονδούρα και το Ελ Σαλβαδόρ, στον υπόλοιπο κόσμο διεξήχθη ένας μόνον πραγματικός πόλεμος: αυτός μεταξύ των Βρετανών και των Αργεντινών για τις νήσους Falkland το 1982. Ωστόσο, από το 1945 και μετά καμία από τις πρωτοκλασάτες ή δευτεροκλασάτες χώρες δεν ενεπλάκη ποτέ σε μια πολεμική σύγκρουση σημαντικότερη από τα μεθοριακά επεισόδια στα οποία ήλθαν αντιμέτωπες οι στρατιωτικές δυνάμεις τους.

Οι προαναφερθέντες πόλεμοι διεξήχθησαν ως επί το πλείστον από ένοπλες δυνάμεις τρίτης ή ακόμη και τέταρτης κατηγορίας. Την εποχή της πολεμικής αναμέτρησής τους, το 1961, ούτε η Ινδία ούτε η Κίνα συγκαταλέγονταν στις Μεγάλες Δυνάμεις. Κατά τη

διάρκεια των ετών που ακολούθησαν το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Μεγάλες Δυνάμεις –συμπεριλαμβανομένων, προπάντων, των ΗΠΑ, που ήταν η Μέγιστη Δύναμη– διεξήγαγαν κατά καιρούς συμβατικούς πολέμους μεγάλης κλίμακας. Εντούτοις, αυτό το έπραξαν μόνο όταν ο αντίπαλός τους ήταν μια πολύ μικρότερη δύναμη. Έτσι, προέκυψαν συγκρούσεις όπως ο πόλεμος της Κορέας, η κινεζική εισβολή στο Βιετνάμ και οι δύο πόλεμοι εναντίον του Ιράκ. Κοινό γνώρισμα όλων αυτών των πολεμικών επιχειρήσεων ήταν ότι διεξήχθησαν από μια Μεγάλη Δύναμη (στην περίπτωση των ΗΠΑ, από μια υπερδύναμη) εναντίον ενός πολύ μικρότερου αντιπάλου, ο οποίος δεν είχε ήδη στη διάθεσή του πυρηνικά όπλα ή, μάλλον, δε βρισκόταν κοντά στην απόκτησή τους, σύμφωνα με τις πληροφορίες που υπήρχαν.

Οι πολεμικές αναμετρήσεις του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, ανεξάρτητα από το εάν συμμετείχαν σε αυτές πρωτοκλασάτες ένοπλες δυνάμεις, ήταν συχνά εξίσου φονικές και καταστρεπτικές με τις τιτάνιες συγκρούσεις που σημάδεψαν το πρώτο μισό του προαναφερθέντος αιώνα. Αναλογικώς προς τους πληθυσμούς που συμμετείχαν στις αναμετρήσεις αυτές, οι απώλειες ήταν συχνά τεράστιες. Παραδείγματος χάριν, 200.000 άνθρωποι υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν στις πολυμέτωπες συγκρούσεις στα εδάφη της πρώην Σοσιαλιστικής Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, ακόμη κι αυτός ο αριθμός χωριά μπροστά στις 800.000 ανθρώπους που σκοτώθηκαν στον πόλεμο μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ και το 1.500.000 ανθρώπους που έχασαν τη ζωή τους στην Κορέα. Οι απώλειες σε πολλές από αυτές τις συγκρούσεις ήταν τόσο μεγάλες, που οι σχετικοί υπολογισμοί είναι, στην πραγματικότητα, απλές εικασίες.

Εντούτοις, οι πόλεμοι αυτοί ήταν μάλλον η εξαίρεση και όχι ο κανόνας. Ασφαλώς, ο πόλεμος της Κορέας διεξήχθη μόνο και μόνο επειδή και οι δύο πλευρές δέχθηκαν εξωτερική βοήθεια, η Βόρεια Κορέα από την ΕΣΣΔ και την Κίνα και η Νότια Κορέα από τις ΗΠΑ. Στην περίπτωση του Ιράν και του Ιράκ, αυτό που επέτρεψε τη συνέχιση του πολέμου επί μακρόν, με τέτοια σφοδρότητα και σε τέτοια κλίμακα, ήταν το γεγονός ότι και οι δύο χώρες συγκαταλέγονται στους μεγαλύτερους εξαγωγείς πετρελαίου της υφηλίου. Αντίθετα, οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους εμπολέμους, που δεν είχαν στη διάθεσή τους αξιόλογες στρατιωτικές βιομηχανίες, δεν ήταν σε θέση να πολεμήσουν επί μακρόν και δε διέθεταν το διοικητικό μηχανισμό που ήταν αναγκαίος για να αξιοποιήσουν όλα τα διαθέσιμα μέσα τους, όπως είχαν πράξει οι Μεγάλες Δυνάμεις στον Α΄ και το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι περισσότερες πολεμικές αναμετρήσεις τους εξελίχθηκαν σε χαμηλού επιπέδου, πλην όμως

φονικές, μακροχρόνιες αντιπαραθέσεις, όπως συνέβη στην περίπτωση της Αιθιοπίας και της Σομαλίας, καθώς και στο εσωτερικό της πρώην Σοσιαλιστικής Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Κάποιες άλλες πολεμικές αναμετρήσεις συνίσταντο σε σύντομες, σφοδρές επιθέσεις στρατιωτικών δυνάμεων – αυτό ήταν το κύριο γνώρισμα των περισσότερων αραβο-ισραηλινών πολέμων, του δεύτερου και του τρίτου πολέμου μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, του πολέμου μεταξύ Ινδίας και Κίνας, του πολέμου μεταξύ Κίνας και Βιετνάμ, καθώς και του πολέμου στις νήσους Falkland.

Οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες δεν αποκόμισαν πολλά διδάγματα ούτε από τον πρώτο πόλεμο μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν ούτε από τον αραβο-ισραηλινό πόλεμο του 1948. Και στις δύο περιπτώσεις, οι δυνάμεις που συμμετείχαν στις εχθροπραξίες ήταν, για τα δεδομένα των ετών 1939-1945, μικρές και ανοργάνωτες. Παρ'αδειγματος χάριν, η μεγαλύτερη μονάδα που παρέταξαν στο πεδίο της μάχης οι Ισραηλινοί, αλλά και οι αντίπαλοί τους, ήταν η ταξιαρχία. Οι Ινδοί και οι Πακιστανοί δεν έφθασαν ούτε καν σε αυτό το επίπεδο, αλλά περιορίστηκαν στα τάγματα. Και στις δύο συγκρούσεις, οι εμπόλεμοι ήταν υποχρεωμένοι να αρκεστούν στα όπλα που είχαν εγκαταλείψει οι αποικιοκράτες που είχαν αποχωρήσει πρόσφατα, καθώς και στο εγχώριο κατασκευής πολεμικό υλικό που μπορούσαν να προμηθευτούν· όταν έληξε ο πόλεμος του 1948, η Ισραηλινή Δύναμη Άμυνας (IDF, Israeli Defense Force) διέθετε μόλις τέσσερα αξιόμαχα άρματα μάχης. Όμως, και από ποιοτικής απόψεως τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Τα στελέχη τόσο των πακιστανικών όσο και των ινδικών ενόπλων δυνάμεων, που προέρχονταν από τις τάξεις του βρετανικού στρατού της Ινδίας και εκτελούσαν άλλοτε διαταγές Βρετανών αξιωματικών, στερήθηκαν ικανής ηγεσίας, όταν ολόκληρο σχεδόν το σώμα των αξιωματικών τους αναχώρησε για την πατρίδα. Από την άλλη πλευρά, η νεοσύστατη IDF, που είχε ξεκινήσει τη δράση της ως μυστική αντιστασιακή οργάνωση, δε βρισκόταν κι αυτή στο καλύτερο επίπεδο οργάνωσης, πειθαρχίας και εκπαίδευσης.³⁷ Ο Moshe Dayan, ένας άφοβος Ισραηλινός, που αργότερα έγινε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού και Υπουργός Εθνικής Άμυνας της χώρας του, συνήθιζε να λέει τα εξής: «Είμαστε τυχεροί που οι εχθροί μας είναι Άραβες και όχι Γερμανοί».

Η εικόνα του πολέμου της Κορέας ήταν σχεδόν η ίδια με εκείνη των δύο προαναφερθέντων πολέμων.³⁸ Αρχικά, οι στρατιωτικές δυνάμεις που συμμετείχαν στις εχθροπραξίες και από τις δύο πλευρές ήταν μάλλον μικρές. Αργότερα, οι δυνάμεις αυτές έγιναν πολύ μεγαλύτερες· μάλιστα, πολλές από τις στρατιωτικές δυνάμεις που συγκρούστηκαν είχαν την οργάνωση και τη διοικητική δομή που

επέβαλλαν το αμερικανικό και το σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα της εποχής εκείνης. Εξάλλου, στον πόλεμο της Κορέας χρησιμοποιήθηκαν αρκετά νέα οπλικά συστήματα, με σημαντικότερα τα αεριοθούμενα αεροσκάφη και τα ελικόπτερα. Τα τελευταία χρησιμοποιήθηκαν συχνά ως ιπτάμενοι σταθμοί διοικήσεως, αλλά χρησίμευσαν και στην επικοινωνία μεταξύ των μονάδων, τον ανεφοδιασμό των μονάδων, την εκτέλεση αναγνωριστικών πτήσεων και τη μεταφορά των τραυματιών. Στο Βιετνάμ, ο ήχος που παραγόταν από τους έλικες των ελικοπτέρων σηματοδοτούσε συνήθως την έλευση κι άλλων σοβαρά τραυματισμένων στρατιωτών στις ιατρικές μονάδες.

Όλα αυτά αληθεύουν μεν, αλλά δεν αναιρούν το γεγονός ότι, και στις δύο πλευρές, το στρατιωτικό δόγμα, η εκπαίδευση και το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλισμού ήταν είτε κληρονομιά που είχε αφήσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος είτε ελαφρώς εξελιγμένοι τύποι όπλων που είχαν χρησιμοποιηθεί στον προαναφερθέντα πόλεμο. Τόσο τα ελικόπτερα όσο και τα αεριοθούμενα αεροσκάφη είχαν ήδη τεθεί σε διαδικασία ανάπτυξης κατά τα έτη 1939-1945, ενώ ορισμένα είχαν χρησιμοποιηθεί ακόμη και σε μάχες. Συνεπεία τούτου, ο πόλεμος άρχισε με μια κεραυνοβόλο (τύπου Blitzkrieg) επίθεση των Βορειοκορεατών – επικεφαλής των βορειοκορεατικών δυνάμεων είχε τεθεί ένας σχετικά μικρός αριθμός μαρουντοκαπνισμένων σοβιετικών αρμάτων μάχης T-34. Συνεχίστηκε με τα αμερικανικά αμφίβια οχήματα στην Inchon, που ήταν επίσης κληρονομιά του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τελούσαν υπό τη διοίκηση του ίδιου ακριβώς αξιωματικού (του Στρατηγού Douglas MacArthur) που ήταν υπεύθυνος για αρκετά από αυτά στον προαναφερθέντα πόλεμο· και ολοκληρώθηκε με μια μαζική ανθρωποθυσία, καθώς στίφη ανδρών του κινεζικού Πεζικού επετίθεντο κατά κύματα στις ισχυρότερες δυνάμεις των ΗΠΑ.

Όταν ξέσπασε ο πόλεμος, και οι δύο υπερδυνάμεις είχαν ήδη στην κατοχή τους πυρηνικά όπλα – οι ΗΠΑ, που είχαν ένα χρονικό προβάδισμα τεσσάρων ετών, πρέπει να είχαν στη διάθεσή τους πολύ περισσότερα πυρηνικά όπλα σε σύγκριση με την ΕΣΣΔ. Ο φόβος της κλιμάκωσης των συγκρούσεων ήταν διάχυτος, γι' αυτό και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ποτέ δεν επεκτάθηκαν πέραν των συνόρων της Κορέας. Οι Αμερικανοί ποτέ δε διέβησαν τον ποταμό Yalu ούτε έστειλαν τις δυνάμεις τους εντός των κινεζικών εδαφών. Όταν ο MacArthur ζήτησε επιμόνως να γίνει αυτό, ο προϊστάμενός του, ο Πρόεδρος Τρούμαν, τον απάλλαξε σχεδόν αμέσως από τα καθήκοντά του. Από αυτήν την άποψη, η Κορέα διαμόρφωσε ένα μοντέλο σε ό,τι αφορούσε τις σχέσεις μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων· το μοντέλο αυτό, παρ' όλο που τα γεράκια τόσο του Λευκού Οίκου όσο και του Κρεμλίνου προσπάθησαν να άρουν την ισχύ του, διατη-

ρήθηκε έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Όσο μεγαλύτερη ήταν η εξάρτηση δύο εμπολέμων από τις υπερδυνάμεις που τους προστατεύουν, τόσο ασφυκτικότερος ήταν ο έλεγχος των υπερδυνάμεων και τόσο μικρότερη η πιθανότητα να τους επιτραπεί να πολεμήσουν χωρίς εσχάτων για να επιλύσουν τις διαφορές τους. Στην Ευρώπη, όπου οι χώρες που τελούσαν υπό την προστασία των υπερδυνάμεων βρίσκονταν η μια απέναντι στην άλλη και όπου η τεράστια συγκέντρωση δυνάμεων καθιστούσε τον κίνδυνο της κλιμάκωσης μεγαλύτερο απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο σημείο της υφηλίου, οι υπερδυνάμεις δεν επέτρεψαν να διεξαχθεί κανείς απολύτως πόλεμος.

Με την ειρήνη να επικρατεί στο λεγόμενο Κύριο Θέατρο (της Ευρώπης) και μια διαχωριστική ζώνη ανάμεσα στις δυνάμεις της Βόρειας Κορέας και τις δυνάμεις της Νότιας Κορέας και των Αμερικανών συμμάχων της, οι περισσότεροι πόλεμοι μεταξύ κρατών συνέχισαν να διεξάγονται στο δρεπάνι που ο Βρετανός γεωγράφος Sir Halford Mackinder είχε αποκαλέσει στις αρχές του 20ού αιώνα “rimland” (παράκτιες περιοχές της Ευρασίας).³⁹ Οι πόλεμοι που απέσπασαν τη μεγαλύτερη προσοχή ήταν οι αραβο-ισραηλινού, κυρίως λόγω της εμπλοκής του Ισραήλ, της μικρής χώρας της Μέσης Ανατολής, που αποτελεί το κέντρο τριών μεγάλων θρησκειών. Εάν παραβλέψουμε τον αγώνα των Ισραηλινών για την ανεξαρτησία τους το 1948, ο πρώτος στη σειρά αραβο-ισραηλινός πόλεμος ήταν η επιχείρηση στη Διώρυγα του Σουέζ το 1956, που περιελάμβανε δύο σκέλη: την επίθεση των Ισραηλινών στη χερσόνησο του Σινά και τις αποβατικές επιχειρήσεις των Άγγλων και των Γάλλων στην Αλεξάνδρεια και στο Πορτ Σάιντ. Το πρώτο σκέλος των στρατιωτικών επιχειρήσεων, στο οποίο συμμετείχαν περί τις δυόμισι μόλις μεραρχίες από κάθε πλευρά, διήρκεσε έξι ημέρες και διεξήχθη κατά κύριο λόγο (όχι εξ ολοκλήρου, αφού συμμετείχαν στις εχθροπραξίες σοβιετικά αεροσκάφη MiG-15 και γαλλικά αεροσκάφη Mystère IV) με όπλα δεύτερης διαλογής, ανάλογα των οικονομικών δυνατοτήτων των εμπολέμων. Στο δεύτερο σκέλος χρησιμοποιήθηκαν οι πλέον σύγχρονες στρατιωτικές τεχνικές· ωστόσο, ούτε οι βρετανικές ούτε οι γαλλικές δυνάμεις μπορούσαν να συγκριθούν με τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ ή της ΕΣΣΔ. Εν τέλει, το κυριότερο ίσως δίδαγμα της επιχείρησης ήταν ότι οι πρώην Μεγάλες Δυνάμεις, που ανήκαν πια στις δευτεροκλασάτες χώρες, δεν ήταν πλέον σε θέση να καθυποτάξουν ούτε καν έναν αντίπαλο τρίτης κατηγορίας, που ανήκε στις χώρες του «αναπτυσσόμενου» κόσμου. Όσο πιο εκτεταμένα ήταν τα εδάφη στα οποία εισέβαλλαν τόσο μεγαλύτερη ήταν και η αντίσταση που συναντούσαν· συχνά η αντίσταση αυτή δεν προερχόταν τόσο από τις ένοπλες δυνάμεις των εχθρών τους όσο από

τους ίδιους τους πληθυσμούς των κατεχόμενων εδαφών. Εξάλλου, το ίδιο μάθημα θα έπαιρναν σύντομα και οι υπερδυνάμεις.

Ο επόμενος γύρος των αραβο-ισραηλινών πολέμων ήταν μια διαφορετική υπόθεση. Το 1967 η Ισραηλινή Πολεμική Αεροπορία ήταν πλέον ένας σύγχρονος οργανισμός. Κύρια χαρακτηριστικά της ήταν το συνεκτικό δόγμα της, η έξοχη εκπαίδευση των στελεχών της και –τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό– το απαράμιλλο φρόνημά τους: τα ισραηλινά αεροσκάφη ήταν σε θέση την εποχή εκείνη να πραγματοποιήσουν δεκαπλάσιες εξόδους σε σύγκριση με το 1956. Μολονότι ο εξοπλισμός του ήταν εν μέρει ξεπερασμένος και οι δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των όπλων του περιορισμένες, ο Στρατός Ήραράς ήταν επίσης καλά εκπαιδευμένος και με υψηλό φρόνημα. Στις 5 Ιουνίου του 1967, κι αφού οι αραβικές δυνάμεις είχαν αναπτυχθεί επί τρεις εβδομάδες κατά μήκος των συνόρων του Ισραήλ, η IDF, υπό τη διοίκηση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, Moshe Dayan, και του Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου, Yitzhak Rabin, εξαπέλυσε την επίθεσή της.

Η επιχείρηση άρχισε με μια αιφνιδιαστική αεροπορική επίθεση εναντίον αιγυπτιακών, συριακών, ιορδανικών, αλλά και ιρακινών αεροδρομίων. Ακολούθησε μια κεραυνοβόλος (τύπου Blitzkrieg) επίθεση των Ισραηλινών, με αιχμή του δόρατος 800 άρματα μάχης: οι ενωμένες στρατιές των Αράβων, που αριθμούσαν 350.000 άνδρες, σκόρπισαν στους τέσσερις ανέμους. Ο πόλεμος απέσπασε την προσοχή της υψηλίου εν μέρει εξαιτίας του προαναφερθέντος επιτεύγματος των Ισραηλινών και εν μέρει επειδή η στρατιωτική επιχείρησή τους συγκρίθηκε με την αμερικανική προσπάθεια στο Βιετνάμ, που ήδη είχε αρχίσει να εξασθενεί (ορισμένοι έλεγαν χαριτολογώντας ότι, εάν προσέφεραν στο Ισραήλ εταιρείες όπως ήταν η General Electric και η General Motors, οι ΗΠΑ θα μπορούσαν ίσως να πάρουν ως αντάλλαγμα τους Στρατηγούς Dayan και Rabin). Η αποφασιστικότητα των στελεχών της IDF, η ετοιμότητα και το θάρρος τους ήταν αξιοθαύμαστα και αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Εντούτοις, οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες γνώριζαν καλά ότι η ισραηλινή επιχείρηση έμοιαζε περισσότερο με εκείνες των ετών 1940-1941 παρά με οτιδήποτε άλλο. Σε ό,τι αφορούσε το ζήτημα αυτό, δε συνέκριναν την αντίσταση που ήταν σε θέση να προβάλλουν οι αραβικές στρατιές με την αντίσταση που συνάντησε η Βέρμαχτ στο ζενίθ της ισχύος της.⁴⁰

Οι πολεμικές επιχειρήσεις του 1967, που διεξήχθησαν με όπλα των χωρών της Δύσης από τη μια –κατά κύριο λόγο, αμερικανικά και γαλλικά– και της Σοβιετικής Ένωσης από την άλλη, μεταμόρφωσαν τη Μέση Ανατολή. Παλαιότερα η εν λόγω περιοχή θεωρούνταν ένα μάλλον υπανάπτυκτο τμήμα του κόσμου, που προκαλού-

σε το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας κυρίως εξαιτίας της Διώρυγας του Σουέζ και των πετρελαιοπηγών του. Την εποχή εκείνη είχε πια μετατραπεί σε ένα στρατιωτικό εργαστήριο, όπου και οι δύο υπερδυνάμεις χρησιμοποιούσαν και δοκίμαζαν τα πλέον εξελιγμένα συμβατικά όπλα τους. Συγκρούσεις ευρείας κλίμακας –στο αποκορύφωμα των πολεμικών προσπαθειών τους, οι Αιγύπτιοι μόνο χρησιμοποίησαν περισσότερα από 1.000 πυροβόλα και όλμους βαρέος τύπου– διεξήχθησαν κατά μήκος της Διώρυγας του Σουέζ το Μάρτιο του 1969. Οι Ισραηλινοί βασίστηκαν ως επί το πλείστον στην εξαιρετική πολεμική αεροπορία τους, η οποία διέθετε πλέον τα ισχυρά αμερικανικά αεροσκάφη διώξεως/βομβαρδισμού F-4, καθώς και ορισμένα από τα πλέον εξελιγμένα ηλεκτρονικά συστήματα στον τομέα της αεροναυτικής. Δεδομένου ότι δεν ήταν σε θέση να παρακολουθήσουν την πρόοδο των αντιπάλων τους σε αυτόν τον τομέα, οι Αιγύπτιοι και οι Σύροι κατασκεύασαν με τη βοήθεια των Σοβιετικών τα πλέον αποτελεσματικά αντιαεροπορικά συστήματα όλων των εποχών. Η κατάπαυση των εχθροπραξιών, που τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 1970, έδωσε τη δυνατότητα στις δύο πλευρές να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους και να προετοιμαστούν για τον επόμενο γύρο, που άρχισε αιφνιδίως στις 6 Οκτωβρίου του 1973.

Εάν παραβλέψουμε την εισβολή στο Λίβανο το 1982, που ήταν στην πραγματικότητα μόνον κατά το ήμισυ πόλεμος (όταν ο Ισραηλινός πρωθυπουργός, Menachem Begin, αντιλήφθηκε ότι η εν λόγω εισβολή δε θα οδηγούσε στην εύκολη νίκη που ανέμενε, πανικοβλήθηκε, υπέβαλε την παραίτησή του και επέστρεψε στην κατοικία του, όπου και έζησε, αποτραβηγμένος από την πολιτική, έως το θάνατό του), ο πόλεμος του 1973 αποδείχθηκε ο τελευταίος αραβο-ισραηλινός πόλεμος.⁴¹ Ήταν μια σφοδρότατη πολεμική αναμέτρηση, στην οποία χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών. Εντός δεκαοκτώ ημερών οι Ισραηλινοί απώλεσαν το ένα τέταρτο των αεροπορικών δυνάμεών τους και ένα αντίστοιχο ποσοστό αρμάτων μάχης· στο στρατόπεδο των Αράβων, οι απώλειες ήταν ίσως τετραπλάσιες ή πενταπλάσιες. Ήταν πραγματικά ένας πόλεμος με βαρύτατες απώλειες· οι στρατιωτικοί αναλυτές της εποχής εκείνης συνέκριναν την τεράστιας κλίμακας αρματομαχία που έλαβε χώρα στο Σινά και στα υψίπεδα του Γκολάν με τη μάχη του Κουρσκ το καλοκαίρι του 1943.

Η τεχνολογία ασφαλώς είχε εξελιχθεί. Τα άρματα μάχης, τα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού και τα πυροβόλα είχαν γίνει μεγαλύτερα, βαρύτερα και πολύ περισσότερο αποτελεσματικά. Και οι δύο πλευρές προέβησαν σε εκτεταμένη χρήση κατευθυνόμενων όπλων ακριβείας. Από αραβικής πλευράς, οι συστοι-

χίες αντιαεροπορικών πυραύλων που κατευθύνονταν από ραντάρ και τα προηγμένα αντιαεροπορικά πυροβόλα πολλαπλών διαμετρημάτων δεν επέτρεψαν στους Ισραηλινούς να εξασφαλίσουν και πάλι την αεροπορική υπεροχή του πολέμου του 1967· από ισραηλινής πλευράς, αμερικανικής κατασκευής πύραυλοι αέρος-εδάφους χρησιμοποιήθηκαν τις τελευταίες ημέρες του πολέμου και συνέβαλαν στην πλήρη ανατροπή του πολεμικού σκηηνικού.

Το σημαντικότερο ίσως αποτέλεσμα του πολέμου ήταν ότι οι Άραβες, είτε επειδή βρέθηκαν σε απόσταση αναπνοής από την ολοκληρωτική ήττα είτε επειδή φοβήθηκαν ότι υπήρχε το ενδεχόμενο να χρησιμοποιήσουν οι Ισραηλινοί στον επόμενο γύρο πυρηνικά όπλα,⁴² δεν επανέλαβαν τις προσπάθειές τους. Από αυτήν την άποψη, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως, σε ό,τι αφορούσε το μετασχηματισμό του πολέμου, τα γεγονότα της περιόδου 1967-1973 διαδραμάτισαν στη Μέση Ανατολή τον ίδιο ρόλο με εκείνον που είχαν διαδραματίσει τα γεγονότα της περιόδου 1914-1945 σε παγκόσμιο επίπεδο.

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι ΗΠΑ υπήρξαν άνευ συγκρίσεως η μεγαλύτερη ναυτική δύναμη, αλλά και η μοναδική με πραγματικά παγκόσμια ακτίνα δράσης. Μόνον όποιος έχει δει τα υπερφορτωμένα με πολεμικό υλικό καταστρώματα ενός οχηματαγωγού του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού έχει δει την πραγματική στρατιωτική ισχύ.

Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980 το Πολεμικό Ναυτικό της ΕΣΣΔ, υπό την ηγεσία του Ναυάρχου Sergei Gorshkov, φαινόταν κατά καιρούς ικανό να μιμηθεί το Αμερικανικό Πολεμικό Ναυτικό.⁴³ Ωστόσο, μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, το 1991, το Σοβιετικό Πολεμικό Ναυτικό σχεδόν εξαφανίστηκε από τις θάλασσες. Μια από τις κύριες βάσεις του, αυτή στην Οδησό, έπαυσε να υφίσταται· μια δεκαετία αργότερα η έλλειψη συντήρησης είχε μετατρέψει πολλά από τα άλλοτε επιβλητικά σοβιετικά σκάφη σε παλιοσίδερα. Αντί να απειλούν τον κόσμο με τα όπλα τους, τον απειλούσαν με τη ραδιενέργεια που διέρρεε από αυτά.

Ανατρέχοντας στο παρελθόν, διαπιστώνουμε ότι οι μεγαλύτερες ναυτικές επιχειρήσεις καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν η απόβαση των Αμερικανών στην Inchon το 1950 και οι αποβάσεις των Αγγλογάλλων στην Αίγυπτο το 1956. Όμως, και στις δύο περιπτώσεις οι αποβατικές δυνάμεις δε συνάντησαν πραγματική αντίσταση· στην αμερικανική απόβαση, το μεγαλύτερο πρόβλημα δεν ήταν οι εχθρικές δυνάμεις, αλλά η παλίρροια.

Ο σημαντικότερος παράγοντας της κυριαρχίας των ΗΠΑ υπήρξε, ασφαλώς, το αεροπλανοφόρο. Αυτά καθαυτά τα αεροπλανοφόρα

αποτελούν την άμεση συνέχεια εκείνων που είχαν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην κατάρρευση της ιαπωνικής αυτοκρατορίας. Το 2005 οι ΗΠΑ διέθεταν πλέον δώδεκα αεροπλανοφόρα αντί των ενενήντα οκτώ (συμπεριλαμβανομένων και των αεροπλανοφόρων συνοδείας) που είχαν στη διάθεσή τους το 1945· όμως, καμιά άλλη χώρα δε διέθετε τέτοια δύναμη. Πράγματι, τα αεροπλανοφόρα που είχαν στη διάθεσή τους άλλες χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Βραζιλία, η Ινδία, η Ταϊλάνδη και –τα τελευταία έτη πριν από την κατάρρευσή της– η ΕΣΣΔ, ήταν σαφώς δεύτερης διαλογής, είτε παλαιά είτε μικρά είτε κατάλληλα μόνο για την απονήωση αεροσκαφών κατώτερης ποιότητας, που έφεραν ελαφρό οπλισμό. Με τη συνολική μεταφορική ικανότητά τους (πρόσθετο ή νεκρό βάρος πλοίου/deadweight) να αυξάνεται από περίπου 60.000 τόνους τη δεκαετία του 1950 σε περίπου 90.000 τόνους στα τέλη του 20ού αιώνα, τα αεροπλανοφόρα είναι οι μεγαλύτερες, πλέον περίπλοκες και πλέον δαπανηρές πολεμικές μηχανές που κατασκευάστηκαν ποτέ. Κυρίαρχοι των θαλασσών, τα αεροπλανοφόρα, που συχνά διαστάζουν να προσεγγίσουν τις ακτές, επειδή φοβούνται τις νάρκες, τα υποβρύχια και τα αεροσκάφη που έχουν τη βάση τους στην ξηρά, χρησιμοποιήθηκαν συχνά για να πραγματοποιηθούν επιθέσεις εναντίον χωρών ανά την υφήλιο που είχαν προκαλέσει τη δυσμείνεια των εκάστοτε Αμερικανών προέδρων. Τα ίδια σχεδόν ποτέ δε δέχθηκαν εχθρικά πυρά ή δεν υπέστησαν καταστροφές – το γεγονός αυτό αποτελεί ίσως τη σαφέστερη ένδειξη για το είδος των εχθρών που επέλεξαν οι προαναφερθέντες πρόεδροι. Αυτό ίσχυσε στον πόλεμο του Βιετνάμ την περίοδο 1964-1975, στον πόλεμο κατά του Αφγανιστάν το 2002 και, ασφαλώς, στον πόλεμο κατά του Ιράκ το 2003.

Ναυτικές δυνάμεις έλαβαν μέρος στους αραβο-ισραηλινούς πολέμους, καθώς και στον πόλεμο του 1971 μεταξύ της Ινδίας και του Πακιστάν. Όμως, ο ρόλος τους ήταν βοηθητικός· εξάλλου, ούτε την εποχή εκείνη ούτε αργότερα καμιά από τις ναυτικές δυνάμεις που συγκρούστηκαν δεν ήταν πρώτη ή έστω δεύτερης διαλογής, καμιά δε διέθετε ούτε καν ναυαρχίδα. Η IDF θεωρούσε επί μακρόν το Πολεμικό Ναυτικό δευτερευούσης σημασίας· τον Ιούνιο του 1967 οι ναυτικές δυνάμεις του Ισραήλ δε διέθεταν καν δικά τους ραντάρ. Έτσι, ήταν υποχρεωμένες να βασιστούν σε εκείνα της Πολεμικής Αεροπορίας, γεγονός που, όπως υποστηρίζεται, συντέλεσε στον ακούσιο βομβαρδισμό ενός αμερικανικού κατασκοπευτικού πλοίου, του *Liberty*. Οι γαλλικής κατασκευής πυραυλάκατοι που έφεραν ισραηλινό οπλισμό και βύθισαν τα αντίστοιχα αιγυπτιακά και συριακά σκάφη το 1973 ήταν τεχνολογικώς προηγμένες για την εποχή τους, η δε αξιοποίησή τους στο πεδίο της μάχης ήταν χωρίς αμφιβολία

εξαιρετη. Εντούτοις, δεδομένου ότι το εκτόπισμα των πυραυλακάτων δεν ξεπερνούσε τους 250 τόνους, υπήρχαν σαφή όρια στα οφέλη από τη δράση τους. Για να δεις τι μπορούν να κάνουν οι ελέφαντες, δεν κοιτάς τα κουνούπια.

Στις δεκαετίες μετά το 1945 η μοναδική φορά κατά την οποία συγκρούστηκαν ποντοπόρες δυνάμεις σε οποιαδήποτε κλίμακα και η σύγκρουση αυτή διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ήταν ο πόλεμος των νήσων Falkland το 1982. Τα νησιά αυτά βρίσκονται σε απόσταση 250 μιλίων από τις ακτές της Νότιας Αμερικής, σε μια περιοχή όπου η θάλασσα έχει μεγάλο βάθος και είναι πολύ κρύα. Οι Αργεντινοί είχαν καταλάβει αιφνιδίως τα νησιά, και η ανακατάληψή τους ήταν δυνατή μόνο με μια αμφίβια επιχείρηση. Για να πραγματοποιήσουν την απόβαση αυτήν, οι Βρετανοί ήταν πριν απ' όλα υποχρεωμένοι να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της θαλάσσιας περιοχής και του εναέριου χώρου των Falkland. Η αποστολή ανατέθηκε σε μια δύναμη που αποτελούνταν από όλα σχεδόν τα σκάφη του Βρετανικού Πολεμικού Ναυτικού· σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν δύο αεροπλανοφόρα μεσαίου μεγέθους (τα μόνα που διέθεταν οι Βρετανοί), αρκετές φρεγάτες και υποβρύχια για την προστασία τους, καθώς και τα αναγκαία πλοία ανεφοδιασμού, πλοία αμφίβιας εφόδου και αποβατικά σκάφη. Η βρετανική αρμάδα, υπό τη διοίκηση ενός αξιωματικού των υποβρυχίων, του Ναυάρχου Bob Woodward, συγκεντρώθηκε στη νήσο της Αναλήψεως.

Αεροσκάφη Super-Etendard και αεροσκάφη διώξεως/βομβαρδισμού A-4, που απογειώθηκαν από βάσεις που βρίσκονταν στην ξηρά, επιτέθηκαν στα βρετανικά πλοία, ενόσω αυτά προσέγγιζαν το στόχο τους. Τα εν λόγω αεροσκάφη ήταν πολλών ετών, σχεδόν ξεπερασμένα, κατασκευασμένα στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960· ορισμένα από αυτά, μάλιστα, τα είχαν αγοράσει μεταχειρισμένα οι Αργεντινοί από τους Ισραηλινούς. Ωστόσο, τα αεροσκάφη Super-Etendard ήταν εξοπλισμένα με σύγχρονους, αρκετά εξελιγμένους, γαλλικής κατασκευής πυραύλους αέρος-θαλάσσης Exocet. Οι Αργεντινοί πιλότοι, κάνοντας χρήση της μέγιστης ακτίνας δράσης των αεροσκαφών τους, αποδείχθηκαν αποφασισμένοι και αποτελεσματικοί, καθώς κατόρθωσαν να βυθίσουν αρκετά βρετανικά σκάφη και να προκαλέσουν βαριές ανθρώπινες απώλειες. Όμως, όταν τα βρετανικά αεροσκάφη που απονηώνονταν από τα αεροπλανοφόρα άρχισαν να υπερέχουν των αντίπαλων αεροσκαφών και ένα βρετανικό υποβρύχιο τορπίλισε το ελαφρύ καταδρομικό *General Belgrano*, το μεγαλύτερο σκάφος του Πολεμικού Ναυτικού της Αργεντινής, τα πάντα είχαν κριθεί.⁴⁴

Μολονότι ο αριθμός των κρατών είχε σχεδόν τριπλασιαστεί στο χρονικό διάστημα από το 1945 (τότε ήταν περίπου εξήντα) έως το

1980, στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα διεξήχθησαν μόνο δύο ακόμη μεγάλης κλίμακας πόλεμοι μεταξύ κρατών. Ο πρώτος, ανάμεσα στο Ιράν και το Ιράκ, συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους όλων των εποχών. Όταν ξέσπασε ο εν λόγω πόλεμος, το 1980, και οι δύο χώρες βρίσκονταν σε εξαιρετική οικονομική κατάσταση χάρη στις πετρελαιοπηγές τους – όλη την προηγούμενη δεκαετία η τιμή του πετρελαίου κατέγραφε συνεχή άνοδο. Όμως, το Ιράν, που είχε βιώσει μια επανάσταση το προηγούμενο έτος, αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στις ένοπλες δυνάμεις του· η ηγεσία του στρατεύματος είχε αποκεφαλιστεί, ενώ υπήρχαν ελλείψεις σε ό,τι αφορούσε το εκπαιδευμένο προσωπικό και τον τομέα της συντήρησης, καθώς οι ξένοι, κυρίως Αμερικανοί, τεχνικοί είχαν αποχωρήσει και η παροχή των απαραίτητων ανταλλακτικών για τα πλέον εξελιγμένα ιρανικά οπλικά συστήματα είχε διακοπεί.

Θυμίζοντας κάπως τους Ιάπωνες το 1941, που εξαπέλυσαν την επίθεσή τους ελπίζοντας ότι η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ δε θα προέβαλλαν αντίσταση, ο Ιρακινός δικτάτορας Σαντάμ Χουσεΐν θέλησε να εκμεταλλευτεί τις προαναφερθείσες ελλείψεις των Ιρανών· προσπάθησε να καταλάβει μια ιρανική επαρχία και να τη διατηρήσει στην κατοχή του. Όμως, οι Ιρανοί αντέδρασαν. Στις αρχές του 1983, μάλιστα, φαινόταν ότι θα μπορούσαν να καταλάβουν την ιρακινή πετρελαιοπαραγωγό πόλη Βασόρα. Ο Σαντάμ Χουσεΐν κατόρθωσε να αντισταθεί χάρη στον πεισματικό αγώνα των στρατευμάτων του και την υποστήριξη σχεδόν όλου του κόσμου, ο οποίος με μεγάλη προθυμία τον χρηματοδοτούσε και του πουλούσε όπλα. Οι δυνάμεις του Σαντάμ Χουσεΐν, χρησιμοποιώντας μεταξύ άλλων και δηλητηριώδη αέρια, κατόρθωσαν να αναχαιτίσουν τους Ιρανούς που επετίθεντο κατά κύματα· οι επιθέσεις αυτές των Ιρανών ανακάλεσαν στη μνήμη των ανθρώπων τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περισσότερο από οτιδήποτε άλλο είχε λάβει χώρα έκτοτε. Στο τέλος, ο Σαντάμ Χουσεΐν, χρησιμοποιώντας ιρακινής κατασκευής πυραύλους εδάφους-εδάφους SCUD, που είχαν σχεδιαστεί από Σοβιετικούς και αποτελούσαν τεχνολογική μετεξέλιξη των γερμανικών V2, βομβάρδισε την Τεχεράνη και πήρε το πάνω χέρι στην πολεμική αναμέτρηση. Ωστόσο, αυτό οφειλόταν λιγότερο στο ότι οι δυνάμεις του είχαν νικήσει τις δυνάμεις των αντιπάλων του στο πεδίο της μάχης και περισσότερο στο ότι οι Ιρανοί, έχοντας χάσει τα μισά στρατεύματά τους εξαιτίας της ιρακινής αντίστασης, απλώς εγκατέλειψαν την προσπάθειά τους.

Ίσως να μη γίνει ποτέ γνωστός ο ακριβής λόγος για τον οποίον ο Σαντάμ Χουσεΐν αποφάσισε να εισβάλει στο Κουβέιτ το 1991, κι αυτό παρά το γεγονός ότι ο ίδιος έκτοτε συνελήφθη και ανακριθίθηκε.⁴⁵ Την εποχή εκείνη οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις υπερηφανεύο-

νταν ότι κατείχαν την τέταρτη ή την πέμπτη θέση στον κόσμο, με 1.000.000 άνδρες και 5.000 άρματα μάχης. Ο Σαντάμ Χουσεΐν, που είχε κατορθώσει τελικά να υπερισχύσει του Ιράν, μπορεί να θεωρούσε εσφαλμένα ότι οι ένοπλες δυνάμεις της χώρας του βρίσκονταν σε ικανοποιητικό επίπεδο από ποιοτικής απόψεως. Πάντως, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Ιρακινός δικτάτορας δεν ήταν σε καμία περίπτωση ο μόνος που είχε υπερεκτιμήσει τις δυνατότητες των ιρακινών ενόπλων δυνάμεων. Διάφορες εκθέσεις των αμερικανικών υπηρεσιών πριν από τον πόλεμο, που περιελάμβαναν εκτιμήσεις της ισχύος των ιρακινών ενόπλων δυνάμεων, προέβλεπαν έως και δεκαπλάσιες απώλειες από τις πραγματικές.⁴⁶

Οι ιρακινές ένοπλες δυνάμεις, που δέχθηκαν επίθεση από πεντακόσιες και πλέον χιλιάδες Αμερικανούς, Βρετανούς και Γάλλους στρατιώτες πρώτης τάξεως, αποδείχθηκαν τρίτης διαλογής. Την εποχή εκείνη η Ιρακινή Πολεμική Αεροπορία διέθετε 700 αρκούντως σύγχρονα μαχητικά αεροσκάφη γαλλικής και σοβιετικής κατασκευής. Ωστόσο, ύστερα από την κατάρριψη ορισμένων από αυτά στα πρώτα στάδια του πολέμου, τα ιρακινά αεροσκάφη δεν επιχείρησαν να απογειωθούν εκ νέου. Η κατάσταση των Ιρακινών ήταν τόσο απελπιστική, που περισσότερα από 100 αεροσκάφη τους κατέφυγαν στο Ιράν, τον εχθρό που μόλις είχαν πάψει να πολεμούν. Έχοντας εξασφαλίσει την αεροπορική υπεροχή, η Δυτική Συμμαχία κατέστρεψε σε σύντομο χρονικό διάστημα τις δυνάμεις αεράμυνας του Ιράκ με ένα συνδυασμό αεροπορικών επιθέσεων, επιθέσεων με πυραύλους τύπου Cruise και, όπως φημολογείται, ηλεκτρονικών επιθέσεων, που έθεσαν εκτός λειτουργίας τα ιρακινά ηλεκτρονικά συστήματα.

Έχοντας τον έλεγχο των αιθέρων, η Δυτική Συμμαχία ευνοήθηκε από το γεγονός ότι, σε όλον τον κόσμο, καμία περιοχή δεν είναι περισσότερο άγονη και επίπεδη, αλλά και λιγότερο κατάλληλη να παράσχει κάλυψη στους αμυνομένους από την έρημο του Κουβέιτ. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το μόνο που μπορούσαν να κάνουν οι ιρακινές χερσαίες δυνάμεις ήταν το να παραμείνουν καθηλωμένες στις υπέρ το δέον εκτεταμένες, μάλλον ελαφρά οχυρωμένες γραμμές τους, όπου δέχθηκαν επιθέσεις –επί ολόκληρες εβδομάδες– από 1.800 αεροσκάφη κάθε είδους και μεγέθους, χωρίς να έχουν στην πραγματικότητα καμία βοήθεια. Εξαιτίας των αεροπορικών βομβαρδισμών της Δυτικής Συμμαχίας οι ιρακινές χερσαίες δυνάμεις στερήθηκαν τον ανεφοδιασμό, τις επικοινωνίες και την παροχή στρατιωτικών πληροφοριών. Αργότερα αποδείχθηκε ότι η ανώτατη διοίκηση των ιρακινών ενόπλων δυνάμεων στη Βαγδάτη δεν είχε καν αντιληφθεί την κίνηση προς δυσμάς ενός ολόκληρου σώματος τεθωρακισμένων, της 7ης Αμερικανικής Στρατιάς, που κά-

λυψε απόσταση 240 χιλιομέτρων – σε ολόκληρη τη στρατιωτική ιστορία από το 1945 και μετά είναι αδύνατο να βρεθεί μια στρατιωτική κίνηση που, λόγω της κλίμακας της ή του εδαφικού αναγλύφου της περιοχής, ήταν περισσότερο δύσκολο να κρατηθεί μυστική από την εν λόγω κίνηση των Αμερικανών. Όταν ξεκίνησε τελικά η επίθεση των χερσαίων δυνάμεων, αποδείχθηκε μια εύκολη επιχείρηση – αυτό φανερώνουν, μεταξύ άλλων, και οι εξαιρετικά περιορισμένες απώλειες των στρατευμάτων της Δυτικής Συμμαχίας.

Εξαιτίας κυρίως της κλιμάκωσης των πυρηνικών εξοπλισμών, οι ένοπλες συγκρούσεις στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα διεξήχθησαν, χωρίς καμία απολύτως εξαίρεση, είτε ανάμεσα σε κράτη τρίτης και τέταρτης τάξεως είτε ανάμεσα σε ένα κράτος πρώτης τάξεως και ένα άλλο τρίτης ή τέταρτης τάξεως. Γι' αυτόν το λόγο, οι συγκρούσεις, από την άποψη της κλίμακας, δεν είχαν καμία σχέση με εκείνες που έλαβαν χώρα στο πρώτο μισό του προαναφερθέντος αιώνα. Από την άποψη της ποιότητας, συμπεριλαμβανομένης της ποιότητας των οπλικών συστημάτων, η πλέον εμφανής ίσως τάση ήταν η συνέχεια. Όπως συνέβη και στις τιτάνιες συγκρούσεις από το 1914 έως το 1945, οι πόλεμοι διεξήχθησαν από ένστολα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων που υπάγονταν σε μια κεντρική διοίκηση, ελέγχονταν μέσω ενός γραφειοκρατικού συστήματος και ανέπτυσσαν δράση στην ξηρά, τη θάλασσα και τους αιθέρους. Όπως συνέβη και την περίοδο 1914-1945, οι δυνάμεις αυτές κατευθύνονταν από κυβερνήσεις και υποστηρίζονταν από τον άμαχο πληθυσμό. Συγκροτημένες κατ' αυτόν τον τρόπο, οι δυνάμεις αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ικανές στην αποτελεσματική χρήση πολλών νέων όπλων και οπλικών συστημάτων. Εν μέρει, αυτό συνέβη επειδή πολλά από τα εν λόγω οπλικά συστήματα και όπλα δεν ήταν, στην πραγματικότητα, ούτε κατ' ελάχιστον νέα.

Με αφετηρία τα έτη 1944-1945, οι σημαντικότερες διαφορές εξακολούθησαν να εντοπίζονται στις επιχειρήσεις που διεξάγονταν στην ξηρά, στους αιθέρους και στη θάλασσα. Στην ξηρά, τα πλέον σημαντικά όπλα συνέχισαν να είναι τα άρματα μάχης, τα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού και τα πυροβόλα. Όλα τους βασίζονταν, βεβαίως, στη μηχανοκίνητη μεταφορά των προμηθειών – χωρίς αυτή δε θα ήταν εφικτές οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του 20ού αιώνα.⁴⁷ Στη θάλασσα, ο σημαντικότερος τύπος πλοίου συνέχισε να είναι το αεροπλανοφόρο. Τα αεροσκάφη ήταν κατ' αρχήν μεγαλύτεροι, ταχύτεροι και ισχυρότεροι τύποι των παλαιότερων μοντέλων. Εξάλλου, χρησιμοποιήθηκαν πολλά εντελώς νέα όπλα, από τα επιθετικά ελικόπτερα και τους πυραύλους τύπου Cruise έως τους διάφορους τύπους πυραύλων εδάφους-εδάφους, αέρος-εδάφους, εδάφους-αέρος και αέρος-αέρος· όμως, τίθεται

υπό αμφισβήτηση το εάν τα όπλα αυτά μεταμόρφωσαν όντως τις επιχειρήσεις με τον ίδιο τρόπο και στον ίδιο βαθμό με τον κινητήρα εσωτερικής καύσης κατά την περίοδο 1919-1939.

Μολονότι το γεγονός ενδέχεται να μην είναι σημαντικό, ζήτησα κάποτε από μια ομάδα στρατιωτικών εμπειρογνομώνων και αξιωματικών, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν ένας πολύπειρος στρατηγός τριών αστέρων, ο οποίος υπερηφανευόταν ότι είχε διοικήσει πολλές δεκάδες χιλιάδες άνδρες στο πεδίο της μάχης, να εντοπίσουν οποιαδήποτε ουσιαστική διαφορά μεταξύ των επιχειρήσεων του Στρατηγού Norman Schwarzkopf στο Ιράκ το 1991 και εκείνων του Τζωρτζ Σ. Πάτον στη Γαλλία κατά τα έτη 1944-1945. Δεν μπόρεσαν να εντοπίσουν καμία.

5.5. ΕΞΕΛΙΞΗ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Εάν ένας εξωγήινος παρακολουθούσε τις στρατιωτικές εξελίξεις στον πλανήτη μας από το 1945 έως το 1991, θα εντυπωσιαζόταν ασφαλώς περισσότερο από τη μείωση του μεγέθους των ενόπλων δυνάμεων. Παραδείγματος χάριν, στις ΗΠΑ, τη μεγαλύτερη δύναμη (και τη μοναδική πλέον υπερδύναμη), ο συνολικός αριθμός των ενστολων στελεχών των ενόπλων δυνάμεων έπεσε από τα 12.000.000 στο 1.400.000 περίπου. Σε απόλυτους αριθμούς, η μείωση είναι της τάξης του 88%· δεδομένου ότι ο πληθυσμός έχει διπλασιαστεί, σε σχέση με το συνολικό διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό η μείωση είναι της τάξης του 94%. Οι μεραρχίες μειώθηκαν από τις 100 περίπου (συμπεριλαμβανομένων εκείνων του Σώματος Πεζοναυτών) στις δεκαπέντε, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να μην έχουν πλέον τη δυνατότητα οι στρατηγοί να διοικήσουν σχηματισμούς μεγαλύτερους του σώματος. Τα μεγάλα πολεμικά πλοία μειώθηκαν από 2.000 περίπου σε λιγότερα από 300. Τα στρατιωτικά αεροσκάφη που παράγονται ανά έτος μειώθηκαν από τις 100.000 σε λιγότερα από 200. Έτσι, το 2000 η Αμερικανική Πολεμική Αεροπορία σχεδίαζε να αποκτήσει 300 νέα καταδιωκτικά F-22 εντός δέκα ετών⁴⁸ – με άλλα λόγια, σχεδίαζε να αγοράσει έναν αριθμό αεροσκαφών που, ενώ το 1944 παράγονταν εντός δύο ωρών, την εποχή εκείνη παράγονταν εντός ενός ολόκληρου χρόνου. Μόνον κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ο αριθμός των αμερικανικών αεροσκαφών μειώθηκε κατά το ένα τρίτο, καθώς αποσύρθηκαν παλαιά αεροσκάφη και ελάχιστα νέα πήραν τη θέση τους. Εάν συνεχιστεί αυτή η τάση, τότε το παλαιό ανέκδοτο σχετικά με τη δύναμη που φθάνει να αποτελείται από ένα και μόνον αεροσκάφος μπορεί να αποδειχθεί όχι τόσο παράλογο όσο πίστευαν αυτοί που το σοφίστηκαν.

Μολονότι οι πορείες που ακολούθησαν ήταν διαφορετικές, τα ίδια ίσχυσαν σε γενικές γραμμές και στις περισσότερες άλλες αναπτυγμένες χώρες. Τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, ο Καναδάς και η Αυστραλασία (η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, η Νέα Γουινέα και τα γειτονικά νησιά του Νότιου Ειρηνικού), επειδή θεωρούσαν πως ούτε μπορούσαν να αντέξουν τις δαπάνες που απαιτούσαν οι μεγάλες ένοπλες δυνάμεις ούτε χρειάζονταν τις τελευταίες, και η Ιαπωνία, εξαιτίας των νομικών δεσμεύσεων που επιβλήθηκαν σε αυτήν το 1945 και διατηρήθηκαν στα κατοπινά χρόνια, είδαν τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεών τους να μειώνονται κατά πολύ σε σχέση με εκείνα που υπηρετούσαν κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η μείωση αυτή εξακολούθησε, ώσπου, στα τέλη του 20ού αιώνα, οι εν λόγω ένοπλες δυνάμεις μπορούσαν να αντιμετωπίσουν μόνον τους πλέον ανίσχυρους αντίπαλους, και μάλιστα μόνο με τη βοήθεια των ΗΠΑ. Παραδείγματος χάριν, οι άνδρες των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων μειώθηκαν από τα οκτώ και πλέον εκατομμύρια το 1944 σε 750.000 το 1989 (και στα δύο κράτη μαζί, την Ανατολική και τη Δυτική Γερμανία). Το 2005 τα στελέχη των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων ήταν λιγότερα από 300.000· ωστόσο, η Γερμανία παραμένει η τρίτη μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως. Στις γερμανικές ένοπλες δυνάμεις, όπως και στις ένοπλες δυνάμεις των περισσότερων άλλων αναπτυγμένων χωρών, κάθε φορά που χανόταν ένα σημαντικό όπλο, όπως ένα άρμα μάχης ή ένα πυροβόλο, δεν ήταν δυνατόν πλέον να αντικατασταθεί. Μάλιστα, αντί να εκπαιδεύονται με πραγματικά πυρομαχικά, οι στρατιώτες υποχρεώθηκαν να κάνουν χρήση άσφαιρων πυρών.

Στην άλλη πλευρά του πρώην Σιδηρού Παραπετάσματος, η ΕΣ-ΣΔ –και σε μικρότερο βαθμό οι σύμμαχοί της στην Ανατολική Ευρώπη– αντιστάθηκε στην τάση αυτήν έως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Όταν επήλθε η κατάρρευση, η μείωση των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων ήταν δραστικότερη απ' ό,τι σε άλλες χώρες. Οι σοβιετικές ένοπλες δυνάμεις των 3.980.000 ανδρών αντικαταστάθηκαν από τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις των 960.000 ανδρών περίπου· μάλιστα, ακόμη κι αυτοί οι πολύ λιγότεροι άνδρες δεν ήταν δυνατόν να στεγαστούν, να ντυθούν ή να σιτιστούν δεόντως. Οι ένοπλες δυνάμεις των πάλαι ποτέ υποτελών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης είτε εξαφανίστηκαν εντελώς –όπως συνέβη στην Ανατολική Γερμανία– είτε έγιναν σκιές του παλαιού εαυτού τους.

Τη δεκαετία του 1960 η λεγόμενη αναπτυξιακή θεωρία υποστήριξε ότι οι ένοπλες δυνάμεις πολλών αναπτυσσόμενων χωρών αποτελούσαν το πλέον προοδευτικό τμήμα των κοινωνιών τους και θα βοηθούσαν τις κοινωνίες αυτές να ενταχθούν στο σύγχρονο κόσμο.⁴⁹ Με λιγοστές εξαιρέσεις, αυτό δε συνέβη. Αντ' αυτού, πολλές

από τις εν λόγω ένοπλες δυνάμεις χρησιμοποίησαν τα όπλα τους, για να καταλάβουν την εξουσία και να κυβερνήσουν τις χώρες τους με σιδερένια πυγμή· η καταπιεστική διακυβέρνηση των χωρών τους χαλάρωσε –εάν αυτό συνέβη σε κάποιο βαθμό– μόνον εξαιτίας της δικής τους ανικανότητας. Άλλες ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν καν ικανές να πράξουν κάτι τέτοιο, αλλά εκφυλίστηκαν σε ένοπλες συμμορίες· έκτοτε η βασική δραστηριότητά τους συνίσταται αφενός σε αμέτρητες απόπειρες πραξικοπημάτων και αφετέρου σε μαζικές σφαγές αμάχων. Αρκεί να φέρει κανείς στο νου του τα στρατιωτικά καθεστώτα της Λατινικής Αμερικής, που έφθασαν κατά καιρούς να κυριαρχούν σε ολόκληρη σχεδόν την ήπειρο και ενδέχεται να επανεμφανιστούν στο μέλλον, εάν η δημοκρατία δεν κατορθώσει να εξασφαλίσει την κοινωνική και οικονομική πρόοδο που προσδοκούν οι λαοί. Αρκεί, επίσης, να φέρει κανείς στο νου του, στην Αφρική και στην Ασία, τη Σιέρα Λεόνε, την Ακτή Ελεφαντοστού, το Κονγκό, το Σουδάν, την Ουγκάντα, τη Βιρμανία και πολλές άλλες χώρες που υπέστησαν τόσο μεγάλα δεινά εξαιτίας των τοπικών ένοπλων συμμοριών, επίσημων ή άλλου είδους, που σχεδόν έπαυσαν να αποτελούν χώρες από οποιαδήποτε άποψη.

Ασφαλώς, υπήρχαν εξαιρέσεις στη συρρίκνωση των ενόπλων δυνάμεων κατά τη μεταπολεμική περίοδο, οι περισσότερες είτε εντός είτε πέριξ των περιοχών που προαναφέρθηκαν· πολλές χώρες το κατάφεραν αυτό, τουλάχιστον εν μέρει, χάρη στη βοήθεια που τους παρείχε η μια ή η άλλη υπερδύναμη. Στη Μέση Ανατολή, χώρες όπως η Τουρκία, η Συρία, η Ιορδανία, το Ιράκ, το Ιράν, η Αίγυπτος και, προπάντων, το Ισραήλ κατόρθωσαν να αποκτήσουν επαρκή στρατιωτική ισχύ, ώστε να καταφέρουν ισχυρότατα πλήγματα η μια εναντίον της άλλης, όταν το επιθυμούσαν. Στη Νοτιοανατολική Ασία και την Άπω Ανατολή, το ίδιο έπραξαν το Πακιστάν, η Ινδία, η Ταϊλάνδη, η Μαλαισία, η Σιγκαπούρη, η Ινδονησία, το Βιετνάμ, η Βόρεια και η Νότια Κορέα, η Ταϊβάν και η Κίνα. Εξαιρουμένου του Ισραήλ, το κοινό γνώρισμα των περισσότερων από αυτές τις ένοπλες δυνάμεις ήταν το πλουσιότατο ανθρώπινο δυναμικό τους. Ξεκινώντας χωρίς υποστήριξη –πολλές από αυτές ξεπήδησαν από τα αντιστασιακά κινήματα της περιόδου πριν από την ανεξαρτητοποίηση των χωρών τους–, οι εν λόγω ένοπλες δυνάμεις έγιναν ολοένα και ισχυρότερες, ώσπου έφθασαν στο σημείο να ανταγωνίζονται, ή και να ξεπερνούν ακόμη, τις ένοπλες δυνάμεις κάθε άλλης χώρας πλην των υπερδυνάμεων. Ωστόσο, μετά το 1985 περίπου οι περισσότερες από αυτές άρχισαν να συρρικνώνονται. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής ορισμένες κατόρθωσαν να αποκτήσουν τις λεγόμενες νησίδες ποιότητας, ενώ άλλες δεν το κατάφεραν αυτό. Ακόμη κι αν περιελάμβαναν τέτοιου είδους νησίδες, πολλώ δε μάλλ-

λον εφόσον δεν τις περιελάμβαναν (ή είχαν αποτύχει πριν απ' όλα να συρρικνωθούν, όπως συνέβη με πολλούς αραβικούς στρατούς προπάντων), πολλές από αυτές τις ένοπλες δυνάμεις κατέληξαν να αποτελούνται κυρίως από χαμηλού επιπέδου πεζικάριους. Πολλοί από αυτούς έφεραν όπλα που προέρχονταν από μάντρες με παλιοσίδερα, ενώ πολλοί ήταν κατάλληλοι –εάν ήταν πράγματι κατάλληλοι για οτιδήποτε– κυρίως για αποστολές που αφορούσαν την εσωτερική ασφάλεια.⁵⁰

Όπως είδαμε, η διεξαγωγή των παγκόσμιων πολέμων κατέστησε αναγκαία την υποχρεωτική στρατολόγηση εκατομμυρίων ανδρών ακόμη και σε χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ, που κατά το παρελθόν είχαν βασιστεί σχεδόν πάντοτε σε εθελοντές. Πιστεύοντας ότι ο επόμενος πόλεμος θα ήταν ολοκληρωτικός, οι περισσότερες χώρες που υπήρχαν τότε διατήρησαν την υποχρεωτική στρατολόγηση μετά το 1945, ενώ τα περισσότερα νεοσύστατα κράτη προσπάθησαν να τη θεσπίσουν· ωστόσο, στην πραγματικότητα, το πλεονάζον ανθρώπινο δυναμικό και/ή η ατελής οργάνωση σήμαιναν ότι στις περισσότερες περιπτώσεις η υποχρεωτική στρατολόγηση ισοδυναμούσε μόνο με κάποια μορφή επιλεκτικής στρατολόγησης. Η Μεγάλη Βρετανία κατάργησε την υποχρεωτική στρατολόγηση το 1963, και την ακολούθησαν οι ΗΠΑ το 1972. Οι περισσότερες άλλες χώρες ακολούθησαν το παράδειγμά τους μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, έκτοτε η ροπή προς τη συγκρότηση επαγγελματικών δυνάμεων που αποτελούνται μόνον από εθελοντές εξαπλώθηκε σαν πυρίνη λαίλαπα. Το 1996 έφθασε ακόμη και στη Γαλλία, την κοιτίδα της *levée en masse* (της καθολικής στρατολόγησης). Την εποχή εκείνη το Ισραήλ, που ένα μεγάλο διάστημα των ετών μετά το 1945 αποτελούσε το καλύτερο παράδειγμα ανά την υφήλιο ενός έθνους εν όπλοις, μείωνε κι αυτό σταθερά το ποσοστό όσων στρατολογούνταν από κάθε ηλικιακή ομάδα.⁵¹ Η μείωση αυτή οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι η αραβική απειλή έχει υποχωρήσει· σύμφωνα με τον πρώην πρωθυπουργό του Ισραήλ Ariel Sharon, το Ιράν, που βρίσκεται σε απόσταση 1.000 περίπου χιλιομέτρων, συνιστά πλέον τη σοβαρότερη απειλή για το Ισραήλ. Ένας άλλος λόγος για τη μείωση του αριθμού όσων στρατολογούνται στο Ισραήλ συνίσταται στο ότι τα σύγχρονα όπλα υψηλής τεχνολογίας απαιτούν για τη συντήρηση και τη χρησιμοποίησή τους εξειδίκευση υψηλού επιπέδου. Ούτως ή άλλως, η υποχρεωτική στρατολόγηση δεν είναι πλέον για το Ισραήλ τόσο χρήσιμη όσο ήταν κάποτε. Εάν δεν υπήρχε η παλαιστινιακή Ιντιφάντα, που απασχολεί το ισραηλινό κράτος από το 1987 και μετά, θα είχε ίσως καταργηθεί πριν από αρκετά χρόνια.

Ο τερματισμός της υποχρεωτικής στρατολόγησης σήμαινε ότι

ολοένα και λιγότεροι άνδρες υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί ο αριθμός των ένοπλων γυναικών. Όπως είδαμε, τόσο στον Α΄ όσο και στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι ένοπλες δυνάμεις αρκετών χωρών δέχονταν γυναίκες, μολοντί αυτές, εφόσον ήταν εθελόντριες και δεν ήταν δυνατόν να σταλούν εκτός συνόρων παρά τη θέλησή τους ή να συμμετάσχουν σε μάχες, στην πραγματικότητα ήταν μόνον κατά το ήμισυ στρατιώτες. Μετά το 1945 οι γυναίκες που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις των χωρών τους επέστρεψαν στη συντριπτική πλειονότητά τους στις οικίες τους (συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών της ΕΣΣΔ που, την περίοδο 1941-1945, είχαν συγκροτήσει το μεγαλύτερο γυναικείο στρατιωτικό σώμα). Λίγες χώρες, όπως η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ, είτε διατήρησαν τα γυναικεία στρατιωτικά σώματα που υπήρχαν στον πόλεμο είτε τα συγκρότησαν εκ νέου έπειτα από μια σύντομη διακοπή. Ωστόσο, ο αριθμός των γυναικών που υπηρετούσαν σε αυτά ήταν εξαιρετικά περιορισμένος· αποκλεισμένες τόσο από τα Όπλα Μάχης όσο και από τις ανώτατες βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας, οι γυναίκες είχαν στην καλύτερη περίπτωση βοηθητικό ρόλο.⁵² Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου, αλλά και σε όλες τις ιστορικές περιόδους, η μοναδική χώρα που υποχρέωνε πραγματικά τις γυναίκες να υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις ήταν το Ισραήλ. Όμως, ακόμη και σε αυτήν τη χώρα οι γυναίκες που στρατολογούνταν ήταν πολύ λιγότερες από τους άνδρες. Εξάλλου, οι γυναίκες της IDF απέλαυαν πολλών προνομίων, από την πολύ συντομότερη θητεία (τόσο ως στρατεύσιμες όσο και ως επίστρατοι) έως το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τους άνδρες, δεν ήταν υποχρεωμένες να πολεμούν και να χάνουν τη ζωή τους στο πεδίο της μάχης.

Γύρω στο 1970 η κατάσταση άλλαξε. Εν μέρει, αυτό συνέβη εξαιτίας των φεμινιστικών κινημάτων που, με κοιτίδα τις ΗΠΑ, ζητούσαν «ισότητα» σε κάθε τομέα της ζωής. Εν μέρει, επίσης, η αλλαγή οφειλόταν στο γεγονός ότι οι ένοπλες δυνάμεις πολλών αναπτυγμένων χωρών, είτε επειδή συμμετείχαν σε πολέμους κάθε άλλο παρά λαοφιλείς, όπως στο Βιετνάμ, είτε επειδή οι κοινωνίες τους γίνονταν ολοένα και περισσότερο ειρηνόφιλες, απλώς δεν μπορούσαν πλέον να εξασφαλίσουν το αναγκαίο ανθρώπινο δυναμικό.⁵³

Από τη στιγμή κατά την οποία οι γυναίκες έκαναν το πρώτο βήμα, η παρουσία τους αποδείχθηκε εξαιρετικά ενοχλητική· επί είκοσι πέντε περίπου έτη μετά το 1970 οι ένοπλες δυνάμεις των περισσότερων αναπτυγμένων χωρών κατατρώχονταν από το λεγόμενο πόλεμο των φύλων. Αμέτρητες μάχες δόθηκαν στις αίθουσες των δικαστηρίων, για να μπορέσουν οι ένοπλες γυναίκες να εξασφαλίσουν «ισότητα» σε κάθε επίπεδο, από τις προαγωγές έως το είδος

των αποστολών που μπορούσαν να αναλαμβάνουν, και αμέτρητοι άρρενες στρατιωτικοί που δεν κατόρθωσαν να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα είδαν τη σταδιοδρομία τους να ολοκληρώνεται ή βίωσαν χειρότερες καταστάσεις.⁵⁴ Το κίνημα εξαπλώθηκε από τις αναπτυγμένες στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στις αρχές του 21ου αιώνα ακόμη κι ο Muammar Khadafi, ο ηγέτης μιας μουσουλμανικής χώρας, χρησιμοποιούσε –ή προσποιούνταν ότι χρησιμοποιεί– γυναίκες σωματοφύλακες. Ωστόσο, στην τελετή αποφοίτησης, ο αξιωματικός που απένειμε στις γυναίκες αξιωματικούς τα διάσημά τους ήταν άνδρας, όπως και όλοι ανεξαιρέτως οι ανώτεροι διοικητές που ήταν παρόντες.

Εξετάζοντας εκ των υστέρων όλη αυτήν την ιστορία, αποκομίζουμε την εντύπωση ότι ο αντίκτυπός της έχει μεγαλοποιηθεί κατάφωρα τόσο από τους θιασώτες της εισόδου των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις όσο και από τους αντιπάλους τους. Στις ΗΠΑ, παραδείγματος χάριν, ο αριθμός των γυναικών που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις αυξήθηκε από ένα ποσοστό μικρότερο του 2% το 1965 σε περίπου 14% το 1980· στο σημείο αυτό, μάλιστα, σταθεροποιήθηκε. Ένας λόγος γι' αυτήν τη σταθεροποίηση ήταν το γεγονός ότι οι γυναίκες είχαν την τάση να αποχωρούν από τις ένοπλες δυνάμεις σε πρωιμότερη φάση της σταδιοδρομίας τους σε σχέση με τους άνδρες· οι ένοπλες δυνάμεις, με άλλα λόγια, αποκόμιζαν λιγότερα οφέλη από κάθε γυναίκα που στρατολογούσαν και εκπαιδεύαν σε σχέση με τους άρρενες συναδέλφους της. Οι γυναίκες όντως εξασφάλισαν ισότητα από πολλές απόψεις. Ωστόσο, εν μέρει επειδή οι ίδιες επέλεγαν βοηθητικές θέσεις και εν μέρει επειδή οι θέσεις στα Όπλα Μάχης παρέμεναν κλειστές γι' αυτές, οι γυναίκες σχεδόν ποτέ δεν έφθασαν στις ανώτατες βαθμίδες της στρατιωτικής ιεραρχίας. Οι γυναίκες που ανήκαν στις κατώτατες στρατιωτικές βαθμίδες ήταν σε ένα ποσοστό της τάξης του 30% ανύπαντρες μητέρες, κάτι που σήμαινε ότι, σε περίπτωση που στέλνονταν στο εξωτερικό, θα αντιμετώπιζαν τεράστια προβλήματα σε ό,τι αφορούσε τη φροντίδα των παιδιών τους. Οι γυναίκες αξιωματικοί ήταν παντρεμένες σχεδόν αποκλειστικά με άρρενες συναδέλφους τους, ενώ οι λίγες που έφθασαν σε ανώτερες στρατιωτικές βαθμίδες συχνά δεν είχαν καθόλου παιδιά. Η αδιάλειπτη, σχεδόν ολοκληρωτική κυριαρχία των ανδρών φανερώνεται από το γεγονός ότι, στο δεύτερο πόλεμο στο Ιράκ, οι απώλειες των γυναικών αποτέλεσαν ένα ποσοστό μικρότερο του 2,5% επί των συνολικών απωλειών.⁵⁵ Σε πολλές χώρες, συμπεριλαμβανομένου και του Ισραήλ, οι γυναίκες ανέλαβαν δράση όχι επειδή ήταν σε θέση ή ήταν αναγκαίο να πολεμήσουν, αλλά επειδή ήξεραν πώς να χειριστούν τις γυναίκες του εχθρού σε μπλόκα και παρόμοιες καταστάσεις. Το εάν αυτό

συνιστά νίκη του φεμινισμού, αν μη τι άλλο, τίθεται υπό αμφισβήτηση – πόσω μάλλον εφόσον, σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, οι γυναίκες εκτελούσαν διαταγές αρρένων διοικητών.

Η μείωση του αριθμού των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων σε όλες τις χώρες αιτιολογείται από δύο παράγοντες. Πρώτον, στην περίπτωση των αναπτυγμένων χωρών (τόσο αυτών που είχαν στη διάθεσή τους πυρηνικά όπλα όσο και εκείνων που προτίμησαν να μην τα κατασκευάσουν στην παρούσα χρονική περίοδο), ήταν προφανές ότι μια σημαντική επίθεση εναντίον τους δεν ήταν πλέον εφικτή. Ως εκ τούτου, ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων ως υπέρτατου εγγυητή για την ύπαρξη και την ανεξαρτησία τους υποβαθμίστηκε· αυτό είχε ως συνέπεια να δυσκολεύονται ολοένα και περισσότερο να υποστηρίξουν τη χρησιμότητά τους οι υπουργοί Εθνικής Άμυνας και οι Αρχηγοί των Επιτελείων. Δεύτερον, στην περίπτωση τόσο των αναπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων χωρών, τέθηκε το ζήτημα των δαπανών. Τόσο την περίοδο 1914-1918 όσο και την περίοδο 1939-1945 επιτεύχθηκε μαζική παραγωγή των όπλων, σε ορισμένες χώρες με καλύτερα αποτελέσματα απ' ό,τι σε άλλες. Και στις δύο περιόδους η μαζική παραγωγή των όπλων, που φανέρωνε το σχετικά χαμηλό κόστος τους, συντέλεσε στο να μειωθεί το κόστος αυτό ακόμη περισσότερο.

Στη μεταπολεμική περίοδο τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά. Ενόσω το κόστος των περισσότερων καταναλωτικών αγαθών μειωνόταν σαφέστατα, το κόστος των όπλων και των οπλικών συστημάτων αυξανόταν. Κάθε φορά που γινόταν αυτό, ολοένα και λιγότερα όπλα και οπλικά συστήματα επινοούνταν, παράγονταν και χρησιμοποιούνταν. Κάθε φορά που επινοούνταν, παράγονταν και χρησιμοποιούνταν λιγότερα όπλα και οπλικά συστήματα, το σχετικό κόστος αυξανόταν. Στις αρχές του 21ου αιώνα μόνο μία χώρα, οι ΗΠΑ, εξακολουθεί να είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει δυνάμεις με όπλα και οπλικά συστήματα τελευταίας τεχνολογίας. Και η χώρα αυτή, όχι τυχαία, βυθίζεται σε μια δημοσιονομική μαύρη τρύπα, που απειλεί με αφανισμό όχι μόνον την ίδια αλλά και τον υπόλοιπο κόσμο.

Από δεκαετία σε δεκαετία, κάθε νεότερη γενιά οπλικών συστημάτων ήταν πολύ ισχυρότερη από την αμέσως προηγούμενή της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα άρματα μάχης· το 1941 είχαν βάρος που κυμαινόταν μεταξύ είκοσι και τριάντα τόνων, έφεραν πυροβόλο 37 mm και διέθεταν κινητήρα που απέδιδε 300 ίππους· τα σύγχρονα άρματα μάχης έχουν βάρος εξήντα τόνων, φέρουν πυροβόλο 120 mm και κινητήρα που αποδίδει 1.500 ίππους. Ένα τέτοιο οπλικό σύστημα δίνει τη δυνατότητα –ή τουλάχιστον θα έπρεπε να δίνει τη δυνατότητα– στους χειριστές του να κονιορτο-

ποιήσουν όποιον αντίπαλο δεν έχει φροντίσει να εκσυγχρονίσει εγκαίρως τις δυνάμεις του. Προπάντων στις ΗΠΑ, που υποτάσσονται στη γοητεία της τεχνολογίας και θεωρούν σχεδόν αδιανόητο κάθε άλλον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου,⁵⁶ δεν πέρασε σχεδόν ούτε ένας χρόνος χωρίς να κάνει την εμφάνισή της κάποια επαναστατική θεωρία αναφορικά με τη διεξαγωγή του πολέμου. Σε αυτές τις επαναστατικές αντιλήψεις συγκαταλέγονται τα πυρηνικά όπλα, τα αεριωθούμενα αεροσκάφη, οι βαλλιστικοί πύραυλοι, οι υπολογιστές, τα ηλεκτρονικά συστήματα, οι πύραυλοι τύπου Cruise, οι διαστημικές αποστολές... Δεδομένου ότι έλαβαν χώρα τόσο πολλές επαναστάσεις, στην πραγματικότητα οι αλλαγές ήταν σταδιακές. Μάλιστα, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι ατέλειωτες αναφορές σε επαναστάσεις περισσότερο συσκοτίσαν και λιγότερο αποσαφήνισαν τι συνέβαινε στην πραγματικότητα.

Τουλάχιστον έως το 1991 καμία επανάσταση δεν έλαβε χώρα στην πραγματικότητα. Τα ισχυρότερα νέα όπλα, όπως οι βαλλιστικοί πύραυλοι μεγάλου και μέσου βεληνεκούς, δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ. Τα όπλα που χρησιμοποιήθηκαν, όπως οι πύραυλοι μέσου βεληνεκούς και οι πύραυλοι τύπου Cruise, δεν ήταν ικανά είτε από αριθμητικής απόψεως είτε από την άποψη της γόμωσής τους να προξενήσουν μεγάλη καταστροφή. Στη χειρότερη των περιπτώσεων, έκαναν ό,τι και τα αεροσκάφη παλαιότερα, αν και με λιγότερες απώλειες για τις φίλιες δυνάμεις.

Πολλά από τα φερόμενα ως νέα όπλα είτε είχαν την αφετηρία τους σε αυτά που είχαν χρησιμοποιηθεί στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως τα άρματα μάχης, το αυτοκινούμενο πυροβολικό, τα αεροπλανοφόρα, τα υποβρύχια, τα αεριωθούμενα αεροσκάφη και οι βαλλιστικοί πύραυλοι, είτε βρίσκονταν στη φάση του σχεδιασμού όταν έληξε ο προαναφερθείς πόλεμος. Άλλα τεχνολογικά επιτεύγματα, ιδίως τα ηλεκτρονικά συστήματα και τα διαστημικά οχήματα, περισσότερο κάλυψαν τις ελλείψεις των δυνάμεων που υπήρχαν και λιγότερο άνοιξαν για λογαριασμό τους νέους δρόμους, προκειμένου να μπορεί η μια να καταστρέφει την άλλη.

Από δεκαετία σε δεκαετία, πρόσωπα κύρους, στρατιωτικοί και μη, υπογράμμιζαν την ανάγκη της συνεργασίας μεταξύ των όπλων, σαν να μην ήταν η εν λόγω συνεργασία ο κανόνας τουλάχιστον από το 1943 και μετά. Από δεκαετία σε δεκαετία, άλλα πρόσωπα κύρους διαδήλωναν την πίστη τους στον τερματισμό του «γραμμικού χαρακτήρα» των μετώπων και στην έλευση των «στρατιωτικών επιχειρήσεων σε βάθος», σαν να είχε ολοκληρωθεί η ιστορία το 1918 και να μην είχε λάβει χώρα ποτέ ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Η αιτιολόγηση των δαπανών και της συνεχούς μείωσης του αριθμού των όπλων κατέστησε αναγκαίους περίπλοκους υπολογισμούς,

προκειμένου να αποδειχθεί ότι, χάρη στην άνευ προηγουμένου ακρίβειά τους, λίγα μόνον από τα νέα όπλα ήταν αρκετά για να «περιποιηθούν» δεκαπλάσιους, εκατονταπλάσιους ή χιλιαπλάσιους στόχους σε σχέση με τα όπλα που χρησιμοποιήθηκαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁵⁷

Στα χαρτιά και στα κυκλώματα των υπολογιστών όπου «έτρεχαν» πολεμικά παιχνίδια οι αριθμοί ήταν πιθανώς σωστοί. Στην πραγματικότητα, οι προαναφερθέντες περίπλοκοι υπολογισμοί δεν ελάμβαναν υπόψη έναν καθοριστικό παράγοντα, ότι οι στόχοι, όταν είναι σημαντικοί, συνήθως προστατεύονται. Μόνο και μόνο επειδή βασίζονται σε παρόμοια ηλεκτρονικά συστήματα, τα τεχνολογικά επιτεύγματα αμυντικού και επιθετικού χαρακτήρα ακολουθούν συνήθως κοινή πορεία. Παραδείγματος χάριν, η ίδια δέση ραδιοκυμάτων του ραντάρ που εντοπίζει ένα αεροσκάφος που πλησιάζει προειδοποιεί επίσης, εφόσον υπάρχει ο κατάλληλος δέκτης ραδιοκυμάτων, τον πιλότο του προαναφερθέντος αεροσκάφους ότι έχει εντοπιστεί και παρακολουθείται. Η ίδια ακτίνα λέιζερ που επιτρέπει στον πιλότο του αεροσκάφους διώξεως/βομβαρδισμού F-16 να εγκλωβίσει το στόχο του και να καταστρέψει ένα συγκεκριμένο κτίριο ενώ πετά σε ύψος 15.000 ποδών μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για τον καθορισμό της πορείας ενός πυραύλου εδάφους-αέρος που εκτοξεύεται εναντίον του. Η ίδια ηχητική συσκευή που μπορεί να ανακαλύψει ένα εχθρικό υποβρύχιο σε απόσταση πολλών μιλίων μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για να δημιουργηθεί ένας στόχος-φάντασμα και να μη βρει η τορπίλη το στόχο της.

Η επικράτηση της Δυτικής Συμμαχίας στο Ιράκ το 1991 οφειλόταν τουλάχιστον εξίσου στη συντριπτική υπεροχή της έναντι του εχθρού σε ό,τι αφορούσε το πολεμικό υλικό και στο τεχνολογικό πλεονέκτημά της. Το 1999 το NATO κατόρθωσε να καταβάλει τη Σερβία κυρίως επειδή τα αεροσκάφη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, τα οποία απογειώνονταν από βάσεις που βρίσκονταν έξω από τη μέγιστη ακτίνα δράσης των εχθρικών αεροσκαφών, ήταν σαράντα φορές περισσότερα από αυτά της Σερβικής Πολεμικής Αεροπορίας. Το 2003 οι ΗΠΑ κατόρθωσαν να καταβάλουν δεύτερη φορά το Ιράκ· η νίκη τους αυτή απέδειξε ότι, όταν ένας ελέφαντας πατά ένα μυρμήγκι, το μυρμήγκι συνθλίβεται – πόσω μάλλον εφόσον, όπως συνέβη στη συγκεκριμένη περίπτωση, το μυρμήγκι είχε ήδη συνθλιβεί μια φορά κατά το παρελθόν και οι αμυνόμενοι, έχοντας επίγνωση της κατάστασης, είχαν ρίξει τα όπλα τους και είχαν επιστρέψει στα σπίτια τους. Έτσι, το επιχείρημα ότι η ποιότητα υποκαθιστά την ποσότητα πολύ συχνά χρησιμοποιήθηκε απλώς και μόνο για να συγκαλυφθεί το γεγονός ότι ο αντίπαλος ήταν πολύ αδύναμος.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ίσως επειδή υπάρχει ένα

όριο στο πόσες φορές μπορεί κανείς να βαφτίσει κάτι «επανάσταση» χωρίς να προξενήσει αφόρητη πλήξη σε όσους τον ακούνε, σημειώθηκε μια αλλαγή. Πολλά όπλα που είχαν επινοηθεί τις προηγούμενες δεκαετίες, όπως τα κατευθυνόμενα βλήματα ακριβείας, οι πύραυλοι τύπου Cruise και τα αεροσκάφη τεχνολογίας Stealth (τα οποία, στην πραγματικότητα, δεν ήταν πάντοτε αόρατα ή αποτελεσματικά στο βαθμό που ισχυρίζονταν οι κατασκευαστές τους),⁵⁸ είχαν φθάσει σχεδόν στην πλήρη ανάπτυξή τους. Το ίδιο ίσχυε για τα συστήματα παρακολούθησης, αναγνώρισης, διοίκησης, ελέγχου, επικοινωνιών και αξιολόγησης ζημιών στην ξηρά, τη θάλασσα, τον αέρα και το διάστημα· τα εν λόγω συστήματα από κοινού, όπως έγραψε ένας στρατιωτικός εμπειρογνώμονας, ήταν επιτέλους ικανά να «διαλύσουν την ομίχλη του πολέμου».⁵⁹

Όπως ο ιστός της αράχνης, οι υπολογιστές, στην καρδιά των συστημάτων, χρησιμοποιούνταν για την υποδοχή του τεράστιου όγκου των δεδομένων, την επεξεργασία, την αποθήκευση και την παρουσίασή τους, όταν και όπου ήταν αυτό αναγκαίο. Κατά το παρελθόν οι διάφορες επαναστάσεις αφορούσαν συγκεκριμένα νέα όπλα. Τα τελευταία χρόνια τα ηνία ανέλαβε η λεγόμενη Επανάσταση στα Στρατιωτικά Ζητήματα (RMA, Revolution in Military Affairs),⁶⁰ που υποτίθεται ότι φέρνει σε επαφή πολυάριθμες διαφορετικές τεχνολογίες –σύγκλιση ήταν ο όρος που χρησιμοποίησαν οι ειδήμονες– και επεκτείνεται σε ένα πολύ ευρύτερο μέτωπο. Η RMA απέκτησε νόθα τέκνα όλων των ειδών, όπως τον πόλεμο των υπηρεσιών πληροφοριών, τον πόλεμο με επίκεντρο τα δίκτυα, τον εγκεφαλικό πόλεμο κι ένα σωρό άλλους πολέμους, πρωτόγνωρους αλλά και δυσνόητους.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο πόλεμο κατά του Ιράκ, και δεδομένης της συντριπτικής υπεροχής του ενός από τους αντιπάλους έναντι του άλλου, είναι σαν να καλούμαστε να κρίνουμε τη Βέρμαχτ από τις επιδόσεις της στον πόλεμο κατά της Πολωνίας – και μάλιστα από τις επιδόσεις της στον πόλεμο όχι κατά της Πολωνίας στην οποία εισέβαλαν πρώτη φορά οι Γερμανοί, αλλά κατά της Πολωνίας στην οποία οι Γερμανοί θα είχαν ήδη εισβάλει, θα είχαν συντρίψει τον πολωνικό στρατό, θα είχαν αποσύρει τα στρατεύματά τους, θα είχαν επιβάλει κυρώσεις επί μία δεκαετία και θα είχαν εισβάλει εκ νέου. Εξαιτίας της έλλειψης ενός αξιόπιστου δοκιμαστικού ελέγχου –ενός πολέμου μεταξύ δύο κατά το μάλλον ή ήττον ισάξιων αντιπάλων– κατά την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, τίθεται υπό αμφισβήτηση το εάν υπάρχει όντως Επανάσταση στα Στρατιωτικά Ζητήματα.

Στα χαρτιά, οι προαναφερθείσες τεχνολογίες θα έπρεπε να καθιστούν τις ένοπλες δυνάμεις που τις έχουν στη διάθεσή τους –στην

πραγματικότητα, αναφερόμαστε σχεδόν αποκλειστικά στους Αμερικανούς και στους Ισραηλινούς πελάτες τους—περισσότερο από ποτέ ικανές να καταβάλουν τις ένοπλες δυνάμεις που δεν τις διαθέτουν. Όμως, εξακολουθούν να υπάρχουν ενοχλητικές αμφιβολίες. Άραγε οι επεξεργαστές κειμένου και οι ορθογράφοι έκαναν όντως τις διαταγές πιο σαφείς και πιο περιεκτικές απ' ό,τι ήταν την εποχή κατά την οποία ο ιδιαίτερα προικισμένος Ulysses S. Grant συνέγραφε ιδιοχείρως τις δικές του;⁶¹ Άραγε η ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ υπολογιστών βελτίωσε πραγματικά τις επικοινωνίες ή απλώς περισσότεροι άνθρωποι χρησιμοποιούν ακόμη πιο εξελιγμένα κυκλώματα, προκειμένου να παρέχουν ο ένας στον άλλον εντελώς άχρηστες πληροφορίες; Άραγε το σύστημα που χρησιμοποίησαν οι Αμερικανοί στο Ιράκ για την παροχή αεροπορικής υποστήριξης ήταν πράγματι πιο αποτελεσματικό από αυτό της Λουφτβάφε στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι Γερμανοί πιλότοι των βομβαρδιστικών καθέτου εφορμήσεως, οι οποίοι συχνά απογειώνονταν από πρόχειρα στρατιωτικά αεροδρόμια που βρίσκονταν σε απόσταση μικρότερη των πενήντα χιλιομέτρων από το μέτωπο, πραγματοποιούσαν ενίοτε οκτώ εξόδους ημερησίως;

Όμως, πολύ πιο σημαντικό είναι το ότι καθίσταται στην εποχή μας απολύτως σαφές πως τα συστατικά στοιχεία της RMA, στα οποία συγκαταλέγονται προπάντων η αμερικανική αντιπυραυλική ασπίδα και το ισραηλινής κατασκευής αντιβαλλιστικό σύστημα Arrow, δε θα καταστήσουν τα πυρηνικά όπλα αναποτελεσματικά και ξεπερασμένα. Με άλλα λόγια, τα συστήματα της RMA δε θα δημιουργήσουν ένα περιβάλλον στο οποίο τα όπλα αυτά θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν χωρίς το φόβο των αντιπoiών.

Το ισραηλινό σύστημα, στα τέλη του 2006, διέτρεχε τον κίνδυνο να ξεπεραστεί τεχνολογικά από διάφορους πυραύλους εδάφους-εδάφους που είτε βρίσκονταν ήδη στα χέρια των εχθρών του Ισραήλ είτε θα περνούσαν σύντομα στην κατοχή τους.⁶²

Η ανάπτυξη μιας νέας γενιάς βαλλιστικών πυραύλων από τη Ρωσία ίσως καταστήσει τα αμερικανικά συστήματα ξεπερασμένα.⁶³ Εάν κρίνουμε με βάση τα γεγονότα στην Παλαιστίνη και στο Ιράκ, η Επανάσταση στα Στρατιωτικά Ζητήματα, ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι έλαβε χώρα, έχει αποτύχει. Αυτή είναι μια πραγματικότητα με την οποία οφείλουν να συμβιώσουν τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας.

5.6. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, πριν από τον Α' Παγκό-

σμιο Πόλεμο το πεδίο έρευνας του πολέμου περιοριζόταν, ως επί το πλείστον, στη συγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων και στη χρήση τους σε τακτικό, επιχειρησιακό και στρατηγικό επίπεδο. Υπήρχε η βαθιά ριζωμένη πεποίθηση ότι οι μόνοι σχεδόν άνθρωποι που ήταν σε θέση να γνωρίζουν κάτι γι' αυτόν ήταν τα ένστολα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων. Συνεπεία τούτου, και με την εξαίρεση των ΗΠΑ (όπου οι στρατιωτικές ακαδημίες τετραετούς φοίτησης θεωρούνταν πανεπιστημιακές σχολές), ο πόλεμος δε διδασκόταν σε μη στρατιωτικά ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα: από την άλλη πλευρά, ελάχιστοι αξιωματικοί ακολουθούσαν προγράμματα σπουδών ανώτερης εκπαίδευσης. Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ορισμένες χώρες διεύρυναν την έννοια του πολέμου συμπεριλαμβάνοντας στα προγράμματα σπουδών των πανεπιστημιακών σχολών μαθήματα όπως η Βιομηχανική Κινητοποίηση και δίνοντας τη δυνατότητα σε έναν περιορισμένο αριθμό αξιωματικών να τα παρακολουθήσουν. Ωστόσο, με την εξαίρεση ειδικών όπως ήταν οι μαθητές του Στρατολογικού και του Ιατρικού Σώματος, η ιδέα ότι οι αξιωματικοί θα μπορούσαν να λάβουν χρήσιμες γνώσεις φοιτώντας σε μη στρατιωτικά πανεπιστήμια απλώς δεν εξαπλώθηκε.

Στην περίοδο μετά το 1945, κι ακόμη περισσότερο στην περίοδο μετά το 1965, τα πράγματα άλλαξαν. Η αλλαγή αυτή οφειλόταν σε διάφορους παράγοντες, ορισμένοι από τους οποίους σχετίζονταν με την αποτελεσματικότητα της διεξαγωγής του πολέμου, ενώ άλλοι όχι. Ο πλέον σημαντικός ίσως λόγος ήταν η τεράστια εξάπλωση της μη στρατιωτικής ανώτερης εκπαίδευσης σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες και, σταδιακά, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες. Στις ΗΠΑ μόνον, κατά την περίοδο 1945-1965, το ποσοστό του πληθυσμού που φοιτούσε σε κολέγια ή πανεπιστήμια διπλασιάστηκε: οι περισσότερες άλλες χώρες είχαν ανάλογα ή και καλύτερα ποσοστά. Ο αριθμός των ανθρώπων που ακολουθούσαν μεταπτυχιακές σπουδές ή και κατείχαν μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών εκτοξεύτηκε κι αυτός στα ύψη: όσοι αποκτούσαν κάθε χρόνο διδακτορικά διπλώματα ήταν αρκετοί για να γεμίσουν ένα γήπεδο ποδοσφαίρου.

Όσο μεγαλύτερος γινόταν ο αριθμός των πολιτών σε όλες τις βαθμίδες της κοινωνικής κλίμακας που έδιναν τον ακαδημαϊκό όρκο τόσο επισφαλέστερη γινόταν η θέση των αξιωματικών ως των μόνων ηγετικών στελεχών της κοινωνίας που δεν ήταν κάτοχοι πτυχίων. Χωρίς πτυχία από ιδρύματα ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης, πολλοί αξιωματικοί φοβούνταν ότι ούτε θα ήταν σε θέση να συναγωνίζονται επί ίσοις όροις τους μη στρατιωτικούς συναδέλφους τους ούτε θα έβρισκαν ικανοποιητική εργασία μετά τη συνταξιοδότησή τους. Δεδομένου ότι η κυρίαρχη κοινωνική αντίληψη συνοψιζόταν στο «Είτε σε ανώτερη βαθμίδα της κοινωνικής κλίμακας

είτε εκτός της κοινωνικής ιεραρχίας», η δεύτερη παράμετρος ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Πολύ συχνά υποχρέωνε τους αξιωματικούς να μελετούν ανεξάρτητα από το εάν η συστηματική αυτή πνευματική ενασχόληση με διάφορα γνωστικά αντικείμενα είχε οποιαδήποτε σχέση με τις απαιτήσεις της στρατιωτικής σταδιοδρομίας τους· εξάλλου, το ζήτημα της ευρέσεως ικανοποιητικής εργασίας μετά τη συνταξιοδότηση εξηγεί το γιατί τα ανώτερα στρατιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως οι Σχολές Επιτελών και τα Κολέγια Πολέμου, άρχισαν αίφνης να ενδιαφέρονται για την πιστοποίηση των προγραμμάτων σπουδών τους. Ενώ οι αξιωματικοί, ιδίως οι κατώτεροι, ήταν τα πρώτα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων που αισθάνθηκαν τις συνέπειες, δεν ήταν τα μόνα. Προπάντων στις ΗΠΑ, όπου το κόστος των ακαδημαϊκών σπουδών είναι πολύ υψηλό, οι ευκαιρίες που δίδονταν με τη μορφή των φοιτητικών επιδομάτων και των συστημάτων διδακτικών (ακαδημαϊκών) μονάδων (credits) αποτέλεσαν επίσης ένα σημαντικό κίνητρο για να εγγραφούν στα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα οι άνδρες και οι γυναίκες που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις.

Πριν από το 1939, στις περισσότερες χώρες, οι μόνοι αξιωματικοί που φοιτούσαν σε Σχολές Επιτελών ήταν όσοι είχαν επιλεγεί για επιτελικές θέσεις. Με την εξαίρεση των ΗΠΑ, όπου το Κολέγιο Πολέμου του Αμερικανικού Στρατού ιδρύθηκε το 1903, τα πρώτα Κολέγια Πολέμου άνοιξαν τις πύλες τους τη δεκαετία του 1930, οι δε αξιωματικοί που φοιτούσαν σε αυτά συγκροτούσαν μια ακόμη μικρότερη ελίτ. Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι επείγουσες ανάγκες και οι βαριές απώλειες είχαν συχνά ως αποτέλεσμα την περικοπή των προγραμμάτων σπουδών, ενώ πολλά από αυτά, ιδίως στο ανώτατο επίπεδο, απλώς καταργήθηκαν. Τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων που θα έπρεπε να φοιτήσουν στα Κολέγια Πολέμου στάλθηκαν κατευθείαν στο μέτωπο· η υποβάθμιση της ποιότητας εξαιτίας του γεγονότος αυτού είναι συζητήσιμη.⁶⁴

Όταν έληξε ο πόλεμος, έγιναν προσπάθειες να βελτιωθεί η κατάσταση. Πολυάριθμοι πολύπειροι αξιωματικοί που είχαν πάρει προαγωγές χωρίς να έχουν παρακολουθήσει τα απαραίτητα προγράμματα σπουδών είχαν την ευκαιρία –κάποιοι θα έλεγαν ότι υπέστησαν την ταπείνωση– να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους. Αυτό, με τη σειρά του, επέφερε εκδημοκρατισμό και απαξίωση. Σταδιακά, τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, οι μόνοι αξιωματικοί που δε φοιτούσαν σε Σχολές Επιτελών ήταν αυτοί που είχαν λάβει τόσο κακές ατομικές αναφορές από τους ανωτέρους τους, ώστε απομακρύνονταν από την ενεργό υπηρεσία. Έτσι, ιδρύματα που αρχικά προορίζονταν για την εκπαίδευση της ελίτ των αξιωματικών μετατρέπονταν, πολύ συχνά, σε βιομηχανίες παραγωγής πτυχιών και μόνον.

Για να δικαιολογηθεί η εξέλιξη αυτή, υποστηρίχθηκε ότι ο πόλεμος γινόταν ολοένα και περισσότερο περίπλοκος, γεγονός που καθιστούσε απαραίτητη την ολοένα και μεγαλύτερη κατάρτιση των αξιωματικών. Αυτό ήταν αληθές, μέχρις ενός σημείου. Όσο περισσότερο εισχωρούσε η τεχνολογία στις ένοπλες δυνάμεις τόσο μεγαλύτερη γινόταν η ανάγκη της κατάρτισης των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων. Όσο περισσότερες ήταν οι γνώσεις των τελευταίων τόσο περισσότερο μπορούσε να εισχωρήσει –και όντως εισχωρούσε– η τεχνολογία. Ωστόσο, ήταν επίσης αληθές ότι, δεδομένου του πάντοτε υπαρκτού κινδύνου της κλιμάκωσης των πυρηνικών εξοπλισμών, οι ένοπλες δυνάμεις πολλών χωρών υποαπασχολούνταν. Αυτό ίσχυε προπάντων για τις ένοπλες δυνάμεις της μιας υπερδύναμης, της ΕΣΣΔ· ένα παράδοξο αποτέλεσμα ήταν ότι, στις σοβιετικές ένοπλες δυνάμεις, η ονομασία όλων σχεδόν των υπηρεσιών περιελάμβανε τον όρο μάχη. Από την εποχή κατά την οποία άνοιξαν τις πύλες τους οι πρώτες Σχολές Επιτελών, στα τέλη του 18ου αιώνα, ένας από τους στόχους τους ήταν το να χρησιμεύουν ανά πάσα στιγμή ως δεξαμενές όπου μπορούσαν να συντηρούνται με ελάχιστες δαπάνες προικισμένοι αξιωματικοί χωρίς προοπτικές για άμεση απασχόληση.⁶⁵ Στη μεταπολεμική περίοδο, σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτός έμοιαζε να είναι ο μοναδικός σχεδόν στόχος τους.

Στον κόσμο μας, με μερικές εξαιρέσεις, όπως είναι οι επαγγελματίες αθλητές και οι κινηματογραφικοί αστέρες, όσοι είναι επώνυμοι κάθονται πίσω από ένα γραφείο. Ωστόσο, πολλοί φιλόδοξοι νέοι αξιωματικοί αποβλέπουν σε κάτι σπουδαιότερο. Εισερχόμενοι στις Στρατιωτικές Ακαδημίες, στις Σχολές Εφέδρων Αξιωματικών και στις Σχολές Αξιωματικών, αυτό που αναζητούν δεν είναι η ευκαιρία να τακτοποιούν έγγραφα, αλλά την περιπέτεια και τη δράση. Από την άποψη της σωματικής και της πνευματικής υγείας, αποτελούν συχνά το άνθος του έθνους, καθώς σφύζουν από τεστοστερόνη (συνήθως είναι νέοι άνδρες) και ιδεαλισμό, αλλά και είναι αποφασισμένοι να αποδείξουν ποιοι είναι στον εαυτό τους και στους άλλους.

Καλώς ή κακώς, πάντως, λίγοι είναι πραγματικά σκεπτόμενοι άνθρωποι.⁶⁶ Όσοι είναι, και το δείχνουν αντιμετωπίζοντας με πολύ μεγάλη σοβαρότητα την εργασία τους, ενδέχεται να υποστούν κάψωνια από τους συναδέλφους τους· παρεμπιπτόντως, αυτός μπορεί να είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες φοιτήτριες, που συχνά τείνουν περισσότερο προς δουλειές γραφείου απ' ό,τι οι άνδρες, υφίστανται παρενοχλήσεις.⁶⁷ Δεδομένου ότι δεν είναι σκεπτόμενοι άνθρωποι, οι νεαροί αυτοί αξιωματικοί είναι συχνά μέτριοι φοιτητές, που το πιθανότερο είναι να ενεργούν βιαστικά και να μην εξετάζουν ενδελεχώς τις πράξεις τους. Το πρόβλημα

επιδεινώνεται από το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τη Γερμανική Ακαδημία Πολέμου πριν από το 1939, παραδείγματος χάριν, οι σύγχρονες Σχολές Επιτελών και τα σύγχρονα Κολέγια Πολέμου προσλαμβάνουν συνήθως εκπαιδευτές που έχουν αποτύχει στη σταδιοδρομία τους: σύμφωνα με τους καθηγητές του Πανεπιστημιακού Ιδρύματος των Πεζοναυτών στο Quantico, είναι «παιδιά ενός κατώτερου Θεού». Δεν μπορούν να αποτελέσουν πρότυπα για τους φοιτητές τους. Μπορεί να φανταστεί κανείς το βαθμό αφομοίωσης της διδασκαλίας τους από φιλόδοξους ανώτερους αξιωματικούς.

Στα ανωτέρω πρέπει να προστεθεί το γεγονός ότι, και πάλι σε αντίθεση με τη Γερμανική Ακαδημία Πολέμου, το σύγχρονο διδακτικό προσωπικό ως επί το πλείστον δεν έχει τη δυνατότητα να κρίνει ποιοι προάγονται και ποιοι απορρίπτονται, γεγονός που εξηγεί την τάση πολλών αξιωματικών να θεωρούν την περίοδο των σπουδών τους απλώς ως μια αναγκαία διαδικασία απόκτησης πιστοποιητικών σπουδών. Άλλοι χρησιμοποιούν την περίοδο αυτήν ως προετοιμασία για την περίοδο της αποστρατείας. Λαμβάνουν τίτλους σπουδών σε διάφορα γνωστικά πεδία μη στρατιωτικού χαρακτήρα, από τις διεθνείς σχέσεις έως τα παιδαγωγικά: πέραν πάσης αμφιβολίας, η προσπάθειά τους είναι αξιέπαινη, αλλά δε συνεισφέρει στην επαγγελματική κατάρτισή τους.

Στο μεταξύ, οι ένοπλες δυνάμεις των σχετικά λίγων αναπτυγμένων χωρών που είχαν συμμετάσχει, ακόμη και πρόσφατα, σε πολεμικές αναμετρήσεις έδιναν πολύ λιγότερη έμφαση στην εκπαίδευση. Η IDF, λόγου χάριν, αντιδρώντας ενσυνείδητα στη μακρά εβραϊκή παράδοση επιστημοσύνης, αρχικά ήταν μάλλον εναντίον των ανθρώπων του πνεύματος. Παραδείγματος χάριν, τις τελευταίες ημέρες πριν από την επιχείρηση στο Σουέζ το 1956, ο Moshe Dayan, όταν πληροφορήθηκε ότι ένας ανώτερος Ισραηλινός αξιωματικός (ο μετέπειτα Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου της IDF Haim Bar Lev) σπούδαζε στη Γαλλία, δήλωσε με καυστικότητα ότι ο καλύτερος δάσκαλος για τον πόλεμο ήταν ο ίδιος ο πόλεμος.

Μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1980, κι αφού το Ισραήλ είχε παύσει προ πολλού να αντιμάχεται εχθρούς ισχυρότερους από τη Χεζμπολά και τους Παλαιστίνιους, άρχισε να μεταβάλλεται η νοοτροπία αυτή.⁶⁸ Τελικά, έγινε υποχρεωτική η απόκτηση τίτλου σπουδών από όλους τους αξιωματικούς σε κάποια φάση της σταδιοδρομίας τους. Βάσει των προαναφερθέντων, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι οι στρατοί που πολεμούν δε σπουδάζουν, ενώ αυτοί που σπουδάζουν δεν πολεμούν.

Ακριβώς όπως το σύστημα της στρατιωτικής εκπαίδευσης απέκτησε και μη στρατιωτικά χαρακτηριστικά, έτσι και τμήματα του

συστήματος της μη στρατιωτικής εκπαίδευσης εμποτίστηκαν με στρατοκρατικές αντιλήψεις. Υπάρχουν πολλοί λόγοι γι' αυτό· ένας από τους πλέον σημαντικούς είναι το ότι, μετά το Ναγκασάκι, δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ πυρηνικά όπλα. Κανείς αξιωματικός δε διοίκησε ποτέ πυρηνικές δυνάμεις εν καιρώ πολέμου ούτε υποχρεώθηκε να πολεμήσει ενόσω υπήρχαν στο πεδίο της μάχης πυρηνικά όπλα· ως εκ τούτου, οι αξιωματικοί, όσο καλά καταρτισμένοι και εκπαιδευμένοι κι αν είναι, δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι γνωρίζουν πολύ περισσότερα γι' αυτόν τον τομέα απ' ό,τι οι μη στρατιωτικοί. Έτσι, στη Δύση τουλάχιστον, δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν μη στρατιωτικούς ειδήμονες –από τον Bernard Brodie έως τον Albert Wohlstetter, τον Herman Kahn, τον Henry Kissinger, τον Thomas Schelling και τον Edward Luttwak– να δημοσιοποιούν τις απόψεις τους. Χάρη στην ανώτερη μόρφωσή τους, μάλιστα, το έκαναν αυτό με πιο κατανοητό και πιο αποτελεσματικό τρόπο απ' ό,τι οι εν ενεργεία αξιωματικοί.

Απόρροια των ανωτέρω ήταν η εμφάνιση, στις περισσότερες χώρες της Δύσης, της λεγόμενης αμυντικής κοινότητας. Αυτή απαρτίζεται από πανεπιστημιακούς, στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες, δημόσιους υπαλλήλους και δημοσιογράφους, καθώς και από εν ενεργεία και απόστρατους αξιωματικούς. Όλοι τους διαγκωνίζονται για τη δόξα, τα χρήματα, τα αξιώματα και, εάν αυτό είναι δυνατόν, την εξουσία.

Σε έναν κόσμο στον οποίον η τεχνολογία εξελίσσεται με άνευ προηγουμένου ταχύτητα, οι ένοπλες δυνάμεις σπανίως εφαρμόζουν δικά τους προγράμματα έρευνας και ανάπτυξης· συνήθως αναθέτουν τη διεξαγωγή τους σε μη στρατιωτικά ιδρύματα, πολλά από τα οποία είναι πανεπιστήμια. Ο κύκλος των δραστηριοτήτων των μη στρατιωτικών ιδρυμάτων περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη χρήση δελφινιών για την εξουδετέρωση θαλάσσιων ναρκών, την έρευνα με λείζερ και τη μελέτη ξένων πολιτισμών.

Αξιοποιώντας εγκαίρως τις ευκαιρίες, πολλά πανεπιστήμια δημιούργησαν νέα τμήματα που φέρουν τις ονομασίες Πολεμικές Σπουδές, Στρατηγικές Μελέτες κ.ο.κ. Εξαιρουμένης της στρατιωτικής ιστορίας, τα εν λόγω τμήματα ειδικεύονται σε ζητήματα που θεωρούνταν κατά το παρελθόν αποκλειστική αρμοδιότητα των ενόπλων δυνάμεων, όπως, παραδείγματος χάριν, η βέλτιστη εκπαίδευση των αξιωματικών ή η αναγκαιότητα ενός νέου οπλικού συστήματος.

Τα εκπαιδευτικά αυτά ιδρύματα έχουν σημειώσει μεγάλες επιτυχίες όχι μόνο στην προσέλκυση στρατιωτικών στα τμήματά τους αλλά και στη σύναψη συμβάσεων με παραδοσιακά στρατιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το

Αμερικανικό Στρατιωτικό Πανεπιστήμιο. Ιδρύθηκε το 1994 από τον Jim Etter, έναν απόστρατο ταγματάρχη του Σώματος Πεζοναυτών. Τη δεκαετία που ακολούθησε κανένα άλλο πανεπιστήμιο δεν κατάφερε να γνωρίσει την εκπληκτική ανάπτυξη του Αμερικανικού Στρατιωτικού Πανεπιστημίου.⁶⁹

Καθώς οι ένοπλες δυνάμεις συνέχισαν να συρρικνώνονται, άρχισε να ισχύει ο Νόμος του Parkinson. Ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι, στρατιωτικοί και μη, ένωσαν την ανάγκη να δημοσιοποιήσουν τις απόψεις τους. Στον Καναδά μάλιστα, που παρεμπιπτόντως έχει το υψηλότερο ποσοστό αξιωματικών σε σχέση με τους άλλους βαθμούς, κάθε αξιωματικός που αποστρατεύεται γίνεται σχεδόν αυτομάτως σύμβουλος των πρώην υφισταμένων του. Η εμφάνιση των ηλεκτρονικών επεξεργασιών κειμένου τη δεκαετία του 1980, που διευκόλυνε τόσο τη συγγραφή κειμένων όσο και τη δημοσίευσή τους, επιτάχυνε την προαναφερθείσα διαδικασία. Ορισμένα κείμενα είναι απόρρητα, πολλά άλλα όμως όχι. Είτε έχουν συγγραφεί από πολίτες είτε έχουν συγγραφεί από στρατιωτικούς, πολλές μελέτες αποστέλλονται δωρεάν σε όλους όσοι καταδέχονται να τις διαβάσουν. Χάρη στο Internet τα γραμματόσημα δεν είναι πλέον απαραίτητα. Τα ανεπιθύμητα ηλεκτρονικά μηνύματα (spam e-mails) στρατιωτικού περιεχομένου είναι εξίσου διαδεδομένα και ενοχλητικά με τα ανεπιθύμητα ηλεκτρονικά μηνύματα οποιουδήποτε άλλου είδους. Τα περισσότερα κείμενα τα διαβάζουν οι γνωστοί και μόνον του συγγραφέα ή της συγγραφέως, οι οποίοι δεν μπορούν να αντισταθούν στην πίεση που τους ασκείται.

Τα πετράδια στο στέμμα των ιδρυμάτων στρατιωτικής έρευνας είναι τα λεγόμενα think tanks (κέντρα έρευνας και μελετών). Το πρώτο ίσως τέτοιο κέντρο ήταν το RAND (Research and Development), που ιδρύθηκε το 1948 κατ' εντολήν του Στρατηγού Har Arnold (Henry H. Arnold), του διάσημου Αρχηγού της Αμερικανικής Στρατιωτικής Αεροπορίας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και κατοπινού Αρχηγού της Αμερικανικής Πολεμικής Αεροπορίας.⁷⁰ Το εν λόγω κέντρο έρευνας και μελετών προσέλαβε ορισμένους από τους ευφυέστερους ανθρώπους, σε μια προσπάθεια να εξευρεθεί ο βέλτιστος τρόπος κατασκευής και χρήσης, εάν αυτό καθίστατο αναγκαίο, των πυρηνικών όπλων της χώρας. Αργότερα επεξέτεινε τις δραστηριότητές του σε κάθε είδους στρατιωτικό ζήτημα, καθώς και σε πολλά μη στρατιωτικά ζητήματα, από την παχυσαρκία έως την κυκλοφοριακή συμφόρηση και από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές έως την αποτροπή της χρήσης εθιστικών ουσιών. Έκτοτε η ιδέα των think tanks εξαπλώθηκε σε τέτοιο σημείο, που σε όλες τις αναπτυγμένες και σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες τα υπουργεία Εθνικής Άμυνας, οι ένοπλες δυνάμεις και οι υπηρεσίες που σέ-

βονται το ρόλο τους οφείλουν να διαθέτουν τουλάχιστον ένα τέτοιο κέντρο έρευνας και μελετών στο οποίο προσδίδουν ξεχωριστή αίγλη οι κάτοχοι διδακτορικών τίτλων· το κέντρο αυτό πρέπει να είναι έτοιμο να ικανοποιήσει οποιαδήποτε επιθυμία τους ή να ενεργήσει κατ' εντολήν τους.

Είτε εργάζονται για τις ένοπλες δυνάμεις είτε όχι, τα κέντρα έρευνας και μελετών διαφέρουν από τα πανεπιστήμια –η τελευταία λέξη δηλώνει την καθολική γνώση, τους διάφορους τομείς του επιστητού– ως προς το ότι τα πεδία εξειδίκευσής τους είναι συνήθως μικρότερου εύρους και το ερευνητικό έργο τους πιο συγκεκριμένο. Τα στελέχη των think tanks δεν μπορούν απλώς να επικεντρώνουν την προσοχή τους σε μια ιδέα, οποιαδήποτε ιδέα, που μοιάζει να έχει ενδιαφέρον. Αντ' αυτού, είναι υποχρεωμένοι να λάβουν υπόψη το πεδίο της εξειδίκευσής τους (και τα σχετικά κονδύλια)· υπ' αυτήν την έννοια, οι ερευνητές είναι υποχρεωμένοι να φορούν παρωπίδες. Μια άλλη διαφορά έγκειται στο ότι δε διδάσκουν, αλλά (υποτίθεται ότι) αφιερώνουν το χρόνο τους είτε στα γραφεία τους είτε σε συσκέψεις με ενδιαφέροντα άτομα όπως είναι και οι ίδιοι. Θεωρητικά, ο στόχος είναι η εξοικονόμηση πολύτιμου χρόνου. Στην πράξη, πρέπει να υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες η απουσία τους από τις αίθουσες διδασκαλίας τους επιτρέπει όχι μόνο να αποφύγουν την αμφισβήτηση των ιδεών τους αλλά και να απαλλαγούν από την υποχρέωση να διατυπώσουν κατ' αρχήν τις ιδέες αυτές με τον ενδεδειγμένο τρόπο. Παραφράζοντας τα λόγια του Άγγλου συγγραφέα του 18ου αιώνα Samuel Johnson, θα λέγαμε ότι, μετά τη θανατική ποινή, αυτό που τραβά περισσότερο την προσοχή ενός ανθρώπου είναι μια ομάδα μαθητών – ιδίως εάν αυτοί είναι νέοι και απαιτητικοί.

Τα κέντρα έρευνας και μελετών, που ενίοτε ορίζονται ως πανεπιστήμια χωρίς φοιτητές, δεν μπορούν να ζητήσουν δίδακτρα. Εάν υποθέσουμε ότι δε λαμβάνουν κάποια χρηματικά ποσά από κληροδοτήματα, τα περισσότερα think tanks βασίζονται από οικονομικής απόψεως στις συμβάσεις που συνάπτουν, γι' αυτό και είναι πρόθυμα να πουν στους πελάτες τους αυτά που θέλουν εκείνοι να ακούσουν. Λέγεται ότι οι επικεφαλής ορισμένων κέντρων έρευνας και μελετών ελέγχουν και δίνουν την έγκρισή τους σε κάθε έγγραφο των υφισταμένων τους, προκειμένου να ικανοποιήσουν μετά βεβαιότητας τους πελάτες τους· εάν λάβουμε υπόψη ότι είναι υπεύθυνοι για το ημερομίσθιο αρκετών ανθρώπων, ποιος μπορεί να τους κατηγορήσει; Άλλοι επιχειρούν να επιτύχουν στον ίδιο στόχο προσλαμβάνοντας απόστρατους αξιωματικούς ή αξιωματικούς στους οποίους έχουν ανατεθεί ειδικές αποστολές. Το αποτέλεσμα είναι ότι πολλά κέντρα έρευνας και μελετών ελέγχονται σε τέτοιο βαθμό

από τις ένοπλες δυνάμεις, ώστε αποτελούν μέρη του ίδιου συστήματος, που καταπνίγει τις διαφωνίες πριν καν αυτές ανακύψουν. Σύμφωνα με την άποψη ενός Νορβηγού φίλου μου που ήταν σε θέση να γνωρίζει, οι στρατηγοί, μέσω κάποιας μυστηριώδους διαδικασίας που δεν κατανοούν ούτε οι ίδιοι, καταλήγουν σε «πορίσματα». Η αποστολή του «ειδικού» των κέντρων έρευνας και μελετών είναι να τεκμηριώσει τα πορίσματα αυτά, να τα αναπτύξει σε βάθος και, εάν αυτό είναι αναγκαίο, να τα επικαλεστεί ενώπιον δημοσιογράφων, μελών του κοινοβουλίου και άλλων ανθρώπων με ενοχλητικά ενδιαφέροντα.

Στην καλύτερη περίπτωση, η υπεραφθονία των άρθρων και των μελετών που δημοσιεύονται από τα think tanks, τα πανεπιστήμια και τα ανώτερα στρατιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα προσφέρει εργασία σε πολλούς πτυχιούχους, οι οποίοι σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν άνεργοι ή και, πιθανώς, ακατάλληλοι για συστηματική επαγγελματική δραστηριότητα. Στη χειρότερη περίπτωση, η προαναφερθείσα υπερεπάρκεια απειλεί με αφανισμό τα δάση της Γης και με ασφυξία την υφήλιο, όπως λέγεται ότι συνέβη με τα παλαιά τεύχη του *National Geographic*. Θαμπωμένοι από τα νεωτεριστικά στοιχεία τους, οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν –ή τουλάχιστον ισχυρίζονται ότι θεωρούν– όλες αυτές τις μελέτες δείγμα εκσυγχρονισμού και προόδου. Στην πραγματικότητα, οι εν λόγω μελέτες συνιστούν συχνά ένδειξη άγνοιας, παρακμής και αδυναμίας, καθώς πολλές από τις ισχυρότερες ένοπλες δυνάμεις της υφηλίου ματαιώς επιχειρούν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους αντιπάλους πολύ πιο μικρούς και πολύ πιο αδύναμους απ' ό,τι είναι οι ίδιες, αντιπάλους με τους οποίους δε θα έπρεπε να υπάρχει ούτε καν διένεξη. Ακριβώς επειδή οι προσπάθειες αντιμετώπισής τους είναι τόσο συχνά ατελέσφορες, οι αντίπαλοι αυτοί πολλαπλασιάζονται με ταχύ ρυθμό, και οι επιχειρήσεις που πραγματοποιούν γίνονται ολοένα και περισσότερο τολμηρές.

6

Η ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΤΑΞΙΑ: ΑΠΟ ΤΟ 1991 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

6.1. ΠΕΡΙ NAZI, ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μολονότι είναι λογικό, από ορισμένες απόψεις, να ξεκινήσουμε το κεφάλαιο αυτό με τα γεγονότα του 1991, η τρομοκρατία είναι κατά μία έννοια τόσο παλαιά όσο και η ίδια η ιστορία.¹ Ανέκαθεν υπήρχαν ομάδες ανθρώπων που, επειδή ήταν λιγοστοί από αριθμητικής απόψεως και δε διέθεταν τα μέσα που ήταν αναγκαία για μια ανοιχτή ένοπλη σύγκρουση με εκείνους που θεωρούσαν κατακτητές και δυνάστες τους, προέβαιναν σε μικρότερης κλίμακας, αλλά πολιτικά υποκινούμενες πράξεις βίας.

Οι δραστηριότητες των εν λόγω ομάδων μπορεί να ήταν περισσότερο ή λιγότερο οργανωμένες. Τα μέλη των ομάδων μπορεί να κατόρθωναν να δημιουργήσουν ένα καταφύγιο σε κάποιο απόμακρο και μετά δυσκολίας προσπελάσιμο τμήμα της χώρας –στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για ανταρτοπόλεμο–, μπορεί και όχι. Μπορεί να είχαν την υποστήριξη (ή και να ενεργούσαν εξ ονόματος) κάποιας γειτονικής χώρας, μπορεί και όχι. Οι δραστηριότητές τους μπορεί να στρέφονταν εναντίον συγκεκριμένων αντιπάλων, όπως ήταν οι κυβερνήτες και οι διοικητές, με στόχο τη δολοφονία τους ή, σε διαφορετική περίπτωση, την εξουδετέρωσή τους. Ωστόσο, μπορεί να έθεταν επίσης στο στόχαστρό τους τα στρατεύματα ή τους δημόσιους υπαλλήλους που ενεργού-

σαν εξ ονόματος αυτών των κυβερνητών, εκείνους που συνεργάζονταν με τους κυβερνήτες με κάποιον άλλον τρόπο ή ακόμη και απλούς ανθρώπους που είχαν την ατυχία να βρεθούν στον τόπο της επίθεσης την πλέον ακατάλληλη στιγμή.

Πολύ συχνά η επιτυχία των τρομοκρατών δε συνίστατο τόσο στις απώλειες και στις ζημιές που προκαλούσαν όσο στις ψυχολογικές επιπτώσεις των πράξεών τους, όπως αυτές περιγράφονταν από τα μέσα ενημέρωσης. Οι περιγραφές αυτές, με τη σειρά τους, επηρέαζαν τόσο τη δυνατότητα των ίδιων των τρομοκρατών να βρίσκουν υποστηρικτές όσο και τη δυνατότητα των δυνάμεων που επιχειρούσαν να τους θέσουν υπό έλεγχο και να τους συλλάβουν να αποφύγουν την κάμψη του φρονήματός τους και να διατηρήσουν το μαχητικό πνεύμα τους.

Εάν οι ένοπλες δυνάμεις τους δεν είχαν αποδειχθεί ικανές να αντιμετωπίσουν αυτό το είδος πολέμου, τα κράτη της Ευρώπης –αργότερα και οι ΗΠΑ– δε θα κατόρθωναν ποτέ να κυριαρχήσουν στην υπόλοιπη υφήλιο. Η κυριαρχία τους αυτή κορυφώθηκε πιθανώς στα τελευταία χρόνια του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα· όπως είδαμε, κατά τη διάρκεια της εικοσαετούς ανακωχής, η κυριαρχία αυτή διατηρήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό ανέπαφη. Ωστόσο, τόσο στη Βορειοδυτική Αφρική όσο και στη Μέση Ανατολή ξεσπούσαν ταραχές που υποδήλωναν ότι η εμπέδωση ή η διατήρησή της δεν ήταν πλέον τόσο εύκολη όσο ήταν στην περίοδο πριν από το 1914.

Μία χώρα, η Ιρλανδία, κατόρθωσε πράγματι να αποτινάξει το μακραίωνα βρετανικό αποικιοκρατικό ζυγό και να αποκτήσει την ανεξαρτησία της. Από τις Φιλιππίνες έως την Ινδία και τη Μέση Ανατολή πολλές άλλες χώρες κινούνταν προς την ίδια κατεύθυνση· ορισμένες από αυτές θα είχαν ίσως επιτύχει στο στόχο τους ακόμη κι αν δεν είχε λάβει χώρα ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Οι λαοί των χωρών αυτών, που ζούσαν σε κατεχόμενα εδάφη, χωρίς την κατάλληλη βιομηχανική υποδομή, δε διέθεταν την εποχή του ξεσηκωμού τους τις απαιτούμενες ένοπλες δυνάμεις, πόσω μάλλον βαρέα όπλα με πληρώματα, όπως αεροσκάφη ή άρματα μάχης.

Στο μεταξύ, όπως φανέρωσε η κατάκτηση της Αιθιοπίας από τους Ιταλούς, οι εκτός Ευρώπης λαοί που επιχειρούσαν να έλθουν σε ανοιχτή ένοπλη σύγκρουση καταβάλλονταν με εύκολο, σχεδόν ατιμωτικό τρόπο.

Από τη σκοπιά πολλών λαών της Νοτιοανατολικής Ασίας, το μόνο που συνέβη κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν ότι τους λευκούς κατακτητές διαδέχθηκαν οι Ασιάτες κατακτητές. Ως εκ τούτου, προέβαλαν ελάχιστη αντίσταση στις στρατιές του Hirohito· σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, τις

καλοδέχθηκαν. Δε συνέβη το ίδιο στην Ευρώπη, όπου οι Γερμανοί, κατά τη διάρκεια των νικηφόρων επιχειρήσεών τους, βρέθηκαν να εξουσιάζουν λαούς που είχαν τουλάχιστον εξίσου αναπτυγμένες με τις δικές τους εθνικιστικές παραδόσεις και παραδόσεις πολιτικής ανεξαρτησίας. Είναι αλήθεια ότι σε κάθε χώρα που γνώρισε τη ναζιστική τυραννία, από τη Νορβηγία έως τη Γαλλία και από το Βέλγιο έως την Ουκρανία, υπήρξαν άνθρωποι που καλοδέχθηκαν την κατοχή, επωφελήθηκαν από αυτήν και συνεργάστηκαν με τους κατακτητές – φθάνοντας ακόμη και στο σημείο να υπακούσουν στα κελεύσματα των σειρήνων, να καταταγούν στα Waffen SS και να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους για τη Νέα Ευρώπη που υποσχόταν ή έμοιαζε να υπόσχεται ο Χίτλερ. Ωστόσο, είναι επίσης αλήθεια ότι, σε κάθε κατεχόμενη χώρα, οι λαοί προέβαλαν αντίσταση, η οποία μάλιστα γινόταν ολοένα και περισσότερο σθεναρή με την πάροδο του χρόνου.

Εάν η Γερμανία είχε «κερδίσει» τον πόλεμο στην Ευρώπη κατά κάποιον τρόπο, θα μπορούσε να εξαλείψει τις εστίες αντίστασης και να διατηρήσει τις κατακτήσεις της επ' αόριστον; Τουλάχιστον ένας διάσημος στρατιωτικός ιστορικός, ο John Keegan, υποστηρίζει ότι θα μπορούσε.² «Οι αυτοκρατορικές δυνάμεις», αναφέρει, «απέτυχαν στις επιχειρήσεις τους εναντίον των ανταρτών στους [χαιοπινούς] πολέμους κατά της αποικιοκρατίας, επειδή μάχονταν κάτω από το στενό έλεγχο του παγκόσμιου Τύπου· θα μπορούσε να υποστηριχθεί επίσης ότι απέτυχαν, επειδή οι αυτοκρατορίες που αποσύρονταν ένιωθαν ότι δεσμεύονταν από έναν ηθικό κώδικα τον οποίον ο ναζισμός παραβίαζε και περιφρονούσε. Δεν υπήρχε ξένος Τύπος για να ασκήσει στενό έλεγχο στις κατοχικές δυνάμεις του Χίτλερ, οι οποίες ακολουθούσαν έναν απλό κανόνα, ότι η απείθεια τιμωρούνταν με μαζικές δολοφονίες, εκτοπισμούς και στρατόπεδα εξόντωσης (θανάτου). [...] Οι Γερμανοί απλώς σκότωναν όποιον μπορούσαν να συλλάβουν – άνδρες, γυναίκες και παιδιά, αδιακρίτως. Κατά συνέπεια, η άποψη ότι η αντίσταση θα μπορούσε να ανοίξει το δρόμο για την πραγματοποίηση μιας συμβατικής επιχείρησης από τις τακτικές δυνάμεις της αγγλοαμερικανικής συμμαχίας δεν είναι τίποτα άλλο από ευσεβής πόθος. Οποιοσδήποτε την ενστερνίζεται θα έπρεπε να ανακαλέσει στη μνήμη του ότι η Γιουγκοσλαβία, η μόνη γερμανοκρατούμενη χώρα που διεξήγαγε ανταρτοπόλεμο σε εθνικό επίπεδο, απώλεσε τουλάχιστον το 10% του πληθυσμού της».

Ασφαλώς, ο συλλογισμός αυτός παραβλέπει το σημαντικότερο παράγοντα. Ας φανταστούμε ότι ο πόλεμος είχε εξελιχθεί κατά τέτοιο τρόπο, που οι σοβιετικές ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν πλέον σε θέση να προβάλλουν σθεναρή αντίσταση. Σε αυτήν την περίπτωση,

οι εχθροπραξίες θα είχαν σίγουρα τερματιστεί με τη ρίψη των πρώτων ατομικών βομβών στο Βερολίνο και στη Βιέννη, και όχι στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι. Το πυρηνικό πρόγραμμα των Ναζί την εποχή της παράδοσής τους βρισκόταν ακόμη πολύ μακριά από την ολοκλήρωσή του· οι Ναζί δεν είχαν κατορθώσει ούτε καν να προβούν σε εμπλουτισμό ουρανίου, πόσω μάλλον να κατασκευάσουν έναν αντιδραστήρα και να προκαλέσουν μια ανατροφοδοτούμενη αλυσιδωτή αντίδραση για την παραγωγή πλουτωνίου.³ Ωστόσο, προς χάριν της επιχειρηματολογίας, ας προχωρήσουμε περισσότερο από τον Keegan. Στις επόμενες παραγράφους θα υποθέσουμε ότι οι στρατιές του Χίτλερ είχαν κατορθώσει να συντρίψουν την ΕΣΣΔ, που ήταν ένας από τους κύριους αντιπάλους τους, και είχαν φθάσει στα Ουράλια, όπως προέβλεπε ο αρχικός σχεδιασμός. Θα υποθέσουμε, επίσης, ότι η νίκη αυτή των Γερμανών θα είχε αναγκάσει τη Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ να συνάψουν, αν όχι μια συνθήκη ειρήνης, τουλάχιστον ένα είδος ανακωχής.

Εάν τα πράγματα είχαν φθάσει σε αυτό το σημείο, τότε σίγουρα οι γερμανικές ένοπλες δυνάμεις θα είχαν επιστρέψει ως επί το πλείστον στην πατρίδα. Κανένα καθεστώς, ακόμη κι αν είναι αμείλικτο απέναντι στον ίδιο τον λαό του όπως το ναζιστικό, δεν μπορεί να διατηρεί μόνιμως υπό τα όπλα το 10% του λαού αυτού – πολλώ δε μάλλον εφόσον οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν το καλύτερο, το πλέον παραγωγικό από οικονομικής απόψεως τμήμα του εν λόγω λαού. Το 1942 η Βέρμαχτ και τα Waffen SS αριθμούσαν από κοινού περί τα 8.000.000 άνδρες. Ας υποθέσουμε, και πάλι προς χάριν της επιχειρηματολογίας, ότι η αποστράτευση θα είχε οδηγήσει στη δημιουργία ενός τακτικού στρατού διπλάσιου σε μέγεθος από αυτόν που διατηρούσε η Γερμανία τους τελευταίους μήνες πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών: 1.500.000 άνδρες αντί των 750.000 ανδρών. Οι άνδρες αυτοί θα ήταν σε επιφυλακή από το Narvik της Νορβηγίας έως το ανατολικό άκρο της Κρήτης και από τη Βρέστη της Γαλλίας έως το Sverdlovsk των Ουραλίων. Θα έπρεπε να έχουν υπό τον έλεγχό τους 40.000.000 Γάλλους, 18.000.000 Βέλγους και Ολλανδούς, περί τα 6.000.000 Σκανδιναβούς, 16.000.000 Γιουγκοσλάβους και Έλληνες, 8.000.000 Τσεχοσλοβάκους, 30.000.000 Πολωνούς και 100.000.000 Ρώσους. Επιπροσθέτως, μολονότι οι προ του 1945 Γερμανοί στρατιώτες ήταν πρώτης τάξεως, κανείς δεν τους κατηγορήσε ποτέ για υπερβολική αβροφροσύνη. Δεδομένης της σκληρότητας του γερμανικού καθεστώτος, αργά ή γρήγορα θα καλούνταν να εξουδετερώσουν την αντίσταση που θα προέβαλλαν 40.000.000 Ιταλοί και 30.000.000 Ούγγροι, Ρουμάνοι και Βούλγαροι. Οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής θα έπρεπε να έχουν υπό τον έλεγχό τους συνολικά σχεδόν 300.000.000 ανθρώπους. Όμως, ο

ίδιος ο Χίτλερ ήταν αυτός που είχε υποστηρίξει, κάποια στιγμή, ότι η Μεγάλη Βρετανία, με πληθυσμό μόλις 45.000.000, δεν μπορούσε να έχει την ελπίδα ότι θα διατηρούσε μια αυτοκρατορία 350 εκατομμυρίων ανθρώπων.⁴ Ασφαλώς, είχε πέρα ως πέρα δίκιο, όπως αποδείχθηκε σύντομα.

Όπως κάθε στρατός κατοχής έπειτα από αυτήν, η Βέρμαχτ θα διαπίστωνε ότι τα περισσότερα από τα ισχυρότερα όπλα της ήταν άχρηστα ή σχεδόν άχρηστα. Όπως κάθε στρατός κατοχής έπειτα από αυτήν, η Βέρμαχτ θα συναντούσε μεγάλες δυσκολίες στη συλλογή πληροφοριών, καθώς οι εχθροί της, που θα πολεμούσαν χωρίς στολή και συχνά χωρίς στρατιωτική ιεραρχία, θα προέρχονταν από τις τάξεις των αμάχων και θα είχαν έτσι τη δυνατότητα να εξαφανιστούν. Τα καταδιωκτικά και τα βομβαρδιστικά της Λουφτβάφε, που είχαν εξασφαλίσει την αεροπορική υπεροχή και είχαν προσφέρει τόσο μεγάλη βοήθεια στις χερσαίες επιχειρήσεις της Βέρμαχτ κατά τα έτη 1941-1942, δε θα μπορούσαν να ακολουθήσουν τις κινήσεις κάθε αντάρτη (αντάρτισσας)· από την άλλη πλευρά, οι βάσεις των αεροσκαφών της Λουφτβάφε θα έπρεπε να φυλάσσονται με βαρύ τίμημα ως προς το ανθρώπινο δυναμικό. Οι τεθωρακισμένες μεραρχίες της Βέρμαχτ, που διαπερούσαν τις γραμμές των αντιπάλων τους όπως τα μαχαίρια το βούτυρο, δε θα ήταν σε θέση να ακολουθήσουν τους τρομοκράτες σε βουνά, βάλτους ή πυκνοκατοικημένες πόλεις.

Η Βέρμαχτ, όπως και όλοι οι κατοπινοί κατακτητές, θα έπρεπε να διεξαγάγει σχεδόν όλες τις επιχειρήσεις της εναντίον των ανταρτών είτε με δυνάμεις Πεζικού είτε με άνδρες που θα ήταν επιβιβασμένοι σε ελαφρά, άνευ θωρακίσεως οχήματα· αυτό θα ίσχυε σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό για τις φάλαγγες ανεφοδιασμού των εν λόγω δυνάμεων. Όπως κατέδειξαν οι επιχειρήσεις στη Γιουγκοσλαβία, που διεξήχθησαν ως επί το πλείστον από άνευ θωρακίσεως οχήματα και δυνάμεις Πεζικού, οι Γερμανοί δεν υπερείχαν κατά πολύ των αντιπάλων τους. Άλλωστε, οι κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης διέθεταν όλη την αναγκαία τεχνογνωσία για την κατασκευή ελαφρών όπλων κάθε είδους, καθώς και εκατομμύρια, αν όχι δεκάδες εκατομμύρια άνδρες που –εξαιτίας του συστήματος της υποχρεωτικής στρατολόγησης– είχαν λάβει κάποιου είδους στρατιωτική εκπαίδευση κατά τη διάρκεια του βίου τους. Κατά πάσαν πιθανότητα, οι Γερμανοί θα αντιμετώπιζαν μεγάλες δυσκολίες, ανάλογες με εκείνες των κατοπινών κατακτητών: πότε θα εξαπέλυαν σφοδρές επιθέσεις και θα ερήμωναν ολόκληρες περιφέρειες, όπως το έπραξαν σε αρκετές χώρες, πότε θα υποχωρούσαν και θα επιχειρούσαν να φθάσουν σε συμφωνία με ορισμένους τουλάχιστον αντάρτες, κάτι που επίσης έκαναν σε αρκετές χώρες.

Είναι αλήθεια, όπως αναφέρει ο Keegan, ότι δε θα υπήρχε ξένος Τύπος για να αποκαλύψει στοιχεία εις βάρος των Ναζί, τις πράξεις και τα εγκλήματα τους. Είναι επίσης αλήθεια –κι αυτό ο Keegan, για κάποιο λόγο, δεν το αναφέρει– ότι ο ξένος Τύπος συντέλεσε ελάχιστα στην ήττα που υπέστη ο σοβιετικός στρατός στο Αφγανιστάν, έπειτα από οκτώ χρόνια ανεπιτυχών προσπαθειών να το θέσει υπό έλεγχο. Εάν ήταν στο χέρι του ξένου Τύπου και μόνον, και ο πόλεμος στο Βιετνάμ ίσως να διεξαγόταν ακόμη. Οι ξένοι δεν ψηφίζουν, και δεν είναι λίγοι οι Αμερικανοί πολιτικοί που υπερηφανεύονται ότι δεν έχουν ταξιδέψει ποτέ στο εξωτερικό· ένας από αυτούς ήταν, έως την εκλογή του, και ο Πρόεδρος Τζωρτζ Μπους ο νεότερος. Γενικότερα, ο ρόλος που διαδραμάτισαν τα μέσα ενημέρωσης, είτε ξένα είτε εγχώρια, στην αποτυχία των πολυάριθμων επιχειρήσεων κατά των ανταρτών μετά το 1945 έχει καταφανώς υπερεκτιμηθεί. Αυτό καταδεικνύει το γεγονός ότι, την εποχή κατά την οποία ξέσπασαν οι διάφορες εξεγέρσεις κατά του αποικιοκρατικού ζυγού, σχεδόν πάντοτε τα εγχώρια μέσα ενημέρωσης κατά κύριο λόγο υποστήριζαν σθεναρά τις λεγόμενες δυνάμεις της τάξης· οποιαδήποτε κατοπινή αλλαγή γραμμής των εν λόγω μέσων ενημέρωσης ήταν το αποτέλεσμα της μεταστροφής της κοινής γνώμης αλλά και, συγχρόνως, αίτιο αυτής.⁵ Στην πραγματικότητα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι η μεγαλοποίηση του ρόλου των μέσων ενημέρωσης συνιστά μηχανορραφία, που έχει αναμφίβολα ως στόχο να μετατοπιστεί το κέντρο βάρους από αυτούς που διέπραξαν τις ωμότητες εις βάρος των κατεχόμενων λαών σε εκείνους που έφεραν στο φως τις ωμότητες αυτές.

Είναι αλήθεια ότι οι Ναζί υπήρξαν ανηλεείς (αν και, με όλον το σεβασμό προς το πρόσωπο του Keegan, όχι σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο τους άνδρες και τις γυναίκες· οι γυναίκες-μέλη των αντιστασιακών κινήματων της Δυτικής Ευρώπης δεν εκτελούνταν όπως οι άνδρες, αλλά συχνά οδηγούνταν στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Ravensbruck). Παρά ταύτα, δεν ήταν κατ' ανάγκη χειρότεροι από κάποιους άλλους δήθεν αντεπαναστάτες που, χωρίς να το ομολογούν, ακολούθησαν το παράδειγμά τους. Οι Γάλλοι στην Αλγερία σκότωναν περί τους 100 ανθρώπους ως αντίποινα για κάθε Γάλλο που έχανε τη ζωή του. Κατέστρεφαν, επίσης, ολόκληρα χωριά με αεροπορικούς βομβαρδισμούς· ως προς τα βασανιστήρια και τα συναφή, αρκεί να αναφέρουμε ότι μια από τις πλέον διαβόητες μονάδες τους, η Λεγεώνα των Ξένων, όχι μόνον περιελάμβανε πολλούς βετεράνους της Βέρμαχτ αλλά και αυτοαποκαλούνταν με υπερηφάνεια «τα Λευκά SS». Οι Αμερικανοί στο Βιετνάμ, κι όχι οι Γερμανοί στην Ευρώπη, ήταν εκείνοι που έριξαν 6.000.000 τόνους βομβών –σχεδόν τριπλά-

σιες από αυτές που ρίχτηκαν συνολικά στη Γερμανία και στην Ιαπωνία στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο— και χρησιμοποίησαν χημικά όπλα, για να καταστρέψουν την οργιώδη βλάστηση τεράστιων εκτάσεων της ζούγκλας. Η κυριότερη διαφορά μεταξύ των Ναζί και των υπολοίπων ίσως έγκειται στο γεγονός ότι οι πρώτοι ήταν πιο ειλικρινείς. Όμως, η ειλικρίνεια αποτελεί δίκοπο μαχαίρι. Η προβολή των στόχων του Χίτλερ στο έργο του *Ο Αγών μου* ασφαλώς έπεισε τους υπόδουλους λαούς της υψηλίου πως η μοναδική επιλογή τους ήταν η αντίσταση.

Η άποψη του Keegan ότι η Γιουγκοσλαβία απώλεσε το 10% του πληθυσμού της κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα που διεξήγαγε είναι ορθή. Ωστόσο, η θέση του αυτή δεν καλύπτει όλες τις πτυχές της πραγματικότητας. Ο πόλεμος διήρκεσε τέσσερα έτη κατά τη διάρκεια των ετών αυτών ορισμένοι Γιουγκοσλάβοι πέθαναν από φυσικά αίτια, ενώ κάποιοι άλλοι γεννήθηκαν. Κατά συνέπεια, ο αληθινός αριθμός ήταν μικρότερος από αυτόν που αναφέρει ο Keegan· στην πραγματικότητα, ήταν λιγότερο από 2,5% ανά έτος. Όπως συνέβη και σε πολλούς κατοπινούς απελευθερωτικούς αγώνες, πολλές—ίσως οι περισσότερες—απώλειες δεν οφείλονταν στις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις, αλλά σε εμφύλιες συγκρούσεις—Σέρβοι εναντίον Κροατών, κομμουνιστές εναντίον Chetniks. [...] Όσο σκληρό κι αν ακούγεται, η ιστορία δείχνει ότι ο θάνατος του ενός δεκάτου του πληθυσμού μιας χώρας σε ένα μακροχρόνιο αγώνα δεν είναι κατ' ανάγκη βαρύτατο τίμημα για την αποτίναξη του ζυγού μιας ξένης δύναμης—παραδείγματος χάριν, η ΕΣΣΔ υπέστη πολύ μεγαλύτερες απώλειες κατά τα έτη 1941-1945. Από τη σκοπιά της γενιάς που καλείται να υπομείνει τέτοιου είδους συμφορές, οι απώλειες αυτές είναι όντως τρομακτικές (μολονότι, σε πολλές περιπτώσεις, όχι σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην επιτρέπουν στους επιζώντες να ανακαλούν στη μνήμη τους τον ξεσηκωμό ως την καλύτερη περίοδο του βίου τους).⁶ Εντούτοις, από δημογραφικής απόψεως, μια χώρα που υφίσταται τέτοιες απώλειες ανακάμπτει συνήθως έπειτα από μία ή δύο δεκαετίες.

Προπάντων, ο Keegan σφάλλει στις εκτιμήσεις του, επειδή δε λαμβάνει υπόψη το σημαντικότερο παράγοντα: το χρόνο. Από την πρώτη έως την τελευταία ημέρα του, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διήρκεσε μόλις περί τα έξι έτη. Από τη στιγμή κατά την οποία η Βέρμαχτ εισήλθε στη Γιουγκοσλαβία, η οποία υπήρξε η πρώτη χώρα όπου συγκροτήθηκαν αξιόλογες αντιστασιακές οργανώσεις, έως την ημέρα κατά την οποία ο Κόκκινος Στρατός ύψωσε τη σημαία του στο Ράιχσταγκ παρήλθαν μόλις τέσσερα έτη. Μολονότι κάποια κινήματα αντίστασης εκδηλώνονται σε σύντομο χρονικό διάστημα—παραδείγματος χάριν, τα αμερικανικά στρατεύματα που εισέβα-

λαν στη Βαγδάτη το 2003 απόλαυσαν λίγες μόνον ημέρες ανάπαυσης, η πείρα δείχνει ότι τα περισσότερα κινήματα αυτού του είδους χρειάζονται αρκετό χρόνο για να αναπτυχθούν.

Εάν εξετάσουμε την περίοδο μετά το 1945 και μόνον, ίσως είναι οι Παλαιστίνιοι στη Δυτική Όχθη και στη Λωρίδα της Γάζας αυτοί που καθυστέρησαν την έναρξη του αντιστασιακού αγώνα τους περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λαό της υφηγίου· χρειάστηκε να παρέλθουν είκοσι έτη για να ξεκινήσουν την Ιντιφάντα, το Δεκέμβριο του 1987.⁷ ωστόσο, είναι δυνατόν να βρεθούν και άλλοι λαοί που καθυστέρησαν στον ίδιο σχεδόν βαθμό. Εάν η γερμανική κατοχή είχε διαρκέσει πολύ περισσότερο απ' όσο διήρκεσε στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και οι Γερμανοί θα καλούνταν να αντιμετωπίσουν την ολοένα και μεγαλύτερη αντίσταση των υπόδουλων λαών. Κι όσο πιο καταπιεστικός ήταν ο τρόπος διακυβέρνησής τους τόσο μεγαλύτερη απήχηση και μεγαλύτερη ισχύ θα αποκτούσαν τα αντιστασιακά κινήματα.

6.2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΩΝ ΑΠΟΤΥΧΙΩΝ

Ποτέ δε θα μάθουμε εάν είναι ορθή η άποψη του Keegan ότι, σε περίπτωση «νίκης» της Γερμανίας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ευρώπη δε θα ήταν σε θέση να απελευθερωθεί καταφεύγοντας στην τρομοκρατία και στον ανταρτοπόλεμο. Αυτό που γνωρίζουμε, όμως, είναι ότι οι απόπειρες των ενόπλων δυνάμεων μετά το 1945 να θέσουν υπό τον έλεγχό τους αντάρτες και τρομοκράτες αποτελούν τους κρίκους μιας μακράς, σχεδόν αδιάσπαστης αλυσίδας αποτυχιών – αποτυχίες που, όπως μαρτυρούν τα γεγονότα στο Ιράκ, συνεχίζονται έως τις μέρες μας.

Η πρώτη από τις εν λόγω αποτυχίες, που έλαβε χώρα το 1947, όταν οι Βρετανοί αποσύρθηκαν από την Ινδία, μπορεί ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι προαναφερθέντες δεν έκαναν σχεδόν καμία προσπάθεια να προβάλλουν σθεναρή στρατιωτική αντίσταση. Ωστόσο, δε συνέβη το ίδιο στο κομμάτι γης που είναι γνωστό ως Παλαιστίνη. Η σχετικά μικρή αυτή χώρα, με σύνορα που δεν είναι ιδιαίτερα δύσκολο να κλείσουν, είχε το 1946 περί το 1.300.000 κατοίκους· λιγότεροι από τους μισούς ήταν Εβραίοι. Ο αριθμός των ενόπλων τρομοκρατών πιθανώς δεν υπερέβη ποτέ τις μερικές εκατοντάδες σε οποιαδήποτε χρονική περίοδο· τα βαρύτερα όπλα τους ήταν οι αυτοσχέδιες βόμβες και τα ελαφρά οπλοπολυβόλα. Για την καταπολέμηση των τρομοκρατών οι Βρετανοί είχαν στη διάθεσή τους τουλάχιστον 100.000 στρατιώτες στη χώρα· ωστόσο, όπως συνέβη και σε κατοπινές αντεπαναστατικές κινήσεις, ο αριθμός όσων

ήταν όντως διαθέσιμοι για τη διεξαγωγή επιχειρήσεων ήταν πολύ μικρότερος. Τέλος, αναφερόμαστε στα πρώτα έτη μετά το μεγαλύτερο πόλεμο όλων των εποχών. Συνεπεία τούτου, βαρέα όπλα, όπως τεθωρακισμένα οχήματα, άρματα μάχης, αεροσκάφη και πολεμικά πλοία (χρήσιμα στον αποκλεισμό των ακτών της Μεσογείου και στην παρεμπόδιση του ερχομού λαθρομεταναστών), ήταν διαθέσιμα σε τόσο μεγάλες ποσότητες, που ο βρετανικός στρατός δεν ήξερε πού θα μπορούσε να τα χρησιμοποιήσει.

Αρχής γενομένης από τα τέλη του 1944, όταν Εβραίοι τρομοκράτες δολοφόνησαν το Βρετανό ύπατο αρμοστή στην Αίγυπτο, η όλη σύγκρουση διήρκεσε τέσσερα έτη. Μολονότι οι απώλειές τους ήταν περιορισμένες, οι βρετανικές δυνάμεις διώχθηκαν ανηλεώς από τους αντιπάλους τους. Κανείς δεν μπορούσε να νιώθει ασφαλής από τις βόμβες ενόσω βρισκόταν σε μια καφετέρια. Κανείς δεν μπορούσε να νιώθει ασφαλής από τις ομάδες ενόπλων Εβραίων ενόσω περπατούσε στους δρόμους· οι τελευταίοι παρουσιάζονταν ξαφνικά μέσα στο σκοτάδι, για να σκοτώσουν, να τραυματίσουν ή να απαγάγουν, και εξαφανίζονταν. Οι Βρετανοί στρατιώτες, που αισθάνονταν ανασφάλεια, περιόρισαν σταδιακά τις μετακινήσεις τους στο εσωτερικό των οχυρών εγκαταστάσεών τους στην Ιερουσαλήμ, τη Ramle, τη Haifa και άλλες πόλεις. Όσο περισσότερο περιόριζαν τις μετακινήσεις τους τόσο λιγότερο ήταν σε θέση να ελέγξουν την υπόλοιπη χώρα, όπου οι τρεις επαναστατικές οργανώσεις – η Haganah («Άμυνα»), η IZL (Irgun Zvai Leumi, «Εθνική Στρατιωτική Οργάνωση») και η LEHI (Lohamei Herut Yisrael, «Μαχητές για την Ελευθερία του Ισραήλ»)– έκαναν σχεδόν ό,τι ήθελαν.

Κατά καιρούς, οι Βρετανοί ανταπέδιδαν με ωμότητα τα χτυπήματα των διωκτών τους. Το λεγόμενο Μαύρο Σάββατο του Ιουνίου του 1946 επέβαλαν απαγόρευση κυκλοφορίας στο μισό και πλέον εβραϊκό πληθυσμό, συνέλαβαν, στο πλαίσιο μίας και μόνον αιφνιδιαστικής επιχείρησης, 3.000 «ηγέτες» και «υποκινητές» και τους φυλάκισαν μέχρι νεωτέρας. Οι ενέργειες αυτές δεν είχαν αποτέλεσμα, όπως φανέρωσε η κατοπινή βομβιστική επίθεση κατά του ξενοδοχείου King David στην Ιερουσαλήμ. Μόλις ένα έτος αργότερα η κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητας έδειξε μεγάλη προθυμία να υποκύψει στις πιέσεις των Ισραηλινών, παραπέμποντας το θέμα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Σε μεγάλο βαθμό, οι μέθοδοι που εφάρμοσαν οι Βρετανοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους Ισραηλινούς επαναστάτες ήταν παρόμοιες με αυτές που εφαρμόστηκαν σε κατοπινές συγκρούσεις, γι' αυτό και αξίζει να τις εξετάσουμε ενδελεχώς. Πρωταρχική ανάγκη αποτελούσε η δημιουργία ζωνών ασφαλείας, μέσα στις οποίες οι άνδρες των στρατευμάτων της Αυτού Μεγαλειότητας μπορούσαν

να ζουν χωρίς κινδύνους, ενόσω σχεδίαζαν τις επιχειρήσεις τους και προέβαιναν σε ανασύνταξη των δυνάμεών τους. Ωστόσο, στο ζήτημα αυτό οι Βρετανοί δεν τα κατάφεραν. Τα αστυνομικά τμήματα δέχονταν επιθέσεις· ομάδες τρομοκρατών που αναζητούσαν όπλα πραγματοποιούσαν επιθέσεις σε βάσεις ανεφοδιασμού· ακόμη και το αρχηγείο της βρετανικής υπηρεσίας πληροφοριών ανατινάχτηκε, με βαριές ανθρώπινες απώλειες.

Οι απόπειρες των Βρετανών να συλλέξουν πληροφορίες με κάθε μέσο –από πληροφοριοδότες έως τηλεφωνικές υποκλοπές και από περιπολίες πεζοπόρων τμημάτων έως αποστολές αεροπορικής αναγνώρισης– σε μια χώρα με άγνωστη στους ίδιους γλώσσα κατέληξαν επίσης σε αποτυχία· ίσως, μάλιστα, οι απόπειρες αυτές να ήταν καταδικασμένες να αποτύχουν. Κατά καιρούς μπορεί οι Βρετανοί να κατόρθωναν να σκοτώσουν ή να συλλάβουν έναν τρομοκράτη, να εντοπίσουν μια γιάφκα των αντικαθεστωτικών οργανώσεων. Εντούτοις, ούτε η απαγόρευση κυκλοφορίας ούτε οι έρευνες ούτε τα μπλόκα κατόρθωσαν σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή να πλήξουν τα αντιστασιακά κινήματα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αναγκαστούν αυτά να αναστείλουν τις επιχειρήσεις τους· το μόνο που κατάφεραν ήταν το να αναγκάσουν τους τρομοκράτες να χωριστούν σε μικρότερες ομάδες, προκειμένου να ενεργούν με ακόμη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα.

Η πλέον επιτυχημένη ίσως ενέργεια των Βρετανών ήταν η απόπειρά τους να κλείσουν τα σύνορα της χώρας, ώστε να σταματήσουν τον ανεφοδιασμό των ανταρτών με όπλα. Ωστόσο, το μόνο που κατάφεραν οι Βρετανοί με το κλείσιμο των συνόρων ήταν το να πυροδοτήσουν την ανάπτυξη της εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας· η εν λόγω βιομηχανία, όταν τερματίστηκε το καθεστώς της Βρετανικής Εντολής, ήταν ήδη σε θέση να κατασκευάζει πολλά είδη εκρηκτικών, καθώς και ορισμένα είδη ελαφρών όπλων.

Ορισμένοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι Βρετανοί δε διεξήγαγαν έναν ιδιαίτερα σκληρό αγώνα, δεδομένου ότι κατ' αρχήν αγνοούσαν το λόγο της παρουσίας τους στην Παλαιστίνη.⁸ Είναι αλήθεια ότι η κατάκτηση της Παλαιστίνης κατά τα έτη 1917-1918 δεν περιλαμβανόταν στον αρχικό βρετανικό σχεδιασμό. Ωστόσο, όπως συμβαίνει συχνά, η κατοχή διαμορφώνει το δικό της λόγο ύπαρξης. Το 1945 η Παλαιστίνη θεωρούνταν ένα πολύ σημαντικό τμήμα της αυτοκρατορίας· τόσο τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου όσο και οι αρχηγοί του Αυτοκρατορικού Επιτελείου ήταν αποφασισμένοι να τη διατηρήσουν υπό την κατοχή τους, εάν αυτό ήταν δυνατόν. Εν μέρει, η αποφασιστικότητά τους αυτή οφειλόταν στο γεγονός ότι η χώρα αποτελούσε μια χερσαία γέφυρα που ένωνε τη Μεσόγειο με το Ιράκ, τον Περσικό Κόλπο και τις πετρελαιοπηγές τους. Εν μέρει

πάλι οφειλόταν στο ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν την Παλαιστίνη αναγκαία ως βάση επιχειρήσεων βαρέων βομβαρδιστικών σε περίπτωση πολέμου με την ΕΣΣΔ, αλλά και στο ότι ενδεχόμενη ήττα τους στην Παλαιστίνη θα μπορούσε, κατά την άποψή τους, να πυροδοτήσει εξεγέρσεις σε άλλους τόπους.⁹

Η απώλεια της Παλαιστίνης πυροδότησε όντως άλλες εξεγέρσεις και διαμόρφωσε το σκηνικό για τις κατοπινές ήττες των Βρετανών στη Μαλαισία, την Κένυα, την Κύπρο και το Άντεν.¹⁰ Ο αγώνας των Βρετανών κατά των ανταρτών σε τρεις τουλάχιστον από τις προαναφερθείσες περιοχές διεξήχθη με πολύ μεγαλύτερη σφοδρότητα και προξένησε πολύ περισσότερες απώλειες απ' ό,τι ο αγώνας τους εναντίον των Εβραίων· στην Κένυα, μάλιστα, η αναλογία μεταξύ Αφρικανών νεκρών και Ευρωπαίων νεκρών ήταν από 50 έως 100 προς 1. Από πλευράς στρατιωτικής οργάνωσης, εκπαίδευσης και τεχνολογίας, οι εν λόγω εχθροί των Βρετανών βρίσκονταν σε κατώτερο επίπεδο από τις αντιστασιακές οργανώσεις των Εβραίων. Επιπροσθέτως, ενώ οι Βρετανοί θεωρούσαν τους Εβραίους «οιονεί Ευρωπαίους», στη Μαλαισία, την Κένυα και το Άντεν συγκρούστηκαν με κατώτερες μορφές ζωής, γι' αυτό και είχαν το δικαίωμα να κάνουν σχεδόν τα πάντα. Ωστόσο, και στις τρεις αυτές περιοχές, όπως βέβαια και στην Κύπρο, το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ήταν η αποχώρηση των λεγόμενων δυνάμεων της τάξης και η ίδρυση ανεξάρτητων κρατών. Αυτό συνέβη ακόμη και στη Μαλαισία, όπου οι Βρετανοί, επιδεικνύοντας μια άνευ προηγουμένου κομποροημοσύνη, κατόρθωσαν να συγκαλύψουν την ήττα τους κάνοντας λόγο για «νίκη».

Οι Βρετανοί δεν υπήρξαν οι μόνοι που απέτυχαν. Οι Ολλανδοί, με τη χλιαρή υποστήριξη των Αυστραλών, δεν κατόρθωσαν να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους την Ινδονησία. Οι Γάλλοι διέθεσαν ένα τεράστιο ανθρώπινο δυναμικό και τεράστια ποσά στο Βιετνάμ και στην Αλγερία –στο αποκορύφωμα της σύγκρουσης στην Αλγερία τουλάχιστον 400.000 Γάλλοι στρατιώτες επιχειρούσαν ματαίως να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους ένα λαό περίπου 8.000.000– και απέτυχαν. Δεν είχε τερματιστεί καλά-καλά ο «Αγριος Πόλεμος της Ειρήνης» στην Αλγερία, όταν, το 1962, ήλθε η σειρά των Αμερικανών στο Βιετνάμ.¹¹ Οι Αμερικανοί δεν έλαβαν υπόψη τις αποτυχίες των Ευρωπαίων, τις οποίες απέδωσαν στην έλλειψη ικανοτήτων και, κυρίως, στο πεσμένο ηθικό τους, δεδομένων των δοκιμασιών που είχαν υποστεί στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αντίθετα, θεωρούσαν ότι οι ίδιοι ήταν εξαιρετικά πρόθυμοι και εξαιρετικά ικανοί να φέρουν εις πέρας την αποστολή της διάδοσης της «ελευθερίας» στον υπόλοιπο κόσμο. Εν ονόματι της ελευθερίας αυτής στάλθηκαν στο Νότιο Βιετνάμ 2.250.000 στρατιώτες. Στο αποκορύφωμα του

πολέμου, το 1969, οι Αμερικανοί στρατιώτες ήταν σαφώς περισσότεροι από 500.000· είναι ενδεχόμενο να μη συγκροτήθηκε ποτέ άλλοτε στην ιστορία μια τόσο μεγάλη στρατιωτική δύναμη, προκειμένου να κατασταλεί μια εξέγερση σε μια τόσο μικρή χώρα. Ακολουθώντας τη στρατιωτική παράδοση της χώρας τους, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί τουλάχιστον από την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου, τα αμερικανικά στρατεύματα ήταν εξοπλισμένα άψογα και είχαν στη διάθεσή τους τα πάντα, από δορυφορικές επικοινωνίες έως παγωμένη μπίρα και από βαρέα βομβαρδιστικά έως χορεύτριες. Κι όλα αυτά προκειμένου να αντιμετωπίσουν αντιπάλους που φορούσαν μαύρα σαλβάρια και παπούτσια κατασκευασμένα από παλαιά ελαστικά, συντηρούνταν δε με μια χούφτα ρύζι.

Όπως οι Βρετανοί και οι Γάλλοι στις περισσότερες αποικιακές συγκρούσεις τους, οι Αμερικανοί θεωρούσαν κι αυτοί τους αντιπάλους τους (καθώς και τους Νοτιοβιετναμέζους προστατευομένους τους) υπανθρώπους. Σε μια από τις επισκέψεις του, ο ίδιος ο Πρόεδρος Τζόνσον είπε ότι θα «κάρφωναν τα τομάρια τους στους τοίχους»· άλλοι χρησιμοποιούσαν ακόμη πιο χυδαία γλώσσα, ιδίως όταν αναφέρονταν στις Βιετναμέζες. Χωρίς να διαθέτουν τη μακρά αποικιακή παράδοση των Βρετανών και των Γάλλων, οι Αμερικανοί ανέπτυξαν δράση σε μια χώρα με άγνωστη σε αυτούς γλώσσα, όπου κάθε πολίτης θα μπορούσε κάλλιστα να είναι κατάσκοπος. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την περιορισμένη ακρίβεια και την τρομακτική ισχύ πολλών αμερικανικών όπλων, μετέτρεψε το Βιετνάμ σε ένα από τα μεγαλύτερα πεδία θανάτου στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Όπως εκτιμάται, σκοτώθηκαν 2.500.000 Βιετναμέζοι. Αναρίθμητοι υπήρξαν εκείνοι που έχασαν τη ζωή τους από τα χέρια συμπατριωτών τους, καθώς τόσο ο Στρατός της Δημοκρατίας του Βιετνάμ όσο και οι αντίπαλοί του, οι Βιετκόνγκ και ο Στρατός του Βορείου Βιετνάμ, όχι μόνο συγκρούονταν με σφοδρότητα μεταξύ τους αλλά και προέβαιναν συχνά σε μαζικές σφαγές αμάχων. Σε ό,τι αφορά τις βίαιες μεθόδους που μετέλλαν οι Αμερικανοί προκειμένου να πετύχουν το στόχο τους, αρκεί να αναφέρουμε ότι χρησιμοποίησαν και χημικές ουσίες για την αποψίλωση της ζούγκλας του Βιετνάμ.

Από όλους τους αντάρτες του 20ού αιώνα, κανείς δε σημείωσε περισσότερες επιτυχίες και δεν άσκησε ισχυρότερη επίδραση από τον Μάο Τσε Τουνγκ. Ο Μάο, που έθεσε την Κίνα υπό τον έλεγχό του το 1949, είχε την ικανότητα να διατυπώνει επιτυχώς και να εξηγεί τις ιδέες του. Σύμφωνα με τον Μάο, ο «εθνικός πόλεμος» διακρίνεται σε τρία στάδια.¹² Το πρώτο στάδιο συνίσταται σε αυτό που οι περισσότεροι άνθρωποι θα ονόμαζαν τρομοκρατία: μεμονωμένες, σχετικά μικρής κλίμακας πράξεις βίας. Εφόσον η αντιστα-

σιακή οργάνωση αποκτήσει επαρκή ισχύ, θα μπορεί να «απελευθερώνει» τμήματα της χώρας και να τα μετατρέπει σε βάσεις στις οποίες ο εχθρός θα μπορεί να εισχωρήσει μόνο με μεγάλες δυνάμεις και γνωρίζοντας ότι θα υποστεί απώλειες· στο εσωτερικό των βάσεων αυτών οι αντάρτες συνεχίζουν να διευρύνουν την ισχύ τους, ενώ πραγματοποιούν επιχειρήσεις έχοντας ως ορμητήρια τις βάσεις αυτές. Σε αυτό το στάδιο, όμως, οι αντάρτες ή μαχητές της επανάστασης, όπως προτιμά να τους αποκαλεί ο Μάο, είναι ακόμη σχετικά ανίσχυροι. Αυτό τους αναγκάζει να ενεργούν κατά το μάλλον ή ήττον με μυστικότητα, κάτι που με τη σειρά του σημαίνει ότι χρειάζονται όσο τίποτα άλλο την υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού. Ωστόσο, κάποια στιγμή τα πράγματα αλλάζουν. Εν μέρει χάρη στις δικές τους προσπάθειες να αρπάξουν τα όπλα των εχθρών τους και εν μέρει χάρη σε ενδεχόμενη υποστήριξή τους από το εξωτερικό, οι αντάρτες είναι σε θέση να έλθουν στο προσκήνιο και να διεξαγάγουν ένα συμβατικό πόλεμο.

Τα τρία στάδια που περιγράφει ο Μάο ανταποκρίνονται στον πόλεμο που διεξήγαγε ο ίδιος στην Κίνα, καθώς και σε λίγους ακόμη εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, ιδίως σε αυτόν που έλαβε χώρα στο Βιετνάμ, ο οποίος, έως το 1975, είχε εξελιχθεί σε συμβατικό πόλεμο. Ωστόσο, δεν ανταποκρίνονται στη μεγάλη πλειονότητα των συγκρούσεων που έλαβαν χώρα μετά το 1945.

Μόνο και μόνο επειδή δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή για τη χρήση βαρέων όπλων, είναι σπάνιες οι περιπτώσεις στις οποίες οι αντάρτες ολοκληρώνουν τις επιχειρήσεις τους διαθέτοντας ως αιχμή του δόρατος πυροβόλα και άρματα μάχης· στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι δε φθάνουν ποτέ πέρα από το δεύτερο στάδιο του Μάο. Αρκετοί, μάλιστα, δεν κατορθώνουν ποτέ να ξεπεράσουν ούτε καν το πρώτο στάδιο.

Το γεγονός ότι δεν υπερβαίνουν ποτέ το πρώτο και το δεύτερο στάδιο σημαίνει ότι δεν κατορθώνουν ποτέ να κατακτήσουν εδάφη και να τα διατηρήσουν στην κατοχή τους. Αντίθετα, ο ίδιος ο Μάο εξήγησε ότι, σε περίπτωση επίθεσης του εχθρού εναντίον των βάσεών τους, οι αντάρτες θα έπρεπε να υποχωρήσουν· κατά τη διάρκεια της υποχώρησής τους, εάν αυτό ήταν δυνατόν, θα έπρεπε να προξενήσουν απώλειες στον εχθρό και να καταστρέψουν ή να πάρουν μαζί τους όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του υλικοτεχνικού εξοπλισμού τους. Ο κύριος στόχος ήταν η διάσωση των δυνάμεών τους, ώστε να είναι σε θέση να ριχτούν και πάλι στη μάχη κάποια άλλη ημέρα.

Για να το θέσουμε διαφορετικά, οι εν λόγω συγκρούσεις σχεδόν ποτέ δεν προκάλεσαν την υλική κατάρρευση των «δυνάμεων της τάξης»· το Βιετνάμ αποτελεί ένα έξοχο παράδειγμα σε ό,τι αφορά

το συγκεκριμένο ζήτημα. Επί οκτώ έτη το Βιετνάμ υπέστη καταστροφές από σφαίρες, βλήματα πυροβόλων, βόμβες, μπουλντόζες και τις προαναφερθείσες χημικές ουσίες για την αποψίλωση της ζούγκλας. Από την άλλη πλευρά, από ένα σύνολο δύο και πλέον εκατομμυρίων Αμερικανών στρατιωτών που έδωσαν το «παρών» στο θέατρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, σκοτώθηκαν μόλις περί τις 58.000, ένα ποσοστό της τάξης του 2,6%. Εάν λάβει κανείς ως σημείο αναφοράς το σύνολο των ανδρών που υπηρέτησαν στις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις, ο αριθμός αυτός είναι τόσο μικρός, που είναι σχεδόν αδύνατο να αποδοθεί σε εκατοστιαία αναλογία. Οι σχετιζόμενοι με τον πόλεμο θάνατοι στις ΗΠΑ δεν οφείλονταν σε εχθρική δράση, αλλά στο γεγονός ότι οι αστυνομικές δυνάμεις ή οι άνδρες της Εθνοφρουράς άνοιγαν πυρ εναντίον διαδηλωτών. Όταν οι Αμερικανοί απέσυραν τα στρατεύματά τους από το Βιετνάμ, άφησαν πίσω τους τεράστιες ποσότητες όπλων· ο εν λόγω εξοπλισμός ούτε μεταφέρθηκε στις ΗΠΑ (εάν υποθέσουμε ότι αυτό μπορούσε να πραγματοποιηθεί, από υλικής απόψεως) ούτε καταστράφηκε, καθώς οι Αμερικανοί ήλπιζαν ότι θα μπορούσε να φανεί χρήσιμος στους Νοτιοβιετναμέζους συμμάχους τους. Τα όπλα αυτά έπεσαν τελικά στα χέρια των ανδρών του Στρατού του Βορείου Βιετνάμ, και μάλιστα τους βοήθησαν να αποκρούσουν την κινεζική εισβολή το 1979.

Αυτό που ίσχυσε για τους Αμερικανούς στο Βιετνάμ ίσχυσε στον ίδιο βαθμό και για όλες τις άλλες «νόμιμες κυβερνήσεις» ή «δυνάμεις της τάξης» που αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα ανά την υφήλιο. Ενδεχόμενη ήττα τους δεν οφειλόταν στο ότι είχε καταστραφεί το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλισμού τους ή είχε τεθεί εκτός μάχης ένα μεγάλο μέρος του ανθρώπινου δυναμικού τους, αλλά στο ότι ήταν πεσμένο το ηθικό τους. Δεδομένου ότι η ήττα είναι ορφανή, στο ερώτημα ποιος ευθύνεται για την κάμψη του φρονήματος –τη ρίζα του κακού– συνήθως δε δίδεται ξεκάθαρη απάντηση. Έπειτα από οποιαδήποτε σχεδόν αποτυχημένη επιχείρηση εναντίον ανταρτών, κάποιοι άνθρωποι θα ισχυριστούν ότι για την αποτυχία ευθύνεται η έλλειψη αποφασιστικότητας εκ μέρους της κυβέρνησης. Άλλοι πάλι κατηγορούν την κοινωνία και τους απλούς ανθρώπους που απαρτίζουν το κοινωνικό σύνολο για την απροθυμία τους να υποβληθούν σε επιπλέον θυσίες· δεν είναι αστεία υπόθεση το να βλέπει κανείς το γιο του (προσφάτως, και την κόρη του) να επιστρέφει στην πατρίδα μέσα σε ένα φέρετρο. Ορισμένοι πιστεύουν ότι οι ένοπλες δυνάμεις ήταν αυτές που πρώτες ύψωσαν λευκή σημαία και επιχειρούν να αποδείξουν με επιχειρήματα ότι οι αξιωματικοί ή οι οπλίτες ήταν εκείνοι που αμέλησαν τα καθήκοντά τους.¹³ Πολύ συχνά εκτοξεύονται κατηγορίες εναντίον των μέσων

ενημέρωσης που υποτίθεται ότι παρουσιάζουν τον πόλεμο ως «αντιπατριωτική ενέργεια» και των ανταποκριτών που διογκώνουν τις φρικαλεότητες που διαπράττουν οι ένοπλες αντεπαναστατικές δυνάμεις, ενόσω υποβιβάζουν τις επιτυχίες τους.¹⁴

Τα μέσα ενημέρωσης, με τη σειρά τους, τονίζουν αφενός ότι είναι καθήκον τους να προβάλλουν την πραγματικότητα, όπως την αντιλαμβάνονται, και αφετέρου ότι η ικανότητά τους να διαμορφώνουν την κοινή γνώμη περιορίζεται, σε τελική ανάλυση, σε ό,τι είναι πρόθυμος να δει και να ακούσει ο μέσος άνθρωπος.¹⁵ Και δεν είναι αλήθεια, όπως ισχυρίζονται πολλοί συγγραφείς,¹⁶ ότι τα εν λόγω προβλήματα εμφανίζονται μόνο στις «δημοκρατικές» κοινωνίες. Την εποχή κατά την οποία εισέβαλε στο Αφγανιστάν, η ΕΣΣΔ δεν ήταν περισσότερο «δημοκρατική» από το Βιετνάμ όταν αυτό εισέβαλε στην Καμπότζη. Εξάλλου, και η Ινδονησία όταν συγκρούστηκε με το Ανατολικό Τιμόρ και η Ρωσία όταν επιχείρησε να υποτάξει την Τσετσενία δεν ήταν υποδείγματα δημοκρατίας. Στην πραγματικότητα, η «δημοκρατία», όπως και τα «μέσα ενημέρωσης», έχει γίνει ένα πρόσχημα για τις αποτυχίες.

Χωρίς αμφιβολία, οι ολοκληρωτικές κοινωνίες είναι σε θέση να βλάψουν με πολλούς τρόπους τους πολίτες τους, να τους αναγκάσουν να σιωπήσουν, να τους συλλάβουν και να τους σκοτώσουν. Ωστόσο, όπως απέδειξε η περίπτωση της Ιταλίας υπό τον Μουσολίνι, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα δεν είναι σε θέση να τους κάνουν να πολεμήσουν και να σκοτωθούν οικεία βουλήσει. Σε ό,τι αφορά τα μέσα ενημέρωσης, τα άσχημα μαντάτα διαδίδονται ανεξάρτητα από τις επιθυμίες των ιθυνόντων. Δεν μπορεί κανείς να λείει συνεχώς ψέματα σε όλον τον κόσμο. Το γεγονός ότι οι πληροφορίες πρέπει να μεταδίδονται με μυστικότητα μπορεί ακόμη και να διευρύνει την επιρροή τους, καθώς οι άνθρωποι επινοούν ιστορίες ή μεγαλοποιούν τα γεγονότα που μπορεί να έχουν περιέλθει εις γνώσιν τους. Όσο περισσότερο μυστικοπαθές είναι ένα καθεστώς και όσο περισσότερο φιμώνει τα μέσα ενημέρωσης τόσο λιγότερο αξιόπιστο καθίσταται.

Κατά κανόνα, οι ιθύνοντες και όσοι άλλοι κατηγορούν τα μέσα ενημέρωσης για τις ήττες τους λένε ασυναρτησίες. Στην πραγματικότητα, όσο τα πράγματα πηγαίνουν καλά, οι εν λόγω ιθύνοντες απολαμβάνουν όσο τίποτα άλλο την αίγλη που μόνον τα μέσα ενημέρωσης μπορούν να εξασφαλίσουν.

Υπό αυτές τις περιστάσεις, δεν προκαλεί έκπληξη το ότι το ιστορικό των αποτυχιών δεν ολοκληρώθηκε στο Βιετνάμ· αυτό που άλλαξε ήταν το γεγονός ότι, ενώ παλαιότερα αυτές που είχαν αποτύχει ήταν οι σημαντικότερες δυνάμεις της Δύσης, ο κατάλογος άρχισε πλέον να περιλαμβάνει κι άλλες χώρες. Την εκδίωξη των Πορτο-

γάλων από την Αφρική το 1975 ακολούθησαν οι αποτυχίες των Νοτιοαφρικανών στη Ναμίμπια, των Αιθιοπών στην Ερυθραία, των Ινδών στη Σρι Λάνκα, των Αμερικανών στη Σομαλία και των Ισραηλινών στο Λίβανο. Το 2005 τα στρατεύματα του Ισραήλ αποχώρησαν από τη Λωρίδα της Γάζας – μια ακόμη απόδειξη τού ότι ακόμη κι ένας από τους πλέον αναπτυγμένους και τεχνολογικά εξελιγμένους στρατούς της υφηλίου δεν είναι ικανός να καταβάλει έναν εξαιρετικά αδύναμο αντίπαλο. Προς υπεράσπιση των ενόπλων δυνάμεων ορισμένων χωρών, όπως οι Φιλιππίνες και η Ταϊλάνδη, πρέπει να διευκρινιστεί ότι απέτυχαν υπό την έννοια και μόνον ότι δεν κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν πλήρως τους αντάρτες. Ωστόσο, πολλές άλλες χώρες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν ολόκληρες επαρχίες που θεωρούσαν από μακρού χρόνου αναπόσπαστα τμήματα της επικράτειάς τους, ενώ άλλες βρέθηκαν στα πρόθυρα διάλυσης ή ενδέχεται να βρεθούν στο μέλλον.

Ασφαλώς, υπάρχουν εξαιρέσεις, και θα αναφερθούμε λεπτομερώς σε δύο από αυτές στη συνέχεια του κεφαλαίου. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να εκθέσουμε πρώτα τους λόγους για τους οποίους τόσο πολλές από τις πλέον ισχυρές, σύγχρονες και αδυσώπητες ένοπλες δυνάμεις σε παγκόσμιο επίπεδο γνώρισαν την ήττα – πόσω μάλλον εφόσον ηττήθηκαν από δυνάμεις πολύ μικρότερες και πολύ λιγότερο ισχυρές από τις ίδιες. Ο παραλληλισμός της επόμενης παραγράφου θα μας βοηθήσει να αποσαφηνίσουμε το ζήτημα.

Στον ιδιωτικό βίο, όποιος (ή όποια) σκοτώνει ένα μικρό παιδί είναι εγκληματίας, και τα κίνητρό του (της), όποια κι αν είναι αυτά, θεωρούνται εκ προοιμίου ταπεινά. Κατά συνέπεια, είναι άνευ σημασίας εάν το παιδί ήταν αυτό που προκάλεσε τη διένεξη. Το ίδιο ισχύει ανεξάρτητα από το εάν το παιδί ήταν οπλισμένο με ένα μαχαίρι και ανεξάρτητα από το όποιο κίνητρό του. Ίσως αυτό εννοούσε ο πλέον φημισμένος Εβραίος ποιητής, ο Haim Bialik, αυτόπτης μάρτυρας του πογκρόμ του 1905 στο Κισινάου, όταν έγραψε ότι «το να εκδικείσαι ένα μικρό παιδί είναι κάτι που δεν μπορεί να κάνει ούτε ο διάβολος».

Στην ουσία, ο πόλεμος είναι απλώς μια οργανωμένη σύγκρουση που εξυπηρετεί πολιτικούς σκοπούς. Ως εκ τούτου, μια ισχυρή αντεπαναστατική δύναμη που χρησιμοποιεί την ισχύ της για να σκοτώσει τα μέλη μιας μικρής, αδύναμης οργάνωσης ανταρτών – πόσω μάλλον τους αμάχους που περιβάλλουν και ενδεχομένως υποστηρίζουν τους αντάρτες– εξ ορισμού διαπράττει εγκλήματα στο πλαίσιο ενός αγώνα χωρίς αρχές. Ωστόσο, ελάχιστοι άνθρωποι είναι τόσο ανόητοι, ώστε να προσφέρουν τη ζωή τους σε έναν αγώνα χωρίς αρχές. Ως εκ τούτου, είναι σχεδόν σίγουρο ότι ο πόλεμος θα χαθεί.

Η φθορά μπορεί να εμφανιστεί στην ηγεσία, όπου ένας σχετικά μικρός αριθμός ιθυνόντων υποτίθεται ότι ασκεί τη διοίκηση, ή στη βάση, όπου ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός υφισταμένων υποτίθεται ότι εκτελεί τις εντολές. Μπορεί να ξεκινήσει από τα μετόπισθεν, όπου οι άνθρωποι ως επί το πλείστον δε μεταβάλλουν το συνήθη τρόπο ζωής τους, ή από το μέτωπο, όπου οι στρατιώτες είναι υποχρεωμένοι να πολεμούν και να πεθαίνουν. Μπορεί να ξεκινήσει από τον άμαχο πληθυσμό, που ίσως φανεί απρόθυμος να υποβληθεί στις αναγκαίες θυσίες, ή από τους στρατιώτες που αρνούνται να χαράμισουν τη ζωή τους για έναν αγώνα χωρίς αρχές.

Ασφαλώς, δεν επηρεάζονται εξίσου από το εν λόγω πρόβλημα όλοι οι άνθρωποι, όλοι οι στρατοί και όλες οι χώρες. Πολλά εξαρτώνται από τις περιστάσεις. Ορισμένοι είναι σε θέση να υπομείνουν τα ηθικά διλήμματα που θέτει η «σύγκρουση» με τους αδυνάτους (μολονότι τίθεται υπό αμφισβήτηση το εάν αυτό είναι προς τιμήν τους), άλλοι πάλι όχι.

Η κατάσταση του παιδιού ή του αντάρτη είναι άκρως αντίθετη. Ορισμένα παιδιά έχουν ιδιαίτερα προβληματική συμπεριφορά, ενώ λίγα από αυτά πάσχουν από ψυχοπάθεια. Κάποια κάνουν καβγά για οποιονδήποτε λόγο ή και χωρίς καμία απολύτως αιτία. Σε κάθε περίπτωση, ένα παιδί που αναμειγνύεται σε μια σοβαρή διένεξη με έναν ενήλικο νομιμοποιείται να χρησιμοποιήσει οποιοδήποτε διαθέσιμο μέσο – όχι επειδή έχει δίκιο, αλλά απλώς επειδή δεν έχει άλλη επιλογή. Παρομοίως, σε περίπτωση ανταρσίας των αδυνάτων κατά των ισχυρών, οι πρώτοι θα έχουν πολύ λιγότερους λόγους να ανησυχούν για το εάν οι πράξεις τους είναι ή δεν είναι δίκαιες.

Υπό τις αυτές περιστάσεις, συχνά δε ακόμη κι όταν οι περιστάσεις είναι τελείως ανόμοιες, αυτός που αγωνίζεται, ή θεωρείται ότι αγωνίζεται, για το δίκαιο θα προσελκύσει πολύ ευκολότερα ανθρώπους πρόθυμους να πολεμήσουν και να πεθάνουν γι' αυτόν το δίκαιο αγώνα – και μάλιστα σε τέτοιο σημείο, ώστε, στα κατεχόμενα από το Ισραήλ εδάφη, αλλά και σε πολλά άλλα μέρη ανά την υφήλιο, να υπάρχουν πολλοί άνδρες (και γυναίκες) πρόθυμοι να ζωστούν βόμβες και να αυτοκτονήσουν.

Ένας ισχυρός στρατός που καταβάλλει μια πολύ ασθενέστερη επαναστατική οργάνωση θα διερωτηθεί κατ' ανάγκην εάν οι συνήθειες απώλειές του ήταν δυνατόν να αποφευχθούν και θα θεωρήσει ότι είναι παράλογο να μη λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για την αποφυγή των απωλειών. Μια αδύναμη επαναστατική οργάνωση που αγωνίζεται εναντίον ενός πολύ ισχυρότερου στρατού θα θεωρήσει απλώς τις βέβαιες απώλειές της μέρος των δοκιμασιών που κατ' αρχήν ανέμενε. Ασφαλώς, οι αντάρτες πρέπει να είναι έτοιμοι να αναλύσουν τις ενέργειές τους και να αποκομίσουν τα σωστά δι-

δάγματα από αυτές. Χωρίς τη μεγάλη από οργανωτικής απόψεως συνεκτικότητα που απαιτεί η κατοχή περίπλοκων οπλικών συστημάτων, ίσως η προαναφερθείσα διαδικασία να είναι ευκολότερη για τους αντάρτες απ' ό,τι για τους αντιπάλους τους· κατ' αυτόν τον τρόπο, οι αντάρτες αναπληρώνουν με την ευελιξία τους την έλλειψη ισχύος. Σε κάθε περίπτωση, δε νιώθουν ότι οι όποιες απώλειές τους είναι παράλογες και αχρείαστες.

Σε ένα περισσότερο θεωρητικό επίπεδο θα μπορούσε να υποστηριχθεί κανείς ότι για τους ισχυρούς κάθε στρατιώτη, αστυνομικός ή πολίτης που σκοτώνεται αποτελεί έναν ακόμη λόγο για να δώσουν τέλος στη σύγκρουση. Για τους αδυνάτους, αποτελεί έναν ακόμη λόγο για να συνεχίσουν να αγωνίζονται μέχρι την τελική νίκη.

Επιστρέφοντας στον Keegan, ο καθοριστικός παράγοντας σε όλα τα προαναφερθέντα είναι ακριβώς αυτός που παραβλέπει: ο χρόνος. Ένα και μόνον έγκλημα, άπαξ και διαπραχθεί, μπορεί να λησμονηθεί ή τουλάχιστον να συγχωρηθεί. Ωστόσο, μια μακρά σειρά εγκλημάτων, που διαπράττονται επί μακρόν, θα επιφέρει αναγκαστικά όλες τις προαναφερθείσες συνέπειες. Οι ηγέτες των ανταρτών κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, όπως ο Βιετναμέζος Ho Chi Minh¹⁷ και ο άλλοτε στενός συνεργάτης του Dang Xuan Khu (γνωστός και ως Truong Chinh), το αντιλήφθηκαν αυτό πλήρως. Ιδού οι απόψεις του τελευταίου: «Σε επίπεδο στρατηγικής, η κατευθυντήρια αρχή της όλης αντίστασής μας πρέπει να είναι η παράταση του πολέμου. Η παράταση του πολέμου είναι το κλειδί της νίκης. Γιατί πρέπει να παραταθεί ο πόλεμος; Επειδή, εάν συγκρίνουμε τις δυνάμεις μας με αυτές του εχθρού, είναι φανερό ότι ο εχθρός συνεχίζει να είναι ισχυρός και εμείς συνεχίζουμε να είμαστε αδύναμοι. [...] Εάν ρίξουμε το σύνολο των δυνάμεών μας σε λίγες μόνο μάχες, επιχειρώντας να καθορίσουμε την έκβαση του πολέμου, είναι βέβαιο ότι θα ηττηθούμε και ο εχθρός θα νικήσει. Από την άλλη πλευρά, εάν, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων, διατηρήσουμε τις δυνάμεις μας, τις κάνουμε μεγαλύτερες, εκπαιδεύσουμε το στρατό και το λαό μας, αποκτήσουμε εμπειρίες σε επίπεδο στρατιωτικής τακτικής [...] και συγχρόνως φθείρουμε τις δυνάμεις του εχθρού, θα τον εξαντλήσουμε και θα τον αποθαρρύνουμε σε τέτοιο βαθμό, ώστε, όσο ισχυρός κι αν είναι, θα γίνει αδύναμος και θα ηττηθεί».¹⁸

Η πλέον εύστοχη παρατήρηση αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα ανήκει πιθανώς στον Henry Kissinger. Οι δυνάμεις της τάξης, είτε κάποτε, όσο δε νικούν, ηττώνται. Οι αντάρτες, όσο δεν ηττώνται, νικούν. Σε πολύ μεγάλο βαθμό, αυτό ισχύει ανεξάρτητα από το εάν οι εμπλεκόμενοι είναι λευκοί ή μαύροι, προσκολλημένοι στην παράδοση ή φορείς σύγχρονων αντιλήψεων, καπιταλιστές ή σοσιαλιστές ή οτιδήποτε άλλο. Ισχύει, επίσης, ανεξάρτητα από το εάν είναι

θεοφοβούμενοι Αμερικανοί ή αθεϊστές κομμουνιστές· ισχύει ακόμη και για τους αλαζόνες, αιμοδιψείς, ρατσιστές Ναζί.

Είναι αλήθεια ότι ήταν πολύ διαφορετικές οι συνθήκες στις διάφορες χώρες της Ευρώπης που τελούσαν υπό ναζιστική κατοχή. Υπήρχε τεράστια διαφορά ανάμεσα στην υπηρειακού χαρακτήρα κατοχή της Δανίας και τις φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Όμως, ακόμη και στη Δανία, το «προτεκτοράτο-υπόδειγμα», το αντιστασιακό κίνημα ενισχύθηκε με την πάροδο του χρόνου. Το ακόλουθο θρηνητικό άσμα των Γερμανών στρατιωτών υποδηλώνει ότι, σε γενικές γραμμές, η κατάσταση έβαινε επιδεινούμενη. Οι Γερμανοί στρατιώτες δεν ήταν υπεράνθρωποι, αλλά αποθαρρύνονταν όσο και οι στρατιώτες οποιασδήποτε άλλης εθνικότητας:¹⁹

*Vorne Russen, hintern Russen
Und dazwischen wird geschossen.*

[*Μπροστά μας Ρώσοι, πίσω μας Ρώσοι
Και εμείς μεταξύ δύο πυρών.*]

Σε σύγκριση με την προθυμία ή, αντίθετα, την απροθυμία των ανδρών (και των γυναικών) να προσφέρουν τη ζωή τους για τον αγώνα τους, όλα σχεδόν τα ζητήματα πολιτικής, οργάνωσης, δογμάτων, εκπαίδευσης και εξοπλισμού χάνουν κάθε νόημα. Παραδείγματος χάριν, δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς πώς θα μπορούσαν οι ΗΠΑ να κερδίσουν τον πόλεμο στο Βιετνάμ από τη στιγμή κατά την οποία ελήφθη η αρχική απόφαση για την εμπλοκή των Αμερικανών. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ούτε οι σφοδρότεροι βομβαρδισμοί ούτε οι περισσότερες στρατιωτικές μονάδες, που θα χτένιζαν τη ζούγκλα αναζητώντας επί ματαίω αντάρτες, ούτε τα επιπρόσθετα μέσα προπαγάνδας ούτε μια εισβολή στο Βόρειο Βιετνάμ θα έφεραν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Μάλιστα, η τελευταία κίνηση είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα επιδείνωνε σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση. Εάν υποθέσουμε ότι οι Αμερικανοί θα ήταν υποχρεωμένοι να έχουν υπό τον έλεγχό τους και τον πληθυσμό του Βόρειου Βιετνάμ, ο αριθμός των ανταρτών θα αυξανόταν σε μεγάλο βαθμό, ενώ η Κίνα μπορεί να έστελνε στρατεύματα, όπως είχε πράξει το 1950.

Κατά συνέπεια, το πρακτικό ερώτημα που κατέχει κυρίαρχη θέση στις πολεμικές επιχειρήσεις του τέλους του 20ού και των αρχών του 21ου αιώνα είναι το ακόλουθο: Μπορεί μια δύναμη καταστολής επαναστατικών κινημάτων να αξιοποιήσει το χρόνο με τέτοιον τρόπο, ώστε να τον κάνει να λειτουργήσει προς όφελός της και όχι εις βάρος της;

6.3. ΖΗΤΗΜΑ ΠΡΩΤΟ: ΟΙ ΒΡΕΤΑΝΟΙ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΙΡΛΑΝΔΙΑ

Αρχής γενομένης τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1950, τα βιβλία και τα άρθρα που έχουν γραφεί αναφορικά με την καταστολή των επαναστατικών κινήσεων είναι τόσο πολλά, που, εάν είχαν φορτωθεί στον Τιτανικό, το πλοίο θα βυθιζόταν χωρίς καν να προσκρούσει σε παγόβουνο. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι σχεδόν όλα αυτά τα κείμενα έχουν γραφεί από τους ηττημένους, σαν να βρισκόταν ο Σαντάμ Χουσεΐν φυλακισμένος στο κελί του και να έδινε οδηγίες σε έναν Αμερικανό διοικητή για τις ενδεδειγμένες κινήσεις του στον επόμενο Πόλεμο του Κόλπου. Ακόμη χειρότερα, πολύ συχνά ο πραγματικός στόχος των συγγραφέων δεν είναι το να διαφωτίσουν την κοινή γνώμη, αλλά το να δώσουν εξηγήσεις για την αποτυχία, επιρρίπτοντας τις ευθύνες σε όλα και σε όλους εκτός από τους ίδιους· έτσι εξηγούνται οι συχνές εμφατικές αναφορές τους στην έλλειψη «πολιτικής καθοδήγησης», «συντονισμού» και «συνεργασίας». Όμως, ακόμη κι όταν δε συμβαίνει αυτό, πολλά από τα εν λόγω βιβλία και άρθρα, δεδομένου ότι έχουν γραφεί στη διάλεκτο των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών, είναι απλώς ακατανόητα. Παραδείγματος χάριν, τι μπορεί να καταλάβει κανείς από συμβουλές του τύπου «αναζήτησε συντελεστές αρνητικής συνέργειας» ή «μείωσε την αρνητική εντροπία/αύξησε την εντροπία»;²⁰

Η πλέον ενδιαφέρουσα ίσως επιτυχής επιχείρηση καταστολής επαναστατικού κινήματος υπήρξε αυτή που πραγματοποίησαν οι Βρετανοί στη Βόρεια Ιρλανδία.²¹ Οι λεγόμενες Ταραχές στην Ιρλανδία έχουν μακρότατη ιστορία, εφόσον ανάγονται στον ιρλανδικό αγώνα για την ανεξαρτησία (1916-1921), στο βασιλιά Γουλιέλμο Γ', που επικράτησε στη μάχη του Boyne το 1690, στον Oliver Cromwell, που επιχείρησε να κυβερνήσει το νησί με τη γνωστή σιδερένια πυγμή του, ακόμη και στο βασιλιά Ερρίκο Β' (βασίλευσε από το 1154 έως το 1189), ο οποίος υπήρξε ο πρώτος Άγγλος μονάρχης που εκστράτευσε στην Ιρλανδία. Τον Ιανουάριο του 1969, εν μέσω διαμαρτυριών εκ μέρους των καθολικών για το γεγονός ότι αντιμετωπίζονταν με άδικο τρόπο σε όλα τα ζητήματα, από την απασχόληση έως τη στεγαστική πολιτική, σημειώθηκε μια νέα έκρηξη ταραχών. Οι Ταραχές κλιμακώθηκαν ταχύτατα, με εκρήξεις βομβών σε πυλώνες ηλεκτρικού ρεύματος και αντλιοστάσια, καθώς και οδομαχίες ανάμεσα σε αντιμαχόμενες ομάδες διαδηλωτών. Η Royal Ulster Constabulary (RUC), η τοπική αστυνομική δύναμη –ήταν στελεχωμένη κυρίως από προτεστάντες–, δεν ήταν σε θέση να περιορίσει τη βία. Συνεπεία τούτου, ο Πρωθυπουργός Harold Wilson έδωσε εντολή στο βρετανικό στρατό να παρέμβει. Αρχής γενομένης

από το καλοκαίρι του 1969, ο βρετανικός στρατός επωμίστηκε το κύριο βάρος της σύγκρουσης, ελέγχοντας αδιαλείπτως τα σύνορα με τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας και δίνοντας δυναμικό «παρών» σε όλα τα ιδιαίτερα επικίνδυνα σημεία.

Έκτοτε η κατάσταση εξελίχθηκε επί τα χείρω. Στο Μπέλφαστ αλλά και αλλού, ομάδες νεαρών προτεσταντών και καθολικών –πολλοί από αυτούς ήταν μεθυσμένοι– τριγυρνούσαν στους δρόμους. Συγκρούονταν μεταξύ τους χρησιμοποιώντας σιδερένιους λαστούς και αλυσίδες ποδηλάτων, λεηλατούσαν καταστήματα και πυρπολούσαν κατοικίες με βόμβες μολότοφ. Σε μία και μόνο νυχτερινή «μάχη» (στο Μπέλφαστ, στις 14-15 Αυγούστου του 1969) έχασαν τη ζωή τους 4 αστυνομικοί και 10 πολίτες, ενώ τραυματίστηκαν 145 πολίτες. Η καταστροφή περιουσιών έλαβε επίσης μεγάλη έκταση, αφού τουλάχιστον 150 σπίτια καταστράφηκαν ολοσχερώς. Η βία, που όμοιά της δεν είχε γνωρίσει η περιοχή επί πενήντα σχεδόν έτη, φάνηκε να αμβλύνει τον ενθουσιασμό και των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. Ωστόσο, η άμβλυνση των παθών αποδείχθηκε βραχύβια, καθώς ακολούθησε η έκρηξη ακόμη μεγαλύτερων ταραχών τον Αύγουστο του επόμενου έτους. Έκτοτε η κατάσταση επιδεινώθηκε, καθώς τα βρετανικά στρατεύματα –10.000 και πλέον στρατιώτες– ματαίως επιχειρούσαν να εμποδίσουν τους διαδηλωτές να συγκρουστούν και να προκαλέσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερες καταστροφές. Εν αγνοία των Βρετανών κλιμακώθηκε και η τρομοκρατία. Το 1971 έλαβαν χώρα πάνω από 3.600 τρομοκρατικές επιθέσεις, που είχαν ως αποτέλεσμα να χάσουν τη ζωή τους 174 άνθρωποι. Το 1972 οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν 14.000 και 470.²² Ο IRA δεν περιόρισε την τρομοκρατική δράση του στη Βόρεια Ιρλανδία, αλλά πραγματοποίησε επιχειρήσεις και στο ίδιο το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι Ταραχές έφθασαν στο αποκορύφωμά τους στις 30 Ιανουαρίου του 1972, όταν σημειώθηκαν ευρείας κλίμακας οδομαχίες στο Londonderry, που τερματίστηκαν με τη δολοφονία δεκατριών ανθρώπων από τα βρετανικά στρατεύματα. Τα γεγονότα αυτά καταγράφηκαν στην ιστορία ως “Bloody Sunday” («Αιματοβαμμένη Κυριακή»).

Την εποχή εκείνη αλλά και αργότερα ο IRA και τα διάφορα παρακλάδια του περιελάμβαναν πολυάριθμους ιδιαίτερα αποφασισμένους, καλά εκπαιδευμένους νεαρούς άνδρες (καθώς και μερικές γυναίκες): πολλοί από αυτούς έβρισκαν στην τρομοκρατία όχι μόνο μια μέθοδο καταπολέμησης των Βρετανών αλλά και έναν τρόπο ζωής. Την εποχή εκείνη αλλά και αργότερα ο IRA μπορούσε να υπολογίζει στην υποστήριξη πολλών Βορειοϊρλανδών καθολικών, ενός πληθυσμού που προσέφερε τη «θάλασσα» για να κολυμπήσουν τα «ψάρια». Την εποχή εκείνη αλλά και αργότερα ο IRA

υπήρξε ανελέητος, ασκώντας πίεση σε όσους δεν τον υποστήριζαν και σκοτώνοντας ή βασανίζοντας όσους υποπτευόταν για προδοσία· ο πυροβολισμός των υπόπτων στα γόνατα, που τους άφηνε ανάπηρους για όλη τους τη ζωή, ήταν μια γνωστή μέθοδος που εφαρμόζαν τα στελέχη του. Εξάλλου, ο IRA έλαβε σημαντική βοήθεια από το εξωτερικό, όχι από τη Δημοκρατία της Ιρλανδίας (η οποία κατά τη διάρκεια των Ταραχών δεν επέτρεψε στον IRA να πραγματοποιήσει επιχειρήσεις στην επικράτειά της και έκανε ό,τι μπορούσε για να κλείσει τα σύνορα), αλλά από τους Ιρλανδούς της διασποράς, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που ζούσαν στις ΗΠΑ. Ο IRA δεν αρκέστηκε στις επιχειρήσεις του στη Βόρεια Ιρλανδία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά εξαπέλυσε κατά καιρούς επιθέσεις εναντίον βρετανικών στόχων σε τρίτες χώρες, όπως η Δημοκρατία της Ιρλανδίας, το Βέλγιο και η Γερμανία. Τελικά, με την πάροδο του χρόνου, η οργάνωση συγκρότησε μια καλομελετημένη πολιτική πτέρυγα. Δίνοντας μεγάλη προσοχή στην προπαγάνδα, τα μέλη της έτυχαν θερμής υποδοχής σε αρκετές πρωτεύουσες ανά την υφήλιο.

Εάν τα γεγονότα είχαν εξελιχθεί όπως κατά τα έτη 1969-1972, η προσπάθεια των Βρετανών να κρατήσουν υπό τον έλεγχό τους τη Βόρεια Ιρλανδία θα κατέληγε, χωρίς αμφιβολία, σε ολοκληρωτική αποτυχία, την οποία θα ακολουθούσαν ενδελεχείς αναλύσεις των αιτιών της ήττας των Βρετανών. Κατ' εξαίρεση δε συνέβη αυτό και το αποτέλεσμα δεν ήταν το σύνθητες, γεγονός που υποδηλώνει ότι μπορούμε ίσως να αποκομίσουμε κάποια διδάγματα από τον τρόπο δράσης των Βρετανών. Το παρόν συγγραφικό έργο δεν προσφέρεται για τη λεπτομερή καταγραφή όλων των ενεργειών του βρετανικού στρατού κατά τη διάρκεια της τριακονταετούς συμμετοχής του στα γεγονότα της Βόρειας Ιρλανδίας, πόσω μάλλον για την εξιστόρηση των άκρως περίπλοκων πολιτικών διεργασιών, με όλες τις μεταπτώσεις τους. Αντ' αυτού, μπορούμε να εκθέσουμε εν συντομία τα πράγματα που δεν έκανε ο βρετανικός στρατός, ο οποίος προέβη σε αναθεώρηση των μεθόδων δράσης του μετά την «Αιματοβαμμένη Κυριακή».

Πρώτον, σε αντίθεση με τον Πρόεδρο Μπους το 2001, οι Βρετανοί δεν κήρυξαν στα στελέχη του IRA τον πόλεμο, κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση μιας ολόκληρης σειράς νομικών περιορισμών και την τοποθέτηση της όλης σύγκρουσης σε μια νέα βάση. Από την αρχή μέχρι το τέλος το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε στο επίπεδο της ποινικής νομοθεσίας, κάτι που σήμαινε ότι την ευθύνη για το χειρισμό της κατάστασης είχαν οι αστυνομικές δυνάμεις (που υποστηρίζονταν από το στρατό όπου αυτό ήταν αναγκαίο) και τα δικαστήρια.

Δεύτερον, μεγάλο μέρος των καθημερινών υποχρεώσεων ανατέθηκε στα μέλη της Royal Ulster Constabulary (RUC), της τοπικής αστυνομικής δύναμης· οι άνδρες της RUC, δεδομένου ότι ήταν αυτόχθονες και είχαν υπηρετήσει επί μακρόν σε συγκεκριμένες θέσεις, γνώριζαν την περιοχή καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον. Κατά συνέπεια, ήταν συχνά σε θέση να διαχωρίσουν τη μια από την άλλη φατρία στο εσωτερικό του IRA, καθώς και τους τρομοκράτες από τα υπόλοιπα μέλη της οργάνωσης· η πείρα έδειξε ότι, αναπτύσσοντας δράση κάτω από συνθήκες που δεν ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνες, τα μέλη της RUC αποκτούσαν ισχυρότερους συνεκτικούς δεσμούς.²³

Τρίτον, μετά την «Αιματοβαμμένη Κυριακή» οι Βρετανοί στρατιώτες ποτέ ξανά δεν πυροβόλησαν αδιακρίτως διαδηλωτές ή ταραξίες. Έκτοτε, όσο βίαιες κι αν ήταν οι ταραχές και οι διαδηλώσεις, οι Βρετανοί μετήλθαν λιγότερο βίαιες μεθόδους, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα έναν πολύ μικρότερο αριθμό απωλειών. Μεταξύ άλλων, ανέπτυξαν ένα σύστημα επικοινωνίας και μεταφοράς που καθιστούσε δυνατή την ταχεία ενίσχυση των περιπόλων που διέτρεχαν κίνδυνο.

Τέταρτον, σε προφανή αντίθεση με τις περισσότερες δυνάμεις καταστολής επαναστατικών κινημάτων, από τους Γερμανούς στη Γιουγκοσλαβία έως τους Αμερικανούς στο Βιετνάμ και αλλού, ο βρετανικός στρατός δεν κατέφυγε ούτε μία φορά καθ' όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης στη χρήση βαρέων όπλων, όπως ήταν τα άρματα μάχης, τα τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, τα πυροβόλα ή τα αεροσκάφη, για να αποκρούσει τις επιθέσεις που δεχόταν και να προβεί σε πράξεις αντεκδίκησης. Τα οχήματα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν μετασκευασμένα Land Rover, ενώ τα βαρύτερα όπλα ήταν τα τυφέκια εφόδου που φέρουν συνήθως οι άνδρες του Πεζικού.

Πέμπτον, οι Βρετανοί δεν επέβαλαν ούτε μία φορά συλλογικές ποινές, όπως απαγόρευση κυκλοφορίας, διακοπή του ηλεκτρικού ρεύματος και του νερού, ανατίναξη κατοικιών, καταστροφή ολόκληρων οικοδομικών τετραγώνων, προκειμένου να κατασκευαστούν πεδία βολής κ.ο.κ· παρεμπιπτόντως, αυτό είχαν πράξει κατά τα έτη 1920-1921, όταν επιχειρήσαν ανεπιτυχώς να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους την ίδια χώρα.²⁴ Όσο ήταν ανθρωπίνως δυνατόν, οι άνδρες της αστυνομίας και του στρατού συμπεριφέρονταν ως προστάτες και όχι ως βασανιστές του τοπικού πληθυσμού· κατ' αυτόν τον τρόπο κατόρθωσαν να αποτρέψουν την εξάπλωση της εξέγερσης.

Έκτον, και πλέον σημαντικό, τόσο η RUC όσο και ο βρετανικός στρατός κινήθηκαν ως επί το πλείστον εντός των ορίων της νομιμό-

τητας. Αρχικά, σύμφωνα με τη μαρτυρία ενός απόστρατου αξιωματικού, χρησιμοποιήθηκαν «άκρως εξελιγμένες και αντικειμενικές, καίτοι κατά κοινή παραδοχή και εκ προθέσεως ιδιαίτερα τρομακτικές, μέθοδοι απόσπασης πληροφοριών ζωτικής σημασίας από μοχθηρούς ανθρώπους»,²⁵ αλλά το 1972 η Επιτροπή Parker εισηγήθηκε την κατάργησή τους. Έκτοτε οι Βρετανοί δεν προέβησαν σε αυθαίρετες φυλακίσεις, βασανιστήρια και παράνομες δολοφονίες.

Τα προαναφερθέντα δε σημαίνουν ότι οι βρετανικές επιχειρήσεις ήταν ένας δρόμος στρωμένος με ροδοπέταλα· εξάλλου, καμία επιχείρηση καταστολής ενός επαναστατικού κινήματος (και καμία επιχείρηση τρομοκρατίας) δεν είναι κάτι τέτοιο. Όπως φάνηκε στο διάσημο κινηματογραφικό έργο *In the Name of the Father*, οι βρετανικές αρχές, έστω κι αν δεν παραβίαζαν το γράμμα του νόμου, χρησιμοποιούσαν μεθόδους ανάκρισης ακούρντως τρομακτικές. Ορισμένοι από τους στρατιώτες που στέλνονταν για να διατηρήσουν την τάξη στις λεγόμενες περιοχές με τα σουβάλια άμμου ήταν πραγματικοί δολοφόνοι – ή τουλάχιστον έτσι τους έβλεπαν οι λιγότερο στρατιωτικοποιημένοι και λιγότερο επιθετικοί συνάδελφοί τους της RUC. Κατά καιρούς κάποιος στρατιώτης, καταβεβλημένος από τους συνεχείς, αφανείς και απρόβλεπτους κινδύνους, πάθαινε αμόκ, αλλά τέτοιες περιπτώσεις ήταν σπανιότατες. Πιο σημαντικό ήταν το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των τριάντα ετών της σύγκρουσης υπήρξαν περιπτώσεις παραβίασης των πολιτικών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι Βρετανοί εξύφαναν ενοχοποιητικά στοιχεία, άσκησαν ασφυκτική ψυχολογική πίεση και χρησιμοποίησαν ψευδείς κατηγορίες, για να αποσπάσουν πληροφορίες που οδήγησαν στην καταδίκη ανθρώπων που –όπως οι διάσημοι «Έξι του Birmingham»,²⁶ οι «Τέσσερις του Guilford» και άλλοι– αργότερα αποδείχθηκε ότι δεν είχαν συμμετάσχει στις επιλήψιμες πράξεις για τις οποίες είχαν κατηγορηθεί. Λιγοστοί γνωστοί μαχητές του IRA, που εντοπίστηκαν σε ξένες χώρες, εκτελέστηκαν, στο πλαίσιο μιας πρακτικής που έκτοτε έγινε γνωστή ως «στοχοποιημένες δολοφονίες».

Εντούτοις, για τη δολοφονία των εν λόγω τρομοκρατών του IRA οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν τα όπλα ελεύθερων σκοπευτών και όχι τους πυραύλους αέρος-εδάφους και τις βόμβες ενός τόνου που χρησιμοποίησαν σε ορισμένες περιπτώσεις οι Ισραηλινοί για τον ίδιο σκοπό στη Γάζα. Το γεγονός ότι τα ενοχοποιητικά στοιχεία έπρεπε να εξευρεθούν με παράνομους τρόπους ή να εξυφανθούν είναι ενδεικτικό των προθέσεων των Βρετανών· οι περισσότερες από τις υπόλοιπες αντεπαναστατικές δυνάμεις δεν μπόηκαν καν στον κόπο να πράξουν κάτι ανάλογο, και εξακολουθούν να συμπεριφέρονται έτσι.

Σε γενικές γραμμές, οι Βρετανοί συμμορφώθηκαν με τους κανόνες. Αυτό ίσχυσε ακόμη και μετά τη δολοφονία του 79χρονου Λόρδου Μαουντμπάτεν, θείου της βασίλισσας, ενώ ταξίδευε με τη θαλαμηγό του, ακόμη και μετά την τοποθέτηση της βόμβας που κατέστρεψε ολοσχερώς τμήμα ενός ξενοδοχείου στο Μπράιτον, όπου θα εκφωνούσε λόγο η τότε πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας, Μάργκαρετ Θάτσερ, ακόμη και μετά την επίθεση με βλήματα όλμου –οι τρομοκράτες του IRA χρησιμοποίησαν ένα κλειστό ημιφορητήγό με ένα άνοιγμα στην οροφή του– εναντίον του υπουργικού συμβουλίου που συνεδρίαζε στο πρωθυπουργικό μέγαρο της Downing Street.

Όπως συνέβη και σε άλλες επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινημάτων, οι Βρετανοί βρίσκονταν αντιμέτωποι με τα χαλαρά συνδεδεμένα, αλλά εξαιρετικά προνοητικά και αφοσιωμένα στον αγώνα τους μέλη μιας ομάδας, που ζούσαν ως επί το πλείστον εν κρυπτώ, πήγαιναν συχνά από έναν τόπο σε άλλον, αλλά και ήταν πολλές φορές σε θέση να μεταβούν στο εξωτερικό. Όπως και άλλες αντεπαναστατικές δυνάμεις, οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν πάμπολλες μεθόδους συλλογής πληροφοριών, από γυναίκες-μέλη της υπηρεσίας πληροφοριών μέχρι κοριούς για την υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και από εξοπλισμό νυχτερινής όρασης μέχρι τηλεκατευθυνόμενα οχήματα. Η Μάργκαρετ Θάτσερ πρότεινε κάποια στιγμή, στο πλαίσιο ενημερωτικής επίσκεψης που πραγματοποίησε, τη χρήση δορυφόρων· οι αρμόδιοι εξήγησαν ευγενικά στην πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας ότι οι δορυφόροι δε χρησιμοποιούνταν ευρέως στις επιχειρήσεις εναντίον του αντάρτικου πόλεων, καθώς περνούσαν μόνον κατά διαστήματα πάνω από μια συγκεκριμένη περιοχή, οι δε κάμερές τους δεν ήταν σε θέση να διαχωρίσουν τους καθολικούς από τους προτεστάντες Ιρλανδούς. Εξάλλου, όπως συνέβη και σε άλλες επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινημάτων, η συλλογή πληροφοριών ήταν μόνον το πρώτο βήμα. Ακολούθως ήταν απαραίτητη η μετάδοσή τους –με παράλληλη προστασία του δικτύου επικοινωνιών από υποκλοπές–, η ανταλλαγή τους, η ανάλυσή τους, η διάδοσή τους, καθώς και η ταχεία ανάπτυξη δράσης επί τη βάσει των πληροφοριών που είχαν συλλεγεί, ώστε να επέλθουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Όλα αυτά, που είναι άκρως σημαντικά, έχουν αναλυθεί αμέτρητες φορές από κάθε λογής εμπειρογνώμονες σε πλήθος βιβλίων, μονογραφιών και άρθρων. Εντούτοις, τα προαναφερθέντα κείμενα, στο βαθμό που περιορίζονται σε τακτικές και τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν και από πολλούς άλλους, δε συλλαμβάνουν το πραγματικό μυστικό της επιτυχίας των Βρετανών: την απόλυτη αυτοκυριαρχία τους. Ότι κι αν συνέβαινε, οι Βρετανοί δεν παρασύρονταν από

προβοκατόρικες ενέργειες. Έτσι, απέφυγαν την παγίδα των τυφλών χτυπημάτων εις βάρος πολύ πιο αδύναμων αντιπάλων, πόσω δε μάλλον εις βάρος ανθρώπων που παρέμεναν αμέτοχοι και πολιτών εν γένει. Επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, οι Βρετανοί κατόρθωσαν να μη στρέφουν εναντίον τους τους Βορειοϊρλανδούς πολίτες, εκτός βέβαια από αυτούς που ήδη τους πολεμούσαν. Όπως αποδείχθηκε, ο αριθμός των υποστηρικτών του IRA δεν αυξήθηκε με την πάροδο του χρόνου. Περί τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η οργάνωση είχε αρχίσει να αντιμετωπίζει δυσκολίες στη στρατολόγηση νέων μελών, προκειμένου να αντικατασταθούν όσοι είχαν σκοτωθεί, φυλακιστεί ή εγκαταλείψει την οργάνωση ίδια βουλήσει.

Ο χρόνος, λένε, φθείρει τα πάντα εκτός από τα διαμάντια. Εάν αυτό είναι αληθές, τότε ο βρετανικός στρατός ήταν αποδεδειγμένα πολύτιμος λίθος. Οι άνδρες του, σε αντίθεση με τους συναδέλφους τους σχεδόν όλων των άλλων στρατών, δε διεφθάρησαν. Δεν έπαιρναν ναρκωτικά, δεν εγκατέλειπαν χωρίς άδεια την υπηρεσία τους ούτε λιποτακτούσαν, δεν αρνούνταν να πολεμήσουν και δε γίνονταν επικίνδυνοι για τον εαυτό τους και για τους ανωτέρους τους, όπως είχε συμβεί στο Βιετνάμ, όπου πολλοί αξιωματικοί «κομματιάστηκαν» από χειροβομβίδες των υφισταμένων τους. Αντίθετα, την τελευταία ημέρα των εχθροπραξιών ήταν το ίδιο πρόθυμοι να πολεμήσουν όσο και την πρώτη ημέρα – κάτι που συνειδητοποίησαν και οι τρομοκράτες καταβάλλοντας βαρύ τίμημα. Εξυπακούεται ότι όλα αυτά περιγράφονται εύκολα, αλλά εφαρμόζονται δύσκολα. Πίσω από όλα τα προαναφερθέντα κρυβόταν ένα στέρεο υπόβαθρο, που ήταν αποτέλεσμα πείρας αιώνων και συνίστατο από πρώτης τάξεως εκπαίδευση, αυστηρή πειθαρχία, υψηλό επαγγελματισμό και εξαιρετη ηγεσία.

Επιπλέον, τίποτα δε θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την κοινωνική συνοχή για την οποία φημίζονται από μακρού χρόνου τα βρετανικά συντάγματα, που ήταν οργανωμένα κατά τέτοιον τρόπο, ώστε οι άνδρες τους να υπηρετούν μαζί αδιαλείπτως επί σειράν ετών. Το χαρακτηριστικό αυτό, με τη σειρά του, ίσως να σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίον έχει συγκροτηθεί η βρετανική κοινωνία και έχει διαμορφωθεί ο βρετανικός τρόπος ζωής.

Οι αναλυτές που κατάγονται από ξένες χώρες, είτε αναπτυγμένες είτε αναπτυσσόμενες, συχνά δυσκολεύονται πολύ να τα κατανοήσουν όλα αυτά, γι' αυτό και επικεντρώνουν την προσοχή τους σε θέματα δευτερευούσης σημασίας. Σε ό,τι με αφορά προσωπικά, άρχισα να έχω μιαν αμυδρή ιδέα για τα εν λόγω ζητήματα κατά τη διάρκεια των πολυάριθμων επισκέψεών μου στη Σχολή Επιτελών του Βρετανικού Στρατού στο Camberley, αρχής γενομένης από τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Στα τέλη του 1988 είχα την τιμή να

συνομιλήσω με το νέο διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στη Βόρεια Ιρλανδία, Στρατηγό Patrick “Paddy” Waters. Αυτό συνέβη ένα έτος μετά την έναρξη της πρώτης Ιντιφάντα των Παλαιστινίων. Η IDF θεωρούνταν από μακρού χρόνου μια από τις καλύτερες πολεμικές μηχανές του κόσμου. Την εποχή εκείνη η IDF είχε καταληφθεί εξαπίνης από μια κατάσταση που δεν είχε καταφέρει να προβλέψει – μόλις μία ημέρα πριν από την έναρξη της εξέγερσης, ο «συντονιστής των δραστηριοτήτων στα Κατεχόμενα Εδάφη» είχε δηλώσει ότι ο έλεγχος των Παλαιστινίων από τους Ισραηλινούς συνιστούσε ένα «λαμπρό επίτευγμα».²⁷ Η IDF αντέδρασε με τυφλά, αν όχι απάνθρωπα, χτυπήματα. Τους κατοπινούς μήνες σκότωσε εκατοντάδες, συνέλαβε χιλιάδες, επέβαλε απαγόρευση κυκλοφορίας και ανατίναξε τις κατοικίες πολλών υπόπτων για τρομοκρατικές ενέργειες· εκτελώντας ρητές εντολές του τότε Υπουργού Εθνικής Άμυνας, Yitzhak Rabin, οι άνδρες της IDF χρησιμοποίησαν και κλομπ, για να τσακίσουν τα πόδια και τα χέρια πολλών Παλαιστινίων. Κατά συνέπεια, βρέθηκα σε σύγχυση όταν άκουσα το Στρατηγό Waters να μου λέει ότι σκοπός του δεν ήταν η διάλυση του IRA μέσω της δολοφονίας όσο το δυνατόν περισσότερων τρομοκρατών· αντ’ αυτού, δήλωσε ότι, όσο θα διαρκούσε η θητεία του, αποστολή του ήταν ο περιορισμός των απωλειών και για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές στο μέγιστο δυνατό βαθμό.

Ωστόσο, την ουσία των εν λόγω ζητημάτων κατάφερα να ανακαλύψω όχι στο Camberley, αλλά κατά τη διάρκεια ενός δείπνου στη Γενεύη το 1995. Ομόδειπνος και συνομιλητής μου ήταν ένας Βρετανός συνταγματάρχης των αλεξιπτωτιστών, ο οποίος είχε υπηρετήσει κατά διαστήματα στη Βόρεια Ιρλανδία. Τα λόγια του είναι δυνατόν να συνοψιστούν ως εξής: Ας εξετάσουμε οποιαδήποτε σχεδόν από τις 100 περίπου κύριες αντεπαναστατικές επιχειρήσεις που πραγματοποιήθηκαν ανά την υφήλιο μετά το 1945. Ασφαλώς, οι μεταξύ τους διαφορές είναι πολύ σημαντικές. Εντούτοις, έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: σε όλες τις περιπτώσεις που γνωρίζουμε, οι «δυνάμεις της τάξης» σκότωσαν πολύ περισσότερους ανθρώπους απ’ όσους έχασαν. Πολύ συχνά το έκαναν αυτό χάριν μιας τάξης μεγέθους, όπως στην περίπτωση του Βιετνάμ, όπου οι Αμερικανοί, στο πλαίσιο της λεγόμενης «καταμέτρησης πτωμάτων», υπογράμμιζαν πάντοτε το γεγονός ότι οι φερόμενοι ως Βιετκόνγκ που έχαναν τη ζωή τους ήταν περισσότεροι από τους δικούς τους πεσόντες πεζοναύτες ή στρατιώτες. Συχνά τα χτυπήματά τους ήταν σε τέτοιο βαθμό τυφλά (σε μια επιχείρηση καταστολής ενός επαναστατικού κινήματος, όσες φορές χρησιμοποιούνται βαρέα όπλα, τα χτυπήματα είναι αναπόφευκτα τυφλά), που το αποτέλεσμα τους άγγιζε τα όρια της γενοκτονίας.

Αντίθετα, συνέχισε, το τίμημα που είχε καταβάλει έως εκείνη τη στιγμή το Ηνωμένο Βασίλειο εξαιτίας της σύγκρουσης στη Βόρεια Ιρλανδία ήταν 3.000 νεκροί. Από αυτούς, περίπου 1.700 ήταν πολίτες, που είτε είχαν δολοφονηθεί επειδή υποστήριζαν τη μια ή την άλλη φατρία είτε ήταν αθώοι Βορειοϊρλανδοί που έτυχε να βρίσκονται στα σημεία όπου είχαν εκραγεί βόμβες. Από τα υπόλοιπα θύματα, οι 1.000 ήταν Βρετανοί στρατιώτες. *Οι νεκροί τρομοκράτες δεν ξεπερνούσαν τους 300, κάτι που σήμαινε ότι η αναλογία ήταν τρεις νεκροί Βρετανοί στρατιώτες προς ένα νεκρό μαχητή του IRA.* Και πρόσθεσε χαμηλόφωνα: Και γι' αυτό είμαστε ακόμη εκεί.

6.4. ΖΗΤΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ: Ο ΧΑΦΕΖ ΑΛ ΑΣΑΝΤ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΧΑΜΑ

Δε διαθέτουν όλες οι αντεπαναστατικές δυνάμεις αυτά που διέθεταν οι Βρετανοί στη Βόρεια Ιρλανδία: άριστα εκπαιδευμένους, πειθαρχικούς, επαγγελματίες στρατιώτες και αστυνομικούς, καθώς και ένα κοινωνικό σύνολο που αναγνωρίζει τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι προαναφερθέντες. Ακόμη πιο σημαντικό είναι το ότι δε διαθέτουν όλες οι αντεπαναστατικές δυνάμεις τα ατσάλινα νεύρα και το αναμφισβήτητο βρετανικό φλέγμα, ώστε να μην παρασυρθούν από προβοκατόρικες ενέργειες και να εξακολουθήσουν να έχουν τη συνήθη δραστηριότητά τους. Για να είμαστε δίκαιοι, δεν έχουν οι άνδρες κάθε αντεπαναστατικής δύναμης την πολυτέλεια να μιλούν τη γλώσσα των ανταρτών –ένα τεράστιο πλεονέκτημα, το οποίο είναι, ή θα έπρεπε να είναι, σε θέση να εκτιμήσουν όσοι μιλούν για «έλεγχο των πληροφοριών»– ή να γνωρίζουν τη χώρα τόσο καλά όσο αυτοί. Το κλείσιμο των συνόρων βοηθά: εάν η κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Ιρλανδίας δεν είχε λάβει σε κάποιο χρονικό σημείο την απόφαση να κάνει ό,τι περνούσε από το χέρι της για να θέσει υπό έλεγχο τις επιχειρήσεις του IRA στην επικράτειά της, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν θα είχαν τερματιστεί ποτέ οι Ταραχές.

Στις αρχές του 1982 ο Πρόεδρος Χαφέζ αλ Άσαντ (στη γλώσσα των Αράβων, *άσαντ* σημαίνει «λιοντάρι») βρισκόταν ήδη στο τιμόνι της διακυβέρνησης της Συρίας επί δώδεκα έτη. Ο πόλεμος κατά του Ισραήλ τον Οκτώβριο του 1973, που είχε παρουσιαστεί στους κατοίκους της χώρας ως μια νίκη των συριακών ενόπλων δυνάμεων, είχε ενισχύσει τη δημοτικότητα του Άσαντ: στην επταετία που ακολούθησε η άνοδος της τιμής του πετρελαίου συντέλεσε στο να μην αντιμετωπίσει το καθεστώς οικονομικές δυσκολίες. Ωστόσο, την εποχή εκείνη η ευνοϊκή οικονομική συγκυρία είχε παρέλθει, ενώ η ολοένα και ισχυρότερη αντιπολίτευση έκανε το μέλλον του Άσαντ

να φαντάζει κάθε άλλο παρά ρόδινο.²⁸ Τμήμα των δυνάμεων της αντιπολίτευσης αποτελούσαν τα μέλη διάφορων εθνοτικών ομάδων. Η Συρία δεν είναι ένα ομοιογενές έθνος, αλλά ένα συνονθύλευμα μουσουλμάνων (ως επί το πλείστον, σουνιτών), χριστιανών, Δρούζων και Κούρδων. Πολλοί από τους σουνίτες προπάντων δεν αποδέχονταν το γεγονός ότι ο Άσαντ, όπως και οι πλέον σημαντικοί υποστηρικτές του, ήταν αλεβίτης. Οι αλεβίτες είναι μια από τις λιγότερο σημαντικές ισλαμικές σέκτες, παραδοσιακά πένητες και υπανάπτυκτοι. Πολλοί ισλαμιστές δεν τους θεωρούν καν πραγματικούς μουσουλμάνους. Υποστηρίζουν ότι, αντί του Αλλάχ, λατρεύουν το φεγγάρι και τα άστρα· ποια θα ήταν η κατάσταση εάν νεμόταν την εξουσία μια σερβική μαφία στη Γερμανία ή μια κινεζική μαφία στις Ηνωμένες Πολιτείες;

Επιπροσθέτως, όπως συνειδητοποιήσαν έκτοτε πολλοί άλλοι καταβάλλοντας βαρύ τίμημα, λίγες ομάδες μπορούν να απειλήσουν ένα καθεστώς τόσο όσο το ισλαμικό ιερατείο, οι ουλεμάδες. Μολονότι δεν υπήρξε ποτέ θιασώτης της ελευθερίας –ουδείς Άραβας ηγέτης είναι–, ο Άσαντ προέβη σε ορισμένες παραχωρήσεις κατά τα πρώτα έτη μετά την κατάληψη της εξουσίας. Ανέβασε ιερείς σε ανώτερες ιεραρχικές βαθμίδες, αύξησε τις αποδοχές τους και τους πρόσφερε περιορισμένη ελευθερία λόγου όταν κήρυτταν στα τζαμιά και στους μεντρεσέδες. Εντούτοις, η Συρία που είχε κληρονομήσει ο Άσαντ από τον εκδιωχθέντα προκάτοχό του ήταν κατ' αρχήν κοσμική, με την ιδεολογία του κόμματος Μπάαθ να αποτελεί ένα αλλόκοτο μείγμα εθνικισμού, «αραβικού σοσιαλισμού» και ρατσισμού, που στρεφόταν κυρίως εναντίον του γειτονικού Ισραήλ.²⁹ Υπό μία έννοια, η ύπαρξη της ίδιας της Συρίας συνιστούσε πρόκληση για το ιερατείο· για τα μέλη του ιδεώδες ήταν η Umma (η ενιαία μουσουλμανική κοινότητα από τον Ατλαντικό έως την Ινδονησία) και όχι η Daula (το εθνικό κράτος). Τέλος, τη θέση του Άσαντ καθιστούσε δυσχερέστερη το γεγονός ότι ένα μεγάλο τμήμα του στρατού του ανέπτυσε δράση στο Λίβανο. Αρχής γενομένης από το 1976, αποστολή των συριακών δυνάμεων ήταν ο τερματισμός ενός άγριου εμφύλιου πολέμου που είχε ξεσπάσει σε αυτήν τη χώρα. Το έργο αυτό αποδείχθηκε δυσχερές, και οι Σύριοι βρέθηκαν στη δυσάρεστη θέση να προσπαθούν να διοικήσουν τη χώρα – η οποία, στις αρχές του 1982, κινδύνευε επίσης από ενδεχόμενη ισραηλινή εισβολή.

Αντίπαλοι του Άσαντ ήταν οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι, ένα θρησκευτικό κίνημα που έχει εμπλακεί κατά καιρούς σε τρομοκρατικές ενέργειες και διατηρεί επαφές με παρόμοιες ομάδες. Σε αντίθεση με τον IRA, ο οποίος αποσκοπεί απλώς στην «απελευθέρωση» ενός τμήματος μιας χώρας, το κίνημα των Αδελφών Μουσουλ-

μάνων έχει ισχυρή παρουσία σε πολλές αραβικές χώρες. Απ' αυτήν την άποψη, είναι δυνατόν να γίνει λόγος για «διεθνή» τρομοκρατία. Εάν θεωρήσουμε αξιόπιστη τη μαρτυρία του ίδιου του Άσαντ, χριστιανοί πολιτοφύλακες του Λιβάνου είχαν προμηθεύσει τους Σύριους αντάρτες με όπλα που είχαν δοθεί στους ίδιους από τον τότε Υπουργό Εθνικής Άμυνας του Ισραήλ, Ariel Sharon.³⁰ Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι πραγματοποιούσαν επαρκώς χρηματοδοτημένες, καλά οργανωμένες και εντυπωσιακές τρομοκρατικές επιχειρήσεις.

Η αρχική αντίδραση του Άσαντ ήταν παρόμοια –καίτοι ίσως σκληρότερη– με τις αντιδράσεις αναρίθμητων άλλων ανθρώπων είτε σε παλαιότερες είτε σε μεταγενέστερες εποχές. Η πρώτη κίνησή του ήταν η εκ νέου εδραίωση του δικτατορικού καθεστώτος του διά της καταργήσεως των λιγοστών πολιτικών ελευθεριών που υπήρχαν. Ακολούθως διέταξε το στρατό και τη μυστική αστυνομία του να θέσουν υπό διωγμό, να συλλάβουν και να βασανίσουν χιλιάδες ανθρώπους· μάλιστα, έφθασε στο σημείο να διατάξει να εκτελεστούν οι κρατούμενοι ολόκληρων σωφρονιστικών καταστημάτων. Όλα αυτά δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, και οι βομβαρδισμοί, εξαιτίας των οποίων έχασαν τη ζωή τους εκατοντάδες άνθρωποι, συνεχίστηκαν.

Η διαφορά ανάμεσα στο στρατό που διοικούσε ο Άσαντ και το βρετανικό στρατό ήταν ανάλογη με αυτήν ανάμεσα σε ένα μουλάρι και ένα καθαρόαιμο. Οι χερσαίες δυνάμεις του ειδικότερα ήταν μεγάλες και αρκετά καλά εξοπλισμένες, καθώς το Κρεμλίνο τις είχε εφοδιάσει με ορισμένα από τα καλύτερα όπλα του· εντούτοις, τα άρματα μάχης και τα πυροβόλα του συριακού στρατού, που ανέρχονταν σε χιλιάδες, ήταν σχεδιασμένα προπάντων για συμβατικές πολεμικές επιχειρήσεις. Όλοι οι ανώτατοι διοικητές ήταν, ασφαλώς, στενοί φίλοι και σύντροφοι του Άσαντ. Οι αξιωματικοί προέρχονταν κατά κανόνα από τα κατώτερα και μεσαία αστικά στρώματα, οι δε οπλίτες ήταν ως επί το πλείστον χωριατόπαιδα με ανεπαρκή μόρφωση· από αυτήν την άποψη, υπήρχαν κάποιες αναλογίες ανάμεσα στο συριακό στρατό και τον ιταλικό στρατό του Α΄ και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και τον αιγυπτιακό στρατό, που είχε υποστεί βαρύτερες ήττες από τους Ισραηλινούς σε αρκετούς πολέμους.

Στον πόλεμο κατά των Ισραηλινών το 1973, οι Σύριοι είχαν μεν εκδιωχθεί από τα Ύψιπεδα του Γκολάν, αλλά δεν είχαν διαλυθεί ούτε είχαν τραπεί σε φυγή. Όταν συγκρούστηκαν και πάλι με τους Ισραηλινούς στο Λίβανο τον Ιούνιο του 1982, εκδιώχθηκαν εκ νέου, αλλά –δεδομένου ότι οι ισραηλινές δυνάμεις ήταν τριπλάσιες– η προσπάθειά τους ήταν αξιοπρόσεκτη.³¹ Ωστόσο, ο συριακός στρα-

τός ασφαλώς δε διέθετε τις πνευματικές αρετές και τη σιδηρά πειθαρχία που απαιτεί η διεξαγωγή μιας μακροχρόνιας, ιδιαίτερα απαιτητικής επιχείρησης καταστολής ενός επαναστατικού κινήματος.

Καθώς έβλεπε το καθεστώς του να διαλύεται –πολλοί αξιωματούχοι, επειδή φοβούνταν για τη ζωή τους, δεν τολμούσαν πλέον να εμφανιστούν δημόσια και κρύβονταν μαζί με τις οικογένειές τους– και τη ζωή του να απειλείται ολοένα και περισσότερο, ο ισχυρός άνδρας της Συρίας κατέφυγε σε λύσεις απελπισίας. Μολονότι συγκρούσεις μεταξύ τρομοκρατών και των δυνάμεων ασφαλείας σημειώνονταν σε όλη τη χώρα, κέντρο της εξέγερσης αποτελούσε η πόλη Χάμα, γνωστή ως «το κεφάλι του φιδιού». Ενόσω η επιχείρηση καταστολής της εξέγερσης βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, μια μερραρχία αποτελούμενη από 12.000 στρατιώτες, υπό τη διοίκηση του αδελφού του Χαφέζ αλ Άσαντ, Rifat, περικύκλωσε τη Χάμα, τηρώντας τη μέγιστη δυνατή μυστικότητα υπό τις επικρατούσες συνθήκες. Για ό,τι επακολούθησε, βασιζόμαστε κυρίως στις περιγραφές των συριακών εφημερίδων της εποχής εκείνης, που ασφαλώς δεν αποτελούσαν τις πλέον αξιόπιστες πηγές του κόσμου, αλλά ήταν χρήσιμες στο βαθμό που προέβαλλαν την εκδοχή του Χαφέζ αλ Άσαντ για τα γεγονότα. Σύμφωνα με τις περιγραφές τους, τα συριακά στρατεύματα άρχισαν να ερευνούν ένα προς ένα τα σπίτια της πόλης, προβαίνοντας σε συλλήψεις. Ενόσω η επιχείρηση βρισκόταν σε εξέλιξη, 500 περίπου μουτζαχεντίν (μουσουλμάνοι αντάρτες που διεξάγουν ιερό πόλεμο κατά των απίστων) με βαρύ οπλισμό εξαπέλυσαν αντεπίθεση. Ίσως να τους προκάλεσαν εκ προθέσεως οι δυνάμεις του Rifat. Ίσως πάλι να ήλπιζαν ότι οι σουνίτες στρατιώτες θα εγκατέλειπαν τις μονάδες τους και, ενδεχομένως, θα τάσσονταν παρά το πλευρόν τους. Σε κάθε περίπτωση, οι αντάρτες ξεπρόβαλαν μέσα από τις κρυψώνες τους, πήραν τα όπλα τους και ενεπλάκησαν σε ανοιχτές πολεμικές συγκρούσεις, στις οποίες, σύμφωνα με τις αναφορές, σκότωσαν περί τους 250 δημόσιους υπαλλήλους, αστυνομικούς κ.ά.

Είτε αυτό αποτελούσε μέρος του σχεδιασμού τους είτε όχι, η εξέγερση στη Χάμα έδωσε στον Rifat και στον Χαφέζ αλ Άσαντ την αφορμή που ζητούσαν. Ο συριακός στρατός δεν είχε στη διάθεσή του ούτε εκείνη την εποχή ούτε αργότερα τους αισθητήρες, τα μέσα επικοινωνίας και τα κατευθυνόμενα όπλα ακριβείας που χρησιμοποίησαν οι Αμερικανοί στο Ιράκ. Έτσι, τα συριακά στρατεύματα που είχαν περικυκλώσει τη Χάμα επιτέθηκαν στην πόλη βασιζόμενα κυρίως στο ισχυρότερο όπλο τους, τα βαρέα πυροβόλα τους. Το αποτέλεσμα της επίθεσης ήταν η μαζική σφαγή χιλιάδων ανθρώπων (υπολογίζονται από δέκα έως είκοσι πέντε χιλιάδες), πολλοί από

τους οποίους ήταν γυναικόπαιδα. Αυτό που επακολούθησε ήταν ακόμη πιο σημαντικό. Όταν οι δημοσιογράφοι ρώτησαν τον Rif'at πόσους ανθρώπους είχαν σκοτώσει οι άνδρες του, αυτός όχι μόνο δεν εξέφρασε τη λύπη του για τα αποτελέσματα των ενεργειών του αλλά και έδωσε εκ προθέσεως στα μέσα ενημέρωσης έναν αριθμό θυμάτων που ήταν μεγαλύτερος από τον πραγματικό. Σε ανταπόδοση των υπηρεσιών του, ο Rif'at έγινε αντιπρόεδρος, υπεύθυνος για την εθνική ασφάλεια· αρκετοί από τους υπόλοιπους χασάπηδες της Χάμα επίσης προήχθησαν ή παρασημοφορήθηκαν.³² Αργότερα, οι επιζήσαντες από τη σφαγή της Χάμα είχαν να διηγηθούν τρομακτικές ιστορίες για κτίρια που είχαν καταρρεύσει πάνω στους ενόικους τους και για χαντάκια γεμάτα πτώματα. Ανέφεραν, επίσης, ότι οι άνδρες του συριακού στρατού, στην προσπάθειά τους να αρπάξουν κοσμήματα, δε δίσταζαν να κόψουν τα δάχτυλα και τα αφτιά των κατοίκων της Χάμα·³³ από αυτήν την άποψη, το γεγονός ότι ορισμένοι τρομοκράτες κατόρθωσαν να μείνουν ζωντανοί, να διαφύγουν τη σύλληψη και να γνωστοποιήσουν στον υπόλοιπο κόσμο τι είχε συμβεί στη Χάμα ήταν προς όφελος του επαναστατικού κινήματός τους. Έχει υποστηριχθεί ότι κάποιιοι από τους πρόσφυγες της Χάμα προσχώρησαν αργότερα σε τρομοκρατικά κινήματα σε άλλες χώρες. Ο ισχυρισμός μπορεί να είναι αληθής, αλλά αυτό δεν ήταν πλέον πρόβλημα του Χαφέζ αλ Άσαντ.

Το μεγάλο τζαμί της Χάμα ήταν ένα από τα πλέον γνωστά σε όλη τη Συρία. Μετά την επίθεση του συριακού στρατού καταστράφηκε ολοσχερώς, αργότερα δε μετατράπηκε σε χώρο στάθμευσης. Ο Thomas Friedman των *The New York Times* έγραψε ότι «ολόκληρη η πόλη έμοιαζε σαν να έχει πληγεί από τυφώνα επί μία εβδομάδα», καθώς και ότι ο Χαφέζ αλ Άσαντ έδινε την εντύπωση ότι ήθελε όντως να δει ο κόσμος τι είχε κάνει.³⁴ Ένας άλλος δημοσιογράφος, ο Scott Peterson του *Christian Science Monitor*, μου είπε ότι, όταν οι άνθρωποι περνούσαν από τον τόπο της σφαγής, απέστρεφαν τα βλέμματά τους και έφριτταν. Ορισμένοι κάτοικοι είχαν τρομοκρατηθεί τόσο πολύ από όσα είχαν δει, που δεν τολμούσαν καν να προφέρουν τη λέξη *αλεβίτης*· αντ' αυτής, μιλούσαν για «εκείνους τους ανθρώπους εκεί πέρα», δείχνοντας τους μακρινούς λόφους.³⁵ Σύμφωνα με την άποψη του Ισραηλινού βιογράφου του Άσαντ, καθηγητή Moshe Maoz,³⁶ «η τρομακτική καταστολή της εξέγερσης στη Χάμα όχι μόνο συνέτριψε τη στρατιωτική ραχοκοκαλιά των Αδελφών Μουσουλμάνων αλλά και αποτέλεσε μια ξεκάθαρη προειδοποίηση γι' αυτούς, καθώς και για άλλες αντιπολιτευόμενες ομάδες, ώστε να μην προβούν σε νέες πράξεις ανυπακοής. Και μολονότι στο πρόσφατο χρονικό διάστημα μικρά αντάρτικα σώματα των Αδελφών Μουσουλμάνων έχουν εξαπολύσει σποραδικές επιθέσεις εναντίον

μονάδων του στρατού, οι μουτζαχεντίν έπαυσαν προς το παρόν να συνιστούν απειλή για τον Άσαντ».

Μόνο να εικάσει μπορεί κανείς τι θα είχε συμβεί στη Συρία, εάν ο Χαφέζ αλ Άσαντ δεν είχε κάνει ό,τι θεώρησε επιβεβλημένο να κάνει. Κατά πάσαν πιθανότητα, το καθεστώς του θα είχε καταρρευσει. Ο ίδιος ο Άσαντ, μαζί με πολλά μέλη της κοινότητας των αλεβιτών, θα θανατωνόταν· μάλιστα, ο φόβος μιας τέτοιας μαζικής δολοφονίας ήταν μάλλον αυτός που έπεισε τον Bashir, γιατρό στο επάγγελμα, να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του πατέρα του και να επιστρέψει από το Λονδίνο, όπου διανοίγονταν για εκείνον ευσύναιες προοπτικές στον τομέα της οφθαλμιατρικής, προκειμένου να αναλάβει τα ηνία του κράτους.³⁷ Ίσως να είχε εγκαθιδρυθεί ένα ισχυρό καθεστώς από μη αλεβίτες μουσουλμάνους, ίσως και όχι – όπερ και το πιθανότερο. Στη δεύτερη περίπτωση, το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι ένας εμφύλιος πόλεμος όλων εναντίον όλων, με την Τουρκία και το Ιράκ –και οι δύο χώρες είχαν διαφορές με τη Συρία ως προς εδάφη, ύδατα και πληθυσμούς, τους Κούρδους– να υποδαυλίζουν τα πάθη. Εάν ληφθεί υπόψη τι συνέβη στο γειτονικό Λίβανο, μια πολύ μικρότερη χώρα, ο αριθμός των νεκρών ίσως να ανερχόταν σε εκατοντάδες χιλιάδες ή και ακόμη περισσότερους. Εάν ληφθεί υπόψη τι συνέβη τόσο στο Λίβανο όσο και στο Αφγανιστάν, η Συρία ίσως να καθίστατο εστία της διεθνούς τρομοκρατίας. Αντίθετα, η τρομακτική φήμη που απέκτησε ο Άσαντ με την επίθεσή του εναντίον της Χάμα είναι τουλάχιστον πιθανόν να αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες που του επέτρεψαν να κάνει αυτό που δεν μπορούσαν ούτε οι Ισραηλινοί ούτε οι Αμερικανοί: να δώσει στον απάνθρωπο εμφύλιο πόλεμο του Λιβάνου ένα κατά το μάλλον ή ήττον οριστικό, κατά το μάλλον ή ήττον αίσιο τέλος.

Πολλές άλλες επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινήματων δεν ήταν καθ' οιονδήποτε τρόπο εξίσου βίαιες με εκείνες του Άσαντ, μια και προκάλεσαν το θάνατο πολύ λιγότερων ανθρώπων σε πολύ μεγαλύτερες χρονικές περιόδους. Ωστόσο, η σχετική αυτοσυγκράτηση που επέδειξαν όσοι πραγματοποίησαν τις επιχειρήσεις αυτές δεν εμπόδισε τις κοινωνίες τους να στραφούν εναντίον του πολέμου και τις ένοπλες δυνάμεις τους να διαλυθούν. Επιπλέον, διαπομπεύτηκαν από τα μέσα ενημέρωσης, γεγονός που ενδέχεται μάλιστα να έπαιξε ρόλο στην ήττα ορισμένων από αυτούς.

Αυτό δε συνέβη στην περίπτωση του Άσαντ. Είναι αυτονόητο ότι τα συριακά μέσα ενημέρωσης εξύμνησαν τα κατορθώματα του ηρωικού «Λέοντος», κάτι που συνεχίζουν να κάνουν και στις μέρες μας.³⁸ Τα περισσότερα ξένα μέσα ενημέρωσης καταδίκασαν τις ενέργειες του Άσαντ, αλλά το ζήτημα δεν έλαβε έκταση, ενώ οποιαδήποτε δημόσια καταδίκη του αποδείχθηκε βραχύβια. Είναι αλή-

θεια ότι ο Rif'at ήλθε σε ρήξη με τον αδελφό του και αναγκάστηκε να φύγει από τη χώρα – όχι επειδή υπήρξε υπέρ το δέον σκληρός, αλλά επειδή εποφθαλμιούσε το προεδρικό αξίωμα. Έχοντας ξεπεράσει τις αρχικές δυσκολίες, ο Χαφέζ αλ Άσαντ ήταν πλέον σε θέση να εδραιώσει τη θέση του. Στο εσωτερικό, το καθεστώς του κατόρθωσε να αντιμετωπίσει τόσο τα άρματα μάχης του Sharon το 1982 όσο και την οξεία οικονομική κρίση των ετών 1986-1987 χωρίς να καταρρεύσει.³⁹ Εν τέλει, μάλιστα, η φήμη του Χαφέζ αλ Άσαντ στις χώρες του εξωτερικού βελτιώθηκε. Το 1989, με τη Συμφωνία που υπογράφηκε στην πόλη Ta'ef της Σαουδικής Αραβίας, ο Άσαντ έπεισε στην πραγματικότητα τα αραβικά κράτη να αναγνωρίσουν την αδιάλειπτη κατοχή του Λιβάνου από τη Συρία. Το 1991 ο Άσαντ αποτέλεσε εξέχον μέλος της Συμμαχίας που συνέπηξε ο Πρόεδρος Μπους, για να επιτεθεί στο Ιράκ. Επτά έτη αργότερα ένας άλλος Πρόεδρος των ΗΠΑ, ο Μπιλ Κλίντον, επισκέφθηκε τη Δαμασκό, προκειμένου να συναντήσει τον Άσαντ· ο Αμερικανός επισκέπτης δεν έκανε κανέναν υπαινιγμό εις βάρος του ανθρώπου που είχε διαπράξει μια μαζική δολοφονία.⁴⁰ Μέχρι το θάνατό του, ο Χαφέζ αλ Άσαντ συνέχισε να κυβερνά τη Συρία με σιδερένια πυγμή. Ο γιος του Bashir πράττει το ίδιο έως σήμερα.

Σχεδόν ολόκληρη η Δυτική βιβλιογραφία αναφορικά με τις επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινημάτων είναι έργο στρατιωτικών και μη που, ασχέτως προς τις όποιες αποτρόπαιες ενέργειές τους, ισχυρίζονται ότι διαπνέονται από φιλελεύθερα, δημοκρατικά ιδεώδη. Αναμφίβολα, τα υψηλά ιδεώδη τους είναι σεβαστά. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι πρόεδροι Τζόνσον και Νίξον, και όχι ο Χαφέζ αλ Άσαντ, ήταν αυτοί που επιχείρησαν με τους βομβαρδισμούς τους να επαναφέρουν το Βιετνάμ στην Εποχή του Λίθου, και σχεδόν το κατάφεραν. Οι Σύριοι, ανεξάρτητα από τις μεθόδους που μετήλθαν για να αποκαταστήσουν την τάξη στο Λίβανο, σπανίως κατέφεραν τυφλά χτυπήματα. Όταν το έπραξαν, επρόκειτο για σύντομα, βίαια ξεσπάσματα – παραδείγματος χάριν, τον Οκτώβριο του 1990 εξεδίωξαν (αλλά δε σκότωσαν) το Στρατηγό Michel Aoun.⁴¹ Εντούτοις, οι ενέργειές τους κάθε άλλο παρά ταυτίζονται με εκείνες των Αμερικανών σε παλαιότερες εποχές, αλλά και στο Ιράκ, σε καθημερινή βάση από τις αρχές του 2005. Προφανώς, ο Άσαντ γνώριζε κάποια πράγματα που αγνοούσαν άλλες επίδοξες αντεπαναστατικές δυνάμεις. Κρίνοντας εκ των υστέρων, η στρατηγική του μπορεί να συνοψιστεί σε πέντε απλούς κανόνες. Όλοι τους ανάγονται στις απαρχές της ιστορίας – και όλοι τους απαντούν ήδη στον *Ηγεμόνα* του Μακιαβέλι (1512-1513). Στις ακόλουθες παραγράφους επιχειρώ απλώς να αναλύσω διεξοδικά και να συστηματοποιήσω τις απόψεις του Ιταλού στοχαστή.

Πρώτον, υπάρχουν καταστάσεις στις οποίες είναι αναγκαίο να καταφύγει κανείς σε ωμότητες. Εάν, σε τέτοιου είδους καταστάσεις, δεν είναι προετοιμασμένος να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο, τότε είναι προδότης για τους ανθρώπους που τον έχουν τοποθετήσει στη θέση αυτήν, για να περιφρουρεί την ελευθερία τους, την περιουσία τους και τη ζωή τους – στην καλύτερη περίπτωση, είναι κατάλληλος για πρωθυπουργός στην Ντίσνείλαντ. Εάν φθάσει στο σημείο να μην έχει άλλη επιλογή εκτός από το να καταφύγει στη βία, τότε το χτύπημα πρέπει να είναι αιφνίδιο. Όσο περισσότερο μοιάζει με κεραυνό εν αιθρία τόσο περισσότερο αποτελεσματικό θα είναι το χτύπημα, κι αυτό αφενός επειδή το θύμα του δε θα είναι σε θέση να προετοιμαστεί και αφετέρου επειδή θα αποκτήσει το πολύ σημαντικό ψυχολογικό πλεονέκτημα. Ποτέ δεν πρέπει να απειλήσει και ποτέ δεν πρέπει να ανακοινώσει εκ των προτέρων τι σκοπεύει να κάνει. Αντίθετα, πρέπει να μιλήσει με ήρεμο τρόπο, να προσποιηθεί αδυναμία, να τηρήσει μυστικότητα και να χρησιμοποιήσει δόλο, για να αποκρύψει τις προετοιμασίες του με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για το μεγαλύτερο δυνατό χρονικό διάστημα.

Δεύτερον, εφόσον έχει αποφασίσει να χτυπήσει, πρέπει να χτυπήσει όσο πιο δυνατά μπορεί. Οι πονόψυχοι πιστεύουν ότι είναι καλύτερο να σκοτωθούν πάρα πολύ λίγοι από το να σκοτωθούν πάρα πολλοί. Όσο εφαρμόσιμη κι αν είναι η άποψη αυτή στο ποινικό δίκαιο ενός φιλόνομου, φιλελεύθερου δημοκρατικού καθεστώτος, εάν η εναλλακτική λύση είναι ο εμφύλιος πόλεμος και, ενδεχομένως, η αποσύνθεση της κοινωνίας, είναι άστοχη. Είναι καλύτερο να σκοτωθούν πάρα πολλοί άνθρωποι από το να σκοτωθούν πάρα πολύ λίγοι. Πρέπει κανείς να χτυπήσει με τη δύναμη που είναι αναγκαία, ώστε να είναι βέβαιος ότι δε θα χρειαστεί να χτυπήσει δεύτερη φορά· σε διαφορετική περίπτωση, εάν επιτρέψει στον αντίπαλό του να ελπίζει, το δεύτερο χτύπημα θα περιορίσει τον αντίκτυπο του πρώτου χτυπήματός του. Εξάλλου, πρέπει κανείς να λάβει υπόψη την επίδραση που θα έχουν τα συνεχή χτυπήματα στα δικά του στρατεύματα. Όσο αφοσιωμένοι, καλά εκπαιδευμένοι και σκληραγωγημένοι κι αν είναι οι στρατιώτες του, εάν αναγκαστούν να διαπράττουν τη μια ωμότητα μετά την άλλη (και καταφύγουν, όπως είναι πολύ πιθανόν, στο αλκοόλ ή στα ναρκωτικά, για να βρουν το απαραίτητο σθένος), θα είναι απλώς θέμα χρόνου το να χάσουν την αποφασιστικότητά τους και, κατ' αυτόν τον τρόπο, να γίνουν επικίνδυνοι για τον εαυτό τους και για εκείνον.

Τρίτον, εάν ληφθεί υπόψη ότι τα πάντα είναι σχετικά, η επιλογή της κατάλληλης χρονικής στιγμής είναι ζωτικής σημασίας. Υπό τις αυτές συνθήκες, όσο νωρίτερα δοθεί το χτύπημα τόσο το καλύτερο – ακριβώς όπως μια φουσκάλα στο δέρμα πρέπει να τρυπηθεί πριν

κακοφορμίζει και εξελιχθεί σε γάγγραινα. Ας υποθέσουμε, χάριν επιχειρηματολογίας, ότι ο Rabin είχε αντιληφθεί τι συνέβαινε όταν ξέσπασε στη Γάζα η πρώτη Ιντιφάντα, το Δεκέμβριο του 1987. Σε αυτήν την περίπτωση, αντί να μεταβεί αεροπορικώς στις ΗΠΑ, για να διαπραγματευτεί το κόστος της αγοράς μερικών αεροσκαφών διώξεως/βομβαρδισμού F-16 που σκόπευε να αγοράσει το Ισραήλ, θα μπορούσε να διατάξει τα στρατεύματά του να εκτελέσουν επί τόπου (λόγου χάριν) 500 Παλαιστίνιους και να ανατινάξουν κάποιο στόχο μεγάλης συμβολικής αξίας. Εάν υποθέσουμε ότι τα στρατεύματά του θα εκτελούσαν τις εντολές του, το αποτέλεσμα θα ήταν, αν όχι η ειρήνη, τουλάχιστον η ηρεμία. Αντ' αυτής, επακολούθησε μια μακροχρόνια σύγκρουση, η οποία επέφερε τεράστιες υλικές ζημιές και το θάνατο χιλιάδων Παλαιστίνιων. Στο βαθμό που κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποτραπεί, ο Rabin, εφόσον έδινε τις προαναφερθείσες εντολές, μέχρι και χάρη θα έκανε στους εχθρούς του. Σε ένα εβραϊκό απόφθεγμα αναφέρονται τα εξής: όποιος σπλαχνίζεται τους άσπλαχνους θα καταλήξει να είναι άσπλαχνος απέναντι σε όσους αξίζουν έλεος.

Ασφαλώς, είναι πιο εύκολο το να λέγεται απλώς ότι το χτύπημα πρέπει να δίδεται την ενδεδειγμένη χρονική στιγμή από το να πραγματοποιείται κάτι τέτοιο. Η αδράνεια κυριαρχεί στις επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινημάτων όσο και –αν όχι περισσότερο– στις άλλες ανθρώπινες υποθέσεις: όταν βλέπουν το νερό στην κατσαρόλα να κοχλάζει επί μακρόν, οι άνθρωποι δεν είναι διατεθειμένοι να παραδεχτούν ότι κάποια στιγμή θα σημειωθεί έκρηξη. Συνεπεία τούτου, τα περισσότερα χτυπήματα σε μια σύγκρουση δίδονται χωρίς αμφιβολία με πολύ μεγάλη καθυστέρηση. Όταν, επιτέλους, συμβεί αυτό, οι άνθρωποι έχουν πλέον εθιστεί σε τέτοιο βαθμό στις δολοφονίες, που ο αντίκτυπος των χτυπημάτων είναι περιορισμένος. Από την άλλη πλευρά, όσο μεγαλύτερο είναι το διάστημα της αναμονής τόσο πιο απάνθρωπα είναι τα μέσα που θα αναγκαστεί κανείς να χρησιμοποιήσει.

Πολλές –ίσως οι περισσότερες– επιχειρήσεις των ανταρτών διεξάγονται με μυστικότητα. Άλλες δεν περιορίζονται σε έναν και μόνον τόπο, αλλά επεκτείνονται σε διάφορα σημεία εντός των συνόρων μιας χώρας και, αρκετά συχνά, εκτός αυτών. Κατά συνέπεια, αυταπατάται όποιος πιστεύει ότι μπορεί πάντοτε να «εξοντώσει» μεμιάς όλους ή ακόμη και τους περισσότερους αντιπάλους του – αυτό δεν το κατάφερε ούτε καν ο Σαντάμ Χουσεΐν χρησιμοποιώντας αέρια εναντίον των Κούρδων. Όμως, ακόμη κι αν επιτευχθεί κάτι τέτοιο, το πιθανότερο είναι να ανασυγκροτηθεί η οργάνωση, σαν άλλη λερναία ύδρα.

Τα ανωτέρω επιβεβαιώνονται από τα γεγονότα στην Αλγερία,

όπου το 1956 οι Γάλλοι είχαν συλλάβει ολόκληρη την ηγεσία του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (FLN).⁴² μόλις έξι έτη αργότερα οι ίδιοι άνθρωποι διαπραγματεύονταν στο Ενβιαν την ανεξαρτησία της χώρας τους με εκείνους που τους είχαν συλλάβει. Για να αποφευχθεί κάτι τέτοιο, ενώ θα αποσκοπεί κανείς στο να σκοτώσει όσο το δυνατόν περισσότερους αντάρτες και τους ηγέτες τους, ο πραγματικός στόχος του πρέπει να είναι το φρόνημα του πληθυσμού που υποστηρίζει τους αντάρτες και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση ώστε να υπάρχουν οι τελευταίοι. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Μάο: πρέπει να μην αποδεχθείς τη διαφορά ανάμεσα στα «δραστήρια» ψάρια και την «αδρανή» θάλασσα μέσα στην οποία κολυμπούν αυτά.

Με άλλα λόγια, ο πραγματικός σκοπός του χτυπήματος κάποιου δεν είναι αυτή καθαυτή η δολοφονία ανθρώπων, αλλά το να φανερώσει τη σκληρότητά του και την πρόθεσή του να πράξει οτιδήποτε είναι αναγκαίο για να πετύχει το στόχο του – ένας ψυχολογικός και πνευματικός πόλεμος, απλώς με διαφορετικά μέσα. Ο Clausewitz έγραψε κάποτε ότι ο πόλεμος είναι ένας ψυχολογικός και υλικός αγώνας που διεξάγεται με υλικά μέσα.⁴³ Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για την αιματοχυσία που συνοδεύει έναν πόλεμο· εάν προκληθεί με τον ενδεδειγμένο τρόπο, μπορεί μέχρι και να αποτρέψει έναν πόλεμο που δεν έχει ξεσπάσει ακόμη. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαίο να μελετήσει κανείς προσεκτικά τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει.

Δεν πρέπει να ασχοληθεί με τις δυνάμεις Πεζικού, που είναι υπέρ το δέον αργές· όταν αναπτύσσουν δράση ιδίως μέσα σε πόλεις, είναι επίσης πιθανόν να χωριστούν σε μικρά αποσπάσματα και να εξοντωθούν. Οι δυνάμεις Πεζικού που μετακινούνται με τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού δεν μπορούν να διακρίνουν τίποτα και είναι κατά το μάλλον ή ήττον ανίκανες να αντιμετωπίσουν τους αντάρτες που θα θελήσουν να βάλουν εναντίον τους. Οι δυνάμεις Πεζικού που μετακινούνται πεζή ή με ελαφρά οχήματα είναι υπέρ το δέον ευπρόσβλητες (εξαιτίας του πολέμου στο Ιράκ γεννήθηκε ολόκληρη βιβλιογραφία αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα).⁴⁴ Εξάλλου, εάν ο εχθρός έχει στη διάθεσή του παρόμοια όπλα και αντεπιτεθεί, τότε η διαδικασία θα αποβεί ιδιαίτερα δαπανηρή.

Τα αεροσκάφη και οι πύραυλοι είναι πολύ καλύτερες λύσεις και θα γλιτώσουν κάποιον από απώλειες. Το πρόβλημα είναι ότι τα πολεμικά αυτά μέσα αναπτύσσουν δράση εξ αποστάσεως· τα θύματα, που δεν είναι σε θέση να δουν ποιος τους δολοφονεί, δε θα εντυπωσιαστούν αρκούντως από την αποφασιστικότητά του. Τα σύγχρονα αεροσκάφη έχουν δύο ακόμη μειονεκτήματα. Πρώτον, εί-

ναι υπέρ το δέον γρήγορα. Καθώς πετούν σε μεγάλο ύψος, συχνά σε τόσο μεγάλο ώστε να είναι αθέατα από το έδαφος, κάποια αεροσκάφη διώξεως/βομβαρδισμού ξεπροβάλλουν από το πουθενά. Βάλλουν κατά του εχθρού και εξαφανίζονται· ακριβώς όπως ανασυντάσσεται σε σύντομο χρονικό διάστημα μια αποικία μυρμηγκιών στην οποία προκαλείται αναταραχή από ένα ραβδί, έτσι και οι αντίπαλοι κάποιου είναι σε θέση να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους μετά την αποχώρηση των αεροσκαφών. Δεύτερον, τα περισσότερα από τα «κατευθυνόμενα όπλα ακριβείας» που χρησιμοποιούν τα σύγχρονα αεροσκάφη φέρουν σχετικά μικρές εκρηκτικές κεφαλές και μπορούν να προκαλέσουν μόνον περιορισμένες ζημιές σε επιλεγμένους στόχους. Παραδείγματος χάριν, ύστερα από τρεις μήνες αδιάλειπτου βομβαρδισμού από 1.000 αεροσκάφη του ΝΑΤΟ, μόνον ένα 5% του Βελιγραδίου είχε καταστραφεί ολοκληρωτικά. Από αυτήν την άποψη, η Λουφτβάφε, μολοντί δε διέθετε ούτε κατ' ελάχιστον τα εξελιγμένα όπλα που χρησιμοποίησε το ΝΑΤΟ, βομβάρδισε με πολύ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα την ίδια πόλη το 1941· οι Γιουγκοσλάβοι δεν κατόρθωσαν να συνέλθουν ποτέ από το συντριπτικό πλήγμα της. Εάν ο στόχος κάποιου –όπως θα έπρεπε– είναι να προκαλέσει πραγματική ζημιά, τότε οι ξεπερασμένες, βαριές και μη κατευθυνόμενες βόμβες είναι πολύ ανώτερες. Το πρόβλημα είναι ότι μόνο μία χώρα, οι ΗΠΑ, εξακολουθεί να διαθέτει στόλο βομβαρδιστικών ικανό να μεταφέρει τέτοιου είδους πολεμικό υλικό σε μεγάλες ποσότητες – μάλιστα, ακόμη κι αυτός ο αεροπορικός στόλος διαθέτει μόλις το ένα έκτο του αριθμού των βομβαρδιστικών που διέθεταν άλλοτε οι ΗΠΑ. Σε ό,τι αφορά τη μεταφορική ικανότητα, η αντικατάσταση των παλαιών και δοκιμασμένων B-52 από τα σύγχρονα βομβαρδιστικά B-2 Spirit Stealth σημαίνει ότι η μείωση αυτή είναι πολύ μεγαλύτερη.

Σε γενικές γραμμές, και ανακαλώντας στη μνήμη μας τα γεγονότα στην πόλη Χάμα της Συρίας, θα μπορούσαμε ίσως να θεωρήσουμε ως καλύτερο όπλο τα πυροβόλα. Είναι αλήθεια ότι οι υπέρμαχοι της επανάστασης στα στρατιωτικά ζητήματα δεν αναφέρονται εκτενώς στα βαρέα πυροβόλα· μάλιστα, ο πρώην Υπουργός Εθνικής Άμυνας των ΗΠΑ Donald Rumsfeld έδωσε τέλος στο οπλικό σύστημα του Πυροβολικού “Crusader”, για την ανάπτυξη του οποίου ο Αμερικανικός Στρατός Ξηράς είχε διαθέσει πολύ χρόνο και δισεκατομμύρια δολάρια. Ωστόσο, ακόμη και τα παλαιά πυροβόλα είναι ακριβώς ακριβή όταν βάλλουν κατά επιλεγμένων στόχων, ιδίως από κοντινή απόσταση, όπως είναι και το ζητούμενο. Ταυτόχρονα, είναι ακριβώς ισχυρά για να προκαλέσουν τις εντυπωσιακές ζημιές που επιθυμεί κανείς· για να δει κανείς τα αποτελέσματα, αρκεί να αναζητήσει στο διαδίκτυο εικόνες της πόλης Χάμα. Σε

αντίθεση με τα αεροσκάφη, τα πυροβόλα είναι σε θέση να βάλουν ασταμάτητα επί ώρες, ακόμη και επί ημέρες, κάτι που σημαίνει ότι ο πληθυσμός-στόχος δεν μπορεί να ηρεμήσει και οδηγείται στην ψυχολογική κατάρρευση και στο απόλυτο χάος. Ωστόσο, το μεγαλύτερο πλεονέκτημα των πυροβόλων είναι το γεγονός ότι τα θύματα, πριν κομματιαστούν από τα βλήματα, αντικρίζουν τις κάννες των πυροβόλων που είναι παρατεταγμένα με τον κατάλληλο τρόπο απέναντί τους. Είναι γνωστή η σχετική ρήση του Ναπολέοντος για την «οσμή που αναδίδουν τα σκάγια».

Τέταρτον, μόλις ξεκινήσει κανείς την επίθεσή του, πρέπει να ενεργήσει χωρίς μυστικότητα. Τα φιλικά μέσα ενημέρωσης θα παραμείνουν υπό τον έλεγχό του. Τα υπόλοιπα θα έχουν εχθρικές διαθέσεις. Ενόσω ο επιτιθέμενος θα είναι απασχολημένος με την εφαρμογή των σχεδίων του, αυτά θα συγκεντρωθούν όπως τα όρνια πάνω από τη λεία τους· μόλις ολοκληρώσει τις επιχειρήσεις του, οι άνθρωποι των εχθρικών μέσων ενημέρωσης θα επικαλεστούν ορισμένοι τις αξίες που υπαγορεύονται από την ηθική και θα τον καταδικάσουν ως αιμοδιψές τέρας. Εντούτοις, αυτό δε σημαίνει ότι δεν μπορεί κανείς να τα προσδέσει στο άρμα του. Επιβάλλεται πάση θυσία να αποφευχθεί η ανάμειξη των μέσων ενημέρωσης στις επιχειρήσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη, αφενός για να μην εμποδιστεί η διεξαγωγή τους και αφετέρου για να ενισχυθεί ο αντίκτυπός τους, μια και κατ' αυτόν τον τρόπο οι άνθρωποι αφήνονται ελεύθεροι στον κόσμο του φανταστικού. Μόλις ολοκληρώσει κανείς τις επιχειρήσεις του, δεν πρέπει να επιχειρήσει να τις συγκαλύψει ή να υποβαθμίσει τη σημασία τους. Στην πραγματικότητα, πρέπει να κάνει ακριβώς το αντίθετο. Δεν πρέπει η στάση του να είναι απολογητική, δεν πρέπει να ανευχθεί παράπονα για παράπλευρες απώλειες, για αθώες ζωές που χάθηκαν άδικα, για «υπερβάσεις αρμοδιοτήτων» που θα ερευνηθούν και θα φθάσουν στα δικαστήρια, καθώς και άλλες τέτοιες ενδείξεις αδυναμίας. Αντίθετα, πρέπει να είναι βέβαιος ότι τα αποτελέσματα των επιχειρήσεών του θα δουν και θα ακούσουν όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι· μάλιστα, εάν είναι δυνατόν να έλθουν σε άμεση επαφή με αυτά, εισπνέοντας, λόγου χάριν, τον καπνό από μια πόλη που καίγεται, τότε τόσο το καλύτερο. Πρέπει να καλέσει τους δημοσιογράφους να δουν τα ακέφαλα πτώματα που κείτονται στους δρόμους, να τα βιντεοσκοπήσουν και να γράψουν γι' αυτά χωρίς περιορισμούς. Ωστόσο, πρέπει να είναι βέβαιος ότι οι δημοσιογράφοι δε θα συνομιλήσουν με επιζήσαντες, ώστε να μην κερδίσουν οι τελευταίοι τη συμπάθεια του κόσμου.

Τελευταίος αλλά όχι έσχατος κανόνας είναι το να μη διατάξει ο ίδιος την επίθεση. Το έργο αυτό πρέπει να το αναλάβει ένας Rif at –

και μάλιστα, χωρίς να λάβει έγγραφη εντολή, που ενδέχεται να αποτελέσει αργότερα ενοχοποιητικό στοιχείο για εκείνον που την έδωσε. Η μέθοδος αυτή υπερέρχει ως προς το ότι, εάν ο διοικητής που έχει επιλεγεί εκτελέσει επιτυχώς την αποστολή του, μπορεί να πάρει τα εύσημα αυτός που του ανέθεσε την αποστολή. Ο τελευταίος πρέπει να είναι βέβαιος ότι ο εν λόγω διοικητής, όταν τον παρουσιάσει στον κόσμο, θα φαίνεται όσο το δυνατόν περισσότερο σκληρός, ενδεχομένως με μια μαυρισμένη στολή και ένα βρόμικο επίδεσμο στο μέτωπό του. Όταν παρουσιαστεί ο ίδιος στον κόσμο, δεν πρέπει να εκφράσει τη λύπη του ούτε να ξεσπάσει σε δάκρυα για τα θύματα. Αντίθετα, πρέπει να εξηγήσει γιατί ό,τι έκανε ήταν απολύτως αναπόφευκτο και να φροντίσει να γίνει από όλους κατανοητό ότι είναι έτοιμος να το επαναλάβει σύντομα και κατ' ουσίαν χωρίς προειδοποίηση. Τι πρέπει να συμβεί, όμως, στην περίπτωση που, για οποιονδήποτε λόγο, ο διοικητής-αχυράνθρωπος αποτύχει στην αποστολή του και το κίνημα αντίστασης, αντί να συντριβεί, ενισχυθεί; Σε αυτήν την περίπτωση, ο πραγματικός υπεύθυνος μπορεί να απεκδυθεί κάθε ευθύνη για τα γεγονότα και να επιχειρήσει κάτι άλλο – να διαπραγματευτεί, παραδείγματος χάριν.

Εκ πρώτης όψεως, δεν μπορεί να υποθέσει κανείς ότι υπάρχουν μέθοδοι καταστολής που διαφέρουν μεταξύ τους περισσότερο απ' ό,τι εκείνες που εφάρμοσαν ο Χαφέζ αλ Άσαντ στη Χάμα και οι Βρετανοί στη Βόρεια Ιρλανδία· κατά βάθος, όμως, οι μέθοδοι αυτές έχουν ένα πολύ σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό. Η δραστηριότητα που ανέπτυξαν αμφότεροι, καθένας με το δικό του τρόπο, αποσκοπεί στην αντιμετώπιση του προβλήματος της κάμψης του φρόνηματος, που εμφανίζεται με την πάροδο του χρόνου. Ο Άσαντ απέτρεψε την καταρράκωση του ηθικού των στρατιωτών του περιορίζοντας την επιχείρηση καταστολής σε ένα αιφνίδιο, ισχυρό πλήγμα, έπειτα από το οποίο οι περισσότεροι από τους αιματοβαμμένους στρατιώτες θα ήταν σε θέση, εάν τα πράγματα πήγαιναν κατ' ευχήν, να κάνουν ένα ντους, να βάλουν μια καθαρή στολή και να επιστρέψουν στους στρατώνες τους. Οι Βρετανοί, από την πλευρά τους, επέδειξαν εκ προθέσεως αυτοσυγκράτηση και, κατ' αυτόν τον τρόπο, απόλυτο αυτοέλεγχο, ώστε να αποτρέψουν την εμφάνιση φαινομένων σήψης και να διατηρήσουν έτσι σε καλή κατάσταση το φρόνημα των στρατιωτών τους επί μακρόν, ίσως και επ' άπειρον. Και οι δύο μέθοδοι απαιτούν τεράστια αποφασιστικότητα και δύναμη, ώστε να εφαρμοστούν με συστηματικό τρόπο. Εάν δεν εφαρμοστούν με συστηματικό τρόπο, το αποτέλεσμα θα είναι, σχεδόν χωρίς καμία εξαίρεση, καταστροφικό.

6.5. ΖΗΤΗΜΑ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΣΤΟ ΙΡΑΚ

Μολονότι υποτίθεται ότι οι ΗΠΑ είναι μια ανοιχτή, δημοκρατική χώρα, τα αίτια του πολέμου τους εναντίον του Ιράκ είναι άγνωστα.⁴⁵ Όσο περνά ο χρόνος και όσο περισσότεροι άνθρωποι δημοσιεύουν τα απομνημονεύματά τους τόσο περισσότερο περιπλέκεται η υπόθεση: το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι εικασίες. Ίσως ο πρόεδρος Μπους και οι κυριότεροι σύμβουλοί του, ο αντιπρόεδρος Dick Cheney, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας Donald Rumsfeld και ο αναπληρωτής του τελευταίου, Paul Wolfowitz, να πίστευαν όντως ότι ο Σαντάμ Χουσεΐν ήταν αναμιγμένος στη διεθνή τρομοκρατία – παρά το γεγονός ότι στην έκθεση της CIA για την τρομοκρατία το 2000 αναφερόταν ότι δεν ήταν αναμιγμένος και παρότι αυτός καθαυτός ο πόλεμος υποδήλωνε ότι ο Ιρακινός ηγέτης δεν είχε διασυνδέσεις με την Αλ Κάιντα και τους συμμάχους της.⁴⁶ Ίσως να πίστευαν όντως ότι είχε στην κατοχή του όπλα μαζικής καταστροφής – αν και, δεδομένης της συντριπτικής ήττας που είχε υποστεί το 1991, είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς πώς ήταν δυνατόν να πιστεύουν ότι τα όπλα αυτά συνιστούσαν απειλή για οποιαδήποτε άλλη χώρα. Ίσως να θεωρούσαν ότι, με την αποχώρηση των αμερικανικών δυνάμεων από τη Σαουδική Αραβία και με τη χώρα αυτή να οδεύει κατά τα φαινόμενα προς εμφύλιο πόλεμο, η Μέση Ανατολή εισερχόταν σε φάση αποσταθεροποίησης και ότι ήταν αναγκαίο να θέσουν οι ΗΠΑ υπό τον έλεγχό τους μια άλλη σημαντική πετρελαιοπαραγωγό χώρα στη θέση της Σαουδικής Αραβίας.

Σε κάθε περίπτωση, οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ μιλούσαν συνεχώς επί μία δεκαετία για την επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις. Στο μεγαλύτερο τμήμα του 20ού αιώνα η στρατιωτική τεχνολογία αναπτύχθηκε με ταχύτερο ρυθμό από τη μη στρατιωτική τεχνολογία: συνεπεία τούτου, η τελευταία ωφελήθηκε από τα λεγόμενα παράπλευρα οφέλη. Με την εμφάνιση των μικροτσιπ, περί το 1980, η κατάσταση άλλαξε. Έκτοτε, κυρίως εξαιτίας προβλημάτων στον τομέα του εφοδιασμού, που προκαλούσαν ο μοναδικός όγκος των στρατιωτικών δυνάμεων, η ακαμψία τους και το ζήτημα της κατανομής αρμοδιοτήτων στους διάφορους κλάδους τους, η στρατιωτική τεχνολογία άρχισε να εξελίσσεται με βραδύ ρυθμό, αν και η συζήτηση σχετικά με την επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις συνεχίστηκε. Ορισμένα συγκεκριμένα παραδείγματα της εν λόγω επανάστασης άρχισαν να εμφανίζονται σε πολυάριθμα νέα όπλα, ανάμεσα στα οποία το σημαντικότερο ίσως ήταν το κατευθυνόμενο όπλο ακριβείας JDAM (Joint Direct Attack Munitions), μια κατ' αρχήν μη κατευθυνόμενη βόμβα που ήταν εξοπλισμένη με ένα

απλό σύστημα GPS (Global Positioning System), ανάλογο αυτού που διαθέτει ένα οικογενειακό αυτοκίνητο. Το ίδιο συνέβη και με πολλά μικρά, μη επανδρωμένα αεροσκάφη (γνωστά ως RPV, Remotely Piloted Vehicles, και UAV, Unmanned Aerial Vehicles), με αισθητήρες, μέσα επικοινωνίας και συστήματα υπολογιστών για τον έλεγχο και τη διοίκηση των προαναφερθέντων. Οι παλαιότεροι διοικητές είχαν στη διάθεσή τους κιάλια και χάρτες. Στην εποχή μας το πλέον σημαντικό τμήμα του εξοπλισμού των διοικητών είναι ο φορητός ηλεκτρονικός υπολογιστής τους.

Με όλα αυτά τα μαγικά ηλεκτρονικά επιτεύγματα, στην ξηρά, τη θάλασσα, τον αέρα ή και το διάστημα, οι Αμερικανοί αποσκοπούσαν στην πραγματικότητα στη διεξαγωγή του λεγόμενου δικτυο-κεντρικού πολέμου (NCW, network-centric warfare). Ο «δικτυο-κεντρικός πόλεμος» βασίζεται σε πολυάριθμα μυστηριώδη δίκτυα, γνωστά ως ARPANET, MILNET, NSFNET, CAVNET, και πολλά άλλα, ακόμη πιο αλλόκοτα δίκτυα.⁴⁷ Ένα από τα δίκτυα, το SIPRNET (Secret Internet Protocol Router Network), χρησιμοποιεί «έξυπνο πολυπλέκτη και κανάλια με ρυθμό μετάδοσης δεδομένων 512 kilobits ανά δευτερόλεπτο», για να εξασφαλίζει «υψηλής ταχύτητας υπηρεσίες μεταγωγής πακέτων πληροφοριών», με σκοπό την κάλυψη «των αναγκών σε επίπεδο εθνικής άμυνας». Μεταξύ πολλών άλλων αξιοθαύμαστων πραγμάτων, το εν λόγω δίκτυο συνδέει μεταξύ τους 134 ξεχωριστές κρατικές υπηρεσίες. Ένας από τους στόχους του είναι το να παρέχει στους διοικητές άμεση πρόσβαση σε οποιεσδήποτε σοφές «παρατηρήσεις» των υπηρεσιών αυτών.

Ένας άλλος στόχος είναι η σύνδεση όλων των υπολογιστών μεταξύ τους, ώστε όλοι οι διοικητές να έχουν την ίδια εικόνα της κατάστασης που επικρατεί στο πεδίο της μάχης. Ακολουθώντας, έχοντας την ίδια «εικόνα της κατάστασης σε πραγματικό χρόνο»,⁴⁸ θα συντονίσουν τις κινήσεις τους, δίνοντας τη δυνατότητα στις μονάδες τους να συγκεντρωθούν γύρω από τους στόχους τους, όπως οι μέλισσες που επιτίθενται σε έναν απερίσκεπτο άνθρωπο που παρενοχλεί την κυψέλη τους. Έχοντας ανακαλύψει, αναγνωρίσει και παρακολουθήσει τις κινήσεις του εχθρού με τη βοήθεια των αισθητήρων τους, πριν προλάβει ο τελευταίος να πράξει το ίδιο, οι διοικητές θα είναι σε θέση να ενεργήσουν με μεγαλύτερη ταχύτητα από εκείνον. Έχοντας ως αφετηρία μια ιδέα που διατυπώθηκε αρχικά από έναν αξιωματικό της Πολεμικής Αεροπορίας, τον εκλιπόντα Σμήναρχο John R. Boyd, η προαναφερθείσα διαδικασία έγινε γνωστή ως διεξόδυση στον Κύκλο OODA (Observation, Orientation, Decision, Action) του εχθρού.⁴⁹

Το Ιράκ είναι μια τριτοκοσμική χώρα χωρίς αξιόλογη βιομηχανία ηλεκτρονικών. Όταν δέχθηκε την επίθεση των ΗΠΑ, ελάχιστα από

τα όπλα που είχε στην κατοχή του είχαν κατασκευαστεί μέσα στην τελευταία δεκαπενταετία· μάλιστα, οι κυρώσεις που είχαν επιβληθεί στη χώρα αρχής γενομένης από το 1991 είχαν προκαλέσει ελλείψεις στους τομείς των ανταλλακτικών και της συντήρησης ακόμη και σε ό,τι αφορούσε τα ελάχιστα αυτά σύγχρονα όπλα. Η επιχείρηση των 480 χιλιομέτρων και των τριών εβδομάδων, κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκαν 138 Αμερικανοί –πολλοί από αυτούς τους άνδρες έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας ατυχημάτων και από φίλια πυρά–, ολοκληρώθηκε στη Βαγδάτη με μεγάλη ευκολία. Πέραν αυτού, οτιδήποτε άλλο λέγεται είναι εκ περισσού.

Στο πλαίσιο των προετοιμασιών για τον πόλεμο του 2003, οι Αμερικανοί υπεύθυνοι σχεδιασμού ανέμεναν θερμή υποδοχή των αμερικανικών δυνάμεων από μεγάλο τμήμα του ιρακινού πληθυσμού· αυτό συνέβη όντως, αλλά σε περιορισμένη έκταση. Ωστόσο, σύντομα αποδείχθηκε ότι η πτώση της Βαγδάτης και η ανατροπή του Σαντάμ Χουσεΐν δε σηματοδότησαν το τέλος της σύγκρουσης, αλλά την αρχή της. Η τρομοκρατική δράση ξεκίνησε σχεδόν αμέσως από τους «θύλακες αντίστασης», όπως συνήθιζε να τους αποκαλεί ο Rumsfeld, και επεκτάθηκε γρήγορα σε ένα μεγάλο τμήμα της χώρας. Στη Βαγδάτη αλλά και σε άλλα μέρη, ελεύθεροι σκοπευτές προκαλούσαν απώλειες στις τάξεις του στρατεύματος του ελεγχόμενου από τις ΗΠΑ «Συνασπισμού των Προθύμων». Οι ελεύθεροι σκοπευτές έβαζαν στο στόχαστρό τους στρατιώτες, εργολάβους που δεν εκτελούσαν στρατιωτική υπηρεσία, μέλη διεθνών ανθρωπιστικών οργανώσεων, Ιρακινούς που συνεργάζονταν με τον εχθρό και αμάχους· ορισμένοι από αυτούς σκοτώθηκαν, άλλοι τραυματίστηκαν και άλλοι απήχθησαν. Από τους απαχθέντες, άλλοι απελευθερώθηκαν, αφού καταβλήθηκαν τα λύτρα που είχαν ζητήσει οι απαγωγείς, και άλλοι εκτελέστηκαν μπροστά στις κάμερες· ούτως ή άλλως, οι τρομοκράτες ήταν αυτοί που κέρδιζαν και οι Αμερικανοί αυτοί που έχαναν.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι αντάρτες, όποιοι κι αν ήταν, άρχισαν να χρησιμοποιούν διάφορα ελαφρά όπλα, μεταξύ των οποίων τυφέκια εφόδου, αντιαρματικούς και αντιαεροπορικούς πυραύλους, χειροβομβίδες, πολυβόλα όλων των διαμετρημάτων, όλμους, μη κατευθυνόμενες ρουκέτες τύπου Κατιούσα και αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς κάθε τύπου και μεγέθους. Με την πάροδο του χρόνου, κατέστη ολοένα και περισσότερο σαφές ότι οι αυτοσχέδιοι εκρηκτικοί μηχανισμοί ήταν τα πλέον επικίνδυνα όπλα. Κάποιοι από τους εν λόγω εκρηκτικούς μηχανισμούς τοποθετούνταν στα κράσπεδα των πεζοδρομίων, άλλοι μεταφέρονταν στους στόχους τους από βομβιστές αυτοκτονίας, που είτε ήταν πεζοί είτε επέβαιναν σε αυτοκίνητα. Στο Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν,

μια χώρα που ήταν στρατιωτικοποιημένη σε πολύ μεγάλο βαθμό, τα αποθέματα όπλων τέτοιου είδους ήταν κατ' ουσίαν ανεξάντλητα.

Ως θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων που πραγματοποιούνται από αντάρτες, το Ιράκ παρουσιάζει και άλλα πλεονεκτήματα. Μεγάλα τμήματα της χώρας είναι ανοιχτές περιοχές με ερημική βλάστηση, που δεν παρέχουν στους αντάρτες ικανοποιητική κάλυψη. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές ορεινές εκτάσεις και κατοικημένες περιοχές, καθώς και περιοχές που διασχίζονται από φυσικές και τεχνητές υδάτινες οδούς και καλύπτονται από πυκνή βλάστηση. Δεν είναι δυνατόν να παρακολουθεί και να ελέγχει η αστυνομία όλα τα παιδιά μιας χώρας που έχει 24.000.000 κατοίκους (σε όλα τα επαναστατικά κινήματα τα παιδιά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, είτε ως βομβιστές αυτοκτονίας είτε, εφόσον είναι πολύ μικρής ηλικίας, ως παρατηρητές ή αγγελιαφόροι). Η συνοριακή γραμμή της χώρας έχει μήκος χιλιάδων χιλιομέτρων, ενώ ένα τμήμα αυτής, ιδίως στη μεθόριο του Ιράκ με την Τουρκία και το Ιράν, διέρχεται από ένα εξαιρετικά τραχύ εδαφικό ανάγλυφο. Το κλείσιμο της εν λόγω συνοριακής γραμμής είναι σχεδόν αδύνατο, ακόμη και με τη βοήθεια του πλέον σύγχρονου εξοπλισμού. Εάν οι αντάρτες ξεμείνουν κάποια στιγμή από όπλα, δε θα δυσκολευτούν ιδιαίτερα να εξασφαλίσουν νέο οπλισμό.

Τέλος, εξαιτίας του γεγονότος ότι ο Σαντάμ Χουσεΐν βασιζόταν στην υποχρεωτική στράτευση, υπάρχουν στο Ιράκ εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες (ίσως και περισσότεροι) με στρατιωτικές εμπειρίες. Οι νεαροί αυτοί, δεδομένου ότι ανδρώθηκαν σε μια περίοδο κατά την οποία είχαν επιβληθεί διεθνείς κυρώσεις στη χώρα τους, ίσως να μην είχαν τη δυνατότητα να φοιτήσουν σε κολέγια. Ίσως να μην μπορούν να κυβερνήσουν ένα αεροσκάφος Stealth και να χειριστούν ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Κατά πάσαν πιθανότητα, αδυνατούν να συντάξουν εμπεριστατωμένες εκθέσεις αναφορικά με το «δικτυο-κεντρικό πόλεμο»: μάλιστα, πολλοί από αυτούς ίσως να μην έχουν δει άλλα δίχ(κ)τυα πέραν αυτών με τα οποία ψάρευαν στον Ευφράτη. Εντούτοις, ξέρουν πώς να χειρίζονται τα πολυβόλα και τους εκτοξευτές ρουκετών, ξέρουν πώς να κατασκευάζουν ολοένα και περισσότερο ισχυρές βόμβες. Επίσης, με την πάροδο του χρόνου κατέστη ολοένα και περισσότερο σαφές ότι είχαν αρχίσει να υιοθετούν τακτικές του ελαφρού πεζικού. Πάνω απ' όλα, όμως, οι Ιρακινοί αντάρτες έπεφταν ενδόξως στο πεδίο της μάχης – κάτι που οι Αμερικανοί, όντας χιλιαπλάσιοι, δεν μπορούσαν να κάνουν.

Μόλις οι κύριες μονάδες του ιρακινού στρατού ηττήθηκαν και διασκορπίστηκαν, οι αισθητήρες, τα μέσα επικοινωνίας και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές που είχαν σημαντική συμβολή στη νίκη των

Αμερικανών αποδείχθηκαν στην πλειονότητά τους σχεδόν άχρηστες συσκευές. Εν μέρει, αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν σχεδιαστεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να συλλέγουν τα χαρακτηριστικά ηλεκτρονικά σήματα μηχανών και όχι ανθρώπων. Επίσης, οφειλόταν στο ότι οι εν λόγω αισθητήρες δε λειτουργούσαν πολύ καλά στο πυκνοκατοικημένο, εξαιρετικά πολύπλοκο περιβάλλον στο οποίο δρούσαν οι αντάρτες. Εξάλλου, μυριάδες μέθοδοι ήταν δυνατόν να εφαρμοστούν, προκειμένου να αχρηστευτούν ή να τροφοδοτηθούν με παραπλανητικά στοιχεία όσοι αισθητήρες λειτουργούσαν όντως. Το χειρότερο απ' όλα ήταν ότι οι αισθητήρες δεν ήταν σε θέση να μπουν στο μυαλό των ανθρώπων. Συνεπεία τούτου, αρκετά χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου τα αμερικανικά στρατεύματα δεν ήξεραν ποιοι ήταν αυτοί που τους πολεμούσαν: μέλη του Μπάαθ ή κοινοί εγκληματίες, ξένοι τρομοκράτες ή φανατικοί πιστοί;

Καθώς οι επιθέσεις αυξάνονταν, οι Αμερικανοί αποτέλεσαν την πλέον απομονωμένη ίσως δύναμη κατοχής στην ιστορία της ανθρωπότητας – δεν υπήρχαν περιοχές που ήταν δυνατόν να θεωρηθούν ασφαλείς, δεν υπήρχαν αίθουσες bowling, μπαρ ή οίκοι ανοχής όπου θα μπορούσαν να χαλαρώσουν. Τολμούσαν να βγουν από τις οχυρές εγκαταστάσεις τους στη Βαγδάτη και στις άλλες πόλεις μόνον όταν στοιβάζονταν στα τεθωρακισμένα οχήματά τους, όπου είχαν τη δυνατότητα να μη χρησιμοποιούν τα μάτια τους και τα αφτιά τους όπως ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν οι στρατιώτες.⁵⁰ Κατέληξαν να εξαρτώνται από ένα τεράστιο εγχώριο ανθρώπινο δυναμικό, που περιελάμβανε από καθαρίστριες έως πολιτικούς που ήταν κατά το μάλλον ή ήττον πρόθυμοι να συνεργαστούν μαζί τους και να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους.

Εξαιτίας της μεγάλης αυτής εξάρτησης ήταν ευάλωτοι. Κάθε Ιρακινός που πρόσφερε τις υπηρεσίες του στους Αμερικανούς, αλλά και πολλοί άλλοι που δεν έκαναν κάτι αντίστοιχο, ήταν ή μπορούσαν να γίνουν κατάσκοποι. Με τον κατάλληλο συνδυασμό πιέσεων και κινήτρων, πολλοί Ιρακινοί ήταν δυνατόν να αποτελέσουν ενεργά μέλη του αντιστασιακού κινήματος· ορισμένοι, μάλιστα, ήταν δυνατόν να αποφασίσουν να μετατραπούν σε βομβιστές αυτοκτονίας. Ενώ εκατοντάδες χιλιάδες Ιρακινοί ήξεραν λίγα τουλάχιστον αγγλικά, σχεδόν κανείς από το αμερικανικό εκστρατευτικό σώμα δεν ήταν σε θέση να μιλήσει, να διαβάσει ή να γράψει στην αραβική γλώσσα (όσοι μπορούσαν ήταν στην πλειονότητά τους μουσουλμάνοι Αμερικανοί αραβικής καταγωγής, κατά συνέπεια εξ ορισμού ύποπτοι). Όμως, σε όλα τα είδη οργανωμένης ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένου του πολέμου, η γλώσσα είναι μακράν το πλέον σημαντικό εργαλείο. Έτσι, ο «έλεγχος των πληροφοριών» δεν ανήκε στους Αμερικανούς, αλλά στους εχθρούς

τους. Συνεπεία όλων αυτών, οι Ιρακινοί αντάρτες ήταν αυτοί που προέβησαν στην όποια συγκέντρωση στρατιωτικών δυνάμεων εν είδει σμήνους (“swarming”) έλαβε χώρα στον πόλεμο. Για να αντιμετωπίσουν τις συσκευές των Αμερικανών, βασίστηκαν σε αυτό που ένας Αμερικανός στρατιωτικός ιστορικός ονόμασε «σχεδόν διαισθητική γνώση των καταστάσεων» (δηλαδή, σε μια εσώτερη αντίληψη της κοινωνίας μέσα στην οποία ζουν).⁵¹ Διαθέσιμα ανά πάσα στιγμή, φθηνά, αλλά συχνά άκρως εξελιγμένα κινητά τηλέφωνα και άλλες συσκευές επικοινωνίας έδωσαν στους Ιρακινούς αντάρτες τη δυνατότητα να διεξαγάγουν το δικό τους «δικτυο-κεντρικό» πόλεμο.

Ορισμένοι (οι οποίοι, προφανώς, δε συγκαταλέγονταν σε αυτούς που περιέβαλλαν τον Αμερικανό πρόεδρο και τον συμβούλευαν πώς να διεξαγάγει τον πόλεμο) προέβλεψαν ότι τα επιχειρησιακά αυτά προβλήματα θα καθιστούσαν στην πραγματικότητα ιδιαίτερα δυσχερή την αμερικανική αποστολή στο Ιράκ. Αυτό που δεν μπορούσε, ίσως, να προβλεφθεί ήταν ότι ο τρόπος με τον οποίον προσέγγισαν τα ζητήματα αυτά οι Αμερικανοί θα συντελούσε στην επιδείνωση της κατάστασης. Ενώ προετοιμάζαν την επίθεσή τους εναντίον μιας απομακρυσμένης χώρας, που θα επέφερε θανάτους, καταστροφές και συμφορές, οι Αμερικανοί βάπτισαν τον πόλεμο «Επιχείρηση Ιρακινή Ελευθερία». Όταν εξαπέλυσαν την αρχική επίθεσή τους με την ονομασία «Σοκ και Δέος», δεσμεύτηκαν να προστατεύσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό τα θρησκευτικά και πολιτιστικά μνημεία, καθώς και τον άμαχο πληθυσμό. Μέχρις ενός βαθμού, τήρησαν την υπόσχεσή τους. Μολονότι κάποιες βόμβες και πύραυλοι δεν έπληξαν τους στόχους τους, η Βαγδάτη έμεινε ως επί το πλείστον άθικτη. Ωστόσο, το αποτέλεσμα δεν ήταν το αναμενόμενο. Γνωρίζοντας εκ των προτέρων ποιες ήταν οι περιοχές που δε θα δέχονταν επιθέσεις, οι πενήντα περίπου σημαντικότεροι Ιρακινοί ηγέτες που βρίσκονταν στο στόχαστρο των Αμερικανών ήξεραν τι έπρεπε να κάνουν, με αποτέλεσμα να μη χτυπηθεί ούτε ένας από αυτούς. Σε ό,τι αφορούσε τον υπόλοιπο πληθυσμό, έπειτα από δεκαετίες αναρχίας και αμέτρητα πραξικοπήματα, είχε πλέον εξοικειωθεί με τις φυλακίσεις, τα βασανιστήρια και τα εκτελεστικά αποσπάσματα. Κατά συνέπεια, θα ήταν παράδοξο το να μη θεωρήσει ο πληθυσμός αυτός την αμερικανική προσέγγιση του ζητήματος των πολεμικών επιχειρήσεων ως απόδειξη και μόνον τού ότι οι εισβολείς ήταν αδύνατοι χαρακτήρες που κατατρώχονταν από τύψεις – ασφαλώς, αυτή ακριβώς ήταν η πραγματικότητα.

Έπειτα από αυτό το μάλλον ασταθές ξεκίνημα, τα πράγματα πήγαν από το κακό στο χειρότερο. Αρχικά οι Αμερικανοί υποστήριξαν έναν επί μακρόν εξόριστο Ιρακινό με άνεση και ευχέρεια στο

λόγο, ονόματι Achmed Chalabi, με σκοπό να τον καταστήσουν ανδρείκελό τους. Ακολούθως, αφού αποδείχθηκε ότι ο Chalabi δεν είχε υποστηρικτές στη χώρα του, θεώρησαν ότι ήταν απατεώνας (πράγματι ήταν) και πράκτορας των Ιρανών (σχεδόν σίγουρα δεν ήταν). Τον συνέλαβαν, τον ανέκριναν και απαλλάχθηκαν από αυτόν, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο σαφές ακόμη και στον τελευταίο Ιρακινό ότι η όποια ελευθερία του ιρακινού λαού θα έμοιαζε με εκείνη που απολαμβάνει ένας σκύλος δεμένος με λουρί.

Οι Αμερικανοί, αφού πρώτα κατέβαλαν και διέλυσαν τον ιρακινό στρατό, επιχείρησαν ακολούθως να τον συγκροτήσουν εκ νέου, χρησιμοποιώντας πολλούς από τους αξιωματικούς που είχαν προσφέρει τις υπηρεσίες τους στον Σαντάμ Χουσεΐν. Αρχικά πίστεψαν ότι οι καλύτεροι Ιρακίνοί σύμμαχοί τους θα ήταν οι δήθεν μορφωμένοι, δήθεν κοσμικών αντιλήψεων και δήθεν μετριοπαθείς σουνίτες. Ωστόσο, δεδομένου ότι ζούσαν σε μια χώρα όπου οι κάτοικοι ήταν στην πλειονότητά τους σιίτες, οι σουνίτες ευλόγως ανησυχούσαν για το είδος της δημοκρατίας που ευαγγελίζονταν οι Αμερικανοί: γι' αυτόν αλλά και για άλλους λόγους, οι σουνιτικές περιοχές γύρω από τη Βαγδάτη μετατράπηκαν σε εστίες ένοπλης αντίστασης.

Απογοητευμένοι από την εξέλιξη αυτήν, οι Αμερικανοί στράφηκαν προς τους λιγότερο μορφωμένους, περισσότερο θρησκευόμενους και περισσότερο φανατικούς σιίτες στο νότο. Ωστόσο, δε δέχθηκαν όλοι οι σιίτες κληρικοί να παίξουν το ρόλο για τον οποίον τους προόριζαν οι Αμερικανοί. Συνεπεία τούτου, οι Αμερικανοί επιτέθηκαν στις ιερές πόλεις Kharbala και Najaf (κάθε πόλη στην οποία επιτίθενται οι Αμερικανοί καθίσταται αυτομάτως ιερή) και ισοπέδωσαν τμήματά τους – ακολούθως αντιλήφθηκαν ότι με τις ενέργειές τους αυτές ίσως απομάκρυναν περισσότερους σιίτες απ' όσους τρομοκρατούσαν. Αντί να ολοκληρώσουν το έργο τους, έκαναν πίσω την τελευταία στιγμή. Η Najaf, ειδικότερα, πέρασε στον έλεγχο της σιιτικής πολιτοφυλακής του σείχη Sistani.

Όπως και στο Βιετνάμ, οι Αμερικανοί ενδιαφέρονταν ζωηρά να κερδίσουν τον ψυχολογικό και πνευματικό πόλεμο, αν και κάτι τέτοιο δεν ήταν απόλυτα συμβατό με τη λογοκρισία που επέβαλε η μεταβατική κυβέρνηση του Ιράκ. Την κατάσταση επιδείνωσαν όσα διέρρευσε περί βασανιστηρίων στο Abu Ghraib και σε άλλες φυλακές. Στο πλαίσιο της μουσουλμανικής κουλτούρας, το γεγονός ότι ανάμεσα στους βασανιστές συγκαταλέγονταν γυναίκες (μια γυναίκα ήταν υπεύθυνη και για το σωφρονιστικό σύστημα, η Janis Karpinski, που έφερε το βαθμό του στρατηγού) κάθε άλλο παρά βοήθησε. Όπως και στο Βιετνάμ, έκανε την εμφάνισή της μια ροή στατιστικών δεδομένων αναφορικά με την πρόοδο που είχε συντελεστεί: τόσα δέματα τροφίμων διανεμήθηκαν, τόσα σχολεία και

κλινικές λειτούργησαν εκ νέου, τόσα χιλιόμετρα οδικών αξόνων αποκαταστάθηκαν από τους μηχανικούς κ.ο.κ. Κάποια από τα στατιστικά αυτά δεδομένα ήταν κατά πάσαν πιθανότητα ψευδή· αποτελούσαν επινοήματα ανθρώπων που επιθυμούσαν είτε να χειραγωγήσουν την αμερικανική κοινή γνώμη είτε να ικανοποιήσουν τους ανωτέρους τους είτε να βάλουν χέρι στα τεράστια ποσά που διέθετε το Πεντάγωνο στο Ιράκ.⁵² Ακόμη κι αν οι αριθμοί αυτοί αντανακλούσαν εν μέρει την πραγματικότητα, είναι αμφίβολο εάν πολλοί Ιρακινοί χρωστούσαν ευγνωμοσύνη στους Αμερικανούς για το ότι οικοδόμησαν εκ νέου ό,τι είχαν προηγουμένως καταστρέψει και γλίτωσαν ανθρώπους από την αιτία που οι ίδιοι είχαν προκαλέσει με την επίθεσή τους.

Την κατάσταση επιδεινώσε το γεγονός ότι ο πόλεμος κλιμακώθηκε από τους Αμερικανούς. Οι αμερικανικές δυνάμεις, είτε για να μειώσουν τις απώλειές τους είτε επειδή αυτό ήξεραν να κάνουν καλύτερα από οτιδήποτε άλλο, χρησιμοποίησαν όλα σχεδόν τα είδη βαρέος οπλισμού που διέθεταν: άρματα μάχης Abrams εξήντα πέντε τόνων, τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού, αεροσκάφη διώξεως/βομβαρδισμού και αεροσκάφη AC-130 ικανά να εξαπολύουν χιλιάδες βλήματα ανά λεπτό· επίσης, εναντίον των Ιρακινών ανταρτών χρησιμοποιήθηκαν τα πλέον εξελιγμένα επιθετικά ελικόπτερα. Όμως, ούτε καν οι Αμερικανοί δεν μπορούσαν να ισχυριστούν ότι οι αντάρτες είχαν στη διάθεσή τους κάτι περισσότερο από όλμους, πολυβόλα, αντιαρματικές ρουκέτες και αυτοσχέδιες βόμβες.

Όπως συμβαίνει πολύ συχνά στις επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινήσεων, ο αριθμός των απωλειών αντανακλούσε τα προαναφερθέντα γεγονότα. Στα τέλη του 2006 οι Αμερικανοί στρατιωτικοί που είχαν σκοτωθεί ήταν 2.500 και πλέον – ανάμεσά τους, περισσότεροι από εννιά στους δέκα έχασαν τη ζωή τους μετά την επίσημη αναγγελία του τερματισμού των μειζόνων στρατιωτικών επιχειρήσεων από τον πρόεδρο Μπους. Μολονότι δεν ήταν διαθέσιμα επίσημα στοιχεία αναφορικά με τον αριθμό τους, οι Ιρακινοί νεκροί ανέρχονταν σύμφωνα με ορισμένες πηγές στις 100.000· οι τέσσερις στους πέντε από αυτούς εκτιμάται ότι ήταν άμαχοι που σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πυρών μεταξύ των αμερικανικών δυνάμεων και των Ιρακινών ανταρτών.⁵³

Η περίπτωση της Fallujah είναι μια μικρογραφία των παρανοήσεων, των λαθών και, προπάντων, της ανικανότητας των Αμερικανών να χαράξουν μια σαφώς καθορισμένη πολιτική και να μείνουν σταθεροί σε αυτήν. Αρχικά οι Αμερικανοί είχαν την προσδοκία μιας θερμής υποδοχής των «απελευθερωτών» από τις 300.000 –σουνίτες ως επί το πλείστον– κατοίκους της Fallujah, μιας πόλης που βρισκε-

ται δυτικά της Βαγδάτης. Τελικά αυτό δε συνέβη, και η πόλη γρήγορα μετατράπηκε σε ασφαλές καταφύγιο τρομοκρατών, οι οποίοι, έχοντας επιβάλει την κυριαρχία τους σε αυτήν, τη χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριο στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αρχικά οι Αμερικανοί θεώρησαν ότι η εξέλιξη αυτή οφειλόταν στο γεγονός πως η περιοχή ήταν προπύργιο των υποστηρικτών του Σαντάμ Χουσεΐν. Όμως, η σύλληψη του Σαντάμ Χουσεΐν το Δεκέμβριο του 2003 ουδόλως βελτίωσε την κατάσταση. Ίσως ο πραγματικός λόγος για τον οποίον αντιστέκονταν οι κάτοικοι της Fallujah να ήταν το ότι για εκείνους, όπως και για το σουνιτικό πληθυσμό εν γένει, η υπόσχεση των Αμερικανών για δημοκρατία (κάτι που σημαίνει ότι η χώρα θα κυβερνάται από την πλειοψηφία των σιιτών) ισοδυναμούσε με θανατική καταδίκη. Σε κάθε περίπτωση, τον Απρίλιο του 2004 οι Αμερικανοί, κρίνοντας ότι η κατάσταση είχε γίνει ανυπόφορη, επιτέθηκαν στη Fallujah με αεροπορικές και χερσαίες δυνάμεις: λίγες ημέρες αργότερα αναγκάστηκαν να διακόψουν την επίθεσή τους, μια και οι απώλειές τους ήταν μεγαλύτερες των αναμενομένων.

Επακολούθησε μια προβληματική εκχειρία, βάσει της οποίας οι Αμερικανοί δε θα επετίθεντο εκ νέου στη Fallujah, εφόσον οι δυνάμεις της πολιτοφυλακής που ήλεγχαν την πόλη δεν ανέπτυσαν δραστηριότητα. Ωστόσο, η εν λόγω συμφωνία δεν ίσχυσε ούτε καν επί μία εβδομάδα. Στους μήνες που ακολούθησαν οι Αμερικανοί εμφανίζονταν διστακτικοί, ενόσω αναζητούσαν έναν τρόπο να δώσουν τέλος στην τρομοκρατία και, συγχρόνως, απειλούσαν τους αντάρτες με νέα επίθεση εναντίον της Fallujah, εάν δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματά τους. Όταν τελικά επιτέθηκαν, το Νοέμβριο, χρησιμοποίησαν όλον το διαθέσιμο βαρύ οπλισμό τους και ισοπέδωσαν την πόλη. Εντούτοις, τα αποτελέσματα δεν ήταν τα ίδια με εκείνα στην πόλη Χάμα της Συρίας επί Χαφέζ αλ Άσαντ. Πολλοί άμαχοι, αλλά και οι περισσότεροι τρομοκράτες –σε αυτούς συγκαταλεγόταν ο πλέον επικίνδυνος όλων, ο Ιορδανός Abu Musab al Zarqawi–, που είχαν ειδοποιηθεί εκ των προτέρων για την αμερικανική επίθεση, είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Οι μόνοι αντάρτες που συγκρούστηκαν με τους Αμερικανούς ήταν όσοι είχαν αποφασίσει να παραμείνουν στη Fallujah και να γίνουν μάρτυρες.

Εκτιμάται ότι εξαιτίας της αμερικανικής επίθεσης έχασαν τη ζωή τους 1.000 έως 2.000 πολιτοφύλακες – πάντως, ορισμένοι ουδέτεροι παρατηρητές υποστήριξαν ότι ο αριθμός των νεκρών Ιρακινών ανταρτών ήταν πολύ μικρότερος. Σε κάθε περίπτωση, και όπως απέδειξαν σε σύντομο χρονικό διάστημα οι νέες τρομοκρατικές ενέργειες, οι απώλειες αυτές κάθε άλλο παρά ήταν ικανές να συνταράξουν και να τρομοκρατήσουν τους αντάρτες, ώστε να παραδοθούν. Οι Αμερικανοί, από την πλευρά τους, υπέπεσαν σε ένα

ακόμη πιο σοβαρό σφάλμα, όταν, αμέσως μετά την ισοπέδωση της Fallujah, κόμισαν ανθρωπιστική βοήθεια και άρχισαν να μιλούν για την ανοικοδόμηση της πόλης, αλλά ακολούθως αθέτησαν το λόγο τους και σφυροκόπησαν εκ νέου την πόλη, το Δεκέμβριο.

Στο μεταξύ, τι συνέβαινε με τους Αμερικανούς στρατιώτες που μάχονταν και πέθαιναν κατ' εντολήν του προέδρου της χώρας τους σε μια απομακρυσμένη χώρα, την οποία στην πλειονότητά τους δε γνώριζαν ούτε καν εξ ακοής; Οι ΗΠΑ, αφενός επειδή σπανίως κατέφυγαν στην υποχρεωτική στράτευση και αφετέρου επειδή οι πλούσιοι και οι ισχυροί έβρισκαν συχνά τρόπους να αποφεύγουν τη στρατιωτική υπηρεσία ακόμη και σε περιόδους υποχρεωτικής στράτευσης, έχουν μακρά παράδοση στη διεξαγωγή πολέμων με θυσίες των φτωχών, των μη προνομιούχων και των μειονοτήτων.⁵⁴ Επιπλέον, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο συγκροτούνται, οι μονάδες του αμερικανικού στρατού κάθε άλλο παρά έχουν τη συνοχή που χαρακτηρίζει τις μονάδες κάποιων άλλων χωρών· στο παρελθόν, οι απόπειρες αλλαγής του συστήματος απέτυχαν, καθώς οι διοικητές έδωσαν προτεραιότητα στις διοικητικές ανάγκες έναντι των ψυχολογικών προβλημάτων των ανδρών τους.⁵⁵ Παρ' όλα αυτά, όταν η αποστολή που αναλαμβάνουν να φέρουν σε πέρας δεν είναι ανέφικτη, οι Αμερικανοί αποδεικνύονται ως επί το πλείστον καλοί στρατιώτες.

Απόδειξη γι' αυτό αποτελεί η μαρτυρία του Moshe Dayan, που γνώριζε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο στρατηγό του 20ού αιώνα τι εστί μαχητικό φρόνημα. Το 1966, ένα έτος πριν οδηγήσει το στρατό της χώρας του σε συντριπτική νίκη επί των εχθρών της, ο Dayan επισκέφθηκε το Βιετνάμ. Μολονότι είναι βέβαιο ότι δεν του άρεσαν όλα όσα είδε, αποκάλεσε τους στρατολογημένους Αμερικανούς που συνάντησε «χρυσά αγόρια»· επισήμανε την καλή φυσική κατάστασή τους, το πολύ καλό επίπεδο της εκπαίδευσής τους και, την εποχή εκείνη, τη μεγάλη προθυμία τους να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους.⁵⁶

Καθώς ο πόλεμος στο Βιετνάμ παρατεινόταν χωρίς το τέλος του να είναι ορατό, το κλίμα, όπως ήταν φυσικό, άλλαξε. Στο θέατρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ολοένα και μεγαλύτερος γινόταν ο αριθμός των στρατιωτών που λιποτακτούσαν, αντιμετώπιζαν νευροψυχικές διαταραχές, αρνούσαν να εκτελέσουν διαταγές ή απλώς κατέφευγαν στα ναρκωτικά, για να ξεφύγουν από την κόλαση στην οποία τους στείλει οι ανώτεροί τους. Στην πατρίδα, η ανάγκη εξεύρεσης και αποστολής στο Βιετνάμ ολοένα και περισσότερων ανδρών (οι γυναίκες ήταν ελάχιστες), που υφίσταντο ολοένα και μεγαλύτερες απώλειες, οδήγησε αρχικά σε μια σημαντική ελάττωση του αριθμού των Αμερικανών που υποστήριζαν τον πόλεμο και

ακολούθως σε σοβαρότατες κοινωνικές ταραχές. Η διατάραξη της έννομης τάξης έγινε περισσότερο αισθητή στα πανεπιστήμια, όπου δοκιμάζονταν οι ικανότητες του άνθους της κατοπινής γενιάς. Οι φοιτητές που είχαν λάβει αναβολή λόγω σπουδών ευλόγως φοβούνταν ότι κάποια ημέρα θα καλούνταν να παρουσιαστούν – τον ίδιο φόβο ένιωθαν ασφαλώς και οι μεσοαστικές οικογένειες από τις οποίες προέρχονταν οι εν λόγω φοιτητές. Πολλά πανεπιστήμια συνεργάστηκαν με τους φοιτητές τους. Απαγόρευσαν την είσοδο των στρατολόγων στις εγκαταστάσεις των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, κατάργησαν τα προγράμματα Εκπαίδευσης Εφέδρων Αξιωματικών και αρνήθηκαν να δεχθούν κονδύλια από το Πεντάγωνο που προορίζονταν για την επιχορήγηση ερευνητικών προγραμμάτων.

Εάν ο πόλεμος είχε συνεχιστεί, οι κοινωνικές ταραχές ίσως να είχαν προκαλέσει εμφύλιο πόλεμο· αυτό έγινε σαφές το Δεκέμβριο του 1972, όταν 250.000 άνθρωποι, εξοργισμένοι από τους λεγόμενους Χριστουγεννιάτικους Βομβαρδισμούς στο Βόρειο Βιετνάμ, επιχείρησαν να καταλάβουν το Πεντάγωνο. Αφήνοντας τα πράγματα στο Βιετνάμ να πάρουν το δρόμο τους, ο πρόεδρος Ρίτσαρντ Νίξον έσωσε τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, υπήρχε και μια άλλη πλευρά στην όλη υπόθεση. Ο Νίξον, επειδή ήθελε να είναι βέβαιος ότι η κοινή γνώμη, σε περίπτωση νέας πολεμικής αναμέτρησης, δε θα εμπόδιζε εκ νέου την κυβέρνηση των ΗΠΑ να πράξει ό,τι θα θεωρούσε αυτή επιβεβλημένο, κατάργησε την υποχρεωτική στρατεύση· τη θέση των στρατευσίμων πήρε μια δύναμη που αποτελούνταν εξ ολοκλήρου από εθελοντές. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 η νέα αυτή δύναμη αντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες στην προσπάθειά της να προσελκύσει το αναγκαίο, κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό· παρεμπιπτόντως, αυτός υπήρξε ένας από τους λόγους για τους οποίους έγιναν δεκτές τόσο πολλές γυναίκες.⁵⁷ Αργότερα, καθώς ο χρόνος έσβησε τις μνήμες από τον πόλεμο του Βιετνάμ, η οικονομική ύφεση των δεκαετιών του 1980 και του 1990, καθώς και η σημαντική αύξηση των αποδοχών των στρατιωτικών στην οποία προέβη η κυβέρνηση Ρέιγκαν, βελτίωσαν την κατάσταση. Πάνω απ' όλα, η νίκη των Αμερικανών στο Ιράκ το 1991 διέλυσε τις αμφιβολίες που κυριαρχούσαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980· τη θέση των αμφιβολιών κατέλαβε η αλαζονική συμπεριφορά. Οι Αμερικανοί αξιωματούχοι υποστήριζαν πεισματικά και κατ' επανάληψη ότι τα αμερικανικά στρατεύματα είχαν «την καλύτερη εκπαίδευση, την καλύτερη ηγεσία και τον καλύτερο εξοπλισμό»⁵⁸ ανά την υφήλιο.

Η συγκρότηση μιας στρατιωτικής δύναμης που αποτελείται εξ ολοκλήρου από εθελοντές πέτυχε σε σημαντικό βαθμό το στόχο

της, να αποσυνδεθεί δηλαδή το στράτευμα από τον αμερικανικό λαό· το γεγονός αυτό έδωσε τη δυνατότητα στο Λευκό Οίκο να χρησιμοποιεί τις ένοπλες δυνάμεις του όπου και όποτε το θεωρούσε αναγκαίο. Όταν τα πράγματα στο Ιράκ άρχισαν να δυσκολεύουν, λίγοι ήταν οι Αμερικανοί που ενδιαφέρθηκαν για την τύχη των στρατιωτών που βρίσκονταν εκεί. Στη Νέα Υόρκη, στο Ντάλας και στο Λος Άντζελες η ζωή συνεχίστηκε με το συνηθή ρυθμό της· στην πραγματικότητα, όπως συνέβη και με τον πόλεμο στο Βιετνάμ, πολλά τμήματα της χώρας ωφελήθηκαν από τον πόλεμο στο Ιράκ, καθώς το Πεντάγωνο, που ήταν φειδωλό στις δαπάνες του επί διακυβέρνησης Κλίντον, άρχισε να δαπανά μεγάλα ποσά. Στο κάτω-κάτω, οι στρατιώτες είχαν καταταγεί ιδία βουλήσει, όπως και οι επίστρατοι που τους παρείχαν υποστήριξη. Είχαν ορκιστεί να διακινδυνεύσουν ακόμη και τη ζωή τους χάριν του Θείου Σαμ, εάν αυτό ήταν αναγκαίο, με αντάλλαγμα μισθούς, ιατρική κάλυψη και υποτροφίες για σπουδές. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι άνδρες αυτοί, οι οποίοι δεν προκαλούσαν το ενδιαφέρον πολλών Αμερικανών, δίδονταν από τους ανωτέρους τους βορά στα εχθρικά πυροβόλα και δέχονταν συνεχείς επιθέσεις από τρομοκράτες που δεν μπορούσαν να εντοπίσουν, σύντομα άρχισαν να μισούν τον πόλεμο σε τέτοιο βαθμό, που να ξυπνούν μνήμες από τον πόλεμο του Βιετνάμ.⁵⁹

Πριν αρχίσει η «Επιχείρηση Ιρακινή Ελευθερία», ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Στρατηγός Eric T. Shinseki, προειδοποίησε τους ανωτέρους του ότι θα ήταν απαραίτητοι τουλάχιστον 200.000 στρατιώτες για την τήρηση της τάξης στο Ιράκ μετά τη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ο Shinseki «ανταμείφθηκε» από τους ανωτέρους του για τη δήλωσή του αυτήν με την αποστράτευσή του· μωραίνει Κύριος ον βούλεται απολέσαι... Όταν ξεκίνησαν οι τρομοκρατικές ενέργειες, αποδείχθηκε, αν μη τι άλλο, ότι η προαναφερθείσα εκτίμηση του Shinseki πόρρω απέιχε από την πολύ πιο ζοφερή για τους Αμερικανούς πραγματικότητα. Χωρίς αμφιβολία, ο μόνος λόγος για τον οποίον το Ιράκ δε μετατράπηκε σε τόπο μαζικής σφαγής των Αμερικανών στρατιωτών όπως το Βιετνάμ ήταν το ότι ο εθελοντικός αμερικανικός στρατός απλώς δεν είχε άλλες διαθέσιμες δυνάμεις – οι μονάδες και οι σχηματισμοί του είχαν διασπαρεί σε περιοχές τόσο απομακρυσμένες μεταξύ τους όσο η Νότια Κορέα και η Βοσνία.⁶⁰ Κατά πάσαν πιθανότητα, ο πρόεδρος Μπους και οι σύμβουλοί του δεν επιχείρησαν να θεσπίσουν εκ νέου την υποχρεωτική στράτευση, μόνο και μόνο επειδή φοβήθηκαν ότι κάτι τέτοιο θα έστρεφε εναντίον τους ένα πολύ μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης. Το Πεντάγωνο, που βρισκόταν μεταξύ σφύρας και άχμονος, άρχισε να χρησιμοποιεί πρωτότυπες μεθόδους, για να

αποκομίσει όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη από τους διαθέσιμους στρατιώτες. Μετλήθηκε κάθε είδους νομικές σοφιστείες, για να τους υποχρεώσει να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από αυτό που είχε συμφωνηθεί. Προσπάθησε, επίσης, να παρακάμψει τους δικούς του κανονισμούς, ώστε να ρίξει στη μάχη περισσότερες γυναίκες.⁶¹ Αυτό προκάλεσε την έντονη δυσσάρεσκεια των οπαδών του φεμινισμού, που ξαφνικά συνειδητοποίησαν ότι ο πόλεμος δεν είναι παιχνίδι. Όσο περισσότερο ένιωθαν οι Αμερικανοί στρατιώτες ότι το Πεντάγωνο τούς εκμεταλλευόταν τόσο περισσότερο έπεφτε το ηθικό τους. Το να εξαπατά κανείς τους ίδιους τους άνδρες του ασφαλώς δεν είναι ο καλύτερος τρόπος για να κερδίσει τον πόλεμο.

Τους τελευταίους μήνες του 2004 οι αμερικανικές δυνάμεις άρχισαν να εμφανίζουν τα πρώτα –αλλά αδιαμφισβήτητα– δείγματα διάλυσης. Όταν ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας των ΗΠΑ, Donald Rumsfeld, επισκέφθηκε τους στρατιώτες, αυτοί τον αποδοκίμασαν, επειδή δεν τους παρείχε τον κατάλληλο εξοπλισμό. Μια ομάδα στρατιωτών στράφηκε δικαστικώς εναντίον του Πενταγώνου για παραβίαση των συμφωνηθέντων όρων. Αρκετοί στρατιώτες προτίμησαν να κηρυχθούν αδικαιολογήτως απόντες από το να επιστρέψουν στο Ιράκ, όταν έλαβαν εντολή να μεταβούν εκ νέου εκεί, ενώ τουλάχιστον μία μονάδα αρνήθηκε κατηγορηματικά να εκτελέσει διαταγές.

Στην πατρίδα, ο αρχηγός των εφεδρικών στρατευμάτων προειδοποίησε τους ανωτέρους του ότι οι μονάδες του είχαν καταρρεύσει εξαιτίας της πίεσης που ασκούσε το Πεντάγωνο για την εξεύρεση ολοένα και περισσότερων στρατιωτών. Για να βρει τα θύματα των εχθρικών πυροβόλων που χρειαζόταν, το Πεντάγωνο έφθασε στο σημείο να υιοθετήσει πιο διαλλακτική στάση απέναντι στους ομοφυλόφιλους άνδρες και γυναίκες.⁶² Με τα πανεπιστημιά τους να πρωτοπορούν εκ νέου,⁶³ οι Αμερικανοί, ακόμη και οι πλέον στενόμυαλοι, άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι η χώρα τους είχε εμπλακεί σε ένα δεύτερο Βιετνάμ, καθώς και ότι η απεμπλοκή της από το Ιράκ δεν ήταν εύκολη υπόθεση.⁶⁴

Καταναλώνοντας σχεδόν 450 δισεκατομμύρια δολάρια ανά έτος, η ισχυρότερη πολεμική μηχανή στην ιστορία της ανθρωπότητας επιχειρούσε ματαίως να καταβάλει είκοσι έως τριάντα χιλιάδες αντάρτες. Οι υπερσύγχρονοι αισθητήρες, τα πολύπλοκα συστήματα επικοινωνίας και οι πολυάριθμοι ηλεκτρονικοί υπολογιστές που είχαν στη διάθεσή τους οι Αμερικανοί στρατιώτες δεν εμπόδισαν τους αντιπάλους τους να δρουν όπου, όποτε και όπως ήθελαν· μάλιστα, έφθασαν στο σημείο να σκοτώσουν, τρεις ημέρες πριν από τα Χριστούγεννα, δεκαεννέα Αμερικανούς στρατιώτες την ώρα κα-

τά την οποία αυτοί γευμάτιζαν εντός των οχυρών εγκαταστάσεών τους. Στη μνήμη μας έρχεται το πασίγνωστο τραγούδι της εποχής του πολέμου στο Βιετνάμ: Πότε επιτέλους θα μάθουν;

6.6. ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΠΡΟ ΤΩΝ ΠΥΛΩΝ

Όπως φανερώνει ξεκάθαρα το ιστορικό των αποτυχιών, ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μετά το 1945 η τρομοκρατία και οι επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινημάτων περιορίστηκαν σε «πρωτόγονες» ή «αποικιακές» ή «πρώην αποικιακές» ή «τριτοκοσμικές» ή «αναπτυσσόμενες» χώρες, από την Ινδοκίνα έως την Υεμένη και από τις Φιλιππίνες έως το Περού. Ωστόσο, η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Προάγγελoi της αλλαγής αυτής ήταν, μεταξύ άλλων, ο IRA και η αντίστοιχη βασιλική οργάνωση, η ETA. Και τα δύο κινήματα επεδίωκαν την αποτίναξη του ξενικού ζυγού που θεωρούσαν ότι είχε επιβληθεί στους συμπατριώτες τους διά της βίας πριν από αιώνες. Και τα δύο κινήματα πραγματοποιούσαν επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας: η ETA, που κατόρθωσε σε κάποιο χρονικό σημείο να δολοφονήσει τον πρωθυπουργό της Ισπανίας, εξακολουθεί να αναπτύσσει δραστηριότητα παρά τις προσπάθειες των κυβερνήσεων της Ισπανίας και της Γαλλίας να την εξοντώσουν.

Εξάλλου, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 σημειώθηκαν αεροπειρατείες και/ή καταστροφές αρκετών αεροσκαφών που ανήκαν σε αεροπορικές εταιρείες της Δύσης. Ως επί το πλείστον, οι επιθέσεις αυτές σχετίζονταν με τη σφοδρή αραβο-ισραηλινή και αραβο-παλαιστινιακή σύγκρουση.

Ακολουθώντας, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970 ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα αριστερές τρομοκρατικές οργανώσεις σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και στην Ιαπωνία.⁶⁵ Η Baader-Meinhof στη Γερμανία και οι Ερυθρές Ταξιαρχίες στην Ιταλία ιδρύθηκαν από ολιγάριθμους μορφωμένους νέους που προέρχονταν από τα μεσαία αστικά στρώματα (στα μέλη των εν λόγω οργανώσεων συγκαταλέγονταν πολλές γυναίκες). Στόχος τους ήταν η επανάσταση· όμως, παρά το γεγονός ότι υπηρετούσαν—όπως ισχυρίζονταν—τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, οι ενέργειές τους δε βρήκαν μεγάλη απήχηση στους κόλπους των εργατών. Συνεπεία τούτου, παρέμειναν απομονωμένες· μάλιστα, στη Γερμανία η κοινή γνώμη έφθασε στο σημείο να κατηγορήσει την κυβέρνηση που δεν υιοθετούσε πολύ πιο αυστηρή στάση απέναντι στους τρομοκράτες. Τελικά, η αστυνομία έδωσε τέλος στη δράση των εν λόγω τρομο-

κρατικών οργανώσεων, οι οποίες κατόρθωσαν πάντως να πραγματοποιήσουν ορισμένες εντυπωσιακές απαγωγές και δολοφονίες, όπως αυτές του εξέχοντος Γερμανού βιομηχάνου Martin Schleyer και του πρώην πρωθυπουργού της Ιταλίας Aldo Moro.

Τη δεκαετία του 1980 σημειώθηκαν επιθέσεις εναντίον αμερικανικών στρατευμάτων στην Ευρώπη και καταστράφηκαν –με σημαντικό κόστος σε ανθρώπινες ζωές– ινδικά και αμερικανικά αεροσκάφη, που καταρρίφθηκαν αντίστοιχα από τρομοκράτες του Καμίρ και της Λιβύης. Εντούτοις, σε γενικές γραμμές τα γεγονότα αυτά δεν ήταν αρκετά για να αποσταθεροποιηθεί ένας κόσμος επαναπαυμένος.

Τελικά, το γεγονός που τράβηξε την προσοχή του κόσμου ήταν οι εντυπωσιακές επιθέσεις της Αλ Κάιντα εναντίον του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου και του Πενταγώνου στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001. Ο αρχικός στόχος της οργάνωσης, που είχε ιδρυθεί εννέα έτη νωρίτερα από τον Οσάμα μπιν Λάντεν, ένα Σαουδάραβα που είχε αποκτήσει πολεμική πείρα πολεμώντας τους Σοβιετικούς στο Αφγανιστάν, ήταν η εκκαθάριση των μουσουλμανικών εδαφών από τους απίστους. Ο στόχος αυτός συνδυάστηκε ακολούθως με την επιθυμία των μελών της να πάρουν εκδίκηση για την κάθε είδους δήθεν προσβλητική συμπεριφορά των χωρών της Δύσης, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την υποστήριξή τους στο «ασήμαντο κρατίδιο των Εβραίων» και την «ανηθικότητα και την αχολασία που σας έχουν κυριεύσει».⁶⁶ Οι επιχειρήσεις της Αλ Κάιντα είναι οργανωμένες κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να καθίστανται σαφή τα χαρακτηριστικά της διεθνούς τρομοκρατίας. Οι δράστες των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου –κατά τα φαινόμενα, στην επιχείρηση δε συμμετείχαν γυναίκες– κατάγονταν από επτά διαφορετικές χώρες, κυρίως δε από την Αίγυπτο. Όλοι ήταν πιστοί –αν όχι φανατικοί– μουσουλμάνοι, μολονότι ορισμένοι από αυτούς, που ήταν γόνοι μεσοαστικών οικογενειών, προφανώς δεν είχαν εξαρχής τέτοιου είδους αντιλήψεις, αλλά τις απέκτησαν στην πορεία, ενόσω ζούσαν στη Δύση και προσπαθούσαν, επί ματαίω, να προσαρμοστούν στο δυτικό τρόπο ζωής. Σπούδασαν στη Γερμανία, εκπαιδεύτηκαν στις ΗΠΑ και στο Αφγανιστάν (όπου ο ίδιος ο Οσάμα μπιν Λάντεν απέλαυε της προστασίας των κυρίαρχων Ταλιμπάν), συναντήθηκαν στην Ισπανία και έλαβαν τις τελευταίες οδηγίες κατά τη διάρκεια μιας συνάθροισης που έλαβε χώρα στα καζίνο του Λας Βέγκας. Το διεθνές αυτό σκηνικό συμπληρώνει το γεγονός ότι τα χρήματα που χρειάζονταν οι δράστες των επιθέσεων για να ζήσουν και να συγκροτήσουν την οργάνωσή τους στάλθηκαν σε αυτούς από τράπεζες που βρίσκονταν στον Περσικό Κόλπο· για τη μεταξύ τους επικοινωνία οι τρομοκράτες της Αλ Κάιντα χρησιμοποιούσαν, όπως και κάθε άλλος άνθρωπος, τα Internet Cafés.

Οι επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους και στο Πεντάγωνο προκάλεσαν το θάνατο περίπου 3.000 ανθρώπων και υλικές καταστροφές που ανέρχονταν σε δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια. Όμως, το πλέον σημαντικό είναι ότι οι εν λόγω επιθέσεις απέδειξαν πως το εμπορικό και το στρατιωτικό κέντρο της μεγαλύτερης, πλέον εξελιγμένης και πλέον ισχυρής χώρας στην ιστορία της ανθρωπότητας ήταν ευπρόσβλητα σε ένα νέο είδος πολέμου, που χωρίς υπερβολή αναδύθηκε μέσα από το σκοτάδι και απειλεί τον κόσμο με καταστροφή. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος της απειλής, αρκεί να συγκρίνει κανείς τα μέτρα ασφαλείας που ελήφθησαν –ή μάλλον δεν ελήφθησαν– για τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896 με τα αντίστοιχα μέτρα για τους Ολυμπιακούς Αγώνες που πραγματοποιήθηκαν στην ίδια πόλη έπειτα από 108 έτη. Το 2004 δαπανήθηκε για την ασφάλεια το 20% (ενάμισι δισεκατομμύριο δολάρια) του συνολικού προϋπολογισμού των Ολυμπιακών Αγώνων, ενώ οι υπεύθυνοι ασφαλείας ήταν δεκαπλάσιοι των αθλητών που συμμετείχαν στους αγώνες.⁶⁷

Απέναντι στη σύγχρονη αυτήν απειλή δε χρησιμεύουν σε τίποτα ούτε τα άρματα μάχης ούτε τα πολεμικά πλοία ούτε τα αεροσκάφη ούτε το γιγαντιαίο «μάτι στον ουρανό» με το οποίο σχεδίαζε⁶⁸ το Πεντάγωνο να δώσει τη δυνατότητα και στον τελευταίο πεζοναύτη που είναι κρυμμένος στο όρυγμά του να συμμετέχει στο «δικτυοκεντρικό πόλεμο» ή σε άλλες μυστηριώδεις μορφές πολέμου που εξακολουθούν να επινοούν οι εμπειρογνώμονες του Πενταγώνου.

Στα τέλη του 2003 ακόμη και ο Donald Rumsfeld, αυτός ο ένθερμος υποστηρικτής της Επανάστασης στις Στρατιωτικές Υποθέσεις, άρχισε να συνειδητοποιεί την πραγματικότητα – και αυτήν τη φορά, εφόσον ο έλεγχος που ασκούσαν στις πληροφορίες που μεταδίδονταν ήταν πολύ αυστηρότερος απ' ό,τι την εποχή του πολέμου στο Βιετνάμ, δεν ήταν δυνατόν να κατηγορηθούν τα μέσα ενημέρωσης. Σε ένα υπόμνημά του προς τους στενότερους συνεργάτες του (ίσως στην προσπάθειά του να δείξει ότι γινόταν κάτι για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση) ο Rumsfeld αποδέχθηκε την ύπαρξη του προβλήματος.⁶⁹ Δεδομένου ότι είχε συγκροτηθεί για να αποτρέψει τη δράση ή και να συγκρουστεί, εφόσον αυτό θα ήταν αναγκαίο, με αντίστοιχους οργανισμούς κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ήταν πράγματι ο στρατιωτικός οργανισμός των ΗΠΑ ικανός να αντιμετωπίσει επιτυχώς τις νέες απειλές; Ή θα έπρεπε να ανασυγκροτηθεί εκ βάθρων; Και εάν αποφασιζόταν κάτι τέτοιο, με ποιον τρόπο θα γινόταν;⁷⁰ Εάν λάβουμε υπόψη το χάος που επικράτησε στο Ιράκ τα κατοπινά έτη, απαντήσεις στα ανωτέρω ερωτήματα δε δόθηκαν.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΧΑΤΟΙ

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ποια είναι η αφετηρία των πολέμων του 20ού αιώνα είναι μάλλον απλή. Σε ό,τι αφορά τα περισσότερα χαρακτηριστικά τους, οι εν λόγω πόλεμοι αποτελούν απλώς την άμεση προέκταση των πολέμων που διεξάγονταν από τα μέσα του 17ου αιώνα και μετά. Οι πόλεμοι εκείνης της περιόδου, με τη σειρά τους, είχαν αρκετά αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά. Πρώτον, η Ευρώπη ήταν –με μεγάλη διαφορά από τις υπόλοιπες– η ήπειρος εκείνη στην οποία συγκεντρώθηκαν οι μεγαλύτερες στρατιωτικές δυνάμεις. Η πολιορκία της Βιέννης από τους Οθωμανούς το 1683 αποτέλεσε την τελευταία σοβαρή απειλή για την Ευρώπη από μια μη ευρωπαϊκή δύναμη. Έκτοτε οι ευρωπαϊκές δυνάμεις ήταν αυτές που πάντοτε επιτίθεντο και κατακτούσαν τμήματα του υπόλοιπου κόσμου, χωρίς ποτέ να συμβεί το αντίθετο. Έως το 1900, όπως είδαμε, η συντριπτική στρατιωτική υπεροχή των Ευρωπαίων στην ξηρά και τη θάλασσα τούς επέτρεψε να επεκτείνουν την κυριαρχία τους σε ολόκληρη σχεδόν την υδρόγειο – οι μοναδικές εξαιρέσεις ήταν κοινωνίες που είτε ανήγαν την προέλευσή τους στην Ευρώπη, όπως η αμερικανική, είτε είχαν υιοθετήσει την κατάλληλη στιγμή τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, όπως η ιαπωνική.

Δεύτερον, και πάλι αρχής γενομένης από τα μέσα του 17ου αιώνα, καθεμία από τις πολιτικές οντότητες που παρήγαγαν αυτήν τη στρατιωτική ισχύ και τη χρησιμοποίησαν στις μεταξύ τους αναμετρήσεις διέθετε κυρίαρχη επικράτεια με σαφώς καθορισμένα σύνορα. Κάθε τέτοια «δύναμη», υιοθετώντας ένα οργανωτικό μοντέλο

που έχω ονομάσει –ακολουθώντας το παράδειγμα του Clausewitz– «τριαδικό», διέθετε μια κυβέρνηση που είχε ως αποστολή της να διεξαγάγει τον πόλεμο, χωρίς τα μέλη της να μετέχουν άμεσα στις εχθροπραξίες. Επίσης, κάθε τέτοια «δύναμη» διέθετε μια πολεμική μηχανή, την οποία συγκροτούσαν στρατιώτες που φορούσαν στολή· αυτοί είχαν ως αποστολή τους να προετοιμάζονται για ενδεχόμενο πόλεμο, αλλά και να αγωνίζονται μέχρι θανάτου σε περίπτωση πολεμικής αναμέτρησης. Τέλος, η πολεμική αυτή μηχανή υποστηριζόταν από τους αμάχους που εργάζονταν στα χωράφια και στα εργοστάσια· ο άμαχος πληθυσμός διέτρεφε, ανεφοδίαζε και, αργότερα, συνέπασχε με τους στρατιώτες. Το δίκαιο του πολέμου, όπως είχε εξελιχθεί από την εποχή του Hugo Grotius και του Samuel von Pufendorf έως τη Σύμβαση της Γενεύης του 1907, οι θεωρίες για τη διεξαγωγή του πολέμου, όπως είχαν εξελιχθεί από την εποχή του Raimondo Montecucoli έως την εποχή του Alfred von Schlieffen, η όλη αντίληψη για τον πόλεμο και η όλη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων αντανακλούσαν τα προαναφερθέντα γεγονότα.

Τρίτον, και επικεντρώνοντας την προσοχή μας στο δεύτερο στοιχείο της «Τριάδας», οι χερσαίες και οι ναυτικές δυνάμεις, αρχής γενομένης από τη λεγόμενη στρατιωτική επανάσταση που έλαβε χώρα στο δεύτερο ήμισυ του 17ου αιώνα, γίνονταν ολοένα και μεγαλύτερες. Εξάλλου, η διαρκώς αυξανόμενη ισχύς των χωρών από τη μια και τα επιτεύγματα της τεχνολογίας από την άλλη έδωσαν τη δυνατότητα στις προαναφερθείσες δυνάμεις να σκοτώνουν και να καταστρέφουν σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό. Αρχής γενομένης από το 1800 η τεχνολογία σημείωσε αλματώδη εξέλιξη· κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, το αργότερο, οι ένοπλες δυνάμεις που δεν είχαν κατορθώσει να παρακολουθήσουν τις τεχνολογικές εξελίξεις δεν είχαν πλέον καμία ελπίδα απέναντι σε εκείνες που είχαν εξελιχθεί τεχνολογικά με την πάροδο του χρόνου.

Ωστόσο, υπήρχαν δύο περιοριστικές παράμετροι. Πρώτον, ουδέποτε η τεχνολογική υπεροχή υπήρξε ο μοναδικός παράγοντας που έκρινε την έκβαση μιας πολεμικής αναμέτρησης. Δεύτερον, όπως επισήμανε ο Clausewitz,¹ οι ένοπλες δυνάμεις των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών δεν κατάφεραν να αποκτήσουν, πόσω μάλλον να διατηρήσουν, ένα πολύ σημαντικό τεχνολογικό πλεονέκτημα έναντι των ενόπλων δυνάμεων των υπόλοιπων χωρών. Συνεπεία τούτου, και υπό τις αυτές περιστάσεις, η σχετική ισχύς τους δε μεταβλήθηκε· σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, στο τέλος οι αριθμοί ήταν αυτοί που έκριναν πολύ συχνά την έκβαση μιας αναμέτρησης.

Ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις που συγκρούονταν μεταξύ τους, η Γερμανία ήταν εκείνη που αποσπούσε τη μεγαλύτερη προσοχή. Αυτό οφειλόταν εν μέρει στο ότι ο γερμανικός στρατός –αν

και δεν ήταν ο μεγαλύτερος— ήταν κατά πάσαν πιθανότητα αυτός με την καλύτερη οργάνωση και την καλύτερη εκπαίδευση· αυτό ήταν κάτι που αναγνώριζαν απρόθυμα και οι υπόλοιπες δυνάμεις, που έστελναν τους αξιωματικούς τους προκειμένου να τον μελετήσουν. Οφειλόταν, επίσης, στο γεγονός ότι η Γερμανία επιτέθηκε πρώτη και στους δύο παγκόσμιους πολέμους, χωρίς να υπεισέλθει στο ζήτημα «της ευθύνης για τον πόλεμο». Και στους δύο παγκόσμιους πολέμους, μολοντί είχε χάσει την πρωτοβουλία των κινήσεων και υστερούσε σαφώς έναντι των εχθρών της από αριθμητικής απόψεως, κατάφερε να προβάλλει αντίσταση επί σειράν ετών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σχεδόν σε όλες τις περιόδους, προκάλεσε στους εχθρούς της μεγαλύτερες απώλειες από εκείνες που υπέστη η ίδια· αυτό είναι αληθές τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε σχέση με τους πόρους που αξιοποιήθηκαν. Κατά συνέπεια, όπως φανερώνουν ξεκάθαρα τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του παρόντος πονήματος, η ιστορία των πολεμικών συγκρούσεων από το 1914 έως το 1945 είναι σε σημαντικό βαθμό η ιστορία του γερμανικού στρατού, η εξιστόρηση του τρόπου με τον οποίον αυτός έδρασε και του τρόπου με τον οποίον αντέδρασαν οι υπόλοιπες δυνάμεις.

Πώς εξελίχθηκε ο πόλεμος μετά το 1900; Τόσο πριν όσο και μετά το 1945 ο πλέον καθοριστικός ίσως παράγοντας αναφορικά με τις όψεις του πολέμου κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα υπήρξε η τεχνολογική πρόοδος. Μολοντί υπήρξαν εξαιρέσεις, η πρόοδος αυτή σε γενικές γραμμές καθίστατο ολοένα και λιγότερο εξαρτημένη από ιδιοφυείς επιστήμονες που δρούσαν χωριστά από τους συναδέλφους τους. Αντίθετα, η τεχνολογική πρόοδος αποτελούσε ολοένα και περισσότερο το αποτέλεσμα της συστηματικής και προσεκτικής εργασίας αναπτυσσόμενων ερευνητικών ομάδων· μόλις οι νέες συσκευές γίνονταν διαθέσιμες, άρχιζε η μαζική παραγωγή τους από τις αμέτρητες βιομηχανικές μονάδες. Καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα ο πόλεμος άλλαζε όψη από δεκαετία σε δεκαετία, ενίοτε δε με ακόμη ταχύτερο ρυθμό. Τα υπέρ-Dreadnought του 1914 ήταν ανώτερα από τα Dreadnought του 1906 στο βαθμό που τα τελευταία υπερείχαν των προ-Dreadnought του 1905, ενώ, σε περίπτωση σύγκρουσης, ήταν σε θέση να καταστρέφουν τα αντίπαλα σκάφη με χαρακτηριστική άνεση. Τα βαρέα πυροβόλα και τα άρματα μάχης του 1918 θα πετσόκοβαν τις στρατιές του 1914 όπως το μαχαίρι που κόβει το βούτυρο. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η εξέλιξη έγινε ακόμη ταχύτερη. Από μήνα σε μήνα παράγονταν από τα εργοστάσια νέα όπλα ή, αν μη τι άλλο, νέοι τύποι των όπλων που ήδη υπήρχαν. Όσοι επιχειρούσαν το 1943 να πολεμήσουν χρησιμοποιώντας άρματα μάχης του 1940 ήταν είτε ήρωες είτε ανόητοι.

Τα εν λόγω όπλα ανήκαν στη «βιομηχανική εποχή», κάτι που σημαίνει ότι ήταν τυποποιημένα και παράγονταν σε πολύ μεγάλες ποσότητες. Οι μέθοδοι παραγωγής τους εφαρμόστηκαν πρώτη φορά από τον Henry Ford· μάλιστα, από τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις Ford στο River Rouge παρήχθησαν τα περισσότερα αεροσκάφη κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Χάρη στην τυποποίηση και τη μαζική παραγωγή τους, τα όπλα ήταν σχετικά φθηνά, γι' αυτό και ήταν δυνατόν να εξοπλιστούν με αυτά πάρα πολλοί στρατιώτες. Η αντικατάστασή τους, σε περίπτωση που χάνονταν στο πεδίο της μάχης, δεν ήταν δυσχερής. Ορισμένα όπλα, ιδίως τα σοβιετικά, ήταν σκοπίμως πρωτόγονα από τεχνολογικής απόψεως και χωρίς τέλειο φινιρίσμα· άλλα, ιδίως τα αμερικανικά, ήταν τόσο πολλά, που, μετά τη λήξη των εχθροπραξιών, τα περισσότερα από αυτά απλώς έπιασαν σκουριά. Έτσι, η διαδικασία της διόγκωσης των αριθμών που άρχισε μετά το 1650 συνεχίστηκε με ταχύ ρυθμό, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να υπερβεί κατά πολύ ο αριθμός όσων πολέμησαν, σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τον αντίστοιχο αριθμό του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Εν ολίγοις, όσο περνούν τα χρόνια και μεγαλώνει η απόσταση που μας χωρίζει από τις προαναφερθείσες συγκρούσεις τόσο σαφέστερο γίνεται ότι οι δύο αυτές συρράξεις αποτέλεσαν έναν και μόνον κρίκο μιας μακράς αλυσίδας. Όπως συμβαίνει με τόσα και τόσα στο «σύγχρονο» κόσμο, η αρχή της αλυσίδας αυτής ανάγεται στο δεύτερο ήμισυ του 17ου αιώνα. Συγκριτικώς, οι καινοτομίες στο επίπεδο της τακτικής, των επιχειρήσεων, ακόμη και της στρατηγικής, που διαφοροποιούν την περίοδο 1939-1945 από την περίοδο 1914-1918 χάνουν κάθε νόημα.

Πότε έφθασαν στο αποκορύφωμα της ισχύος τους οι ένοπλες δυνάμεις του 20ού αιώνα και πώς κατέληξαν στο σημερινό αδιέξοδο, όπου ορισμένες από τις πλέον ισχυρές ένοπλες δυνάμεις δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν επιτυχώς μικρές ομάδες τρομοκρατών, που συχνά είναι ανεπαρκώς εκπαιδευμένοι, ανεπαρκώς χρηματοδοτημένοι και ανεπαρκώς εξοπλισμένοι; Η απάντηση στο ανωτέρω ερώτημα είναι ότι, στις 6 Αυγούστου του 1945, ο συνδυασμός της διαρκώς εξελισσόμενης τεχνολογίας και της συνεχούς διόγκωσης των αριθμών τερματίστηκε αιφνιδίως. Η έκρηξη της πρώτης ατομικής βόμβας στην Ιαπωνία έδωσε τέλος στο συνδυασμό αυτόν. Μολονότι τα πυρηνικά όπλα συνέχισαν να γίνονται ολοένα και περισσότερο ισχυρά στις δεκαετίες που ακολούθησαν, ούτε ένα από αυτά δε χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο μιας εν θερμώ αντίδρασης. Χωρίς αμφιβολία, το ολοκαύτωμα της Χιροσίμα υπήρξε η πλέον καθοριστική στιγμή τριών –σχεδόν– αιώνων στρατιωτικής ιστορίας. Ορισμένοι μελετητές, εμού συμπεριλαμβανομένου, προβαί-

νουν σε μια πολύ πιο τολμηρή εκτίμηση: η Χιροσίμα και το Ναγκασάκι ίσως να αποτέλεσαν τις πλέον καθοριστικές στιγμές από την εποχή κατά την οποία οι άνθρωποι, χρησιμοποιώντας ξύλα και πέτρες, συγκρότησαν τις πρώτες κοινωνίες και άρχισαν να συγκρούονται μεταξύ τους, πριν από αρκετές δεκάδες χιλιάδες έτη. Έως τότε η στρατιωτική ιστορία, ίσως και αυτή καθαυτή η ιστορία, κινούνταν προς μία κατεύθυνση. Έκτοτε, χωρίς αμφιβολία, σημειώθηκε αλλαγή πορείας, και η στρατιωτική ιστορία άρχισε να κινείται προς μια άλλη κατεύθυνση.

Την εποχή εκείνη οι κύριες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν οδηγηθεί σε αποτελμάτωση, από την άποψη τόσο των ανθρώπινων απωλειών και των υλικών καταστροφών όσο και –κάτι που ήταν ακόμη πιο σημαντικό– της αποφασιστικότητάς τους να πολεμήσουν. Συνεπεία τούτου, οι σημαντικότερες δυνάμεις δεν ήταν πλέον αυτές που είχαν κυριαρχήσει στην υφήλιο επί 250 έτη, αλλά οι σπουδαιότεροι απόγονοί τους: οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ. Αυτό, με τη σειρά του, σήμαινε ότι η Γερμανία, και μαζί της ο γερμανικός στρατός, έπρεπε να αποποιηθεί τον προηγούμενο ρόλο της – κάτι που, παρεμπιπτόντως, έκανε με αρκετή προθυμία. Οι ανασυσταθείσες γερμανικές ένοπλες δυνάμεις, ασχέτως προς την άποψη που είχε κανείς γι' αυτές –κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980 υπήρξαν άνθρωποι που εκφράζονταν πολύ κολακευτικά γι' αυτές–, δεν ήταν η Βέρμαχτ. Αντίθετα, μόνο και μόνο επειδή πολιτικές σκοπιμότητες δεν επέτρεψαν στους Γερμανούς να αποκτήσουν πυρηνικά όπλα, ο νέος γερμανικός στρατός ήταν ένας στρατός δεύτερης διαλογής, αντιπροσωπευτικός μιας χώρας που θα καταστρεφόταν ολοσχερώς, εάν συγκρούονταν το NATO και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας.

Μολονότι από αριθμητικής απόψεως οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ δεν ήταν οι μεγαλύτερες, από πολλές απόψεις ήταν οι πλέον εξελιγμένες. Ένας άλλος τομέας στον οποίον είχαν το προβάδισμα οι ΗΠΑ ήταν αυτός των εξαγωγών όπλων: συνεπεία τούτου, οι αμερικανικές δυνάμεις αποτελούσαν σημείο αναφοράς όχι μόνο για τους συμμάχους της Ουάσινγκτον εντός του NATO αλλά και για πολλές άλλες χώρες. Τελικά, όπως απέδειξαν πέραν πάσης αμφιβολίας οι πόλεμοι στην Κορέα, στο Βιετνάμ και στη Μέση Ανατολή, οι αμερικανικές δυνάμεις ήταν επίσης οι μόνες που πραγματικά δρούσαν ανά την υφήλιο. Καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ο στρατιωτικός προϋπολογισμός των ΗΠΑ ήταν πολύ μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο προϋπολογισμό όλων των άλλων χωρών: μάλιστα, στα τέλη του 2006 τα ποσά που είχαν εγγραφεί στο στρατιωτικό προϋπολογισμό των ΗΠΑ υπερέβαιναν το άθροισμα των ποσών που είχαν εγγράψει στους δικούς τους προϋπολογισμούς οι επόμενες δεκατέσσερις χώρες στη σχετική λίστα. Το γεγονός και

μόνο ότι τα εν λόγω ποσά δαπανήθηκαν, καθώς και η επίδραση που αυτά άσκησαν, είναι πιθανώς ένας από τους λόγους για τους οποίους οι αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις διεξήγαγαν περισσότερες επιχειρήσεις και ενεπλάκησαν σε περισσότερα επεισόδια από όλες τις άλλες ένοπλες δυνάμεις. Η Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Madeleine Albright έθεσε κάποτε στον Colin Powell το ακόλουθο ερώτημα: «Τι νόημα έχουν οι ισχυρές ένοπλες δυνάμεις, εάν δεν μπορεί κάποιος να τις χρησιμοποιήσει;».

Αρχής γενομένης από το 1949, οι δύο υπερδυνάμεις ενίσχυσαν το πυρηνικό οπλοστάσιό τους. Η βόμβα υδρογόνου ακολούθησε κατά πόδας την ατομική βόμβα: αμφότερες συνοδεύονταν από φορείς εκτόξευσης, συστήματα διοίκησης και ελέγχου, καθώς και δόγματα που αφορούσαν τη χρήση τους σε περίπτωση πολέμου. Αφού ήλθαν σε αντιπαράθεση επί σειράν δεκαετιών, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ αναγκάστηκαν τελικά να παραδεχθούν ότι οι παλαιοί κανόνες είχαν αλλάξει και ότι ο μόνος τρόπος να βγουν κερδισμένοι από το παιχνίδι ήταν κατ' αρχήν το να μη λάβουν μέρος σε αυτό. Σταδιακά ακολούθησαν και άλλες χώρες, που είτε είχαν ως στόχο να υιοθετήσουν θαρραλέα στάση απέναντι στις υπερδυνάμεις, όπως η Κίνα και η Ινδία, είτε επιθυμούσαν απλώς να αντιμετωπίσουν τους γείτονές τους, όπως το Ισραήλ. Από τη στιγμή κατά την οποία ουδέποτε έλαβε σάρκα και οστά ένας «αποτελεσματικός» μηχανισμός άμυνας κατά ενδεχόμενης πυρηνικής επίθεσης,² ο πρόεδρος Μπους, μολονότι η στρατιωτική υπεροχή των ΗΠΑ ήταν σε αναλογία 1.000 προς 1, δεν τόλμησε, παρ' όλους τους λεονταρισμούς του για τον «Άξονα του Κακού», να συγκρουστεί με τη Βόρεια Κορέα, όπως έκανε με το Ιράκ.

Τα πυρηνικά όπλα έδωσαν τέλος στις καθοριστικές πολεμικές αναμετρήσεις μεταξύ των χωρών που τα είχαν στο οπλοστάσιό τους, αλλά χρειάστηκε να παρέλθει πολύς χρόνος για να γίνει πλήρως κατανοητό το γεγονός αυτό. Οι συμβατικές ένοπλες δυνάμεις συνέχισαν να αναπτύσσονται, είτε επειδή δεν είχε γίνει αντιληπτή η νέα πραγματικότητα είτε επειδή οι εν λόγω χώρες πίστευαν ότι έπρεπε να διαθέτουν τα μέσα για να αντιμετωπίσουν «υπο-πυρηνικές» απειλές είτε από νωθρότητα και μόνον. Χάρη στην υποστήριξη τεράστιων χρηματικών ποσών –εάν είχαν διαθέσει το 10% των χρημάτων που δαπανούσαν για πολεμικούς εξοπλισμούς, οι ισχυρότερες χώρες θα μπορούσαν χωρίς δυσκολία να σιτίσουν επαρκώς κάθε άνδρα, κάθε γυναίκα και κάθε παιδί στον πλανήτη μας– η στρατιωτική τεχνολογία συνέχισε να εξελίσσεται. Εντούτοις, αρχής γενομένης από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, παρατηρήθηκε μια αιφνίδια αύξηση στον αριθμό των προγραμμάτων που ακυρώνονταν πριν τελεσφορήσουν. Ύπήρχε όντως κάτι σάπιο στο βασίλειο του Ηφαίστου.

Ενώ μέχρι τότε η τεχνολογική πρόοδος και η αριθμητική υπεροχή πήγαιναν μαζί –οι υπέρμαχοι των μικρών, επίλεκτων δυνάμεων, όπως ο Fuller και ο Ντε Γκωλ, διαφεύστηκαν από τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου–, την εποχή εκείνη άρχισαν να διαχωρίζονται. Η αριθμητική μείωση άρχισε νωρίτερα στις χώρες του ΝΑΤΟ απ' ό,τι σε αυτές του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αλλά και νωρίτερα στις αναπτυγμένες απ' ό,τι σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες. Ωστόσο, μετά το 1985 οι περισσότερες από τις τελευταίες άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη νέα πραγματικότητα. Το 2005 οι μεγαλύτερες ένοπλες δυνάμεις ανά την υφήλιο ανήκαν ως επί το πλείστον σε χώρες που δε διέθεταν την επιστημονική, την τεχνολογική ή τη βιομηχανική υποδομή που ήταν αναγκαία για να εξοπλίσουν κάτι περισσότερο από ένα μικρό τμήμα των στρατευμάτων τους. Συνεπεία τούτου, τα περισσότερα από τα εν λόγω στρατεύματα ήταν κατάλληλα –στην καλύτερη περίπτωση– κυρίως για την εσωτερική ασφάλεια – αυτός ήταν στην πραγματικότητα ο κύριος λόγος της διατήρησής τους.

Από κοινωνιολογικής απόψεως, η πλέον ενδιαφέρουσα ίσως εξέλιξη κατά τη διάρκεια των ετών αυτών ήταν η κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των γυναικών που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις. Επί χιλιάδες έτη οι ένοπλες δυνάμεις συγκρούονταν και αλληλοεξοντώνονταν με εντυπωσιακό τρόπο χωρίς να έχουν σχεδόν καμία γυναίκα στις τάξεις τους (και χωρίς να νιώθουν την ανάγκη να καλύψουν αυτήν την αδυναμία). Ο Α΄ και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μετέβαλαν –και μάλιστα σε πολύ περιορισμένο βαθμό– αυτήν την κατάσταση, αλλά αυτό συνέβη μόνο και μόνο επειδή οι ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό ήταν πολύ μεγάλες. Μολονότι φορούσαν στρατιωτική στολή, οι γυναίκες ούτε έγιναν στρατιώτες με την πλήρη έννοια του όρου –δηλαδή, να στρατολογούνται και να αξιοποιούνται κατά την κρίση των διοικητών τους– ούτε βρέθηκαν στο πεδίο της μάχης, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Ο τομέας στον οποίο ήταν αναλογικά περισσότερες οι γυναίκες ήταν οι διάφορες αντιστασιακές ομάδες.³ Και μετά το 1945 οι γυναίκες συνέχισαν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο σε πολλές ανταρτικές και τρομοκρατικές οργανώσεις.

Δύο ήταν οι καθοριστικοί παράγοντες για την αύξηση του αριθμού των γυναικών που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις μετά το 1970 περίπου. Ο ένας ήταν η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος, που απαιτούσε την εξίσωση των γυναικών και των ανδρών σε κάθε τομέα. Ο άλλος ήταν η παρακμή του συμβατικού πολέμου και το τέλος της υποχρεωτικής στράτευσης. Τα δύο αυτά γεγονότα ήταν αλληλένδετα. Από τη μια πλευρά, οι ένοπλες δυνάμεις, λόγω της έλλειψης ανδρών εθελοντών, ήταν περισσότερο πρόθυμες να

δεχθούν γυναίκες. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι δε θα ήταν υποχρεωμένες να υπηρετήσουν στις ένοπλες δυνάμεις έδινε τη δυνατότητα στις γυναίκες να έχουν και την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο – έτσι περίπου σκέπτονταν κάποιες. Ακολουθώντας μια παράδοση χιλιετιών, η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων είχε κατά νουν τους άνδρες για όλα τα ζητήματα, από τη σίτιση έως τη μισθοδοσία. Η ένταξη των γυναικών στο στράτευμα απαίτησε πολλές αλλαγές και προκάλεσε αμέτρητα προβλήματα – ορισμένοι θα έλεγαν πολύ περισσότερα από τα οφέλη που απέδωσαν. Παρ' όλα αυτά, σε καμία χώρα η παρουσία των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις δεν είχε αρχίσει καν, στις αρχές του 2007, να θέτει εν αμφιβόλω τη μακρόχρονη, σχεδόν απόλυτη κυριαρχία των ανδρών στο στράτευμα. Οι άνδρες εξακολουθούσαν να κατέχουν σχεδόν όλα τα ανώτερα αξιώματα, αλλά και να συμπληρώνουν αποκλειστικά με τα ονόματά τους τις λίστες των θυμάτων. Κι αν αληθεύουν οι αναφορές για Αμερικανίδες που υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και μετέρχονται «σεξουαλικές μεθόδους», όπως διάφανα εσώρουχα και ψεύτικη εμμηνορροσία, για να αποσπούν πληροφορίες από μουσουλμάνους αιχμαλώτους στο Γκουαντάναμο,⁴ τότε ούτε η παρουσία των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις δεν κατάφερε να αλλάξει το χαρακτήρα του πολέμου και να τον εξανθρωπίσει, όπως ήλπιζαν ορισμένοι ακραίοι υποστηρικτές του φεμινισμού.

Ενώσω οι περισσότερες ένοπλες δυνάμεις συρρικνώνονταν, ο αριθμός των κύριων οπλικών συστημάτων που αυτές χρησιμοποιούσαν μειωνόταν ακόμη περισσότερο. Από γενιά σε γενιά, τα συστήματα αυτά γίνονταν πολύ πιο δαπανηρά και πολύ πιο περίπλοκα. Δεν παράγονταν σε μεγάλες ποσότητες, αλλά έπρεπε να κατασκευαστούν ξεχωριστά το ένα από το άλλο, σαν αντίγραφα αρχαιοτήτων. Δεν προσφέρονταν σε τρίτους ή δεν εγκαταλείπονταν, όπως συνέβη μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά συγκεντρώνονταν με προσοχή, επισκευάζονταν και αποθηκεύονταν, ώστε να χρησιμοποιηθούν εκ νέου.⁵ Καθώς έγιναν πιο περίπλοκα, ο χειρισμός τους και η αξιοποίησή τους εναντίον του εχθρού απαιτούσαν πολύ καλύτερο προγραμματισμό και συντονισμό, όπως τουλάχιστον υποστηριζόταν. Όσο μεγαλύτερη ήταν η απαίτηση για καλύτερο προγραμματισμό και συντονισμό τόσο μεγαλύτερος γινόταν ο αριθμός των στελεχών των ενόπλων δυνάμεων που, αντί να βάλουν κατά του εχθρού, εκτελούσαν διοικητικά καθήκοντα, προέβαιναν σε ανταλλαγή πληροφοριών μέσω των συστημάτων επικοινωνίας και συνέτασσαν έγγραφα, είτε στο πλαίσιο των καθηκόντων τους είτε ενόσω εκπαιδεύονταν στο χειρισμό των οπλικών συστημάτων. Η εμφάνιση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, ιδίως των φορητών, ενίσχυσε σε μεγάλο βαθμό την τάση αυτήν. Οι μάχιμες μο-

νάδες γίνονταν συνεχώς μικρότερες. Ο αριθμός των στελεχών που υποτίθεται ότι ήταν απαραίτητα για να καθοδηγούν, να ενημερώνουν, να διαχειρίζονται, να διοικούν και να ελέγχουν τα εν λόγω οπλικά συστήματα αυξανόταν διαρκώς.

Στο μεταξύ, ο κόσμος άλλαζε. Όπως είδαμε, οι ευρωπαϊκές ένοπλες δυνάμεις ή τα παρακλάδια τους είχαν κυριαρχήσει στην υφήλιο από το 18ο αιώνα και μετά. Με αρτιότερη οργάνωση, περισσότερη πειθαρχία και καλύτερη εκπαίδευση από τους συχνά ανοργάνωτους αντιπάλους τους, αλλά και εξοπλισμένες με τα τελειότερα επιτεύγματα της τεχνολογίας, οι εν λόγω ένοπλες δυνάμεις εξουδετέρωναν χωρίς δυσκολία οποιαδήποτε μη ευρωπαϊκά στρατεύματα συγκρούονταν μαζί τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του συγγραφέα και ιστορικού Hilaire Belloc: «Σε τελική ανάλυση, εμείς έχουμε το Maxim [πολυβόλο], κι όχι αυτοί».

Κατά τα έτη 1919-1939 η προαναφερθείσα κυριαρχία παρέμεινε σε γενικές γραμμές αναλλοίωτη· ωστόσο, την περίοδο εκείνη οι περισσότεροι λαοί που τελούσαν υπό καθεστώς αποικιοκρατίας είχαν ήδη αντιληφθεί ότι η σύγκρουση σε ανοιχτό πεδίο ήταν το σοβαρότερο σφάλμα που μπορούσαν να διαπράξουν. Αντί να επιδιώκουν στρατιωτικές αναμετρήσεις τύπου Omdurman, άρχισαν να εφαρμόζουν άλλες μεθόδους, όπως τον ανταρτοπόλεμο και τις τρομοκρατικές ενέργειες. Αντί να αναπτύσσουν δράση σε ανοιχτά πεδία, πραγματοποιούσαν επιθέσεις βραχείας διάρκειας και επιχειρούσαν να αποσπάσουν την υποστήριξη των αμάχων χρησιμοποιώντας ένα συνδυασμό πειθούς και εκφοβισμού. Οι περισσότερες επαναστατικές οργανώσεις αυτού του είδους ηττήθηκαν, αλλά γι' αυτό χρειάστηκε να παρέλθει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και να καταβληθεί ένα βαρύ τίμημα. Συχνά το κόστος ήταν εν μέρει πολιτικό, καθώς στις χώρες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν οι επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινημάτων παραχωρήθηκαν κάποια φήγματα ανεξαρτησίας ή δόθηκαν διαβεβαιώσεις γι' αυτήν. Σε πολλούς τόπους το αποικιοκρατικό καθεστώς δεν ήταν πλέον τόσο ολοκληρωτικό ή τόσο ισχυρό όσο στο παρελθόν.

Το εάν θα μπορούσαν οι Ναζί, εφόσον έρχονταν αντιμέτωποι με τα διάφορα αντιστασιακά κινήματα, τους μαχητές της ελευθερίας κ.ο.κ., να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την Ευρώπη επ' αόριστον, όπως πιστεύει ο Keegan, ή εάν, με την πάροδο του χρόνου, θα είχαν την τύχη όλων σχεδόν των μετέπειτα κατακτητών, όπως πιστεύω εγώ, θα προκαλεί πάντοτε διχογνωμία. Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι, αρχής γενομένης από το 1945, όλες σχεδόν οι απόπειρες αντιμετώπισης επαναστατικών κινήματων κατέληξαν σε αποτυχία. Το 2004 οι Ηνωμένες Πολιτείες δαπάνησαν περισσότερα από 400 δισεκατομμύρια δολάρια για τις ένοπλες δυ-

νάμεις τους· εξ αυτών, 100 δισεκατομμύρια δολάρια διατέθηκαν στο Ιράκ, και ένα μεγάλο τμήμα του ποσού αυτού προοριζόταν για την καταστολή τού εκεί επαναστατικού κινήματος. Εντούτοις, οι σημαντικότεροι τρομοκράτες παρέμειναν ελεύθεροι.

Ελάχιστοι πολίτες των λεγόμενων αναπτυσσόμενων χωρών ενδιαφέρονταν για τα ανταρτικά κινήματα και τις τρομοκρατικές ενέργειες, ενόσω το ιστορικό των αποτυχιών σε ό,τι αφορούσε την καταστολή τους περιοριζόταν σε διάφορες εξωτικές χώρες, μακριά από τους τόπους όπου οι ίδιοι διαβίωναν. Στην καλύτερη περίπτωση, ήταν πρόθυμοι να συναινέσουν στην αποστολή ειρηνευτικών δυνάμεων, ακόμη κι αυτό δε εφόσον οι προβλεπόμενες απώλειες ήταν ελάχιστες ή μηδενικές. Ωστόσο, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 άρχισαν να αυξάνονται οι ενδείξεις για το ότι αυτός ο εφησυχασμός έπαιρνε τέλος· ο ανταρτοπόλεμος και η τρομοκρατία είχαν αρχίσει να αποκτούν διεθνή διάσταση και να μετατρέπονται σε εξαγώγιμα προϊόντα.

Άραγε όλα αυτά αφήνουν να εννοηθεί ότι πρέπει να δεχθούμε μοιρολατρικά έναν κόσμο στον οποίο τα ανταρτικά κινήματα θα πετυχαίνουν κατά κανόνα τους στόχους τους; Η απάντηση είναι ασφαλώς αρνητική. Το πρώτο, και άκρως απαραίτητο, πράγμα που πρέπει να κάνουμε είναι το να απορρίψουμε το 99% της βιβλιογραφίας που αφορά τις επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινήματων, ανταρτικών κινήματων και τρομοκρατικών ενεργειών, καθώς και όλες τις συναφείς επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι τα περισσότερα συγγράμματα αυτού του είδους είναι έργα των ηττημένων, έχουν ελάχιστη αξία.

Ακολούθως, πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στο σχετικά μικρό αριθμό περιπτώσεων κατά τις οποίες οι επιχειρήσεις καταστολής επαναστατικών κινήματων είχαν αίσια έκβαση. Έστω κι αν αγνοήσουμε μικρές, μεμονωμένες εκρήξεις βίας, όπως αυτές που έλαβαν χώρα στη Γερμανία και την Ιταλία κατά τη δεκαετία του 1970, υπάρχουν τέτοιες περιπτώσεις – επιχειρήσεις κατά τις οποίες οι δυνάμεις καταστολής κατόρθωσαν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τους εχθρούς τους, να τους υποτάξουν και να επιβάλουν ένα είδος ειρήνης. Οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν αναφέρθηκαν συνοπτικά στο έκτο κεφάλαιο. Δεδομένου ότι το πλέον σημαντικό στρατιωτικό πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα την παρούσα χρονική περίοδο και στο ορατό μέλλον είναι η καταστολή των επαναστατικών κινήματων, και όχι ο πόλεμος μεγάλης κλίμακας, θα τολμήσω να τις αποσαφηνίσω ακόμη μια φορά.

Οι αντάρτες και οι τρομοκράτες είναι εξ ορισμού ανίσχυροι. Οι αντίπαλοί τους είναι εξ ορισμού πολύ πιο ισχυροί. Σε αντίθεση με την κυρίαρχη αντίληψη, και εξαιρέσει μικρών κινήματων χωρίς λαϊ-

κή υποστήριξη, όπως η οργάνωση Baader-Meinhof, οι περισσότεροι αντάρτες και τρομοκράτες επικράτησαν ακριβώς επειδή ήταν ανίσχυροι. Η έλλειψη ισχύος ήταν αυτή που τους έδωσε τη δυνατότητα να κρύβονται· ακόμη πιο σημαντικό ήταν το ότι η έλλειψη ισχύος τους επέτρεψε να κάνουν ό,τι επιθυμούσαν και ό,τι ήταν επιβεβλημένο να γίνει. Οι περισσότεροι, παραμένοντας ανίσχυροι, επικράτησαν πολύ πριν φθάσουν στο τρίτο στάδιο του πολέμου σύμφωνα με τον Μάο, αυτό της ανοιχτής πολεμικής σύγκρουσης. Εξ όσων ηττήθηκαν, ορισμένοι είχαν αυτήν την τύχη επειδή εγκατέλειψαν πρόωρα τα κρησφύγετά τους και βρέθηκαν εκτεθειμένοι στους αντιπάλους τους· ένα εύγλωττο σχετικό παράδειγμα αποτελεί ο ελληνικός Εμφύλιος.⁶ Όλα αυτά αποδεικνύουν –εφόσον οι αποδείξεις είναι απαραίτητες– ότι η ουσία του προβλήματος δεν είναι ούτε στρατιωτικού ούτε πολιτικού χαρακτήρα, αλλά ηθικού χαρακτήρα.

Κατ' αρχήν, μου έρχονται στο νου δύο μέθοδοι. Η πρώτη βασίζεται σε έναν εξαιρετο μηχανισμό συλλογής πληροφοριών. Οι τρομοκράτες δε φορούν στολές, ώστε να είναι δυνατός ο εντοπισμός τους· αντίθετα, αξιοποιούν το φυσικό και το τεχνητό περιβάλλον, για να αναπτύσσουν δράση εν κρυπτώ. Σε τελική ανάλυση, αποδεικνύονται καθοριστικής σημασίας οι πληροφορίες που παρέχουν τα άτομα εκείνα που είναι εξοικειωμένα με το περιβάλλον όσο και οι ίδιοι οι τρομοκράτες. Όμως, οι πληροφορίες δεν αρκούν. Πρέπει να υποστηρίζονται από αυστηρό επαγγελματισμό και σιδηρά πειθαρχία, καθώς μόνον αυτά τα χαρακτηριστικά επιτρέπουν σε κάποιον να σκέπτεται με σύνεση και να επιδεικνύει αυτοέλεγχο. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνονται δύο πράγματα. Πρώτον, αποτρέπεται η ένταξη πολύ περισσότερων ανθρώπων στις επαναστατικές οργανώσεις. Δεύτερον, διατηρείται το μαχητικό φρόνημα όσων μετέχουν στις επιχειρήσεις καταστολής των επαναστατικών κινημάτων, εφόσον μετατίθεται χρονικά ή ακόμη και απομακρύνεται οριστικά η ημέρα κατά την οποία οι προαναφερθέντες θα κάνουν την αυτοκριτική τους και θα αναλογιστούν την κατάσταση τους.

Η άλλη μέθοδος πρέπει να χρησιμοποιείται στην περίπτωση κατά την οποία δεν υφίσταται ένας ικανοποιητικός μηχανισμός συλλογής πληροφοριών και, κατά συνέπεια, είναι αδύνατη η συνετή διαχείριση της κατάστασης, αλλά και σε περίπτωση κατά την οποία η κατάσταση τείνει να καταστεί τελείως ανεξέλεγκτη. Ο πρώτος κανόνας είναι να κάνει κανείς τις προετοιμασίες του εν κρυπτώ ή, εάν αυτό δεν είναι εφικτό, να αποκρύπτει τα σχέδιά του με πανουργία και δόλο. Ο δεύτερος κανόνας είναι να επιλέγει την κατάλληλη χρονική στιγμή για να δράσει· υπό τις αυτές περιστάσεις, όσο πιο γρήγορα αναπτύσσει δράση κανείς τόσο λιγότερους ανθρώπους πρέπει να σκοτώσει. Ο τρίτος κανόνας είναι να καταφέ-

ρει ένα όσο το δυνατόν ισχυρότερο πλήγμα σε όσο το δυνατόν συντομότερο χρονικό διάστημα· είναι καλύτερο το πάρα πολύ ισχυρό χτύπημα από το ανεπαρκές χτύπημα. Ο τέταρτος κανόνας είναι να παραθέτει τους λόγους για τους οποίους οι ενέργειές του ήταν άκρως απαραίτητες, χωρίς ωστόσο να απολογείται γι' αυτές. Ο πέμπτος κανόνας είναι να δρα κατά τέτοιο τρόπο ώστε, σε περίπτωση κατά την οποία το χτύπημά του δε φέρει τα επιθυμητά και αναγκαία αποτελέσματα, να μπορεί να βγάλει κάποιους κρυμμένους άσους από το μανίκι του.

Και οι δύο μέθοδοι, καθεμία με τον τρόπο της, απαιτούν τρομερό θάρρος και σθένος – η πρώτη, αν μη τι άλλο, περισσότερο από τη δεύτερη. Χωρίς αμφιβολία, τέτοιο σθένος και τέτοιο θάρρος δεν είναι αρετές που διαθέτουν όλοι οι ηγέτες, όλοι οι στρατοί και όλοι οι άνθρωποι. Χωρίς αυτές τις αρετές οι προαναφερθέντες τείνουν να κινούνται μεταξύ των άκρων· κατά την *The Washington Post*, τα αμερικανικά στρατεύματα στο Ιράκ «πέρασαν αιφνιδίως από τις δολοφονίες στις αγαθοεργίες».⁷ Τη μια προβαίνουν σε μαζικές δολοφονίες των εχθρών τους, την άλλη τους αγκαλιάζουν. Τη μια κατεδαφίζουν, την άλλη ανοικοδομούν. Τη μια σκοτώνουν αθώους ανθρώπους, την άλλη καταβάλλουν αποζημιώσεις (η ζωή ενός Ιρακινού αποτιμάται σε 2.500 δολάρια).⁸ Τη μια καταφεύγουν σε βασανιστήρια για να αποσπάσουν πληροφορίες, την άλλη κατηγορούν τους βασανιστές για αυθαίρετες ενέργειες και τους καθιστούν υπόδικους· εντούτοις, δεδομένου ότι οι ποινές που επιβάλλονται σπανίως είναι πολύ βαριές, το μόνο που κάνουν είναι να ενισχύουν την έλλειψη εμπιστοσύνης και τον κυνισμό. Πολύ συχνά, διάφορες στρατιωτικές μονάδες, υπηρεσίες πληροφοριών και ανθρωπιστικές οργανώσεις είναι υπεύθυνες για διάφορες δραστηριότητες. Η έλλειψη συντονισμού των υπευθύνων είναι αναπόφευκτη· δε γνωρίζει η αριστερά τους τι ποιεί η δεξιά τους. Κάθε φορά που μεταβάλλεται η αμερικανική πολιτική, ο ιρακινός πληθυσμός, αντί να τρομάζει ή να εφησυχάζει, αδυνατεί ολοένα και περισσότερο να μαντέψει τις ενδεχόμενες εξελίξεις. Κάθε φορά που μεταβάλλεται η αμερικανική πολιτική, οι τρομοκράτες, που ερμηνεύουν την εν λόγω αλλαγή ως ένδειξη αδυναμίας, παίρνουν θάρρος. Τα τελευταία εξήντα περίπου έτη τα αποτελέσματα μιλούν από μόνα τους.

Ασφαλώς, η κατάσταση αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή. Οι επιθέσεις στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου και στο Πεντάγωνο, καθώς και άλλα αιφνιδιαστικά χτυπήματα της Αλ Κάιντα και αντίστοιχων οργανώσεων κατά στόχων σε πολλές χώρες, δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολιών. Η τρομοκρατία εξαπλώνεται στον αναπτυγμένο κόσμο. Ακριβώς επειδή τόσο πολλοί υπέρμαχοι της τρομοκρατίας είναι σε θέση να αναπτύξουν δράση μέσα σε αυτόν τον

κόσμο, οι τρομοκρατικές ενέργειες συνιστούν πολύ μεγαλύτερη απειλή από οσουσδήποτε δικτάτορες τρίτης διαλογής – συμπεριλαμβανομένων, πρέπει να σημειωθεί, αυτών που έχουν αποκτήσει ή είναι έτοιμοι να αποκτήσουν πυρηνικά όπλα. Είτε ο αναπτυγμένος κόσμος, με τις Ηνωμένες Πολιτείες επικεφαλής, θα βγει από το λήθαργό του, θα κατανοήσει τη φύση του προβλήματος (κάτι που δε σημαίνει ότι πρέπει να οδηγηθεί σε υπερβολικές αναλύσεις) και θα μάθει να αντιμετωπίζει την τρομοκρατία, είτε, πέραν πάσης αμφιβολίας, οι τρομοκρατικές ενέργειες θα συνεχιστούν. Όπως πάντοτε, σε εμάς εναπόκειται η απόφαση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ιδέ σχετικά την εξαιρετική συνοπτική μελέτη του M. Howard, “Military History and the History of War”, στο Strategic and Combat Studies Institute, *Contemporary Essays*, The Occasional Number 47, Shrivenham, Swindon, 2004, σ. 45-55.

1. ΤΟ ΠΡΕΛΟΥΔΙΟ, 1900-1914

1. Ιδέ E. Jones, *The European Miracle*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1987.
2. Ιδέ σχετικά C. M. Cipolla, *Guns and Sails in the Early Stages of European Expansion, 1400-1700*, Λονδίνο, Collins, 1965.
3. Πηγή όλων αυτών των στοιχείων αποτελεί το συγγραφικό έργο του P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Νέα Υόρκη, Vintage, 1987, σ. 149, πίνακας 6, και σ. 243, πίνακας 21.
4. Ιδέ σχετικά D. Moran & A. Waldron (επιμ.), *The People in Arms: Military Myth and National Mobilization Since the French Revolution*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2003, σ. 1-124.
5. E. Raeder, *Mein Leben*, Tuebingen, Schlichtenmeyer, 1956, τόμ. I, σ. 19.
6. K. Marx & F. Engels, “The American Civil War” [1863], B. Semmel (επιμ.), *Marxism and the Science of War*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1981, σ. 129.
7. K.-H. Frieser, *Blitzkrieg-Legende: Der Westfeldzug 1940*, Μόναχο, Oldenbourg, 1995, σ. 35.
8. Για ορισμένα στοιχεία, ιδέ M. G. McCoy, “Grinding Gears: The AEF and Motor Transportation in the First World War”, *War in History* 11:2, Απρίλιος 2004, σ. 198, 200.

9. A. S. Field, "French Optical Telegraphy, 1703-1855: Hardware, Software, Administration", *Technology and Culture* 35:2, 1994, σ. 315-47.
10. Ιδέ σχετικά J. T. Sumida, "The Quest for Reach: The Development of Long-Range Gunnery in the Royal Navy, 1901-1912", S. D. Chiabotti (επιμ.), *Tooling for War: Military Transformation in the Industrial Age*, Σικάγο, Imprint, 1996, σ. 49-96.
11. Ιδέ J. Corbett, *Maritime Operations of the Russo-Japanese War*, Annapolis, Naval Institute Press, 1994 [1914], τόμ. II, σ. 216, 219-20, 223, 231, 237.
12. Ιδέ M. Palmer, *Command at Sea: Naval Command and Control Since the Sixteenth Century*, Κέμπριτζ, Harvard University Press, 2005, σ. 227, 232-36.
13. J. Corbett, *Some Principles of Maritime Strategy*, Λονδίνο, Longman, 1911, σ. 231-32.
14. Για το διδακτικό έργο του Corbett, ιδέ A. Gat, *The Development of Military Thought: The Nineteenth Century*, Οξφόρδη, Clarendon, 1992, σ. 216, 222.
15. S. Wilkinson, *The Brain of an Army*, Westminster, Constable, 1895.
16. Ιδέ σχετικά Gat, *The Development of Military Thought*, σ. 105-7.
17. Για μια εκτενή ανάλυση των διδαγμάτων του Πολέμου των Μπόερς, ιδέ W. McElwee, *The Art of War from Waterloo to Mons*, Λονδίνο, Weidenfeld & Nicolson, 1974, σ. 217-41.
18. Ιδέ σχετικά J. P. Wisser, *The Second Boer War, 1899-1900*, Kansas City, Mo., Hudson-Kimberly, 1901, σ. 191.
19. Ιδέ για το όλο ζήτημα G. Phillips, "The Obsolescence of the *Arme Blanche* and Technological Determinism in British Military History", *War in History* 9:1, Ιανουάριος 2002, σ. 39-59.
20. Ιδέ σχετικά J. Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1959, σ. 198-99.
21. Ιδέ σχετικά M. Howard, "Men Against Fire: Expectations of War in 1914", S. E. Miller (επιμ.), *Military Strategy and the Origins of the First World War*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1985, σ. 52-57.
22. Ιδέ B. Brodie, *Sea Power in the Machine Age*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1941.
23. Ιδέ D. C. Evans & M. P. Peattie, *Kaigun: Strategy, Tactics and Technology in the Imperial Japanese Navy, 1878-1941*, Annapolis, Naval Institute Press, 1997, σ. 50-51.
24. Ιδέ το συγγραφέν το 1912 δοκίμιό του "Der Krieg in der Gegenwart" (1908), A. von Schlieffen (επιμ.), *Gesammelte Schriften*, Βερολίνο, Mittler, 1913, τόμ. I, σ. 17.
25. Ιδέ τους υπολογισμούς του, όπως παρατίθενται στο B. H. Liddell Hart, *Foch: The Man of Orleans*, Λονδίνο, Penguin, 1931, τόμ. 2, σ. 490.
26. Ιδέ σχετικά D. Porch, *The March to the Marne: The French Army, 1871-1914*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1981, σ. 225-26.
27. Συνταγματάρχης Simansky· το χωρίο παρατίθεται στο J.W. Kopp, "Soldiers and Civilian Confronting Future War", Chiabotti (επιμ.), *Tooling for War*, σ. 203.

28. L. von Falkenhausen, *Flankenbewegung und Massenheer*, Βερολίνο, Mittler, 1911.
29. Το χωρίο παρατίθεται στο B. W. Tuchman, *The Proud Tower: A Portrait of the World Before 1914*, Νέα Υόρκη, MacMillan, 1966, σ. 266.
30. A. Mahan, “The Peace Conference and the Moral Aspect of War”, *Lessons of the War with Spain and other Articles*, Βοστώνη, Little, Brown, 1899, σ. 232· σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτισε στη διάσκεψη, ιδέ B. Semmel, *Liberalism and Naval Strategy: Ideology, Interest and Sea Power During the Pax Britannica*, Βοστώνη, Allen & Unwin, 1986, σ. 154-58.
31. L. Wijler, “Herinneringen uit mein Leven”, Herzliya, ιδιωτική έκδοση, 1975, σ. 11.
32. Σχετικά με τη σταδιοδρομία της ιδέ I. Abrams, “Bertha von Suttner and the Nobel Peace Prize”, *Journal of Central European Affairs* 22:3, Οκτώβριος 1962, σ. 286-307.
33. Ιδέ σχετικά J. Gooch, *Armies in Europe*, Λονδίνο, Routledge, 1980, σ. 134-35· επίσης, V. R. Berghahn, *Militarism: The History of an International Debate, 1861-1979*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1981, σ. 15.
34. *L'Armee Nouvelle*, Παρίσι, Editions Sociales, 1910.
35. Ιδέ σχετικά J. Keegan, *The Mask of Command*, Νέα Υόρκη, Viking, 1987, σ. 256.
36. “Doughboy Center”, διαθέσιμο στο www.worldwarI.com/dbc/origindb.htm.
37. *My Early Life; A Roaming Commission*, Λονδίνο, Thornton Butterworth, 1930, σ. 34.
38. Σχετικά με το δεσμό ανάμεσα στον ανδρισμό και το υψηλό κοινωνικό κύρος του στρατεύματος, ιδέ G. L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1990, σ. 59-62.
39. Ιδέ σχετικά M. Trustram, *Women of the Regiments; Marriage and the Victorian Army*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1984, σ. 3, 91.
40. Ιδέ, παραδείγματος χάριν, A. Woolacott, “Khaki Fever and its Control; Gender, Class and Sexual Morality in the British Home Front in the First World War”, *Journal of Contemporary History*, 29:2, 1994, σ. 325-47.
41. Ιδέ σχετικά M. Ferro, *The Great War, 1914-1918*, Λονδίνο, Routledge, 1973, σ. 13-14.
42. Th. Rohkraemer, *Der Militarismus der “kleinen Leute”; Die Kriegvereine im Deutschen Kaiserreich*, Μόναχο, Oldenbourg, 1990, σ. 76.
43. Ιδέ L. Kennet, *The First Air War, 1914-1918*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1991, σ. 13-15.
44. S. Zweig, *Die Welt von Gestern*, Frankfurt/Main, Fischer, 2000 [1941], σ. 15-17.
45. Ιδέ προπόντων N. Angell, *The Great Illusion: A Study in the Relation of Military Power to National Advantage*, Νέα Υόρκη, Garland, 1972 [1911], σ. 25-43.
46. Ιδέ σχετικά A. Watson, «“For Kaiser and Reich”: The Identity and Fate of the German Volunteers, 1914-1918,» *War in History* 12:1, Ιανουάριος 2005, σ. 44-74.

47. A. Hitler, *Mein Kampf*, Νέο Δελχί, Jaico, 1988 [1925], σ. 145.
48. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, σ. 200, πίνακας 15.
49. Ιδέ σχετικά E. Kehr, *Economic Interest, Militarism and Foreign Policy*, Berkeley, University of California Press, 1970 [1927-28], σ. 50-75· F. Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, Λονδίνο, Chatto & Windus, 1967.
50. Το χωρίο παρατίθεται στο K. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor: Bethmann-Hollweg and the Hubris of Imperial Germany*, New Haven, Yale University Press, 1973, σ. 96.
51. R. B. Haldane, "Hegel", *Contemporary Review*, 67, Φεβρουάριος 1895, σ. 232· ιδέ επίσης B. Bosquanet, *Philosophical Theory of the State* (Λονδίνο, MacMillan, 1899).
52. F. Stern, "Bethmann Hollweg and the War: The Bounds of Responsibility", ο αυτός (επιμ.), *The Failure of Illiberalism*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1971, σ. 99 κ.εξ.
53. Ιδέ G. W. Gong, *The Standard of "Civilization" in International Society*, Οξφόρδη, Clarendon, 1984, σ. 196.
54. Reichsarchiv, *Der Weltkrieg*, Βερολίνο, Ullstein, 1921, σειρά I, τόμ. I, σ. 38 κ.εξ.
55. Ιδέ M. T. Florinsky, *The End of the Russian Empire*, Νέα Υόρκη, Collier, 1961, σ. 157-58.
56. Ιδέ σχετικά J. Gooch, *Armies in Europe*, Λονδίνο, Routledge, 1980, σ. 145-48.
57. Το χωρίο παρατίθεται στο G. Ritter, *The Sword and the Scepter*, Coral Gables, University of Miami Press, 1969, τόμ. ii, σ. 205.
58. Ιδέ σχετικά H. von Moltke, *Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877-1916*, Βερολίνο, TAG Verlag, 1922, σ. 21.
59. A. Marshall, "Russian Military Intelligence, 1905-1917", *War in History* 11:4, Νοέμβριος 2004, σ. 401.
60. A. Mombauer, "A Reluctant Military Leader? Helmuth von Moltke and the July Crisis of 1914", *War and Society* 6:4, Νοέμβριος 1999, σ. 439.
61. "Der Krieg in der Gegenwart", τόμ. I, σ. 11.
62. H. Thun, *Die Verkehr- und Nachrichtenmittel im Kriege*, Λευψία, Barth, 1911, σ. 184-85.
63. R. F. Mackay, *Fisher of Kilverstone*, Οξφόρδη, Clarendon, 1973, σ. 319-21.
64. C. Andrew, *Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community*, Νέα Υόρκη, Penguin, 1987, σ. 88.

2. Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1914-1918

1. W. Groener, *Lebenserinnerungen*, Goettingen, Vanderbroek, 1957, σ. 141.
2. Ιδέ σχετικά M. van Creveld, *Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1978, σ. 120-21.

3. H. von Kuhl, *Der Deutsche Generalstab in Vorbereitung und Durchfuehrung des Weltkrieges*, Βερολίνο, Mittler, 1920, σ. 205-8.
4. T. N. Dupuy, *Numbers, Predictions, and War*, Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1979, σ. 28, πίνακες 2-4.
5. Σύμφωνα με τον S. C. Tucker, *The Great War, 1914-1918*, Λονδίνο, UCL, 1998, σ. 32.
6. Το χωρίο παρατίθεται στο M. Gilbert, *The First World War: A Complete History*, Νέα Υόρκη, Holt, 1994, σ. 112.
7. T. Ashworth, *Trench Warfare, 1914-1918*, Νέα Υόρκη, Holmes & Ashworth, 1980, σ. 57, 116· J. Schindler, "Steamrolled in Galicia", *War in History* 10:1, Ιανουάριος 2003, σ. 29.
8. Ανοπόγραφο, αχρονολόγητη σημείωση, Bundesarchiv/Militaerarchiv, Freiburg i.B., H20/480.
9. Joseph Amann, *Ueber den Einfluss der weiblichen Geschlechtskrankheiten auf das Nervensystem*, Erlangen, Med. Verlag, 1868, σ. 83.
10. Ιδέ, παραδείγματος χάριν, N. Dixon, *On the Psychology of Military Incompetence*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 1976· επίσης, Travers, *The Killing Ground: The British Army, the Western Front, and the Emergence of Modern War, 1900-1918*, Λονδίνο, Allen & Unwin, 1987, σ. 103-4.
11. L. Renn, *Krieg und Nachkrieg*, Βερολίνο, Aufbau, 1951 [1929], σ. 115-17· C. Zuckmayer, *Als waer's ein Stueck von mir*, Frankfurt/Main, Fischer, 1997 [1918], σ. 280-81.
12. Ιδέ σχετικά J. Keegan, *The Mask of Command*, Νέα Υόρκη, Penguin, 1987, σ. 252-53.
13. Η εκτενέστερη μελέτη επί του θέματος είναι αυτή του L. F. Haber, *Gas Warfare, 1915-1945: The Legend and the Facts*, Λονδίνο, University of London Press, 1976.
14. Ιδέ, παραδείγματος χάριν, την εικονογραφημένη πραγματεία του L. Raemakers, *Gassed! Another Victory for Kultur*, Νέα Υόρκη, 1916.
15. Σύμφωνα με τον R. D. Mueller, "Total War as a Result of New Weapon: The Use of Chemical Agents in World War I", στο R. Chickering & S. Foerster (επιμ.), *Great War, Total War*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2000, σ. 101.
16. Ιδέ σχετικά B. Holden-Reid, "Gas Warfare: The Perils of Prediction", D. Carlton & C. Schaerf (επιμ.), *Reassessing Arms Control*, Λονδίνο, MacMillan, 1985, σ. 143-58.
17. Marshall, "Russian Military Intelligence", σ. 404.
18. Ιδέ σχετικά με τα κατορθώματα και το τέλος της J. Wheelwright, *The Fatal Lover: Mata Hari and the Myth of Women in Espionage*, Λονδίνο, Collin & Brown, 1992.
19. Ιδέ σχετικά με τα προβλήματα αυτά B. I. Gudmundson, *On Artillery*, Westport, Conn., Praeger, 1993, σ. 36, 55.
20. W. L. Colmar von der Goltz, *The Nation in Arms*, Λονδίνο, Rees, 1913, σ. 457.

21. Στοιχεία που προέρχονται από το Oberste Heeresleitung, *Taschenbuch fuer Offiziere der Verkehrstruppen*, Βερολίνο, Mittler, 1913, σ. 84· επίσης, A. M. Henniker, *Transportation on the Western Front, 1914-1918*, Λονδίνο, HMSO, 1937, σ. 103.
22. J. Charteris, At G.H.Q., Λονδίνο, Cassell, 1931, σ. 208-10.
23. B.H. Liddell Hart, *The Defense of Britain*, Λονδίνο, Faber & Faber, 1939, σ. 26.
24. Στοιχεία που προέρχονται από το N. Stone, *The Eastern Front, 1914-1917*, Λονδίνο, Hodder & Stoughton, 1975, σ. 93-4.
25. Ιδέ σχετικά με αυτές τις επιχειρήσεις A. Wrangel, *The End of Chivalry: The Last Great Cavalry Battles, 1914-1982*, Νέα Υόρκη, Hippocrene, 1982.
26. Σύμφωνα με τον M. J. Gregory, “Marauders of the Sea: German Armed Merchant Raiders During World War II”, 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.ahoy.tk-jk.net/MaraudersWWI/Tables.html.
27. Ιδέ για τα εν λόγω στοιχεία, καθώς και για τους λόγους για τους οποίους δεν αποδείχθηκε επιτυχής ο άνευ ορίων υποβρυχιακός πόλεμος, H. H. Herwig, “Germany’s U-Boat Campaign”, Chickering & Foerster (επιμ.), *Great War, Total War*, σ. 189-206.
28. Ιδέ για το πρόβλημα αυτό K. Doenitz, *Memoirs: Ten Years and Twenty Days*, Annapolis, Naval Institute Press, 1959, σ. 4.
29. Στοιχεία που προέρχονται από το Gilbert, *The First World War*, σ. 328-29.
30. Ιδέ γι’ αυτόν C. Barnett, *The Swordbearers*, Λονδίνο, Eyre & Spottiswode, 1963, σ. 116, 121, 185· επίσης, Mombauer, “A Reluctant Military Leader?”, ιδίως σ. 431-40.
31. Τα εν λόγω και τα ακόλουθα στοιχεία προέρχονται από το Gilbert, *The First World War*, σ. 83· J.F.C. Fuller, *The Conduct of War 1789-1961*, Λονδίνο, Eyre & Spottiswode, 1963, σ. 171· Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, σ. 267· Stone, *The Eastern Front*, σ. 231.
32. Σύμφωνα με τον H. Meier-Welcker, “Die deutsche Fuehrung an der Westfront im Fruehsommer 1918”, *Die Welt als Geschichte* 21, 1961, σ. 166.
33. G. Hardach, “Industrial Mobilization in 1914-1918”, P. Friedenson (επιμ.), *The French Home Front, 1914-1918*, Providence, RI, Berg, 1992, σ. 59-61.
34. G. Plumpe, “Chemische Industrie und Hilfdienstgesetz”, στο G. Mai (επιμ.), *Arbeiterschaft in Deutschland, 1914-1918*, Duesseldorf, Droste, 1985, σ. 181.
35. Ιδέ N. Ferguson, *The Pity of War: Explaining World War I*, Νέα Υόρκη, Basic Books, 2000, σ. 260-61· επίσης, K. Gieves, “Lloyd George and the Management of the British War Economy”, Chickering & Foerster (επιμ.), *Great War, Total War*, σ. 369-70.
36. R. Bessel, “Mobilizing German Society for War”, Chickering & Foerster (επιμ.), *Great War, Total War*, σ. 441.
37. Ιδέ για τα στοιχεία A. W. Kirkaldy, *Industry and Finance*, Λονδίνο, Pitman, 1921, τόμ. ii, ενότητα i.
38. Ιδέ για ορισμένα σχετικά στοιχεία M. van Creveld, *Men, Women and War*, Λονδίνο, Cassel, 2001, σ. 127-28.

39. Josephus Daniel· σχετικό χωρίο παρατίθεται στο Jean Ebbert & Marie-Berth Hall, *Crossed Currents: Navy Women from WWI to Tailhook*, Λονδίνο, Brassey's, 1993, σ. 14.
40. Ιδέ μια εξαιρετική μελέτη του τρόπου λειτουργίας στο B. J. Davis, *Home Fires Burning: Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*, Chapel Hill, University of South Carolina Press, 2000.
41. J. M. Winter, *The Great War and the British People*, Λονδίνο, MacMillan, 1986, σποράδηγ.
42. Ferguson, *The Pity of War*, σ. 336-37 και πίνακας 41.
43. Στοιχεία που προέρχονται από το B. R. Mitchell, *European Historical Statistics*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press, 1975, σ. 108-25· Stone, *The Eastern Front*, σ. 295.
44. E. Morgan, *Studies in British Financial Policy, 1914-1925*, Λονδίνο, MacMillan, 1952, σ. 345-49.
45. Ιδέ το περιεχόμενο της επιστολής στο E. Ludendorff, *My War Memoirs*, τόμ. 2, Λονδίνο, Methuen, 1919, σ. 724-25.
46. Ιδέ σχετικά W. McNeill, *The Pursuit of Power Since A.D. 1000: Technology, Armed Forces, and Society*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1983, σ. 307-61· επίσης, M. van Creveld, *Technology and War: From 2000 B.C. to the Present*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1990, σ. 217-32.
47. Για τη βρετανική αεροπορία, παραδείγματος χάριν, ιδέ H. Driver, *The Birth of Military Aviation: Britain, 1903-1914*, Λονδίνο, Boydell Press, 1997, ιδίως σ. 85-146.
48. Ιδέ για τη μάχη K. Macksey, *Tank Warfare: A History of Tanks in Battle*, St. Albans, Frogmore, 1976, σ. 44-73.
49. Ludendorff, *My War Memoirs*, τόμ. I, σ. 439.
50. H. C. B. Rogers, *Tanks in Battle*, Λονδίνο, Sphere, 1972, σ. 64-65.
51. Ιδέ J. Weller, *Men Against Tanks: A History of Anti-Tank Warfare*, Λονδίνο, David & Charles, 1975, σ. 21-27.
52. M. S. Neipberg, *Foch: Supreme Allied Commander in the Great War*, Ουάσινγκτον, Brassey's, 2003, σ. 81.
53. Η καλύτερη ανάλυση παρατίθεται στο B. Holden-Reid, *J. F. C. Fuller: Military Thinker*, Νέα Υόρκη, St. Martin's, 1987, σ. 49-54.
54. Τα εν λόγω και τα ακόλουθα στοιχεία προέρχονται από το E. Angelucci, *The Rand McNally Encyclopedia of Military Aircraft, 1914 to the Present*, Νέα Υόρκη, Gallery, 1990, σ. 20, 42, 66-67.
55. Στοιχεία που προέρχονται από το Υπουργείο Στρατιωτικών, *Statistics of the Military Effort of the British Empire During the Great War, 1914-1920*, Λονδίνο, War Office, 1922, σ. 237, 352-57· επίσης, Winter, *The Great War*, σ. 75.
56. Ιδέ σχετικά R. F. Weigley, "Pershing and the U.S. Military Tradition", Chickering & Foerster (επιμ.), *Great War, Total War*, σ. 331-45.
57. R. C. Hall, «"The Enemy Is Behind Us": The Morale Crisis in the Bulgarian Army in the Summer of 1918», *War in History* 11:2, Απρίλιος 2004, σ. 218.

3. Η ΕΙΚΟΣΑΕΤΗΣ ΑΝΑΚΩΧΗ

1. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, σ. 330, πίνακας 30.
2. Ιδέ για αναλυτικά στοιχεία σχετικά με τη συνεργασία τους F. L. Carsten, *The Reichswehr in Politics, 1919-1933*, Berkeley, University of California Press, 1966, σ. 232-38, 275-84.
3. Ιδέ για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων A. Seaton, *The German Army, 1933-1945*, Λονδίνο, Weidenfeld and Nicolson, 1982, σ. 1-50.
4. Ιδέ για τις ΗΠΑ K. J. Hagan, *This People's Navy: The Making of American Sea Power*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1991, σ. 259-80· επίσης, A. R. Millett & P. Maslowski, *For the Common Defense: A Military History of the United States of America*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1984, σ. 361-92. Ιδέ για τη Μεγάλη Βρετανία A. Herman, *To Rule the Waves; How the British Navy Shaped the Modern World*, Νέα Υόρκη, HarperCollins, 2004· επίσης, B. Bond, *British Military Policy Between the Two World Wars*, Οξφόρδη, Clarendon, 1980.
5. Ιδέ E. F. Ziemke, "The Soviet Armed Forces in the Interwar Period", στο W. Murray & A. R. Millett (επιμ.), *Military Innovation in the Interwar Period*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1996, σ. 1-38.
6. Ιδέ B. Bond, *War and Society in Europe, 1871-1914*, Λονδίνο, Fontana, 1984, σ. 141-43.
7. Ιδέ για τον απόηχο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τις απαρχές του αμερικανικού απομονωτισμού M. Jonas, *Isolationism in America, 1935-1941*, Ithaca, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 1966, ιδίως το Κεφάλαιο 1.
8. Ιδέ για τα στοιχεία R. Bridenthal, "Something Old, Something New: Women Between the Two World Wars", στο R. Bridenthal & C. Coonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History*, Βοστώνη, Houghton Mifflin, 1977, σ. 426, πίνακας 18-1.
9. Ιδέ το άρθρο του στο "Fascism", *Encyclopedia Italianna* (1935), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.fordham.edu/halsall/mod/mussolini-fascism.html, ιδίως την πρώτη παράγραφο.
10. Ιδέ σχετικά B. A. Shillony, "The February 26 Affair: Politics of a Military Insurrection", στο C. M. Wilson (επιμ.), *Crisis Politics in Prewar Japan*, Τόκιο, Sophia University Press, 1970, σ. 25-50.
11. Q. Wright, *A Study of War*, Σικάγο, University of Chicago Press, 1965 [1941], σ. 1000. Παρεμπιπτόντως, το πλέον επιθετικό κράτος ήταν η Ιταλία.
12. W. L. Shirer, *Berlin Diary*, Νέα Υόρκη, Knopf, 1940, σ. 145-46, καταχώριση της 31ης Αυγούστου 1940.
13. Ιδέ σχετικά A. Gat, *The Fascist-Liberal Visions of War*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1988, σ. 43-79.
14. G. Douhet, *The Command of the Air*, Νέα Υόρκη, Arno, 1972 [1921], σ. 10-31.
15. Ιδέ σχετικά με αυτόν A. Trythall, "Boney" Fuller: *Strategist, Soldier and Writer*, New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1977.

16. J.F.C. Fuller, *The Foundations of the Science of War*, Λονδίνο, Hutchinson, 1926, κεφάλαιο XI.
17. Ιδέ σχετικά με αυτόν B. Bond, *Liddell Hart: A Study of His Military Thought*, Λονδίνο, Cassell, 1977· επίσης, J. J. Mearsheimer, *Liddell Hart and the Weight of History*, Λονδίνο, Brassey's, 1988.
18. B. H. Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon*, Λονδίνο, Faber & Faber, 1933, σ. 19-44.
19. Ιδέ σχετικά A. Gat, "The Hidden Sources of Liddell Hart's Strategic Ideas", *War in History* 3:3, Ιούλιος 1996, σ. 293-308.
20. E. Ludendorff, *Der totale Krieg*, Munich, Ludendorff, 1935, σ. 10, 16, 87-88.
21. Παραδείγματος χάριν, J. L. Wallach, *Kriegstheorien: Ihre Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt/Main, Bernard & Graefe, 1972, σ. 185-89.
22. Ιδέ για το εν λόγω ζήτημα Mearsheimer, *Liddell Hart and the Weight of History*, σ. 99-126, και J. S. Corum, *The Roots of Blitzkrieg*, Lawrence, University Press of Kansas, 1992, σ. 128-30.
23. Ιδέ σχετικά, ιδίως για τους Γερμανούς, K. H. Wildhagen, *Erich Fellgiebel: Meister operativer Nachrichtenverbindungen*, Hannover, Wildhagen, 1970.
24. Ιδέ για την περίοδο αυτήν W. Murray, "Armored Warfare: The British, French, and German Experiences", στο Murray & Millett (επιμ.), *Military Innovation in the Interwar Period*, σ. 19-29.
25. Ιδέ για τον αντίκτυπο της πολιτικής του Τσώρτσιλ στο βρετανικό στρατό D. French, "The Mechanization of the British Cavalry Between the World Wars", *War and History* 10:3, Ιούλιος 2003, σ. 310-11.
26. Ιδέ Bond, *British Military Policy Between the Two World Wars*, σ. 259-79.
27. Liddell Hart, *Foch*, τόμ. I, σ. 216.
28. Ιδέ για τις μηχανές αυτές D. Crow, "The Experimentals", στο D. Crow (επιμ.), *AFVs of World War One*, Windsor, Berkshire, Profile, 1970, σ. 137-40.
29. Ιδέ R. M. Habeck, *Storm of Steel: the Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, Ithaca, Νέα Υόρκη, Cornell University Press, 2003, σ. 149-50.
30. Ιδέ για τις μεθόδους που εφαρμόστηκαν OHL, *Die Angriff im Stellungkrieg*, 1918, στο E. Ludendorff (επιμ.), *Urkunden der Obersten Heeresleitung*, Βερολίνο, Mittler, 1922, σ. 642-45.
31. Ιδέ H. Guderian, *Panzer Leader*, Νέα Υόρκη, Ballantine, 1957 [1953], σ. 19-22.
32. Για μια αριθμητική και ποιοτική σύγκριση των τεθωρακισμένων δυνάμεων που διέθεταν οι δύο πλευρές, ιδέ K.-H. Frieser, *Blitzkrieg-Legende: Der Westfeldzug 1940*, Μόναχο, Oldenbourg, 1995, σ. 48-49.
33. Ιδέ για τη διαδικασία M. Cooper, *The German Army, 1933-1945: Its Political and Military Failure*, Λονδίνο, Macdonald and Jane's, 1978, σ. 139-58.
34. Ιδέ για την εξέλιξη του αεροπορικού δόγματος A. Stephens, "The True Believers: Air Power Between the Wars", στο A. Stephens (επιμ.), *The War in the Air, 1914-1994*, Fairbairn, ACT, Air Power Studies Center, 1994, σ. 47-80.
35. Ιδέ για την προπολεμική σοβιετική αεροπορία K. R. Whiting, "Soviet Aviation

- and Air Power Under Stalin”, στο R. Higham & J. W. Kipp (επιμ.), *Soviet Aviation and Air Power: A Historical View*, Λονδίνο, Brassey’s, 1977, σ. 47-56.
36. Ιδέ τον τρόπο με τον οποίον έγινε αυτό στο M. van Creveld, S. Canby & K. S. Brouwer, *Airpower and Maneuver Warfare*, Maxwell AFB, Ala., Air University, 1994, σ. 21-97· επίσης, για μια γενικότερη θεώρηση, J. S. Corum, “From Biplanes to Blitzkrieg: The Development of German Air Doctrine Between the Wars”, *War and History* 3:1, Ιανουάριος 1996, σ. 85-101.
37. M. Gabrielle, *Operazione C 3*, Ρώμη, Cappelli, 1965, σ. 139-40.
38. A. R. Millett, “Assault from the Sea”, στο Murray & Millett (επιμ.), *Military Innovation in the Interwar Period*, σ. 77.
39. Ιδέ τα στοιχεία στο H. H. Holweg, “Innovation Ignored: The Submarine Problem – Germany, Britain, and the United States, 1919-1939”, στο Murray & Millett (επιμ.), *Military Innovation in the Interwar Period*, σ. 231.
40. Angelucci, *Rand McNally Encyclopedia of Military Aircraft*, σ. 51, 185, 186.
41. Frieser, *Blitzkrieg-Legende*, σ. 54-55.
42. Το χωρίο παρατίθεται στο M. von Hagen, “The Levee en Masse from Russian Empire to Soviet Union, 1874-1938”, στο Moran & Waldron (επιμ.), *The People in Arms*, σ. 180.
43. Ιδέ σχετικά M. Kitchen, *The German Officer Corps, 1890-1914*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1968, σ. 35.
44. Ιδέ R.G.L. Waite, *Vanguard of Nazism: The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1919-23*, Νέα Υόρκη, Norton, 1952, σ. 45-52.
45. Ιδέ σχετικά C. Fischer, *Stormtroopers: A Social, Economic and Ideological Analysis, 1919-1935*, Λονδίνο, Allen & Unwin, 1983, σ. 49-54.
46. W. L. Shirer, *Berlin Diary*, σ. 327, καταχώριση της 27ης Ιουνίου 1940.
47. Ιδέ σχετικά S. J. Zaloga, “Soviet Tank Operations in the Spanish Civil War”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.libraryautomation.com/nymas/soviet_tank_operations_in_the_sp.htm.
48. Habeck, *Storm of Steel*, σ. 265-66.
49. Ιδέ σχετικά R. L. Proctor, *Hitler’s Luftwaffe in the Spanish Civil War*, Westport, Conn., Greenwood, 1983, ιδίως σ. 251-64.
50. Παραδείγματος χάριν, ο J. W. Murray, στο *The China Quagmire: Japan’s Expedition on the Asian Continent, 1933-41*, Νέα Υόρκη, 1983, δεν αναφέρει τίποτα σχετικά με τον ιαπωνικό πόλεμο.
51. Ιδέ για την εν λόγω αναμέτρηση A. Sella, “Khalkin Gol: The Forgotten War”, *Journal of Contemporary History* 18:4, Οκτώβριος 1983, σ. 651-84.
52. Πρόσφατη μελέτη σχετικά με τον εν λόγω πόλεμο είναι αυτή του W. R. Trotter, *The Winter War: The Russo-Finnish War of 1939-1940*, Λονδίνο, Aurum, 2002.
53. Ιδέ σχετικά F. W. Seidler, *Frauen zu den Waffen*, Βόννη, Bernard & Graefe, 1998, σ. 257-61.
54. Ιδέ σχετικά Gat, *The Fascist-Liberal Visions of War*, σ. 31, 116.
55. P. W. Gray, “The Myth of Air Control – the Realities of Imperial Policing”,

- Aerospace Journal*, φθινόπωρο 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/apjoi/faloi/gray.html.
56. J. Gottmann, “Bugeaud, Gallieni, Lyautey; The Development of French Colonial Warfare”, στο E. Mead Earle (επιμ.), *Makers of Modern Strategy*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1941, σ. 256.
57. Ιδέ σχετικά K. Jeffrey, “Colonial Warfare, 1900-39”, στο C. McInnes & G. D. Sheffield (επιμ.), *Warfare in the Twentieth Century: Theory and Practice*, Λονδίνο, Unwin Hyman, 1988, ιδίως σ. 47-48.
58. Όλα αυτά τα στοιχεία προέρχονται από το Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, σ. 200, πίνακας 15, σ. 201, πίνακας 15, σ. 296, πίνακας 27.
59. *Mein Kampf*, σ. 128-29.
60. Ιδέ για την κατάσταση του γερμανικού στρατού τις παραμονές του πολέμου M. Messerschmidt, “German Military Effectiveness Between 1919 and 1939”, στο Millett & Murray (επιμ.), *Military Effectiveness*, τόμ. 2, σ. 218-55.
61. Ιδέ V. Suvorov, *Icebreaker: Who Started the Second World War?*, Νέα Υόρκη, Viking, 1991· επίσης, J. Foerster & W. E. Mawdsley, “Hitler and Stalin in Perspective: Secret Speeches on the Eve of Barbarossa”, *War in History* 1:11, Ιανουάριος 2004, σ. 61-103.
62. M. Weygand, “How France Is Defended”, ομιλία στο Chatham House, 16 Μαΐου 1939, *International Affairs* 18:4, Ιούλιος-Αύγουστος 1939, σ. 469.
63. Ιδέ G. Weinberg, *A World at Arms*, Νέα Υόρκη, Cambridge University Press, 1994, σ. 67-68.
64. Το χωρίο παρατίθεται στο D. A. Lake, “Entangling Alliances: American Foreign Policy in Its Century”, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1999, σ. 101.
65. Ιδέ για την κατάσταση των ιταλικών ενόπλων δυνάμεων B. R. Sullivan, “The Italian Armed Forces, 1918-1940”, στο Millett & Murray (επιμ.), *Military Effectiveness*, τόμ. 2, σ. 169-217.

4. Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, 1939-1945

1. Ιδέ για την ατμόσφαιρα εκείνων των ημερών A. Werth, *Russia at War, 1941-1945*, Λονδίνο, Pan, 1964, σ. 233-38.
2. Ιδέ σχετικά K. Hubatsch, W. Hubatsch, “*Weseruebung*”: *Die Deutsche Besetzung von Daenemark und Norwegen 1940*, Goettingen, Musterschmidt, 1960, σ. 47.
3. J. Piekalkiewicz, *Ziel Paris: Der Westfeldzug 1940*, Munich, Pawlak, 1986, σ. 209.
4. Επιστολή της 3ης Μαΐου 1940, *Documents on German Foreign Policy*, σειρά D, τόμ. ix, Λονδίνο, HMSO, 1956, αρ. 192, σ. 275-77.
5. M. Domarus, *Hitlers Reden und Proklamationen*, Wuerzburg, Schmidt, 1963, τόμ. 2, σ. 1704.

6. Ιδέ σχετικά A. Seaton, *The Russo-German War, 1941-1945*, Λονδίνο, Barker, 1971, σ. 142-43, 151-52.
7. Ιδέ van Creveld, *Supplying War*, σ. 168-71.
8. J. von Puttkamer, *Die Unheimliche See*, Βιέννη, Kuehne, 1952, σ. 9-11.
9. Ιδέ σχετικά J. Friedrich, *Der Brand: Deutschland im Bombenkrieg 1940-1945*, Βερολίνο, Propylaeen, 2003, σ. 74.
10. Ιδέ P. Padfield, *War Beneath the Sea: Submarine Conflict, 1939-1945*, Λονδίνο, Pimlico, 1997, σ. 43-44.
11. J. Rohwehr, *The Critical Convoy Battles of March 1943: The Battle for HX229/SC122*, Αννάπολη, Naval Institute Press, 1977, σ. 198.
12. Ιδέ για τα αλυσιδωτά λάθη που οδήγησαν στην καταστροφή P. Beesly, "Convoy PQ-17: A Study of Intelligence and Decision-Making", στο M. Handel (επιμ.), *Intelligence and Military Operations*, Λονδίνο, Cass, 1990, σ. 292-322.
13. Η πλέον γνωστή σχετική μελέτη είναι αυτή του R. Wohlstetter, *Pearl Harbor: Warning and Decision*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 1962.
14. Ιδέ σχετικά J. McPhee, "Balloons of War", *New Yorker*, 29 Ιανουαρίου 1996, σ. 52-60.
15. Ιδέ για τον Wever H. M. Mason, *The Rise of the Luftwaffe, 1918-1940*, Λονδίνο, Cassell, 1975, σ. 183-86.
16. Ιδέ για τη μάχη και τις επιπτώσεις της J. Erickson, *The Road to Berlin: Stalin's War with Germany*, Boulder, Colo., Westview, 1983, σ. 87-136.
17. G. M. Gilbert, *Nuerenberger Tagebuch*, Αμβούργο, Fischer, 1962, σ. 96, καταχώριση της 25ης Δεκεμβρίου 1945.
18. Ιδέ R. L. DiNardo, *Mechanized Juggernaut or Military Anachronism? Horses and the German Army in World War II*, Westport, Conn., Greenwood, 1991.
19. Ιδέ για τους παράγοντες που επηρέασαν τις αερομεταφορές την εποχή εκείνη και αργότερα N. Brown, *Strategic Mobility*, Λονδίνο, Chatto & Windus, 1963.
20. Ιδέ για όλα αυτά τα στοιχεία τους πίνακες του R. Overy, *Why the Allies Won the War*, Νέα Υόρκη, Norton, 1995, σ. 331-32.
21. Σύμφωνα με τον A. Milward, *War, Economy and Society 1939-1945*, Berkeley & Los Angeles University of California Press, 1979, σ. 333.
22. Ιδέ γι' αυτά τα προβλήματα Overy, *Why the Allies Won the War*, σ. 200-2.
23. Ιδέ σχετικά A. Speer, *Inside the Third Reich*, Λονδίνο, MacMillan, 1970, σ. 405-6.
24. W. Moskoff, *The Bread of Affliction: The Food Supply in the USSR During World War II*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1990, σ. 71-72, και A. Nove, *An Economic History of the USSR*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1972, σ. 262.
25. Τα στοιχεία προέρχονται από το M. Harrison, *Soviet Planning in Peace and War 1938-1945*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1985, σ. 182.
26. Milward, *War, Economy and Society*, σ. 218.

27. Ό. π., σ. 72, πίνακας 7.
28. Σύμφωνα με τον S. Hillman, “Comparative Strengths of the Great Powers”, στο A. Toynbee (επιμ.), *The World in March 1939*, Λονδίνο, Royal Institute for International Affairs, 1940, σ. 443.
29. J. Barber & M. Harrison, *The Soviet Home Front, 1941-1945*, Λονδίνο, Longman, 1991, σ. 155· B. R. Rosenthal, “Love on the Tractor: Women in the Russian Revolution and After”, στο Bridenthal & Koonz (επιμ.), *Becoming Visible*, σ. 401.
30. C. Briar, *Working for Women? Gendered Work and Welfare Politics in Twentieth Century Britain*, Λονδίνο, UCL, 1997, σ. 76-78.
31. A. Kessler-Harris, *Out to Work: A History of Wage-Earning Women in the United States*, Νέα Υόρκη, Oxford University Press, 1982, σ. 276· US Department of Labor, *Industrial Injuries to Women*, Ουάσινγκτον, Government Printing Office, 1947, σ. 4, πίνακας 1.
32. Ιδέ Thomas R. H. Havens, “Women and War in Japan, 1937-1945”, *American Historical Review* 80, 1975, σ. 913-34.
33. D. Winkler, *Frauenarbeit im Dritten Reich*, Αμβούργο, Hoffman and Campe, 1977, σ. 110-19, 123.
34. Ιδέ σχετικά M. van Creveld, *Men, Women and War*, Λονδίνο, Cassell, 2003, σ. 134, 136, 140-41.
35. Overy, *Why the Allies Won the War*, σποράδην.
36. Η εκτίμηση επαναλαμβάνεται στο Υπουργείο Στρατιωτικών (επιμ.), “German Army Documents Dealing with the War on the Western Front from June to October 1944”, άνευ τόπου έκδοσης και επιμελητή έκδοσης, 1946.
37. Ιδέ Th. Bauer, *History of the Industrial College of the Armed Forces, 1924-1983*, άνευ τόπου έκδοσης, Alumni Association of the Graduates of the Industrial College of the Armed Forces, 1983, κεφάλαιο 1.
38. Ιδέ σχετικά A. Price, *Instruments of Darkness*, Λονδίνο, MacDonald & Jane’s, 1977.
39. Ιδέ M. J. Neufeld, *The Rocket and the Reich*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1995, σ. 272-75.
40. Ιδέ M. Bar Zohar, *The Hunt for the German Scientists*, Νέα Υόρκη, Hawthorn, 1967.
41. Ιδέ F. W. Lanchester, *Aircraft in Warfare: The Dawn of the Fourth Arm*, Λονδίνο, Constable, 1916.
42. Ιδέ σχετικά F. H. Hinsley & A. Strip, *Codebreakers*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1993, σ. 1-13.
43. Ιδέ P. Beesly, *Very Special Intelligence: The Story of the Admiralty’s Operational Intelligence Center, 1939-1945*, Λονδίνο, Hanish Hamilton, 1977, σ. 160-63.
44. M. van Creveld, *The Transformation of War*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1991, σ. 171-72.
45. J. W. Dower, *War Without Mercy: Race and Power in the Pacific War*, Νέα Υόρκη, Pantheon, 1986, σ. 299.

46. Halder, *Kriegstagebuch*, Στουτγάρδη, Kohlhammer, 1962, τόμ. 2, σ. 335-37, καταχώριση της 30ής Μαρτίου 1941.
47. Ιδέ, για το στρατόπεδο των Γερμανών, τα στοιχεία στο O. Bartov, *The Eastern Front, 1941-54: German Troops and the Barbarisation of Warfare*, Λονδίνο, MacMillan, 1985, σ. 12-21.
48. A. Beevor, *The Fall of Berlin, 1945*, Νέα Υόρκη, Penguin, 2003, σ. 28-32, 409-12.
49. Ιδέ, εν γένει, D. Graham, *Tug of War: The Battle for Italy, 1943-1945*, Νέα Υόρκη, St. Martin's 1986.
50. Ιδέ ανωτέρω, σ. xxxx.
51. R. Overy, "World War II: The Bombing of Germany", στο Stephens (επιμ.), *The War in the Air*, σ. 118.
52. Ιδέ σχετικά Biddle, *Military Power*, σ. 108-31.
53. Seaton, *The Russo-German War*, σ. 566.
54. R. M. Leighton & R. W. Coakely, *Global Logistics and Strategy*, Ουάσινγκτον, OCMH, 1955, τόμ. I, σ. 638.
55. Ιδέ για τον υποβρυχιακό πόλεμο των ΗΠΑ Padfield, *War Beneath the Sea*, σ. 337-421.
56. Dower, *War Without Mercy*, σ. 61-71.
57. Η πληρέστερη μελέτη επί του θέματος είναι αυτή του R. Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, Νέα Υόρκη, Touchstone, 1988.
58. Ο. π., σ. 690.

5. ΥΠΟ ΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΒΟΜΒΑΣ

1. Ιδέ σχετικά Th. J. Cutler, *The Battle of Leyte Gulf*, Annapolis, Naval Institute Press, 2001.
2. K. R. Greenfeld (επιμ.), *Command Decisions*, Νέα Υόρκη, Harcourt Brace, 1965· H. A. Jacobsen (επιμ.), *Decisive Battles of World War II*, Νέα Υόρκη, Putnam, 1965.
3. Ιδέ Nove, *An Economic History of the USSR*, σ. 285.
4. Τα στοιχεία προέρχονται από το J. Keegan, *The Battle for History: Re-Fighting World War II*, Λονδίνο, Hutchinson, 1995, σ. 95-96· W. Ashworth, *Short History of the International Economy Since 1850*, Λονδίνο, Longman, 1952, σ. 268.
5. Το συγγραφικό έργο του L. Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Νέα Υόρκη, St. Martin's, 1980, παραμένει μακράν η καλύτερη συνοπτική αναφορά στην εν λόγω διένεξη, παρά το γεγονός ότι αναφέρεται μόνο στα γεγονότα έως το 1980.
6. B. Brodie, *The Absolute Weapon*, Πρίνστον, Princeton University Press, 1946, σ. 24, 28, 34, 46.
7. W. Millis, *Military History*, Ουάσινγκτον, Service Center for Teachers of History, 1961, σ. 16.

8. Ιδέ για το συγκεκριμένο ζήτημα R. K. Betts (επιμ.), *Cruise Missiles: Technology, Strategy, Politics*, Ουάσινγκτον, Brookings, 1981.
9. Ιδέ για το παιχνίδι των δαπανών που λαμβάνει χώρα μέσα στο Πεντάγωνο R. A. Stubbing, *The Defense Game: An Insider Explores the Astonishing Realities of America's Defense Establishment*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1986· επίσης, E. N. Luttwak, *The Pentagon and the Art of War*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 1984.
10. Ιδέ C. Johnson, *The Sorrows of Empire: Militarism, Secrecy, and the End of the Republic*, Νέα Υόρκη, Metropolitan Books, 2004, σ. 151-86.
11. Τα συγγραφικά έργα του B. G. Blair, *Strategic Command and Control: Redefining the Nuclear Threat*, Ουάσινγκτον, Brookings, 1985, και του P. Bracken, *The Command and Control of Nuclear Forces*, New Haven, Yale University Press, 1983, παραμένουν οι καλύτερες μελέτες επί του εν λόγω μάλλον δυσνόητου, άκρως απόρρητου ζητήματος.
12. Ιδέ σχετικά D. Holloway, *Stalin and the Bomb: The Soviet Union and Atomic Energy*, New Haven, Yale University Press, 1994.
13. Το συγγραφικό έργο των A. C. Enthoven & W. K. Smith, *How Much Is Enough? Shaping the Defense Program 1961-1967*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1971, παραμένει η πλέον διεξοδική ανάλυση της MAD· οι δύο συγγραφείς συνέβαλαν στην εφαρμογή της επί προεδρίας Kennedy και Johnson.
14. Ιδέ για ορισμένα στοιχεία Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, σ. 436, πίνακας 44.
15. Ιδέ D. Ball, *Politics and Force Levels: The Strategic Missile Program of the Kennedy Administration*, Berkeley, University of California Press, 1980, σ. 58, 88, 172-73, 234-39.
16. Ιδέ σχετικά με τις εν λόγω προσπάθειες T. Gervasi, *The Myth of Soviet Military Superiority*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1987· επίσης, A. Cockburn, *Threat: Inside the Soviet Military Machine*, Νέα Υόρκη, Vintage, 1983, σ. 441-60.
17. Ιδέ σχετικά A. Bacevich, *The Pentomic Era: The U.S. Army Between Korea and Vietnam*, Ουάσινγκτον, National Defense University Press, 1986.
18. Μεταξύ αυτών, ο επικρανέστερος ήταν ο H. A. Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy: The Need for Choice*, Νέα Υόρκη, Harper & Row, 1957, κεφάλαιο 6.
19. Το χωρίο παρατίθεται στο Brodie, *The Absolute Weapon*, σ. 28.
20. “The White House, National Security Strategy of the United States”, 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.informationclearinghouse.info/article2320.htm.
21. Ιδέ για το σοβιετικό πυρηνικό δόγμα J. F. & W. F. Scott, *The Soviet Art of War: Doctrine, Strategy, and Tactics*, Boulder, Colo., Westview, 1982, σ. 165-66, 174, 211-15· J. Erickson, “The Soviet View of Deterrence: A General Overview”, *Survival* 26, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1982· επίσης, την παλαιότερη μελέτη του H. S. Dinerstein, *War and the Soviet Union: Nuclear Weapons and the Revolution in Soviet Military and Political Thinking*, Νέα Υόρκη, Praeger, 1962.

22. “To the Brink and Back 330 Times”, *Time*, 17 Ιανουαρίου 1977, σ. 25-26.
23. Παραδείγματα χάριν, ο McG. Bundy, *Danger and Survival: The Political History of the Nuclear Weapon*, Νέα Υόρκη, Random House, 1988, σ. 616.
24. Ιδέ για τη γαλλική επιχειρηματολογία D. S. Yost, “France’s Deterrent Posture and Security in Europe”, *Adelphi Papers*, No. 194, Λονδίνο, International Institute of Strategic Studies (IISS), 1984, τμήμα I, σ. 4-10· επίσης, D. A. Ruiz-Palmer, “French Strategic Options in the 1990s”, *Adelphi Papers*, No. 260, Λονδίνο, IISS, 1991, σ. 15-16.
25. Ιδέ D. Callingaert, “Nuclear Weapons and the Korean War”, *Journal of Strategic Studies* 11, Ιούνιος 1988, σ. 177-202· επίσης, R. J. Foot, “Nuclear Coercion and the Ending of the Korean Conflict”, *International Security* 13:3, χειμώνας 1988-89, σ. 92-112.
26. Το χωρίο παρατίθεται στο H. Gelber, “Nuclear Weapons and Chinese Policy”, *Adelphi Papers*, No. 99, Λονδίνο, IISS, 1973, σ. 9.
27. Ιδέ την έκθεση της ολλανδικής κυβέρνησης αναφορικά με το ενδιαφέρον αυτό περιστατικό στο Subrahmanyam (επιμ.), *Nuclear Myths and Realities*, Νέο Δελχί, ABC Publishing, 1981, παράρτημα I, σ. 165-89.
28. Σύμφωνα με τον N. S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, Λονδίνο, Sphere Books, 1971, σ. 255.
29. Ιδέ τη δήλωση του επικεφαλής του πυρηνικού προγράμματος της Ινδίας, Homi Bhaba, όπως παρατίθεται στο P.K.S. Namboodiri, “Perceptions and Policies in India and Pakistan”, στο K. Subrahmanyam (επιμ.), *India and the Nuclear Challenge*, Νέο Δελχί, Lancer International, 1986, σ. 222.
30. Ιδέ L. Spector, *Nuclear Ambitions: The Spread of Nuclear Weapons 1989-1990*, Boulder, Colo., Westview, 1990, σ. 64-65, 89-93.
31. Ιδέ σχετικά S. Peres, *Battling for Peace*, Λονδίνο, Weidenfeld & Nicolson, 1995, σ. 167.
32. Για τις εικασίες ορισμένων Αράβων σχετικά με τη διεξαγωγή ενός τέτοιου πολέμου, ιδέ S. Shazly, *The Arab Military Option*, Σαν Φρανσίσκο, American Mideast Publications, 1986.
33. Ιδέ για λεπτομερή στοιχεία Federation of American Scientists (FAS), “Iraqi Nuclear Weapons”, 1998, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.fas.org/nuke/guide/iraq/nuke/program.htm.
34. Ιδέ σχετικά S. J. Cimbala, “Nuclear Weapons in the New Order”, *Journal of Strategic Studies* 16:2, Ιούνιος 1993, ιδίως σ. 187-88.
35. Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, σ. 86-87.
36. “Strategy for Two Atomic Worlds”, *Foreign Affairs* 28:3, Οκτώβριος 1949, σ. 383.
37. Ιδέ σχετικά M. van Creveld, *The Sword and the Olive: A Critical History of the Israel Defense Force*, Νέα Υόρκη, Public Affairs, 2002, σ. 77-81.
38. Ιδέ σχετικά C. A. MacDonald, *Korea: The War Before Vietnam*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1986.
39. Ιδέ για τις θεωρίες του G. Sloan, “Sir Halford Mackinder: The Heartland

- Theory, Then and Now”, *Journal of Strategic Studies* 22:2/3, Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1999, σ. 15-38.
40. Ιδέ για τον εν λόγω πόλεμο M. B. Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 2002.
  41. Η καλύτερη εξιστόρηση των πολεμικών γεγονότων είναι αυτή του A. Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed the Middle East*, Νέα Υόρκη, Schocken, 2004.
  42. Σχετικά με τις απόψεις του προέδρου της Συρίας, Χαφέζ αλ Ασαντ, επί του θέματος στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, ιδέ M. van Creveld, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1993, σ. 112-14.
  43. Η καλύτερη μελέτη αναφορικά με το σοβιετικό ναυτικό την περίοδο της ακμής του είναι αυτή του N. Polmar, *The Naval Institute Guide to the Soviet Navy*, Αννάπολις, Naval Institute Press, 1991.
  44. Ιδέ για τις εν λόγω επιχειρήσεις M. Middlebrook, *Task Force: The Falkland War, 1982*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1987, ιδίως σ. 125-66.
  45. Η πλέον διεξοδική ανάλυση είναι αυτή του H. A. Hassan, *The Iraqi Invasion of Kuwait*, Λονδίνο, Pluto, 1999.
  46. Ιδέ σχετικά Biddle, *Military Power*, σ. 1 και 240, υποσημείωση 1.
  47. Ιδέ για το ρόλο που παγίως διαδραματίζουν τα φορτηγά στις χερσαίες επιχειρήσεις M. van Creveld, *Supplying War*, σ. 254-56.
  48. Glenn W. Goodman, “Ruling the Skies”, *Armed Forces International*, Ιούνιος 1999, σ. 30.
  49. Για ένα εύγλωττο σχετικό παράδειγμα ιδέ M. Lissak, “Military Roles in Modernization: Thailand and Burma”, στο A. Perlmutter & V. P. Bennet (επιμ.), *The Political Influence of the Military: A Comparative Reader*, New Haven, Yale University Press, 1980, σ. 440-80.
  50. Για την επίδραση της διαδικασίας στις σημαντικότερες από τις εν λόγω ένοπλες δυνάμεις, αυτές της Κίνας, ιδέ You Li, *In Quest of High-Tech Power: The Modernization of China’s Military*, Canberra, ACT, ADFA, 1996.
  51. Ιδέ για πρόσφατα στοιχεία Y. Levy, *The Other Army of Israel: Materialist Militarism in Israel*, Τελ Αβίβ, Yediot Achronot, 2003 [Εβραϊκά], σ. 238.
  52. Ιδέ σχετικά M. van Creveld, *Men, Women and War*, Λονδίνο, Cassell, 2000, σ. 180-88.
  53. Ιδέ για τη διαδικασία όπως εφαρμόστηκε στις ΗΠΑ J. Holm, *Women in the Military: An Unfinished Revolution*, Novato, Calif., Presidio Press, 1992, κεφάλαιο 15· επίσης, J. H. Stiehm, *Arms and the Enlisted Woman*, Φιλαδέλφεια, Temple University Press, 1987, σ. 55.
  54. Η σχετική βιβλιογραφία είναι εκτενέστατη· ιδέ L. B. Francke, *Ground Zero: The Gender Wars in the Military*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 1997.
  55. Στοιχείο του CNN, 1η Δεκεμβρίου 2004, διαθέσιμο στο www.cnn.com/interactive/world/0401/chart.iraq.fatalities/frameset.exclude.html.
  56. Ιδέ σχετικά H. Brown, *Thinking About National Security: Defense and Foreign Policy in a Dangerous World*, Boulder, Colo., Westview, 1983, σ. 225-33.

57. Ιδέ για ορισμένους σχετικούς υπολογισμούς D. T. Kuehl, “Airpower vs. Electricity: Electric Power as a Target for Strategic Air Operations”, *Journal of Strategic Studies* 18:1, Μάρτιος 1995, σ. 250-60· επίσης, I. Ben Israel, “The Revolution in Military Affairs and the Operation in Iraq”, στο S. Feldman (επιμ.), *After the War in Iraq: Defining the New Strategic Balance*, Brighton, Sussex Academic Press, 2003, σ. 69, πίνακας 6.5.
58. Ιδέ σχετικά “New Radar Could Defeat Stealth Technology”, FreeRepublic, 15 Ιουνίου 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.freerepublic.com/forum/a3b29f6c505a3.htm.
59. W. Owen, *Lifting the Fog of War*, Νέα Υόρκη, Farrar, Straus & Giroux, 2000.
60. Ιδέ για το όλο ζήτημα T. Benbow, *The Magic Bullet? Understanding the Revolution in Military Affairs*, Λονδίνο, Brassey’s, 2004· C. Gray, *The American RMA: An Interim Assessment*, Occasional Paper No. 28, 1997· S. Metz & J. Kieviet, *Strategy and the Revolution in Military Affairs: From Theory to Policy*, Carlisle Barracks, Penn., US Army Strategic Studies Institute, 1995.
61. Ιδέ σχετικά Keegan, *The Mask of Command*, σ. 199-200.
62. Arutz Sheva, “Arrow System Malfunctioning in Test”, 27 Αυγούστου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.freerepublic.com/focus/f-news/1200979/posts· D. Bachur-Nir, “Israel Neglecting Missiles”, *Yediot Achronot* [Εβραϊκά], 12 Ιανουαρίου 2005.
63. AP, “Russia Developing Nuke Missiles, Putin Says”, 14 Νοεμβρίου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.billingsgazette.com/index.php?id=1&display=rednews/2004/11/18/build/world/40-russian-nukes.inc.
64. Για τις απόψεις του αρχηγού του Γερμανικού Γενικού Επιτελείου Στρατού κατά τα έτη 1942-44, Στρατηγού Kurt Zeitzler, ιδέ H. Guderian & K. Zeitzler, “Comments on P-41s-P41hh”, στο US Army Historical Division Study MS P-041, Ουάσινγκτον, Office of the Chief of Military History, 1953, σ. 34.
65. Ιδέ σχετικά A. de Philippe, *Etude sur le service d’état major pendant les guerres du premier Empire*, Παρίσι, Hachette, 1900, σ. 6.
66. Ιδέ σχετικά το κλασικό έργο του M. Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1960, σ. 135.
67. Ιδέ Francke, *Ground Zero*, σ. 202-5.
68. Ιδέ van Creveld, *The Sword and the Olive*, σ. 315-16.
69. Ιδέ το δικτυακό τόπο www.military.com/Education/SchoolDisplay?school=80. Για ένα σύντομο ιστορικό, ιδέ RAND Overview, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.rand.org/about/history/.

6. Η ΝΕΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΤΑΞΙΑ: ΑΠΟ ΤΟ 1991 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

1. Για μια συνοπτική ιστορική καταγραφή ιδέ R. A. Asprey, *War in the Shadows: The Guerrilla in History*, Νέα Υόρκη, W. Murray, 1994.

2. Keegan, *The Battle for History*, σ. 23.
3. Ιδέ D. Irving, *The German Atomic Bomb*, Νέα Υόρκη, Simon & Schuster, 1967· επίσης, J. J. Fischer, *Hitler und die Atombombe*, Asendorf, Mut, 1987.
4. Ιδέ σχετικά Ν. Rich, *Hitler's War Aims*, Νέα Υόρκη, Knopf, 1973, σ. 8.
5. Για μια αρκετά λεπτομερή εξέταση του εν λόγω θέματος ιδέ E. V. Larson, *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations*, Σάντα Μόνικα, Καλιφόρνια, RAND, 1996.
6. Ιδέ σχετικά J. Smith, *The Russians*, Λονδίνο, Sphere, 1976, σ. 369-71.
7. Ιδέ για τους σχετικούς λόγους Μ. van Creveld, *Defending Israel: A Controversial Plan Towards Peace*, Νέα Υόρκη, St. Martin's, 2004, σ. 60-61.
8. Παραδείγματος χάριν, ο T. Segev, *One Palestine, Complete*, Νέα Υόρκη, Metropolitan, 2000, σ. 198-201.
9. Ιδέ Α. Nachmani, "Generals at Bay in Post-War Palestine", *Journal of Strategic Studies* 4:6, Δεκέμβριος 1983, σ. 66-83.
10. Για ένα σύντομο ιστορικό των προσπαθειών των Βρετανών να διατηρήσουν την αυτοκρατορία τους, ιδέ L. James, *Imperial Rearguard*, Λονδίνο, Brassey's, 1988.
11. Ιδέ για τις απαρχές του πολέμου R. H. Spector, *Advice and Support: The Early Years of the U.S. Army in Vietnam, 1941-1960*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1985.
12. Ιδέ Mao Tse-tung, "Strategic Problems in the Anti-Japanese Guerrilla War", ο αυτός, *Selected Works*, ii, Νέα Υόρκη, International Publishers, 1954 [1938], τόμ. 2, σ. 134-45.
13. Για την άποψη ότι υπαίτιοι της ήττας στο Βιετνάμ ήταν οι αξιωματικοί του αμερικανικού στρατού, ιδέ R. A. Gabriel & P. L. Savage, *Crisis in Command: Mismanagement in the Army*, Νέα Υόρκη, Hill & Wang, 1978, σ. 51-96.
14. Ιδέ, παραδείγματος χάριν, W. C. Westmoreland, *A Soldier Reports*, Νέα Υόρκη, Dell, 1976, σ. 81-83, 89, 553-58.
15. R. B. Sims, *The Pentagon Reporters*, Ουάσινγκτον, National Defense University Press, 1983, ιδίως σ. 139-50.
16. Ιδέ G. Merom, *How Democracies Lose Small Wars: State, Society and the Failures of France in Algeria, Israel in Lebanon, and the U.S. in Vietnam*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 2004.
17. Ho Chi Minh, "Revising Working Methods", όπως παρατίθεται στο Douglas Pike, *PAVN: People's Army of Vietnam*, Novato, Calif., Presidio, 1986, σ. 219. Οφείλω ευχαριστίες στον καθηγητή Achmed Hashim του Κολεγίου Ναυτικού Πολέμου, που μου υπέδειξε τη συγκεκριμένη πηγή, όπως και την επόμενη.
18. Truong Chinh, *Primer for Revolt*, Νέα Υόρκη, Praeger, 1963, σ. 11-12.
19. Ιδέ Th. J. Schulte, *The German Army and Nazi Politics in Occupied Russia*, Οξφόρδη, Berg, 1989, σ. 260.
20. T. S. Thomas & W. D. Casebeer, *Violent Systems: Defeating Terrorists, Insurgents, and Other Non-State Adversaries*, INSS Occasional Paper, No. 52, Colorado Spring, US Air Force Academy, 2004, σ. 72, 76.

21. Όσα αναφέρονται κατωτέρω βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στο συγγραφικό έργο του M. Dewar *The British Army in Northern Ireland*, Λονδίνο, Arms and Armor Press, 1985.
22. Τα στοιχεία προέρχονται από το συγγραφικό έργο του T. Taylor, “United Kingdom”, στο Y. Alexander (επιμ.), *Combating Terrorism: Strategies of Ten Countries*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2002, σ. 201, 202, πίνακες 1 και 2.
23. Ιδέ για τη συμμετοχή της RUC στη σύγκρουση J. D. Brewer, *Inside the RUC: Routine Policing in a Divided Society*, Οξφόρδη, Clarendon, 1991, ιδίως σ. 118-54.
24. Ιδέ σχετικά C. Calwell, *Notes on Imperial Policing, 1934*, Λονδίνο, HMSO, 1934, σ. 1012, 1034.
25. Dewar, *The British Army in Northern Ireland*, σ. 55.
26. Για λεπτομέρειες σχετικά με τους «Έξι του Birmingham» ιδέ την ηλεκτρονική διεύθυνση http://en.wikipedia.org/wiki/Birmingham_Six.
27. Van Creveld, *The Sword and the Olive*, σ. 342.
28. Όσα αναφέρονται κατωτέρω βασίζονται στο συγγραφικό έργο του Moshe Maoz *Assad: The Sphinx of Damascus*, Νέα Υόρκη, Grove Weidenfeld, 1988, σ. 149-63.
29. Παραδόξως, το μόνο βιβλίο στα Αγγλικά επί του θέματος είναι το συγγραφικό έργο του ιδρυτή του κόμματος Μπάαθ, Michel Aflak, *The Ba'ath and the Heritage*, άνευ τόπου έκδοσης και άνευ εκδότη, 1976.
30. Ιδέ P. Seale, *Assad of Syria: The Struggle for the Middle East*, Λονδίνο, Tauris, 1988, σ. 336.
31. Ιδέ R. A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee: The Israeli-PLO War in Lebanon*, Νέα Υόρκη, Hill & Wang, 1984, σ. 119-21.
32. Διακήρυξη της Συριακής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 18 Φεβρουαρίου 1999, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.shrc.org/English99/reports/18021999.htm.
33. Διακήρυξη του Κόμματος για την Απελευθέρωση του Λιβάνου, 2000, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.21a.org/lebanon/ee/terrorsy/htm.
34. Th. L. Friedman, “Hama Rules”, *New York Times*, 21 Σεπτεμβρίου 2001.
35. Scott Peterson, “How Syria’s Brutal Past Colors Its Future”, 20 Ιουνίου 2000, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση search.csmonitor.com/durable/2000/06/20/pls3.htm.
36. Ο. π., σ. 162-63.
37. Ιδέ σχετικά J. Dunnigan, “Why Syria Is Still Saddam’s Friend”, DLS, 2 Μαΐου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.strategypage.com/dls/articles/200452.asp.
38. Ιδέ το δικτυακό τόπο της συριακής κυβέρνησης εις μνήμην του Χαφέζ αλ Άσαντ, www.assad.org.
39. Ιδέ σχετικά S. Even, “Arab Regime Stability and the Allocation of Resources: Three Case Studies”, στο P. Rivlin & S. Even, *Political Stability in Arab States*,

- Τελ Αβίβ, Jaffee Center for Strategic Studies, Memorandum No. 74, 2004, σ. 31-34.
40. B. Clinton, *My Life*, Νέα Υόρκη, Knopf, 2004, σ. 886.
41. Για μιαν ευνοϊκή απέναντι στον Αουν καταγραφή των γεγονότων ιδέ G. C. Gamboll, “Michel Aoun”, *Middle East International Bulletin* 3:1, Ιανουάριος 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.meib.org/articles/0101_1d1.htm.
42. Ιδέ σχετικά με αυτό το γεγονός A. Horne, *A Savage War for Peace: Algeria 1954-1962*, Λονδίνο, MacMillan, 1977, σ. 159-60.
43. C. von Clausewitz, *On War*, επιμ. M. Howard & P. Paret, Πρίνστον, Princeton University Press, 1976, σ. 127.
44. Ιδέ R. Rieckhoff & D. Hochman, “How the Pentagon Has Failed U.S. Troops”, *International Herald Tribune*, 31 Αυγούστου 2004· E. M. Kennedy και B. & A. Hart, “Pentagon Still Fails the Troops”, *Boston Globe*, 3 Φεβρουαρίου 2005.
45. Ιδέ σχετικά W. Murray & R. H. Scales Jr., *The Iraq War*, Κέμπριτζ, Mass., Belknap, 2003, σ. 15-44.
46. Σύμφωνα με τη CIA, ο Σαντάμ έθεσε τελευταία φορά στο στόχαστρό του μια σημαίνουσα προσωπικότητα της Δύσης (τον πρόεδρο Μπους τον προεσβύτερο) το 1993· Center for the Coordination of Counterterrorism, “Overview of State-Sponsored Terrorism”, 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/2000/2441.htm. Ιδέ, επίσης, σχετικά με το εν λόγω ζήτημα Y. Schweitzer, “The War in Iraq and International Terrorism”, στο Feldman (επιμ.), *After the War in Iraq*, σ. 49.
47. Ιδέ σχετικά με το εν λόγω και άλλα δίκτυα D. J. Gruber, *Computer Networks and Information Warfare: Implications for Military Operations*, Colorado Springs, Air War College, 2000, σ. 9-10.
48. S.J.A. Edwards, *Swarming on the Battlefield*, Σάντα Μόνικα, Καλιφόρνια, RAND, 2000, σ. xvii.
49. Ιδέ σχετικά με τον John Boyd και το κύκλωμα OODA (observe, orient, decide and act) Benbow, *The Magic Bullet?*, σ. 83-85.
50. Ιδέ S. Wilson, “Fear Hamstrings Quest for Intelligence in Northern Iraq”, *Washington Post*, 11 Δεκεμβρίου 2004.
51. “U.S. Historian Cites Lack of Iraq Post-War Plan”, *Washington Post*, 25 Δεκεμβρίου 2004.
52. Ιδέ για ορισμένα στοιχεία τέτοιου είδους B. Graham, “Generals See Gains from Iraq Offensives”, Washingtonpost.com, 6 Δεκεμβρίου 2004.
53. J. Tirman, “100,000 Dead in Iraq”, 30 Οκτωβρίου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.alternet.org/waroniraq/20352 (βασισμένο σε μια μελέτη του πανεπιστημίου Johns Hopkins).
54. J. A. Barber, “The Social Effects of Military Service”, στο S. Ambrose & J. A. Barber (επιμ.), *The Military and American Society*, Νέα Υόρκη, Free Press, 1972, σ. 205-18.
55. Ιδέ σχετικά M. van Creveld, *Fighting Power: German and U.S. Military*

- Performance, 1939-1945*, Westport, Conn., Greenwood, 1982· επίσης, “Unit Cohesion and Why Personnel Rotation Policies Hurt the Army’s Readiness for Combat”, 1998, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.d-n-i.net/fcs/comments/c210.htm.
56. M. Dayan, *Vietnam Diary*, Τελ Αβίβ, Dvir, 1977 [Εβραϊκά], σ. 62.
57. M. Binkin & S. J. Bach, *Women in the Military*, Ουάσινγκτον, Brookings, 1977, σ. 62-63.
58. Παραδείγματος χάριν, ο B. Whitman, Αναπληρωτής Βοηθός Υπουργός Εθνικής Άμυνας· οι απόψεις του παρατίθενται στο American Forces Information Service, 10 Μαρτίου 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.defenselink.mil/news/Mar2003/no3102003_200303105.html.
59. Ιδέ E. Grossman, “Tensions Rise Across Iraq as Troops Are Told to Cut It Out”, *Inside the Pentagon*, 4 Νοεμβρίου 2004.
60. Για στοιχεία που αφορούν την ισχύ των δυνάμεων και τον αριθμό των στρατιωτών που στάλθηκαν σε ξένες χώρες, ιδέ M. Kilian, “Fears Grow of Military Spread Thin”, *Chicago Tribune*, 3 Δεκεμβρίου 2004.
61. E. Donnelly, “The Army’s Gender War”, *National Review*, 7 Ιανουαρίου 2005, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.nationalreview.com/comment/donnelly200501070750.asp.
62. S. Hananel, “Soldiers Challenge Enlistment Extensions”, Yahoo! News, 6 Δεκεμβρίου 2004· P. Garwood, “U.S. Army Reservists Escape Court-Martial”, Yahoo! News, 6 Δεκεμβρίου 2004· B. Graham, «General Says Army Reserve Is Becoming “Broken” Force», *Washington Post*, 6 Ιανουαρίου 2005· E. Nieves & A.S. Tyson, “Fewer Gays Being Discharged Since 9/11”, *Washingtonpost.com*, 12 Φεβρουαρίου 2005.
63. A. Dubilet, “Harvard Law Bars Military Recruiters”, *Daily Pennsylvanian*, 3 Δεκεμβρίου 2004.
64. J. F. Harris & C. Muste, “56 Percent in Survey Say Iraq War Was a Mistake”, *Washington Post*, 21 Δεκεμβρίου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση story.news.yahoo.com/news?tmpl=story&cid=1802&e=3&u=/washpost/20041221/ts_washpost/a14266_2004dec20.
65. Ιδέ για μια ικανοποιητική εξέταση της εν λόγω περιόδου W. Laqueur, *The Age of Terrorism*, Βοστώνη, Little, Brown, 1987· επίσης, για τα ευρωπαϊκά κινήματα, Y. Alexander & D. Pluchinsky, *Europe’s Red Terrorists: The Fighting Communist Organizations*, Λονδίνο, Cass, 1992.
66. “Fatwah Urging Jihad Against the Americans”, *Al Quds al-Arabi*, 23 Φεβρουαρίου 1998, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.ict.org.il/articles/fatwah.htm· επίσης, O. bin Laden, “Letter to America”, *The Observer*, 24 Νοεμβρίου 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση observer.guardian.co.uk/worldview/story/0%2C854725%2C00.html.
67. R. Woodward, “Athens Prepares for Olympic Party Under Unprecedented Security Blanket”, *TurkishPress.com*, 11 Σεπτεμβρίου 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.turkishpress.com/news.asp?id=24227.

68. T. Weiner, "Pentagon Envisioning a Costly Internet for War", *New York Times*, 13 Νοεμβρίου 2004.
69. Υπόμνημα του Rumsfeld προς το Στρατηγό D. Meyer, "Global War on Terrorism", 27 Οκτωβρίου 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.usatoday.com/news/washington/executive/rumsfeldmemo.htm.
70. Υπόμνημα του Rumsfeld, 16 Οκτωβρίου 2003, διαθέσιμο στο Yahoo! News, 22 Οκτωβρίου 2003.

7. ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΧΑΤΟΙ

1. Clausewitz, *On War*, σ. 195.
2. Ιδέ σχετικά AFP, "Top U.S. Scientists Urge Halt to Funding for Missile Defense", Yahoo! News, 7 Απριλίου 2005.
3. Ιδέ για σχετικά στοιχεία L. Polizzi, "Le donne nella guerra de Liberazione", στο F. Battistelli (επιμ.), *Donne e forze armate*, Μιλάνο, Agnelli, 1997, σ. 130· επίσης, B. Jancar, "Yugoslavia's War of Resistance", στο N. Loring Goldman (επιμ.), *Female Soldiers, Combatants or Noncombatants?*, Westport, Conn., Greenwood, 1982, σ. 85-102.
4. C.D. Leoning & D. Priest, "Detainees Accuse Female Interrogators", *Washington Post*, 10 Φεβρουαρίου 2005.
5. Ιδέ σχετικά με τον Πόλεμο του Κόλπου το 1991 H. Pagonis, *Moving Mountains: Lessons in Leadership and Logistics from the Gulf War*, Κέμπριτζ, Mass., Harvard University Press, 1991, σ. 151-58.
6. Πρώτης τάξεως παράδειγμα αποτελεί ο ελληνικός Εμφύλιος κατά τα έτη 1947-1949· ιδέ σχετικά L. E. Cable, *Conflict of Myths: The Development of American Counterinsurgency Doctrine and the Vietnam War*, Νέα Υόρκη, New York University Press, 1986, σ. 9-32.
7. B. Graham, "A Sharp Shift from Killing to Kindness", *Washington Post*, 4 Δεκεμβρίου 2004, σ. A4.
8. C. Asquith, "What Iraqis Receive for their Losses", *Christian Science Monitor*, 23 Φεβρουαρίου 2004, διαθέσιμο στο www.csmonitor.com/2004/0223/p11S01-woiq.htm.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Αδελφοί Μουσουλμάνοι (θρησκευτικό κίνημα), 292-293, 295
- Αδόλφος, Γουσταύος, 19
- Αίγυπτος, 75, 156, 161, 212, 239, 247, 272, 318
- Αϊζενχάουερ, Ντουάιτ Ντ., 193, 199, 224, 226
- Αιθιοπία, 16, 145-146, 232, 234, 265
- Αϊνστάιν, Άλμπερτ, 155
- Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας, 47
- Αλγερία, 196, 269, 274, 299
- Αλέξανδρος Α΄ (Τσάρος), 44
- Αλ Κάιντα, 304, 318, 331
- Αλσατία-Λωρραίνη, 53, 109
- Αμβέρσα, 61, 62, 65
- Αμερικανικός Εμφύλιος Πόλεμος, 20, 25, 64, 66, 77, 184
- Αμιένη, 103
- Ανατολία, 104, 110
- Ανατολική Πρωσία, 53, 60-61
- Άντεν, 47, 274
- Αντισημιτισμός, 120, 140
- Ανώτατη Διοίκηση Στρατού Ξηράς (OHL), 18
- Αραβο-ισραηλινοί πόλεμοι, 232, 234, 236-238, 240, 317
- Αργεντινή, Αργεντινοί, 232, 241
- Αρδέννες, 60, 160, 200
- Άσαντ, Χαφέζ αλ, 291-297, 303, 312
- Ατομική βόμβα, 199, 202, 207-210, 214-219, 226-231, 323, 325
- Αυστροουγγαρία, 17, 43, 45, 47, 49, 51-52, 54, 56, 58, 77-78, 92-93, 104-106, 108, 211
- Αφγανιστάν, 9, 16, 230, 240, 269, 278, 296, 318
- Άφρिका Κορπ, 156
- Αφρική, 16, 28, 48, 106-107, 141, 145-146, 172, 175-176, 192-194, 196, 213, 232, 247, 265, 279
- Αψβούργοι (οίκος των), 44-47, 56, 58

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

357

- Βαλουά (οίκος των), 44
 Βαλτική Θάλασσα, 48, 80, 93, 104, 133, 140, 151
 Βατερλώ, 40
 Βέλγιο, 19, 51-54, 62, 65, 104, 130, 133, 152, 160, 165-166, 266, 285
 Βερολίνο, 44, 56, 104, 144, 156, 167, 185, 201, 267
 Βιετνάμ, 221, 225, 227, 232-235, 237, 240, 247, 249, 269, 274-278, 282, 286, 289-290, 297, 310, 313-317, 319, 324
 Βιρμανία, 107, 172, 203, 247
 Βίσμαρκ, Ότο φον, 36, 43
 Βόρεια Κορέα, 222, 229-230, 233, 236, 325
 Βορειοατλαντική Συμμαχία (ΝΑΤΟ), 202, 226, 231, 253, 301, 324, 326
 Βόρνεο, 171, 204
 Βοσνία-Ερζεγοβίνη, 43
 Βουλγαρία, 51, 93, 104, 162
 Βουρβόννοι (ηγεμόνες), 44
 Βρετάνη, 65
 Γαλλία, 17-19, 25-26, 34-36, 39, 41, 43-47, 49, 51-56, 58-59, 61, 65, 79-80, 89, 92-93, 95, 97, 100-110, 116, 122, 127-128, 131, 141, 143, 148-152, 156-157, 159, 161, 163, 165-166, 179, 196-197, 199, 211-213, 221, 224-226, 231, 240, 245, 248, 259, 266-267, 317
 Γαλλική Επανάσταση, 101
 Γαλιλία, 53, 56, 78
 Γαλλο-πρωσικός Πόλεμος, 31
 Γενεύη (Διάσκεψη της), 73
 Γενεύη (Σύμβαση της), 194, 321
 Γερμανία, 17-18, 26, 29, 31-33, 35-36, 39, 41-43, 45-47, 49-53, 55-56, 58, 65, 79, 86, 88-89, 91-94, 97, 101-102, 104-108, 110-112, 120-121, 126-128, 131, 136-137, 139-140, 142, 149-152, 156-158, 161-162, 165, 167-168, 172, 177-179, 182-184, 186-188, 192, 195, 198, 202, 204, 210-212, 221-222, 246, 266-267, 270-271, 285, 292, 317-318, 321-322, 324, 329
 Γιβραλτάρ, 47
 Γιουγκοσλαβία, 162, 165, 233-234, 266, 268, 270, 282, 286
 Γιουτλάνδη, 24, 85-86
 Γκαίμπελς, Γιόζεφ, 112
 Γκαίρινγκ, Χέρμαν, 129, 168, 175
 Γκάμα, Βάσκο ντα, 16
 Γκουντέριαν, Χάιντς, 174
 Γουλιέλμος Α΄, 43, 50
 Γουλιέλμος Β΄, 55-56
 Γουλιέλμος Γ΄, 283
 Γουλιέλμος ο Κατακτητής, 132-133
 Γουλιέλμος ο Σιωπηλός, 39
 Γραμμή Maginot, 152
 Δαμασκός, 79, 297
 Δανία, 158, 165, 214, 282
 Δαρδανέλλια, 93, 214

358

Διάσκεψη της Γιάλτας, 212
 Διάσκεψη του Μονάχου, 151
 Διεύθυνση Επιχειρήσεων Πολε-
 μικού Ναυτικού (SKL), 18-
 19
 Δόγμα Εθνικής Ασφάλειας, 231
 Δουνκέρκη, 153, 161
 Δωδεκάνησα, 47

Εδουάρδος Ζ', 49, 58

Ελ Αλαμείν, 153

Ελβετία, 35, 156

Ελλάδα, 10, 17, 161, 165, 282

Επανάσταση στα Στρατιωτικά
 Ζητήματα (RMA), 254-255

Επιχειρήσεις:

ΜΠΑΡΜΠΑΡΟΣΑ, 162

GOODWOOD, 200

OVERLORD, 199

Επταετής Πόλεμος (1756-1763),
 95

Ερρίκος της Πρωσίας, 49

Ζούκοφ, Γκεόργκι, 143, 151,
 164

ΗΠΑ, 9, 107, 125, 128, 131, 134,
 154, 171, 178, 180, 182-185,
 187, 192, 203, 207-208, 212,
 214-215, 217, 219-227, 231,
 233, 235-237, 239-240, 242,
 245-246, 248-253, 256-257,
 265, 267, 277, 282, 285, 297,
 299, 301, 304-306, 313-314,
 316, 318-319, 324-325

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Θάλασσα των Κοραλλιών, 172-
 173

Θάτσερ, Μάργκαρετ, 288

Ιαπωνία, 15-18, 33, 45-48, 51,
 56, 79, 105-108, 110-112,
 132, 135-136, 149-150, 152-
 153, 154, 171-173, 177, 180-
 183, 191-192, 203, 207-208,
 211, 213, 217, 219, 221-222,
 246, 270, 317, 323

Ιβοζίμα (νήσος), 204

Ιερουσαλήμ, 11, 14, 79, 272

Ινδία, 46, 56, 124, 171-172, 192,
 228, 232, 234, 240, 247, 265,
 271, 325

Ινδοκίνα, 170, 317

Ινδονησία, 12, 75, 171, 274, 278,
 292

Ιντιφάντα, 248, 271, 290, 299

Ιορδανία, 247

Ιράκ, 12, 131, 146-147, 212, 229-
 230, 232-233, 240, 242-243,
 245, 247, 250, 253-255, 271,
 273, 294, 296-297, 300, 304-
 307, 309-311, 314-316, 319,
 325, 329, 331

Ιράν, 16, 229-230, 232-233, 242-
 243, 247-248, 307

Ιρλανδία, 105, 156, 265, 283-
 285, 290-291, 303

Ισπανία, 119, 141-142, 148, 156,
 317-318

Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος,
 142, 144

Ισπανο-αμερικανικός Πόλεμος,
 48, 106

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

359

- Ισραήλ, 212, 229, 236-237, 240, 247-250, 255, 259, 272, 279-280, 291-293, 299, 325
 Ιταλία, 15, 17-18, 20, 32, 36, 39, 41, 46-47, 51, 53-54, 56, 77, 93, 103, 105-108, 110, 113, 128, 131, 146, 149-150, 153-155, 172, 192, 194, 197, 278, 317-318, 329
 Ιωάννα της Λωρραίνης, 39
 Κάιτελ, Βίλχελμ., 73
 Καλλιόπολη, 29, 78, 102, 133
 Καναδάς, 56, 82, 246, 261
 Κάρολος ΙΒ΄, 53
 Καρπάθια Όρη, 60
 Κένεντι, Τζον Φ., 217, 220-221, 225
 Κένυα, 274
 Κίνα, 16, 107, 154, 203, 205-206, 221, 227-228, 232-233, 247, 275-276, 282, 325
 Κοινωνία των Εθνών, 112
 Κολόμβος, Χριστόφορος, 16
 Κονγκό, 247
 Κοπεγχάγη, 57
 Κούβα, 48
 Κούβα (Κρίση των Πυραύλων της), 225
 Κουρσκ (μάχη του), 174, 194, 238
 Κρήτη, 130, 162, 267
 Κριμαϊκός Πόλεμος, 45
 Κύπρος, 274
 Λάντεν, Οσάμα μπιν, 318
 Λεγεώνα του Κόνδορα, 142
 Λεγεώνα των Ξένων, 148, 269
 Λειψία, 64
 Λένιν, Βλαντιμίρ Ι., 43
 Λευκορωσία, 138
 Λίβανος, 229, 238, 279, 292-293, 296-297
 Λιβερία, 16
 Λιβύη, 47, 161, 196, 318
 Λιέγη, 62
 Λουξεμβούργο, 63, 165
 Λουφτβάφε, 129-130, 157, 160, 162, 164, 166-167, 175, 187, 195, 197, 199, 211, 255, 268, 301
 Μακεδονία, 102
 Μαλαισία, 247, 274
 Μάλτα, 29, 80, 133
 Μαντζουρία, 29, 143, 203
 Μάο Τσε Τουνγκ, 227, 275
 Μαραθώνας (μάχη του), 63
 Μαριάνες Νήσοι, 204, 206
 Μάρνης (ποταμός), 21, 63, 65, 101
 Μαρξ, Καρλ, 20
 Μαρόκο, 107, 147-148, 196
 Μαυροβούνιο, 51
 Μεγάλη Βρετανία, 16-19, 37, 41, 43-44, 46-48, 50-51, 53, 55-56, 58, 69, 79-82, 84-85, 87, 89-92, 95, 97, 101-103, 105-108, 110, 119, 122-124, 128, 132-133, 136-137, 143, 149-154, 160-161, 166-167, 169, 177-178, 181, 183-184,

360

186-187, 211, 213, 219, 221,
225-226, 231, 240, 242, 248-
249, 267-268, 288

Μεγάλη Ύφεση, 106

Μεσοποταμία, 78, 102, 147

Μολότοφ, Βιάτσεσλαβ, 162

Μοντγκόμερι, Μπέρναρντ, 153,
196, 200

Μόσχα, 156, 162-165, 170, 179,
214

Μουσολίνι, Μπενίτο, 47, 106,
110, 129, 131, 146, 149, 155,
161, 192-193, 278

Μπόερς, 27-28, 31

Μπολσεβίκοι, 87, 93, 112

Μπους, Τζωρτζ, 13, 223, 230-
231, 269, 285, 297, 304, 311,
315, 325

Ναγκασάκι, 216-217, 231, 260,
267, 324

Ναπολέον, 21-22, 39, 44-46, 53,
57, 64, 173, 216, 302

Νέα Γουινέα, 171, 204, 206, 213,
246

Νήσοι Σολομώντος, 204

Νικόλαος Α΄, 44

Νικόλαος Β΄, 32, 49

Νίξον, Ρίτσαρντ, 222, 297, 314

Νορβηγία, 47, 49, 80, 130, 156,
158-159, 161, 165, 170, 266-
267

Νορμανδία (απόβαση), 175, 191,
193, 199-200

Νότια Κορέα, 230, 233, 236,
247, 315

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Νταίνιτς, Καρλ, 135, 168-169,
188

Ντ' Ανούντσιο, Γκαμπριέλε, 50

Ντε Γκωλ, Σαρλ, 326

Ο Αγών μου (Mein Kampf), 150,
270

Οθωμανική Αυτοκρατορία, 16,
47, 51, 93, 104-105

Οκινάβα, 204

Ολλανδία, 32, 39, 41, 52, 130,
143, 160, 165-166

Ουάσινγκτον, Τζωρτζ, 48

Ουγγαρία, 161, 222

Ουγκάντα, 247

Ουκρανία, 104, 138-139, 162,
164, 179, 193, 266

Πακιστάν, 219, 227-228, 232,
234, 240, 247

Παλαιστίνη, 78, 102, 148-149,
255, 271, 273-274

Πάτον, Τζωρτζ, 197, 245

Περλ Χάρμπορ, 154, 170-171,
175

Πεταίν, Φιλίπ, 26, 148

Πόλεμος της Κορέας, 226, 232-
236, 324

Πόλεμος του Κόλπου (1991),
76, 229, 232

Πολωνία, 44, 52-53, 60, 78, 104,
120, 122, 127, 138, 150-151,
157, 159, 165, 222, 254

Πρόγραμμα Εκμισθώσεως και
Δανεισμού (Lend-Lease), 178,
180

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

361

- Πρόγραμμα Μανχάταν, 208
- Ρήνος (ποταμός), 19-20, 59
- Ρίμπεντροπ, Γιάακιμ φον, 162
- Ρόμελ, Έρβιν, 70, 153, 156, 161, 175
- Ρουμανία, 51, 78, 151, 158, 162, 198
- Ρούσβελτ, Φράνκλιν Ντ., 169, 184, 190, 193, 196, 204, 212
- Ρωσία (βλ. επίσης «Σοβιετική Ένωση»), 15-17, 20, 32, 39, 44-46, 48-49, 51, 53, 55-56, 75, 78, 87, 93-95, 101-104, 106, 109, 133, 138, 150, 163-164, 176, 179, 184, 193-195, 214, 255, 278
- Ρωσικός Εμφύλιος Πόλεμος, 138
- Ρωσο-ιαπωνικός Πόλεμος, 31
- Ρωσο-φινλανδικός Πόλεμος, 143
- Σαράγεβο, 35
- Σερβία, 51, 52-54, 60, 101, 253
- Σικελία, 36, 194, 197, 200
- Σιλεσία, 61
- Σινγκαπούρη, 47, 171-172, 247
- Σινο-ιαπωνικός Πόλεμος, 27, 134, 142
- Σκωτία, 47, 79-80, 101, 158
- Σοβιετική Ένωση (βλ. επίσης «Ρωσία»), 106-107, 109-110, 112, 126, 131, 139, 158, 163-164, 167, 181, 194, 207, 212, 214, 220-221, 225, 237
- Σοβιετο-πολωνικός Πόλεμος, 108, 138
- Σομαλία, 232, 234, 279
- Σουδάν, 247
- Σουέζ (Διώρυγα του), 47-48, 236, 238, 259
- Σουηδία, 156, 159
- Σρι Λάνκα, 228, 279
- Στάλιν, Γιόζεφ, 139, 143, 150-151, 179, 184, 190, 193-194, 212, 223-224
- Στάλινγκραντ, 194
- Συνθήκη για τις Πυρηνικές Δυνάμεις Μέσου Βεληνεκούς (INF), 225
- Συνθήκη των Βερσαλλιών, 127, 136, 139-140, 165
- Συρία, 104, 247, 291-292, 294-297, 301, 312
- Σχέδια:
 XVII, 62
 1919, 99, 123
 Πορτοκαλί, 135
- Τάγματα Εφόδου (Stosstruppen), 140
- Ταϊλάνδη, 12, 16, 172, 240, 247, 279
- Τζόνσον, Λίντον, 220, 275, 297
- Τιρόλο, 78
- Τουρκία, 58, 104, 247, 296, 307
- Τριμερές Σύμφωνο, 107
- Τριπλή Συμμαχία, 56
- Τρούμαν, Χάρι, 208, 223, 226, 235

362

Τσάκο (πόλεμος του), 145
 Τσετσενία, 12, 278
 Τσεχοσλοβακία, 150
 Τσώρτσιλ, Ουίνστον, 26, 28, 38, 65, 124, 167, 184, 186, 190, 193, 197, 204, 212, 217
 Τυνησία, 47, 196-197
 Φιλιππίνες, 12, 48, 143, 172, 191, 204, 212-213, 265, 279, 317
 Φινλανδία, 75, 144, 151, 158
 Φλάνδρα, 67, 76
 Φραγκίσκος Ιωσήφ, 46
 Φραγκίσκος Φερδινάνδος, 35, 58
 Φράνκο, Φρανσίσκο, 141-142
 Φρειδερίκος ο Μέγας, 31, 39
 Φρόντ, Σίγκμουντ, 155

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Χάλντερ, Φραντς, 73, 153
 Χάμα, 291, 294-296, 301, 303, 312
 Χεζμπολά, 259
 Χιροσίμα, 199, 202, 208, 216-218, 267, 323-324
 Χίτλερ, Αδόλφος, 42, 109, 111-112, 124, 126-127, 129, 136, 143-144, 150-152, 157, 160-164, 166, 175, 177, 182, 184, 190-192, 194, 199, 266-268, 270
 Χουσεΐν, Σαντάμ, 12, 229-230, 242-243, 283, 299, 304, 306-307, 310, 312
 Χρουστσόφ, Νικίτα, 221
 Ψυχρός Πόλεμος, 219, 222, 236, 239, 246, 248, 319, 324

Abd el Krim, 148
 Abu Ghraib, 310
 Aisne, 65
 Albright, Madeleine, 325
 Allenby, Edward Henry Hynman, 79
 Al Zarqawi, Abu Musab, 312
 Angell, Norman, 42
 Anzio, 197
 Aoun, Michel, 297

Arnhem, 130
 Arnold, Hap (Henry H. Arnold), 261
 Ashangi (λίμνη), 146
 Asquith, Herbert, 49
 Baader-Meinhof, 317, 330
 Baden Powell, Robert, 40
 Badoglio, Pietro, 146
 Baldwin, Hanson, 231

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

363

- Bayer (εταιρεία), 88
 Bayeux, 132
 Beatty, David, 85
 Beck, Ludwig, 157
 Beersheba, 79
 Begin, Menachem, 238
 Belloc, Sir Hilaire, 328
 Benedek, Ludwig von, 46
 Bernhardi, Theodor von, 120
 Bethmann-Hollweg, Theobald, 49-50, 55
 Bhutto, Zulfikar Ali, 228
 Bialik, Haim, 279
Bismarck, 170
 Blériot XI, 100
 Blitzkrieg (Κεραυνοβόλος Πόλεμος), 119, 165, 235, 237
 Bloch, Ivan, 30, 56, 93, 101-102
 Blum, Léon, 109
 Boyd, John R., 305
 Brodie, Bernard, 215-216, 223, 260
 Brooke, Alan, 73
 Brusilov, Aleksey, 79
 Bryansk, 164
 Budenny, Semyon, 139
- Cambrai, 97
 Caporetto, 77, 103
 Caproni Ca.46, 100
 Carnegie, Andrew, 33
 Carnegie (Ίδρυμα), 33
 Cavour, Benso, 36
 Chalabi, Achmed, 310
- Chamberlain, Neville, 108
 Chancellorsville, 74
 Cheney, Dick, 304
 Christie, William, 125
 Clausewitz, Carl von, 117, 121, 300, 321
 Corbett, Julian, 25-27, 102, 119, 334
 Coronel, 84
 Cortéz, Hernándo, 145
- Dang Xuan Khu (Truong Chinh), 281
 Dayan, Moshe, 234, 237, 259, 313
 Delbrueck, Hans, 27
 Dogger Bank, 84
 Douhet, Giulio, 113-116, 119, 128, 130, 144-145, 211
Dreadnought, 23
 Dreadnought (κλάση), 79, 115, 322
- Edison, Thomas, 123
 El Husseini, Haj Amin, 149
Emden, 81
 Enigma (συσκευή κρυπτογράφησης), 189
Enola Gay, 208-209
 ETA, 317
 Etter, Jim, 261
- Falkenhayn, Erich von, 61
 Falkland (νήσοι), 47, 84, 232, 234, 241, 349

364

Fallujah, 311-313
 Fisher, John, 26, 57
 Foch, Ferdinand, 26, 29, 98, 104, 125
 Ford, Henry, 323
 Freikorps , 139-140, 144
 Friedman, Thomas, 295
 Fuller, John Frederick, 99, 115-119, 122-123, 145, 326

Gallieni, Joseph-Simon, 21
 Gambetta, Leon, 44
 Garibaldi, Giuseppe, 39
 Gettysburg, 63
 Gilbert (νήσοι), 172, 204
 Goltz, Colmar von der, 120
 Gorlice-Tarnow, 78
 Gorshkov, Sergei, 239
 Grant, Ulysses S., 255
 Gravelotte, 74
 Graves, Robert, 108
 Graziani, Rodolfo, 146
 Grotius, Hugo, 321
 Guam, 172
 Guernica, 144
 Gusev, Sergei, 139

Haig, Douglas, 28
 Haile Selassie, 146
 Hari, Mata, 75
 Harris, Arthur, 198
 Hesse, Kurt, 140
 Hindenburg, Paul von, 26, 61, 70, 94

EYPETHPIO ONOMATΩN

HMS *Argus*, 131
 HMS *Camperdown*, 29
 HMS *Devastation*, 23
 HMS *Prince of Wales*, 171
 HMS *Repulse*, 171
 Hobson, John A., 43
 Ho Chi Minh, 281
 Hoetzendorf, Konrad von, 49
 Hohenzollern (οίκος των), 44

Immediatvortrag, 19
 IRA, 284-292, 317
 Isonzo (ποταμός), 78, 113

Jellicoe, John, 86
 Joffre, Joseph, 63, 87
 Johnson, Samuel, 262
 Juenger, Ernst, 111

Kahn, Herman, 260
 Karpinski, Janet, 310
 Kasnik, 60
 Keegan, John, 266-267, 269-271, 281, 328
 Kellogg-Briand (Σύμφωνο), 112, 155
 Kesselschlacht (τακτική), 127
 Khadafi, Muammar, 250
 Khalkin Gol, 143-144, 164
 Kissinger, Henry, 260, 281
 Kitchener, Herbert, 30
 Kluck, Heinrich von, 62-63
 Kollwitz, Kaethe, 58
 Konoye, Fumimaro, 171

EYPETHPIO ONOMATΩN

365

- Lanchester, Frederic W., 188
 Lejeune, John A., 135
 LeMay, Curtis, 206-207
 Lemberg, 60
 Leuthen, 31
 Leyte (νήσος), 212
 Liddell Hart, Basil, 116-120, 122
 Lissa, 29
 List, Friedrich, 33
 Lloyd George, David, 84, 88
 Lodz, 61
 Ludendorff, Erich, 26, 61, 94,
 97, 103, 119-122, 174, 184
 Luttwak, Edward, 11, 260
- MacArthur, Douglas, 204, 235
 Mackinder, Sir Halford, 236
 Mahan, Alfred, 26, 33, 83, 114
 Maoz, Moshe, 295
 Marshall, George S., 222
 McNair, Lesley, 200
 McNamara, Robert S., 220
 Megiddo, 79
 Meiji, 111
 Midway (ναυμαχία του), 173,
 176, 181, 190
 Millis, Walter, 216
 Moltke, Helmuth von, 39, 49-50,
 52, 55-56, 61, 63
 Mons, 60, 62-63
 Montecuccoli, Raimondo, 321
 Morgenthau, Hans, 212
 Moro, Aldo, 318
 Mukden (Σενγιάνγκ), 29, 66
- Nevsky, Alexander, 39
 Nimitz, Chester W., 173, 204,
 216
 Omdurman, 28
- Péguy, Charles, 42
 Pershing, John, 103
 Peterson, Scott, 295
 Pizarro, Francisco, 146
 Plevna, 66
 Pufendorf, Samuel, 321
 Putnik, Radomir, 49
- Quemoy, 227
- Rabin, Yitzhak, 237, 290, 299
 Raeder, Erich, 19
 Rafa, 63
 Remarque, Erich Maria (*Ουδέν
 νεότερο από το Δυτικό Μέ-
 τωπο*), 111
 Renn, Ludwig, 70, 110
- Salerno, 197
 Sassoon, Siegfried, 108
 Scapa Flow, 79-80
 Scheer, Reinhard, 85-86
 Schelling, Thomas, 260
 Schlieffen Alfred von, 29, 57, 61,
 160, 321
 Schlieffen (Σχέδιο), 53, 160, 210
 Schneider-Creusot, 87
 Schwarzkopf, Norman, 245

366

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Sedan, 63
 Sharon, Ariel, 248, 293, 297
 Shinseki, Eric T., 315
 Shirer, William, 141
 Sorel, Georges, 42
 Speer, Albert, 179, 183-184
Stollen (ορύγματα), 67
 Sun Tzu, 38
 Suttner, Bertha von, 33-34, 335

 Tannenberg, 61, 70
 Tibbets, Paul W., 208
Tirpitz, 170
 Togo, Heichachiro, 24
 Tojo, Hideki, 171-172, 177
 Tsushima (νήσος), 24, 28-29

 Udet, Ernst, 187
 Ultra (συσκευή αποκρυπτογράφησης), 189

 Verdun, 68, 77, 148
 Vittorio Veneto, 77
 Vyazma, 164

 Wake (νήσος), 172
 Waters, Patrick («Paddy»), 290
 West, Rebecca, 108
 Wever, Walther, 174
 Weygand, Maxime, 152, 160
 Wilkinson, Spencer, 27
 Wilson, Harold, 283
 Wilson, Henry, 54
 Wilson, Woodrow, 42, 108
 Wittgenstein, Ludwig, 58
 Wohlstetter, Albert, 260
 Wolfowitz, Paul, 304
 Woodward, Bob, 241
 Wright, Quincy, 112

 Yamamoto, Isoroku, 173
Yamato, 132, 173
 Ypres, 65, 68, 87
 Yser, 65

 Zamosc-Komarow, 60
 Zuckerman, Solly, 188
 Zuckmayer, Carl, 70
 Zweig, Stefan, 41

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΑΤΙΝ ΒΑΝ ΚΡΕΒΕΛΔ
ΠΟΛΕΜΟΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΝΗ ΕΩΣ ΤΟ ΙΡΑΚ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΓΚΟΒΟΣΤΗ ΚΑΙ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ ΤΟ 2010.

